Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

ФІЛОСОФІЯ І ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Науковий журнал

Випуск 6 (2)

Дніпропетровськ
2013

УДК
ББК

Фахове видання з філософських та політичних наук,
затверджено постановою президії ВАК України
№ 1-05/4 від 14 жовтня 2009 р.

Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Розглядаються актуальні проблеми філософії, соціології та політології. Проаналізовані деякі онтологічні, метафізичні, етичні, математичні аспекти західноєвропейської, російської та української філософії, а також фундаментальні аспекти становлення соціології і політології у сучасній культурі.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

Рассматриваются актуальные проблемы философии, социологии и политологии. Проанализированы некоторые онтологические, метафизические, этические, математические аспекты западноевропейской, русской и украинской философии, а также фундаментальные аспекты становления социологии и политологии в современной культуре.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, а также аспирантов и студентов гуманитарных факультетов.

The main issues of philosophy, sociology and political science are examined. Certain ontological, metaphysical, ethical, mathematical aspects of Western European, Russian and Ukrainian philosophy and fundamental aspects of the sociology and political science in contemporary culture are analyzed.

For researchers, academics and graduate students of humanities faculties.

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко** (відп. редактор); д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р іст. наук, проф. **В. Г. Городяненко**; д-р філос. наук, проф. **С. В. Шевцов**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р. філос. наук, проф. **В. І. Пронякін**; д-р іст. наук, проф. **В. І. Іваненко**, д-р філос. наук, проф. **О. О. Осетрова**; д-р політ. наук, проф. **О. Л. Тупиця**; д-р політ. наук, проф. **В. В. Кривошеїн,** д-р політ. наук, проф. **М. А. Шепелєв;** д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**; д-р політ. наук, проф. **Г. П. Щедрова** (м. Луганськ); д-р соціол. наук, проф. **А. С. Лобанова** (м. Кривий Ріг); д-р соціол. наук, проф. **С. Л. Катаєв** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Н. М. Лисиця** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **В. П. Горбатенко** (м. Київ); д-р. соціол. наук, проф. **Л. М. Хижняк** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **С. П. Наумкіна** (м. Одеса); д-р філос. наук, проф. **Ф. М. Кирилюк** (м. Київ); докт. філос. наук, проф. **В. Б. Окороков;** к-т політ. наук, доц. **В. І. Пащенко** (відп. секретар).

Рецензенти:

д. філос. наук, проф. **В. В. Хміль,** д. філос. наук, проф. **О. М. Корх,** д. філос. наук, проф. **О. В. Халапсіс,** д. філос. наук, проф. **В. І. Палагута,** д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**, д-р політ. наук, проф. **Ф. В. Барановський**, д-р політ. наук, проф. **М. С. Іванов**, д-р політ. наук, доц. **В. С. Сергєєв**.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2013
© Автори статей, 2013

Редакція не завжди поділяє думки авторів та не відповідає за фактичні помилки, яких вони припустилися

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 101.1:316

А. А. Изгарская
Новосибирский государственный педагогический университет

СУДЬБЫ РОССИЙСКИХ ПЕРИФЕРИЙ В КОНТЕКСТЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И МИРОСИСТЕМНОГО ПОДХОДА: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Теория модернизации, идеологически вдохновлявшая реформы конца 1980-1990 гг., оказалась неадекватной действительности и не может служить надежным инструментом анализа социальных явлений. Для анализа перспектив развития государств постсоветского пространства необходима иная теоретическая база, основой которой может стать синтез миросистемной и геополитической теорий. Результатом подобного синтеза является создание геополитико-миросистемной типологии пространств социальных отношений. От утраты своих позиций в мировой системе государств Россию может спасти только стратегия, при которой обширная российская периферия будет интенсивно развиваться.

Ключевые слова: геополитическая теория, миросистемный анализ, ядро, периферия, полупериферия.

Сегодня с уверенностью можно констатировать, что реформы, протекавшие на постсоветском пространстве последние двадцать пять лет, привели к возникновению социальной системы не соответствующей их первоначальным целям. Очевидным является также то, что теория модернизации, идеологически вдохновлявшая реформы конца 1980–1990 гг., оказалась не адекватной действительности и не может служить надежным инструментом анализа социальных явлений. Главный тезис теории модернизации о том, что отстающие в своем развитии страны пройдут путь подобный странам Запада и смогут достичь одинакового с ними уровня благополучия, не выдержал проверку временем (Izgarskaja 2008a) [8]. Для анализа причин современного состояния и перспектив развития обществ на постсоветском пространстве необходима иная теоретическая база. Требуемой основой может стать синтез миросистемной и геополитической теорий (о преимуществах этих направлений современной социальной науки см. (Izgarskaja 2008b) [9]). Проблема синтеза геополитической теории и теорий миросистемного подхода была поставлена Р. Коллинзом еще в 1990 гг. Однако долгое время она не получала своего решения. Статья посвящена решению данной проблемы. Главным результатом стало создание типологии пространств социальных отношений, инструмента, который позволяет установить структурные рамки роста стран с учетом различий их геополитических и миросистемных характеристик. Полученный инструментарий был апробирован на примере российской истории взаимодействия центра и периферий.

Для синтеза теорий миросистемного подхода с геополитической теорией необходим общий понятийный аппарат. Понятие «пространство социальных отношений» позволяет рассмотреть геополитические и миросистемные теоретические конструкции в едином концептуальном ключе.

Пространство социальных отношений состоит из многообразных связей, возникающих в процессе экономической, социальной, политической и культурной жизни человеческих обществ. Субъекты социальных отношений многочисленны, ими могут быть отдельные личности, социальные группы, государства, нации. Субъекты одного типа могут иметь пространства социальных отношений относительно одинаковые или разные по своим характеристикам, которые указывают на место и роль этого субъекта в системе, дают представление о границах и уровнях его деятельности. Высшим уровнем пространства социальных отношений является миросистема. Одним из главных условий ее существования является обширное, как отмечает И. Валлерстайн, «не просто функциональное, т. е., профессиональное, а географическое разделение труда» (Wallerstein 2007, p. 348) [24, p. 348]. Оно возникает частично под воздействием экологических факторов, но в большей мере в результате функционирования системы организации труда, которая выражается в поляризации системы отношений «ядро-полупериферия-периферия».

Среди субъектов социальных отношений особое место принадлежит национальным государствам, которые выступают своеобразными «медиаторами» между явлениями и процессами наднациональных макросистем и обществами, находящимися под их юрисдикцией. Геополитические, а также миросистемные преимущества и неудобства составляют базовые характеристики пространства социальных отношений. Они задают направленность стратегий государства во внешней и внутренней политике. Поэтому исследованию стратегий конкретных государств и динамик, находящихся под их юрисдикцией обществ, должен предшествовать анализ тех геополитических и миросистемных характеристик пространства социальных отношений, в которое эти государства и общества включены. А поскольку набор характеристик, как правило, различен, то появляется потребность в построении типологии пространств социальных отношений.

Чтобы создать такую типологию, будем использовать, с одной стороны, базовые геополитические характеристики преимуществ и неудобств занимаемого государством пространства – окраинность и центральность, большая и малая территория. С другой стороны, позаимствуем базовые миросистемные характеристики социальных отношений, а именно, «ядро», «полупериферия», «периферия», которые также представляют набор преимуществ и неудобств и составляют своего рода «внешнее принуждение, определяющее приделы выживания» каждого субъекта системы (Balibar 2003, p. 262) [2, с. 262]. В результате получаем 12 идеальных типов пространств социальных отношений в миросистеме (см. таблицу). Каждый тип является результатом синтеза ряда положений геополитической теории и миросистемного подхода и может служить основой для анализа национального государства как субъекта внутренней и внешней политики.

Объединенные в таблице характеристики пространства можно понимать как параметры переменных. Обозначим их взаимосвязи при помощи тренд-структуры (см. схему). Полученная модель неполная, в ней указаны только взаимосвязи геополитических переменных (точнее, переменных общей модели роста и упадка государства Р. Коллинза и Т. Скочпол (Izgarskaja 2002, p. 138) [7, с. 138]) с основными миросистемными переменными – «долей прибыли от неравного обмена» и «уровнем решаемых задач».

Таблица 1. **Типы пространств социальных отношений в миросистеме**

Геополитические параметры			Статус государства в миросистеме		
Территория влияния	Положение в системе	Тип	ядро	полупериферия	периферия
Большая	Окраинное	1	1А	1Б	1В
	Центральное	2	2А	2Б	2В
Малая	Окраинное	3	3А	3Б	3В
	Центральное	4	4А	4Б	4В

Для уяснения характеристик полученных типов раскроем содержание используемых в таблице понятий. Ядро, полупериферия и периферия - основные структурные элементы миросистемы. Миросистемный подход, в отличие от теории модернизации, не подразумевает существование плавного перехода страны с одного уровня на другой. Считается, что переходы в другую группу крайне редки и приравниваются к аномалиям. Поэтому структура «ядро-полупериферия-периферия» отражает лишь иерархическое устройство миросистемы и самовоспроизводимое неравенство ее элементов, а не уровни одной общей переменной, как это обнаруживается в теории модернизации. Модели развития стран ядра, полупериферии и периферии различны. Рассмотрим особенности развития структурных элементов миросистемы.

В теории развития экономической отсталости (И. Валлерстайна, А. Г. Франка, С. Амина) формулируется тезис о стагнации периферийных стран (группа «В» в таблице). Экономика таких стран внешнеориентирована и часто зависит от какого-то одного экспортного производства. Товары широкого потребления импортируются. Высокий уровень концентрации капитала и искаженное распределение доходов порождает бедность. Образуется широкий слой деклассированных групп населения, не связанных с динамически развивающимся экспортным сектором. В условиях неравного обмена, когда в результате скрытой передачи прибавочной стоимости с периферии в страны ядра процесс развития промышленных отраслей периферии блокируется, запас рабочей силы, как отмечает С. Амин, не может стать основой роста капиталистической промышленности (Amin 2003) [19].

Ф. Кардозо и Т. Дос Сантос, напротив, исследуют условия экономического роста периферии. Ф. Кардозо утверждает, что в современном мире зависимость и развитие не противоречат друг другу, так как современный капитализм характеризуется новым типом международного разделения труда. Движущей силой происходящих изменений являются ТНК. Их интересы до некоторой степени совместимы с экономическим ростом периферии. Если инвестиции иностранного капитала будут нацелены на производство и продажу продуктов потребления растущего городского сектора и высших слоев общества периферии, то это обеспечит быстрый рост некоторым решающим отраслям экономики (Cardoso 1973) [22]. Источником роста, как считает Т. Дос Сантос, может являться не финансовый капитал, а контроль над технологиями. Местные промышленники, связывая себя с ТНК в поисках доступа к технологиям, начинают процесс денационализации промышленности. Этот процесс может не базироваться на иностранном капитале. При финансировании совместных предприятий филиалы ТНК часто опираются на местный капитал. Экспорт капитала и в этом случае имеет место (например, лицензионные платежи), однако это не снижает благотворного воздействия ТНК на развитие экономик стран периферии. Таким образом, при определенных условиях ТНК разрывают сети передач прибавочной стоимости от периферии к лидирующим экономикам.

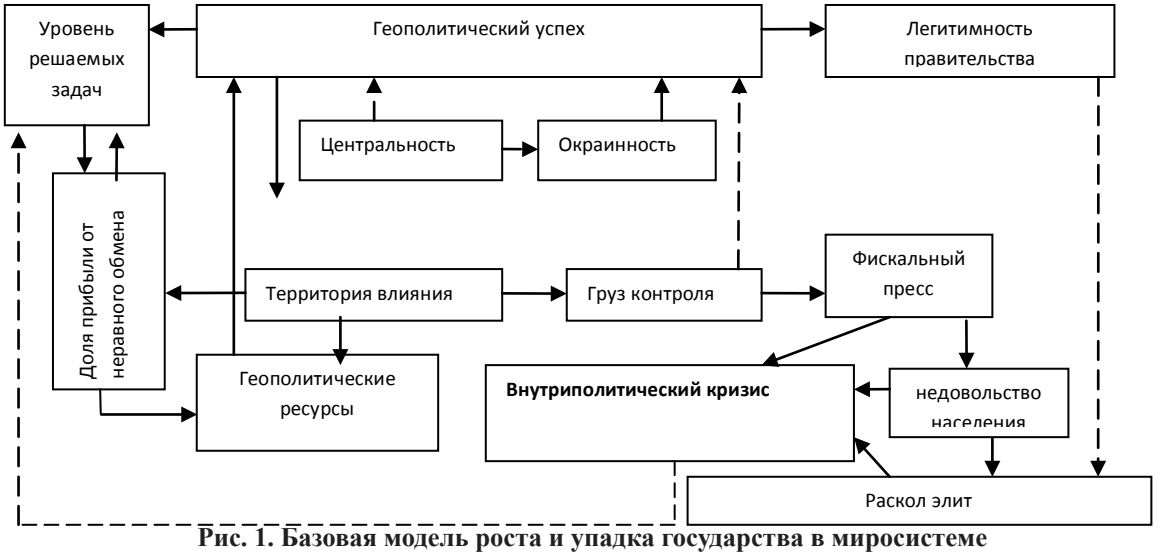

Рис. 1. Базовая модель роста и упадка государства в миросистеме

- положительная связь
- отрицательная связь

В миросистемном подходе полупериферийные государства (группа «Б»), часто понимают как государства, занимающие промежуточную позицию в сети неравного обмена. Считается, что эти государства получают незначительную прибыль, вступая в процессы обмена товарами с ядром, но выигрывают в прибыли, участвуя в обмене с периферией. Такое понимание полупериферии, в силу того, что определение термина «полупериферия» дается через смесь характеристик «ядра» и «периферии», приводит к возникновению множественных, часто противоположных, классификаций государств данного уровня. Так, например, Дж. Бартон, Р. Гвейнн, В. Мюррей полагают, что наиболее развитые страны полупериферии можно понимать как «полу-центры» (Barton 2007) [21]. Несомненно, к группе «полупериферия» относятся страны, экономическое благополучие которых может быть различно, точно также как и в группах стран «ядра» и «периферии». Однако понимание полупериферии через смесь качеств ядра и периферии ведет, по мнению У. Мартина, к расхождению понимания сущности и динамики стран данной зоны (Martin 1990, p. 5) [23, p. 5].

Способ существования и развития обществ

полупериферии в корне отличается от способов существования и развития обществ в ядре и периферии. В отличие от стран ядра (группа «А»), формирующих миросистему и аккумулирующих большую часть мировых богатств, полупериферийные общества вынуждены постоянно сопротивляться эксплуатации или исключению их из системы усилиями стран ядра. «Борьба против исключения» и «борьба против эксплуатации» – это две противоположных стратегии поведения полупериферии (Izgarskaja 2008a) [8]. Борьба против исключения – это борьба за безопасную нишу в мировом разделении труда посредством специализации своей экономики и исключения конкурентов из области специализации. Данная стратегия имеет свой предел. Во-первых, она ведет к интенсивной эксплуатации полупериферийных стран со стороны ядра. Во-вторых, ядро по мере роста специализации полупериферии увеличивает свою способность исключать данную страну из различных областей деятельности и социальных отношений, контролировать ее доступ к источникам недостающих ей ресурсов. Со временем, стратегия «против исключения» начинает сдерживать рост общества и, если к власти приходят силы способные противостоять внешнему давлению, то стратегия может смениться на противоположную.

Основным средством «борьбы против эксплуатации» становится создание внутри общества системы разделения труда относительно автономной от мировой. Успех стратегии зависит от: широты диапазона действий, которое может взять на себя общество; самоисключения и/или исключения полупериферии из системы неравного обмена с ядром; вовлечения в отношения неравного обмена периферии. Стратегия в начале дает мощный импульс развитию. Однако позже, не имея доступа к самым богатым рынкам и источникам инноваций, государство начинает терять накопленные преимущества и появляется тенденция к встраиванию в мировую систему.

При переходе от одной стратегии к другой, а также при их чередовании в истории страны, накопленный капитал и позиционные преимущества каждый раз утрачиваются в результате затрат на внутреннее переустройство общества.

Стратегия «против эксплуатации» больше свойственна обширным государствам («1Б», «2Б») и чрезвычайно затруднительна для государства с маленькой территорией («3Б», «4Б»), так как оно не может существовать в мире торговых барьеров.

В период возникновения трудностей в накоплении капитала у стран ядра некоторые страны полупериферии получают шанс изменить свое положение в системе. Это, как правило, окраинные государства с мощным внутренним рынком и достаточно обширной территорией влияния.

Теперь уточним базовые геополитические характеристики пространства социальных отношений. Один из принципов геополитической теории Р. Коллинза гласит, что государство, имеющее территориальное и ресурсное преимущества, расширяется за счет бедных и менее обширных государств (Kollinz 2000, p. 237) [11, с. 237]. В представленной выше таблице параметры «территория» и «ресурсы», как может показаться, разведены. Переменная «территория влияния» представлена как геополитический параметр, а ресурсы – как миросистемный. Это действительно так, но лишь отчасти. Геополитический параметр «территория влияния» включает в себя не только площадь территории, но и обширность ее ресурсного потенциала. Ресурсы как миросистемный показатель, напротив, – это не потенциальные, а уже активизированные и распределенные в соответствии с иерархией субъектов миросистемы богатства.

Критерии «большой» и «малой» территорий установим, используя результаты исследований Р. Коллинза и экономистов А. Алесины и Э. Споларэ (Alesina, Spolaore) [18]. Страна с большой территорией – это часть поверхности земного пространства, находящаяся под юрисдикцией определенного государства и характеризующаяся большой численностью населения, широким набором стратегических сырьевых ресурсов, обширным внутренним рынком, сложной системой районирования, позволяющей перераспределять доход между богатыми и бедными регионами.

Опасной ситуацией для целостности обширной страны является формирование чрезмерного груза контроля, возникающего в результате непомерного расширения границ и превращения «окраинного» государства (группа «1») в «центральное» (группа «2»).

Неблагоприятным фактором, влияющим на целостность государства, является идеологическая и культурная разнородность населения, которая усиливается при неравномерном распределении общественных благ между гражданами разных регионов обширной страны. Преимущества в доступе к социальным благам часто обеспечивают такие факторы, как близость к столице, центральным аэропортам, узлам скоростных магистралей и т.д. Окраинное государство ядра («1А»), используя свои ресурсы, легче добьется снижения негативного влияния идеологической и культурной разнородности, чем центральные государства ядра («2А») и, конечно же, будет гораздо эффективнее в этом, чем государства полупериферии («1Б», «2Б»). Страны полупериферии и периферии, как было отмечено выше, в процессе экономической интеграции в международную экономическую систему и мировое разделение труда обретают некоторую специализацию. В результате роль внешних экономических и торговых отношений возрастает, а роль внутреннего рынка и обширной территории в организации жизнедеятельности страны снижается, что в свою очередь, усиливает разнородность населения и может вести к дезинтеграционным процессам. Поэтому для полупериферийных («1Б», «2Б») и периферийных («1В», «2В») стран с большой территорией опасной является также ситуация, в которой высокий уровень разнородности населения сочетается с переходом к узкой специализации страны в мировой экономике. Усиливая друг друга, эти факторы будут отрицательно влиять на экономическое благополучие и целостность страны.

Страна с малой территорией (группы «3» и «4») испытывает недостаток в собственных стратегических сырьевых ресурсах. Государства таких стран стремятся заручиться поддержкой более сильных и богатых субъектов международной политики. Заключая с ним военно-политический союз, они снижают расходы на оборону, повышают свой статус в мировой системе, и в случае окраинного положения, будут стремиться расширить свою территорию. Внешний рынок для такой страны жизненно необходим (Alesina, Spolaore, p. 82) [18, p. 82].

Окраинное положение – это стратегическая позиция государства, когда его границы защищены от границ потенциальных противников некоторым географическим фактором или оно располагается на границе «вакуума мощи». Такие государства (группы «1» и «3») требуют меньше затрат на оборону и склонны расширять территорию. Обширные окраинные государства (группа «1») имеют преимущества в стратегическом плане. Во время войны их позиция более безопасна, чем у центральных государств, а частичный разрыв внешнеэкономических связей не будет опасен при наличии большого внутреннего рынка. Малые окраинные государства (группа «3»), имея выходы в мировой океан, а, следовательно, и к самому дешевому виду перевозок товаров, получают шанс активного участия в международной торговле и могут пополнять свой

бюджет, помимо прочего, заключая договора о транзите товаров, с блокированными странами.

Центральное положение – стратегически невыгодная позиция государства, когда его границы на большем протяжении соприкасаются с границами потенциальных противников. Такие государства (группа «2», «4») имеют тенденцию заключать добровольные или принудительные союзы с более могущественными государствами и/или дробиться с течением времени.

Синтез геополитической теории и миросистемного подхода, а точнее, теоретических положений, относящихся к отдельным типам пространств социальных отношений, обеспечивает получение инструментария, который позволяет более детально, чем это возможно на основе базовой модели, исследовать динамику обществ, соответствующих данным типам, как структурных элементов миросистемы.

Рассмотрим некоторые результаты, которые позволила получить данная модель при анализе преимуществ и неудобств в развитии России – территориально обширной полупериферии с центральным геополитическим положением. Особое внимание обратим на отношения российского центра и его обширных периферий.

Во-первых, заявленные правительством России реформы не смогут достичь ожидаемых масштабов. Будучи Президентом РФ Д. А. Медведев, обращаясь к нации, призвал создать «новую Россию» и сравнил масштабы предстоящих трансформаций с масштабами преобразований эпохи Петра I и советской индустриализации (Medvedev 2009) [13]. С позиции миросистемного подхода, эти два великих модернизационных прорыва имеют различия на качественном уровне, так как являлись продуктами двух противоположных стратегий развития территориально обширного полупериферийного государства.

Реформы Петра I и последовавшее за ними развитие страны в XVIII–XIX вв., соответствуют стратегии «встраивания». При данном типе стратегии общество устанавливает тесные связи со странами ядра и борется посредством специализации своей экономики, а также посредством исключения конкурентов из области специализации, за сравнительно безопасную нишу в мировом разделении труда. Ценностными императивами экономической и части политической элит общества становятся ценности стран ядра. Однако для большинства населения эти ценности остаются чуждыми. Дело в том, что процессы трансформации не проникают глубоко в общество, экономическая элита предпочитает экстенсивными методами увеличивать свою прибыль. Большая часть производительных сил останавливается в своем развитии. Формируется обширная внутренняя периферия, которую отличают низкий уровень развития и низкий уровень жизни. Так, Россия после Петра I начинает специализироваться на экспорте хлеба, что в эпоху Екатерины II ведет не к бурному развитию сельского хозяйства, а к окончательному закрепощению крестьянства. Стоит также вспомнить, что культура национальной элиты по своим основаниям значительно отличалась от культуры русского народа. Н. М. Карамзин в этом отношении отмечал: «Петр ограничил свое преобразование дворянством. Дотоле, от сохи до престола, россияне сходствовали между собой некоторыми общими признаками наружности и в обыкновениях, – со времен Петровых высшие степени отделились от нижних, и русский земледелец, мещанин, купец увидел немца в русских дворянах, ко вреду братского, народного единодушия государственных состояний» (Karamzin 1991, p. 33) [10, с. 33].

Советская индустриализация протекала в условиях стратегии разрыва с ядром миросистемы. Данное обстоятельство с необходимостью требовало формирования отраслевого разнообразия и чрезвычайно сложной системы разделения труда. Иными словами, для того чтобы существовать и развиваться, общество, как в рамках СССР, так и позже в рамках СЭВ, должно было осуществлять очень обширный диапазон действий, развитие периферии для системы было жизненно необходимо.

Сегодня успехи модернизации периода Петра I и советской индустриализации рассматриваются как пример для подражания. Однако с позиций миросистемного подхода отчетливо видно, что в существующих условиях Россия не сможет достичь преобразований подобных масштабам ушедших эпох. Современной России свойственна стратегия «встраивания». Поэтому если кто-то еще надеется, что будущие трансформации примут размах, глубину и темпы советской индустриализации, то они обманываются в своих ожиданиях. Надо отчетливо понимать, при стратегии «встраивания» государству не добиться преобразований таких масштабов. Обманываются в своих ожиданиях и российские педагоги. В требованиях, которые предъявляет к правительству педагогическое сообщество (см., например, (Resolution of the All-Russian educational conference. Moscow, September 29 - 30, 2007) [15]) присутствует желание модернизировать систему образования, но сохранить в ней лучшие свойства советской школы. Это желание романтиков, мировоззрение которых сформировано в социальной системе, которую мы утратили. В конце 1980-х гг. происходит смена стратегии развития страны. В результате система образования, обеспечивающая подготовку кадров для многоотраслевой экономики, перестает соответствовать новому экономичному основанию (см. (Ablazhej 2007, p. 81) [1, с. 81]. В условиях «встраивания» она должна в первую очередь решать задачи, соответствующие узкой экономической специализации страны. Сегодня действия российского правительства в области образования продиктованы стремлением преодолеть это несоответствие.

Масштабы Петровских реформ, которые в большинстве сфер (кроме военной) были половинчатыми, также могут оказаться недосягаемыми. При Петре I России удалось войти в европейскую геополитику «при шпаге» (Vallerstajn 1996, p. 38) [3, с. 38], но Петровские реформы проводились в условиях, когда сети неравного обмена с ядром еще не были сформированы. Современная Петру I эпоха была эпохой меркантилизма, и Европа еще не могла превратить Россию в периферию. Сегодня ситуация иная. Сети неравного обмена с ядром и с успешной полупериферийной экономикой Китая уже сформированы. В мировой экономической системе России определено место поставщика сырья. Изменить ситуацию будет сложно, поскольку российская экономическая элита является порождением указанных сетей неравного обмена и достаточно сильна, чтобы влиять на государственную политику.

Во-вторых, стратегия «встраивания» предполагает наличие в обществе мощного процесса социального расслоения. Сегодня в России целые районы и группы населения оказываются избыточными для эффективного функционирования рынка. Ни в качестве рабочей силы, ни в качестве потребителей они не имеют перспективы. Социальное расслоение отчетливо просматривается между центром и периферией в разнице оплаты труда, например, российских учителей. В отличие от советской эпохи российское законодательство препоручает вопросы финансирования образования регионам, бюджеты которых в различной степени скудны. Сайт «Наша новая школа» http://kpmo.ru отчетливо показывает, что российские учителя, выполняя одинаковые профессиональные обязанности, получают разное материальное вознаграждение. Средняя заработная плата учителей колеблется от 54351 руб. в г. Москве до 11572 руб. в Орловской области и 11680 руб. в Алтайском крае. В длительной перспективе

существующее неравенство приведет к значительному отставанию развития образовательной среды регионов по сравнению с центром.

Надежды на то, что процесс модернизации России со временем сделает проблему социального расслоения менее острой, не имеют под собой реальных оснований. При сложившихся условиях процессы трансформации не проникнут глубоко в общество. Правительство пытается ликвидировать узкую сырьевую специализацию, например, объявляя приоритетными ряд сфер развития (медицинские технологии и фармацевтика; технологии энергосбережения; ядерная энергетика; космические технологии и телекоммуникации; стратегические и информационные технологии, нанотехнологии), что устанавливает новые ориентиры для науки и образования, повышает их значимость. Однако указанные отрасли не являются трудоемкими, следовательно, социальный заказ на специалистов не может быть большим, а социальная база системы образования, обеспечивающей подготовку требуемых кадров, не может быть обширной. Вероятно, поэтому уже сейчас предпринимаются попытки сокращения школ, государственных вузов и их педагогических кадров.

В-третьих, у России сохраняется высокий уровень груза контроля над территорией, что может вести к дальнейшим территориальным потерям. Можно было бы предположить, что после распада СССР и окончания «холодной» войны груз контроля России над территорией снизился. Однако это было бы ошибкой. Современной России в условиях стратегии «встраивания» требуются огромные затраты на содержание не только армии, задачей которой является защита Отечества от внешних захватчиков и численность состава которой действительно сокращается, но и внутренних войск необходимых для поддержания декларируемого порядка на территории страны. Соотношение соответствующих статей бюджета России на 2013 г. являются этому ярким примером. Бюджет на 2013 г. предусматривает более 2,1 трлн. руб. на статью «Национальная безопасность» и более 2 трлн. руб. на статью «Национальная безопасность и правоохранительная деятельность».

В условиях стратегии «встраивания» большая территория становится обузой для экономики. Продажа и добровольный отказ от территорий в истории России наблюдается именно в такие периоды, например: продажа Аляски русским правительством Александра II; передача 53 тыс. кв. км акватории Берингова моря по Соглашению Бейкера-Шеварднадзе; передача Китаю 340 кв. км амурских островов Тарабарова и части Большого Уссурийского по Соглашению 2004 г.; передача Азербайджану территории с дагестанскими селами Храх-Уба и Урьян-уба в 2010 г.; передача 90 тыс. кв. км. в Баренцевом море и Северном ледовитом океане Норвегии в 2011 г. по договору Медведева–Столтенберга.

При стратегии «встраивания» значительные скачки в плане расширения территории влияния возможно лишь в тех случаях, когда она слабодоступна для наиболее могущественных стран ядра, а так же когда баланс сил складывается не в пользу последних, примером могут быть результаты внешней политики Александра I и Николая I («Россия – жандарм Европы»).

В-четвертых, стратегия «борьбы против исключения» подчиняет ресурсы периферии центру, ослабляет периферийные общества и вызывает волны социального протеста. В истории России существует множество таких примеров, приведем лишь наиболее яркие. Крестьянская война под предводительством Е. Пугачева в эпоху Екатерины II содержит в себе логику восстания периферии против политики активно встраивающегося в миросистему центра, данная логика прослеживается в польских восстаниях (1831 г.; 1863 г.), в идеологии Сибирского областничества и др.

Внутренняя периферия может испытывать трудности развития даже тогда, когда она способна активно конкурировать на российском рынке. Это случаи столкновения интересов экономических элит центра и внутренних периферий. Ярким историческим примером устранения российским центром конкуренции со стороны периферии является случай введения «челябинского переломного тарифа», установленного царским правительством в 1898 г на вывоз хлеба сибирскими купцами за Урал в Россию и Европу. Сибирский хлеб имел низкую себестоимость и составлял конкуренцию дорогому российскому. Это затрагивало интересы помещичье-дворянского сословия центра. Введение «челябинского переломного тарифа» вело к удорожанию перевозки хлеба из Сибири и Казахстана, а также продаже хлеба по низким ценам купцам из российского центра, что, по сути, означало ликвидацию его конкуренции. Беспошлинная торговля в устьях сибирских рек была отменена по требованию московских фабрикантов после того как англичанам, несмотря на ряд безуспешных попыток, удалось добраться по Северному морскому пути до Енисея и совершить в 1896–1897 гг. успешную торговую операцию в Енисейске и Красноярске. Томский публицист А. В. Адрианов возмущался по этому поводу: «И все дело погибло, все операции были ликвидированы, а Сибирь осталась данницей московских толстосумов. И это называется государственной политикой!» (Siberia in the Russian Empire, 2007, p. 265) [16, с. 265] Дискриминации подвергались и сибирские золотопромышленники, государство облагало их значительно большим налогом, нежели уральских дворян-заводчиков.

Приведем еще один пример, речь идет о процессе инкорпорации Царства Польского в Россию. Российские производители претендовали на господство на внутреннем рынке, но соперничать с польскими производителями, которые им было чрезвычайно сложно. Активность польских банкиров и промышленников распространялась не только на окраины, но и на столицы. В конце 1880- х – начале 1890-х гг., российские промышленники разворачивают активную борьбу под лозунгами защиты национальной промышленности от неравноправных польских товаров. В печати и среди официальных лиц формируется мнение о том, что именно Польша, которая на самом деле приносила в государственную казну более 30 миллионов рублей в год, виновна в оскудении центра. Проблема обрела столь серьезный вес, что дискуссии о доле участия польских губерний в общегосударственном бюджете инициировались на заседаниях Государственной думы с момента начала ее работы (Western outskirts of the Russian Empire, 2007, p. 399) [6, с. 399].

Экспансия современного московского капитала (пищевая отрасль, машиностроение, строительство, торговые сети, торговля нефтепродуктом и др.) и его успешная конкуренция с региональным бизнесом во многом определяется величиной самого капитала и соответствующей способностью его представителей добиваться согласия и поддержки у региональных властей. Современное российское государство способствует формированию цепочек неравного обмена, но в основном на уровне обеспечения экспорта и импорта, проводя инициативы, направленные на дальнейшее включение России в мировую систему разделения труда (последний пример – вхождение в ВТО). Проблемы конкуренции, возникающие на внутреннем пространстве, государство часто решает, используя имеющееся в его распоряжении судебно-правовые механизмы (ЮКОС). Подъем пошлин на ввоз подержанных автомобилей и разгон подмосковным ОМОНОМ демонстрации в отдаленном от центра г. Владивостоке зимой 2008 г. имеет ту же природу.

В-пятых, продолжение стратегии «встраивания» будет и далее способствовать «бегству» бывших союзных республик от России. Многие российские ученые выражают с некоторым оттенком ностальгии

сожаление об утрате возможностей сохранения тесного единства России со странами бывшего Советского Союза. Например, А. Подберезкин и Ю. Булатов следующим образом оценивают отношения России и Белоруссии: «Постоянно отталкивая на протяжении последнего десятилетия Белоруссию, мы упустили реальный шанс быстро воссоздать вокруг российско-белорусского тандема тесное сообщество из ряда государств СНГ, еще не успевших к тому времени сильно продвинуться в смысле становления государственности и обособления экономики. Процесс реинтеграции замедлен на годы и даже десятилетия. Некоторые же из вновь образовавшихся государств за это время успели прочно переориентироваться на запад и остаются в СНГ только потому, что до поры до времени не хотят открыто ссориться с Россией» (Podberezkin) [14]. Часто в публикациях, затрагивающих проблемы российско-украинской и российско-белорусской интеграций, отмечается отрицательная роль внешних по отношению к России и бывшим советским республикам сил. Например, И. Ф. Грушинин и Р. Ш. Нуриддинов отмечают: «Общее в этих двух далеко не похожих политических процессах – вмешательство Запада, которому, безусловно, не нужна никакая интеграция славяно-тюркских народов, и поддерживаемая Западом оппозиция». Авторы сожалеют о том, что в плане организации Союза Белоруссии и России сделать удалось немного. «Что даст полная интеграция двух республик? – спрашивают И. Ф. Грушинин и Р. Ш. Нуриддинов и отвечают – Трудно перечислить все преимущества, которые они получат, если антиславянские силы не развалят этот процесс» (Grishunin, Nuriddinov 2008, p. 116-117) [4, с. 116 – 117]. С позиций миросистемного подхода бегство республик на Запад объясняется тем, что современная Россия сама усиленно «встраивается» в мир-экономику и борется за более престижное место в ней. Усиливая свое влияние над внешней периферией, подчиняя ее экономику московскому капиталу, Россия одновременно будет стремиться исключить ее как конкурента из сетей международного обмена. Это совершенно иная ситуация чем та, которая складывалась в условиях СССР, когда условием существования системы в целом было развитие периферий. И в таком плане сожаления об утраченных возможностях интеграции приобретают иной оттенок. Действительно, «что даст полная интеграция двух республик», какую опасность может нести Белоруссии объединение с Россией? В первую очередь, это проникновение крупного московского капитала в народное хозяйство Белоруссии, что будет равноценно полной потери этой страной своей национальной экономики. Стремление бывших республик СССР установить более тесные связи с Западом также понятны. Заключая такие союзы они становятся периферийями не полупериферии, а ядра.

В-шестых, в современной ситуации остается ряд факторов, которые в длительной перспективе могут вести к внутриполитическому кризису, угрожающему территориальной целостности России. Рассмотрим этот вопрос в полемике с С. Гуриевым, который наиболее последовательно из отечественных авторов доказывает отсутствие такой опасности, считая ее мифом, распространяемым СМИ и политиками. С. Гуриев, опираясь на работы экономистов А. Алесины и Э. Споларе, указывает, что показатель идеологической и культурной неоднородности, существенный для возникновения угрозы территориального распада, в России невысок, т. к., «79 % населения относит себя к титульной национальности, и почти все граждане владеют русским языком» (Guriev 2006, p. 21) [5, с. 21]. С. Гуриев упускает из вида, что в соответствии с идеями А. Алесины и Э. Споларэ уровень неоднородности это не только и не столько уровень, выраженный «индексом этнолингвистической фракционализации», это также политэкономический параметр доступности/недоступности общественных благ для населения разных регионов страны. А. Алесина и Э. Споларэ четко показывают, что чем сильнее различаются столица и регионы в показателе доступности общественных благ, тем выше уровень культурной и идеологической неоднородности, тем выше готовность населения поддержать процессы распада государства. Отвечая на вопрос о территориальной целостности современной России, этот аспект теории А. Алесины и Э. Споларэ терять нельзя. По уровню доступности общественных благ разнородность населения России чрезвычайно велика, а культурно-лингвистическая разнородность все же существует и может увеличиться при росте миграционных процессов в течении двух-трех десятилетий (как показывает случай Косово).

С. Гуриев приводит также аргументы в пользу децентрализации страны, указывая в этом плане на положительные примеры США и Индии, которые «благодаря децентрализации […] остаются и большими, и вполне демократическими» (Guriev 2006, p. 122) [5, с. 122]. Несомненно, образ большой страны с экономически мощными региональными городами-центрами, обладающими некоторой долей политической самостоятельности, позволяющей равномерно распределять ресурсы в сектора соответствующие представлениям населения об общественном благе, притягателен. Однако приведенные С. Гурьевым примеры, это примеры больших окраинных государств ядра и полупериферии. Окраинное положение Индии исключает опасность экономической интеграции ее регионов с еще более развитыми и активными сопредельными странами, чего нельзя сказать о российской периферии.

В-седьмых, чем выше кумулятивные процессы в системе, тем более стабильны взаимовыгодные торговые отношения между странами-союзниками. Стратегия «встраивания» позволяет странам ядра при помощи международных институтов и системы международных экономических договоров регулировать присутствие и уровень активности России в мировом пространстве социальных отношений. Российская оборонная промышленность после распада СССР попала в зависимость от поставок иностранных материалов. Россия вынуждена закупать более 300 видов материалов для обеспечения своей обороноспособности (Litovkin 2008, p. 2) [12, с. 2]. Осуществить закупки требуемых материалов на международном рынке не всегда представляется возможным, т. к., в силу вступают международные военно-политические приоритеты. Так, например, японские производители ПАН волокна продают свой продукт странам НАТО, а России – нет (Sidibe 2008) [17]. Австралия отказывается продавать России обогащенный уран, повод – конфликт России с Грузией. Тенденция «исключить» Россию, «поставить ее на место» странами ядра отчетлива видна.

В-восьмых, после распада Советского союза неблагоприятным условием развития России является утрата многих выходов в морские, океанические акватории и увеличения уровня «центральности» территории. Центральность в такой ситуации помимо увеличения военных затрат на оборону ставит внешнеэкономические сделки в зависимость от транзитных государств, увеличивает стоимость экспорта и импорта. В качестве современных примеров можно привести периодически возникающие проблемные ситуации с поставками российского газа в Европу через Украину и ситуацию с Черноморским флотом России.

В целом, делая выводы, следует отметить, стратегия «встраивания» ведет к жесткой специализации российскую экономику, стагнации внутренних периферийных территорий, росту идеологической и культурной разнородности населения, социальному недовольству, «бегству» бывших союзных республик.

При этом основная опасность дестабилизации системы сегодня исходит не от российской периферии, как это произошло при распаде Советского Союза. Сегодня экономические элиты периферий слишком слабы. Стратегия «встраивания» ведет к накоплению капитала в руках элит центра, формирующих сети неравного обмена российской экономики с ядром и разоряющих периферию. Что следует ждать, если стратегия «встраивания» в ближайшее время не будет скорректирована в соответствии с ожиданиями большей части населения России? В начале 1990-х г., отечественный исследователь В. Л. Цымбурский для описания циклических колебаний в отечественной истории ввел в оборот метафору «Остров Россия». Современная политика модернизации похожа на подготовку спасительного плота в ожидании стихийного бедствия, плота, которым сможет воспользоваться лишь часть населения России и который будет взят на буксир чужими лодками – странами ядра. С позиции миросистемного подхода видно, что в такой ситуации российскому обществу будет грозить новая опасность, «плот модернизации» может оказаться «Плотом «Медузы» (Теодор Жерико), «канаты» неравного обмена могут быть обрублены не с нашей, а с чужой стороны.

В заключении необходимо обозначить ориентиры последующих исследований. Во-первых, необходимо провести ряд сравнительных исследований динамик различных групп государств и обществ в соответствии с представленной выше типологией пространств социальных отношений. Во-вторых, необходима дальнейшая проверка динамической модели двух стратегий территориально обширных полупериферий на более широком эмпирическом материале.

Библиографические ссылки

1. Аблажей А. М. Российская высшая школа в контексте демографических процессов / А. М. Аблажей // Философия образования. – 2007. – № 3 (20). – С. 81.
2. Балибар Э. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности / Э. Балибар, И. Валлерстайн. – М.: Логос-Альтера, Ecce Homo, 2003. – 272 с.
3. Валлерстайн И. Россия и капиталистическая мир-экономика, 1500–2010 / И. Валлерстайн // Свободная мысль. – 1996. – № 5. – С. 30–42.
4. Гришунин И. Ф. Основы геополитики: учебное пособие / И. Ф. Гришунин, Н. Ш. Нуриддинов – Новосибирск: САУМК, 2008. – 216 с.
5. Гуриев С. Мифы экономики: заблуждения и стереотипы, которые распространяют СМИ и политики / С. Гуриев – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 210 с.
6. Западные окраины Российской империи. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – 608 с.
7. Изгарская А. А. Реконструкция геополитических концепций / А. А. Изгарская // Макродинамика: закономерности геополитических, социальных и культурных изменений. – Новосибирск: Наука, Сибирское отд-ние, 2002. – С. 5–158.
8. Изгарская А. Внешние и внутренние факторы в теоретических моделях развития общества: (1) теория модернизации и парадигмы теории международных отношений (оценка когнитивного потенциала) / А. Изгарская // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. Серия: Философия. 2008. № 2. - С. 96–101.
9. Изгарская А. Внешние и внутренние факторы в теоретических моделях развития общества: (2) миросистемный анализ и геополитическая теория (современное состояние и возможности синтеза) / А. Изгарская // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. Серия: Философия. 2008(а). № 3. - С. 50–54.
10. Карамзин Н. М. Записки о древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях / Н. М. Карамзин – М.: Наука, 1991. – 125 с.
11. Коллинз Р. Предсказание в макросоциологии: случай Советского коллапса / Р. Коллинз // Время мира: альманах. Вып. 1. Историческая макросоциология в XX веке. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. гос. ун-та, 2000. – С.234–278.
12. Литовкин Д. Правительство даст деньги на секретные материалы / Д. Литовкин // Известия. 28.07.08.
13. Медведев Д. Россия, вперед! 10 сентября 2009 г. [Электронный ресурс] / Д. Медведев – Режим доступа: http://news.kremlin.ru/transcripts/ 5413
14. Подберезкин А. Что делать? Как России правильно вписаться в процессы глобализации? [Электронный ресурс] / А. Подберезкин, Ю. Булатов – Режим доступа: www.old.nasledie.ru/global/17_1/article.php?art=6
15. Резолюция Всероссийской педагогической конференции. Москва, 29–30 сентября 2007 г. // Философия образования. – 2007. – № 3. – С. 13–17.
16. Сибирь в составе Российской империи. – М. : Новое литературное обозрение, 2007. – 368 с.
17. Сидибе П. Кабинет министров спешит избавиться от импорта / П. Сидибе // Российская газета. № 4715. 28.07.08.
18. The size of nations / A. Alesina, E. Spolaore – Cambridge: The MIT Press, 2003. – 262 p.
19. Amin S. World poverty, pauperization and capital accumulation / S. Amin // Monthly Review. – 2003. – Vol. 55. – P. 1–27.
20. Arrighi G. The developmentalist illusion: a reconceptualization of the semiperiphery / G. Arrighi // Semiperipheral states in the world-economy. – N. Y.: American Sociological Association. Greenwood Press. – P. 11–44.
21. Barton J.. Competition and co-operation in the semi-periphery: closer economic partnership and sectoral transformations in Chile and New Zealand / J. Barton, R. Gwynne, W. Murray // The Geographical Journal. – 2007. – Vol. 173. – P. 224–241.
22. Cardoso F. Industrialization, dependency and power in Latin America / F. Cardoso // Berkeley Journal of Sociology. – 1973. – Vol. XVII. – P. 79–95.
23. Martin W. G. The place of the semiperiphery in the modern world-system. Introduction: the challenge of the semiperiphery / W. G. Martin // Semiperipheral states in the world-economy. – N.Y.: American Sociological Association. Greenwood Press, 1990. – P. 3–10.
24. Wallerstein I. The modern world-system I: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century / I. Wallerstein – N. Y.: Academic Press, 2007. – 412 p.

Ізгарская А. А. Долі російських периферій в контексті геополітичної теорії та світсистемного підходу: історія і сучасність

Теорія модернізації, яка ідеологічно надихала реформи кінця 1980–1990 рр., виявилася неадекватною дійсності і не може служити надійним інструментом аналізу соціальних явищ. Для аналізу перспектив розвитку держав пострадянського простору необхідна інша теоретична база, основою якої може стати синтез світсистемної та геополітичної теорій. Результатом подібного синтезу є створення геополітико-світсистемної типології просторів соціальних відносин. Від втрати своїх позицій у світовій системі держав Росію може врятувати лише стратегія, при якій велика російська периферія буде інтенсивно розвиватися.

Ключові слова: геополітична теорія, світсистемний аналіз, ядро, периферія, напівпериферія.

Izgarskaya A. A. The destinies of the russian peripheries in a context of geopolitical theory and world-systems approach: history and modernity

The theory of modernization ideologically inspiring reforms of the late 1980-1990s turned out to be inadequate towards reality, it can't be regarded as the reliable tool to analyze social phenomenons. In order to analyze the perspectives of the development of the Post-Soviet states it is necessary to create another theoretical foundation based on the synthesis of world-system and geopolitical theories. The result of that synthesis is to create the typology of the space of social relations. Not to lose the positions in the world system of states Russia needs to have its own strategy. With the help of its strategy the vast Russian periphery will intensively develop.

Keywords: geopolitical theory, world-systems analysis, core, semi-periphery, periphery.

References

Ablazhej A. M., 2007. 'Rossijskaja vysshaja shkola v kontekste demograficheskih processov' [Russian higher education in the context of demographic processes], *Filosofija obrazovanija* [Philosophy of education], № 3 (20), p. 81.

Alesina A., Spolaore E. *The size of nations*, The MIT Press, Cambridge.

Amin S., 2003. 'World poverty, pauperization and capital accumulation', *Monthly Review*, Vol. 55, P. 1–27.

Arrighi G. 'The developmentalist illusion: a reconceptualization of the semiperiphery'*, Semiperipheral states in the world-economy*, American Sociological Association. Greenwood Press. N. Y.

Balibar Je, 2003. *Rasa, nacija, klass. Dvusmyslennye identichnosti* [Race, Nation, Class. Ambiguous identity], Logos-Al'tera, Ecce Homo publ, M.

Barton J., 2007. 'Competition and co-operation in the semi-periphery: closer economic partnership and sectoral transformations in Chile and New Zealand', *The Geographical Journal,* Vol. 173, P. 224–241.

Cardoso F., 1973. 'Industrialization, dependency and power in Latin America', *Berkeley Journal of Sociology*, Vol. XVII, P. 79–95.

Grishunin I. F., Nuriddinov R. Sh., 2008. *Osnovy geopolitiki:* uchebnoe posobie [Foundations of Geopolitics: Manual], SAUMK publ, Novosibirsk.

Guriev S., 2006. *Mify jekonomiki: zabluzhdenija i stereotipy, kotorye rasprostranjajut SMI i politiki* [Myths of the economy: misconceptions and stereotypes that distribute media and politics], Al'pina Biznes Buks publ, M.

Izgarskaja A. A., 2002. *Rekonstrukcija geopoliticheskih koncepcij* [Reconstruction of geopolitical concepts], Makrodinamika: zakonomernosti geopoliticheskih, social'nyh i kul'turnyh izmenenij [Macrodynamics: laws geopolitical, social and cultural change], Nauka publ, Sibirskoe otd-nie, Novosibirsk, pp. 5–158.

Izgarskaja A., 2008a. *Vneshnie i vnutrennie faktory v teoreticheskih modeljah razvitija obshhestva: (1) teorija modernizacii i paradigmy teorii mezhdunarodnyh otnoshenij (ocenka kognitivnogo potenciala)* [External and internal factors in the theoretical models of social development: (1) the theory of modernization and paradigm of international relations theory (assessment of cognitive capacity)], Vestn. Novosib. gos. un-ta. Serija: Filosofija [Bulletin of Novosibirsk. State. Univ. Series: Philosophy], № 2, pp. 96–101.

Izgarskaja A., 2008b. *Vneshnie i vnutrennie faktory v teoreticheskih modeljah razvitija obshhestva: (2) mirosistemnyj analiz i geopoliticheskaja teorija (sovremennoe sostojanie i vozmozhnosti sinteza)* [External and internal factors in the theoretical models of social development: (2) world-systems analysis and geopolitical theory (the present state and the possibility of synthesis)], Vestn. Novosib. gos. un-ta. Serija: Filosofija [Bulletin of Novosibirsk. State. Univ. Series: Philosophy], № 3, pp. 50–54.

Karamzin N. M., 1991. *Zapiski o drevnej i novoj Rossii v ee politicheskom i grazhdanskom otnoshenijah* [Notes on Ancient and Modern Russia in its political and civil relations], Nauka publ, M.

Kollinz R., 2000. *Predskazanie v makrosociologii: sluchaj Sovetskogo kollapsa* [Macrosociology prediction: the case of the Soviet collapse], Vremja mira: al'manah. Vyp. 1. Istoricheskaja makrosociologija v XX veke [World Time: almanac. Is. 1. Historical macrosociology in the XX century]. Izd-vo Novosib. gos. un-ta, Novosibirsk, pp. 234–278.

Litovkin D., 2008. *Pravitel'stvo dast den'gi na sekretnye materialy* [The government will give money to secret material], Izvestija. 28.07.08.

Martin W. G., 1990. 'The place of the semiperiphery in the modern world-system. Introduction: the challenge of the semiperiphery', *Semiperipheral states in the world-economy,* American Sociological Association. Greenwood Press, N.Y., P. 3–10.

Medvedev D., 2009. *Rossija, vpered!* 10 sentjabrja 2009 g. [Forward, Russia! September 10, 2009], viewed: http://news.kremlin.ru/transcripts/ 5413

Podberezkin A. *Chto delat'? Kak Rossii pravil'no vpisat'sja v processy globalizacii?* [What to do? As Russia properly fit into the processes of globalization?], viewed: www.old.nasledie.ru/global/17_1/article.php?art=6

Rezoljucija Vserossijskoj pedagogicheskoj konferencii. Moskva, 29–30 sentjabrja 2007 g. [Resolution of the All-Russian educational conference. Moscow, September 29-30, 2007], Filosofija obrazovanija [Philosophy of Education], № 3, pp. 13–17.

Sibir' v sostave Rossijskoj imperii, 2007 [Siberia in the Russian Empire], Novoe literaturnoe obozrenie [New Literary Review], M.

Sidibe P., 2008. 'Kabinet ministrov speshit izbavit'sja ot importa' [Cabinet ministers in a hurry to get rid of imports], R*ossijskaja gazeta* [The Russian newspaper]. № 4715

Vallerstajn I., 1996. *Rossija i kapitalisticheskaja mir-jekonomika 1500–2010* [Russia and the capitalist world-economy 1500-2010], Svobodnaja mysl' [Free Thought], № 5, pp. 30–42.

Wallerstein I., 2007. *The modern world-system I: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century,* Academic Press, N. Y.

Zapadnye okrainy Rossijskoj imperii, 2007 [Western outskirts of the Russian Empire], Novoe literaturnoe obozrenie [New Literary Review].

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 32.019.51: 621.397.13 :316.61-057.87

В. Кедик

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

МЕДІА-ВПЛИВ ТЕЛЕБАЧЕННЯ НА ПРОЦЕС ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИКО-ІНТЕГРАТИВНИЙ АСПЕКТ

Здійснено аналіз та синтез актуальних наукових підходів щодо впливу телетехнології на глядачів в контексті медіа-впливу телебачення на політичну соціалізацію української студентської молоді. Запропоновано інтегративний підхід до дослідження окресленої наукової проблеми. Сформульовано критерії ефективності впливу телебачення в процесі формування політичної компетентності вітчизняного студентства.

Ключові слова: телебачення, комунікація, медіа-вплив, політична соціалізація, студентська молодь.

У сучасних умовах інформатизації суспільних процесів телебаченню належить провідна роль в масовому комунікуванні, що детермінується важливістю екранного засобу комунікації у процесі формування інформаційного простору на локальному, регіональному, державному та міждержавному рівнях. У глобальному контексті телебачення виступає провідним електронним мас-медіа, яке забезпечує рецепцію інформації про суспільну дійсність для більшості категорій громадян, засобом інформаційної релаксації та інфотейнменту.

Актуальність дослідження зумовлена значимістю медіа-впливу телебачення на інтраіндивідуальному рівні як електронного мезочинника політичної соціалізації студентської молоді.

Базову теоретичну основу дослідження складають академічні напрацювання за наступними науковими підходами: загальнотеоретичне дослідження масової комунікації в контексті дії медіа-впливів: Д. Мак-

Квейл (Mak-Kvejl 2010) [7], В. Недбай (Nedbaj 2008) [9], Г. Почепцов (Pochepcov 2012) [11]; винайдення і становлення телекомунікацій: Є. Карабанов (Ukrainian TV: Yesterday, Today, Tomorrow) [15], І. Мащенко (Television, 2006) [13]; історіографічне висвітлення розвитку телебачення: Ю. Усенко (Usenko 2007) [16]; комунікативний вплив телебачення як механізму соціальної інтеграції: Л. Карпова (Karpova 2008) [4]; вплив телебачення в якості транслятора смислів: Р. Шульга (Shul'ga 2012) [18]; багатофункціональний фактор маніпулятивного впливу телебачення: О. Русина (Rusina 2006) [12], О. Петров (Petrov 2007) [10]; чинник телебачення як провідна запорука формування національної ідентичності: В. Зливков (Zlivkov 2004) [3], І. Костюк (Kostjuk, Karpun' 2010) [5]; фактор телебачення у становлення медіа-культури: О. Боришполець, Л. Найдьонов, Г. Мироненко (Media culture of personality: the socio-psychological approach: educational allowance method) [8], інтерактивність як новітня характеристика телебачення: О. Хоменок (Homenok 2010) [17].

Мета статті полягає у аналізі та синтезі сигніфікаційних аспектів наукових підходів щодо впливу телебачення для з'ясування інтегративного потенціалу політичного складника медіа-впливу телебачення на процес політичної соціалізації вітчизняної студентської молоді.

Основні завдання дослідження реалізуються через почерговий аналіз загальнотеоретичних наукових підходів вчених-медіааналітиків на предмет впливу телебачення, репрезентованих в актуальних дослідженнях та наукових публікаціях, які розглядаються.

В даному дослідженні ми керуємося суб'єкт-суб'єктним підходом до вивчення політичної соціалізації вітчизняної студентської молоді в контексті дії медіа-впливів, який на відміну від суб'єкт-об'єктного підходу підкреслює рівноцінну роль в комунікативному акті транслятора і реципієнта інформаційних повідомлень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поява електронних засобів зв'язку, наймасовіший з яких – телебачення, знаменувала якісноновий етап розвитку масової комунікації (Usenko 2007, p. 36) [16, с. 36]. Д. Мак-Квейл вважає, що термін «масовий» позначає великий обсяг чи значну кількість, тоді як «комунікація» – це передавання та прийняття повідомлень (Mak-Kvejl 2010, p. 36) [7, с. 36]. Відповідно, масова комунікація стає можливою завдяки трансляції інформаційних повідомлень на великі відстані різнорідним аудиторіям комунікатів. Мак-Квейл виділяє наступні рівні комунікативного процесу: внутріособистісний (переробка інформації), міжособистісний (між двома особами), внутрішньогруповий (у сім'ї), міжгруповий (у місцевій общині),інституційний (у політичній системі або на підприємстві), загальносуспільний (масова комунікація). Науковець констатує, що масову комунікацію варто розглядати як один з кількох загальносуспільних процесів комунікації, який перебуває на верхівці піраміди розподілу комунікативних процесів (Mak-Kvejl 2010, p. 19) [7, с. 19].

Український дослідник інформаційних комунікацій В. Горовий зосереджується на інформаційно-технологічному підході до розуміння масової комунікації та визначає масову комунікацію процесом повідомлення інформації з допомогою технічних засобів – засобів масової комунікації чисельно значним, розосередженим аудиторіям. В інформаційних комунікаціях об'єктом передачі є інформація. Політична комунікація розглядається в даному контексті як передача змісту, значущого для функціонування політичної системи, яка реалізується через діяльність суспільно-політичних організацій, прямі політичні контакти, особливі комунікативні ситуації або дії, аналіз ефективності функціонування різновидів політичної комунікації через різні форми вивчення реагування на комунікативний процес об'єкта його впливу, засоби масової комунікації (Gorovij 2010, p. 45-47) [1, с. 45–47].

На думку В. Недбая, можна виокремити принаймні три наукових напрямки, згідно з якими політична комунікація – це форма здійснення комунікації масової. Зокрема, згідно з напрямком, представленим У. Ліппманом, ЗМІ мають нічим не обмежену здатність впливати на громадську думку та маніпулювати нею. П. Лазарсфельд, Б. Барельсон, Х. Годе взявши за методологічну основу теорію партійної підтримки, вивчали рівень ефективності масової комунікації залежно від складу аудиторії та її партійної ідентичності. Представники третього напрямку Д. Батлер, Д. Стоукс, Д. Каванах зосередилися на методах інформаційного впливу на виборців, використанні інформаційних ресурсів і технологій для зміни пріоритетів громадської думки, комунікативних стратегіях ЗМІ, а також динаміці інформаційного середовища (Nedbaj 2008, p. 227-228) [9, с. 227– 228].

Доповнюючи теоретичне розуміння масової комунікації, Г. Почепцов пропонує визначення «медіакомунікації» як тип соціальної взаємодії людей за допомогою мас-медіа (Pochepcov 2012, p. 10) [11, с. 10]. Дозволимо собі не погодитись з дослідниками, які називають характерними ознаками медіакомунікацій інституційний характер джерел інформації і відтермінованість зворотного зв'язку між джерелом інформування та аудиторією (Media culture of personality: the socio-psychological approach: educational allowance method) [8, с. 94]. Будучи прийнятними для традиційних ЗМІ, дані характеристики не властиві новим мас-медіа. Натомість універсальними для різних ЗМІ видаються функції медіакомунікацій: здійснення політичного впливу, підтримка соціальної згуртованості, інформування, просвіта і розважання аудиторії (Media culture of personality: the socio-psychological approach: educational allowance method) [8, с. 94].

Термін «телебачення» виник на рубежі XIX та XX століть. У грудні 1899 року на Першому Всеросійському електротехнічному з'їзді у Петербурзі з доповіддю «Телеграфування без дротів» виступив О. Попов – один з винахідників радіо. Доповідь під назвою «Сучасний стан питання про електробачення на відстань (телевізування)» зробив К. Перський. Наприкінці 1900 р. останній повторив свою доопрацьовану доповідь на міжнародному конгресі у Парижі, в якій замість двох раніше використовуваних ним понять «електробачення» і «телевізування» запропонував термін «телебачення» (television), який й увійшов у міжнародний вжиток (Usenko 2007, p. 36-37) [16, с. 36-37]. Телебачення (від лат. tele – далеко та visio – бачу) – вид електронних ЗМІ; творчо-технологічна система, яка діє в інтересах населення. Одержувачем інформації виступає розділена простором або часом (чи одночасно тим та іншим) масова аудиторія (Television, 2006, p. 413) [13, с. 413]. Телебаченню належить важлива роль у суспільстві через здатність сприяти загальноосвітньому розвитку людської особистості, формуванню національної свідомості, росту політичної активності громадян (Ukrainian TV: Yesterday, Today, Tomorrow) [15, с. 460–461].

Керуючись структурно-функціональним підходом до з'ясування загальних особливостей комунікативного впливу телебачення, можна виокремити наступні характеристики-індикатори означеного інституту: можливість опосередкованого звернення до телевізійної аудиторії через засоби доставки інформації; здатність швидко поширювати інформацію, аж до передавання повідомлень, показу подій у момент їх звершення; визначена заздалегідь обумовлена періодичність, систематичність розповсюдження повідомлень; універсальність масової інформації (Television, 2006) [13, с. 413].

Використання медіа, зокрема телебачення – це комунікативна дія, яка має конкретні функції та

об'єктивні наслідки для індивідів. Поведінковий акт, зокрема в інформаційній сфері, здійснюється за схемою спіралеподібного циклу, що складається з ряду ланок, які змінюють одна одну: обмін інформацією – один з атрибутів збереження рівноваги в системі «людина – середовище»; критеріями рівноваги є форми обміну інформацією між людиною та соціальним середовищем; відхилення від констант рівноваги свідчить про порушення внаслідок дії на людину як внутрішніх, так і зовнішніх факторів; суб'єктивно дані сигнали сприймаються людиною у формі відчуттів та уявлень, які свідчать про вплив зовнішніх факторів; відбувається формування відповідної інформаційної потреби для відновлення рівноваги в системі «людина–середовище»; мотивація, формування мети ,прийняття рішення і подання команди до дії; задоволення інформаційної потреби; завершення циклу, яке супроводжується поверненням до початкової активності мотиваційних центрів; тимчасовий спокій; початок нового витка спіралі, адже задовольнивши одну інформаційну потребу, людина одразу розпочинає задовольняти іншу, або задовольняє їх параллельно (Lukashevich 1998, p. 51-53) [6, с. 51–53].

Д. Мак-Квейл твердить про обмежений вплив мас-медіа на політичну соціалізацію індивіда, втім вважає, що будь-який медійний вплив взаємодіє з іншими впливами соціального походження, а медійна соціалізація молоді повинна бути сприйнятою двояко: з одного боку мас-медіа можуть підсилити і підтримати інших агентів соціалізації, проте з іншого, становлять потенційну загрозу цінностям, які встановили батьки, викладачі та решта агентів соціального контролю (Mak-Kvejl 2010, p. 453) [7, с. 453]. На нашу думку, доцільним є підхід науковців, які вказують на наявність згаданого антагонізму медіа-впливу на студентську особистість, зазначаючи, що перетворившись на один з основних чинників соціалізації молодого покоління, мас-медіа стимулюють прогрес освіти та культури, здійснюючи водночас протилежний вплив, проте не схильні мінімізувати значимість медіа-впливу на мотиваційно-поведінкову сферу політичної соціалізації студентської молоді чи абсолютизувати значення медіа-впливів (Media culture of personality: the socio-psychological approach: educational allowance method) [8; с. 2].

При оцінюванні потенціалу впливу телебачення на процес політичної соціалізації вітчизняного студентства варто враховувати фактор провідних суперечностей студентського періоду. Серед даних протиріч дослідники виділяють:

- соціально-психологічні суперечності (між інтенсивним фізичним, інтелектуальним розвитком та лімітом часу, а також економічними можливостями; між результатами діяльності, зумовленими індивідуальними особливостями і міжособистісними стосунками; суперечності і непорозуміння в системі «викладач-студент»; адаптаційні суперечності).
- суперечності між прагненням до самостійності у виборі знань, способів їх набуття і жорсткими методами підготовки спеціалістів певного профілю.
- суперечності між великою кількістю інформації, що надходить різними каналами, і обмеженим часом для її осмислення (Toba 2006, p. 74) [14, с. 74].

До провідних чинників політичної соціалізації студентства окрім медіа-впливів належать середовище вищого навчального закладу, зміст навчальних предметів, методи навчання, громадські організації, церква, родинне та соціальне середовища, які комплексно впливають на молоду людину. І. Костюк, наголошує на важливості формування медіа-культури студентської молоді завдяки системному впливу чинників соціалізації, виділяючи при цьому домінуючий вплив суб'єктивного чинника, репрезентованого особистістю викладача вищого навчального закладу. Студенти одержують з різних джерел різноманітну інформацію. Проте не всі з них здатні до успішної переробки інформації, що своєю чергою перешкоджає виробленню належного ставлення до фактів і явищ суспільного життя. Сучасний викладач не тільки генератор і передавач знань, а й активний організатор пізнавальної діяльності студентів, спрямованої на засвоєння знань, формування національно-громадянського світогляду (Kostjuk, Karpun' 2010, p. 26) [5, с. 26].

Управління процесом інтелектуального розвитку студентів може здійснюватись по-різному: у вигляді регуляції процесу з метою адаптації до нових умов, наприклад, першокурсника або ж як цілеспрямованого формування нових якостей – самостійності, практичності мислення тощо (Kostjuk, Karpun' 2010, p. 27) [5, с. 27].

В. Зливков виділяє значну роль вітчизняного телебачення у становленні національної ідентичності, оскільки електронні ЗМІ не тільки формують політичний світогляд, а й безпосередньо впливають на прийняття політичних рішень (Zlivkov 2004, p. 78) [3, с. 78]. За умов виникнення нових пріоритетів виховання студентської молоді, серед яких підготовка свідомої інтелігенції, оновлення і збагачення інтелектуального генофонду нації; вироблення чіткої громадянської позиції; створення умов для розвитку загальної культури студентства; спонукання студентів до активної протидії аморальності, правопорушенням, антигромадській діяльності, телебачення повинно сприяти загальній меті національно-громадянського виховання студентської молоді (Kostjuk, Karpun' 2010) [5]. Водночас ряд вітчизняних науковців переконані у наявності слабкої присутності державних цінностей, ідей національної єдності, патріотизму в українському телевізійному дискурсі (Civic culture of students; Karpova 2008; Ukrainian TV: Yesterday, Today, Tomorrow) [2; 4; 15].

Поширюючи телевізійні програми в масштабі регіону чи цілої країни, телебачення стало інструментом інтеграції, об'єднання людей на основі певних норм та цінностей. Телебачення як комунікативний засіб володіє здатністю до взаємодії сприяючи одномоментному об'єднанню найрізноманітніших, територіально розділених аудиторій, їх інтеграції (Karpova 2008, p. 24 - 26) [4, с. 24-26]. Завдяки сучасним телекомунікаціям великі, різнорідні аудиторії глядачів отримують однакові політичні інформаційні меседжі, що об'єднують громадян довколо певного політичного порядку денного.

Особливість телебачення як транслятора смислів – це відсутність апріорного включення джерела і змісту трансльованого повідомлення в контекст життєдіяльності аудиторії, тобто відсутність автоматичної установки на цей зміст як на щось значне або корисне. Сприйняття реципієнтом трансльованих смислів як можливих чи дієвих орієнтирів у власній життєдіяльності можливе лише в разі наявності довіри до комуніканта, і не просто до телебачення як такого, а до конкретного джерела інформації (Shul'ga 2012, p. 93) [18, с. 93]. Високий рівень сприйняття медійного контенту – значеннєве сприймання, у ході якого знаки, що містяться в ньому, набувають суб'єктивного значення для реципієнта і сприймаються ним у певному значеннєвому зв'язку, що створює судження, умовиводи і відповідний контекст. У процесі інтерпретації отримана через телебачення інформація, пройшовши процеси сприймання медійного змісту й адекватного його розуміння, перетворюється на знання. Через інтерпретацію оптимізуються процеси рецепції інформації та пізнання аудиторією ідеальної реальності, її співвіднесення з реальною дійсністю (Media culture of personality: the socio-psychological approach: educational allowance method) [8, с. 80].

Телетрансляція таким чином завжди зумовлена двома процесами – процесом впливу та процесом сприйняття (Shul'ga 2012, p. 97) [18, с. 97]. Виходячи з даного підходу, рівень засвоєння студентом політичної інформації підвищується зі зростанням довіри до

певного телеканалу, який транслює, наприклад, випуск новин чи політичне ток-шоу. Навіть правдива інформація вірогідно буде сприйнята реципієнтом як така, що не відповідає дійсності за умов, якщо її транслює канал, який користується незначною довірою молодіжного глядача.

Передумова ефективному здійсненні функції смислотрансляції телебачення – внутрішня готовність глядача до сприйняття й осмислення пропонованих з екрана смислів. Тобто суб'єкт сприйняття повинен перебувати в активному пошуку смислів, особливо тих, які можуть лягти в основу його поглядів (Shul'ga 2012, p. 95) [18, с. 95]. Втім така готовність потребує певного рівня мотивацій, які, змушені констатувати, не завжди присутні в середовищі студентської молоді коли йдеться про сприйняття політичної інформації. Студентство радше орієнтується на поверхневі політичні смисли та не схильне до різносторонньої політичної рефлексії.

Комунікативний вплив телебачення розкривається через двосторонню взаємодію комунікаторів, тому інтерпретація телевізійного змісту глядачем – складова комунікативного акту. На нашу думку, можливими є кілька варіантів декодування телевізійного послання студентською молоддю від повного співпадіння змісту політичного контенту пропонованого телеканалом із його сприйняттям глядачем до фракційної рецепції змісту чи цілісної індивідуальної інтерпретації отриманої інформації та формування протилежних, а іноді – алогічних висновків. Варіант інтерпретації залежить від рівня інформаційної мотивації студента, його політичних знань та цінностей, соціального оточення під час сприйняття інформації, довіри до джерела трансляції повідомлення, суб'єктивних медіа-установок та політичних стереотипів.

При цьому можуть зіставлятися різні фрагменти та образи відбитої дійсності з відображуваними реальними явищами і процесами: молодіжний глядач свідомо і підсвідомо прагне виявити ступінь істинності, міру реалізму інформації, яка сприймається. Крім маніпулятивних механізмів, які цьому заважають, варто враховувати також технологічні особливості сучасного українського телебачення. Зокрема, мова телебачення вирізняється певною мозаїчністю, навколишня дійсність подається переважно у вигляді коротких за тривалістю, різних за змістом найчастіше не пов'язаних між собою логічними або темпоральними зв'язками фрагментів, що відбивають різноманітні явища. Даний процес є фактором зниження критичності сприйняття телепоказу, зменшенню здатності молодіжної аудиторії до аналізу і верифікації отримуваної інформації. На відміну від письмових текстів телевізійний зміст важче піддається аналізові та інформаційній верифікації. Безупинний потік миттєвих, яскравих, емоційно насичених аудіовізуальних образів набагато складніше осмислити, ніж газетні чи журнальні публікації, до яких можна звернутися повторно (Media culture of personality: the socio-psychological approach: educational allowance method) [8, с. 81–82]. Проте телебачення – сильніший засіб впливу на індивіда, ніж друковані видання завдяки візуальності, яка створює ефект реальної ситуації.

Науковці виділяють відмінності між масовокомунікативним навіюванням та маніпулюванням. Масовокомунікативне навіювання (масова сугестія) – це психічний вплив комуніканта на молодіжну аудиторію сприйняття телевізійного медіа-контенту у вигляді прохання, переконування, демонстрування тощо, метою якого є поширення масових настроїв. Масове навіювання також пов'язане з актуалізацією, переданням чи зміною політичних установок, ціннісних орієнтацій, норм у студентському середовищі. Ефективність навіювання визначається ступенем або несвідомого наслідування, або рефлексії та політичної саморегуляції. Особливо важливими для навіювання є темп, ритм, повторюваність слів, візуальних образів, жестів та рухів. Навіювання часто сприяє здійсненню маніпуляцій. Масовокомунікативна маніпуляція – це прихований вербальний, зображальний, жестово-руховий вплив на молодіжну аудиторію студентства. Масова маніпуляція також пов'язана з прихованою для реципієнта інформації актуалізацією чи зміною його установок, ціннісних орієнтацій або вчинків. Ефективність маніпуляції визначається ступенем або несвідомого наслідування, або рефлексії й саморегуляції на основі оманливих уявлень про причини й наслідки того, що відбувається (Media culture of personality: the socio-psychological approach: educational allowance method) [8, с. 52–53].

Керуючись символічним підходом О. Русина вважає міфотворчу функцію телебачення домінантною. Науковець пропонує термін «міфологізована масова свідомість» – домінування в масовій свідомості міфологічного рівня віддзеркалення світу. Проте міфологізація масової свідомості може бути амбівалентним явищем перетворюючи масову свідомість в об'єкт маніпулювання, визнаючи межі маніпулювання, водночас наділяючи масову свідомість якістю вибірковості до спрямованої стосовно неї дії ЗМІ (Rusina 2006, p. 35) [12, с. 35]. Телебачення здатне створювати міфологізовану реальність завдяки таким особливостям: мозаїчність зображення сприйняття якого вимагає від телеглядача зусиль стосовно структурної організації незалежно від змісту телепередачі; крупний план не дозволяє телеглядачу розуміти лінійно-перспективне сприйняття і вписує його у зворотню перспективу; мозаїчність форми того, що відбувається на телеекрані зумовлює швидкоплинну дію, один фрагмент телевізійного повідомлення припускає швидку появу наступного фрагменту; правилом телебачення є показ події, яка заслуговує на увагу з кінця, а не в порядку реальної тимчасової послідовності (Rusina 2006, p. 37) [12, с. 37].

В силу відсутності чітких політичних орієнтацій, мінливості політичних цінностей та уподобань студентська молодь виявляє сприятливість до негативного впливу маніпулятивних телевізійних технологій. Протистояти маніпулюванню може політична рефлексія, яка є результатом критичного аналізу інформаційного повідомлення, за потреби – всупереч закодованому телевиробником смислу та виявляється адекватною стороною політичної реальності, а не фактором вже суб'єктивної містифікації політичної інформації.

Г. Почепцов вважає, що сучасне телебачення та Інтернет повертають людей у «нечитабельний стан». Молодь стала менше читати, оскільки новітні технології працюють на об'єднання інформації насамперед у просторі, а не часі (бібліотеки, архіви) (Pochepcov 2012, p. 120 - 121) [11, с. 120 - 121]. Окремі науковці застосовують дихотомічну типологію студентської молоді за критерієм домінуючого медіа-каналу отримання інформації , твердячи, що серед студентів можна прослідкувати поділ на дві групи: тих, хто в основному дивиться телебачення, тобто отримує готові образи і готові уявлення; і тих, хто, користуючись комп'ютером, здатен відбирати й обробляти інформацію (Civic culture of students) [2, с. 337]. Чимало студентів орієнтовані на пасивне отримання інформації, не надаючи при цьому значення джерелам інформації, ризикуючи стати об'єктом маніпулювання. Тому для багатьох студентів важливим є розвиток відеосприймання та критичного мислення у сфері медіа. Перша характеристика виявляється як когнітивна аналітично-синтетична здатність до фіксації та аналізу матеріалу телебачення, необхідних для формування індивідуального ставлення до сприйнятої політичної інформації. Друга полягає у особистому поетапному аналізу повідомлення, моніторингу інформаційного простору, унезалежненню мислення від політичних стереотипів та як наслідок – формування

власної позиції щодо медіа-меседжів.

Нові можливості для реалізації впливу телебачення на політичну соціалізацію студентської молоді надає інтерактивне телебачення. Розглядаємо інтерактивність як інструмент розширення інформаційної свободи молодіжного глядача. Для сучасних споживачів інформаційного контенту властива не тільки більша активність до пропонованого ЗМІ продукту, вони виступають активним началом, самостійно долучаючись до процесу створення і поширення інформаційного контенту (Homenok 2010, p. 532) [17, с. 532].

Розвиток комп'ютерних технологій та конвергенція ЗМІ сприяють зміні базових принципів функціонування сучасного телебачення, яке стає дедалі наближенішим до телеглядачів, аж до врахування в режимі реального часу потреб комунікатів. Технологічний аспект зосереджується на поясненні природи інтерактивного телебачення, як новітньої модифікації супутникової та кабальної телетехнологій. Поєднуючи сучасні телевізійні технології з можливостями Інтернету, інтерактивне телебачення надає користувачам досить широкі можливості: селекції перегляду телепередач з обширної відеотеки (частота оновлення та об'єм відеотеки не обмежені і визначаються тільки бажанням абонента); перегляду телепрограм центрального, кабельного або супутникового ТБ не за розкладом, а в зручний для абонента час (при цьому передбачається ліквідація реклами); гри в індивідуальні та мережеві ігри; спілкування за допомогою телеекрану з телефонними співрозмовниками абонента;отримання швидкісного доступу до мережі Інтернет безпосередньо на телеекрані тощо (What is Interactive TV) [19].

Втім, інтерактивність не є запорукою мінімізації маніпулятивного медіа-впливу. Досліджуючи маніпулятивний потенціал телевізійної інтерактивності, О. Петров, зокрема, віднаходить його вираження в інтерактивних опитуваннях під час політичних ток-шоу. Він досягає висновку, що інтерактивні телевізійні опитування є специфічною технологією, оскільки навіть попри повідомлення журналістів в телеефірі, що дані опитування не репрезентативні, для більшості телеглядачів інтерактивні опитування набувають статусу соціологічних досліджень і таким чином можуть бути способом для маніпулювання громадською думкою (Petrov 2007, p. 41-43) [10, с. 41–43].

Інтерактивне телебачення наділене значно потужнішим селективним потенціалом, ніж традиційне телебачення. На нашу думку, фактор зростання інформаційного вибору та інформаційної свободи справить позитивний вплив на політичну соціалізацію студентства за умов поєднання зусиль середовища вищого навчального закладу та сім'ї в процесі політичної освіти студента. Значно сприятиме зростанню інформаційної культури і можливість перегляду випусків теленовин та політичних передач у зручний для глядача час, що зі зростанням рівня інформаційної культури та медіа-грамотності здатне нейтралізувати згубний вплив компульсивної навігації по телеканалах.

Висновки. Телебачення володіє інтегративним потенціалом медіа-впливу на політичну соціалізацію вітчизняного студентського молодіжного глядача завдяки здатності до встановлення соціальної інтеграції, політичній смислотрансляції, медіа-навіюванню та медіа-маніпулюванню, формуванню національної ідентичності і медіа-культури, розширенню інформаційної свободи комуніката завдяки новітній характеристиці інтерактивності сучасної телетехнології. Проведений нами аналіз та синтез сигніфікаційних аспектів наукових підходів в соціо-гуманітарному дискурсі щодо впливу екранного мас-медіа дозволив з'ясувати, що роль чинника медіа-впливу телебачення на політичну соціалізацію української студентської молоді коливається від абсолютизації даного впливу до його мінімалізації та залежить від кількох груп факторів: інтенсивності дії інших агентів соціального контролю, передусім сім'ї, найближчого соціального оточення, середовища вищого навчального закладу та викладачів, громадських організацій, друкованих та інтернет-медіа тощо; загальних медіа-установок індивіда та медіа-мотивацій; довіри до джерела трансляції повідомлення; візуальної та політичної культури. Водночас виділяємо провідним чинником зростання ролі телебачення в процесі політичної соціалізації студентської молоді наявність вираженої суб'єктивної мотивації до реалізації політичної освіти через телетехнологію, що знаходить практичне вираження у цілеспрямованому перегляді випусків новин, політичних телепередач та політичних ток-шоу і протиставляється компульсивній навігації по телеканалах зі сприйняттям поверхневих політичних смислів.

Бібліографічні посилання

1. Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий. – К., 2010. – 360с.
2. Громадянська культура студентської молоді: навч. посіб. / О. Кафарська, І. Припхан, Л. Стручкова-Гуменна. – Івано-Франківськ, 2010. – 479 с.
3. Зливков В. Українське телебачення і криза національної ідентичності / В. Зливков // Соціальна психологія. – 2004. –№4. –С.71-80.
4. Карпова Л. Особливості комунікативного впливу телебачення: інтегративний аспект / Л. Карпова // Вісник книжкової палати. – 2008. – №7. – С.23 –26.
5. Костюк І. Національно-громадянське виховання студентської молоді: навч.посіб / І. Костюк, І. Карпунь – Львів, 2010. – 265с.
6. Лукашевич М. Соціалізація. Виховні механізми і технології / М. Лукашевич. –К., 1998. –110с.
7. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Д. Мак-Квейл; пер. з англ. – Львів, 2010. –537с.
8. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: навч-метод посіб. / О. Баришполець, Л. Найдьонов, Г. Мироненко – К.,2010. – 440с.
9. Недбай В. Основні концептуальні підходи до дослідження процесу політичної комунікації / В. Недбай // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї . – К., 2008. – Вип. 12. – С. 225–232.
10. Петров О. Інтерактивні опитування як засіб маніпулювання громадською думкою / О. Петров // Соціальна психологія . – 2007. –№2. –С.41 –47.
11. Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації / Г. Почепцов. –К.,2012. – 464с.
12. Русина О. Телебачення як міфотворчість / О. Русина // Видання Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія Філософія. Політологія . – 2006. – №76–79. – С. 34–37.
13. Телебачення // Енциклопедія електронних мас-медіа: у 2 т. – Запоріжжя, 2006. – 512 с. – С. 413.
14. Тоба М. Мотиви нормативної поведінки студентів / М. Тоба// Соціальна психологія . – 2006. – №5 . – С. 70–80.
15. Українське телебачення: вчора, сьогодні,завтра / ред. Є. Карабанова. – К., 2006. – 647с.
16. Усенко Ю. Інформаційний аспект телекомунікації (історіографія проблеми) / Ю. Усенко // Вісник книжкової палати. – 2007. – №9. – С. 36–38.
17. Хоменок О. Интерактивность пользователей новых медиа:возможности и угрозы / О. Хоменок // Світові стандарти сучасної журналістики: збірник наукових праць . – Черкаси, 2010. – С. 532–536.
18. Шульга Р. Можливості реалізації смислового послання телепродукту / Р. Шульга // Соціологія:теорія, методи, маркетинг. – 2012. – №3.– С.77–98.
19. Що таке інтерактивне телебачення [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://answers.in.ua/shho-take-interaktivne-telebachennja/

Кедык В. Медиа-влияние телевидения на процесс политической социализации украинской студенческой молодежи: теоретико-интегративный аспект

Осуществлен анализ и синтез актуальных научных подходов относительно влияния телетехнологии на зрителей в контексте медиа-влияния телевидения на политическую социализацию украинской студенческой молодежи. Предложен интегративный подход к исследованию обозначенной научной проблемы. Сформулированы критерии эффективности влияния телевидения на процесс формирования политической компетентности отечественного студенчества.

Ключевые слова: телевидение, коммуникация, медиа-влияние, политическая социализация, студенческая молодежь.

Kedyk V. Television's media influence on the process of political socialization of ukrainian student youth: the theoretical-integrative aspect

The analysis and synthesis of relevant scientific approaches concerning the teletechnology's impact on viewers in the media-influence of television on political socialization of Ukrainian student youth context are implemented. The integrative approach to the study of indicated scientific problem is proposed. The criteria of efficiency of television's influence on domestic students political competence formation are formulated.

Keywords: television, communication, media influence, political socialization, student youth.

References

Gorovij V., 2010. *Social'ni informacijni komunikacії, їh napovnennja i resurs* [Social data communications, their content and resources], K.

Gromadjans'ka kul'tura students'koї molodi: navch. posib. [Civic culture of students], 2010, Ivano-Frankivs'k.

Homenok O., 2010. 'Interaktivnost' pol'zovatelej novyh media:vozmozhnosti i ugrozy' [Interactivity users of new media: opportunities and threats], *Svitovi standarti suchasnoї zhurnalistiki: zbirnik naukovih prac'* [World standards of modern journalism: a collection of research papers], Cherkasi, pp. 532–536.

Karpova L., 2008. *Osoblivosti komunikativnogo vplivu telebachennja: integrativnij aspekt* [Features of the communicative impact of television: an integrative aspect], Visnik knizhkovoї palati [Herald Book Chambe], №7, pp. 23 –26.

Kostjuk I., Karpun' I., 2010. *Nacional'no-gromadjans'ke vihovannja students'koї molodi: navch. posib.* [National-civic education students], L'viv.

Lukashevich M., 1998. *Socializacija. Vihovni mehanizmi i tehnologiї* [Socialization. Educational tools and technologies], K.

Mak-Kvejl D., 2010. *Teorija masovoї komunikacії* [The theory of mass communication], L'viv.

Mediakul'tura osobistosti: social'no-psihologichnij pidhid: navch-metod posib. [Media culture of personality: the socio-psychological approach: educational allowance method], 2010, K.

Nedbaj V., 2008. 'Osnovni konceptual'ni pidhodi do doslidzhennja procesu politichnoї komunikacії' [The main conceptual approaches to the study of the process of political communication Modern Ukrainian politics], *Suchasna ukraїns'ka politika. Politiki i politologi pro neї* [Politicians and political scientists about it], Vip. 12, pp. 225–232, K.

Petrov O., 2007. 'Interaktivni opituvannja jak zasib manipuljuvannja gromads'koju dumkoju' [Interactive poll as a method of manipulating public opinion], *Social'na psihologija* [Social psychology], №2, pp. 41–47.

Pochepcov G., 2012. *Vid Facebook'u i glamuru do Wikileaks: mediakomunikacії* [From Facebook'u and glamor to Wikileaks: media communications], K.

Rusina O., 2006. *Telebachennja jak mifotvorchist'* [Television as a myth], Vidannja Kiїvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni T.Shevchenka. Serija Filosofija. Politologija [Edition of the Kiev National University named after Taras Shevchenko. Philosophy series. Political], № 76–79, pp. 34–37.

Shho take interaktivne telebachennja [What is Interactive TV], viewed: http://answers.in.ua/shho-take-interaktivne-telebachennja/

Shul'ga R., 2012. 'Mozhlivosti realizacії smislovogo poslannja teleproduktu' [The feasibility of the semantic message of TV product], *Sociologija: teorija, metodi, marketing* [Sociology: Theory, Methods, Marketing], №3, pp. 77–98.

Telebachennja [Television], 2006, Enciklopedija elektronnih mas-media: u 2 t. [Encyclopedia of electronic media: in 2 volumes], Zaporizhzhja.

Toba M., 2006. 'Motivi normativnoї povedinki studentiv' [Motives normative behavior of students], *Social'na psihologija* [Social psychology], №5, pp. 70–80.

Ukraїns'ke telebachennja: vchora, s'ogodni,zavtra [Ukrainian TV: Yesterday, Today, Tomorrow], 2006, K.

Usenko Ju., 2007. 'Informacijnij aspekt telekomunikacії (istoriografija problemi)' [Information aspect of telecommunications (historiography of the problem)], *Visnik knizhkovoї palati* [Herald Book Chamber], №9, pp. 36–38.

Zlivkov V., 2004. 'Ukraїns'ke telebachennja i kriza nacional'noї identichnosti' [Ukrainian television and the crisis of national identity], *Social'na psihologija* [Social psychology], №4, pp. 71–80.

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 323.21

Т. А. Кулакова

ПУБЛИЧНАЯ ПОЛИТИКА: ЦЕННОСТИ, ИНСТИТУТЫ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ В ПОЛИТИЧЕСКИХ СЕТЯХ

Повышения публичного характера современной российской политики требует прояснения характеристик сетевых взаимодействий акторов, влияющих на эффективность достижения результатов. К числу факторов, определяющих эффективность управления сетями, мы относим ценности и институты, лежащие в основе конструирования сетевых структур, которые могут быть индикаторами процесса выработки и реализации согласованных публичных программ и решений.

Ключевые слова: публичная политика, политические сети, политические программы, проектная деятельность в сетях, факторы эффективности сетевого взаимодействия публичных акторов.

М. Кастельс определял общество как пространство обменов и структурной трансформации за счет устойчивых потоков ресурсов, на которые «прицепляются» социальные акторы. Пространственная организация доминирующих элит, осуществляющих управленческие функции, может быть представлена как сеть институциональных субъектов государственного управления и их интересов, которая формируется в процессе принятия политических решений и реализации политических программ (Smorgunov 2012, p. 49) [1, с. 49].

Политические программы создаются как институты распределения бюджетных и иных ресурсов обеспечения государственного управленческого механизма. «Политическая сеть – это комплекс относительно стабильных связей неиерархической или взаимозависимой природы, включающей множество различных акторов, обменивающихся ресурсами, осознавая, что кооперация облегчает достижение общих целей» (Borzel 1997, p. 1) [2, с. 1].

Управление политическими сетями становится системообразующим фактором, формируя «политический порядок, который мощно влияет на жизнь индивидов.

Этот политический порядок устанавливается не только на межправительственных конференциях с широким освещением в прессе, но и в результате действий за нашей спиной» (Kohler-Koch 2003, p. 111) [3, с. 111], поэтому оценивание как способ управления позволяет выявить отклонения от намеченных результатов и не допускать попустительскую политику в сообществе.

Проектная деятельность по формированию политических программ в сетях – это деятельность по реализации специальных комплексных задач, направленных на повышение эффективности и результативности взаимодействий сетевых акторов, обеспечивающая привнесение новаций в государственное управление. Акцент в развитии проектной деятельности по выработке политических программ переносится именно на формирование и развитие человеческого потенциала (особая культура коммуникативных взаимодействий, повышение информационной обеспеченности, деловая и профессиональная компетентность) с технической или технологической составляющих процесса (Berr H.) [4].

Успешность проектной деятельности определяют ценностные и институциональные ориентиры участников процесса: общая готовность занятых в реализации проекта к изменениям в условиях риска и неопределенности, способность к выработке нестандартных, новационных решений коллективом единомышленников, доверяющих друг другу. Специфика проектной деятельности в политических сетях состоит в том, что ее результатом должен стать уникальный интеллектуальный и организационный товар/услуга, произведенный в определенный срок и с определенными затратами.

Планирование и управление проектами состоит в определении четких целей и задач перед каждой группой исполнителей, с установлением между целями, задачами и исполнителями логических цепочек действий, согласованных контрольных точек, связывающих достижения в каждой группе в единое целое. Для руководства проектом назначается менеджер и комитет проекта, перед которым менеджер отчитывается о своей деятельности. Комитет проекта принимает стратегические решения, включая в свой состав наиболее компетентных и заинтересованных в реализации проекта специалистов. Для решения проблем, связанных с участием различных сетевых акторов, создается система управления проектами: методологическая база, информационная система управления, офис управления проектами, отвечающий за организационные изменения и эффективность планирования (Kendall, Rollinz 2004) [5].

Метод проектов представляется как совокупность приемов и действий, осуществляемых в определенной последовательности для достижения поставленной задачи – решения проблемы, значимой для участников и оформленной в виде некоего конечного продукта. Метод проектов реализуется чаще всего через формы обучения в сотрудничестве: «обучение в команде» (Р. Славин), «учимся вместе» (Д. Джонсон и Р. Джонсон), «групповые исследования» (Шломо Шаран), «метод экспертов» (Эл. Аронсон), «подумай – поделись с партнером» (Спенсер Каган). Проектная группа формируется таким образом, чтобы в ней были представлены люди с разными способностями. Главное, что их объединяет – достаточный для полноценной работы уровень квалификации и компетенций, готовность к дискуссии, одно задание. Роли в проекте распределяются между участниками, но оценивается всегда работа группы в целом. Характер контактов участников проекта и координация их деятельности могут быть различными, это определяется моно- или многопрофильностью проекта и его масштабом. Как правило, монопроекты охватывают сотрудников одной организации, в этом случае устанавливается внутриорганизационный характер контактов, при реализации многопрофильных проектов подключаются специалисты различных организаций, что определяет развитие межорганизационных, региональных, федеральных и международных связей. Количество участников проектов также варьируется: проекты бывают индивидуальными, парными и групповыми. По продолжительности выделяют краткосрочные и долгосрочные проекты.

Традиционный подход к управлению проектом состоит из процедур определения среды проекта, формулирования и планирования проекта, технического выполнения и контроля над выполнением проекта. Процедуры управления проектом по методологии PMI, которые описываются стандартом PMBOK, уточнены с ориентацией на адаптацию к интересам заказчиков/пользователей результатов проектной деятельности: определение требований к проекту, постановка четких и достижимых целей, балансирование конкурирующих требований к качеству, возможностям, времени и стоимости, адаптация планов, подходов, результатов к потребностям различных стейкхолдеров. План управления проектом является основным документом проектной деятельности, что не отменяет обязательности его уточнения и корректировки, учитывающих требования заказчика, изменений окружающей среды, изменений логики самого исполнения проекта.

Эффективность реализации проектов в политической сети определяется, в первую очередь, внутренними условиями взаимодействий членов сетей. Измерение эффективности сетевых взаимодействий должно опираться на такие параметры, как способы интеграции и координации, осуществляемые в политической сети. Интеграция вокруг ключевого центрального актора упрощает интегративные процессы и координацию процессов, повышает эффективность сетевых взаимодействий. Кроме того, на эффективность взаимодействий влияют постоянные и связные механизмы контроля (в т. ч. финансового и ресурсного) деятельности участников сетевых структур; при осуществлении прямого взаимного и постоянного контроля эффективность сети повышается.

Ресурсная обеспеченность может положительно сказаться на эффективности сети, но не меньшее влияние оказывают профессиональные, сотруднические, инновативные качества участников сетевой структуры в повышении эффективности сетевых взаимодействий, по своей значимости иногда превосходящие финансовые и материальные ресурсы. Динамические характеристики политической сети, дополненные ресурсной оснащенностью и высоким уровнем контроля из центра, существенным образом влияют на эффективность достижения целей. Динамичные характеристики политической сети связаны с разнообразием позиций участников сети, протяженностью связей, которые позволяют концентрировать различные виды ресурсов, что обеспечивает устойчивость сети и ее эффективность. В то же время показатели интегрированности и легитимности процесса принятия решений в политической сети оценивается как эффективность механизма координации социальных взаимодействий, снижения уровня политической неустойчивости и неопределенности, формулирования четких и согласованных правил игры и взаимного контроля.

Фактор легитимности процесса принятия решений в политической сети обеспечивает необходимость признания общественных затрат на совершенствование государственного управления и повышение способностей государства (Kulakova 2011, p. 33-39) [6, с. 33-39] к проведению коллективных мероприятий и пропаганде публичных ценностей, что повышает политическую эффективность взаимодействий политических сетей при производстве политических решений и публичной политики, снимающих риски разрушения государства

и общества. Опора на моральные и иные публичные ценности как основу конструирования политической сети определяет моральное измерение эффективности управления и процесса производства политического решения. Моноцентрический характер принятия политических решений свидетельствует о концентрации интересов политико-административных ассоциаций (клик), формирующихся в структуре исполнительной власти и пытающихся частные, а зачастую и корыстные интересы представлять как публичные. Эффективная проектная деятельность в сетевых структурах результирует совместность обсуждения информации и принятия решений о достижении наилучшим образом целей проекта, поддерживая интенсивные и плотные вертикальные и горизонтальные связи в интересах дела. В этой связи мы не можем обойти вниманием вопрос о языке и культуре участников, который определяет методологические проблемы и дилеммы групповых и межгрупповых взаимодействий (Bamberger 2000, p. 95-102) [7, с. 95-102]. Культура участников как совокупность фиксированных и неформальных ожиданий, ценностей, норм правил, законов, ритуалов и моделей поведения, которые пронизывают общество и влияют на социальное поведение людей может как становиться условием успеха совместной деятельности, так и требовать дополнительных затрат на преодоление барьеров в групповых и межгрупповых взаимодействиях (Smith 1990, p. 415-424) [8, с. 415-424], применения инструментария для нахождения лексических и концептуальных эквивалентностей, чувствительных измерителей, облегчающих взаимопонимание.

Сетевые взаимодействия при выполнении проектных работ требуют и времени на декодирование и понимание когнитивных стилей различных участников и лиц, принимающих решение, для своевременности переработки информации, доступности ее результатов, формировании доверия и уважения заинтересованных сторон, которые мотивируют участников на эффективное достижение плановых согласованных показателей*.

**** Статья подготовлена в рамках НИР «Государственная политика и управление в условиях трансформации публичной сферы» (Темплан СПбГУ, 2010-2014 г.)***

Библиографические ссылки

1. Сморгунов Л. В. В поисках управляемости: концепции и трансформации государственного управления в XXI веке / Л. В. Сморгунов – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2012. 362 с. - С. 49
2. Borzel T. A. What's so Special about Policy Networks? – An Exploration of the Concept and its Usefulness in Studying European Governance / T. Borzel // European Integration Online Papers (EIOP). Vol. 1. N 16. 1997. P. 1.
3. Kohler-Koch B. Governance and Institutional Development / B. Kohler-Koch, M. Jachtenfuchs // European Integration Theory. Oxford. 2003. P. 111.
4. Берр Х. Проектный менеджмент в рыночной экономике [Электронный ресурс] / Х. Берр – Режим доступа: http://www.intalev.ru/agregator/pm/id_1612
5. Кендалл И. Современные методы управления портфелями проектов и офис управления проектами: максимизация ROI / И. Кендалл, К. Роллинз – М. ЗАО ПМСОФТ. 2004. 576 с.
6. Кулакова Т. А. Политика изменений: административные реформы и взаимодействие государства и общества / Т. А. Кулакова – СПб., Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2011. - 382 с.
7. Bamberger M. The Evaluation of International Development Programs: A View from the front American Journal of Evaluation / M. Bamberger, 21. 2000. - pp. 95–102.
8. Smith T. Policy Evaluation in third world coutries: some issues and problems. The Asian Journal of Public Administration / T. Smith – № 12. 1990. pp. 55–68;
9. Ebbutt D. Evaluation of Projects in the Developing world: some cultural and methodological issues. International Journal of Educational Development / D. Ebbutt – № 18. 1998. - pp. 415–424.

Кулакова Т. А. Публічна політика: цінності, інститути та ефективність управління в політичних мережах

Підвищення публічного характеру сучасної російської політики вимагає прояснення характеристик межевих взаємодій акторів, що впливають на ефективність досягнення результатів. До числа факторів, що визначають ефективність управління мережами, ми відносимо цінності, інститути, що лежать в основі конструювання мережевих структур, яки можуть бути індикаторами процесу вироблення і реалицації узгоджених публічних програм і рішень.

Ключові слова: публічна політика, політичні мережі, политичні програми, проектна діяльність в мережах, фактори ефективності мережевої взаємодії публічних акторов.

Kulakova T. A. Public policy: the values, institutions and management efficiency in political networks

Improve public policy of the modern Russian requires network communications to clarify the characteristics of the actors in the effectiveness of achievement. Among the factors determining the efficiency of network management, we assign the values and institutions that underline the design of networks that can by indicators of the process of development and implementation of agreed programs and public decision making.

Keywords: public policy, political networks, political programs, project activity in the networks, the factors of efficiency of networking public actors.

References

Bamberger M., 2000. *The Evaluation of International Development Programs: A View from the front American Journal of Evaluation,* pp. 95–102.

Berr H. *Proektnyj menedzhment v rynochnoj jekonomike* [Project management in a market economy], viewed: http://www.intalev.ru/agregator/pm/id_1612

Borzel T. A., 1997. *What's so Special about Policy Networks? – An Exploration of the Concept and its Usefulness in Studying European Governance*, European Integration Online Papers (EIOP), Vol. 1, № 16.

Ebbutt D., 1998. 'Evaluation of Projects in the Developing world: some cultural and methodological issues', *International Journal of Educational Development*, № 18, pp. 415–424.

Kendall I., Rollinz K., 2004. *Sovremennye metody upravlenija portfeljami proektov i ofis upravlenija proektami: maksimizacija ROI* [Modern methods of project portfolio management and project management office: Maximizing ROI], ZAO PMSOFT, M.

Kohler-Koch B., 2003. 'Governance and Institutional Development', *European Integration Theory*. Oxford. P. 111.

Kulakova T. A., 2011. *Politika izmenenij: administrativnye reformy i vzaimodejstvie gosudarstva i obshhestva* [Policy changes: administrative reform and the interaction of state and society], Izd-vo S.-Peterb. un-ta, SPb.

Smith T., 1990. 'Policy Evaluation in third world coutries: some issues and problems', *The Asian Journal of Public Administration,* № 12, pp. 55–68;

Smorgunov L. V., 2012. *V poiskah upravljaemosti: koncepcii i transformacii gosudarstvennogo upravlenija v XXI veke* [In search of control: the concept and the transformation of public administration in XXI century], Izd-vo S.-Peterb. un-ta, SPb

Надійшла до редколегії 16.05.2013

УДК 323:327:328

М. М. Кушнір
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

КАТЕГОРІЯ «МЕНШИНА» ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ В ЛІБЕРАЛЬНІЙ ДУМЦІ XIX ст.

Проаналізовано та розглянуто різні аспекти дискурсу щодо категорії «меншини» головних теоретиків та критиків ліберальної думки XIX ст. У висновку показується основна відмінність розуміння «меншини» та необхідності її захисту в XIX та XX ст.

Ключові слова: лібералізм, меншина, свобода.

Важливою міждисциплінарною проблемою останніх десятиліть є дослідження категорії «меншина». Не маючи майже ніякого значення протягом попередніх століть, в XX ст. проблема визначення категорії меншини стає об'єктом наукового аналізу в дослідженнях соціології, психології, політичних і правових вчень, демографії та ін. Якщо спочатку категорія «меншина» була затиснута в етнонаціональних лещатах (релігійних, етнічних, лінгвістичних, національних спільнот тощо), то з часом вона почала набувати нових значень. Прикладом тут може слугувати питання сексуальних меншин, що лише в 70-ті рр. XX ст. потрапляє в публічний простір диспуту та стає однією з нових сфер державної регламентації (мова йде, в першу чергу, про країни Європейського Союзу та Північної Америки).

На даний момент варіативність застосування цієї категорії розширюється, тим самим потребуючи наукового переосмислення її вихідних положень.

Дихотомія «більшості-меншості» на якій і вибудовується наукова рефлексія «меншини» була притаманна науковій думці різних періодів. Особливу увагу привертає XIX ст., коли після двох епохальних історичних подій кінця XVIII ст. – Американської та Французької революцій, починає свою переможну ходу ліберальна ідеологія. Саме теоретики ліберального спрямування, на думку автора, висунули ідеї, внаслідок яких категорія «меншина» на рівні із суспільно-науковою значущістю отримала конструктивістський розвиток при визначенні ключових напрямів державної політики. Отже необхідним є аналіз ідей класиків політичної думки XIX ст., таких як прихильників лібералізму (І. Бентам, Дж. Мілль), так і його критиків (А. Токвіль). Отже, автор ставить наступні завдання: розглянути погляди обраних вчених щодо дихотомії «більшість-меншість» у політичній системі, показати їх ставлення до меншин з точки зору державного захисту; вказати загальні особливості розвитку ліберальної думки XIX ст. з цього питання.

Англійський науковець І. Бентам (1748–1832), один із засновників ліберальної доктрини, у своїй праці «Тактика законодавчих зборів» розглядаючи вплив «більшості-меншості» на роботу представницьких органів, підкреслював необхідність наявності якнайбільшої кількості точок зіткнення народу з парламентом. Бентам виступає за двопалатний парламент, який на його думку, дає змогу більш повно презентувати суспільство, забезпечувати ефективну діяльність. Однією з переваг такого устрою, на думку мислителя, є можливість роз'єднання дворянства та громади, адже «…якщо в державі існують такі могутні привілейовані стани, як, наприклад, дворянство і духовенство, то краще надати їх представникам окреме зібрання, ніж об'єднати з депутатами від народу в одній палаті» (Bentam) [1]. Таке розділення перекликається з поглядами античних мислителів, які розглядали дихотомію «більшості-меншості» у грецьких полісах з точки зору наближення до влади та економічного статусу.

Важливий аспект, який виділяє І. Бентам – принцип гласності, що полягає у врахуванні законодавцями різних позицій, думок суспільства. Можливість вираження таких думок в політичному просторі, навіть без обов'язкового прийняття, є легітимізуючим чинником, публічним артикулюванням тієї чи іншої групи в соціумі.

Німецький вчений Вільгельм фон Гумбольдт (1767–1835) дотримувався характерної для лібералів XIX ст. позиції максимального обмеження втручання держави у життя індивіда та відповідно створених ним об'єднань, союзів, організацій. Найкраща дія уряду – дати громадянам «…повну свободу, що не усуває жодних перешкоді водночас породжує силу та вправність, необхідні для їх подолання» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 651].

Продовжуючи думку Гумбольдта англійський філософ Дж. Ст. Мілль виступає за індивідуальну свободу та автономію особистості не обмежену державною владою, при цьому визнаючи необхідність окреслення чітких меж останньої. Дж. С. Мілль викриваючи тиранію держави, також застерігає від тиранії більшості, навіть якщо її воля реалізовується законним шляхом. Філософ відмічає: «Суспільство вводить свої закони, і, якщо вони невірні або взагалі стосуються речей, у які суспільству нема чого втручатися, виникає тиранія куди сильніша будь-яких політичних репресій, і хоч справа не доходить до крайнощів, але вислизнути від покарань важче, вони проникають у деталі життя набагато глибше і поневолюють саму душу» (St. Dzh. Mill', 2001) [6]. Таким чином «Народ може захотіти придушити частину своїх громадян, і потрібно захиститися від цього, як від будь-якого зловживання владою» (St. Dzh. Mill', 2001) [6]. І хоча даним принципом Мілль захищав та обстоював, перш за все, свободу та особистий простір індивіда, перед лицем «всемогутнього Левіафана», необхідно говорити про це в дещо ширшому контексті. Вибудовується одна із підвалин майбутнього дискурсу щодо ролі та місця меншини в суспільстві. Саме обґрунтування та розробка принципу соціального-правового захисту тих, хто не розділяє та не сприймає загальні ідеали, які найчастіше виражають позицію не всього суспільства, а лише його більшості, дала можливість в XX ст. підняти на новий рівень дискурс щодо меншин, які стали невід'ємною частиною політичної парадигми.

Прогресивні для свого часу погляди філософ висловив і щодо положення та ролі молоді і дітей в суспільстві. Мілль обстоює захист цих категорій населення в зворотному напрямі, через втручання уряду, так як у випадку з ними «…підвалини принципу laissez-faire просто розвалюються…» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 661]. Звичайно мова не йде про абсолютний контроль останніх з боку держави, а лише про недопущення в такому об'ємі батьківської влади, що «... може стати об'єктом надуживань, як і будь-яка влада…» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009)

[2, с. 661]. Означене питання прямо перетинається із сьогоднішньою проблемою «adultism» («влада дорослих над дітьми») – дискримінаційною практикою, яка має місце в соціально-культурному житті різних географічних просторів.

Нерівне положення чоловіків та жінок Мілль пояснює несправедливою побудовою суспільства. На відміну від дітей, які не можуть в повній мірі самостійно мислити та приймати серйозних рішень, жінки здатні оцінювати свої інтереси, як і чоловіки, проте, на думку філософа, «… закон робить усе, що придбала жінка власністю чоловіка – адже примушуючи її жити з ним, він силує її коритися майже необмеженій моральній і навіть фізичній тиранії…тоді є певні підстави вважати, що кожен вчинок дружини здійснений під примусом…» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 661]. Для відновлення справедливості жінки повинні мати «…абсолютний контроль, як і чоловіки, над своєю особою…» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 661].

Англійський філософ та соціолог Л. Гобгауз розглядає лібералізм як форму протесту спрямовану проти сучасної держави, яка ґрунтується на авторитарних началах. Це є початком наступу свободи, однієї з основ лібералізму, на державну систему, яка тримає людину в кайданах «безправності». Вчений аналізує значення різних свобод в історичному поступі змін спричинених ліберальним вибухом, зокрема: громадянську, особисту, фіскальну, соціальну, економічну, політичну та ін. види свобод. Показовим є погляд автора на расову та національну свободу. На думку, Гобгауза важливою умовою побудови життєздатного суспільства, що складається з більше ніж однієї нації, є використання емпіричного критерію, за яким загальні принципи свободи повинні застосовуватись до всіх учасників союзу. Найвигіднішим буде те співжиття, де всі групи суспільства мають рівні правові можливості та не зустрічають на своєму шляху будь-яких штучних бар'єрів. Але членство в об'єднаннях нерозривно пов'язується з ліберальним принципом, і не може залежати, для прикладу, від походження людини чи її народження. Основним принципом щодо вступу/виходу індивіда з групи є добровільність. У другій половині XX ст. даний принцип став об'єктом критики зі сторони комунітаристів, що вбачали в ньому небезпеку формулі, за якою в основі будь-якої спільноти соціальне начало тяжіє над індивідуальним.

Розглядаючи сфери функціонування свободи (перш за все, індивідуальної, приватний простір) та контролю (держава), Гобгауз говорить про симбіоз цих категорій, які не повинні неминуче вступати в конфлікт, адже «… кожна свобода спирається на відповідний її акт контролю» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 696]. Ідея громадського добра, що спирається на принципи справедливості та гуманності – основа в ім'я якої вирішуються суспільні конфлікти. При цьому, зважаючи на ліберальне начало всіх міркувань філософа, мова не йде про звичайну арифметику: прийняття того рішення, яке підтримує більшість. Так само невірним є і протидія з боку окремих індивідів чи меншості, у разі коли їх позиція суперечить загальній рівності та громадським інтересам в цілому. Виходом є консенсус, арістотелівська золота середина, що опирається на ідею громадського добра, означеного вище. «Сумління суспільства має свої права, так само як і сумління індивіда» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 696].

Англійський класик соціології Герберт Спенсер у своїй роботі «Особистість і держава» вказує на небезпеку соціалістичної ейфорії, що охопила в ті часи багато країн. Для вченого картина соціалістичного майбутнього представляється своєрідною формою рабства індивіда над яким буде тяжіти всесильна державна машина. У наростаючій тенденції суцільної регламентації з боку державної влади Спенсер вбачає тотальний наступ останньої на свободу індивіда, заміщуючи тим самим «добровільну кооперацію» на примусову. Прикладом цього, на думку соціолога, може слугувати давньогрецький поліс, в якому громадянин не належав ані собі, ані родині, а цілковито – місту.

Полемізуючи з прихильником Т. Гоббса позитивістом Дж. Остіном Спенсер намагається розвінчати незаперечне право більшості, як беззаперечний принцип розвитку суспільства. Вчений доводить, що даний принцип є в більшій мірі умовною конструкцією, яка застосовується лише у відомих межах. Якщо розглядати членство в різних асоціаціях, як модель превалювання більшості над окремими індивідами, то Спенсер наголошує, що «члени асоціації зобов'язуються особисто для себе підкорятися волі більшості у всіх справах, що стосуються виконання цілей, заради яких вони вступили в спільноту, але не через інші цілі» (Spenser) [5].

Німецький демократ Юліус Фребель, розвиваючи ідею загальної волі, що складається із воль всіх громадян, вказував на необхідність прийняття будь-яких рішень в масштабах суспільства більшістю голосів. При цьому меншість не повинна дискримінуватись шляхом відмови від своїх переконань та цілей. Вона лише повинна відмовитись від практичної реалізації своєї ідеї доти, поки не зможе набрати потрібної кількості голосів та переконати у необхідності такого рішення.

Проблему реалізації принципу більшості в демократії розглядав і французький вчений Алексіс де Токвіль. Досліджуючи механізм американської політичної системи він зазначає, що «основою демократичних форм правління є неподільна влада більшості. «Проте цілком зрозуміло», – вказує Токвіль, – «що дотримання цього права більшості природнім чином збільшується або зменшується в залежності від єдності чи роздробленості народу. Коли націю роздирають непримиренні інтереси, то про виключне право більшості часто забувають, оскільки підкорятися його волі занадто болісно» (Tokvil' 1992, p. 194-195) [7, с. 194-195]. Одну з основних небезпек демократії Токвіль вбачає в надмірній рівності, яка змінює сам процес суспільного мислення у бік все більшої орієнтації індивіда на масу та ігнорування думки іншого – безпосереднього учасника процесу діалогу та взаємодії. Вчений спостерігає це на прикладі Америки. «По мірі того як громадяни стають більш рівними…, зростає їхня схильність довіряти масі…У часи рівності люди не мають жодної віри одне в одного, через їх подібність, але ця подібність призводить до того, що вони готові беззастережно довіряти суспільній думці, бо їм здається, що, оскільки всі вони однаково обізнані, то істинною думкою є думка більшості, і щодо цього в них не виникає жодних сумнівів» (Manan 2005, p. 200) [4, с. 200].

Один із ідеологів соціал-лібералізму Томас Грін в умовах кризи більшості ліберальних концепцій та набираючого обертів соціалістичного світобачення, розумів необхідність трансформації класичного лібералізму. Все більший розрив між індивідом та державою, яка керуючись принципом «laissez-faire» (нічний сторож) майже не впливала на процеси, що

відбувалися у суспільстві, не виправдав надій теоретиків лібералізму. Усунення держави як діяльного суб'єкту з авансцени, в першу чергу економічного життя, особливо загострило питання соціальної несправедливості: неспроможності цілих груп та верств суспільства конкурувати за гідне життя. Така картина, що відповідала популярній тоді концепції соціал-дарвінізму з її приматом боротьби за існування в соціальному просторі, мала багато вад.

Томас Грін повертає державу як активного учасника життя суспільства, що повинна підтримувати ідеали справжньої свободи. Ідеалом останньої являється «…максимальна спроможність для всіх членів людського суспільства досягати найбільшого і найкращого» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 682]. Вчений прагне переосмислити категорію свободи, головної опори лібералізму, одним із перших розмежовуючи, її негативний та позитивний вимір. «Ми маємо на увазі не тільки свободу від обмежень і примусу. Ми маємо на увазі не просто свободу чинити як нам заманеться, байдуже, чого саме нам хочеться. Ми маємо на увазі не свободу, якою може тішитися одна людина або якась група людей коштом втрати свободи для решти людей. Говорячи про свободу як про те, що має таке неоціненне значення, ми розуміємо під нею здатність або спроможність робити щось або тішитися чимсь вартим, щоб його робили й тішилися ним, причому це щось можна робити й тішитися ним разом з рештою людей…» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 681].

Томас Грін вбачає у державі інструмент, який може забезпечувати не лише свободу індивідів окремо, а суспільства в цілому та не допускати ситуації, коли «…піднесення небагатьох спирається на деградацію більшості» (Liberalism: Anthology. Second edition, 2009) [2, с. 682].

Висновки. У XIX ст. теоретики лібералізму продовжили відстоювати цінність свободи, трансформуючи її розуміння. Одним із проявів свободи стало визнання можливості меншості захиститись від насадження більшістю своєї волі. Акцентування вчених на необхідності розроблення в політичній системі практичних рекомендацій щодо захисту меншин запустило механізм публічного визнання останньої.

Відмінність підходів у розумінні категорії «меншин» у XIX та XX ст. полягає в тому, що наукова думка, в тому числі ліберальна, аж до XX ст. не розглядала меншину як цілісну одиницю з притаманним лише їй набором ознак. У XIX ст. вона [меншина] ще виступає переважно, як ситуативна, не організована або ж просто уявна група людей. Такі меншини притаманні будь-якій соціально-політичній системі в якій відносно рішень, що впливають на розвиток суспільства, завжди є сторони «переможців» та «переможених». Ліберали одними з перших звернули увагу на проблему демократичних процедур, в яких принцип вирішення більшістю голосів нагадував нову форму політичного насилля над тими хто виступав проти. Поза увагою залишались меншини, наприклад, етнонаціональні, які в силу прийняття світовою спільнотою у XX ст. принципів багатоманітності, мультикультурності, плюралізму, стали невід'ємними суб'єктами політичних процесів.

Отже різний об'єм прав та ступінь визнання тих чи інших груп формують і різне смислове навантаження.

Держава під натиском лібералізму втрачає монопольний вплив на суспільство, визнаючи примат права індивіда. Розробка концепції соціальної держави, чому сприяв, в тому числі, соціал-лібералізму не порушує цієї ідеї. Подальша розробка і переосмислення принципів ліберальної ідеології дала можливість у XX ст. трансформувати категорію «меншина», зробивши її однією із центральних проблем дослідження гуманітарних наук.

Бібліографічні посилання

1. Бентам И. Тактика законодательных собраний [Электронный ресурс] / И. Бентам // Издательство «Социум»: интернет-ресурс. – Режим доступа: http://www.sotsium.ru/books/37/38/bentham_parliament.html#xgl5
2. Лібералізм: антологія. 2-ге видання. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип» 2009. – 1128 с. – («Політичні ідеології»).
3. Либерализм Запада XVII–XX века / под ред. В. В. Согрина – М.: Институт всеобщей истории РАН, 1995 – 228 с.
4. Манан П. Інтелектуальна історія лібералізму / П. Манан – К.: Дух і літера, 2005. – 216 с.
5. Спенсер Г. Личность и государство [Электронный ресурс] / Г. Спенсер // Издательство «Социум»: интернет-ресурс. – Режим доступа: http://www.sotsium.ru/books/90/79/spencer_person%20and%20state.html
6. Ст. Дж. Милль Про свободу: Есе / Дж. С. Милль – К: Основи, 2001. – 463с.
7. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке: Пер. с франц. / А. де Токвиль – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.

Кушнир Н. Н. Категория «меньшинство» как объект научного анализа в либеральной мысли XIX в.

Проанализированы и рассмотрены различные аспекты дискурса по категории «меньшинства» главных теоретиков и критиков либеральной мысли XIX в. В заключении показывается основное отличие понимания «меньшинства» и необходимости ее защиты в XIX и XX в.

Ключевые слова: либерализм, меньшинство, свобода.

Kushnir M. M. Category of «minority» as an object of scientific analysis in the liberal thought of the XIX century

Analyzed and discussed various aspects of the discourse on the category of «minority» main theorists and critics of the liberal thought of the XIX century. In conclusion, the main difference is shown understanding of the «minority» and the need to protect it in the XIX and XX century.

Keywords: Liberalism, minority, freedom.

References

Bentam I. *Taktika zakonodatel'nyh sobranij* [Tactics legislatures], viewed: http://www.sotsium.ru/books/37/38/bentham_parliament.html#xgl5

Liberalizm Zapada XVII–XX veka, 1995 [Western liberalism XVII-XX century], Institut vseobshhej istorii RAN publ, M.

Liberalizm: antologija. 2-ge vidannja, 2009 [Liberalism: Anthology. Second edition], VD «Prostir», «Smoloskip» publ, K.

Manan P., 2005. *Intelektual'na istorija liberalizmu* [Intelligent history of liberalism], Duh i litera publ, K.

Spenser G. *Lichnost' i gosudarstvo* [Personality and the state], viewed: http://www.sotsium.ru/books/90/79/spencer_person%20and%20state.html

St. Dzh. Mill', 2001. *Pro svobodu: Ese* [About freedom: ese], Osnovi publ, K.

Tokvil' Aleksis de., 1992. *Demokratija v Amerike* [Democracy in America], Progress publ, M.

Надійшла до редколегії 17.05.2013

УДК 323

Д. А. Лавренов
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛОБІЗМУ

У статті аналізуються основні підходи до розуміння політичного лобізму. Здійснено порівняння концепцій лобізму. Розкрито роль лобізму у функціонування політичної системи.

Ключові слова: лобізм, лобіювання, лобістська організація, група тиску, громадське об'єднання.

Нинішній етап розвитку українського суспільства характеризується становленням цілої низки суспільно-політичних інститутів, реорганізацією органів виконавчої влади. Змінився соціальний та економічний стан в Україні: в країні склалась ринкова економіка (вказаний статус економічної системи визнано міжнародними інституціями), фактично відбувся перехід до ринкового суспільства в стадії початкового накопичення капіталу, що передбачає появу власників, які володіють не тільки значними фінансовими активами, а і розгорнутою мережею засобів масової інформації та намагаються впливати на органи державної влади. Так само в постійному розвитку знаходяться суспільні інститути в Україні, завдяки наявності політичного та ідеологічного плюралізму йде процес становлення громадянського суспільства, яке через притаманні йому важелі намагається здійснювати вплив на ситуацію в країні. Вищезазначене обумовлює поширення в суспільстві діяльності цілої низки лобістських структур (від некомерційних громадських об'єднань до великих фінансово-промислових груп), що намагаються впливати на органи державної влади та місцевого самоврядування в Україні (від районних та міських рад до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України). Важко не погодитись в цьому контексті з думкою вітчизняного соціолога та філософа В. Ф. Жмира про те, що: «у нас становиться, попри все, громадянське суспільство. Громадянське суспільство саме становиться, стається з окремих своїх складових інституцій; і лобі, на мою думку, є однією з них, як противага законодавчій та виконавчій владі» (Zhmir 2002, p. 143) [7, с. 143]. У той же час вплив на органи державної влади може здійснюватись як з вузькокорпоративною, корисливою метою на шкоду інтересам всього суспільства, що часто має місце у сучасних вітчизняних реаліях. В зв'язку із зазначеним справедливим є те, що на сьогодні в Україні відстоювання групових інтересів носить неупорядкований характер.

Отже, лобізм як політичне явище є важливим чинником існування демократії. Це специфічний інститут в політичній системі для впливу на процес ухвалення рішення рішень органами державної влади. Інститут лобізму може виконувати функцію узгодження суспільних інтересів, доповнювати собою конституційну систему демократичного управління. Він є невід'ємною складовою політичного процесу в демократичному суспільстві.

Лобізм як політичне явище потребує посиленої уваги, він є об'єктом політологічного дослідження. Та не дивлячись на наявність численних політологічних досліджень лобізму, досі немає одностайності щодо його тлумачення.

У першу чергу, треба визначитись з тим, що ми розуміємо під термінами «лобізм», «лобіювати», «лобіст».

Так, окремі вчені, зокрема, Т. П. Агафонова, пропонують умовно розділити понятійний апарат, що відноситься до лобістської діяльності на дві групи. До першої групи слід віднести поняття, пов'язані з професійними лобістами та лобістською діяльністю, до другої групи – поняття, що відносяться до непрофесійних лобістів (Agafonova 2011, p. 38) [2, с. 38]. Вказана позиція має свої аргументи, наприклад, характеризуючи організаційні форми та види лобістської діяльності слід розрізняти професійних лобістів від тих, для кого лобістські контакти не є основою професійної діяльності. З іншого боку, слід відзначити, що сутність лобістських відносин – це здійснення впливу на органи державної влади з метою прийняття певних управлінських рішень не буде залежати від того, хто здійснює зазначений вплив – професійний лобіст, або інша зацікавлена особа. Як слушно зауважив з цього приводу М. Г. Зяблюк, характеризуючи лобістську діяльність в США: «Не має особливого сенсу дискутувати про те, чи є сенс називати президента корпорації лобістом, оскільки він був «лобістом на годину». Можливо не варто так називати, але, якщо президент «здійснив тиск», то те по сутті це саме, що й «виступив в ролі лобіста» (Zjabljuk 2002, p. 17) [6, с. 17].

Сам термін «лобі» (lobby – англ.) має англомовне походження, хоча в англійську мову він прийшов з середньовічної латини. Вказане слово використовувалось для визначення проходів або критих галерей у монастирях. Згодом (приблизно з XVII ст.) в Англії словом «лобі» стали називати приміщення для прогулянок у палаті громад парламенту. На думку О. С. Автономова, перехід сугубо церковного терміну у світську лексику пов'язано з тим, що з часу формування англійського парламенту його збори проводились не регулярно, в різних помешканнях, а часом і в різних містах (Avtonomov 2004, p. 6) [1, с. 6]. У середні віки було звичною справою проводити багато світських заходів та урочистостей саме в приміщенні церкви. 1640 р. можна вважати історично першою датою «ополітизації» терміну «лобі», оскільки саме з цією датою пов'язані згадки про найменування даним терміном приміщень довкола залів засідань Палати громад англійського парламенту (Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, 2012) [22, p. 376]. Відмінною особливістю архітектурних кулуарів, які називалися «лобі» у ті часи, було те, що саме тут британським депутатам дозволялось зустрічатися з усіма зацікавленими у законодавчій діяльності громадянами, яким заборонявся доступ до пленарних засідань Палати громад. Саме у «лобі» уповноважені від різноманітних груп інтересів чекали на депутатів для того, щоб обговорити з ними окремі питання законодавчого характеру та силою переконання чи іншими методами вплинути на результат подальшого голосування у парламенті.

Отже, слово «лобі» походить з Великої Британії та пов'язано з місцем розташування її парламенту. Якщо звернутись до англо-російського словника, то там слово «lobby» має таке значення: «1. Вестибюль, приймальня, фойє; парламентські кулуари; мітинг перед будівлею парламенту (з поданням петиції). 2. Намагатись

вплинути на членів парламенту чи конгресу, «обробляти» їх» (English-Russian, Russian-English dictionary: modern edition: 220,000 words, 2012) [3, с. 461]. Сам переклад терміну вказує на його функціональну (соціально-політичну) ознаку – здійснювати вплив на членів парламенту. Згідно з Політичним словником, «лобі, лобісти – це система контор та агенцій крупних монополій або організованих груп при законодавчих органах США, що здійснюють вплив (аж до підкупу) на законодавців і державних чиновників, з метою прийняття рішень (певних законопроектів, отримання урядових замовлень субсидій) на користь організацій, які вони презентують; лобі називаються і агенти цих контор і агенцій (інакше – лобісти)» (Balackij 2006, p. 189) [4, с. 189]. Оскільки діяльність лобістів часом здійснюється на межі дозволеного, мають місце випадки, коли лобісти здійснюють не тільки роз'яснювальну роботу, а і підкуп депутатів (Tolmacheva 2012, p. 311) [15, с. 311]. Вказане трактування лобізму є слушним, адже практиці лобізму знайомі випадки корупційних скандалів.

З наведеного нами переліку трактувань терміну «лобі» та «лобісти» логічно випливає його функціональний зміст – здійснювати, чинити тиск на представників органів державної влади (чиновників, депутатів) з метою прийняття рішень в інтересах певних осіб або груп. Подібним чином дається визначення терміну Б. Д. Чащихіним. Так, лобі та лобізм визначено як систему та практику реалізації інтересів різних груп (союзів та об'єднань) громадян шляхом організованого впливу на законодавчу та адміністративну діяльність державних органів (Chashhihin 2012, p. 262) [17, с. 262]. Вказаний підхід до розуміння терміну «лобізм» відображує політико-соціальний аспект вказаного явища і робить зазначене поняття досить широким, й, водночас слушним, оскільки процес лобіювання є багатогранним явищем.

В. Ф. Нестерович, характеризуючи явище лобізму, слушно зазначається, що «лобізм сам по собі – це висококваліфікована діяльність, яка має політичний сенс та правове обґрунтування і є інтегральним елементом демократичної правової системи» (Nesterovich 2010, p. 652) [12, с. 652]. Визначення лобізму як інтегрального елементу демократичної правової системи дає зрозуміти його політичну складову. Отже, лобізм – це специфічний складовий елемент політичної системи, що спирається на невід'ємне конституційне право громадян брати участь в управлінні державними справами. Проте, чи має вказане право громадян якісь обмеження? В даному випадку слушною є думка Н. А. Піменова, який стверджує, що лобізм – «це специфічний інститут політичної системи, за допомогою якого різні громадські та комерційні організації впливають на процес прийняття державних рішень в межах конституційних повноважень громадян брати участь в управлінні державою, передбачених Конституцією» (Pimenov 2012, p. 34) [13, с. 34]. Отже, лобізм – це особливе явище у демократичній правовій державі, яке полягає у конституційному праві громадян в межах, передбачених діючим законодавством, брати участь в управлінні державними справами шляхом впливу на органи державної влади.

Вказаний вплив здійснюють як окремі громадяни, так і їх об'єднання, зокрема, так звані «групи інтересів», або «групи впливу». Під «групою впливу» слід розуміти об'єднання людей, що мають спільні економічні, соціальні, професійні та інші інтереси, які спеціально об'єднались з метою відстоювання зазначених спільних інтересів шляхом здійснення впливу на органи державної влади. Зокрема, подібне визначення «груп впливу» давали радянські політологи, характеризуючи лобістські відносини в США: «організації підприємців, робітників, фермерів, різні професійні об'єднання, релігійні, жіночі та інші громадські об'єднання, що відстоюють свої інтереси шляхом впливу на різні ланки державного апарату, тобто виступаючі як групи впливу» (Kalenskij 1969, p. 37) [8, с. 37]. При цьому тиск можуть здійснювати не тільки «групи впливу», але і спеціально найняті ними лобісти. Зокрема, подібне визначення «груп впливу» дає американський словник політичних термінів – «група впливу – це організація, яка захищає певні матеріальні, духовні або інші інтереси, користуючись платними агентами або лобістами, найнятими для дії на законодавців та посадових осіб, підтримки кандидатів, висунутих політичними партіями, або систематичним проведенням просвітницьких або пропагандистських компаній серед широкої громадськості» (Dictionary of American Politics, 1966) [19, с. 302].

Отже, ми чітко визначились з тим, що лобіювання здійснюється з метою захисту певних громадських, суспільних, відомчих або приватно-бізнесових інтересів. При цьому вказаний процес лобістського впливу може здійснюватись як самими носіями інтересів – «групами впливу», або «групами інтересів», так і спеціально найнятими для цієї мети суб'єктами – професійними лобістами. Як зауважив з цього приводу М. Г. Зяблюк: «… зацікавлена група, ставши групою тиску, може бути одночасно власно лобістом, якщо здійснює тиск сама, проте може і не бути ним, якщо функції здійснення передані іншим групам. Таким чином, вибудовується наступний ланцюг: зацікавлена група – група впливу – лобістська організація» (Zjabljuk 2002, p. 22) [6, с. 22].

На думку британського експерта К. Кумса, в західній літературі найчастіше вживаються два визначення лобізму. Перше: лобізм – це реалізація права кожного громадянина звертатись з клопотанням до свого уряду. Друге: лобізм – це професійна діяльність співробітників або спеціальних консультантів, найнятих компаніями, діловими та професійними асоціаціями, профспілками та іншими групами для представлення інтересів цих організацій в процесі формування державної політики (Kums 1994, p. 34) [10, с. 34]. Інше тлумачення терміну «лобізм» дає один з американських словників юридичних термінів: «лобісти – це люди, які займаються бізнесом (отже, лобізм – це вид бізнесу) та переконуючі законодавців ухвалювати закони, що є бажаними, і відхиляти ти з них, які не є бажаними. Такі люди діють в інтересах своїх клієнтів» (Law Dictionary, 2001) [21, с. 282].

У своєму дослідженні П. А. Толстих використав наступне узагальнення практики використання терміну «лобіст», яке було зроблено службою «Конгрешенл куотерлі»: «термін «лобіст» має, щонайменше, три значення: по-перше, в самому широкому сенсі він вживається рівнозначно з терміном «група впливу»; по-друге, у певному вузькому сенсі лобістом вважається будь-яка особа, що здійснює – як правило, за винагороду – вплив на законодавчий процес на користь іншої особи або групи шляхом прямого звернення до членів конгресу; нарешті, в ще більш вузькому сенсі лобістом може іменуватись той, хто зареєструвався в цій якості згідно закону» (Tolstyh 2013, p. 178) [16, с. 178]. Вказаний перелік визначень терміну «лобіст» враховує кілька аспектів цього політичного явища: соціально-політичний, оскільки

ототожнює лобіста з групою впливу, отже прямо вказує на причину лобіювання – наявність певних інтересів, а також функціональне значення лобізму – здійснення впливу; професійно-функціональний, оскільки мова йде саме про конкретну особу, яка за винагороду, тобто професійно здійснює вплив на прийняття державних рішень; формально-юридичній підхід, що має сенс в країнах, де явище лобізму легалізовано через наявність спеціальної реєстрації.

Важко не погодитись з думкою Я. В. Коженко, яка дає таке визначення зазначеного терміну: «лобізм» – це діяльність громадян, груп громадян, організацій та інших суб'єктів правовідносин по відстоюванню інтересів (Kozhenko 2010, 37) [9, с. 37].

Інші дослідники лобізму акцентують увагу на конкретних функціях та методах вказаного суспільно-політичного інституту, зокрема на його комунікативній функції. Так, Тихомирова Є. Б. доводить, що лобіювання є специфічним видом «паблік рілейшенз» і пов'язано з комунікаціями різноманітних соціальних груп та організацій з представниками влади для захисту своїх інтересів під час прийняття тих або інших рішень органами державної влади та управління (Tihomirova 2002, p. 121) [14, с. 121]. При цьому, Тихомирова Є. Б. цитує Лестера Милбрайта: «Всі володарі формулюють рішення на підставі того, що привернуло їх увагу, а не того, що є об'єктивним або реальним. Отже, єдиним шляхом вплинути на рішення – це вплинути на сприйняття тих, хто їх приймає. Тому комунікація, є можливо єдиним засобом змінити сприйняття або вплинути на нього: процес лобіювання є повністю комунікаційним процесом» (Tihomirova 2002, p. 120) [14, с. 120]. Зауважимо, що вказане визначення лобізму фактично збігається з розумінням даного явища у соціально-політичному сенсі, тобто як процесу захисту представниками різних соціальних груп («груп впливу») своїх інтересів шляхом впливу на державні органи під час прийняття конкретних рішень. Втім, вказаний комунікаційний підхід характеризує механізм відкритого, некорупційного лобіювання – направлення уваги представників державної влади на наявність проблеми та надання пропозицій щодо їх вирішення.

Характеризуючи лобістську діяльність, не можна залишати поза увагою наявність двох основних підходів до проблеми лобізму – теорію лобістського плюралізму (плюралістичний тип представництва інтересів) та теорію лобістського корпоративізму (корпоративістський тип представництва інтересів) (Levi 2009, p. 39) [11, с. 39]. Більшість дослідників лобізму стоїть на позиціях розгляду вказаного суспільно-політичного явища саме як плюралістичного типу представництва інтересів. Так, процес лобіювання визначається як постійний вплив конкуруючих груп інтересів на державні органи з метою донесення до владних структур своїх пропозицій з певних аспектів регулювання життя суспільства. При цьому вказана діяльність має метою досягнути позитивного результату для груп впливу. Представники, так званої, «теорії груп», зокрема А. Бентлі та Д. Труман, незважаючи на розходження в певних аспектах, солідарні в тому, що роль організованих груп інтересів зводиться до своєрідного буферу обміну між політичними інститутами та інститутами громадянського суспільства (Bentley 1949, p. 58) [18, с. 58]. При цьому, впливовість груп інтересів залежить від їх здатності ухвалювати результативні рішення на всіх рівнях суспільства, від національного до локального (Truman 1971, p. 78) [24, с. 78]. Звичайно, кожна з груп впливу намагається донести до владних органів свої пропозиції та має на меті сприяти власним корпоративним інтересам, проте держава, що є сувереном, гарантує рівні можливості для груп впливу та приймає рішення, виходячи з аналізу всіх можливих варіантів, запропонованих лобістами. Вказані групи інтересів складаються спонтанно; є багаточисельними та конкурують поміж собою; не об'єднані в яку-небудь ієрархічну систему; є незалежними від держави; жодна з груп впливу не має монополії в певній сфері інтересів; досягнення мети є результатом їх конкурентної боротьби. Отже, лобізм визначається як притаманний відкритому суспільству процес захисту інтересів, що відбувається шляхом конкурентного впливу на владні структури з боку зацікавлених груп, жодна з яких не посідає монопольного становища.

Теорія лобістського корпоративізму є повною противагою вищезазначеній теорії лобістського плюралізму. Вказану теорію обґрунтовували західні вчені С. Рокан, Ф. Шмітер, Г. Лембрух. Ось яким чином характеризував в 1974 році явище корпоративіського представництва інтересів Ф. Шмітер: «Неокорпоративізм є системою представництва інтересів, складові частини якої організовані в декілька особливих, примусових, неконкурентних, ієрархічно впорядкованих, функціонально різноманітних порядків, офіційно визнаних або дозволених (а інколи і просто створених) державою, яка надає їм монопольне право на представництво в своїй галузі в обмін на певний контроль за підбором і артикуляцією вимог та зобов'язань» (Schmitter 1974, p. 99) [23, с. 99]. Отже, ключовими рисами лобістського корпоративізму є наступні положення. По-перше, корпоративістські організації монопольні за своєю суттю, оскільки джерелом їх монопольного стану є держава. Держава укладає з якою-небудь групою своєрідну конвенцію (явну або тайну угоду), отримуючи в обмін на отримані групою пільги лояльність та гарантію підтримання державних інтересів. По-друге, корпоративістські організації є носіями як функцій управління, так і функцій представництва. По-третє, в теорії лобістського корпоративізму держава розглядається в якості головного інструменту виявлення інтересів та об'єднання навколо них важливих суспільних груп. Держава в таких випадках, найчастіше, сама відбирає та надає певній ідеологічно надійній групі монопольне право бути представником інтересів. Звичайно, після цього, говорити про конкуренцію не має сенсу: конкуренти або ліквідувались, або долучились до вже штучно підібраної групи. Фактично, якщо плюралістичний тип представництва інтересів передбачає собою конкурентний вплив на владні структури знизу, то корпоративістський тип лобіювання – це ієрархічно побудована державою неконкурентна система монопольних груп впливу.

Вважаємо, що лобізм зазначеного корпоративістського зразка притаманний державам з авторитарним політичним режимом, в яких тільки певні лояльні групи впливу мають можливість ефективно співпрацювати з владними структурами. Яскравим прикладом вказаної моделі лобіювання, на наш погляд, є сучасна Російська Федерація, адже в країні існують та взаємодіють з державними структурами виключно ті фінансово-промислові групи, що виявляють повну лояльність до діючої влади. В той же час фінансово-промислові групи, власники яких намагались підтримувати опозиційні політичні сили, фактично припинили своє існування

(групи «Юкос» М. Ходорковського та «Мост» В. Гусинського), або перешли у табір лояльних до влади (менеджер РАТ «Єдині енергетичні системи» А. Чубайс – колишній лідер «Союзу правих сил»). Що ж до країн з тоталітарним політичним режимом, то у вказаному випадку є сенс говорити лише про окремі ознаки явища лобіювання, адже держава, що контролює всі сфери суспільного життя, не має потреби укладати які-небудь угоди з групами інтересів. Зокрема, в Радянському Союзі діяли лише відомчі та регіональні групи інтересів, які самі були частиною державного механізму, а інших зацікавлених груп в умовах тоталітарної системи та майже повністю державної економіки просто не існувало.

Слід відзначити, що деякі дослідники лобізму вважають, що корпоративістський тип лобізму притаманний не тільки авторитарним країнам. В багатьох випадках корпоративістська модель є єдино можливою формою організації взаємовідносин суспільства і держави, яка дозволяє ухвалювати ефективні політичні рішення. Адже держава, здійснюючи свою політику, апріорі не може враховувати інтереси всіх груп тиску, а змушена взаємодіяти лише з тими соціальними партнерами, які мають реальну вагу в суспільстві та відповідні ресурси, спроможні мобілізувати та контролювати значні групи населення. Вказана теза є справді слушною, якщо звернути увагу на країни з нестабільною політичною ситуацією та слабкою політичною владою. Дійсно, ситуація, коли «слабка» влада намагається спиратись на впливові групи інтересів, нехтуючи потребами суспільства, є типовою для багатьох країн в часи криз та суспільних трансформацій. Проте, насправді вказана модель співіснування влади та соціуму не є нормальною та призводить до значного розшарування суспільства, соціального невдоволення та протестів.

Отже, здається логічним та обґрунтованим, що при дослідженні суспільно-політичного явища лобізму необхідно виходити саме з плюралістичної моделі представництва інтересів, оскільки лобіювання розглядається автором саме як невід'ємне право громадян брати участь у державному управлінні та створювати з цією метою свої об'єднання (групи інтересів). Позитивними функціями лобізму, як невід'ємного елементу громадянського суспільства, є можливість останнього через особливі важелі здійснювати вплив на владні структури, аби ті не були ізольованими від потреб народу, який є основним джерелом влади. Монополізація ж цього впливу на державні органи якою-небудь групою позбавляє лобізм притаманних йому функцій демократичного представництва суспільних інтересів та робить його механізмом задоволення вимог корпоративних груп.

Таким чином, характеризуючи суспільне-політичне явище, що досліджується, можемо впевнено констатувати широкий спектр сфер існування лобізму та наявність багатьох підходів до його визначення.

Розуміння лобіювання як процесу легального впливу на чітко визначені законом органи державної влади й органи місцевого самоврядування з боку зареєстрованих у встановленому законом порядку осіб, є занадто вузьким та характеризує не весь спектр даного суспільно-політичного явища. Тим більше, що існують і неінституційні види лобіювання. Це і лобістські кіберкоаліції (коаліції лобістів, об'єднаних за допомогою Інтернет-мережі), які діють у багатьох країнах та не реєструються відповідно до законодавства про лобіювання; і, так звані, «вбудовані лобісти», тобто державні службовці і депутати, що здійснюють лобістський вплив, використовуючи владні повноваження; а також діяльність лобістів у країнах, де лобіювання юридично заборонено, наприклад, у Франції, де статті 23 та 79 Регламенту Національних Зборів Французької Республіки прямо забороняють подібну діяльність у парламенті, яка, втім, реально здійснюється.

Взагалі ж лобізм можна розглядати як окремий субінститут суспільно-політичного життя, який опосередковує весь спектр відносин та понять, що виникають в процесі відстоювання громадянами та їх різноманітними об'єднаннями своїх інтересів.

Лобіювання в широкому сенсі є здійсненням впливу (будь-кого) на органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Такий вплив, як свідчить практика лобізму, здійснюється всіма методами, у тому числі і протизаконними.

Лобіювання не може здійснюватись на всі владні структури. Наприклад, Основний Закон та певні законодавчі акти чітко визначають неможливість здійснення впливу на окремі владні структури. Зокрема, згідно Конституції України «вплив на судів в будь-який спосіб забороняється». В той же час у політичному житті України мають місце неодноразові спроби здійснення лобістського впливу на судові органи, що мають ознаки корупційних (злочинних) дій.

Загалом, лобізм є демократичним суспільним механізмом, завдяки якому кожен громадянин має право захистити свої або чиїсь інтереси. Вітчизняній та закордонній практиці лобіювання відомо багато прикладів, коли громадські організації, далекі від професійного лобізму, здійснювали успішний вплив на владні структури.

Що ж стосується лобіювання, то науковці мають декілька поглядів на вказану проблему. Зокрема, С. Г. Дембицький під об'єктом лобіювання розуміє законодавчі, виконавчі органи влади, їх посадових осіб, співробітників апаратів органів влади (Dembickij 2010, p. 21) [5, с. 21]. Вітчизняний політолог і соціолог Є. Тихомирова дещо звужує це поняття та визначає в якості об'єктів лобізму посадових осіб законодавчих і виконавчих органів влади, які мають можливість приймати рішення чи реально впливати на їх прийняття в інтересах корпоративних структур чи певних соціальних груп (Tihomirova 2002, p. 130) [14, с. 130]. Оскільки лобістські дії можуть здійснюватись не тільки стосовно конкретних посадовців та депутатів, а і щодо владних структур в цілому (наприклад, проведення пікетувань, направлення скарг та звернень), то звуження об'єкту лобізму лише до посадових осіб є невиправданим. Отже, вважаємо слушним визначити об'єктами лобізму як органи державної влади (як законодавчої, так і виконавчої), так і органи місцевого самоврядування, а також їх посадових осіб, щодо яких суб'єкти лобістських відносин здійснюють конкретні лобістські дії з метою вплинути на прийняття ними управлінських рішень.

До основних елементів лобізму слід віднести: суб'єктів (суб'єктів) лобіювання; об'єкт (об'єктів) лобіювання; предмет та мету лобістської діяльності; зміст лобістських відносин.

В якості додаткового елементу лобізму, який є присутнім не у кожному випадку лобістських дій, слід назвати клієнта – групу впливу, в інтересах якої лобіст здійснює свої дії.

Під суб'єктом лобіювання слід розуміти лобіста, що здійснює вплив на органи державної влади та місцевого самоврядування та їх посадових осіб, з метою спонукати

їх до прийняття певних рішень. Можна погодитись з вітчизняним науковцем О. Длугопольським, який зазначає, що для України є типовою ситуація, коли лобіст поєднує в одній особі і замовника, і виконавця (Dlugopolsky 2006, p. 45) [20, с. 45]. Проте лобісти можуть діяти і в інтересах клієнта – фізичної або юридичної особи, яка з метою захисту своїх інтересів наймає лобіста. У багатьох випадках група інтересів, вирішивши здійснити певний вплив на органи державної влади, доручає зробити це лобістам – особам чи організаціям, що спеціалізуються на вказаній діяльності. В цьому випадку група впливу стає клієнтом, а суб'єктом лобістських відносин буде лобіст (особа чи організація), що здійснює конкретні лобістські дії.

Під об'єктом лобіювання слід розуміти конкретний орган державної влади, місцевого самоврядування, посадову особу щодо яких (якої) суб'єкти лобістських відносин вчиняють лобістські дії з метою вплинути на діяльність зазначеного владного органу чи посадової особи таким чином, щоб останній прийняв рішення на користь лобістів або їх клієнтів.

Під предметом лобістських відносин слід розуміти певні інтереси лобістів або їх клієнтів, з метою захисту яких і відбувається процес лобіювання (від податкових пільг та державних замовлень, що лобіюють фінансово промислові групи, до отримання земельної ділянки під будівництво церкви або повернення культової споруди для релігійної громади).

Метою лобіювання, що є складовою предмета лобістських відносин, слід вважати прийняття (або неприйняття) об'єктом лобіювання конкретного управлінського рішення, вчинення (або утримання від вчинення) яких-небудь дій відносно предмету лобіювання, тобто інтересів лобістів або їх клієнтів.

Зміст лобістських відносин характеризують безпосередньо взаємовідносини між суб'єктом лобіювання (лобістом) та об'єктом лобіювання (владною структурою або посадовою особою). Лобістські відносини завжди складаються з конкретних лобістських дій, які здійснюють лобісти з метою вплинути на рішення органу державної влади, та відповідної реакції об'єкту лобіювання, що може складатись із задоволення або незадоволення вимог лобістів. Звичайно лобістські дії передбачають артикуляцію лобістських вимог тим або іншим чином. Проте, з огляду на те, що практика лобіювання знає багато прикладів «непрямого лобіювання», тобто впливу на державні органи не безпосередньо з боку конкретних груп інтересів та найнятих ними лобістів, а шляхом організації виступів в засобах масової інформації, дзвінків виборців своїм депутатам, зазначена артикуляція предмету лобіювання може здійснюватись з боку осіб, що не є ані лобістами, ані їх клієнтами.

Бібліографічні посилання

1. Автономов А. С. Азбука лоббирования / А. С. Автономов.–М.: ИРИС.–2004.–112 с.
2. Агафонова Т. П. Государственная власть и лоббизм: проблемы и противоречия развития российского политико-правового пространства : монография / Т. П. Агафонова – М.: Юрлитинформ, 2011. – 344 с.
3. Англо-русский, русско-английский словарь: современная редакция: 220 тысяч слов / В. К. Мюллер – М.: ЛадКом, 2012. – 926 с.
4. Балацкий Е. В. Политический словарь нашего времени / Е. В. Балацкий – М.: Центр социал. прогнозирования, 2006. – 456 с.
5. Дембицкий С. Г. Институт лоббирования в системе функционального представительства групп экономических интересов / С. Г. Дембицкий // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Экономика. – 2010. – № 4. – С. 18–27
6. Зяблюк Н. Г. Лоббизм и судебная система США / Н. Г. Зяблюк - М.: Ин-т США и Канады РАН, 2002 – 59 с.
7. Жмир В.Ф. Лобі в Україні: соціальна держава і соціальна політика / В. Ф. Жмир // Філософські обрії. – 2002. – № 7. – С. 138–150
8. Каленский В. Г. Политическая наука в США / В. Г. Каленский. – М.: Юрид. лит., 1969. – 104 с.
9. Коженко Я. В. Институционально-правовая природа лоббизма в контексте современной модели государственной власти / Я. В. Коженко – Таганрог: Таганрогский гос. пед. ин-т, 2010. – 156 с.
10. Кумс К. Лоббизм и его регулирование: советы британского эксперта / К. Кумс // Бизнес и политика – 1994. – № 1. – С. 34–39
11. Леви Д. А. Современное лоббирование в Европейском Союзе: в поисках общих ценностей и точек соприкосновения / Д. А. Леви. – СПб: Сезам-принт, 2009.-196.
12. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України: [монографія] / В. Ф. Нестерович ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 752 с.
13. Пименов Н. А. Лоббизм – диалог с властью / Н. А. Пименов // Вестник Финансового университета. 2012. № 1 – С. 73–78
14. Тихомирова Е. Б. Лоббизм как специфическая форма коммуникаций с общественностью / Е. Б. Тихомирова // Вестник МГУ. Серия 18, – 2002. – вип. № 3.–С. 113–127
15. Толмачева И. В. Лоббизм по-русски: между бизнесом и властью / И. Толмачева – М.: Коммерсантъ: Эксмо, 2012. – 384 с.
16. Толстых П. А. Политико-экономическая теория лоббизма. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение / П. А. Толстых // Вопросы теории и практики. 2013. – № 1–2. – С. 177–189.
17. Чащихин Б. Д. Лоббизм и группы специальных интересов / Б. Д. Чащихин // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2012 – С. 261–275
18. Bentley A. F. The process of government; a study of social pressures / A.F. Bentley; [new ed., with introd. by H.T. Davis]. – Evanston: Principia Press of Illinois, 1949.–501 p.
19. Dictionary of American Politics. [edited by E. C. Smith, A. J. Zurcher]. – New York, 1966.–434 c.
20. Dlugopolsky O. Models of Lobbying: International experience and Ukrainian specificity / O. Dlugopolsky // Journal of European Economy.–2006.–Vol. 5.–№ 1.–P. 43–52
21. Law Dictionary. – 6-th Edition / [edited by Steven H. Gifis]. – New Jersey, The State University of New Jersey, School of Law Newark, Barron's Education Series. Inc., 2011–412 p.
22. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – 9-th edition / [edited by Sally Wenmeier, Phonetics Editor Michael Ashby]. – Oxford University Press, 2012. – 464 p.
23. Schmitter Ph. Still the Century of Corporatism? / Ph. Schmitter // The Review of Politics.–1974.–Vol. 36. – P. 99.
24. Truman D. B. The governmental process; political interests and public opinion / D. B. Truman.–2-d ed. – New York: Knopf, 1971. – 544 p.

Лавренов Д. А. Концептуальные подходы исследования политического лоббизма

В статье анализируются основные подходы к пониманию политического лоббизма. Проведено сравнение концепций лоббизма. Раскрыта роль лоббизма в функционировании политической системы.

Ключевые слова: лоббизм, лоббирование, лоббистская

организация, группа давления, общественное объединение.

Lavrenov D. A. Conceptual approaches of research the political lobbying

The article analyzes the main approaches to the understanding of political lobbying. A comparison of the concepts of lobbying. The role of lobbying in the functioning of the political system.

Keywords: lobbying, lobbying, lobbying organization, group pressure, public association.

References

Agafonova T. P., 2011. *Gosudarstvennaja vlast' i lobbizm: problemy i protivorechija razvitija rossijskogo politiko-pravovogo prostranstva: monografija* [Government and lobbying: the problems and contradictions of the Russian political and legal space: monograph], Jurlitinform publ, M.

Anglo-russkij, russko-anglijskij slovar': sovremennaja redakcija: 220 tysjach slov [English-Russian, Russian-English dictionary: modern edition: 220,000 words], 2012. LadKom, M.

Avtonomov A. S., 2004. Azbuka lobbirovanija [ABCs of Lobbying], IRIS publ. M.

Balackij E. V., 2006. *Politicheskij slovar' nashego vremeni* [Political Dictionary of our time], Centr social. prognozirovanija publ, M.

Bentley A. F., 1949. *The process of government; a study of social pressures,* Principia Press of Illinois, Evanston.

Chashhihin B. D., 2012. 'Lobbizm i gruppy special'nyh interesov' [Lobbying and Special Interest Groups], *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta* [Bulletin of the Moscow State Linguistic University], pp. 261–275

Dembickij S. G., 2010. 'Institut lobbirovanija v sisteme funkcional'nogo predstavitel'stva grupp jekonomicheskih interesov' [Institute of Lobbying in the functional representation of groups of economic interests], *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta.* Serija: Jekonomika [Bulletin of Moscow sovereign regional university. Series: Economics], № 4, pp. 18–27

Dictionary of American Politics, 1966. New York.

Dlugopolsky O., 2006. 'Models of Lobbying: International experience and Ukrainian specificity', *Journal of European Economy*, Vol. 5, № 1, P. 43–52

Kalenskij V. G., 1969. *Politicheskaja nauka v SShA* [Political science in the United States], Jurid. lit. publ, M.

Kozhenko Ja. V., 2010. *Institucional'no-pravovaja priroda lobbizma v kontekste sovremennoj modeli gosudarstvennoj vlasti* [The institutional and legal nature of lobbying in the context of a modern model of state power], Taganrogskij gos. ped. in-t, Taganrog.

Kums K., 1994. 'Lobbizm i ego regulirovanie: sovety britanskogo jeksperta' [Lobbying and regulation: British expert advice], *Biznes i politika* [Business and Politics], № 1, pp. 34–39

Law Dictionary, 2001 – 6-th Edition, edited by Steven H. Gifis, The State University of New Jersey, School of Law Newark, Barron's Education Series, New Jersey.

Levi D. A., 2009. *Sovremennoe lobbirovanie v Evropejskom Sojuze: v poiskah obshhih cennostej i tochek soprikosnovenija* [Modern Lobbying in the European Union: in search of common values and common ground], Sezam-print publ, SPb.

Nesterovich V. F., 2010. *Konstitucijno-pravovi zasadi institutu lobijuvannja: zarubizhnij dosvid ta perspektivi dlja Ukraïni: monografija* [Constitutional and legal foundation of the institution of lobbying: international experience and prospects for Ukraine monograph], Lugan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka [Lugansk State. Univ of Interior behalf Didorenko], RVV LDUVS im. E. O. Didorenka publ, Lugans'k.

Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, 2012 – 9-th edition, edited by Sally Wenmeier, Phonetics Editor Michael Ashby, Oxford University Press.

Pimenov N. A., 2012. 'Lobbizm – dialog s vlast'ju' [Lobbying – a dialogue with the authorities], *Vestnik Finansovogo universiteta* [Journal of Financial University], № 1, pp. 73–78

Schmitter Ph., 1974. 'Still the Century of Corporatism?', *The Review of Politics*, Vol. 36, P. 99.

Tihomirova E. B., 2002. 'Lobbizm kak specificheskaja forma kommunikacij s obshhestvennost'ju' [Lobbying as a specific form of communication with the public], *Vestnik MGU*. Serija 18, vip. № 3, pp. 113–127

Tolmacheva I. V., 2012. 'Lobbizm po-russki: mezhdu biznesom i vlast'ju' [Lobbying in Russian: between business and government], *Kommersant*: Jeksmo publ, M.

Tolstyh P. A., 2013. 'Politiko-jekonomicheskaja teorija lobbizma. Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie' [The political-economic theory of lobbying. Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art history], *Voprosy teorii i praktiki* [Theory and practice], № 1–2, pp. 177–189.

Truman D. B., 1971. *The governmental process; political interests and public opinion*, 2-d ed, Knopf, New York.

Zhmir V. F., 2002. 'Lobi v Ukraïni: social'na derzhava i social'na politika' [The lobby in Ukraine: the welfare state and social policy], *Filosofs'ki obrii* [Philosophical horizons], № 7, pp. 138–150

Zjabljuk N. G., 2002. *Lobbizm i sudebnaja sistema SShA* [Lobbying and the U.S. court system], In-t SShA i Kanady RAN, M.

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 352.07:323.172(4-191.2/4-11)

М. О. Лендьел

Ужгородський національний університет

РОЛЬ ПАРТІЙ У «НЕПОЛІТИЧНІЙ» МІСЦЕВІЙ ПОЛІТИЦІ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

З'ясовано характер партійної системи у Чеській Республіці, а також запропоновано тезу про формування місцевих партійних систем у цій країні. Зроблено висновок, що роль політичних партій, зокрема парламентських, на рівні місцевих громад упродовж 1990–2010-х років зменшувалася, що пояснюється, насамперед, фактором малого розмір локальних спільнот.

Ключові слова: місцева політика, політична партія, партійна система, Чеська Республіка.

Чеська Республіка (далі – може бути ЧР) є прикладом країни, яка упродовж останніх двох десятиліть зуміла у ненасильницький і, більше того, у сприятливий для суспільної консолідації спосіб подолати чисельні виклики: «розлучення» із Словаччиною, вступ до Організації Північноатлантичного Договору та Європейського Союзу (далі – ЄС), модифікацію політичної системи, зокрема способу обрання президента, адміністративно-територіальну реформу, чисельні конфлікти, пов'язані із корупцією, розташуванням небезпечних, з техногенної точки зору, об'єктів, інституційні конфлікти з європейськими структурами. Навіть, євроскептицизм, притаманний багатьом чеським політикам найвищого рангу, був використаний для отримання додаткових бонусів, як от певний імунітет ЧР щодо виконання Хартії основних прав ЄС. А присутність у країні найбільш потужної серед постсоціалістичних країн комуністичної партії, яка є достатньо впливовим гравцем навіть на парламентському рівні, лише засвідчує спроможність чехів нейтралізувати соціальні розколи, а, точніше, переводити їх нову якість соціальної і політичної самоорганізації. Є багато пояснень цієї

еластичності чеських соціуму і політикуму, серед яких: відсутність суттєвих етнополітичних проблем, що пояснюється непредставленням на території країни великих (окрім 300-тис. ромської) етнічних меншин; традиції демократичного управління у період міжвоєнної Першої Чехословацької Республіки. Варто також навести аргументи соціокультурної аргументації, відповідно до якої для чехів є притаманним унікальне соціокультурне явище високої спроможності адаптації до різних політичних умов – так званий «швейкізм» – або, інакше, переважання типу «маленької чеської людини». Це досягається, насамперед, за рахунок обмеження сфери публічного життя та розширення поля приватного життя, однак, при сприятливих умовах, супроводжується здатністю обмежити свої індивідуальні інтереси та підпорядкувати їх національним запитам (явище так званих «чеських дітей»). Ці якості чехів були продемонстровані у листопаді 1989 року, коли в умовах відсутності організованої опозиції, переговорів між правлячою та контрелітою, «старий» режим розпався під впливом колективного невдоволення більшості населення (Korovicyna 2006, p. 103-104) [1, с.103-104]. У цьому контексті припускаємо, що визначити специфіку самоорганізації громадян ЧР варто, використовуючи матеріал локального політичного життя, оскільки саме на цьому рівні відбувається їх безпосередній контакт з публічною владою. Зокрема, уваги заслуговує роль партій у чеських територіальних громадах, адже питання про вплив таких структур на європейські спільноти у сучасний період трансформації політики загалом є дискутабельним у політиці.

Зауважимо, що аналізу перехідних процесів у Чеській республіці були присвячені праці І. Вовканича (етапи трансформації) (Vovkanich 2003) [2], В. Лемака (проведення державно-правової реформи) (Lemak 2002) [3], Ю. Юрійчука (роль національного чинника у проведенні реформ) (Jurijchuk 2000) [4], Марадик Н. (Maradik 2012) [5]. Однак, рівень місцевої політики залишився поза увагою вітчизняних дослідників, хоча без врахування її специфіки складно з'ясувати усі причини політичної поведінки чехів.

Метою даної статті є визначення ролі партій у політичному процесі, що розгортається у Чеській Республіці на рівні місцевих громад. Для її досягнення необхідно реалізувати такі завдання:

1) з'ясування характер партійної системи ЧР;

2) визначення часової динаміки результатів політичних партій, здобутих під час місцевих виборів;

3) ствердження ролі позапартійних політиків та груп у локальній політиці упродовж 1990–2010-х років.

Діяльність політичних об'єднань в ЧР регулюється Конституцією (Ustava CR ze dne 16. prosince 1992, ustavni zakon c. 1/1993 Sb. ve zneni ustavniho zakona c. 347/1997 Sb., 300/2000 Sb., 448/2001 Sb., 395/2001 Sb. a 515/2002 Sb) [6], Законом 1991 року «Про об'єднання в політичних партіях та політичних рухах» (424/1991 Sb. Zákon ze dne 2. října 1991 o sdružování v politických stranách a v politických hnutích) [7], в який у подальші роки вносились правки, до того – так званим «малим» законом про політичні партії 1990 року (15/1990 Sb. Zákon ze dne 23. ledna 1990 o politickych stranach) [8].

Чеські політологи, використовуючи методологію Дж. Сарторі, характеризують партійну систему ЧР як систему партійного парламентаризму (Politické strany moderní Evropy, 2005) [9, p. 438]. ЇЇ можна оцінити як більш консолідовану, у порівнянні з подібним структурним утворенням у Польщі, що пояснюється, окрім парламентської форми правління, також використанням методу ранжування кандидатів у виборчих списках до представницьких органів влади. Водночас, дані опитувань громадян засвідчують, що упродовж постсоціалістичного періоду рівень підтримки партій зменшувався: якщо у 1995 році переконаних прихильників певної політичної сили нараховувалося 22 % і, додатково, 39 % симпатиків більшості її дій, то у 2005 році ці показники становили, відповідно, 11 % і 38 %. Це також свідчить про вдумливе ставлення чехів до функціонування цих структур після завершення ідеалізації демократії.

У ЧР був відчутним вплив етнорегіональних партій, заснованих на території історичної Моравії – Руху за самоврядну демократію – Товариство Моравії та Сілезії і Моравської народної партії, – що не було притаманним для гомогенного суспільства Польщі, стан якого пояснюється відмінним досвідом державної приналежності (Mareš 2003; Springerovà 1995; Strmiska 2000) [10; 11; 12]. Окрім того, територіальна відмінність у електоральних результатах була притаманною і для партій, які позиціонували себе як загальнонаціональні. Громадянська демократична партія (далі – ГДП) – спадкоємиця Громадянського форуму (далі – ГФ) кінця 1980-х років – користувалася вищим рівнем підтримки в чеських землях аніж на Моравії, зокрема у великих містах (Прага, Пльзень, Брно) (Šaradin (a), p. 150) [13, p. 150]. Основний її конкурент – Чеська соціал-демократична партія (далі – ЧСДП) – завойовувала більше голосів у Моравії, Сілезії, Північній Чехії, у малих територіальних спільнотах (Šaradín (b)) [14].

На початку 2010-х років, тобто після проведення чотирьох виборчих кампаній до органів влади, чеськими авторами була запропонована теза про формування місцевих партійних систем, беручи до уваги, що громади радикально відрізнялися між собою результатами виборів (місцевих та парламентських), а також за критерієм електоральної пропозиції для громадян. Зокрема, виборчі варіації були зумовлені участю у комунальних виборах незалежних кандидатів і так званих «позапарламентських суб'єктів». Цей термін є зручним для означення політичних організаційних структур, які на момент проведення виборів не мали представництво у національному законодавчому органі (Čmeirek 2009, p. 14) [15, p. 14]. Зауважимо, що витоки позапарламентського характеру політичного процесу у локальних спільнотах деякі вчені пропонують шукати у явищі соціальних мереж, що сформувалися у період соціалізму у подібних колективах, а також у проникненні на локальний рівень цінностей «неполітичної політики», сформульованої В. Гавелом ще наприкінці 1970-х років, а, точніше, у її органічності для малих громад (Local Communities and Post-Communist Transformation: Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia, 2003) [16, p. 43].

Незважаючи на існування варіацій в електоральному ландшафті ЧР, можна виділити також його спільні ознаки, зокрема щодо впливу партій на симпатії громадян, що демонструють результати виборів до місцевих рад. Найбільшого прогресу у завоюванні представницьких посад на рівні громад упродовж першої половини 1990-х років здобули кандидати, не об'єднані із жодною партією. Під час перегонів 1994 року частка завойованих ними мандатів зросла з 27 % до 47,2 %. Водночас, майже на відсоток (0,95 %) зменшилася частка голосів, завойованих партіями у загальночеському вимірі. Таке непропорційне співвідношення голосів і мандатів пояснюється фактором

багаточисельності малих спільнот, частка завойованих голосів яких у національному масштабі не була значною, однак місця у їх радах складали переважну частку усіх посад. Враховуючи зростання кількості громад у 1990–1994 роках, збільшення кількості мандатів, завойованих позапартійними, є ще більш разючим.

Основна партія-спадкоємиця ГФ – ГДП – у 1994 році майже зберегла електоральні позиції провідника демократичних перетворень, започаткованих «оксамитовою революцією» (29,6 % проти 36,7%), однак радикально, майже в три рази, зменшила частку завойованих місцевих мандатів (з 32,2 % до 11,7 %). Така зміна пояснюється невдалими результатами перегонів для цієї партії у малих громадах, що переважають у адміністративно-територіальній структурі ЧР.

Комуністична партія Чехії і Моравії незначною мірою погіршила свої результати всередині 1990-х років (з 16,8 % до 13,6 % голосів, з 14,4 % до 9,4 % мандатів), зберігши, до речі, такі електоральні позиції і у 2010-х роках. Зайняла стабільну виборчу нішу на місцевому рівні і ЧСДП, яка, починаючи з 1994 року, підвищувала своє представництво у місцевих органах, стабілізувавши його всередині 2010-х років (1994 р. – 2,6 % мандатів, 1998 р. – 6,8 %, 2002 р. – 7,4 %, 2006 р. – 6,9 %).

Така ж електоральна ситуація склалася на локальному рівні навколо висуванців Чеської народної партії (далі – ЧНП). Успіх на виборах 1990 і, зокрема, 1994 років (у коаліції з Християнсько-демократичним союзом (далі – ХДС)) пояснюється тим, що ця сила позиціонувала себе як «партія мерів», забезпечивши популярність у малих громадах, а також декларувала турботу про щоденні потреби «малої людини» (Czech Republic and Slovakia in the twentieth century: Essay history, 2005) [17, с. 339]. Водночас, починаючи з 1998 року, ця партія втрачала позиції: 1998 р. – 11,3 %, 2002 р. – 9,6 %, 2006 р. – 8,1 % місць у радах.

Спад популярності ЧНП пояснюється зростаючими успіхами позапартійних кандидатів та їх об'єднань, незалежно від інституційних нововведень, що створювали перепони для їх обрання. Так, якщо під час виборів 1990 року для участі у місцевих виборах достатнім був збір невеликої кількості підписів симпатиків, то для потреб кампанії 1994 року і пізніших перегонів одинакам було простіше об'єднатися у так звані «партії незалежних» (наприклад, «Об'єднання незалежних кандидатів міста Чеське Будейовіце», «Об'єднання незалежних Праги»), аніж задовольнити нові вимоги щодо кількості підписів під виборчою петицією (Kostelecký T., 1996) [18, p. 355]. Зауважимо, що визначити точно електоральні результати позапартійних політиків є неможливим, з огляду на чинник їх участі у місцевих коаліціях з представниками інших політичних сил. Тому у підрахунках використані дані щодо кандидатів, які вказані у статистиці як «незалежні», «місцеві об'єднання незалежних», або, з назв виборчих структур яких, є зрозумілою їх орієнтація на так звану «місцеву позапарламентську політику». Можна стверджувати, що наприкінці 1990-х – у першій половині 2010-х років частка голосів завойованих позапартійними усталилася (1998 р. – 15,7 %, 2002 р. – 14,9 %, 2006 р. – 13,4 %, 2010 р. – 13,6 %). Водночас, частка місць у радах зросла (1990 р. – 27 %, 1994 р. – 47,2 %, 1998 р. – 55,4 %, 2002 р. – 54,9 %, 2006 р. – 60,1 %, 2010 р. – 60, 19 %).

Саме в цей період – на початку 2010-х років – для зміцнення позицій незалежних політиків на вищих територіальних рівнях політики було створено «Об'єднання незалежних кандидатів» як політичну партію, що об'єднувала незаангажованих мерів та інших політиків. Зауважимо, що у 2002 році цій силі вдалося провести двох представників у чеський Сенат, у 2004 році – одного, а пізніше, разом з партією «Європейські демократи», – трьох кандидатів у склад Європейського Парламенту (у 2006 році ці партії об'єдналися в єдину ОНК-ЄД). Окрім того, з 1994 року діє рух «Незалежні», який об'єднує локальних політиків, занепокоєних наступом партій на місцевому рівні, а також прихильників ідей подальшої децентралізації, зміни способу формування Сенату (Vítejte na oficiálních stránkách politického hnutí NEZÁVISLÍ!) [19]. У деяких регіонах, великих містах упродовж щонайменше двох виборчих кампаній успіхів досягли позапарламентські суб'єкти, що дає підстави говорити про їх певну політичну анклавізацію: наприклад, Партія зелених у м. Брно (38 % голосів), «Непартійці за Мораву» (109 місць у 9 округах), Партія за відкрите суспільство (73 мандати у 16 округах) (Šaradin P., 2004) [20, p. 112–116].

Упродовж 1990-х – першої половини 2010-х років чеськими вченими вивчалися тенденції партизації місцевої політики з поступом трансформаційних процесів, для чого була проведена серія соціологічних опитувань у 1991, 1997, 2003 роках. Відповідно до отриманих результатів, роль партій як політичного актора, що має вплив на процес прийняття рішень у громадах, оцінювалася значно нижче аніж роль представництва, його президії, мера. Водночас, на початку 2010-х років у порівнянні з 1991 і 1997 роками, коли ЧР знаходилася на початковому етапі демократичних перетворень, частка лідерів громад, які вважали високою роль партій у місцевому політичному процесі збільшилася у 2 рази – з 18 % (17 %) до 36 %. Однак, зауважимо, що ці дані є не до кінця коректними, беручи до уваги, що у 1991 році опитування проводилося у громадах різних типів, а у 2003 році лише у спільнотах із кількістю населення більшою аніж у 10 тис. осіб, які є у меншості у загальночеському вимірі. Як буде роз'яснено, кількісні характеристики спільнот мають вплив на політико-культурні орієнтації політичної еліти, а також на процес партизації локальної політики. Ця фактографія засвідчує тенденцію до підвищення ролі партій у сприйнятті представників еліти, хоча дані статистики демонструють, що позапартійні політики саме в цей період зміцнили позиції у представницьких органах ЧР.

Як демонструють результати досліджень, у 1991 році членами політичних партій були 53 % мерів чеських громад. У 1997 році цей показник зріс до 66 % (у громадах, кількість жителів у яких є більшим аніж 10 тис. осіб), у 2003 році – 78 % (у спільнотах того ж типу (Ryšavý 2006, p. 957, 959) [21, p. 957, 959]). Помітна тенденція до зростання рівня афілійованості мерів з політичними силами пояснюється, з одного боку, обставиною, що аналіз здійснювався у спільнотах, великого, як для ЧР, розміру, де партії є традиційно сильними, з іншого, прагненням потенційних кандидатів у мери заручитися підтримкою організованих структур для сприяння подальшій політичній кар'єрі. Вищенаведені дані підтверджують вірогідність гіпотези про існування зв'язку між зростанням впливу партій та типом громад, одночасно, демонструють багатофакторність цієї кореляції як залежності між кількістю жителів та іншими соціально-економічними характеристиками, які, в свою чергу, впливають на політичні особливості локальних спільнот. Як було вже зазначено, специфікою

територіальної організації ЧР є найменш кількість жителів у громадах у Європі, що має наслідком їх значну кількість. Станом на 2010 рік у країні нараховувалося 6250 громад, з яких 90 % мали чисельність населення меншу аніж 2 тис. осіб.

Зібрана чеськими вченими фактографія вказує, що виборчі результати позапартійних кандидатів та їх об'єднань підвищуються пропорційно до зменшення величини громади, і така залежність, сформувавшись на початку 1990-х років, зберігається до цього часу. Щодо впливу парламентських партій, то співвідношення їх електоральних результатів із типом громад є різним. Коаліція ХДС-ЧНП, подібно до незалежних, демонструвала найкращі результати у малих громадах, найгірші – у статутних містах. У ГДП, її основних конкурентів ЧСДП та КПЧМ, тенденції підтримки виборцями були діаметрально протилежними. Це дає підстави зробити висновок про підтримку ідеологічних сил у великих спільнотах.

Якщо, наприклад, аналізувати результати виборів 1994 і 1998 роком у залежності від кількості жителів у спільнотах, то стає очевидним, що навіть у сільських громадах (до 3 тис. осіб) існує диференціація. Найбільш успішними є незалежні кандидати у найменших колективах. Так, у 1994 році у мікрогромадах (до 500 осіб) частка позапартійних обраних депутатів складала 76,6 %, у 1998 році – 81, 5 %; у громадах, де проживало 500-3 тис. осіб – відповідно, 41,3 % і 49,4 %; у спільнотах, кількість жителів у яких була більшою аніж 3 тис. осіб – 9 % і 18,9 %. Таким чином, припущення, висловлене на основі аналізу орієнтацій мерів, про зростання рівня партійності локальної політики підтверджується лише у більших громадах, що, окрім наведених аргументів, пояснюється також тенденцією згуртування непартійців у об'єднання, які виступали як організовані структури, що протиставляли себе «празьким» партіям.

Інший висновок, який можна зробити на основі вивчення перегонів 1994 і 1998 років, є про те, що зростання кількісних характеристик громад веде до підвищення рівня популярності парламентських партій. Так, популярність ГДП у громадах, менших як 500 осіб складала 4 % у 1994 році і 2,3 % у 1998 році, з населенням між 500 і 3 тис. осіб – 14,9 % і 10,9 % відповідно, більше 3 тис. – 29 % і 22,4 %. Такі самі співвідношення простежуються і щодо популярності на локальному рівні основного конкурента ГДП, а саме ЧСДП, однак, на відміну від громадянських демократів, показники соціал-демократів покращилися у 1998 році у всіх типах громад і в середньому по країні – з 2,7% до 6,6%. ЧНП позиціонувалася як «партія мерів», тобто сила, яка дбає саме про місцеві інтереси, і здобула найкращі результати у громадах, де кількість населення знаходилося у діапазоні 500–3 тис. осіб. Щодо підтримки комуністів, то вона була найвищою у громадах, де проживало 3–50 тис. осіб, тобто містах, в яких найбільш відчутними були негативні аспекти соціально-економічної трансформації, тож представники «старого режиму» користувалися значною популярністю (Borecký, Prydký 2001, p. 72-74) [22, p. 72–74]. Варто також зауважити, що досить часто в кандидатських списках партій на місцевих виборах перебували безпартійні кандидати, які користувалися популярністю серед жителів громад і могли збільшити популярність їх політичної сили. Навпаки, партії, яким вдавалося потрапити у Палату депутатів, досягали набагато скромніших результатів під час локальних перегонів. Так, у 2010 році нова сила «TOP 09» завоювала 16,7 % симпатій виборців під час парламентської кампанії і лише 9,5 % – під час місцевих.

Про існування залежності між типом громад та впливом партій свідчать і дані про партійність мерів громад. Так, у 1997 році частка партійців серед посадовців у спільнотах, де проживало менше 2 тис. осіб становила 47 %; подібний рівень партійності був і у громадах з чисельністю населення 2–5 тис. осіб; у колективах, де значення цього показника знаходилося у межах 5–10 тис. осіб – 58 %, більше 10 тис. осіб – 66 %. У 2004 році – це співвідношення зберігалося: до 2 тис. осіб – 35 %, від 500 до 2 тис. осіб – 48 %, від 5 до 10 тис. осіб – 57 %, більше 10 тис. осіб – 79 %. Зауважимо, що чеські мери обираються складом ради, тому є заручниками домовленостей, досягнутих у політикумі, які, зокрема, у малих та середніх громадах засновані навколо персональних характеристик. Про нехтування роллю партій у малих громадах свідчать дані, що станом на 1997 рік 78 % мерів громад, де проживало менше аніж 2 тис. осіб вважали, що місцева демократія може розвиватися без участі партій, у громадах, де кількість жителів коливалася в межах 2-5 тис. осіб – 63 %, 5-10 тис. осіб – 51 %, більше 10 тис. осіб – 36 % (Starostové obcí a měst v sedmém roce samosprávy-ČR 1997) [23].

Аналіз політичного процесу в окрузі Страконіце, який може вважатися типовим чеським районом, засвідчує, що серед громад з чисельністю населення до 2 тис. осіб, переважають такі, в яких парламентські партії взагалі не є представленими: 64 громади із загальної кількості 107, у 26 громадах є присутнім осередок 1 парламентської партії, 10 – 2-х партій, 4 – 3-х партій, 3 – 4-х партій. В окрузі не існувало жодної територіальної спільноти, де би були репрезентованими усі п'ять парламентські сили (Čmejrek J., 2007) [24]. А дослідження результатів виборів 1990-2002 років у 34 чеських громадах різного типу демонструють ще одну тенденцію: у громадах з чисельністю населення до 3 тис. осіб, на одне місце депутата ради припадає в середньому два кандидати (два списки); також у цей період зростала кількість малих спільнот, в яких пропонувався один виборчий список, як правило, об'єднання позапартійних (Bubeniček) [25]. У більшості з вивчених громад (23 одиниці), зокрема малих, за результатами виборів формувалися «великі коаліції», до складу яких входили представники усіх партій-переможців. Це підтверджує припущення, що приналежність до певної сили не була суттєвим чинником для будівництва відносин у спільнотах, де більш важливими аніж політичні характеристики були управлінські та моральні якості. Місцева політика навіть на початку 2010-х років залишилася об'єктом інтересу невеликої кількості активістів, які для доступу до владних позицій, використовували вигідну електоральну кон'юктуру: висування від імені партії чи, навпаки, об'єднання позапартійних кандидатів. Вибори, що відбулися у 2010-х роках, засвідчили нову тенденцію: балотування «прибульців» з міст, зокрема від парламентських партій, тобто фіктивність цих партійних систем (Ryšavý 2006, p. 963-964) [21, p. 963–964].

Усі наведені вище факти та аналітичні узагальнення дозволяють зробити висновок, що навіть у 2010-х роках чеські місцеві політичні еліти мають потенціал нейтралізувати парламентський вплив на розвиток громад, при потребі, використати членство чи сприяння певній політичній силі в інтересах громади, і за цим критерієм відрізняються від польських колег. Одним з

основних факторів, що визначав цю особливість ЧР, був переважаючий тип локальних спільнот, яким були малі громади. Гадаємо, що результати місцевих виборів у цій країні, які заплановані на 2014 р. створять основу для підтвердження чи заперечення цієї тенденції.

Бібліографічні посилання

1. Коровицына Н. В. Чешская идентичность: об особенностях адаптации к переменам / Н. В. Коровицына // Социс. – 2006. – № 9. – С. 102–109.
2. Вовканич І. Постсоціалістична трансформація в Чеській Республіці: специфіка і етапи / І. Вовканич / Carpatica – Карпатика. – Ужгород, 2003. – Вип. 21 : Політологічні студії: історія, теорія, практика. – С. 198–210.
3. Лемак В. В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації : монографія / В. В. Лемак / Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет. – Ужгород : Ліра, 2002. – 248 с.
4. Юрійчук Ю. А. Національний фактор у суспільно-політичному розвитку Чехії та Словаччини (1989 – середина 1990-х рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Ю. А. Юрійчук. – Чернівці, 2000. – 20 с.
5. Марадик Н. В. Перехід до демократії в Чеській Республіці: Монографія / Н. В. Марадик. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. – 174 с.
6. Ustava CR ze dne 16. prosince 1992, ustavni zakon c. 1/1993 Sb. ve zneni ustavniho zakona c. 347/1997 Sb., 300/2000 Sb., 448/2001 Sb., 395/2001 Sb. a 515/2002 Sb [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.psp.cz/cgi-bin/eng/docs/laws/constitution.html.
7. 424/1991 Sb. Zákon ze dne 2. října 1991 o sdružování v politických stranách a v politických hnutích [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nssoud.cz/zakony/424_1991.pdf.
8. 15/1990 Sb. Zákon ze dne 23. ledna 1990 o politickych stranach [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1990/sb004-90.pdf.
9. Politické strany moderní Evropy ; ed. M. Strmiska. – Vyd.1. – Praha : Portál, 2005. – 728 p.
10. Mareš M. Moravská nacionální sociální strana [Електронний ресурс] / M. Mareš, M. Suchánek // Stredoevropské politické studie – 2003. – V. 5. – № 2-3. – Режим доступу: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=171.
11. Springerovà P. Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko v počátcích formování českého stranického systému / Pavlína Springerovà // Politologický Časopis. – 1995 – № 1. – S. 40-66.
12. Strmiska M. Rise and Fall of Moravian Regionalist Parties [Електронний ресурс] / Maximilan Strmiska // Stredoevropské politické studie – 2000. – V. 2. – № 4. – Режим доступу: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=10.
13. Šaradin P. Územni podpora Občanské Demokratické Strany ve Volbách / Pavel Šaradin // Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica. – V. POLITOLOGICA 3. – S. 145–157.
14. Šaradín P. Analýza volební podpory České strany sociálně demokratické a Občanské demokratické strany ve volbách do Poslanecké sněmovny PČR [Електронний ресурс] / Pavel Šaradin. – Режим доступу: http://www.cspv.cz/dokumenty/kongres2006/HP%2009/Pavel%20Saradin.pdf
15. Čmeirek J. Participace občanů na veřejném životě venkovský obcí ČR / Jaroslav Čmeirek. – Praha: Kernberg Publishing, s.r.o 2009. – 134 p.
16. Local Communities and Post-Communist Transformation : Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia; ed. S. Smith. – London : RoutledgeCurzon, 2003. – 223 p.
17. Чехия и Словакия в XX веке : очерки истории : в 2 кн. ; ред. В.В. Марьина ; Ин-т словяноведения. – М: Наука, 2005. – Кн. 2. – 558 с.
18. Kostelecký T. Komunální volby jako mechanismus výběru místních politických elit / Tomas Kostelecký // Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice ; ed. M. Hampl & kolektiv. – Praha, 1996. – P. 353–360.
19. Vítejte na oficiálních stránkách politického hnutí NEZÁVISLÍ! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hnutinezavisli.cz/informace-o-hnuti
20. Šaradin P. Neparlamentní subjekty ve volbách do obecních zastupitelstev / Pavel Šaradin // Politologický Časopis. – 2004. – № 1. – S. 109–120.
21. Ryšavý D. Komunální je komunální a velká je velká! K hypotéze politizace lokálních politických elit / Dan Ryšavý // Sociologický časopis. – 2006. – Č. 42. – № 5. – S. 953–970.
22. Borecký J. Public Perception of Local Government in the Czech Republic / J. Borecký, L. Prydký // Public Perception of Local Governments ; ed. P. Swianiewicz. – Budapest : OSI/LGI, 2001. – P. 41–114.
23. Starostové obcí a měst v sedmém roce samosprávy-ČR 1997 [Електронний ресурс]. – Sociologický ústav, Akademie věd ČR. – Режим доступу: http://archiv.soc.cas.cz/data/0123/0123.htm.
24. Čmejrek J. Citizens' local political participation in the Czech Republic: rural-urban comparison / J. Čmejrek // Agric. Econ. – Czech. – 2007. – V. 53. – № 1. – Режим доступу: http://journals.uzpi.cz:8050/uniqueFiles/00048.pdf.
25. Bubeniček V. Výzkum komunálních volebních kampaní v malých obcích [Електронний ресурс] / Václav Bubeniček. – Режим доступу: http://www.cspv.cz/dokumenty/kongres2006/HP%2028/Vaclav%20Bubenicek.pdf.

Лендьел М. А. Роль партий в «неполитической» местной политике Чешской Республики

Определено характер партийной системы в Чешской Республике, а также сформулировано тезис об формировании местных партийных систем в этой стране. Сделан вывод, что роль политических партий, в частности парламентских, на уровне местных громад на протяжении 1990–2010-х гг. уменьшался, что объясняется, прежде всего, фактором малого размера местных сообществ.

Ключовые слова: местная политика, политическая партия, партийная система, Чешская Республика.

Lendel M. The parties role in the «non-political» local politics in Czech Repubic

The article is aimed on the definition of the parties role in the political process that is developed in Czech Republic on the level of local communities. For this purpose it is important to realize following tasks: 1) to define the character of the Czech party system; 2) to make the conclusion on the dynamics of the local election results gained by parties during 1990-2010; 3) to characterize the role of the non-party politicians and groups in the local politics during post-socialist period. The conclusion is made about the formation of the local party systems in this country that are enriching the national one. The influence of the political parties, including parliamentary, during the previous two decades was decreasing that can be explained, first of all, by the factor of the local communities' small size.

Keywords: the local politics, the political party, the party system, Czech Republics.

References

15/1990 Sb. *Zákon ze dne 23. ledna 1990 o politickych stranach*, viewed: http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1990/sb004-90.pdf.

424/1991 Sb. *Zákon ze dne 2. října 1991 o sdružování v politických stranách a v politických hnutích*, viewed: http://www.nssoud.cz/zakony/424_1991.pdf.

Borecký J., Prydký L., 2001. 'Public Perception of Local Government in the Czech Republic', *Public Perception of Local Governments*, OSI/LGI, Budapest.

Bubeniček V. *Výzkum komunálních volebních kampaní v malých obcích*, viewed: http://www.cspv.cz/dokumenty/kongres2006/HP%2028/Vaclav%20Bubenicek.pdf.

Chehija i Slovakija v XX veke: ocherki istorii: v 2 kn. [Czech Republic and Slovakia in the twentieth century: Essay history],

2005. Nauka, M.

Čmeirek J., 2009, *Participace občanů na veřejném životě venkovský obcí ČR*, Kernberg Publishing, s.r.o Praha.

Čmejrek J., 2007 *Citizens' local political participation in the Czech Republic: rural-urban comparison,* Agric. Econ., Czech, V. 53, № 1, viewed: http://journals.uzpi.cz:8050/uniqueFiles/00048.pdf.

Jurijchuk Ju. A., 2000. *Nacional'nij faktor u suspil'no-politichnomu rozvitku Chehiï ta Slovachchini* (1989 – seredina 1990-h rr.): avtoref. dis. [National factor in the socio-political development of the Czech Republic and Slovakia (1989 – mid 1990)], Chernivci.

Korovicyna N. V., 2006. 'Cheshskaja identichnost': ob osobennostjah adaptacii k peremenam' [Czech identity: the peculiarities of adaptation to change], *Cocis*, № 9, pp. 102–109.

Kostelecký T., 1996. 'Komunální volby jako mechanismus výběru místních politických elit', *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*, Praha, P. 353–360.

Lemak V. V., 2002. *Derzhavno-pravova reforma v Chehoslovachchini v umovah postsocialistichnoï modernizaciï j podilu federaciï: monografija* [State and law reform in Czechoslovakia in the post-socialist modernization and the division of the Federation: the monograph], Ministerstvo osviti i nauki Ukraïni, Uzhgorods'kij nacional'nij universitet [Ministry of Education and Science of Ukraine, Uzhgorod National University,], Lira, Uzhgorod.

Local Communities and Post-Communist Transformation: Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia, 2003, ed. S. Smith. Routledge Curzon, London.

Maradik N. V., 2012. *Perehid do demokratiï v Ches'kij Respublici: Monografija* [The transition to democracy in the Czech Republic: Monograph], Informacijno-vidavnichij centr ZIPPO, Uzhgorod.

Mareš M., 2003, 'Moravská nacionální sociální strana', *Stredoevropské politické studie*, V. 5, № 2–3, viewed: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=171.

Politické strany moderní Evropy, 2005; ed. M. Strmiska, Vyd.1, Portál, Praha.

Ryšavý D., 2006. 'Komunální je komunální a velká je velká! K hypotéze politizace lokálních politických elit', *Sociologický časopis,* Č. 42, № 5, pp. 953–970.

Šaradín P. *Analýza volební podpory České strany sociálně demokratické a Občanské demokratické strany ve volbách do Poslanecké sněmovny PČR,* viewed: http://www.cspv.cz/dokumenty/kongres2006/HP%2009/Pavel%20Saradin.pdf.

Šaradin P. *Územni podpora Občanské Demokratické Strany ve Volbách*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica, V. POLITOLOGICA 3, pp. 145–157.

Šaradin P., 2004. 'Neparlamentní subjekty ve volbách do obecních zastupitelstev', *Politologický Časopis*, № 1, pp. 109–120.

Springerová P., 1995. 'Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko v počátcích formování českého stranického systému', *Politologický Časopis*, № 1, pp. 40–66.

Starostové obcí a měst v sedmém roce samosprávy-ČR 1997, Sociologický ústav, Akademie věd ČR, viewed: http://archiv.soc.cas.cz/data/0123/0123.htm.

Strmiska M., 2000. 'Rise and Fall of Moravian Regionalist Parties', *Stredoevropské politické studie,* V. 2, № 4, viewed: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=10.

Ustava CR ze dne 16. prosince 1992, ustavni zakon c. 1/1993 Sb. ve zneni ustavniho zakona c. 347/1997 Sb., 300/2000 Sb., 448/2001 Sb., 395/2001 Sb. a 515/2002 Sb, viewed: http://www.psp.cz/cgi-bin/eng/docs/laws/constitution.html.

Vítejte na oficiálních stránkách politického hnutí NEZÁVISLÍ! viewed: //www.hnutinezavisli.cz/informace-o-hnuti

Vovkanich I., 2003. 'Postsocialistichna transformacija v Ches'kij Respublici: specifika i etapi' [The post-socialist transformation in the Czech Republic: specificity and stages], *Politologichni studiï:* istorija, teorija, praktika [Political science studies: history, theory, practice]. Vip. 21, pp. 198–210. Carpatica – Karpatika, Uzhgorod

Надійшла до редколегії 18.05.2013

УДК 328.132.4

М. О. Лопата

Львівський національний університет імені Івана Франка

КОАЛІЦІЙНІ УРЯДИ СЛОВАЧЧИНИ: ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ОЦІНКА СТАБІЛЬНОСТІ

Надано класифікацію словацьких урядів від 1992 до 2012 рр. і визначено, що переважаючим типом коаліційних урядів є мінімально-переможний уряд. Проаналізовано коаліційні уряди з домінуючою партією і уряди, які носять врівноважений характер. Визначено вплив ідеологічного і прагматичного чинників у формуванні коаліційних урядів Словаччини. Розраховано індекс урядової стабільності коаліційних урядів і визначено, що найбільш стабільними є надлишкові уряди.

Ключові слова: коаліційний уряд, мінімально-переможна коаліція, надлишковий уряд, уряд меншості, домінуюча партія, політична партія, індекс урядової стабільності, коаліційні переговори.

Після краху соціалістичної моделі суспільного розвитку у 1989 р. і створення незалежної Словацької Республіки у 1993 р. значною мірою були модифіковані всі політичні інститути, у тому числі і уряд. Нові процеси зумовили необхідність аналізу чинників формування нових урядів та їх стабільності, як одного з індикаторів розвитку всієї політичної системи Словаччини. Тим паче, що в порівнянні з «соціалістичним» періодом у незалежній Словаччині уряди почали формуватися різними політичними партіями, які намагаються в нього протягти своїх представників, які будуть відображати інтереси членів партії та втілювати в життя партійну платформу.

Питанню словацьких урядів і їх стабільності зокрема, приділяли увагу такі вчені як німецький дослідник Ф. Миллєр-Роммель у праці «Кабінети Центрально-Східної Європи і Балкан» (Muller-Rommel 2001) [15], чеські вчені як С. Балік та Л. Копечек (Balik , Kopeček, 2002; Hloušek, Kopeček, 2005; Kopeček, 2000) [14; 16; 17], у роботах польських дослідників Й. Томашевського (Tomaszewski 2006) [21], В. Сокола та Р. Серея (Sokół 2005) [22], присвячених формуванню словацьких урядів. Владні коаліції у Словаччині описав також словацький вчений Я. Свобода. Серед українських дослідників близьку до коаліційних урядів у Словаччині проблематику охопили А. Ключкович (Kljuchkovich 2009) [1] у праці про політичні партії та В. Литвин (Litvin 2009) [2] у вивченні урядової стабільності.

Стаття має на меті: 1. Надати класифікацію словацьких урядів від 1992 до 2012 рр. і визначити переважаючий тип кабінетів 2. Визначити основні чинники та індекс урядової стабільності словацьких урядів.

В Словаччині, як і в решті країнах Європи, кабінети у більшості випадків формуються не одною партією, а коаліцією парламентських партій.

Аналіз формування уряду також характеризується через мотиви політиків, що прагнуть потрапити до кабінету. Політики можуть бути мотивовані отримати тільки місця в уряді і їх можна назвати орієнтованими на міністерські посади (office-seeking), або для них є принциповою саме політика уряду і вони хочуть отримати місця і уряді саме з огляду на це їх можна

назвати орієнтованими на певний політичний курс (police-seeking). Урядові портфелі – це найбільш істотний виграш для тих політиків, хто орієнтований на політичні посади. На практиці обидві моделі частіше виступають у «змішаній» моделі, відрізняючись лише тим, яка з двох констант виявиться домінуючою – модель «призів» (прагматична) чи «програмних цілей» (ідеологічна) (The political problems of modern Ukraine: analytical reports of the Institute of Political and Ethnic Studies, 2012) [5, с. 56– 57].

Український політолог А. С. Романюк виділяє: однопартійні уряди більшості і меншості та коаліційні уряди більшості і меншості (Romanjuk 2007b, p. 235) [3, с. 235]. Коаліційний уряд більшості постає у двох формах – мінімально-переможної коаліції та надмірної коаліції (Crombez, Christophe, 1996, p. 8) [7, с. 8].

На думку українського політолога і дослідника урядової стабільності В. С. Литвина, коаліційні уряди є менш стабільні, ніж однопартійні, а партійні уряди стабільніші, ніж непартійні, тобто технічні уряди (Litvin 2009, p. 119) [2, с. 119].

А. Романюк вважає показником урядової стабільності номінальну тривалість роботи уряду (Romanjuk 2007a, p. 211) [4, с. 211] В. С. Литвин теж вважає, що тривалість уряду є індикатором його стабільності (Litvin 2009, p. 120) [2, с. 120].

Тому стабільним є той уряд, який діє під керівництвом одного і того ж прем'єр-міністра в межах незмінної конфігурації політичних сил і спирається на підтримку більшості у парламенті, або принаймні здатен уникати вотуму недовіри максимальний час (Romanjuk 2007a, p. 213) [4, с. 213].

Термін тривалості урядового кабінету охоплює період від формального призначення, або офіційного затвердження і до припинення терміну повноважень кабінету, незалежно від того чи це сталося в результаті проведення чергових (планових) виборів, позачергових виборів, або внаслідок дострокового розпуску парламенту, чи відставки кабінету, навіть якщо новий кабінет буде переважно сформовано на базі попереднього і на чолі з попереднім прем'єр-міністром.

Індекс урядової стабільності обміряється у відсотках і показує яку частину від максимально можливого часу – чотири роки уряд виконував свої повноваження (вважається, що максимально можливий час – це період від виборів до виборів=100 %) (Shveda 2005) [6].

На урядову стабільність впливає чимало чинників, але визначальними показниками виступають діяльність уряду під керівництвом одного прем'єр-міністра та незмінність складу кабінету протягом парламентської каденції, яка становить у Словаччині 4 роки (The Constitution of the Slovak Republic) [27].

Крім того на стабільність урядової коаліції справляє вплив коаліційний потенціал партії, що є здатністю партії бути учасником урядової коаліції або ж її здатність впливати на процес прийняття політичних рішень, перебуваючи поза нею (Shveda 2005) [6].

Коаліційні уряди формуються з домінуванням однієї партії, або з приблизно рівних за силою суб'єктів. Як відзначає Ю. Р. Шведа, домінуюча партія – це партія, яка контролює в парламенті найбільшу кількість мандатів і забезпечує собі значний відрив від інших партій та визначає склад і орієнтацію правлячої коаліції. Домінуюча партія формує коаліцію з допомогою доповнюючих партій, які входять до складу урядової коаліції на правах «молодшого партнера», оскільки контролюють в парламенті меншу кількість мандатів порівняно з т. зв. «старшим» партнером по коаліції – партією-ініціатором. Коаліція в умовах домінуючої партії може виступати у двох формах: а) проти домінуючої партії, б) коаліція домінуючої партії (Shveda 2005) [6]. Як перший, так і другий варіанти були представлені в Словаччині.

Після оксамитової революції і розпаду Чехословаччини на дві окремі республіки, в Словаччині була встановлена парламентська форма правління. Національні Збори Словацької Республіки складаються з 150 депутатів, які обираються на чотирьохлітній термін (The Constitution of the Slovak Republic) [27]. Хоча, формально Президент призначає уряд, він робить це з урахуванням кон'юнктури у Національних Зборах. Власне парламенту належить право ухвалювати вотум недовіри, що є рівнозначним відправленням кабінету у відставку.

Ми будемо розглядати уряди, сформовані у 1992 р. перед проголошенням незалежності обох держав 1 січня 1993 р, оскільки на момент оголошення суверенітету, обидві країни вже мали відокремлені парламенти та відокремлені уряди. Конституцією не закріплений склад уряду, але до нього входить переважно 14 членів.

Від виникнення незалежної Словаччини у 1993 р. до дати написання цієї статті (квітень 2013 р.) у Словаччині

Таблиця № 1. **Склад кабінетів і парламентської коаліції від 1992 до 2012 рр. у Словаччині**

Прем'єр-міністр і період урядування	Партійний склад і кількість мандатів	Статус кабінету
В. Мечіар (червень 1992-березень 1994 р.)	РЗДС+ СНП(89)	Мінімально-переможна коаліція, однопартійний уряд меншості*
Й. Моравчик (березень – липень 1994)	ДС-ПДЛ-ХДР(71)	Коаліція меншості**
В. Мечіар (липень 1994-липень 1998) ***	РЗДС+АРС+СНП(85)	Надлишкова коаліція
М. Дзурінда(жовтень1998 – вересень 2002)	СДК-ПУК-ПДЛ-ПГП(107)	Надлишкова коаліція
М. Дзурінда(вересень 2002 – липень 2006)	СДХС+ПУК+ХДР+АНГ(78)	Мінімально-переможна коаліція
Р. Фіцо (липень 2006 – липень 2010)	Смер+СНП+РЗДС(85)	Мінімально-переможна коаліція
І. Радічова(липень 2010 –жовтень 2011) ***	СДХС-ДР+СС+ХДР+партія угорської меншини Міст(79) *	Мінімально-переможна коаліція
Р. Фіцо(квітень 2012– до сьогодні)	Смер (83)	Однопартійний кабінет більшості

* СНП тільки у січні 1993 р. долучилося до формування уряду, перед тим була тільки неофіційна підтримка даною партією однопартійного уряду меншості В. Мечіара. У березні 1994 р. з РЗДС вийшов ліберально орієнтований Демократичний союз(ДС), що спричинило падіння уряду.

Відхід 20 депутатів від СС призвело до падіння уряду і позачергових виборів до Національної Ради.

** Уряд Й. Моравчика отримав підтримку Руху «Співіснування» – Угорського християнсько-демократичний рух (14 мандатів), яка не приєдналася до коаліції, але це дозволило кабінету функціонувати до виборів.

*** Кабінет В. Мечіара подав відставку в липні 1998 р., але функції виконував до вересня 1998 р. Кабінет І. Радічової пішов у відставку в жовтні 2011, а виконував обов'язки до квітня 2012 р.

змінилося вісім кабінетів та пройшло сім парламентських виборів (табл. 1).

Список партійних скорочень: АНГ – Альянс нового громадянина, СДХС – Словацький демократичний і християнський союз, РЗДС – Рух за демократичну Словаччину,ХДР – Християнсько-демократичний рух, СНП – Словацька національна партія, ДС – Демократичний союз, СС – Свобода і Справедливість, ПУК – партія угорської коаліції, ПГП – Партія громадянського порозуміння, АРС – Асоціація робітників Словаччини, ПДЛ – партія Демократичних Лівих, СДК – Словацька Демократична Коаліція.

Мінімально-переможних коаліційних урядів у Словаччині було четверо. Формування мінімально-переможного уряду відбувалося на основі мінімально-необхідної кількості партій та депутатських мандатів за умови, що об'єднанні зусилля здатні забезпечити хоч і мінімальну, але більшість у парламенті.

На виборах до словацького парламенту у 1992 р., коли Словаччина ще перебувала у складі Чехословацької Федерації, переконливу перемогу здобув Рух за Демократичну Словаччину (РЗСД, 74 мандати із 150 місць у Національній Раді Словаччини), який походив з опозиційного комуністам руху «Громадськість проти насилля» на чолі з В. Мечіаром (Starokova, Malikova 2003) [19]. Попри значну фрагментацію у парламенті, РЗСД мав великий вибір у процесі переговорів, тоді як значна ідеологічна поляризація між іншими фракціями, не давала їм можливості сформувати уряд без участі РЗСД, який став домінуючою політичною силою у політичному спектрі Словаччини (Lidak, Migalski 2005, p.38) [10, с. 38]. РЗСД пішов на зближення з націоналістичною Словацькою Національною партією, яка отримала 15 мандатів, таким чином сформувавши мінімально-переможну коаліцію у складі двох фракцій з загальною кількістю 89 мандатів парламентської підтримки. Коаліція була ідеологічно-зв'язаною із значним домінуванням РЗСД (яка отримала 80% міністерств в уряді). Через майже два роки діяльності уряду, у березні 1994 р. з РЗДС вийшов ліберально-орієнтований Демократичний союз (ДС), внаслідок чого мінімально-переможна коаліція втратила більшість в парламенті, що в подальшому спричинило падіння уряду.

Наступний мінімально-переможний уряд був сформований аж у 2002 р. після проведення парламентських виборів, які закінчилися черговою перемогою РЗДС, хоча дана політ. сила на той час вже втратила статус домінуючого актора на політичній сцені Словаччині (Kljuchkovich A. Ju., 2009) [1]. Також, СНП не потрапила до Національної Ради, що значно зменшило можливості для В. Мечіара утворити коаліцію. Входження до парламенту Смеру і Альянсу Нового Громадянина не змінило ситуації для РЗДС. Партії, що входили у попередній уряд на чолі з М. Дзуріндою бажали сформувати новий уряд, але разом налічували тільки 63 депутати, що означало необхідність пошуку нового члена коаліції. Перед виборами М. Дзурінда не виключав кооперації з Альянсом Нового Громадянина або Смером, але керівництво АНГ виявилось більш гнучким здатним на поступки ніж Смер, який очолив парламентську опозицію щодо уряду на чолі з М. Дзуріндою, який у результаті коаліційних переговорів був сформований чотирма партіями з підтримкою 78 з 150 депутатів. У склад коаліції увійшли правоцентристський Словацький демократичний і християнський союз(СДХС) М. Дзурінди, представники Партії Угорської Коаліції, правоцентристського Християнсько-Демократичного руху і ліберального Альянсу Нового Громадянина(АНГ) (Velsic 2002) [18]. Партії, входячи до коаліції мали за мету не допустити повернення влади В. Мечіара, тобто коаліція була сформована проти найсильнішої партії (Romanjuk 2007) [3]. Члени коаліції були приблизно рівними за силою, оскільки відрив партії-ініціатора формування коаліції – СДХС не випереджував другу по силі партію у коаліції – ПУК більше ніж на 8 мандатів, а відрив ПУК від решти коаліціантів був ще меншим. Коаліція не стала ідеологічно-спорідненою через існування у ній АНГ з його ліберальною програмою, хоча ідеологічний відрив між іншими партіями був незначним (Jednaka 2004, p. 82) [9, с. 82]. СДХС отримав п'ять міністерських посад (разом з портфелем прем'єр-міністра), а менші фракції здобули по три міністерські портфелі. Уряд потривав до нових парламентських виборів 2006 р. без значних потрясінь.

У 2006 р. в результаті чергових виборів до Національних Зборів Словацької Республіки був сформований третій мінімально-переможний уряд. Партія Смер (слов. – Напрямок) на чолі з Р. Фіцо. який здобув 1/3 (50) мандатів у Національних Зборах, ініціювала переговори з рештою політичних акторів, тоді як Рух за Демократичну Словаччину (РЗДС) отримав тільки 15 місць у вищому законодавчому органі країни.

Смер не змігши домовитися про співпрацю демократами та християнськими-демократами, був змушений до кооперації з РЗДС і СНП, хоча дана коаліція була ідеологічно пов'язаною. Сформувавши коаліційний уряд більшості з домінуванням Смеру, Р. Фіцо не допустив до участі в кабінеті керівників РЗДС і СНП і ці малі партії шукаючи шляхи повернення до влади і виходу з ізоляції, пішли на значні поступки Смеру, який отримав 9 міністерських крісел і змусив їхніх лідерів відмежуватися від участі в уряді (The Constitution of the Slovak Republic) [27]. Кабінет Р. Фіцо протримався до виборів 2010 р. до Національних Зборів Словацької Республіки.

Наступний коаліційний мінімально-переможний уряд у 2010 р. вдалося сформувати знову правоцентристському Словацькому демократичному і християнському союзу, попередником якого була Словацька Демократична Коаліція, Християнсько-демократичному руху з ліберальною Свободою і Справедливістю(СС) та партією угорської меншини Міст у складі 79 депутатів, хоча дана коаліція не була ідеологічно спорідненою, зважаючи на ідеологічні розбіжності, особливо з угорською партією Міст. Мінімально-переможна коаліція була врівноваженою, оскільки парламентська сила СДХС і СС була приблизно рівною(28 і 22 мандати відповідно) (Sokół 2005) [22]. Мінімально-переможний уряд очолила новий очільник СДХС І. Радічова, партія якої отримала 5 з 15 міністерських крісел, СС – 4, ХДР – 3, а угорська партія Міст тільки 2 міністерських портфелі (Project on Political Transformation and the Electoral Process in Post-Communist Europe. Slovakia) [28]. Внаслідок політичного скандалу у жовтні 2011 р., відбувся відхід 20 депутатів від СС, що призвело до падіння уряду і позачергових виборів до Національної Ради у 2012 р., коли довгий період урядування коаліцій перервав однопартійний уряд Смеру.

Хоча коаліційні уряди меншості у Словаччині теж мали місце, вони були радше виключенням. Коли у березні 1994 р. з фракції РЗДС вийшов ліберально-орієнтований Демократичний союз (ДС) і утворив свою окрему фракцію, коаліційний уряд В. Мечіара втратив

підтримку більшості у парламенті, перший у Словаччині мінімально-переможний уряд був відправлений у відставку.

Прем'єр-міністром став Й. Моравчик з Демократичного Союзу. Й. Моравчик сформував коаліцію меншості з партією Демократичних Лівих і Християнсько-Демократичним рухом у складі 71 депутатського мандату, створивши таким чином уряд меншості. Новий уряд було проголошено тимчасовим і призначено дату позачергових виборів до парламенту на вересень 1994 р.

В Словаччині з 1994 по 2002 роки впродовж двох парламентських каденцій формувалися також і надлишкові уряди з більшою ніж необхідно для створення уряду кількістю партій.

У результаті виборів у 1994 р. РЗДС здобув 61 голос в Національній Раді, тоді як виборчі результати решти партій були приблизно однаковими і парламентська сила жодної з них не досягала 20 мандатів. На той час можливість формування коаліції детермінував поділ на «стандартні» партії з проєвропейською орієнтацією та «нестандартні» партії, які позитивно налаштовані щодо політики В. Мечіара (Sokół 2005, p. 423) [22, с. 423].

Переговори РЗДС з Християнсько-Демократичним Рухом і партією Демократичних Лівих закінчилася провалом (Lidak, Migalski 2005, p. 131) [11 с. 131]. Оскільки, крім Словацької Національної Партії та нової політичної сили у парламенті – радикальної лівої Асоціації Робітників Словаччини, інші партії не погоджувались увійти до складу коаліції, була створена ідеологічно неоднорідна коаліція з трьох партій, у яку увійшли 83 депутатів. Найбільше посад (10 міністерств) включно з портфелем прем'єр-міністра отримав домінуючий РЗДС, інші коаліціанти здобули по два міністерства.

Внаслідок виборів 1998 р. виявилося, що 57 депутатських мандатів, отриманих РЗДС і СНП, було недостатньо для переобрання В. Мечіара на пост прем'єр-міністра. РЗДС здобув 43 мандати, тоді як його найбільший суперник Словацька Демократична Коаліція поступився рухові тільки одним мандатом. Разом партії, що знаходилися в опозиції до В.Мечіара, здобули близько двох третіх місць у Національній раді (93 із 150) (Bakke, 2011) [23].

Сформований уряд був надлишковим, оскільки нараховував загалом 93 мандати, тоді як для створення парламентської більшості вистарчало підтримки тільки трьох партій і можна було обійтися без входження до уряду Партії Громадянського Порозуміння. Словацький політолог Я. Свобода прирівнює дану коаліцію до «великих коаліцій», як реакції на загрозу для демократії з боку екстремістських партій, тобто партії об'єдналися для оборони демократії від В. Мечіара (Velsic 2002) [18]. Словацький вчений В. Старокова назвала її «коаліцією коаліцій» (Starokova, Malikova 2003, p. 195) [19, с. 195]. Широка коаліція уможливила також і внесення поправок до Конституції (Velsic M., 2002) [18].

Сам форматор М. Дзурінда став прем'єр-міністром як особа, яка викликала найменше контраверсій серед учасників коаліції. Новий очільник уряду був також віце-президентом Християнсько-Демократичного руху що наближувало його до поглядів Демократичного Союзу і Демократичної партії (Antoszewski 2005, p. 109) [12, с. 109]. Передісторія цієї коаліції йде від У 1996 р., коли 3 правоцентристські партії (ХДР, Демократичний Союз і Демократична партія) утворили Блакитну Коаліцію, а ще через рік до неї долучилися Соціал-Демократична партія Словаччини (СДПС) і Партія Зелених. Головною метою даного партійного утворення було не стільки співробітництво, засноване на близькості ідейних установок, а, насамперед, прагнення створити ефективну протидію правлячій з 1994 р. коаліції на чолі з РЗДС. Ідеологічно різнобарвна сила отримала назву Словацької Демократичної Коаліції на чолі з М. Дзуріндою (Hloušek, Kopeček 2005) [16].

В 1999 р. усередині СДК почався процес перегрупування між ХДР, ДС і ДП. Ці конфлікти були пов'язані з різними поглядами на майбутню форму співіснування й співробітництва правих партій. Але, незважаючи на непрості взаємини правоцентристських партій, протягом 1998-2002 рр. ці партії зуміли зберегти достатній рівень згуртованості і втримати уряд до нових виборів (Kljuchkovich 2009) [1]. СДК отримала сім міністерств, ПДЛ – п'ять, ПУК – два і ПГП – тільки одне міністерство. У додатку кожна партія отримала посаду віце-прем'єра (Velsic 2002) [18].

У результаті виборів 2012 року, було перервано формування коаліційних кабінетів однопартійним кабінетом більшості на чолі з Р. Фіцо, який діє до сьогодні. У 2012 р. Смер отримав більшість місць у Національній Раді (83 мандати із 150) (The European Election Database) [24] і після невдалих переговорів з РЗДС, самостійно сформував кабінет.

Таблиця № 2. **Індекс урядової стабільності коаліційних кабінетів Словаччини**

Термін дії парламенту в місяцях	Тип коаліції	Кабінети			Індекс урядової стабільності
1992-1994 29 місяців	Мінімально-переможний уряд, однопартійний уряд меншості	№	Термін функціонування уряду	Прем'єр-міністри	
		11	24 місяців	В. Мечіар	50%
	Коаліційний уряд меншості	12	5 місяців	Й. Моравчик	10%
1994-1998 48 місяців	Надлишковий уряд	1	48 місяців	В. Мечіар	100%
1998-2002 48 місяців	Надлишковий уряд	1	48 місяців	М. Дзурінда	100%
2002-2006 48 місяців	Мінімально-переможний уряд	1	48 місяців	М. Дзурінда	100%
2006-2010 48 місяців	Мінімально-переможний уряд	1	48 місяців	Р. Фіцо	100%
2010-2011 22 місяці	Мінімально-переможний уряд	1	16 місяців	І. Радічова	33%

Обрахунок зроблено на підставі даних Project on Political Transformation and the Electoral Process in Post-Communist Europe. Slovakia ma http://www.parties-and-elections.eu/slovakia2.html Зауважимо, що термін дії парламенту у Словаччині становить 4 роки. Проте в 1994 і 2012 рр. були проведені дострокові парламентські вибори.

Як видно з таблиці № 2, найбільший індекс урядової стабільності спостерігається у надлишкових коаліційних урядів, у яких він становить 100 %, незалежно від того яка політ. сила його сформувала. Найменш стабільним був мінімально-переможний уряд І. Радічової (2010–2011) з індексом 33 % та мінімально-переможний уряд В. Мечіара з індексом 50 %. Кабінет меншості Й. Моравчика мав на меті виконувати функції до позачергових парламентських виборів, тому його індекс, який складає 10 % від загального терміну каденції парламенту (складає 48 місяців) можна і не враховувати.

У Словаччині існували всі основні типи коаліційних урядів – мінімально-переможні, надлишкові та уряди меншості. Мінімально-переможні уряди найчастіше трапляються серед коаліційних урядів, представлених у Словаччині, і вони складали 4 з 8 кабінетів, що становить половину серед всіх типів кабінетів. З 1994 по 2002 рр. існували 2 надлишкові уряди, а на початку 1994 р. був створений один коаліційний уряд меншості.

Варто відзначити, що у Словаччині були створені прагматичні коаліції з не завжди пов'язаних між собою ідеологією партій які більше націлені на отримання посад, і тільки в двох мінімально-переможних коаліціях проглядається ідеологічна зв'язаність учасників уряду – у коаліції, яка була сформована у 1992 р. з домінуванням партії РЗДС В. Мечіара та у коаліції на чолі з Р. Фіцо у 2006 р. Тобто, ідеологічний (програмний) чинник не відіграє суттєвого значення у формуванні коаліцій у Словаччині. Хоча, не варто говорити про повну відсутність ідеологічного чинника, просто домінуючі партії для максимізації посад обирають варіант коаліції з партіями, які можуть ідеологічно не бути спорідненими з партією-ініціатором переговорів. У коаліційних урядах були присутні представники програмних партій як з ідейною орієнтацією, так і партії з нечітким ідеологічним профілем (РЗДС, СНП). З середини 1990-х рр. в урядах беруть участь ідейно різнорідні, прагматично налаштовані партії з розпливчатим коаліційним потенціалом (Kljuchkovich 2009) [1].

В кожному з восьми кабінетів утворених по виборах після 1992 року, форматором а згодом прем'єр-міністром ставав лідер найсильнішої з поміж коаліціантів партії, тоді як роль президента обмежувалась виключно призначенням його на посаду.

Коаліції включали від двох (перший уряд В. Мечіара) до восьми членів (перший кабінет М. Дзурінди). Залежно від складу і сили кожного з коаліціантів, у коаліціях Словаччини було домінування партії очільника уряду, яка отримувала дві третини місць у кабінеті (обидва кабінети В. Мечіара і кабінет Р. Фіцо) або розподіл посад відбувався рівномірно між учасниками коаліції (кабінет Й. Моравчика і другий уряд М. Дзурінди, в яких найсильніша партія мала тільки п'ять з чотирнадцяти міністерств, кабінет І. Радічової).

У Словаччині властиві як мінімально-переможні уряди з домінуючою партією (перший уряд В. Мечіара та перший уряд Р. Фіцо), де одна партія значно переважає решту партнерів своєю партійною силою, що виражається у кількості здобутих нею на парламентських виборах мандатів, так і мінімально-переможні коаліції з врівноваженим характером, коли політичні партії, з яких складається коаліція, приблизно однакові за кількістю депутатів (другий уряд М. Дзурінди та І. Радічової). Домінування однієї партії властиве і надлишковому урядові В. Мечіара, тоді як у надлишковому уряді М. Дзурінди, всі партії перебували в приблизно однаковому становищі.

Бібліографічні посилання

1. Ключкович А. Ю. Особливості Розвитку партійної системи Словаччини в контексті суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ ст. 2009 р. [Електронний ресурс] / А. Ю. Ключкович – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Klyuchkovych.pdf
2. Литвин В. С. Урядова стабільність: теоретико-методологічні засади дослідження / В. Литвин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21. – С. 117–121.
3. Романюк А. С. Типологія урядових кабінетів в країнах Західної Європи: порівняльний аналіз / А. С. Романюк // Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. – 2007. Вип. 10. – С. 235 – 244.
4. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи / А. С. Романюк – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – с. 391.
5. Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 600 с.
6. Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енциклопедичний словник. - Львів : Астролябія, 2005. – 488с. [Електронний ресурс] / Ю. Р. Шведа – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Shweda_slovnyk.htm
7. Crombez Christophe. Minority Governments, Minimal Winning Coalitions and Surplus Majorities in Parliamentary Systems / Ch. Crombez // European Journal of Political Research, – 1996, – 29 (1): 1–29
8. Palovský T., Postavení Národní Rady Slovenské Republiky v politickém systému Slovenska, «Středoevropské politické studie» – 2003, – Číslo 1, – ročník V, [Electronic resourse] / T. Palovský – Access mode: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=15
9. Jednaka W. Gabinety koalicyjne w III RP / W. Jednaka // Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław – 2004. – с. 341
10. Lidak J., Migalski M., Słowacja / J. Lidak, M. Migalski // Systemy partyjne państw Europy Środkowej i Wschodniej, red. M. Migalski, Sosnowiec – 2005, – s. 37–38;
11. Antoszewski, Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich / Antoszewski – Wrocław, – 2004, – s. 156.
12.Antoszewski, Partie polityczne Europy Środkowej i Wschodniej / Antoszewski – Poznań-Wrocław – 2005, – s. 157.
13. Kopeček L., System partyjny Słowacji / L. Kopeček // Partie i systemy partyjne Europy Środkowej, red. A. Antoszewski, P. Fiala, R. Herbut, J. Sroka, Wrocław – 2003, – s. 204–205.
14. Balik S., Kopeček L., Slovenské volby 2002 – Překročení Rubikonu?, «Středoevropské politické studie» – 2002, – ročník IV, – Číslo 4, [Electronic resourse] / S. Balik, L. Kopeček – Access mode: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=27
15. Muller-Rommel, F. (2001): Cabinets in post-communist East-Central Europe and the Balkans: Empirical findings and research agenda. In: Blondel, J. / F. Muller-Rommel: Cabinets in Eastern Europe. Basingstoke: Palgrave, – s. 62–67.
16. Hloušek V., Konfliktní linie v současné české a slovenské politice: mezi stabilitou a změnou. Working Paper č. 10, Brno 2005, [Electronic resourse] / V. Hloušek, L. Kopeček – Access mode http://www.iips.cz/upload/working%20papers/hlousek-kopecek.pdf
17. Kopeček L., Demokraticka unie Slovenska – vznik, geneze a priciny jej «klinice smrti», «Středoevropské politické studie» – 2000, – ročník II, – Číslo 3 [Electronic resourse] / L. Kopeček – Access mode: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=119

18. Velsic M., Spolecensko-politicka klima na sklonku Meciarovej a Dzurindowej vlady, «Středoevropské politické studie» – 2002, – Roćnik IV, – Čislo 1, [Electronic resourse] / M. Velsic – Access mode: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=53

19. Starokova V. Policy making under coalition politics in Slovakia / V. Starokova, Z. Malikova // Slovak Sociological Review. – 2003. – № 3. – S. 195.

20. Svoboda J., Slovenská vládní koalice: její typová charakteristika, «Středoevropské politické studie» – 2000, – ročník II, – Číslo 2 [Electronic resourse] / J. Svoboda – Access mode: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=127

21. Tomaszewski J., Czechy i Słowacja / J. Tomaszewski – Warszawa, 2006, – s. 339–340.

22. Sokół, R. Serej, System polityczny Słowacji, Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin, – 2005, – s. 471.

23. Bakke, Elisabeth (2010), Central and Southeast European Politics Since 1989 (Cambridge University Press): 80, retrieved 18 November 2011 [Electronic resourse] / E. Bakke – Access mode: http://books.google.de/books?id=oFXdiS25N78C&pg=PA80&dq=slovak+democrat+christian+union+liberal+conservative&hl=de&ei=bZzGTpOrL8_ssgba3_WeBw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CDIQ6AEwAA#v=onepage&q=slovak%20democrat%20christian%20union%20liberal%20conservative&f=false

24. Європейська виборча база даних. [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://www.nsd.uib.no/european_election_database

25. Партії і вибори у Європі. [[Електронний ресурс] – Режим доступу:http://www.parties-and-elections.eu/slovakia2.html

26. Ресурсу про вибори [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://www.electionresources.org/hu/

27. Конституція Словацької Республіки [[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/slowacja.html

28. Project on Political Transformation and the Electoral Process in Post-Communist Europe. Slovakia [Electronic resourse] – Access mode: http://www2.essex.ac.uk/elect/database/indexCountry.asp?country=Slovakia

Лопата М. О. Коалиционные правительства Словакии: факторы формирования и оценка стабильности

Предоставлена классификация словацких правительств от 1992 до 2012 гг. и определенно, что преобладающим типом коалиционных правительств является минимально-выигрышное правительство. Проанализированы коалиционные правительства с доминирующей партией и правительства, которые носят уравновешенный характер. Определено влияние идеологического и прагматического факторов на формирование коалиционных правительств Словакии. Рассчитан индекс правительственной стабильности коалиционных правительств и определено, что наиболее стабильными являются излишние правительства.

Ключевые слова: коалиционное правительство, минимально-выигрышная коалиция, чрезмерное правительство, правительство меньшинства, политическая партия, доминирующая партия, индекс правительственной стабильности, коалиционные переговоры.

Lopata M. Coalition governments of Slovakia : factors of formation and estimation of government stability

This article focuses on the classification of the cabinets which were in power during the era of the independent Slowak Republic. In Slovakia all main types of coalition governments were presented – four minimum-winning coalition governments, two oversized governments and one minority coalition government. The question we ask is whether we can generally identify any prevailing type of cabinets. Our conclusion is that there were mostly minimal-winning coalitions or oversized cabinets, mostly based on cooperation of ideologically distant political parties. Ideological divergence wasn't a reason to stop bargaining process.

Almost all governments in Slovakia were formed by coalitions of parties and only the last one was created by one party. The division construction of minimum-winning coalitions governments based on the assumption of presence of one dominant party in governments led by V. Meciar and R. Fico where one party considerably prevails other partners of governing coalition. In this model the party force that is expressed in an amount of mandates obtained on parliamentary elections. In Slovakia in cabinets led by M. Dzurinda and I. Radicova the participants both minimum-winning coalitions and in grand coalition of the first cabinet led by M. Dzurinda was equal coalition, when political parties have approximately similar amount of deputies. The index of government stability for oversized coalition governments was evaluated for Slovak Republic – 100 %. The lowest index has the minimum-winning cabinets of I. Radicova in Slovakia with 31 % of stability and first cabinet of V. Meciar with 50 % of stability. Only oversized coalitions provided government stability. Another aim of the text is to analyse index of government stability, which is higher for oversized coalition governments and lower for minimum-winning coalitions and minority cabinets.

Keywords: coalition government, minimum-winning coalition, oversized government, minority government, dominant party, political party, index of governmental stability, coalition negotiations.

References

Antoszewski, 2004. *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wrocław.

Antoszewski, 2005. *Partie polityczne Europy Środkowej i Wschodniej*, Poznań-Wrocław.

Bakke, Elisabeth, 2011. *Central and Southeast European Politics Since 1989,* Cambridge University Press, viewed: http://books.google.de/books?id=oFXdiS25N78C&pg=PA80&dq=slovak+democrat+christian+union+liberal+conservative&hl=de&ei=bZzGTpOrL8_ssgba3_WeBw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CDIQ6AEwAA#v=onepage&q=slovak%20democrat%20christian%20union%20liberal%20conservative&f=false

Balik S., Kopeček L., 2002. 'Slovenské volby 2002 – Překročení Rubikonu?', *Středoevropské politické studie*, ročník IV, Číslo 4, viewed: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=27

Crombez, Christophe, 1996. 'Minority Governments, Minimal Winning Coalitions and Surplus Majorities in Parliamentary Systems'. *European Journal of Political Research* 29 (1):1–29.

Hloušek V., Kopeček L., 2005. *Konfliktní linie v současné české a slovenské politice: mezi stabilitou a změnou.* Working Paper č. 10, Brno, viewed: http://www.iips.cz/upload/working%20papers/hlousek-kopecek.pdf, s. 17–18.

Jednaka W., 2004. *Gabinety koalicyjne w III RP*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Kljuchkovich A. Ju., 2009. *Osoblivosti Rozvitku partijnoï sistemi Slovachchini v konteksti suspil'no-politichnih transformacij kincja XX – pochatku XXI st.* [Especially the development of the party system in Slovakia in the context of the social and political transformations of the late XX – early XXI century], viewed: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Klyuchkovych.pdf

Konstitucija Slovac'koï Respubliki [The Constitution of the Slovak Republic], viewed: http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/slowacja.html

Kopeček L., 2000. 'Demokraticka unie Slovenska – vznik, geneze a priciny jej «klinice smrti»', *Středoevropské politické studie*, ročník II, Číslo 3 viewed: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=119

Kopeček L., 2003. 'System partyjny Słowacji', *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej,* red. A. Antoszewski, P. Fiala, R. Herbut, J. Sroka, Wrocław.

Lidak J., Migalski M., 2005. *Słowacja, Systemy partyjne państw Europy Środkowej i Wschodniej,* red. M. Migalski, Sosnowiec, s. 37–38;

Litvin V. S., 2009. 'Urjadova stabil'nist': teoretiko-metodologichni zasadi doslidzhennja' [Government stability: theoretical and methodological foundations of the study,], *Ukraïns'ka nacional'na ideja: realiï ta perspektivi rozvitku* [The Ukrainian national idea: reality and prospects], Vip. 21, pp. 117–121.

Muller-Rommel, F., 2001. 'Cabinets in post-communist East-Central Europe and the Balkans:Empirical findings and research agenda'. In: Blondel, J. – Muller-Rommel, F. (eds.): *Cabinets in Eastern Europe*. Basingstoke: Palgrave, s. 62–67.

Partiї i vibori u Єvropi [Parties and Elections in Europe], viewed: http://www.parties-and-elections.eu/slovakia2.html

Politichni problemi suchasnoї Ukraїni: analitichni dopovidi Institutu politichnih i etnonacional'nih doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukraїni [The political problems of modern Ukraine: analytical reports of the Institute of Political and Ethnic Studies], 2012, IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukraїni, K.

Project on Political Transformation and the Electoral Process in Post-Communist Europe. Slovakia, viewed: http://www2.essex.ac.uk/elect/database/indexCountry.asp?country=Slovakia

Resursu pro vibori [Resource on elections], viewed: http://www.electionresources.org/hu/

Romanjuk A. C., 2007a. *Porivnjal'nij analiz politichnih institutiv kraїn Zahidnoї Єvropi* [Comparative analysis of the political institutions of Western Europe], Vidavnichij centr LNU imeni Ivana Franka, L'viv.

Romanjuk A. C., 2007b. 'Tipologija urjadovih kabinetiv v kraїnah Zahidnoї Єvropi: porivnjal'nij analiz' [Typology of government offices in Western Europe: A Comparative Analysis], *Visnik L'vivs'kogo universitetu. Serija: Filosofs'ki nauki* [ournal of the Lviv University. Series: Philosophy of Science], Vip. 10, pp. 235 – 244.

Shveda Ju. R., 2005. *Politichni partiї: Enciklopedichnij slovnik* [Political parties: Collegiate Dictionary], Astroljabija publ, L'viv, viewed: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Shweda_slovnyk.htm

Sokół, R., 2005. *Serej, System polityczny Słowacji, Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin, s. 471.

Starokova V., Malikova Z, 2003. 'Policy making under coalition politics in Slovakia', *Slovak Sociological Review*, № 3, S. 195.

Svoboda J., 2000. 'Slovenská vládní koalice: její typová charakteristika', *Středoevropské politické studie*, ročník II, Číslo 2, viewed: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=127

T. Palovský, 2003. 'Postavení Národní Rady Slovenské Republiky v politickém systému Slovenska', *Středoevropské politické studie,* Číslo 1, ročník V, viewed: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=15

Tomaszewski J., 2006. *Czechy i Słowacja*, Warszawa, s. 339- 340.

Velsic M., 2002. 'Spolecensko-politicka klima na sklonku Meciarovej a Dzurindowej vlady', *Středoevropské politické studie*, Roćnik IV, Číslo 1, viewed: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=53

Єvropejs'ka viborcha baza danih [The European Election Database], viewed: :http://www.nsd.uib.no/european_election_database

Надійшла до редколегії 17.05.2013

УДК 321.02

І. А. Лященко
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СПІВВІДНОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ З АВТЕНТИЧНОЮ ГРОЮ ПОЛІТИЧНОЮ

З'ясовано понятійне наповнення категорії автентична гра політична. Виявлено, яким чином остання знаходить своє вираження у політичному житті України. А саме доведено, що автентична гра політична найяскравіше своє втілення мала в самоорганізаційній діяльності народу як колективного «ми» під час подій Помаранчевої революції, що у свою чергу відбувалися у відповідності до карнавальної життєвої гри дослідженої М. М. Бахтіним.

Ключові слова: політика, гра, гра політична, автентична гра політична, карнавал, Помаранчева революція.

У цій науковій розвідці в межах комплексного дослідження проблематики ігрового аспекту політики, ми з'ясуємо наскільки українське політичне життя відповідає умовам автентичної гри політичної. Для цього, спираючись на наукові напрацювання типології ігрових форм К. Сігова та синергетичну парадигму соціальної самоорганізації Л. Бевзенко, ми здійснимо їхню імплікацію на теоретичні здобутки М. Бахтіна, Т. Костюк, О. Чорногоза, Е. Щербенка, М. Дубинянського, Г. Зеленько, В. Станіславського, О. Литвиненка, Б. Гаврилишина, І. Кресіної,

Виходячи з сігівської автентичної гри (Sigov 1990, p. 66-81) [1, с. 66–81], що на нашу думку відповідає поняттю самоорганізаційної атрактивної структури Л. Бевзенко (Bevzenko 2002, p. 202-261) [2, с. 202–261], автентична гра політична у авторському баченні визначена як, по-перше, самоорганізаційна діяльність колективного «ми» типу громадянського суспільства, що не погоджується з умовами існуючого суспільного договору, і прагне його розірвати заради становлення нового політичного ладу; по-друге, індивідуальна діяльність харизматичного лідера, який діючи у відповідності до внутрішнього бажання (т. б. гри-play) чинити саме так, а не у відповідності, навіть всупереч, офіційно встановленим правилам, з часом залучається колективною підтримкою-визнанням широких народних мас, що у легітимний спосіб перетворює його персональну гру-play на конвенційний гейм політичний для членів всієї країни.

На нашу думку, автентична гра політична найяскравіше своє втілення мала в самоорганізаційній діяльності народу як колективного «ми» під час подій Помаранчевої революції, що у свою чергу відбувалися у відповідності до карнавальної життєвої гри дослідженої М. Бахтіним. Тож ми продовжимо віднаходження проявів автентичної гри політичної у карнавальній життєвій грі часів Помаранчевої революції.

За словами М. Бахтіна, карнавал знаходиться на межі театрального мистецтва і життя, а в сутності, це – саме життя, але оформлене особливим ігровим способом (Bahtin 1990, p. 12) [3, с. 12]. Або, скажімо мислитель зауважує, що в карнавалі саме життя грає, розігруючи – без сценічного майданчика, без рампи, без акторів, без глядачів, без будь-якої художньо-театральної специфіки – іншу, вільну форму свого існування, своє відродження, оновлення на кращих засадах (Bahtin 1990, p. 12) [3, с. 12]. Це своєрідний «театр життя» (онтологічна, буттєва гра) як форма переживання історії (Ukrainian culture of the second half of the XVII-XVIII centuries, 2003) [4, с. 87].

Ми інтегруємо основні положення праці М. Бахтіна «Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса» щодо карнавалу як життєвої гри, тобто автентичної, онтологічної гри колективного безсвідомого в поле наукового розуміння подій Помаранчевої революції.

Зауважимо, що ми не маркуємо лапками назву подій, оскільки погоджуємось з думкою Т. Костюк, що розуміння революції у XXI столітті значно змінилося, на сьогоднішній день це не лише озброєні виступи громадян, націлені на повалення старої влади та встановлення

нового режиму, а й суттєві зміни курсу політичного розвитку. Революційні зміни відбулися у світогляді українського народу, в ментальності українців та його трансцендентних мотивуваннях буття (Kostjuk 2011, p. 6-8) [5, с. 6-8].

М. Бахтін у своїй праці зазначає, що карнавал – це друге життя народу, організоване на засадах сміху, що надає йому ознаки святковості (Bahtin 1990, p. 13) [3, с. 13]. Карнавальний сміх має ряд особливостей: по-перше, він всенародний, коли сміються всі, і сміються «на людях», на відміну від сміху як індивідуальної реакції; по-друге, він універсальний, тобто спрямований на все і на всіх (у тому числі й на самих учасників карнавалу); по-третє, це амбівалантний сміх: він веселий, радісний, і – одночасно – насмішливий, висміюючий, він і заперечує і стверджує, і ховає, і відроджує (Bahtin 1990, p. 16) [3, с. 16].

Необхідно зазначити і про таку особливість карнавального сміху як нерозривний і суттєвий його зв'язок зі свободою (Bahtin 1990, p. 102) [3, с. 102] та офіційною народною правдою. Сміх передбачає подолання страху. Не існує заборон і обмежень створених сміхом. Влада, насилля, авторитет ніколи не говорять на мові сміху (Bahtin 1990, p. 104) [3, с. 104]. Сміх ніколи не вдавалося зробити до кінця офіційним. Він завжди залишався вільною зброєю в руках самого народу (Bahtin 1990, p. 108) [3, с. 108].

Інтегруючи вищесказане щодо подій осені 2004 року, можемо відмітити, що О. Чорногуз називає їх «Революцією помаранчевих посмішок», коли українці на озброєння своїх помаранчевих революційних рядів взяли його величність Сміх. Саме сміх замінив їм гвинтівки, багнети, вила та вічну зброю пролетаріату «булижник» (Yes! Ukrainian wins laughing. Literary and art edition], 2005) [6, с. 4].

Е. Щербенко зауважує, що там (на майдані) у перші дні була якась дивовижна енергетика, люди весь час один одному посміхалися (Shherbenko 2007, p. 146) [7, с. 146]. М. Дубинянський також зазначає, що налаштованість на «веселу» боротьбу з авторитарним режимом обумовила унікальну рису Помаранчевої революції – її абсолютно мирний характер. Усмішка стала специфічною революційною зброєю українців, не менш ефективною, аніж якобінська гільйотина чи більшовицький маузер (Dubinjans'kij 2005, p. 6-7) [8, с. 6-7]. Цьому підтвердженням є значна фотографічна база (Photo Album «Orange Revolution 2004») [9].

Наступною ознакою карнавального сміхового святкування є те, що воно пов'язане з кризовими, переломними моментами в житті природи, суспільства і людини (Bahtin 1990, p. 14) [3, с. 14]. Наслідок політичної кризи між провладними та опозиційними силами були також «Помаранчеві події».

Продовжуючи розгляд карнавальної гри, М. Бахтін пише, що карнавал завжди пов'язаний з переодягання (Bahtin 1990, p. 259) [3, с. 259], з масками, що уособлюють зміни та перетворення, і заперечують співпадіння з самим собою. У масці, зауважує дослідник, втілено ігровий початок життя, і такі явища як пародія, карикатура, гримаса, кривляння є за своєю суттю масками (Bahtin 1990, p. 48) [3, с. 48].

В. Станіславський зазначає, що восени 2004 року помаранчеві банти, шарфи та хустки стали популярним аксесуаром одягу не лише в Україні, але й закордоном. Вони були виявом солідарності з тими, хто багато днів стояв на морозі на головній площі Києва (Orange bow. Chronicle of the political crisis in Ukraine, Autumn 2004], 2005) [10, с. 5].

Е. Щербенко також засвідчує надзвичайно низький поріг приєднання до протесту, коли достатньо було почепити помаранчеву стрічку на одяг та автомобіль (Shherbenko 2007, p. 141) [7, с. 141].

Повертаючись до теоретичних здобутків М. Бахтіна, підкреслимо, що особливо важливе значення під час карнавалу мала й відміна всіх ієрархічних відносин. Якщо на офіційних святах освячувалась соціальна нерівність, шляхом підкресленого демонстрування ієрархічних відмінностей: на ці свята необхідно було з'являтися у всіх регаліях свого звання, чину, заслуг і займати місце, що відповідало рангу, то на противагу цьому, на карнавалі всі були рівними. На карнавальній площі панувала особлива форма вільного фамільярного контакту між людьми, які були розділені у звичайному поза карнавальному житті неподоланими бар'єрами станового, майнового, службового, сімейного і вікового положення (Bahtin 1990, p. 15) [3, с. 15].

Про події 2004 року в Україні можна сказати відповідне. З посиланням на думку Л. Мірошниченко, Е. Щербенко також наголошує, що українська національна ідея виявилась зовсім не такою, якою ми її уявляли. У ній поки що не помічені соняшники, рушники, безкраї чорноземи і сало з шароварами – вони усуваються як такі, що є завузькими для всіх регіонів, мов, конфесій. Демонстранти, які стоячи поряд розмахують один помаранчевим, інший жовто-блакитним прапорами, усвідомили себе громадянами спільної країни, різниця програм для них немає значення, вони спільні у визнанні – вільності вибору (Shherbenko 2007, p. 148 - 149) [7, с. 148–149].

Продовжуючи, М. Бахтін також констатує, що територією неофіційної народної карнавальної культури була вулична площа (Bahtin 1990, p. 170) [3, с. 170]. Що важливо підкреслити, остання повинна була мати особливий амфітеатральний рельєф, що засвідчував народу наочну-чуттєву форму своєї масовості та єднання. «Побачивши себе разом, люди повинні здивуватися самі собі: зазвичай вони бачили одне-одного як марафонців […], бачили себе в штовханинах і в давках, без жодного порядку і дисципліни, тут же це багатоголове, розумово різномисляче тіло, що вагається, постало єдиним колективним «ми» (Bahtin 1990, p. 281) [3, с. 281].

Стосовно вищесказаної ознаки карнавальної буттєвої гри, ми додатково зауважимо, що амфітеатральна рельєфність є повністю незахищеною, відкритою, без будь-яких захисних мурів, на противагу, наприклад, фортифікаційним споруда, що знаходились на «антиамфітеатральному» пагорбі. Саме це ми можемо помітити на Майдані Незалежності. По-перше, слово «Майдан» як топос подій увійшло в лексикон багатьох мов світу в неперекладному варіанті (Yes! Ukrainian wins laughing. Literary and art edition], 2005) [6, с. 8]; по-друге, деякі науковці, як, наприклад, Г. Зеленько, розглядають помаранчеві події як «феномен майдану» (Zelen'ko 2007, p. 155-157) [11, с. 155–157], «Майдан» як засіб боротьби (Zelen'ko 2007, p. 163) [11, с. 163]; по-третє, природна хрещата будова головної вулиці столиці, що і дала їй саме таку назву, утворюється чотирма пагорбами, останні у свою чергу забезпечують амфітеатральний погляд на Майдан Незалежності з боку вул. Інститутської та «Жовтневого палацу», з вул. Михайлівської, Софіївської, Малої Житомирської та провулку Тараса Шевченка. Такий же принцип панорамності відкривається з

вул. Трьохсвятительської та вул. М. Грушевського на «Європейську площу» та «Український дім» у виставковому центрі та конференц-залі останнього розміщувався штаб з координації акції громадянської непокори.

Варто вказати про відчуття єдності у межах майданного топосу, що стало можливим як наслідок науково-технічної революції. Маємо на увазі масштабність відео- та фотокартинки авіазйомки тих подій, і їхньої трансляції на телеекранах України та країн світу, що сприяло додатковій підтримці та залученню у вир подій.

Повертаючись до теоретичних положень праці М. Бахтіна, необхідно зауважити про спрощення ієрархічних відносин між людьми на карнавальній площі, що створювало особливий карнавально-майданний тип мови. Для останньої характерною була своєрідна логіка «зворотності», «навпаки», «навиворіт», логіка непристойного переміщення верху й низу, обличчя й «необличчя», різноманітні види пародій і травестій. Друге (інше, інакше) життя, другий світ народної культури будується як пародія на звичайне (позакарнавальне) життя, як «світ навиворіт» (Bahtin 1990, p. 16) [3, с. 16].

Інтегрувавши цю ознаку у простір Майданного топосу, відповідно маємо «помаранчеві» насмішки, анекдоти, жартівливі пісні, каламбури, приказки, веселі мультфільми, відеокліпи, інтернет-комедії, фото колажі, комп'ютерні ігри (Dubinjans'kij 2005, p. 3) [8, с. 3]. Це усе демонструвало особливість карнавальної сміхової мови «навиворіт». Згідно з М. Дубинянським, соціологи, політологи, журналісти зійшлися на тому, що за своїм масштабом фольклорний бум–2004 є унікальним. Нічого подібного Україна не знала від часів перебудови. Що ж спричинило таку потужну гумористичну хвилю? (Dubinjans'kij 2005, p. 3-4) [8, с. 3-4].

Дослідник вказує про підвищену цікавість до політфольклору притаманну перш за все авторитарним країнам, коли за допомогою кепкування висловлюється не лише протест проти чинної ідеології, але й зберігається емоційна рівновага людини. Автор підкреслює, що тиск правлячого режиму на особистість не повинен бути надто сильним, як, скажімо, за тоталітарного політичного режиму, що повністю деформує свідомість людини, і де політичному гумору місця немає. Звідси, підсумовує дослідник, популярних політичних анекдотів не може бути як в Північній Кореї, так і в демократичній Європі, для якої не характерними є потужні спалахи народної творчості. Що ж до передреволюційної України з авторитарним режимом, то саме ця ситуація являла собою дуже сприятливе політико-фольклорне середовище (Dubinjans'kij 2005, p. 4) [8, с. 4].

Наведемо декілька прикладів такої пародійної мови-віршування: Ми перестали боятись / Сміх бере гору / Настала пора сміятись / Благодатна пора фольклору. Або інша: Люди шахрайством обдурені, – / Весело за каламбурили (Yes! Ukrainian wins laughing. Literary and art edition], 2005) [6]. З'явились окремі видання присвячені зауваженій проблематиці: як то «Тисяча посмішок Помаранчевої революції» М. Дубинянського (Dubinjans'kij M., 2005) [8], «Так, українці перемагають сміючись» О. Чорногуза (Yes! Ukrainian wins laughing. Literary and art edition], 2005) [6]., «Сміх сильніший від плачу» П. Осадчука, «Виборчі перегони – Помаранчева революція». Карикатури. Сатиричний альбом.

У якості однієї з головних характеристик карнавальної буттєвої гри про які пише М. Бахтін є формування карнавалу у вир якого потрапляє влада. Остання асоціюється з постаттю «кумедного страховиська», що уособлює собою все старе. Ця стара влада і стара правда виступає з претензіями на абсолютність, на позачасову значущість. Тому всі представники старої правди і старої влади похмуро-серйозні, не вміють і не хочуть сміятися; виступають вони велично, у своїх ворогах вбачають ворогів вічної істини і тому загрожують їм вічною загибеллю. Панівна влада і панівна правда не бачать себе в дзеркалі часу, тому вони і не бачать своїх початків, меж і закінчень, не бачать своєї старої і кумедної особи, комічного характеру своїх претензій на вічність і нескасованість. І представники старої влади і старої правди щонайсерйозніше і у серйозних тонах дограють свою роль, у той час як глядачі вже давно сміються. Вони продовжують говорити серйозним, величним, залякувальним, грізним тоном царів або провісників «вічних істин», не помічаючи, що час вже зробив цей тон кумедним у їхніх вустах і перетворив стару владу і правду на карнавальне опудало, на кумедне страховисько, яке народ зі сміхом терзає на площі (Bahtin 1990, p. 236) [3, с. 236].

Постаті «кумедних страховиськ» ми могли спостерігати також на Майдані Незалежності, що є наступним підтвердженням співвідношення карнавальної гри та подій Помаранчевої революції. Таким чином, як зауважує О. Литвиненко, карнавал є ефективним при застосуванні проти авторитарних політичних режимів. Першим рефлекторним кроком влади тоді стає введення надзвичайного стану та військ, але карнавал одночасно формує панічний страх крові, що робить неможливим проведення комплексу силових заходів (Litvinenko 2003, p. 94) [12, с. 94].

Повертаючись до М. Бахтіна, зауважимо, що за його словами, у автентичній карнавальній грі на середньовічній площі кожен міг дурачитися та сходити з розуму, тут було дозволено майже все, крім бійок і поноживщини (Bahtin 1990, p. 271) [3, с. 271].

Що ж стосується «помаранчевих подій», то «безкровне слово» і заклики до мирного вирішення політичної кризи лунали найгучніше. Народна творчість робила це у свій сміховий спосіб. Скажімо, з'явилися такі «анти кровні», «анти збройні» гасла: «Мирні українські намети / Сильніші за ворожі кулемети»; «Наши патроны – апельсины и лимоны»; «Наша зброя – кохання».

Подібні заклики, проте вже в офіційній мовній стилістиці звучали з вуст низки політичних діячів влади та опозиції. Докладно про це можна дізнатися з «Хроніки політичної кризи в Україні» В. Станіславського (Orange bow. Chronicle of the political crisis in Ukraine, Autumn 2004, 2005) [10, с. 37–65]. Ми ж лише зауважимо, що загрози силового вирішення конфлікту не могло не бути з огляду на географію та біографію навколо помаранчевих подій. Але у відповідності до карнавального панічного страху крові, танків, стрілянини, розтерзаних трупів вдалося уникнути. Карнавальною мовою ця ідея була виражена в такий спосіб: «Нам вистачить сили і обережності / Уникнути зіткнень і потрясінь, / І тому не стане Майдан Незалежності / Площею Тянь-нянь-мінь» (Yes! Ukrainian wins laughing. Literary and art edition, 2005) [6].

З цього приводу, Б. Гаврилишин зауважує, що помаранчева революція — це одна з найважливіших, найшляхетніших подій в історії України. Це був високий рівень моральних вимог – правди і свободи, це була дисципліна, турбота про інших, взаємодопомога, пісні, квіти, а не каміння для спецохоронців і транспортованих із Донецька хуліганів. За весь час революції не було

жодної людської жертви. Такої мирної революції в історії людства, мабуть, не було. Україна стає епіцентром уваги цілого світу. Тільки Росія і деякі країни-диктатури спостерігали за подіями в Україні скептично або зі страхом (Gavrilishin 2009, p. 237) [13, с. 237].

Щодо інтенцій М. Бахтіна, то на останок карнавалу на середньовічній площі відбувалося свято вогню «Moccoli», коли кожен зобов'язаний був нести запалену свічку (Bahtin 1990, p. 273) [3, с. 273]. Це своєрідна амбівалентна символіка руйнуючого вогню, що спалює все старе, та святкової ватри навколо якої зароджується нове життя, була присутня і у топосі Майдану Незалежності, чому підтвердженням є значна фотографічна база (Ukrainian culture of the second half of the XVII-XVIII centuries, 2003) [4].

За словами М. Бахтіна, святом перемоги, святом життя над смертю був карнавальний бенкет, що виконуючи функцію завершення, одночасно був тотожним весіллю (репродуктивному акту), весільному бенкету. Бенкетні образи народно-святкової традиції різко відмінні від образів приватної побутової їжі, обжерливості та пияцтва. Ситість індивідуально-егоїстичної людини, а не всенародне свято, відірваність від процесів праці та боротьби, відмежованість від народної площі, замкненість в межах будинку чи кімнати, це не «бенкет на увесь світ», а домашнє застілля з голодними жебраками за порогом (Bahtin 1990, p. 333) [3, с. 333]. Ця тематика, не оминула і події Помаранчевої революції. Яскравому свідченню карнавального, колективного, проте стриманого, тверезого бенкетування на центральній площі Києва відповідало гасло: «Хлопці, не вживайте алкоголю! Ми – твереза нація» .

Не можна оминути й такої ознаки карнавального святкування за М. Бахтіним як обов'язковий спів народного хору, точніше хору народу (Bahtin 1990, p. 485) [3, с. 485]. Співставляючи цю ознаку з подіями 2004 року, ми констатуємо, що у різних місцях центральної площі України карнавальне дійство отримало як народне звучання з використанням досить несподіваних музичних інструментів, так і шоу-бізнесове виконання, що приєдналося до співу колективного «ми».

Досить цікавою видається наступна рефлексія М. Бахтіна стосовно автентичної карнавальної гри. Мислитель зазначає про карнавальну символіку поєднання образів зношеної мітли, що нею підмітають вулиці, та дітей, які стали наслідком святкового весільного бенкету, на мирній, безкровній, безслізній площі в якості універсального символу нового народження, вічного життя. Щодо помаранчевої імплікації символу мітли (вимітання), цікавим виявляється віршування з народної творчості помаранчевих часів: Кипить всенародний гнів – / Значить, настала пора / Вимітати рудих тарганів / Із нашого з вами двора. Таким чином, М. Бахтін зауважує, що «вимівши стару владу та стару правду» увесь народ на карнавальній площі ставав символом новонародженого немовля, що потребує нового володаря, нової влади (Bahtin 1990, p. 498) [3, с. 498].

З огляду на зауважене, події Помаранчевої революції в Україні ми в праві співвіднести з автентичною грою політичною. Оскільки солідарні з думкою Е. Щербенка, який, пишучи про помаранчеві події, визнає, що загальним місцем під часів листопада-грудня 2004 року стало: «народилася нація» і поряд «народилося громадянське суспільство» (Shherbenko 2007, p. 145) [7, с. 145]. Т. Костюк зазначає, що цілком логічним є твердження І. Кресіної, що в Україні наприкінці 2004 року відбувся стрибкоподібний перехід з пасивного, латентного стану громадянського суспільства в активний (Kostjuk 2011, p. 23) [5, с. 23], коли громадяни усвідомили свої політичні інтереси і потреби, готові їх захищати і виборювати, громадянин став головним суб'єктом історії і політичної творчості, головним актором політичного життя і носієм національного суверенітету (Kresina 2005, p. 3-6) [14, с. 3-6].

Підсумовуючи все вищесказане, ми можемо зробити висновок, що автентична гра політична в політичному житті України найяскравіше своє втілення мала в самоорганізаційній діяльності народу-нації-громадянського суспільства під час подій Помаранчевої революції. Це зроблено на основі обґрунтованого авторського бачення щодо визначального місця в Помаранчевих подіях не конспіративних міжнародних агентів, а широких народних мас, які на добровільних, безкорисливих, а не меркантильних засадах, у спосіб ненасильницького буттєвого карнавально-театрального спротиву, визнали не легітимними як президентські вибори, так й існуючий політичний режим. Натомість варто визнати, що з огляду на домінування в політико-культурній традиції України наративного міфу про «двох українців та трьох гетьманів», сподівання на архетипне осереддя у кандидаті в президенти від політичної опозиції нового політичного героя, як харизматичного лідера по встановленню нових правил конвенційної гри політичної, а priori, було марним.

Бібліографічні посилання

1. Сигов, К. Игра как проблема философской антропологии / Дисс. на соиск. учен. степ. канд. филос. наук: 09.00.01 / К. Б. Сигов; Академия наук украинской ССР. Институт философии. – К., 1990. – 170 с.

2. Бевзенко, Л. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпритаций / Л. Бевзенко. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.

3. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. Бахтин. – 2-е изд. – М.: Худож. лит., 1990. – 543с

4. Українська культура другої половини XVII–XVIII століть т. 3. // Історія української культур у п'яти томах – К.: видавництво «Наукова думка», 2003. – 1248 с. ISBN 966-00-0541-5,

5. Костюк Т. Помаранчева революція: історична зумовленість та історична невизначеність: Монографія / Т. Костюк. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 116 с. – Бібліогр.: с.104 – 115.

6. Так! Українці перемагають сміючись. Літературно-художнє видання // За загальною редакцією письменника-сатирика Олега Чорногуза. – К.: КВІЦ, 2005. – 280 с. Х .

7. Щербенко, Е. Політична мова «Помаранчевої революції» / Е. Щербенко // У кольорах «помаранчевої революції», Загальна редакція та упорядкування Ю.Шаповала. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2007 -308 с.

8. Дубинянський, М. Тисяча посмішок помаранчевої революції: політичні сатири / М. Дубинянський. Пер. із рос. М. Ноги. – К.: Факт, 2005. – 560 с. – іл.

9. Фотоальбом «Помаранчева революція 2004» – К.: АОЗТ «Телеоптик», 2004.

10. Помаранчевий бант. Хроніка політичної кризи в Україні, осінь 2004 / Склав Войцех Станіславський, Варшава, 2005. Видавець: Центр східних досліджень.

11. Зеленько Г. «Постпомаранчева» Україна: перетворити політичні зміни у політичний розвиток / Г. Зеленько // У кольорах «помаранчевої революції», Загальна редакція та упорядкування Ю. Шаповала. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2007 – 308 с.

12. Литвиненко, О. Інформаційні впливи та операції. Теоретико-методологічний нарис: Монографія / О. Литвиненко. – К.: НІСД, 2003. – 240 с. – (Сер. «Національна безпека». Вип. 6.)

13. Гаврилишин, Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин; упоряд. В. Рубцов. – Вид. 3-тє, допов. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – 248 с.: портр.

14. Кресіна І. До питання поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року / І. Кресіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 3–6.

Лященко И. А. Соотношение украинской политики с аутентичной игрой политической

Выяснено понятийное наполнение категории аутентичная игра политическая. Выявлено, каким образом последняя находит свое выражение в политической жизни Украины. А именно доказано, что ярчайшим воплощением аутентичной игры политической была самоорганизационная деятельность народа как коллективного «мы» во время событий Оранжевой революции, которые в свою очередь соответствовали карнавальной жизненной игре исследованной М. М. Бахтиным.

Ключевые слова: политика, игра, игра политическая, аутентичная игра политическая, карнавал, Оранжевая революция.

Liashchenko I. A. Correlation between Ukrainian politics and the authentic game of politics

The meaning of the conceptual category the authentic game of politics is considered, and the place of the latter in the political life of Ukraine is described. It is proved that the authentic game of politics was most clearly reflected in the self-organizing of the people as a collective «we» during the Orange Revolution, which is correlated with the theory of carnival by M. Bakhtin.

Keywords: politics, game, game of politics, authentic game of politics, carnival, the Orange Revolution.

References

Bahtin M., 1990. *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednevekov'ja i Renessansa* [Creativity Francois Rabelais and the folk culture of the Middle Ages and the Renaissance], Hudozh. lit. M.

Bevzenko, L., 2002. *Social'naja samoorganizacija. Sinergeticheskaja paradigma: vozmozhnosti social'nyh interpritacij* [Social self-organization. Synergetic Paradigm: the Power of Social Interpretation], Institut sociologii NAN Ukrainy [Institute of Sociology of NAS of Ukraine], K.

Dubinjans'kij M., 2005. *Tisjacha posmishok pomaranchevoï revoljucii: politichni satiri* [Thousand Smiles Orange Revolution: political satire], Fakt, K.

Fotoal'bom «Pomarancheva revoljucija 2004» [Photo Album «Orange Revolution 2004»], AOZT «Teleoptik», K.

Gavrilishin B., 2009. *Do efektivnih suspil'stv: Dorogovkazi v majbutnє: dop. Rims'komu Klubovi* [For efficient societies: Pointers to the future: add. The Club of Rome], Univ. vid-vo PUL'SARI, K.

Kostjuk T., 2011. *Pomarancheva revoljucija: istorichna zumovlenist' ta istorichna neviznachenist': Monografija* [The Orange Revolution: historical causality and historical uncertainty: Monograph], DP «Vid. dim «Personal», K.

Kresina I., 2005. 'Do pitannja ponjattja gromadjans'kogo suspil'stva i ukraïns'koï revoljucii 2004 roku' [On the concept of civil society and the Ukrainian Revolution of 2004], *Politichnij menedzhment* [Policy Management], № 6 (15), pp. 3–6.

Litvinenko O., 2003. *Informacijni vplivi ta operacii. Teoretiko-metodologichnij naris: Monografija* [Information exposure and operations. Theoretical and methodological essay: Monograph], NISD, K.

Pomaranchevij bant. Hronika politichnoï krizi v Ukraïni, osin' 2004 [Orange bow. Chronicle of the political crisis in Ukraine, Autumn 2004], 2005. Vidavec': Centr shidnih doslidzhen', Varshava.

Shherbenko E., 2007. 'Politichna mova «Pomaranchevoï revoljucii»' [The political language of the «Orange Revolution»], *U kol'orah «pomaranchevoï revoljucii»* [in the colors of the «Orange Revolution»], TOV UVPK «EksOb», K.

Sigov K., 1990. *Igra kak problema filosofskoj antropologii* [Playing as a problem of philosophical anthropology]. Diss; Akademija nauk ukrainskoj SSR. Institut filosofii [Academy of Sciences of Ukrainian SSR. Institute of Philosophy], K.

Tak! Ukraïnci peremagajut' smijuchis'. Literaturno-hudozhnє vidannja [Yes! Ukrainian wins laughing. Literary and art edition], 2005, Za zag. red. pis'mennika-satirika Olega Chornoguza, KVIC, K.

'Ukraïns'ka kul'tura drugoï polovini XVII–XVIII stolit'' [Ukrainian culture of the second half of the XVII-XVIII centuries], 2003, t. 3, *Istorija ukraïns'koï kul'tur u p'jati tomah* [History of Ukrainian culture in five volumes], vidavnictvo «Naukova dumka», K.

Zelen'ko G., 2007. '«Postpomarancheva» Ukraïna: peretvoriti politichni zmini u politichnij rozvitok' [«Post-Orange» Ukraine: to turn the political changes in the political development], *U kol'orah «pomaranchevoï revoljucii»* [In the colors of the «Orange Revolution»], TOV UVPK «EksOb», K.

Надійшла до редколегії 16.05.2013

УДК 327.82

Є. Магда

ПРОВІДНІ ВЕКТОРИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті аналізуються основи та провідні тенденції енергетичної дипломатії РФ на сучасному етапі. Міжнародна енергетична політика РФ розглядається у широкому міжнародно-політичному контексті, на фоні все більшого зростання економічної ваги енергетичних проблем. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що енергетична дипломатія протягом останніх років стало системоутворюючим чинником російської зовнішньої політики.

Ключові слова: енергетична дипломатія, РФ, енергетична безпека

Актуальність теми дослідження обумовлена фундаментальною роллю енергоносіїв у сучасному світовому політичному процесі. Цей факт робить явище «енергетичної дипломатії» одним з перспективних напрямів політологічних досліджень. Одним із показових прикладів дії енергетичного чиннику у зовнішній політиці є зовнішня стратегія Російської Федерації протягом останнього десятиліття. Оскільки РФ є постійним партнером України в транзиті вуглеводнів та провідним імпортером енергоносіїв, визначення основних засад енергетичної дипломатії РФ є вкрай актуальним для України.

Стан вивчення проблеми. Питання міжнародних енергетичних відносин і сучасної енергетичної дипломатії привертають до себе все більшу увагу вчених. Ними видано чимало робіт з окремих аспектів зазначеної проблематики. Разом з тим спостерігається дефіцит спеціалізованих комплексних праць, присвячених дослідженням міжнародного транзиту вуглеводнів, стану енергетики в глобальному масштабі, формуванню світового енергетичного ринку та ролі енергетики в забезпеченні економічної безпеки учасників глобального енергетичного ринку. У теорії міжнародних відносин залишається недостатньо дослідженим взаємозв'язок

енергетичної безпеки, енергетичної геополітики, енергетичної дипломатії та енергетичної конфліктології з зовнішньоекономічними і зовнішньополітичними проблемами. В цілому джерела, наукові праці, важливі для дослідження ролі енергетичного чиннику в системі сучасних міжнародних відносин та зовнішньої політики Російської Федерації, можна розділити на три основні групи.

До першої групи можна віднести офіційні документи, що регламентують діяльність вищих органів державної влади в сфері реалізації зовнішньої політики Російської Федерації в паливній та енергетичній сфері[1]. У них сформульовано концептуальні засади, пріоритети і цільові установки енергетичної політики та дипломатії Російської Федерації, визначені проблеми забезпечення національної безпеки. Також до цієї групи відносяться послання, розпорядження, укази і заяви Президента Російської Федерації, інших офіційних осіб, а також документи, які виходять від Уряду, обох палат Федеральних зборів. З міжнародних джерел логічно виділити договори і угоди Росії із зарубіжними організаціями, групами країн та окремими державами, що стосуються співпраці в енергетичній сфері: в рамках СНД, з країнами ЄС, АТР, з Міжнародним енергетичним агентством та ін.. В один ряд з ними за мірою важливості доцільно поставити документи і матеріали ООН, ЄС, ОПЕК, МЕА, АТЕС, що зачіпають ті чи інші аспекти енергетичної безпеки та співпраці в енергетичній сфері[2].

До другої групи джерел належать роботи російських авторів в області теорії міжнародних відносин і дипломатії, присвячені безпосередньо дослідженню актуальних проблем міжнародних відносин і глобального співробітництва в енергетичній сфері у всій широті їх політичного спектру, а також пошуку ефективних способів, методів і технологій реалізації зовнішньої політики Росії на міжнародних ринках видобутку, реалізації та транзиту вуглеводнів. Важливе значення мають праці вчених Дипломатичної академії МЗС Росії: В. М. Алчінова, Є. П. Бажанова, А. В. Бурсова, А. В. Дриночкіна, С. С. Жильцова, А. Г. Задохіна, Т. А. Закаурцевой, О. П. Іванова, Г. Г. Кадимова, К. Н. Кулматова, Т. Н. Мозель, В. Д. Ніколаєнко, Г. А. Рудова, Г. Н. Смирнова, Н. П. Сидорової, В. А. Рибалкіна, В. М. Татарінцева, В. В. Штолень, А. Д. Шутова, Ю. А. Щербаніна, В. Д. Щетиніна та ін..

Проблематика енергетичної політики Росії, аналіз впливу ресурсного фактору на сучасні політичні процеси, питання формування нормативної правової бази енергетичної співпраці акторів зовнішньополітичної діяльності отримали широке висвітлення також в працях І. С. Грамберга, Д. А. Додіна, С. З. Жизніна, В. Гусейнова, А. С. Капто, Н. П. Лаверова, С. Г. Лузяніна, Д. Б. Малишевої, А. М. Мастепанова, Л. Л. Разумнова, Л. С. Рубан, К. В. Симонова, Е. А. Телєгіної, І. Р. Томберга, А. В. Торкінова, А. І. Уткіна, Ю. К. Шафраника та ін. [3]

До третьої групи джерел можна віднести дослідження переважно західних авторів, що приділяють значну увагу стратегії реалізації енергетичної компоненти зовнішньої політики і проблем енергетичної дипломатії. Йдеться насамперед про таких учених і політиків як З. Бжезинський, Д. Єргін, Е. Зіглер Чарльз, Г. Кіссінджер, Д. Роберт Каплан, М. Коллон, А. Коен, Ф. Хілл, О. Столяр, Х. Сімонян. [4] Деякі з них посідали в минулому високі офіційні посади і мали можливість брати участь у прийнятті зовнішньополітичних рішень.

У цілому, попри певний ступінь розробленості загальних і окремих проблем, так чи інакше стосуються реалізації енергетичної складової зовнішньої політики Росії, концептуальна, інституційна і технологічна сторони реалізації зовнішньої політики в енергетичній сфері залишаються недостатньо дослідженими як у вітчизняній, так і в зарубіжній політичній науці і потребують подальшого теоретичного осмислення.

Метою даної розвідки є визначення інтересів РФ в галузі енергетики в рамках загальної зовнішньополітичної стратегії держави, а також прийнятих шляхів та методів забезпечення пріоритетів в енергетичній сфері засобами дипломатії.

Основний зміст роботи. Значний академічний та практичний інтерес до аналізу напрямів зовнішньополітичної діяльності Росії у сфері енергетики пов'язаний з активізацією протягом останнього десятиліття зусиль керівництва РФ зі зміцнення її геополітичної та економічної безпеки, більш динамічної та активної зовнішньої політики. Чинником, який актуалізував глобальне та регіональне значення енергетичної дипломатії РФ став стан світової економіки та енергетичного ринку. Сучасний етап міжнародних відносин характеризується зростаючою роллю енергетичного чинника у світовій політиці, який перетворився на сферу перетину інтересів найбільших світових акторів: США, Росії, Китаю, ЄС.

РФ як найбільший виробник і експортер енергоресурсів, що володіє значними запасами вуглеводнів, значною мірою залучена до глобальних енергетичних процесів. В цій царині посилюється конкурентна динаміка боротьби за регіональні енергетичні ринки та в цілому за світовий енергетичний ринок, що ставить перед РФ завдання здійснення нових зусиль, пошуку ефективних методів зовнішньополітичної діяльності, диверсифікації транзитних транспортних комунікацій (що у низці

[1] Энергетическая стратегия России на период до 2030 года, утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 13 ноября 2009 г. №1715-р; Конституция Российской Федерации. – М., 1994; Доктрина информационной безопасности Российской Федерации // Российская газета. 2000. 28 сент.; Концепция внешней политики Российской Федерации от 12.07.2008 г. №ПР-1440; Закон Российской Федерации «О безопасности» от 5 марта 1992 г. в ред. Закона РФ от 25.12.92 № 4235-1; Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Утверждена Указом Президента РФ от 12.03.2009 г. № 537. // Российская газета. 2009. 13 мая; Концепция национальной безопасности Российской Федерации, утверждена Указом Президента Российской Федерации от 17 декабря 1997 г. №1300, в ред. Указа Президента РФ от 10.01.2000 №24 та ін.

[2] Concluding Document of the Hague Conference on the European Energy Charter // The Energy Charter Treaty and Related Documents. A Legal Framework for International Energy Cooperation / Energy Charter Secretariat. Brussels. 2004; The Energy Charter Treaty // The Energy Charter Treaty and Related Documents. A Legal Framework for International Energy Cooperation / Energy Charter Secretariat. Brussels. 2004; Final Act of the Energy Charter Conference with Respect to the Energy Charter Protocol on Transit //www.encharter.org; Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy / Commission of the European Communities. Brussels. 2006; White Paper: An Energy Policy for the European Union / Commission of the European Communities. Brussels. 1995 // ec.europa.eu. Council of the European Union. The European Union and Central Asia: The new Partnership in Action, 2009; Into EurAsia. Monitoring the EU's Central Asia Strategy. / Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels. Fundacion para las Relationes Internacionales y el Dialogo Exterior (FRIDE), Madrid, 2010; US Policy in Central Asia: Balancing Priorities. Hearing before the Sub-Committee on the Middle East Central Asia of the Committee on International Relations // House of Representatives. Washington, 2006.- 26 April. www.internationalrelations.house.gov/109/27230.pdf ; Boucher A. Richard. U.S. Policy in Central Asia: Balancing Priorities. // http://www.state.gov/p/sca/rls/rm/2006/65292.htm.

аспектів створює, зокрема, й колізії в українсько-російських відносинах), встановлення надійних партнерських зв'язків з виробниками і споживачами енергоресурсів. Основним джерелом поповнення ВВП Росії протягом останнього часу був і залишається експорт енергоносіїв. З цієї причини важливою завданням російської енергетичної дипломатії є забезпечення стабільних для здійснення цього процесу умов в інтересах посилення геополітичного впливу країни.

Видається, що ефективна енергетична дипломатія може реально сприяти на майбутнє зміцненню позицій Росії на світовій арені в силу наступних факторів.

По-перше, розвиток Росією дипломатичних відносин в енергетичній сфері кореспондується з її міжнародною політикою в цілому. У сучасній зовнішній політиці РФ експорт і транзит вуглеводнів стали системоутворюючими чинниками, від яких залежить становище Росії на світовій арені. У результаті, під впливом цих чинників, в російській зовнішній політиці формується важливий стратегічний напрямок, що має велике значення для реалізації державних інтересів в цілому, - енергетична дипломатія.

По-друге, Російська Федерація під впливом зовнішніх факторів стикається з необхідністю уточнення акцентів та пріоритетів у зовнішній енергетичній політиці. Беручи безпосередню участь у функціонуванні низки міжнародних і транснаціональних організацій, Росія залишає за собою право обмежувати будь-чиї політичні та економічні впливи у тих сферах і регіонах, які вважає зоною власних інтересів. На глобальному рівні в якості пріоритетного напрямку енергетичної дипломатії виступає діяльність Росії у «Великій вісімці», що дозволяє їй піднімати питання з глобальної енергетичної взаємодії і відстоювати свої позиції в діалозі з великими споживачами сировини. На регіональному рівні основну увагу зосереджено на розвитку енергетичного діалогу з Європейським Союзом. Росія використовує «трубопровідну» або «потокову» дипломатію в якості інструменту збереження та розширення впливу на політичному полі Євразії. Формальна диверсифікація постачання енергоносіїв до Європи шляхом розбудови мережі паралельних «потоків» від Балтики до Чорного моря призводить не лише до диверсифікації як такої, але й до втягнення в орбіту енергетичної та інфраструктурної взаємодії з РФ нових акторів.

По-третє, завдяки значним запасам природного газу і нафти, Росія все більш активно інтегрується в світовий енергетичний ринок, домагається встановлення вигідних цін на енергоресурси. Зростанню політичного та економічного впливу РФ сприяють такі об'єктивні чинники як випереджаючі темпи споживання природного газу в порівнянні з іншими видами енергетичної сировини та динаміка приросту виявлення запасів газу, що значно випереджальна аналогічній динаміці приросту розвіданих запасів нафти. У середньостроковій і довгостроковій перспективі ці фактори можуть призвести до стратегічних змін в міжнародних експортних потоках і глобальному транзиті енергоресурсів. Природний газ, поряд з нафтою, стає переважаючим інструментом геополітики, важливість використання якого демонструє ситуація на головному для РФ експортному напрямі – європейському.

По-четверте, державне регулювання енергетичної галузі в Росії пов'язане зі стратегічним значенням ПЕК для національного і оборонного потенціалу країни. У Росії формування концептуальних основ енергетичної політики здійснюється з початку 2000-х рр.. У 2009 р. ухвалена Енергетична стратегія Росії на період до 2030 р., розроблена з урахуванням нових зовнішньополітичних завдань і посилення ролі Росії у світовій торгівлі енергоресурсами. Накопичений протягом цього періоду досвід зовнішньополітичної і дипломатичної діяльності щодо реалізації енергетичних проектів потребує багатостороннього вивчення і представляє науково-теоретичний та практичний інтерес.

Поряд із західним вектором російської енергетичної дипломатії, в останні десятиліття все більшого значення набуває присутність Росії в регіонах Центральної Азії і Каспію, які перетворюються на арену суперництва і взаємодії провідних світових держав, у першу чергу – США і Китаю. Центральна Азія володіє не лише великими запасами нафти і газу, але і величезними транзитними можливостями. Росія стурбована відновленням у цьому регіоні втрачених після розвалу СРСР позицій, в цьому процесі основним інструментом її впливу стає знову енергетична дипломатія. Пов'язаний з Каспійським і Центральноазійським регіонами далекосхідний вектор енергетичної політики Росії сьогодні розвивається паралельно з європейським, він розглядається російським керівництвом як альтернатива і страхувальний варіант, що забезпечує стабільність обсягів збуту російських вуглеводнів, і як напрямок, який в середньостроковій перспективі покликаний врівноважити значення західного коридору транзиту.

Крім вибудовування відносин з провідними світовими лідерами в енергетичному секторі – найбільшими імпортерами та експортерами вуглеводнів, – російська енергетична політика і дипломатія чимале значення відводить співпраці з «гравцями другого плану», від яких в тій чи іншій мірі залежить забезпечення безперервності і безперебійності транзиту російських вуглеводнів. На європейському напрямі це – колишні союзники СРСР у Центральній та Східній Європі. Вони також споживають російські вуглеводні і надають коридори для їх транзиту до Західної Європи. Конфлікти з цими країнами, що періодично виникають через умови транзиту енергоресурсів, тим не менше здобувають резонанс на найвищому рівні міжнародного співтовариства і є чинником, з яким необхідно рахуватися.

ЄС, залишаючись найбільшим споживачем російських вуглеводнів, здійснює прагматичні зусилля з диверсифікації енергопостачання, спрямовані на ослаблення залежності від російського енергетичного імпорту. Часом це полягає в тому, що ЄС створює певні бар'єри на шляху російського газового експорту, прагне до прокладання низки трубопроводів в обхід російської території. Важливим стримуючим фактором у цих випадках виступає загальноєвропейська енергетична безпека, яка може бути поставлена подібними діями під загрозу. Остання проблема потребує якомога більш врівноважених зусиль від ЄС, аби вирішити енергетичні проблеми Європи з мінімальними економічними та політичними втратами.

США, володіючи колосальними ресурсами, виступають в ролі найбільшого гравця на глобальному і регіональних нафтогазових ринках, у тому числі – на європейському і центральноазіатському. У цій грі Вашингтон також часто виступає не безпосередньо, а використовує послуги агентів: провідні світові паливно-нафтові компанії енергетичного профілю мають переважно американське походження. Варто відзначити і суттєвий досвід державного регулювання енергетики,

накопичений США. Разом з тим є очевидними процеси конкуренції між США та РФ з намаганнями домінувати в нафтогазовому секторі з диктатом своїх умов іншим учасникам глобального ринку і схильністю шукати вирішення енергетичних проблем в основному в політичній і військовій площині.

Пріоритети російської енергетичної дипломатії включають в себе два основні рівні - стратегічний (глобальний) і тактичний (операційний). На стратегічному рівні основним завданням енергетичної дипломатії залишається використання енергетичного потенціалу російської економіки для реалізації зовнішньої політики країни: в інтересах зближення Росії з провідними світовими лідерами та регіональними економічними домінантами, пошуку союзників, забезпечення економічної та політичної присутності Росії в різних регіонах світу, для використання економічних факторів як інструменту надання зовнішньополітичного впливу як на союзників, так і на конкурентів Росії на світовій арені. На глобальному рівні енергетичний потенціал Росії визначає її вагу у світовій політиці: не випадково Росія - активний учасник великої «вісімки», члени якої є імпортерами енергетичних ресурсів. Крім того, Росія в своїй зовнішній енергетичній політиці спирається на підтримку провідних експортерів вуглеводнів, інтереси яких багато в чому збігаються з російськими.

На тактичному рівні енергетична дипломатія покликана відстоювати інтереси російських експортерів вуглеводневої сировини, зацікавлених у розширенні ринків збуту, обсягів поставляються нафти і газу і в утриманні цін на вуглеводні на високому рівні, що приносить прибуток видобувної галузі, а не транзитерам або посередникам. Ці інтереси не завжди збігаються з інтересами найбільших імпортерів вуглеводневої сировини: вони вимагають від Росії забезпечення надійних поставок енергоресурсів за низькими цінами. Для тиску на Росію провідні імпортери діють не поодинці, а організовано: їх інтереси відстоюють міжнародні лобістські організації, такі як Міжнародне енергетичне агентство. Росія, виходячи зі своїх державних інтересів, декларативно прагне враховувати думку імпортерів, проте часто посідає вкрай непоступливу позицію, докладаючи значних зусиль для відстоювання власних комерційних та політичних інтересів. У багатьох випадках аналітично розрізнити ці інтереси важно, або неможливо з огляду на тісне зростання енергетичного корпоративного сектору з провідними політичними структурами та акторами РФ.

Енергетична дипломатія Росії використовує різні методи і інструменти політичного впливу на імпортерів вуглеводневої сировини. Одним з таких методів є придбання найбільшими російськими нафтогазовими монополіями («Газпром» та інші) зарубіжних компаній, що забезпечують транзит і доведення потоку вуглеводнів до кінцевих користувачів. Тим самим реалізується важливий принцип «прямих» поставок енергоресурсів споживачам, минаючи посередників і уникаючи залежності від їх транзитних можливостей. Такі, цілком прагматичні з комерційної точки зору, кроки часто містять паралельний політичний зміст щодо розширення впливу російської держави через оволодіння стратегічними інфраструктурними об'єктами за допомогою російського корпоративного сектору. Через це політика російських енергетичних компаній зустрічає до себе з боку імпортерів (насамперед, західних) неоднозначне ставлення: деякі європейські держави (Німеччина) бачать в цьому прагнення Росії підпорядкувати собі, монополізувати весь ринок вуглеводнів ЄС, диктувати свої умови і ціни. Іншим важливим інструментом енергетичної дипломатії Росії є створення нових маршрутів транспортування вуглеводнів в обхід сумнівних партнерів та зон політичної нестабільності. Це формує принцип альтернативності вибору маршрутів постачання вуглеводнів та знижує залежність Росії від позицій країн-транзитерів.

У реалізації енергетичної політики на регіональному та глобальному рівні Росія спирається і на природні переваги: колосальну ресурсну базу і транзитний потенціал. Реалізація нових трубопровідних проектів, також як і освоєння нових (шельфових) родовищ, таких як Штокманське в Баренцовому морі, постійно збільшують цей потенціал і міжнародну вагу Росії в енергетичній сфері. У прямому взаємозв'язку з цим фактором зростає вплив Росії в міжнародних організаціях (G8) і її можливості по формуванню інститутів і механізмів регулювання світового ринку вуглеводнів.

Багато завдань енергетичної політики Росії сьогодні вирішуються державою за допомогою «спеціальних агентів» – найбільших російських природних монополій («Газпром», «Роснефть», «Транснефть» і ін). Ці монополії володіють колосальним потенціалом і можливостями, каналами ділової комунікації та мережею партнерів, постачальників, контрагентів в країнах-імпортерах, здатні здійснювати прямий вплив на політичні структури (у тому числі міжнародні) там, де діяльність дипломатів, в силу різних причин та існуючих процедур, ускладнена, з іншого боку, висока частка участі держави в справах цих корпорацій створює ситуацію, коли різні виконавчі органи цих монополій фактично інтегровані в структуру державного управління, що перетворює зазначені монополії в прямій інструмент реалізації зовнішньої політики Росії в політичній і енергетичній сферах. Всі ці чинники обумовлюють вагоме значення вказаних компаній для енергетичної дипломатії Росії, яке буде зберігатися в майбутньому і має помітну тенденцію до зростання.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що енергетична дипломатія протягом останніх років стало системоутворюючим чинником російської зовнішньої політики. Цьому сприяли як світові економічні тренди (збільшення ваги енергетичного чиннику, активізація використання газу у порівнянні з нафтою), так і внутрішні інституційні процеси в російській владі та корпоративному секторі. Поєднання інтересів держави та провідних природних монополій дозволили використовувати у зовнішній політиці РФ широкий спектр ефективних інструментів, які поєднують засоби традиційної дипломатії з активною комерційною експансією на зовнішніх ринках та потужними інфраструктурними транзитними проектами. Завдяки цьому енергетичний чинник став домінуючим у позиціонуванні РФ як одного зі світових лідерів, компенсуючи своїм стратегічним та геополітичним значенням інші аспекти відставання від провідних держав та економік.

Бібліографічні посилання:

1. Грамберг И. С. Арктика на пороге третьего тысячелетия (ресурсный потенциал и проблемы экологии) / И. С. Грамберг, Д. А. Додин, Н. П. Лаверов и др. – Спб., 2000; Жизнин С. З. Энергетическая дипломатия России: экономика, политика, практика / С. З. Жизнин. – М. 2005; Капто А. С. Мир. Энциклопедия / А. С. Капто. – М., 2008; Лузянин С. Г. Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004 – 2008 гг.) / С. Г. Лузянин. – М.: АСТ – «Восток – Запад», 2008; Малышева Д. Б. Россия и

Каспийский регион: проблемы безопасности развития / Д. Б. Малышева. – М., 2002; Мастепанов А. М. Региональные и внешнеэкономические аспекты энергетической политики России / А. М. Мастепанов. – М.: ВНИИО-ЭНГ, 1997; Мастепанов А. М. Топливно-энергетический комплекс России на рубеже веков – состояние, проблемы и перспективы развития / А. М. Мастепанов. – М. 2001; Разумнова Л. Л. Проблемы современной нефтяной политики / Л. Л. Разумнова. – М. 2006; Рубан Л. С. Геостратегические интересы Российской Федерации на Дальнем Востоке / Л. С. Рубан, Е. Г. Катаева, В. К. Хегай. – М.: Наука, 2006; Симонов К. В. Энергетическая сверхдержава / К. В. Симонов. – М. 2006; Телегина Е. А. Энергетическая безопасность и энергетическая интеграция в Евразии в XXI веке: азиатский профиль / Е. А. Телегина, Л. А. Студеникина. – М. 2006; Томберг И. Р. Трубопроводы в обход России: реальность и перспективы / И. Р. Томберг // Труды Института проблем естественных монополий. Выпуск 2. «Естественные монополии в топливно-энергетическом комплексе России». – М. – 2007. – С. 153-164.; Энергетические измерения международных отношений и безопасности в Восточной Азии. Под ред. А.В. Торкунова. – М., 2007; Уткин А. И. Единственная сверхдержава / А. И. Уткин. – М. 2003; Шафраник Ю. К. Основные направления обеспечения энергетической безопасности России / Ю. К. Шафраник // Сборник материалов международного консультативного совещания «Россия-Европа: стратегия энергетической безопасности» – М., 1995; Новая энергетическая политика России. – М.:Энергоатомиздат, 1995; Энергетическая безопасность России и СНГ. Материалы международного консультативного совещания. – М., 1996.

2. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 2010; Зиглер Ч. Э. Стратегия США в Центральной Азии и Шанхайская организация сотрудничества / Чарльз Э. Зиглер // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №4; Киссинджер Г. Дипломатия / Генри Киссинджер. – М., 1997; Коэн А. Дорога назависимости: энергетическая политика Казахстана / Арон Коэн. – Алматы: «Атамура», 2007; Kaplan R. D. The Geography of Chinese Power. How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea? / Robert D. Kaplan // Foreign Affairs. – May-June, 2010; Коллон М. Нефть, PR, Война: Глобальный контроль над ресурсами планеты / М. Коллон. – М.: Крымский мост, 2009; Ергин Д. Добыча, всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть / Д. Ергин. – М.: De-Ново, 1999; Hill F. «Energy Empire»: oil, gas and Russia's Revival / F. Hill. – Washington D.C., The Brooking Institution. 2004; Hill F. «The Russian Federation» / F. Hill // The Brookings Foreign Policy Stydies Energy Secucity Series. –2006; Hill F. Siberia, Russia's Economic Heartland and Daunting Dilema / F. Hill. – Washington D.C., The Brooking Institution, 2003; Stolyar O. Geopolitics in the Caspian: can Russia keep control in its own backyard / O. Stolyar. – Princeton. 1998; Simonian H. The geopolitics of the Caspian region / H. Simonian. – London, Tauris .2003.

Магда Е. В. Ключевые векторы энергетической дипломатии Российской Федерации

В статье анализируются ведущие тенденции энергетической дипломатии РФ и ее основа на современном этапе. Международная энергетическая политика РФ рассматривается в широком международно-политическом контексте, на фоне все возрастающего экономического и политического значения энергетических проблем. Проведенный автором анализ позволяет утверждать, что энергетическая дипломатия в последнее время стала системообразующим фактором российской внешней политики.

Ключевые слова: энергетическая дипломатия, РФ, энергетическая безопасность

Magda Y. The key factors of energy diplomacy Russian Federation

The article deals with the basic trends of Russian energy policy. International energy policy of Russian Federation is analyzed in wide international political and economic context. Author claims that energy diplomacy became systematically important for Russian foreign policy.

Keywords: energy diplomacy, Russian Federation, energy security.

References

Bzhezinskiy Z., 2010, V*elikaya shahmatnaya doska [Tha Grand Chessboard]*, Mezhdunarodnyie otnosheniya, Moscov

Energeticheskaya bezopasnost Rossii i SNG [Energetic security of Russia and CIS], 1996, Moscov

Energeticheskie izmereniya mezhdunarodnyih otnosheniy i bezopasnosti v Vostochnoy Azii [Energetic dimensions of foreign affairs and security in Eastern Asia], 2007, Moscov

Ergin, D 1999, *Dobyicha, vsemirnaya istoriya borby za neft, dengi i vlast [Mining, world history of fight for oil, money and power]*, De-Novo, Moscov

Gramberg, I, Dodin, D & Laverov, N 2000, *Arktika na poroge tretego tyisyacheletiya (resursnyiy potentsial i problemyi ekologii) [Arctic on the threshold of the third millennium (resource potential and environmental problems)],* Saint-Petersburg

Hill, F 2003, Siberia, *Russia's Economic Heartland and Daunting Dilema*, The Brooking Institution, Washington D.C.

Hill, F 2004, *«Energy Empire»: oil, gas and Russia's Revival,* The Brooking Institution, Washington D.C.

Hill, F 2006, 'The Russian Federation', *The Brookings Foreign Policy Stydies Energy Secucity Series*

Kaplan, R 2010, 'The Geography of Chinese Power. How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea?', *Foreign Affairs*, May-June

Kapto, A 2008, *Mir.Entsiklopediya [World. Encyclopedia]*, Moscov

Kissindzher, G 1997, *Diplomatiya [Diplomacy]*, Moscov

Koen, A 2007, *Doroga nezavisimosti: energeticheskaya politika Kazahstana [The independence road: energetic policy of Kazakhstan],* «Atamura», Almaty

Kollon, M 2009, *Neft, PR, Voyna: Globalnyiy kontrol nad resursami planety [Oil, PR, war:global controlover the planet resources]*, Kryimskiy most, Moscov

Luzyanin, S 2008, *Vostochnaya politika Vladimira Putina. Vozvraschenie Rossii na «Bolshoy Vostok» (2004 – 2008 gg.) [Eastern policy of Vladimir Putin. The return of Russia to "The Great East" (2004-2008)]*, AST – «Vostok – Zapad», Moscov

Malyisheva, D 2002, *Rossiya i Kaspiyskiy region: problemyi bezopasnosti razvitiya [Russia and Caspian region: the securitu problems of development]*, Moscov

Mastepanov, A 1997, *Regionalnyie i vneshneekonomicheskie aspektyi energeticheskoy politiki Rossii [Regional and foreign economic aspects of energy policy of Russia]*, VNIIO-ENG, Moscov

Mastepanov, A 2001, *Toplivno-energeticheskiy kompleks Rossii na rubezhe vekov — sostoyanie, problemyi i perspektivyi razvitiya [Fuel and energy complex of Russia at the turn of the century – state, problems and prospects]*, Moscov

Novaya energeticheskaya politika Rossii [Tne new energetic policy of Russia], 1995, Energoatomizdat, Moscov

Razumnova, L 2006, *Problemyi sovremennoy neftyanoy politiki [The problems of contemporary oil policy],* Moscov

Ruban, L, Kataeva, E & Hegay, V 2006, *Geostrategicheskie interesyi Rossiyskoy Federatsii na Dalnem Vostoke [Geostrategic interests of Russia Federation at the Far East],* Nauka, Moscov

Shafranik, Yu 1995, 'Osnovnyie napravleniya obespecheniya energeticheskoy bezopasnosti Rossii' ['Main directions of energy security of Russia'], *Sbornik materialov mezhdunarodnogo konsultativnogo soveschaniya «Rossiya-Evropa: strategiya energeticheskoy bezopasnosti»,* Moscov

Simonian, H 2003, *The geopolitics of the Caspian region*, Tauris, London

Simonov, K 2006, *Energeticheskaya sverhderzhava [Energetic super-power]*, Moscov

Stolyar, O 1998, *Geopolitics in the Caspian: can Russia keep control in its own backyard*, Princeton

Telegina, E & Studenikina, L 2006, E*nergeticheskaya bezopasnost i energeticheskaya integratsiya v Evrazii v XXI veke: aziatskiy profil [Energy securitu and energy integration in Eurasia in XXI century: Asian profile],* Moscov

Tomberg, I 2007, 'Truboprovody v obhod Rossii: realnost i perspektivyi' ['The pipelines bypassing Russia: reality and prospects'], *Trudyi Instituta problem estestvennyih monopoliy, Vol. 2, Estestvennyie monopolii v toplivno-energeticheskom komplekse Rossii*, pp. 153-164

Utkin, A 2003, *Edinstvennaya sverhderzhava [The single superpower]*, Moscov

Zhiznin, S 2005, *Energeticheskaya diplomatiya Rossii: ekonomika, politika, praktika [Energetic diplomacy of Russia: economy, politics, practice],* Moscov

Zigler, Ch 2005, 'Strategiya SShA v Tsentralnoy Azii i Shanhayskaya organizatsiya sotrudnichestva' ['The USA strategy in the Central Asia and the Shanghai Cooperation Organization'], *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya*, no. 4

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 342.1:321.

Е. В. Мамонтова

Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

ІМІДЖ ОРГАНУ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Робиться огляд здобутків провідних фахівців у сфері вивчення різноманітних аспектів публічного іміджу. Обґрунтовуються теоретико-методологічні засади дослідження іміджу органу публічної влади на основі розкриття його природи як соціального феномену.

Ключові слова: імідж, образ, репутація, орган публічної влади, управлінський ресурс.

Ключове місце у сучасних процесах державного будівництва належить проблемі формування ефективної системи державного управління та місцевого самоврядування. Активне становлення громадянського суспільства та подальша демократизація суспільно-політичних відносин висувають нові вимоги до функціонування всієї системи публічного адміністрування, її окремих інституцій, діяльності посадових осіб. Втім, на відміну від країн розвиненої демократії, де ці інститути створювалися і еволюціонували протягом століть, в Україні, з добре відомих історичних причин, такого практичного досвіду бракує. У зв'язку з цим деякі аспекти функціонування органів публічного адміністрування залишаються недостатньо чи неґрунтовно вивченими та правове і організаційно незабезпеченими. Одним з них, на наш погляд, є питання формування позитивного іміджу органів державного управління та місцевого самоврядування. Актуальність звернення до цієї теми зумовлена перед усім необхідністю забезпечення ефективного діалогу між органами публічного управління і структурами громадянського суспільства з метою запобігання відчуження населення від влади та запроваджених нею системних реформ.

На сьогодні теоретико-методологічну базу дослідження іміджу в політиці складають положення класичних та сучасних робіт з соціальної філософії та комунікативістики (Дж. Бергер, Е. Бернейз, Дж. Бернет, Г. Брум, Д. Груніг, Д. Доті, С. Катліб, Л. Кортленд, Ф. Котлер, Е. МакКарті, С. Маріарті, К. Ротцол, І. Сендідж, А. Сентер, У. Уеллс, В. Фрайбургер, Р. Харлоу та ін.), соціальної психології та соціології управління (М. Вебер, О. Володарська, Г. Ласуел, С. Ольшанський, Л. Орбан-Лембрік, О. Панасюк, О. Перелигіна, В. Шепель та ін.), теорії комунікації та політології (Н. Барна, В. Бебик, П. Гуревич, В. Маценко, О. Панасюк, Г. Почепцов, С. Файер, О. Феофанов, Ю. Хабермас та ін.), державного управління (І. Альохіна, В. Атаманчук, В. Бабкін, М. Головатий, С. Денисюк, Г. Дідух, В. Дрешпак, М. Іжа, В. Князєв, Н. Лікарчук, П. Надолішний, О. Оболенський, О. Порфімович, Г. Почепцов, Р. Ромашкіна, С. Серьогін, О. Якубовський та ін.).

Однак, розробка цілісної моделі побудови іміджу органу публічної влади та основи стратегії комунікативно-іміджевого забезпечення його діяльності, будучи перед усім прикладним завданням, тим не менш все ще потребує ґрунтовного концептуального осмислення у категоріях політичної теорії та науки державного управління.

Метою даної статті є огляд здобутків провідних фахівців у сфері вивчення різноманітних аспектів публічного іміджу та обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження іміджу органу публічної влади на основі розкриття його природи як соціального феномену.

Слово «імідж», не зважаючи на свій неологічний статус, вже міцно увійшло у лексичний арсенал сучасної української мови. У перекладі з англійської імідж (англ. image – від лат. imago – образ, вид, імітація) означає штучну імітацію або подання зовнішньої форми будь-якого об'єкта чи особи. Серед найбільш поширених й узагальнених трактовок даного феномену назвемо такі: 1) імідж як зовнішній образ, що створюється суб'єктом з метою викликати певне враження, думку, відношення у інших; 2) імідж як сукупність властивостей, яки приписуються об`єкту рекламою, пропагандою, модою, традицією тощо з метою викликати певні реакції по відношенню до нього.

Традиційно імідж поділяють на індивідуальний (імідж політика, керівника, бізнесмена тощо) та колективний (імідж кампанії, фірми, установи, органу влади, політичної партії, громадської організації тощо). Зміст та механізми формування даних іміджів є різними, але органічно пов'язаними одне з одним за суттю.

Знайомство з масивом наукової літератури з проблематики публічного іміджу дозволяє визначити, що у витоків вивчення питання формування колективного іміджу стояла американська школа соціальної комунікативістики. Й по теперішній час американський досвід вважається найбільш інституціонально розвинутим в цій галузі. Вагомий внесок в розробку основних засад теорії та практики іміджування в США зробили Е. Бернайз, Д. Груніг, Р. Харлоу, С. Катліб, А. Сентер, Г. Брум, Д. Доті, Дж. Бергер, Л. Кортленд, І. Сендідж, В. Фрайбургер, К. Ротцол, У. Уеллс, Дж. Бернет, С. Маріарті, Ф. Котлер, Е. МакКарті та ін.

В цілому, як показує аналіз фахової літератури, формування перших наукових уявлень про імідж приходиться на кінець 60–70 років минулого сторіччя. Посилення інтересу до проблем іміджу на початку 1980-х років було зумовлено пожвавленням тих сфер бізнесу, де імідж перетворився на свого роду форму реклами та інструмент формування конкретних

установок у масовій свідомості споживача. Відчутне збільшення кількості публікацій з питань місця та ролі практик іміджетворення у політичному процесі, що спостерігається останніми десятиріччами, свідчить про значущість цієї проблематики для науки взагалі та практичної управлінської діяльності зокрема.

Російську та вітчизняну наукову громадськість проблема іміджу, іміджології та іміджування – процесу створення або конструювання іміджу, -почала цікавити наприкінці XX – на початку XXI ст. У цей час розпочинається активне дослідження загальних питань психології іміджу (О. Володарська, С. Ольшанський, Л. Орбан-Лембрік, О. Панасюк, О. Перелигіна, В. Шепель та ін.), вивчення соціопсихологічних та соціокультурних аспектів формування іміджу (Н. Барна, П. Гуревич, В. Маценко, О. Панасюк, Г. Почепцов та ін.), змісту професійних іміджів (І. Альохіна, С. Денисюк, Г. Дідух, В. Дрешпак, Н. Лікарчук, О. Порфімович, Г. Почепцов, Р. Ромашкіна, С. Серьогін та ін.).

Окрему категорію праць складають дослідження українських і російських науковців в галузі іміджетворення як складової PR в сфері політики та державного управління. Їх можна поділити за кількома напрямками. Це, передусім, критико-інтерпретуючі роботи зарубіжного досвіду (В. Королько, В. Музикант, В. Блажнов, І. Альошина, В. Моісеєв, Є. Ромат та ін.). До другого напрямку належать публікації, в яких висвітлюється погляд на діяльність по формуванню позитивного зовнішнього іміджу об'єкту з точки зору експериментально-прикладного підходу до масової комунікації (В. Конецька, І. Вікентьєв та ін.). Наступну групу складають роботи, присвячені висвітленню ролі і місця іміджевої складової у сфері забезпечення зв'язків з громадськістю в організації комерційної діяльності (І. Артим, І. Синяєва, Ю. Падафет, І. Яковлєв, О. Яновський та ін.). Філософія та технології паблікрилейшинз як способу формування політичного іміджу ґрунтовно розглянуто у публікаціях таких авторитетних авторів, як В. Бебик, Г. Почепцов, С. Файер, О. Феофанов та ін. З точки зору практики управління про PR-заходи згадується в дослідженнях Ю. Аврутіна, Ю. Кравченка, П. Мельника, Л. Руїс Мендісабаль та ін.

Зв'язки з громадськістю як система допоміжних функцій в сфері державного управління представлено у роботах В. Малиновського, К. Мельникової, С. Рязанової, І. Слісаренко, М. Свіріна та ін.

Останнім часом спостерігається активізація вітчизняного наукового загалу у полі висвітлення діяльності по зв'язках з громадськістю та іміджмейкінгом у окремих галузях державної політики. Зокрема, проблеми позитивного іміджу вітчизняних органів публічної влади розглянуто у роботах таких дослідників, як О. Бандурка, В. Годованець, С. Дрешпак, О. Порфімович, В. Серьогін, І. Казанчук, О. Юрчук та ін.

Щодо внутрішнього (корпоративного) аспекту формування іміджу, то концептуальні засади загально-управлінських підходів у цілому та в підготовці та перепідготовці відповідних управлінських кадрів зокрема розробляються в роботах В. Авер'янова, В. Атаманчука, В. Бабкіна, В. Бебика, Б. Гаєвського, М. Головатого, Н. Грінівецької, В. Князєва, В. Кременя, В. Лугового, П. Надолішнього, О. Оболенського, Н. Нижник, О. Якубовського, В. Яцуби та інших. Комплексний підхід до розв'язання саме етичних проблем сучасного державного службовця притаманний роботам В. Авер'янова, Н. Нижник та ін.

Враховуючи вагомість етичної складової корпоративного іміджу, слід також зупинитися на масиві наукових праць, в яких розкрито методологічні засади дослідження моральної культури в цілому та її управлінського сегменту зокрема. Перед усім, мова йде про вітчизняну культурологічну школу В. П. Іванова та його послідовників – Є. Бистрицького, В. Малахова та ін. Додамо також, що етико-ідеологічну проблематику досліджуваної проблеми вивчали українські вчені А. Білоус, О. Валевський, І. Варзар, Є. Головаха, О. Забужко, С. Здіорук, Г. Касьянов, В. Кізіма, В. Кремінь, М. Михальченко, М. Міщенко, М. Нинюк, Б. Парахонський, М. Пірен, М. Попович, В. Ребкало, Ф. Рудич, П. Ситник, М. Слюсаревський, В. Скуратівський, І. Смагін, а також їх російські колеги Г. Водолазов, К. Гаджієв, А. Галкін, М. Горшков, М. Ільїн, Б. Капустін, А. Кара-Мурза, Ю. Красін, В. Кувалдін, Т. Олексієва, І. Пантін, П. Федосов та ін.

Дослідження проблематики ціннісних орієнтацій сучасного громадянського суспільства та управлінської еліти у вітчизняній науці належать таким вченим, як М. Амосов, М. Боришевський, Т. Бутківська, Л. Дубовик, О. Завгородня, О. Килимник, І. Кресіна, М. Кравченко, О. Мостяєв, О. Музика, Ю. Педафет, М. Пірен, І. Попова, І. Симоненко, М. Скорик, О. Скориніна, Л. Сохань, О. Сухомлинська, В. Тюріна, Л. Філоненко, Т. Хомуленко, Н. Хомутнікова, В. Шилов та інші.

Проблеми адміністративно-правового регулювання питань корпоративної дисципліни та виховання згадувались у монографіях, дисертаціях, посібниках та наукових статтях В. Авер'янова, Г. Агеєнкової, Ю. Адушкіна, М. Ануфрієва, О. Бандурки, Д. Бахраха, Г. Бондаренка, А. Васильєва, В. Венедиктова, І. Веремеєнка, Д. Гавриленка, І. Галагана, А. Головка, І. Голосніченка, А. Горницького, С. Гончарука, Є. Додіна, М. Дорогих, М. Єропкіна, А. Калюжного, В. Кісіна, А. Клюшніченка, Л. Коваля, О. Ковальової, Т. Козирєвої, Ю. Козлова, Л. Колодкіна, А. Коренєва, Б. Лазарєва, О. Луньова, В. Манохіна, І. Мартьянова, В. Новосьолова, В. Опришка, Р. Павловського, І. Пахомова, Т. Пахомової, О. Пашкова, Л. Попова, О. Порфімович, О. Пятакова, В. Рябушкіна, Н. Саліщевої, В. Самсонова, А. Селіванова, О. Семчика, О. Серьогіна, В. Сіренка, В. Сорокіна, М. Студенікіної, Ю. Шемшученка, О. Шергіна, О. Юсупова, О. Якуби та ін.

Спираючись на роботи названих авторів, з метою уточнення сутності поняття «імідж органу публічної влади», розглянемо основні теоретичні підходи до визначення іміджу, як наукової категорії та соціального феномену у його державно-управлінському аспекті.

На сьогоднішній день у спеціальній літературі можна зустріти велику кількість визначень цього поняття. На думку Т. Хомуленко, Ю. Падафет та О. Скориніної (Homulenko, Padafet, Skorina 2005, p. 25) [15, с. 25], існування такої багатозначності у трактуванні іміджу зумовлене цілою низкою факторів, зокрема: сферою чи галуззю, на якій концентрується увага при дослідженні цього феномену; уподобаннями та фахом самого дослідника; функціональними особливостями й механізмами актуалізації самого феномену «імідж».

Так, у сучасних психологічних довідниках поняття «імідж» переважно тлумачиться як сформований у

масовій свідомості, емоційно забарвлений стереотипний образ певного об'єкта (Psychological Encyclopedia, 2006) [13, с. 101–102]. Зазначимо у цьому зв'язку, що вивчення образу у вітчизняній психологічній науці має досить давню історію. Зазвичай у психології (Psychological Encyclopedia, 2006) [13] під образом розуміють результат суб'єктивного відображення людиною навколишньої дійсності, представлений в ідеальному плані (Psychological Encyclopedia, 2006) [13]. В образі одночасно поєднані просторова організація, реальна структура і часова динаміка відображуваного явища. За своєю формою він є чуттєвим або раціональним. Образ завжди полімодальний і виступає найважливішим компонентом діяльності людини. Він орієнтує людину в певній ситуації, спрямовує дію на досягнення поставленої мети, коригуючи її в просторі і часі. У процесі відображення можливі перетворення вихідної інформації, тому образ не є точною копією відображеного об'єкта. Процес створення образу може бути активним, включати в себе процедуру аналізу й синтезу.

Ці характеристики можуть бути застосовані й до «іміджу». Однак слово «імідж», не є точним синонімом «образу». Як зазначає О. Перелигіна, більш правильно буде визначити імідж як різновид образу, при чому саме такий, прообразом якого є не будь-яке явище, а суб'єкт. Таким суб'єктом може поставати організація, колектив, група, особистість тощо (Perelygina 2002, p. 104) [11, с. 104].

Розкриваючи сутність поняття «імідж», необхідно відзначити, що досить часто в літературних джерелах останніх років зустрічається часткове або повне ототожнення таких термінів, як «імідж», «думка», «репутація», «авторитет». Так, відомий російський дослідник О. Панасюк підкреслює, що «імідж – це і є думка, яка склалася у оточення протягом певного часу» (Panasjuk A. Ju., 2008) [10, с 10], і вбачає різницю між відповідними термінами лише у граматичних правилах вживання цих слів.

Схожу думку обстоює й ціла низка інших дослідників. Наприклад, В. Олефір, вивчаючи особливості формування іміджу міліції, стверджує, що імідж – це думка, яка складається чи склалася в людей про об'єкт оцінки (Olefir 2003, p. 267) [8, с. 267]. Проте, низка українських дослідників в галузі іміджології (Н. Барна (Barna 2007) [2], Т. Хомуленко, Ю. Падафет та О. Скориніна (Homulenko, Padafet, Skorina 2005) [15]) вважають, що «імідж», як слово іншомовного походження, не може бути повним відповідником українського слова «думка», оскільки, в сучасній українській мові воно визначається як «...відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках ...» (New World Dictionary of the Ukrainian language, 2001a) [6, с. 622], тобто «думка» набуває цілісної реалізації власного потенціалу тільки за допомогою переведення її у мовний контекст. Імідж у цьому аспекті не є залежним від висловлення судження, оскільки носить характер переважно уявлення, що базується на образі, а тому може існувати у психіці лише на підставі відчуттів.

Щодо співставлення понять «репутація» та «імідж», відзначимо: враховуючи те, що репутація – це все-таки «...громадська думка» (New World Dictionary of the Ukrainian language, 2001b) [7, с. 117], ототожнення її з іміджем теж не має сенсу.

Ще одним близьким за значенням до іміджу терміном є «авторитет». Новий тлумачний словник української мови трактує авторитет як «загальновизнане значення, вплив, поважність особи...» (New World Dictionary of the Ukrainian language, 2001a) [6, с. 16]. Безумовно, у деяких випадках імідж теж має на меті певне управління аудиторією або певною особою та створюється саме для можливості впливу на респондента, але в жодному випадку твердження щодо невід'ємності цього параметру у складі іміджу є безпідставним. Окрім цього, процес формування стосунків авторитетності відбувається в умовах спільної діяльності та спілкування, а імідж, на відміну від авторитету, у своїй основі має інші соціально-психологічні закономірності, що будуються не лише на безпосередньому контакті з носієм, але й за допомогою засобів масової інформації, чуток тощо. «Імідж, – за твердженням Г. Почепцова, – це звернене у зовнішнє «Я» людини, її публічне «Я». (Pochepcov 2006, p. 54) [12, с. 54]. Л. Орбан-Лембрік визначає імідж (особистості чи організації) як «враження, яке організація та її співробітники справляють на людей і яке фіксується в їх свідомості у формі певних емоційно забарвлених стереотипних уявлень (думок, суджень про них)» (Orban-Lembrik 2010, p. 543) [9, с. 543]. А. Калюжний підкреслює, що імідж людини – «це її образ, який виникає в результаті сприйняття її зовнішніх та внутрішніх характеристик» (Kaljuzhnij 2007, p. 12) [4, с. 12]. О. Ковальова (Koval'ova 2007) [5] вважає, що імідж можна розглядати як цілеспрямовано створюваний особливого роду образ-уявлення, що за допомогою асоціацій наділяє об'єкт додатковими цінностями і завдяки цьому, сприяє більш емоційному його сприйняттю.

Ґрунтовний аналіз усіх цих визначень дозволяє виявити одну із особливостей іміджу – його спрямованість на зовнішнє середовище, провідною рисою якого є відображення потреб інших за допомогою своєрідного носія. У багатьох наукових джерелах зустрічається акцент на гнучкості, динаміці іміджу. Так, Г. Почепцов вказує, що «імідж - це гнучке поняття» (Pochepcov 2006, p. 102) [12, с. 102]. Окрім цього він стверджує, що головним компонентом іміджу є його комунікативна складова, оскільки, імідж – «це інструмент спілкування з масовою свідомістю» (Pochepcov 2006, p. 49) [12, с. 49]. Т. Хомуленко, Ю. Падафет та О. Скориніна трактують імідж як «символічний образ суб'єкта, що характеризується динамічністю, неподільною єдністю чуттєвих і змістових компонентів та відтворює потреби соціальної групи» (Homulenko, Padafet, Skorina 2005, p. 25) [15, с. 28].

Таким чином, аналізуючи різноманітні інтерпретації поняття «імідж», які мають місце в сучасній науці, слід зазначити, що незважаючи на різні підходи до його визначення, не підлягає сумніву, що імідж є складним багатовимірним феноменом, й перед усім мова йде про його подвійну – соціальну і психологічну – природу. Будучи образом суб'єкта для соціальної групи, імідж у певному значенні одночасно є й образом цієї групи для суб'єкта, адже побудова іміджу відбувається відповідно до уявлень (усвідомлених або неусвідомлених) суб'єкта про характеристики групи, для якої будується імідж. Імідж не можна розглядати лише як феномен психічного життя індивіда, проте неправильно його також вважати й проявом зовнішніх чинників. Як зазначає українська дослідниця в галузі іміджології Н. Барна, визначення «іміджу» повинно враховувати його подвійну природу, оскільки імідж є результатом роботи

психіки і спирається на індивідуальний та груповий досвід (Barna 2007, p. 24) [2, с. 24].

З огляду на предмет нашого дослідження зазначимо, що центральне місце в життєдіяльності будь-якої дорослої людини посідає праця – її свідома діяльність, спрямована на створення матеріальних і духовних благ, необхідна умова її існування та розвитку. Оскільки, серед усіх різновидів діяльності, пов'язаних з працею, провідною є, усе-таки, професійна діяльність, досить значна кількість публікацій, присвячена проблемі формування іміджу людини саме у сфері трудової діяльності (Andreeva 2002; Danil'chuk 2007; Kaljuzhnij 2007; Skripachenko 2001; Homulenko, Padafet, Skorina 2005) [1; 3; 4; 14; 15]. Приміром, Л. Данильчук професійно-особистісний імідж майбутнього фахівця фінансово-економічного профілю розглядає як образ, що формується й відтворюється в процесі професійної фінансово-економічної діяльності та максимально забезпечує реалізацію основної мети професійної діяльності особистості, а саме: всебічне сприяння стабільному поступальному розвитку фінансово-економічної системи держави, а також забезпечує моральну та матеріальну самореалізацію особистості (Danil'chuk 2007) [3]. А. Калюжний на прикладі освітянської галузі стверджує, що імідж професіонала – це символічний образ суб'єкта, що створюється при його взаємодії з учасниками соціальної взаємодії (Kaljuzhnij 2007, p. 12) [4, с. 12].

Ю. Андрєєва, з'ясовуючи взаємозв'язок професійних і особистісних якостей іміджу керівника, стверджує, що останній є інтегральною, індивідуальною характеристикою професійних та особистісних якостей у формі цілісного образу, що відображається в членів колективу та інших осіб, які знаходяться з ним у прямій або непрямій взаємодії (Andreeva Ju. V., 2002) [1].

Т. Скрипаченко вважає, що імідж керівника є складним соціально-психологічним явищем. Психологічною основою для побудови уявлення про нього, на її думку, постають його емоційно-поведінкові реакції індивідуально-характерологічні прояви особистості та ділові якості, які він демонструє в процесі спілкування та вирішення управлінських завдань. Внаслідок особливої позиції керівника не тільки в організації різноманітних виробничих процесів, але й в системі стосунків з оточуючими людьми, в процесі створення іміджу беруть участь майже всі особистісні та ділові якості керівника (Skripachenko 2001) [14].

Т. Хомуленко, Ю. Падафет та О. Скориніна розглядають імідж державного службовця як «уявлення широкого кола громадськості про систему специфічних притаманних цьому колу працівників рис характеру, а також зовнішній вигляд, ораторські та комунікативні вміння, ділові якості та особливості поведінки» (Homulenko, Padafet, Skorina 2005, p. 61) [15, с. 61].

З іншого боку, дослідження іміджу як глобального соціального феномену, аналіз умов виникнення та розвитку іміджу у сучасному суспільстві вимагають зробити наголос на ілюзорності його природи. Адже причини виникнення іміджу полягають в бажанні приховати реальність людей від самих себе. Тому зміст іміджу завжди є певною псевдореальністю. Будучи засобом для досягнення певних цілей, імідж здатний наділяти реальні об'єкти додатковими цінностями, які перебувають за межами їх реальних якостей. Імідж спроможний блокувати раціональне пізнання та спричиняти неадекватне відображення реальності. Його можна створювати, змінювати, підтримувати, його можна й зруйнувати, він може бути бездоганно сформованим тощо.

Враховучи вищевикладене, зазначимо, що імідж – це сукупність соціальних оцінок і вражень, викликаних вчинками і висловами, характером і діями, якостями і вадами, а також способами життя і діяльності, їх результатами та іншими, у тому числі іманентними характеристиками окремих людей, колективів, соціальних груп, націй, народів. Отже, імідж – це узагальнений образ людини, спільноти або організації, який складається в масовій свідомості оточуючих.

До найбільш ґрунтовних визначень поняття «імідж», розглянутих у ключових працях з іміджології, на нашу думку, можна віднести такі: 1) імідж як цілеспрямовано формований образ (якої-небудь особи, явища, предмету), покликаний надати емоційно-психологічний вплив на кого-небудь з метою популяризації, реклами тощо; 2) імідж як образ людини, організації, послуги та сума вражень, які складаються у свідомості людини та визначають відношення до них.

Виходячи з даних трактувань, поняття іміджу має подвійну природу і його слід трактувати у лінгвістично-смислових конструктах «імідж кого» та «імідж у кого», де перший розкриває об'єктивну сторону іміджу (імідж об'єкту N), а другий – його суб'єктивний вимір (імідж об'єкту N у сприйнятті певної групи). Саме такій підхід, на нашу думку, буде найбільш ефективним при дослідженні проблеми формування професійного іміджу, зокрема іміджу органу публічної влади.

Звідси, у контексті предмету нашого дослідження, можна говорити про співвідношення двох аспектів інституціонального іміджу, а саме, зовнішнього (публічного) та внутрішнього (корпоративного). Під іміджем організації (органу публічної влади зокрема) можна розуміти визначене відображення в індивідуальній чи масовій свідомості не тільки певних характеристик об'єкта або явища, а й зовнішніх атрибутів, таких як бренд, товарна марка, логотип, стиль ділової етики та ін. Як показує досвід, діяльність як окремих людей, так і організацій у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства, зокрема в державному управлінні, оцінюється споживачами їхньої продукції чи наданих ними послуг, тому імідж має надзвичайно важливе практичне значення. Відповідно, створення позитивного і привабливого іміджу окремої особи чи організації дає їм можливість зайняти лідируюче місце у соціальному світі.

Отже, створення іміджу органу публічної влади є питанням стратегічного планування його діяльності. У цьому зв'язку важливо розуміти, що імідж формується на основі об'єктивних характеристик діяльності суб'єкту. Причому він може складатися як природним шляхом (результат діяльності організації, органу влади, індивіда), так і внаслідок цілеспрямованої діяльності із застосуванням спеціальних соціо- і психотехнічних засобів і технологій. Але якщо формування іміджу має мало спільного з реальним становищем речей, то у будь-якому випадку він буде повністю зруйнованим.

У цьому зв'язку наголосимо: не зважаючи на те, що імідж може мати об'єктивну та штучну природу, тільки імідж, сформований на основі об'єктивних характеристик діяльності органу публічної влади, може стати реальним фактором його успіху. Звідси, тільки комплексний підхід до застосування перед усім інформаційно-комунікативних технологій формування

позитивного іміджу органу публічної влади дозволить всебічно та ефективно використовувати імідж у якості його управлінського ресурсу.

Виходячи із всього вищезазначеного, можна стверджувати, що формування іміджу може і повинно бути включено в систему раціонального соціального управління, адже у ситуації постіндустріального світу саме у площині образотворення криється широкий пласт ще невикористаних управлінських резервів. Зокрема імідж органу виконавчої влади в істотній мірі зумовлює успішність його політичних, ідеологічних і соціальних позицій і може розглядатися як управлінський ресурс. Втім, на сьогодні далеко не всі вітчизняні лідери політичних інституцій та керівники органів державного управління та місцевого самоврядування усвідомили значення іміджу в справі презентації організацій контрагентам і громадськості, що актуалізує пошук технологій формування позитивного іміджу органу виконавчої влади.

Бібліографічні посилання

1. Андреева Ю. В. Взаимосвязь профессиональных и личностных качеств имиджа руководителя : автореф. дисс. на соискание учён. степени канд. психол. наук / Ю. В. Андреева – Казань, 2002. – 24 с.
2. Барна, Н. В. Іміджелогія / Н. В. Барна. - К.: Ун-т Україна, 2007. – 217 с.
3. Данильчук, Л. О. Формування професійно-особистісного іміджу майбутніх фахівців фінансово-економічного профілю : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук / Л. О. Данильчук – Житомир, 2007. – 20 с.
4. Калюжний, А. А. Социально-психологические основы имиджа учителя: автореф. дисс. на соискание учён, степени д-ра психол. наук / А. А. Калюжний – Ярославль, 2007 – 50 с.
5. Ковальова О. О. Психологічні особливості формування основ професійного іміджу у майбутніх педагогів: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук. / О. О. Ковальова– Одеса, 2007. – 20 с.
6. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т./ Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: АКОНІТ, 2001. – Т. 1 : А-К. – 928 с.
7. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т./ Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: АКОНІТ, 2001. – Т. 3 : П-Я. – 862 с.
8. Олефір В. І. Формування позитивного іміджу співробітника ОВС / В. І. Олефір // Науковий вісник НАВСУ. – 2003. – Вип.2. – С. 266–273.
9. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2010. – 567 с.
10. Панасюк А. Ю. Формирование имиджа: стратегия, психотехнологии, психотехніки / Панасюк А. Ю. – М.: Деловая книга, 2008. – 266 с.
11. Перелыгина Е. Б. Психология имиджа / Е. Б. Перелыгина. -М.: Аспект-пресс, 2002. - 223 с.
12. Почепцов Г. Г. Имиджелогия / Г. Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук ; К.: Ваклер, 2006. – 576 с.
13. Психологічна енциклопедія / Упор. Л. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. - 424 с.
14. Скрипаченко Т. В. Соціально-психологічний імідж сучасного керівника: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук. – К., 2001. – 20с.
15. Хомуленко Т. Б. Теоретичні та практичні аспекти дослідження іміджу / Т. Б. Хомуленко, Ю. Г. Падафет, О. В. Скоріна. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2005. – 272 с.

Мамонтова Э. В. Имидж органа публичной власти как объект научного исследования и социальный феномен

Осуществляется обзор наработок ведущих специалистов в сфере изучения различных аспектов публичного имиджа. Обосновывается теоретико-методологический базис исследования имиджа органа публичной власти на основе раскрытия его природы как социального феномена.

Ключевые слова: имидж, образ, репутация, орган публичной власти, управленческий ресурс.

Mamontova E. V. The image of the public authority as an object of scientific research and social phenomenon

The achievements of leading experts in the study of various aspects of the public image are analyzed. The social, psychological, political, administrative aspects of the image as a social phenomenon are revealed. The potential of the image as a managerial resources of the public authority is showed.

The following theses are proved:

Formation of image can and should be included in the system of rational social management.

The situation in the post-industrial world is characterized by availability of a wide layer of unused administrative resources which are incorporated in the practice of image building.

Image enforcement authority to a considerable extent determines the success of its political, ideological and social positions and can be viewed as a resource.

Keywords: image, reputation, public authority, administrative administrative resource.

References

Andreeva Ju. V., 2002. V*zaimosvjaz' professional'nyh i lichnostnyh kachestv imidzha rukovoditelja : avtoref. diss* [The relationship of professional and personal qualities of the image of the head: Author. diss]. Kazan'.

Barna N. V., 2007. *Imidzhelogija* [Imagelogy], Un-t Ukraïna publ, K.

Danil'chuk, L. O., 2007. *Formuvannja profesijno-osobistisnogo imidzhu majbutnih fahivciv finansovo-ekonomichnogo profilju: avtoref. dis* [Formation of professional and personal image of the future professionals of financial and economic profile: Author. dis]. Zhitomir.

Homulenko T. B., Padafet Ju. G., Skorina O. V., 2005. *Teoretichni ta praktichni aspekti doslidzhennja imidzhu* [Theoretical and practical aspects of image research], VD «INZhEK» publ, X.

Kaljuzhnij, A. A., 2007. *Social'no-psihologicheskie osnovy imidzha uchitelja: avtoref. diss* [Socio-psychological foundations of a teacher's image: Author. diss]. Jaroslavl'.

Koval'ova O. O., 2007. *Psihologichni osoblivosti formuvannja osnov profesijnogo imidzhu u majbutnih pedagogiv : avtoref. dis* [Psychological characteristics of developing the foundations of a professional image at the future teachers: Author. dis.]. Odesa.

Novij tlumachnij slovnik ukraïns'koï movi [New World Dictionary of the Ukrainian language], 2001a. U 4-h t., T. 1, AKONIT publ, K.

Novij tlumachnij slovnik ukraïns'koï movi [New World Dictionary of the Ukrainian language], 2001b. U 4-h t., T. 3, AKONIT publ, K.

Olefir V. I., 2003. 'Formuvannja pozitivnogo imidzhu spivrobitnika OVS' [The formation of a positive image of law enforcement officers], *Naukovij visnik NAVSU*, Vip.2, pp. 266–273.

Orban-Lembrik L. E., 2010. *Psihologija upravlinnja* [Psychology of Management], Akademvidav publ, K.

Panasjuk A. Ju., 2008. *Formirovanie imidzha: strategija, psihotehnologii, psihotehniki* [Formation of image: strategy, psycho, psycho], Delovaja kniga publ, M.

Perelygina E. B., 2002. *Psihologija imidzha* [Psychology of the image], Aspekt-press publ, M.

Pochepcov G. G., 2006. *Imidzhelogija* [Imagelogy,]. Vakler publ, K.

Psihologichna enciklopedija [Psychological Encyclopedia], 2006, Akademvidav publ, K.

Skripachenko T. V., 2001. *Social'no-psihologichnij imidzh suchasnogo kerivnika: avtoref. dis.* [Socio-psychological image of a modern leader: Author. dis.], K.

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 328.184

Д. Д. Миняева
Санкт-Петербургский государственный университет

ОПЫТ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРАНСГРАНИЧНОЙ ЛОББИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИРОДООХРАННЫХ НКО США И КАНАДЫ ДЛЯ РОССИИ

Вследствие процесса глобализации проходит размывание понятия национального суверенитета. Особую роль в этом процессе играет трансграничная лоббистская деятельность природоохранных НКО. В США и в России такая деятельность ограничивается законами «Об иностранных агентах». Данная статья оправдывает введение законодательного контроля за лоббистской деятельностью НКО.

Ключевые слова: лоббизм, некоммерческая организация, НКО, иностранные агенты, энвайронментализм, природоохранные организации, США, Канада, Россия, законодательство, суверенитет

Новый миропорядок характеризуется тенденциями к всесторонней – политической, экономической, культурной – глобализации. При этом глобализация влечет за собой размывание понятия национального суверенитета и национального интереса. Таким образом, «внутренние дела государства, в которые никто не вмешивается и которые регулируются только национальным правом и обычаями, сужаются, а международное или определенного сообщества право расширяется» (Grinin 2005, p. 16) [1, с. 16].

Глобализация приводит к трансграничности многих процессов, связанных, в том числе, и с формированием национальной политики. Одним из наиболее очевидных примеров является деятельность природоохранных некоммерческих организаций (далее – НКО), трансграничный характер которой обусловлен глобальностью проблем окружающей среды. Энвайронменталистская деятельность традиционно не признает границ и позиционируется как деятельность на глобальном, международном уровне (наряду с национальным и региональным уровнем деятельности). Зачастую традиционная деятельность природоохранных НКО перерастает в лоббистсткую энвайронметалистскую деятельность. При этом «зеленое» лобби, за последние несколько десятилетий набравшее достаточный политический вес, активно лоббирует свои интересы, которые так или иначе связаны с проблемами состояния окружающей среды, секьюритизированной на глобальном уровне самими энвайронменталистами. Существует таким образом вероятность продвижения под видом ответов на глобальные вызовы специфических интересов самих энвайронменталистов, которые, в свою очередь, могут быть не связанны с проблематикой окружающей среды. Кроме того, достаточно часто деятельность природоохранных организаций в государстве финансируется иностранными гражданами или организациями. Однако такая позиция может противоречить национальным интересам государства и угрожать его суверенитету.

Проблематика данной статьи, которая является междисциплинарным исследованием, может быть условно разделена на три направления: законодательное регулирование лоббистской деятельности, глобализация политических процессов и деятельность, в том числе и лоббистская, природоохранных НКО. Проблематика лоббизма и его законодательного регулирования является достаточно популярной сферой исследования, среди российских специалистов можно отметить В. М. Васильеву (Vasil'eva 2011) [2], Н. Г. Зяблюка (Zjabljuk 2000) [3] и С. С. Костяева (Kostjaev 2010) [4]. Проблемы глобализации также широко освещены в российской и зарубежной литературе. Следует упомянуть труды У. Бека (Bek 2012) [5], Дж. Розенау (Rosenau 2003) [6] и Л. Е. Гирина (Girin 2011) [7]. Третье направление достаточно хорошо изучено за рубежом, и за последнее десятилетие российская научная школа также обратила свое внимание на проблемы экополитологии – наибольшую ценность имеют труды А. И Костина (Kostin 2005) [8], Е. И. Глушенковой (Glushenkova 2010) [9], Д. В. Ефименко (Efremenko 2006) [10]. Отдельно стоит отметить радикальный подход к проблеме оценки деятельности энвайронменталистов В. Каптерева (Kapterev 2005) [11].

Целью данной статьи является выявление основных рисков и перспектив законодательного регулирования трансграничной деятельности природоохранных НКО в современной России на основе анализа законодательного регулирования такой деятельности НКО в США и Канаде (странах, где «зеленое» лобби играет значимую роль в политических процессах).

В США, также как с недавнего времени и в России, трансграничная деятельность природоохранных НКО ограничивается законами об иностранных агентах, которые требуют регистрацию таковых по принципам, схожим с принципами регулирования деятельности обычных лоббистов. Контроль над правовой деятельностью иностранных лоббистов в США осуществляется в основном посредством принятого в 1938 г. закона «О регистрации иностранных агентов» (Foreign Agents Registration Act, 1938) [12]. Этот закон требует от лиц, действующих в качестве агентов иностранных государств с целью достижения неких политических целей, периодического обнародования информации об их контактах с иностранным руководством, а также о лоббистской деятельности и средствах, потраченных на нее. Таким образом, предполагается, что этот закон обеспечит адекватную оценку правительством и народом США деятельности иностранных агентов в стране. Позже закон был дополнен рядом поправок, направленных на разграничение понятий «политическая пропаганда» и «лоббистская деятельность в сфере экономики». Этот закон и поправки к нему, сами по себе являющиеся наследием предвоенного периода и эпохи биполярного мира, тем не менее, отвечают новым вызовам эпохи глобализации. Закон направлен на обеспечение суверенитета США, делает прозрачной иностранную политическую деятельность в стране и предоставляет возможность оценивать деятельность тех или иных организаций. Однако стоит отметить также, что природоохранные организации, такие как Гринпис (Greenpeace), в США не классифицируются как «иностранные агенты».

Далее стоит подробнее остановиться на российском законодательстве. Речь идет о принятых в июле 2012 г. поправках к Федеральному закону от 19 мая 1995 г. № 82-ФЗ «Об общественных объединениях» и к

Федеральному закону от 12 января 1996 г. № 7-ФЗ «О некоммерческих организациях». Данные поправки, опираясь на американский законодательный опыт, во-первых, дают определение тем российским НКО, которые являются «иностранными агентами», как организациям, которые получают денежные средства и иное имущество от иностранных государств и граждан, международных и иностранных организаций и российских юридических лиц, финансируемых из-за рубежа; и которые при этом участвуют, «в том числе в интересах иностранных источников, в политической деятельности, осуществляемой на территории РФ» (Federal Law № 121-FZ dated 20 July 2012 «On Amendments to Certain Legislative Acts of the Russian Federation with regard to the regulation of non-profit organizations acting as a foreign agent») [13]. Во-вторых, они обязывают НКО «информировать федеральный орган государственной регистрации об объеме денежных средств и иного имущества, полученных от иностранных источников, <…> о целях расходования этих денежных средств <…> и об их фактическом расходовании и использовании» (Federal Law № 121-FZ dated 20 July 2012 «On Amendments to Certain Legislative Acts of the Russian Federation with regard to the regulation of non-profit organizations acting as a foreign agent») [13].

Однако российский закон обладает рядом недостатков. Во-первых, под действие данного закона при определенной оценке могут попасть практически все российские НКО, получающие материальную помощь от иностранных источников, даже если их деятельность и не стремится оказать влияние на процесс принятия политического решения. Согласно поправкам, НКО «… признается участвующей в политической деятельности, осуществляемой на территории РФ, если <…> она участвует (в том числе путем финансирования) в организации и проведении политических акций в целях воздействия на принятие государственными органами решений, направленных на изменение проводимой ими государственной политики, а также в формировании общественного мнения в указанных целях» (Federal Law № 121-FZ dated 20 July 2012 «On Amendments to Certain Legislative Acts of the Russian Federation with regard to the regulation of non-profit organizations acting as a foreign agent») [13]. Хотя далее делается исключение для деятельности «в области науки, культуры, искусства, здравоохранения, <…> социальной поддержки и защиты граждан, защиты материнства и детства, социальной поддержки инвалидов, пропаганды здорового образа жизни, <…> защиты растительного и животного мира, благотворительная деятельность, а также деятельность в области содействия благотворительности и добровольчества» (Federal Law № 121-FZ dated 20 July 2012 «On Amendments to Certain Legislative Acts of the Russian Federation with regard to the regulation of non-profit organizations acting as a foreign agent») [13], на практике даже такое определение может трактоваться очень широко. Кроме того, возвращаясь к проблеме деятельности энвайронменталистов, стоит отметить, что в российском законодательстве понятие «защиты» природы трактуется достаточно узко, и большая часть деятельности природоохранных организаций в своей деятельности выходит за ее рамки. Во-вторых, в России НКО считается иностранным агентом, если она получает материальную помощь из иностранных источников и при этом занимается политической деятельностью, однако при этом законом не требуется доказать факт прямой связи этих двух явлений.

В контексте рассматриваемой проблемы возникает два вопроса. Во-первых, насколько в условиях глобализации и уязвимости суверенитета государства такой строгий законодательный контроль оправдан? Во-вторых, как рассмотренные выше поправки к российскому законодательству могут повлиять на деятельность природоохранных организаций на территории РФ и насколько актуально ограничение деятельности таких организаций в России?

Ответом на первый вопрос и наиболее ярким примером противоречия глобальных интересов природоохранных организаций и национального интереса можно считать ситуацию, сложившуюся в 2008–2013 гг. в США и Канаде вокруг процесса утверждения проекта нефтепровода Кистоун ИксЭль (Keystone XL), предназначенного для транспортировки нефти из канадской провинции Альберта на НПЗ Мексиканского залива. С одной стороны, этот нефтепровод необходим и для обеспечения энергетической безопасности США, и для экономического процветания Канады. Однако, с другой стороны, специальная комиссия Государственного департамента США выявила в проекте высокие риски для окружающей среды, и строительство нефтепровода в 2012 г. было приостановлено под давлением активного протестного движения со стороны природоохранных НКО. Отказ президента США от проекта вызвал некоторую напряженность в американо-канадских отношениях. Особенное недовольство со стороны канадского правительства вызвали не официальные причины отказа, а выступления экологических активистов в США, которые призывали бойкотировать «грязную канадскую нефть» (Stop the Expansion) [14]. Например, премьер-министр Канады С. Харпер заявил: «Некоторые американцы, кажется, хотят, чтобы Канада стала одним гигантским национальным парком на севере Северной Америки» (Agren) [15].

Доказанным фактом является взаимодействие природоохранных организаций США и Канады, направленное на вынесение отрицательно решения по проекту. Особенную остроту конфликту придает тот факт, что подобные действия не только стремятся косвенно повлиять на политику государств, но и противоречат, как минимум, государственным интересам Канады и не отражают также официально сформулированные государственные интересы США. Это является крайне важным фактом, доказывающим, что «зеленое» лобби на данный момент является самостоятельной и амбициозной силой.

Природоохранное движение в Канаде значительно слабее американского, кроме того, в отличие от США, оно не имеет практически никакой поддержки со стороны государства, что объяснятся особой ролью нефтедобывающих компаний в экономической и политической жизни Канады. Следовательно, энвайронменталистское лобби также долгое время находилось в тени. Однако его деятельность последнее время заметно активизировалась, и, как следствие, в Канаде выросло количество обвинений американского «зеленого» лобби в незаконном оказании помощи канадским природоохранным организациям. Согласно оценке ванкуверского исследователя В. Краузе, «…в последние годы американские неправительственные организации, такие как ЮЭс Тайдс Фаундейшн (The U.S. Tides Foundation), Фонд братьев Рокфеллеров (The Rockefeller Brothers Fund) и Фонд Уильяма и Флоры

Хьюлетт (The William and Flora Hewlett Foundation), пытаются остановить добычу нефти в Канаде» (Agren) [15]. Согласно результатам ее исследования, как минимум 10 американских благотворительных фондов через 850 грантов за последние 10 лет передали канадским экологическим группам интересов около $ 300 млн (Speech of Vivian Krause to Standing Committee on Natural Resources) [16].

Существует множество других доказательств взаимодействия канадских и американских природоохранных организаций. Например, в июле 2008 г. Фонд братьев Рокфеллеров начал координировать и финансировать несколько природоохранных групп с целью сорвать строительство нефтепровода Кистоун ИксЭль (Northrop 2008) [17]. Фонд Дэвида Сузуки (David Suzuki Foundation), также активно выступающий против развития нефтедобычи в Альберте, за последние 10 лет получил около $ 13 млн. от американских неправительственных природоохранных фондов (Krause (b)) [18]. Кроме того, американская НКО ЮЭс Тайдс Фаундейшн выплатила в общей сложности $ 10,2 млн. 44 организациям, проводящим кампании против нефтедобычи в Канаде (Krause V.(a)) [19]. При этом экологические группы в Канаде, не отказываясь от факта иностранной помощи, заявляют, что материальная поддержка из-за рубежа является признанием того, что проблемы, связанные с канадскими углеводородами, особенно с нефтеносными песками Альберты, стали трансграничными.

Описанное выше явление характеризуется автором как «трансграничный» лоббизм. Этот термин сконструирован исследователем специально для характеристики конкретных отношений, описанных выше. Он происходит из более широких понятий, характеризуемых как иностранный и международный лоббизм. Под иностранным лоббизмом понимается «процесс по продвижению интересов иностранных частных лиц, корпоративных структур (а также представляющих их профессиональных лоббистских фирм и общественных организаций) в национальных органах государственной власти, с целью добиться принятия выгодного для них политического решения» (Foreign lobbying, 2009) [20]. Под международным лоббизмом, относительно новым явлением, связанным с глобализацией, понимаются «действия ресурсно-обеспечительных внешних по отношению к процессу принятия решений акторов в попытке повлиять на результат вышеупомянутого процесса, органы и лиц, принимающих решения в системе международных отношений» (Vasil'eva 2011) [21], то есть международный лоббизм, в отличие от иностранного лоббизма, предполагает деятельность на наднациональном уровне, например, в структуре международных организаций. Такой лоббизм менее всего подвержен законодательному регулированию, поскольку «национальные правовые механизмы лоббирования практически не подлежат распространению на сферу международного продвижения интересов государств и ТНК, <…> так как интересы лоббируются в рамках негосударственных образований» (Vasil'eva 2010) [22].

Однако в данной ситуации мы сталкиваемся с несколько иным явлением. «Трансграничный» лоббизм можно рассматривать как составную часть более широкого понятия «иностранный лоббизм», однако он не тождественен с ним. Под феноменом «трансграничного» лоббизма автор понимает взаимодействие двух неправительственных НКО, зарегистрированных в двух разных государствах, которое имеет своей целью проведение какого-то определенного решения в государственных органах одной из стран. Таким образом возникает ситуация, когда та или иная группа интересов не просто старается повлиять на правительство иностранного государства, но оказывает определенного рода поддержку дружественным лобби-группам этого государства. Следовательно, одна из организаций будет являться иностранным агентом, который будет представлять интересы другой организации, которая по отношению к первой будет иностранной. Подобную деятельность сложно выявить и законодательно ограничить, при этом она может иметь достаточно серьезные последствия.

Именно отсутствие законодательного регулирования деятельности иностранных агентов привело к сложившейся в Канаде ситуации. Хотя канадским правительством были приняты меры по борьбе с критиками проекта (например, федеральное правительство начало расследование экономической деятельности НКО, в том числе, связанных с защитой окружающей среды), государственный контроль над деятельностью подобного рода недостаточен (Agren) [15]. В Канаде единственным законом, регулирующим деятельность зарубежных лоббистов, является закон 1960 г. «О проведении выборов в Канаде» (The Canada Elections Act (The Canada Elections Act, 1960) [23]). Этот закон запрещает использование политических пожертвований от иностранцев: «ни один человек или партия не должны принимать или использовать взносы от лица, которое не является гражданином Канады <…>, или является корпорацией или ассоциацией, которая не ведет бизнес в Канаде, иностранной политической партией или иностранным правительством» (Vasil'eva 2010) [22], однако только в ходе предвыборных кампаний. Следовательно, во все остальное время канадский государственный суверенитет оказывается незащищенным от посягательств различных иностранных и наднациональных групп интересов.

Таким образом, можно отметить, что следствием эволюции и усиления энвайронменталистского лобби в США стало появление такого феномена, как «трансграничный» лоббизм. Энвайронменталистское лобби в данной ситуации ведет себя как независимый от государственной политики субъект, который, пренебрегая национальными интересами страны, вмешивается также и во внутренние дела другой страны, вовлеченной в проблему, ставя под угрозу дружеские отношения США и Канады и провоцируя международный конфликт. Следовательно, в данной ситуации экологическая безопасность в понимании неправительственных организаций противоречит национальной безопасности, что в корне расходится с первоначальной концепцией экологической безопасности (Buzan, Waever, De Wilde 1998) [24]. Таким образом, при рассмотрении деятельности природоохранных организаций в глобальном контексте, введение законодательных ограничений на деятельность иностранных агентов кажется логичным шагом, необходимым для сохранения государственного суверенитета и формирования политики национального интереса.

С другой стороны, уровень деятельности природоохранных организаций в России, безусловно, далек от американского или канадского. Тем не менее, общемировая тенденция усиления «зеленого» лобби не могла не сказаться и на статусе энвайронменталистов в России. Наиболее показательной в этом плане

является деятельность природоохранных организаций, направленная на борьбу с углеводородной индустрией в стране, причем речь идет, в первую очередь, об оффшорной добыче нефти, что еще раз подчеркивает трансграничный характер «зеленого» лобби.

Наиболее примером является кампания по защите западно-тихоокеанской популяции серых китов от деятельности нефтедобывающей компании Сахалин Энерджи (Sakhalin Energy), связанная с тем, что «участки проектов «Сахалин-1» и «Сахалин-2» захватывают большую часть китовых пастбищ» (Grigor'ev, Knizhnikov 2009) [25]. Еще в 2002–2005 гг. прошел ряд судебных тяжб, в которых столкнулись интересы природоохранных и нефтедобывающих корпораций. Протестный отклик (в том числе и со стороны европейских компаний, финансировавших проекты) был настолько высок, что Сахалин Энерджи была вынуждена изменить маршрут подводного нефтепровода, соединяющего нефтедобывающие платформы и сушу. В 2008 г., когда компания-оператор проекта «Сахалин-1» Эксон Нефтегаз (Exxon Neftegaz) начала подготовку к прокладке нефтепроводов через Пильтунский залив, являющийся ареалом обитания серых китов, поднялась очередная волна протестов со стороны природоохранных организаций. В том числе, в феврале 2008 г. такие организации, как «Международный фонд защиты животных (IFAW), Всемирный фонд дикой природы (WWF) России, Гринпис России, Экологическая вахта Сахалина, обратились к председателю Правительства РФ В. В. Путину с просьбой взять ситуацию под контроль правительства и принять срочные меры, чтобы спасти серых китов» (Grigor'ev, Knizhnikov 2009) [25].

Также стоит отметить достаточно активную деятельность, направленную против бурения на Арктическом шельфе. Эта кампания является показательной в том плане, что за нее ответственны не только российские природоохранные организации, но и иностранные, например, канадское отделение Гринпис. Был запущен, в том числе, международный проект «Защитим Арктику» («Save the Arctic»), стремящийся оказывать влияние и на нефтедобывающие корпорации, и на правительства государств, вовлеченных в нефтедобычу на арктическом шельфе, и на общественное мнение. Таким образом, рассмотренные выше примеры могут попадать под действие новых поправок к законам «Об общественных объединениях» и «О некоммерческих организациях», особенно, если организации продолжат свою деятельность по таким жизненно важным для России вопросам, как нефтедобыча. Теоретически, может сложиться ситуация, подобная канадской.

Стоит отметить, что природоохранные организации в целом негативно восприняли принятие этих поправок. По всей видимости, они осознают, что при всей схожести с американским законом «О регистрации иностранных агентов», российский закон будет стремиться строго контролировать природоохранные организации, особенно в случае, если они будут стремиться проводить деятельность, отличную от национального интереса страны. Исполнительный директор Гринпис Интернешнл К. Найду так прокомментировал введение нового закона и вероятность классификации организации как «иностранного агента»: Гринпис привержен принципам подотчетности, траспарентности, мы публикуем все свои годовые отчеты <…> Вместе с тем <…> такое законодательство <…> никак не способствует развитию демократии» («Greenpeace» will not give up the Arctic «Rosneft» and «Exxon Mobil»: an interview with Kumi Naidoo) [26].

Стоит отметить, что под действие нового законодательства уже попал экологический правозащитный центр «Беллона», который финансируется в основном именно из-за рубежа. Хотя официально организация еще не была классифицирована как «иностранный агент», ее деятельность весной 2013 г. подверглась массовым проверкам со стороны различных служб. Тем не менее, ее исполнительный директор Н. Рыбаков заявил, что ««Беллона» не будет регистрироваться в качестве «иностранного агента», поскольку мы не занимаемся политической деятельностью, а способствуем сохранению окружающей среды» (Levchenko) [27]. Однако и это утверждение является спорным, поскольку достаточно трудно квалифицировать деятельность (причем, достаточно успешную) организации в 2011 г., направленную против принятия некорректной с точки зрения энвайронменталистов программы охраны окружающей среды на 2012–2016 гг. в Москве, поскольку она являлось, по-сути, прямой попыткой повлиять на политику государства (Voronov 2011) [28].

Таким образом, можно констатировать, что в эпоху глобализации одним из наиболее трудноразрешимых вопросов является столкновение национального интереса государств и глобального интереса наднациональных образований. При этом природоохранные НКО, несущие новый политический дискурс, внешне отделенный от политической идеологии, но тесно связанный на практике с западной политической традицией, являются важным, хотя и порой недооцениваемым, фактором международных отношений. Трансграничная деятельность природоохранных организаций может представлять угрозу суверенитету страны и национальной безопасности. Природоохранные НКО, в ходе своей деятельности, направленной на борьбу со сформулированными ими же угрозами окружающей среде, разделяют понятия экологической безопасности и национальной безопасности, что противоречит существующим теоретическим концепциям. Поэтому со стороны государства может быть оправданным введение неких законодательных ограничений, таких, как поправки к законам «Об общественных объединениях» и «О некоммерческих организациях», которые направлены на охрану и сохранение национального суверенитета.

Библиографические ссылки

1. Гринин Л. Е. Глобализация и Национальный суверенитет / Л. Е. Гринин // История и современность, – № 1, – март 2005. С. 6–31

2. Васильева С. В. Международный и иностранный лоббизм: правовые очертания и ограничения / С. В. Васильева // Бизнес и власть в современной России: теория и практика взаимодействия. – М.: Изд-во РАГС, 2010. С. 142–151

3. Зяблюк Н. Г. Лоббизм в политической системе / Н. Г. Заблюк // Политическая система США: Актуальные измерения – М.: Наука, 2000. С. 58–87

4. Костяев С. С. Лоббизм американского бизнеса в России / С. С. Костяев // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2010, – № 5, С. 115–125

5. Бек У. Жизнь в обществе глобального риска – как с этим справиться: космополитический поворот. Лекция в рамках совместной программы Горбачев-Фонда и Института Кеннана «Вызовы культурного разнообразия в глобальном мире», 20.06.2012 [Электронный ресурс] / У. Бек // Горбачёв-фонд (Международный Фонд социально-экономических и политологических исследований) – Режим доступа: http://www.

gorby.ru/userfiles/lekciya_ulrih_beka.pdf

6. Rosenau J. N. Distant Proximities: Dynamics beyond Globalization / J. N. Rosenau – Princeton University Press, 2003. 439 p.

7. Гирин Л. Е. Истоки глобализации: мир-системный анализ / Л. Е. Гирин // Век глобализации. – 2011, – №1 (7), – С. 80–94

8. Костин А. И. Экополитология и глобалистика / А. И. Костин – М.: Аспект Пресс, – 2005. – 418 с.

9. Глушенкова Е. И. Экополитология. Краткий курс лекций / Е. И. Глущенкова – М.: МНЭПУ, – 2010. – 210 с.

10. Ефременко Д. В. Эколого-политические дискурсы. Возникновение и эволюция / Д. В. Ефименко – М.: ИНИОН РАН, – 2006. – 284 с.

11. Каптерев А. Международный Энвайронментализм / А. Каптерев // Промышленная политика и международные отношения. В 2 кн. – Челябинск.: Социум, – 2005. – Кн. 2 – С. 555–649

12. Foreign Agents Registration Act, 1938 [Electronic resourse] // 22 U.S.C. § 611 et seq – Access mode: http://www.law.cornell.edu/uscode/text/22/611

13. Федеральный закон N 121-ФЗ от 20 июля 2012 г. «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента» [Электронный ресурс] // Российская газета, 23.07.2012 – Режим доступа: http://www.rg.ru/2012/07/23/nko-dok.html

14. Stop the Expansion [Electronic resourse] – Access mode: http://dirtyoilsands.org/stoptheexpansion15. Agren D. Pro-oil Canada fights U.S. environmental groups [Electronic resourse] – Access mode: http://www.usatoday.com/story/news/world/2012/11/01/canada-oil-wars/1666215/

16. Speech of Vivian Krause to Standing Committee on Natural Resources. 09.02.2012 [Electronic resourse] // The Vancouver Sun – Access mode: http://blogs.vancouversun.com/2012/02/09/vivian-krauses-conspiracy-theory-you-decide/

17. Northrop M. The Tar Sands Campaign.July 2008 [Electronic resourse] / M. Northrop // Rockefeller Brothers Found – Access mode: http://ru.scribd.com/doc/82144578/Tar-Sands-Presentation-July-2008

18. Krause V. Who Funds Environmentalists...and Why? [Electronic resourse] / V. Krause // Rethink Campaigns-Typepad – Access mode: http://fairquestions.typepad.com/rethink_campaigns/

19. Krause V. US 10 Million for 43 Organizations in a «TAR SANDS» Campaign. Paid for by Tides USA (2009/2010) [Electronic resourse] / V. Krause // Rethink Campaigns-Typepad – Access mode: http://fairquestions.typepad.com/rethink_campaigns/tides-tar-sands-campaign-2009-2010.html

20. Иностранный лоббизм // Профессиональный словарь лоббистской деятельности. Сост. Толстых П. А. – Центр по изучению проблем взаимодействия бизнеса и власти. Москва, 2009

21. Васильева В. М. Роль международного лоббизма в эволюционирующей системе мировой политики / В. М. Васильева // Материалы Международного молодежного научного форума «ЛОМОНОСОВ-2011» – М.: МАКС Пресс, 2011 – Режим доступа: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2011/1209/13392_84a4.pdf

22. Васильева С. В. Международный и иностранный лоббизм: правовые очертания и ограничения [Электронный ресурс] / С. В. Васильева // Бизнес и власть в современной России: теория и практика взаимодействия. М.: Изд-во РАГС, – 2010 – Режим доступа: http://lobbying.ru/content/sections/articleid_6394_linkid_.html

23. The Canada Elections Act, 1960 [Electronic resourse] // Electronic Frontier Canada – Access mode: http://www.efc.ca/pages/law/canada/elections.html

24. Buzan B. Security: a new framework for analysis / B. Buzan, O. Waever, J. De Wilde // Lynne Rienner Publishers, – 1998, – 239 p.

25. Григорьев А. Сахалинские проекты наступают на старые грабли [Электронный ресурс] / А. Григорьев, А. Книжников // Мировая энергетика, февраль 2009 – Режим доступа: http://www.worldenergy.ru/doc_20_57_2959.html> Дата обращения: 27.04.2013

26. «Гринпис» не отдаст Арктику «Роснефти» и «Exxon Mobil»: интервью с Куми Найду [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://tvrain.ru/articles/grinpis_ne_otdast_arktiku_rosnefti_i_exxon_mobil-329254/

27. Левченко В. Прокуратура снова не предъявила «Беллоне» замечаний по итогам проверки [Электронный ресурс] / В. Левченко – Режим доступа: http://www.bellona.ru/articles_ru/articles_2013/1365597315.24

28. Воронов А. Зеленые ищут пути отходов [Электронный ресурс] / А. Воронов // Коммерсантъ, №170 (4711) 13.09.2011 – Режим доступа: http://kommersant.ru/doc/1771770

Міняєва Д. Д. Досвід законодавчого регулювання трансграничної лобістської діяльності природоохоронних НКО США та Канади для Росії

Внаслідок процесу глобалізації проходить розмивання поняття національного суверенітету. Особливу роль у цьому процесі відіграє транскордонна лобістська діяльність природоохоронних НУО. У США і в Росії така діяльність обмежується законами «Про іноземних агентів». Дана стаття виправдовує введення законодавчого контролю за лобістською діяльністю НУО.

Ключові слова: лобізм, неприбуткова організація, НУО, іноземні агенти, енвайронменталізм, природоохоронні організації, США, Канада, Росія, законодавство, суверенітет

Miniaeva D. D. The experience in the legislative regulation of cross-border lobbying activity of environmental NPOS in the U.S. and Canada for Russia

As a result of the globalization takes place the process dilution of State Sovereignty. Cross-border lobbying of environmental NPOs plays a dramatic role in this process. In the U.S.A and in Russia such activity is limited by the laws, concerned «foreign agents». This article justifies the legislative control over the lobbying activities of NPOs.

Keywords: lobbying, non-profit organization, NGO, foreign agents, environmentalism, conservation organizations, the U.S.A, Canada, Russia legislation, sovereignty

References

Bek U. *Zhizn' v obshhestve global'nogo riska – kak s jetim spravit'sja: kosmopoliticheskij povorot. Lekcija v ramkah sovmestnoj programmy Gorbachev-Fonda i Instituta Kennana «Vyzovy kul'turnogo raznoobrazija v global'nom mire»* [Living in a global risk society - how to handle this: a cosmopolitan twist. Lecture as part of a joint program of the Gorbachev Foundation and the Kennan Institute, «The challenges of cultural diversity in a globalized world»], viewed: http://www.gorby.ru/userfiles/lekciya_ulrih_beka.pdf

Buzan B., 1998. *Security: a new framework for analysis*, Lynne Rienner Publishers, – 239 p.

Efremenko D. V., 2006. J*ekologo-politicheskie diskursy. Vozniknovenie i jevoljucija [Ecological and political discourses. The origin and evolution],* M.: INION RAN, - 284 p.

Federal'nyj zakon N 121-FZ ot 20 ijulja 2012 g. «O vnesenii izmenenij v otdel'nye zakonodatel'nye akty Rossijskoj Federacii v chasti regulirovanija dejatel'nosti nekommercheskih organizacij, vypolnjajushhih funkcii inostrannogo agenta» [The Federal Law N 121-FZ dated 20 July 2012 «On Amendments to Certain Legislative Acts of the Russian Federation with regard to the regulation of non-profit organizations acting as a foreign agent»], viewed: http://www.rg.ru/2012/07/23/nko-dok.html

Foreign Agents Registration Act, 1938, – Access mode: http://www.law.cornell.edu/uscode/text/22/611

Girin L. E., 2011. 'Istoki globalizacii: mir-sistemnyj analiz' [The origins of globalization: the world-systems analysis], *Vek globalizacii [Age of Globalization]*. – №1 (7), – P. 80–94

Glushenkova E. I., 2010. *Jekopolitologija. Kratkij kurs lekcij [Ecopolitology. A short course of lectures],* – M.: MNJePU, – 210 p.

«Grinpis» ne otdast Arktiku «Rosnefti» i «Exxon Mobil»: interv'ju s Kumi Najdu [«Greenpeace» will not give up the Arctic to «Rosneft» and «Ehhon Mobile»: An Interview with Kumi Naidoo], viewed: <http://tvrain.ru/articles/grinpis_ne_otdast_arktiku_rosnefti_i_exxon_mobil-329254/

Grigor'ev A. 'Sahalinskie proekty nastupajut na starye grabli' [Sakhalin projects come on the old rake], *Mirovaja jenergetika [World Energy]*, fevral' 2009, viewed: http://www.worldenergy.ru/doc_20_57_2959.html> Data obrashhenija: 27.04.2013

Grinin L. E., 2005. 'Globalizacija i Nacional'nyj suverenitet'

[Globalization and National Sovereignty], *Istorija i sovremennost' [History and the Present]*, – № 1, - P. 6–31

'Inostrannyj lobbizm' [Foreign lobbying], 2009. *Professional'nyj slovar' lobbistskoj dejatel'nosti [Professional Dictionary lobbying].* Sost. Tolstyh P. A. – Centr po izucheniju problem vzaimodejstvija biznesa i vlasti [Center for the Study of interaction between business and government]. M.

Kapterev A., 2005. 'Mezhdunarodnyj Jenvajronmentalizm' [International Environmentalism], *Promyshlennaja politika i mezhdunarodnye otnoshenija. V 2 kn. [Industrial policy and international relations]* – Cheljabinsk.: Socium, – Kn. 2 – P. 555 – 649

Kostin A. I., 2005. *Jekopolitologija i globalistika [Ecopolitology and Global Studies]*, – M.: Aspekt Press, – 418 p.

Kostjaev S. S.,2010. 'Lobbizm amerikanskogo biznesa v Rossii' [Lobbying American business in Russia], *SShA – Kanada. Jekonomika, politika, kul'tura [USA - Canada. Economics, politics, culture]*. – № 5, - P. 115–125

Krause V. US *10 Million for 43 Organizations in a «TAR SANDS» Campaign. Paid for by Tides USA (2009/2010)*, Access mode: http://fairquestions.typepad.com/rethink_campaigns/tides-tar-sands-campaign-2009-2010.html

Krause V. *Who Funds Environmentalists...and Why?*, Access mode: http://fairquestions.typepad.com/rethink_campaigns/

Levchenko V. *Prokuratura snova ne pred#javila «Bellone» zamechanij po itogam proverki [Prosecutors did not present «Bellona» comments on the audit again]*, viewed: http://www.bellona.ru/articles_ru/articles_2013/1365597315.24

Northrop M. *The Tar Sands Campaign*, viewed: http://ru.scribd.com/doc/82144578/Tar-Sands-Presentation-July-2008

Rosenau J. N., 2003. *Distant Proximities: Dynamics beyond Globalization*, Princeton University Press, - 439 p.

Speech of Vivian Krause to Standing Committee on Natural Resources. 09.02.2012, viewed: http://blogs.vancouversun.com/2012/02/09/vivian-krauses-conspiracy-theory-you-decide/

Stop the Expansion, Access mode: http://dirtyoilsands.org/stoptheexpansion

Agren D. *Pro-oil Canada fights U.S. environmental groups,* Access mode: http://www.usatoday.com/story/news/world/2012/11/01/canada-oil-wars/1666215/

The Canada Elections Act, 1960, Access mode: http://www.efc.ca/pages/law/canada/elections.html

Vasil'eva S. V., 2010. 'Mezhdunarodnyj i inostrannyj lobbizm: pravovye ochertanija i ogranichenija' [International and foreign lobbying: the legal contours and limits], *Biznes i vlast' v sovremennoj Rossii: teorija i praktika vzaimodejstvija [Business and government in modern Russia: the theory and practice of interaction]*. – M.: Izd-vo RAGS, - P. 142–151

Vasil'eva S. V., 2010. 'Mezhdunarodnyj i inostrannyj lobbizm: pravovye ochertanija i ogranichenija' [International and foreign lobbying: the legal contours and limits], *Biznes i vlast' v sovremennoj Rossii: teorija i praktika vzaimodejstvija [Business and government in modern Russia: the theory and practice of interaction],* viewed: http://lobbying.ru/content/sections/articleid_6394_linkid_.html

Vasil'eva V. M., 2011. 'Rol' mezhdunarodnogo lobbizma v jevoljucionirujushhej sisteme mirovoj politiki' [The role of international lobbying in the evolving system of international politics], *Materialy Mezhdunarodnogo molodezhnogo nauchnogo foruma «LOMONOSOV-2011» [Proceedings of the International Youth Science Forum «Lomonosov-2011»]*, viewed: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2011/1209/13392_84a4.pdf

Voronov A. 'Zelenye ishhut puti othodov' [The Greens are looking for ways to waste], *Kommersant [Merchant]*, №170 (4711) 13.09.2011, viewed: http://kommersant.ru/doc/1771770

Zjabljuk N. G., 2000. 'Lobbizm v politicheskoj sisteme' [Lobbying in the political system], *Politicheskaja sistema SShA: Aktual'nye izmerenija [The political system of the United States: Current measurement]* – M.: Nauka, - P. 58–87

Надійшла до редколегії 19.05.2103

УДК 323.23

К. А. Молчанов
Київський національний університет імені Тараса Шевченко

МАРКЕТИНГОВА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Розглядається поняття політичного іміджу. Визначаються принципи та джерела маркетингових засад формування іміджу політичного лідера. Досліджується сучасний етап розвитку маркетингового підходу до політики.

Ключові слова: імідж, політичний імідж, політичний маркетинг.

Становлення демократичної політичної системи в Україні, модернізаційні процеси в економічній, політичній, соціальній сферах життя сучасного українського суспільства роблять актуальним та необхідним формування інституту ефективного політичного лідерства.

Вимоги компетентності та здатності забезпечити реформування суспільно-політичних відносин сьогодні стають одними із головних ознак політичного лідерства.

Саме тому проблема політичного лідерства посідає провідне місце у всьому комплексі політичного знання, вона безпосередньо пов'язана із характером і якістю політичних еліт, політичної влади, конкретним способом її легітимації та здійснення у нашій країні. Ключовою проблемою досліджень іміджу політичного лідера національного рівня виступає розуміння сутності й чинників, механізмів та умов політичного вибору громадянина, в результаті якого, в умовах демократичного політичного режиму, і формується інститут лідерства.

До проблеми іміджу в сучасному його розумінні у відкритих дослідженнях та літератури почали активно звертатися порівняно недавно: на Заході з 1960 х років, в країнах колишнього СРСР з кінця 1980-х початку 1990- х років. Серед зарубіжних фахівців з питань іміджу можна назвати таких дослідників, як Дж. Наполітан, Мет Різ, Тоні Шварц, Річард Верслін, Девід Герген, Дік Моріс, Жак Сегела, Гордон Ріс, Герд Бехер, В.Шепель, К. Єгорова-Гантман, П. Гуревич, С. Голдмен, Є. Блажнов та ін.

В Україні до питань іміджелогії зверталися В. Бебик, Д. Видрін, А. Гуцал, В. Королько, В. Моісєєв, С. Недбаєвський, Г. Почепцов, С. Телешун, М. Томенко тощо. Проблеми дослідження сутності політичного іміджу розглядаються в працях Н. Азарова, С. Алексєєва, В. Андрущенка, О. Бабкіної, В. Беха, С. Бульбенюк, А. Бутенка, І. Варзара, В. Воронкова, К. Гаджієва, В. Горбатенка, Г. Зеленько, О. Зернецької, В. Ільїна, В. Корнієнка, І. Кресіної, О. Лісничука, М. Михальченка, М. Остапенко, А. Пахарєва, Ф. Рудича, М. Хілька, П. Фролова тощо.

За визначенням українських PR фахівців Г. Почепцова і В. Королька, імідж – це досить стійке уявлення громадськості про людину чи організацію,

що цілеспрямовано формується за допомогою різних комунікативних засобів. Імідж має символічний характер й призначений для породження у масовій свідомості чітких, як правило, позитивних асоціацій та емоцій (Pochepcov 2002, p. 7) [1; с. 7].

К. Єгорова-Гантман називає іміджем спеціально створюваний, навмисно формований політичний образ для досягнення поставлених цілей .

Політичний імідж особливий вид іміджу, що включає в себе як політичні та психологічні характеристики, властиві іміджу загалом, так і особливі ознаки, властиві лише конкретним різновидам політичного іміджу.

Для виокремлення та аналізу практичного виміру політичного лідерства в Україні можна застосувати декілька напрямків дослідження, які є взаємодоповнюючими та дозволяють комплексно проаналізувати маркетингові засади формування іміджу політичного лідера. Такими напрямками виступають «теорія рис» політичного лідерства (з її увагою до особистих якостей, мотивації, індивідуальної поведінки лідера), «ситуаційна теорія» (у якій визначальними є соціально-політичні обставини діяльності лідера) та «інтеракційний» підхід.

Інтеракційний підхід до розуміння лідерства дозволяє трактувати цей феномен у термінах політичної взаємодії. Особа лідера, зовнішній контекст та взаємодія між лідером і громадянами є невід'ємними компонентами феномена політичного лідерства. При цьому головними його рисами в сучасних умовах, на думку М. Школяр, можна вважати «дистанційність» або «віддаленість» (Shkoljar 2005, p. 5) [2, с. 5].

У межах останнього можна виділити «теорії обміну» (від психологічних «стимул – реакція» та «очікування – результат» до ринкових обчислювань витрат та винагород, що виникають під час спільної діяльності лідера і послідовників). Вищенаведені напрямки дослідження політичного лідерства дають можливість подивитись на цей феномен з різних ракурсів та описують формування іміджу політичного лідера маркетинговими засобами.

Поняття «політичний маркетинг» з'явилось порівняно недавно, але вже затвердилося в політичній науці і практиці. Спочатку термін «маркетинг» використовувався стосовно економічної сфери як поняття, що означає засновану на вивченні ринку систему цінової, товарної і інформаційної дії на нього з метою збільшення ефективності діяльності підприємства. Введення ж терміну «політичний маркетинг» відкриває можливості для пояснень політики з позицій «політичного ринку».

В цілому, дослідження політичної реальності з точки зору маркетингових підходів почалось у 60–70-х роках минулого століття.

Поява та утвердження маркетингових візій політичного процесу в цілому та політичного лідерства зокрема, пов'язано з тим, що поступово з політичного простору було витіснено ідеї та механізми соціально-класового й ідейно-політичного представництва. Це знайшло своє відображення у зміні статусу політичних партій, зменшенні ролі програмових засад та ідеологій, класових ідентифікацій. Їм на зміну прийшли політичні іміджі, які почали сприйматись як товар на політичному ринку. Передумовою маркетингового підходу стали теорії раціонального вибору, прихильники яких вважали, що індивід має необхідні знання про політика, за якого голосує та здійснює «своєрідну купівлю, керуючись свідомим, зваженим підходом і власними вимогами до якості політичного товару» (Polishhuk 2001, p. 93) [3, с. 93].

На сучасному етапі розвитку маркетингового підходу до політики стає очевидно, що у зв'язку з крайньою розмитістю ідеологій та програм переважної більшості учасників виборчих змагань (блоків, партій, кандидатів) та схожості їх виборчих повідомлень у нашій країні, український виборець часто не розуміє справжньої «вартості» «товару» (особистості лідера, кандидата у депутати, політичної партії), а тому раціональний вибір виявляється майже недосяжним ідеалом.

Проте, оскільки виборець купує імідж лідера, політичні об'єкти виступають аналогами фірм, які надають послуги політичного керівництва та державного управління громадянам країни (покупцям послуг політичного керівництва та державного управління). Варто погодитись із українським дослідником В. Токовенко, що «у сфері політики прибутковість значною мірою вимірюється кількістю голосів виборців. Голоси виборців – це свого роду політична валюта… аналогом прибутковості можна вважати впливовість здобутої чи збереженої політичним лідером державної посади (чи посад у випадку політичної партії), а також кількість та силу союзників» (Tokovenko 2000, p. 283) [4, с. 283].

Отже, у зв'язку із маркетинговими новаціями, політика стала інтерпретуватись як політичний ринок, а на рівні з економічним маркетингом з'явився політичний маркетинг, який має наступні значення:

– дослідження суспільної свідомості з метою виявлення соціальних та економічних установок як електорату так і політичної та правлячої еліт;

– регулювання правовими, адміністративними та іншими заходами політичних відносин у процесі функціонування політичної сфери суспільства (насамперед, вибір норм представництва та процедур обрання органів влади);

– розробку відповідних іміджів політичних, державних та інших інституцій, ідей, доктрин, окремих лідерів та особистостей тощо;

– систему заходів щодо впровадження у суспільну свідомість відповідних коректив і поправок стосовно об'єктів і суб'єктів політичної діяльності (Bebik 2000, p. 199) [5, с. 199].

У науковій літературі часто ототожнюють такі поняття як політичний маркетинг та виборчий маркетинг, хоча виборчий існує в межах політичного маркетингу і має метою проведення ефективної виборчої кампанії. Отже, політичний маркетинг охоплює весь політичний простір, на відміну від виборчого, який задіяний тільки в електоральному.

Розуміння іміджу як певного типу товару передбачає його створення та поширення за законами політичного ринку. На основі етапів політичного рекламування, які виділяє В. Бебик в межах маркетингового підходу до політики, можна виокремити наступні етапи створення іміджу політичного лідера: – вивчення ідеологічних, соціальних та політичних установок громадян щодо іміджу «ідеального» політичного діяча, сформованого на конкретному етапі у суспільній свідомості; – дослідження характеристик іміджу реального кандидата, сформованого громадськістю на підставі виступів кандидата по телебаченню, на радіо, у пресі до початку виборчої кампанії; – створення іміджу кандидата, що його можуть «купити» виборці внаслідок проведення рекламної кампанії; – розробка форм і методів використання засобів масової інформації та результатів опитувань у розповсюдженні політичної реклами,

базуючись на обраному іміджі; – реалізація («продаж») створеного іміджу через засоби масової інформації (Bebik 2000, p. 201) [5, с. 201].

У роботі С. Кузнєцової саме з точки зору маркетингового підходу запропоновано визначення поняття офіційне політичне лідерство, під яким розуміється «постійний пріоритетний легітимний вплив на суспільство чи певну його структуру однієї або кількох осіб, які мають державний статус та формуються й діють на засадах права й конкурентного обрання» (Kuznєcova 2002) [6]. Вона вважає, що поняття «державний політичний діяч», яке традиційно вживають в літературі стосовно формального лідерства, не враховує суттєвих показників демократичної організації влади, зокрема: переважання лідерського (висувається «знизу») стилю політичної діяльності над позиціями керівництва (призначається «зверху»), інституціоналізацію офіційного лідера як системний елітарно-електоральний процес, який включений в громадянське суспільство» (Kuznєcova 2002, p. 12) [6, с. 12].

У розумінні етапів формування іміджу політичного лідера існують деякі розбіжності, що пов'язано із наявністю сучасних комунікативних засобів. Імідж політичного лідера, виступаючи одиницею товару на політичному ринку (маркетинговий підхід), водночас є комунікативною одиницею.

Сутність комунікативного підходу зводиться до розуміння того, що комунікація виступає основою політичної системи, оскільки забезпечує циркуляцію політичної інформації між інститутами та політичними акторами, між лідером та громадянами. На думку О. Соловйова саме комунікація «визначає формат політичних відносин. Втративши свій колишній допоміжний статус, вона перетворилася в системоутворюючий фактор політики, від якого залежить збереження зв'язків між державою та суспільством... комунікація є опосередкованою взаємодією двох суб'єктів... метою яких являється не обмін матеріальними предметами, а повідомлення один одному значень, що мають ідеальну природу. Носіями таких значень є знаки, символи, тексти, що мають зовнішню, почуттєво сприйману форму та внутрішній, що осягається умоглядно, зміст» (Solov'ev 2004, p. 125) [7, с. 125]

Якщо розглядати політику як комунікативний процес, а імідж як комунікативну одиницю, певне повідомлення, можна виділити наступні етапи у формуванні іміджу політичного лідера. По-перше, соціологічний етап, у результаті якого визначаються:

1) провідні теми (по трьох-чотирьох для кожної фази кампанії, наприклад, підвищення добробуту громадян України, збереження мирних відносин із зарубіжними країнами тощо);

2) характеристики лідера, які є істотними для даної кампанії в цей момент для даного часу й місця;

3) групи електорату, які а) підтримують лідера, б) є його супротивниками, в) ще не прийняли рішення.

По-друге, іміджевий етап, що складається в породженні іміджевих повідомлень за наступними напрямками:

1) особистість лідера;

2) його минулі успіхи, докази його службової компетентності для заняття високої посади;

3) його бачення майбутнього;

4) негативні властивості особистості супротивника;

5) невиконання супротивником у минулому своїх обіцянок.

По-третє, етап тестування, на якому в рамках фокус груп і інших методів перевіряється ступінь комунікативності підготовлених повідомлень (як своїх, так і чужих). По-четверте, етап атаки, де варто відповідати на обвинувачення супротивника, а також породжувати повідомлення з урахуванням появи майбутніх текстів супротивника. І, нарешті, по-п'яте, етап моніторингу, завдання якого складається в об'єктивному обліку ефективних повідомлень, які були створені у рамках іміджевої кампанії.

Як бачимо, поетапна схема формування іміджу політичного лідера дещо схожа, як для маркетингового так і для комунікативного підходів, а тому можна виділити основні етапи як для першого так і для другого варіантів:

– проведення соціологічних досліджень з метою виявити ідеальний образ;

– аналіз особистості кандидата, виявлення слабких і сильних сторін, аналіз наявного іміджу;

– створення іміджу, що передбачає акцент на сильних сторонах кандидата, приписування тих, які повинен мати політик в ідеалі;

– проведення масивної інформаційної кампанії з метою популяризації створеного образу.

На думку Г. Почепцова, формування політичного іміджу можна уявити як діяльність, що перебуває на перехресті чотирьох основних факторів, серед яких маркетинговий фактор передбачає виділення особливостей об'єкта, соціологічний – визначення переваг аудиторії, ситуативний – зміна потреб електорату, а комунікативний полягає у створенні повідомлень (Pochepcov 1997, p. 78) [8, с. 78]. Розглянемо більш докладно кожний етап формування іміджу політичного лідера. Як правило, при роботі над створенням іміджу, орієнтуються на один з наступних основних принципів роботи з різними соціальними групами й верствами населення: – принцип «хапай усіх». Його сутність полягає у тому, що імідж формується як сукупність характеристик, спрямованих до всього населення певної території, на якій він буде впроваджуватись; – принцип «цільової» аудиторії, або сегментація, структурування електорату за певними характеристиками, відповідно до яких впроваджується імідж найбільш привабливий для певної аудиторії. Американський автор С. Ліпсет вважав, що в стабільному суспільстві, де не має яскраво вираженого соціального конфлікту більше ефективним буде перший принцип, оскільки кандидат може мати прихильників серед всіх верств населення. Навпаки, у періоди соціального конфлікту, економічної кризи кандидат має апелювати до тих верств суспільства, інтереси яких він може реально представляти і захищати, тобто спиратись на другий принцип у створенні політичного іміджу (Pochepcov 1997) [8].

Серед соціологічних опитувань, що передують розробці іміджевої кампанії кандидата, чільне місце займають ті, що визначають «ідеального» політичного лідера для певного округу на момент виборів, чи для країни в цілому. Тобто опитування виділяє привабливі та відразливі риси, які впливатимуть на вибір пересічного представника населення. Як пише Е. Слободянюк, дані опитування дозволяють відкоригувати імідж реального кандидата до бажаного, якщо реальний кандидат аж надто далекий від ідеалу, відкоригувати очікування виборців, створити нового лідера, який би втілював електоральні бажання (Slobodjanjuk 2000, p. 56) [9, с. 56]. Образ ідеального політичного лідера включає в себе ряд типових характеристик, які можна згрупувати у наступні блоки: – психофізіологічні (такі як активність,

агресивність, сила або потужність, а також протилежні до них); – особистісно-комунікативні (на практиці пов'язані з каналом передачі інформації, такі як фото- або телегенічність, тембр голосу); - соціальні (які моделюють людські якості, що сприймаються людьми як позитивні – доброта, чуйність; – міфо-символічні (які підводять об'єкт під стереотипні уявлення аудиторії); – професійно-політичні (які відображають вимоги і очікування масової аудиторії щодо зовнішніх, а частково і внутрішніх рис даної професії).

За результатами досліджень було сформовано перелік основних рис, що визнаються необхідними для іміджу сучасного політичного лідера: 1) перш за все, лідер повинен конструюватись як особа діяльна, активна; нерішучість губить політика; 2) перебирання на себе відповідальності за події, що відбуваються в суспільстві (це має важливий психологічний зміст, оскільки реально лідера не звинувачують за якісь прорахунки); 3) новаторські дії в подоланні перешкод (однак в розумних межах); 4) риси «переможця», впевненість; 5) здатність досягати успіху (перевагу на виборах мають люди, що вже досягли успіху, і не лише в політиці); 6) одночасне володіння як «батьківським» стилем політики (агресивність, хоробрість), що застосовується переважно до ворогів, так і «материнським» (опіка і любов), що проявляється в стосунках з прихильниками (Egorova-Gantman, Pleshakov, Bajbakova 1999, p. 124) [10, с. 124].

В умовах перехідного періоду відбувається відкрите або латентне протистояння між різними механізмами формування іміджу політичного лідера: маркетингового (конкурентного, виборчого) та бюрократичного (номенклатурного). На думку С. Кузнєцової, «утвердження конкурентного (виборного) представництва забезпечує розвиток антрепренерської (в перспективі – багатомірної) системи підготовки лідерів, тоді як бюрократичні елементи у механізмі кандидуювання в умовах авторитарно-реформаторського режиму продукують номенклатурний кадровий ресурс... для України оптимальним є багатомірний спосіб формування політичного лідерства, здатний забезпечити: а) зміцнення прошарку офіційних лідерів як невід'ємного інституту громадянського суспільства, б) збільшення їх політичної ваги й вплив на хід реформаційного процесу; таким чином, його впровадження сприятиме демократизації політичної системи в Україні» (Kuznecova 2002, p. 62) [11, с. 62].

Деталізуючи цю модель формування політичного лідерства в сучасному українському суспільстві (яка, на нашу думку, може бути застосована до процесу формування іміджу лідера), С. Кузнєцова зазначає: «Система формування політичного лідерства обгрунтована автором у концептах багатомірності, тобто множинності підходів до здійснення лідеротворчої політики; розглядаються такі її моделі: антрепренерська (підприємницька) – відкрита, система гільдії (бюрократична) – закрита, номенклатурна система кадрового добору (напівзакрита), модель «практопії», майбутнього державного управління й такі, що пов'язані з «зміщенням влади»... Перехід до моделі самоорганізації лідеротворчого вибору відкритого, представницького типу, інституційна ідентифікація системи потребують: а) розвитку демократичних політичних інститутів, б) ефективної діяльності владних структур та в) прискорення темпів реформування економіки» (Kuznecova 2002, p. 63) [11, с. 63].

Розвиток маркетингових засобів формування іміджу політичного лідера призведе до розвиненості ринку послуг із цього питання, і навпаки – бюрократизація політичної взаємодії утворить умови для використання адміністративних, економічних, номенклатурних важелів впливу на вибір громадянина під час електоральних змагань. Один із французьких іміджмейкерів, Ж. Сегела сформулював вісім «заповідей» утворення політичного іміджу, які стали основою професійної діяльності для багатьох експертів, іміджмейкерів та політиків та ілюструють маркетинговий підхід у формуванні іміджу політичного лідера: «голосують за людину, а не за партію; голосують за ідею, а не за ідеологію; голосують за майбутнє, а не за минуле; голосують за образ соціальний, а не політичний; голосують за людину-легенду, а не посередність; голосують за долю, а не за буденність; голосують за переможця, а не за невдаху; голосують за цінності справжні, а не за вдавані» (Political Encyclopedia, 2000) [12, с. 427].

Український дослідник Г. Почепцов говорить про такі закони (за аналогією із математичними законами) створення іміджу політичного лідера: «закон додавання, закон віднімання, закон множення і закон ділення, а також закон поширення іміджу» (Pocherpcov 2002, p. 596) [1, с. 596]. Закон додавання полягає у тому, що у ході сполучення іміджів більш сильний імідж втягує у свою орбіту слабший; закон віднімання говорить про те, що наявність незначних негативних рис образу не послаблює сильний імідж, у ряді випадків робить його більш об'ємним; третій закон – ділення – наголошує, що виділення якоїсь риси з іміджу може спричинити зміну в його оцінці; закон множення полягає у тому, що імідж може переноситися із загального на частку. Наприклад, голосують за представників тої або іншої партії, переносячи на конкретних людей сформований імідж партії; і, нарешті, закон поширення іміджу полягає у тому, що іміджеві характеристики зростають, якщо умови поширення (канал) також мають позитивний імідж, або падають, якщо їхній імідж негативний (Pocherpcov 2002, p. 597) [1, с. 597] .

Щодо останнього закону, то як слушно зазначає В. Бебик, в «ідеалі кандидату бажано робити ставку на засоби масової інформації, які мають імідж об'єктивних і незалежних, хоча, можна також творчо використати імідж будь-якого джерела інформації, працюючи, скажімо, методом від супротивного» (Bebik 1993, p. 51) [13, с. 51].

Російський фахівець із іміджелогії В.Лісовський виділяє наступні принципи формування іміджу політичного лідера маркетинговими засобами:

– імідж створюється для досягнення чітко визначеної мети, формування попередньо визначеного уявлення, створення іміджу не допускає випадковостей і побічних втручань. Усе має бути ретельно відпрацьованим;

– довірливість іміджу та його правдивість базуються на відсутності прямих, безпосередніх контактів між кандидатами та виборцями. Зі сцени, екрану телевізора люди бачать сформовану «оболонку», а не реальну особистість;

– при побудові та реалізації іміджу треба посилати інформацію, яка сприйматиметься виборцями з прогнозованим ефектом;

– для підсилення іміджевих характеристик доцільно використовувати негативну інформацію про конкурента. Але це має бути не просто неприваблива риса чи якийсь невеличкий факт з його життя, а ретельно

підібрана правдива інформація;

– імідж демонструє найбільш яскраві грані особистості, а не відображає повне уявлення про особистість. У цьому розумінні він є дещо спрощеним і схематичним;

– імідж розрахований на сприйняття масовою свідомістю, відібрані іміджеві характеристики повинні подаватись у дещо перебільшеній формі; змоделювати бажану електоральну поведінку можна тільки будучи впевненим у собі та готовим до будь-яких несподіванок. Впевненість кандидата має передаватись оточуючим;

– кожен прагне виглядати привабливим і красивим, але типаж краси постійно змінюється. Варто враховувати цю обставину, і кожен кандидат має виховувати в собі чуття власного іміджу;

– імідж має здатність відокремлюватися від свого носія і жити в інформаційному просторі власним життям, що частково забезпечується наданням кандидатам певних прізвиськ. Треба намагатися сформувати його таким, щоб і незалежне його існування було на користь;

– треба бути готовим до того, що навколо кандидата конкурентами формується негативне поле. При намаганні вийти з нього не можна змінювати імідж, для цього є інші варіанти виходу. Слід враховувати, що є природні проміжки часу, в рамках яких події забуваються. Якщо ж активізувати роботу по спростуванню інформації, то це надовго прикує увагу громадськості до неї і розкриє ваш негатив ширшому електоральному колу; люди завжди схильні створювати собі кумирів. Треба лише сформувати саме те, чого прагне електорат. Буде дуже корисним, якщо поряд з іменем кандидата звучатимуть імена авторитетних, популярних людей (Lisovskij 2000, p. 42) [14, с. 42].

Враховуючи вищенаведений аналіз факторів, що обумовлюють формування іміджу політичного лідера маркетинговими засобами, можна стверджувати, що демократизацію політичного лідерства здатні забезпечити конкурентність політичних акторів, багатоканальність політичної комунікації (головним чином – через мас медіа) та поліархічність форм політичної участі громадян.

Проаналізувавши маркетингову специфіку формування іміджу політичного лідера, можно дійти таких висновків:

Виявлено що, на сучасному етапі розвитку маркетингового підходу до політики – виборець часто не розуміє справжньої «вартості» «товару» (особистості лідера, кандидата у депутати, політичної партії), а тому раціональний вибір виявляється майже недосяжним ідеалом.

Аргументовано, що розвиток маркетингових засобів формування іміджу політичного лідера призведе до розвиненості ринку послуг із цього питання, і навпаки – бюрократизація політичної взаємодії утворить умови для використання адміністративних, економічних, номенклатурних важелів впливу на вибір громадянина під час електоральних змагань.

У межах маркетингового підходу до формування іміджу політичного лідера визначальним є урахування таких факторів організації демократичного політичного процесу, як громадська думка та мас медіа.

Бібліографічні посилання

1. Почепцов Г. Г. Имиджелогия / Г. Г. Почепцов – К. : 2002. – 574с.

2. Школяр М. В. Технологічність процесу політичного лідерства: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / М. В. Школяр. – Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2005. – 21 с.

3. Поліщук І. Політичні знання та політичні інтереси громадян у контексті виборчого процесу (вітчизняний та іноземний досвід) / І. Поліщук // Людина і політика. – 2001. – № 4. – С. 87–96;

4. Токовенко В. Політичне лідерство, політична конкуренція і державне управління в Україні / В. Токовенко // Вісник УАДУ. – 2000. – № 3. – С. 280–285.

5. Бебик В. Політичний маркетинг / В. Бебик // Політологічні читання. – 2000. – № 2. – С. 198–214.

6. Кузнєцова С. В. Політичне лідерство: сутність та механізм формування в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / С. В. Кузнєцова; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2002. – 19 с.

7. Соловьев А. И. Политический дискурс. Политический дискурс медиакратий: проблемы информационной эпохи / А. И. Соловьев // Политические исследования. – 2004. – №2. – С. 124–132;

8. Почепцов Г. Г. Имидж и выборы. Имидж, политика, партия президента / Г. Г. Почепцов – К.: Изд-во АДЕФ – Украина, 1997. – 140с.

9. Слободянюк Е. Соціологічні дослідження як фундамент виборчої кампанії / Е. Слободянюк // Нова політика. – 2000. – № 3. – С. 55–60.

10. Егорова-Гантман Е. В. Политическая реклама / Е. В. Егорова-Гантман, К. В. Плешаков, В. Б. Байбакова – М.: Центр политического консультирования «Николо М», 1999. – 240 с.

11. Кузнецова С. Механізм формування політичного лідерства в Україні / С. Кузнецова // Нова політика. – 2002. – № 2. – С. 60–62.

12. Политическая энциклопедия [В 2 т.] / ред. Г. Ю. Семигин. – М., 2000. – Т. 1. – С. 427–428.

13. Бебик В. М. Як стати популярним і перемогти на виборах і утриматись на політичному олімпі / В. М. Бебик – Київ, 1993. – 126 с.

14. Лисовский С. Ф. Политическая реклама / С. Ф. Лисовский – М.: ИВЦ «Маркетинг», 2000. – 256 с.

Молчанов К. А. Маркетинговая специфика формирования имиджа политического лидера

Рассматривается понятие политического имиджа. Определяются принципы и источники маркетинговых основ формирования имиджа политического лидера. Исследуется современный этап развития маркетингового подхода к политике.

Ключевые слова: имидж, политический имидж, политический маркетинг.

Molchanov K. A. Marketing specificity of image formation of a political leader

This article considers the concept of political image. Identify sources of marketing principles and principles of image formation of a political leader. Studies the current stage of development of a marketing approach to politics.

Keywords: image, political image, political marketing.

References

Bebik V. M., 1993. *Jak stati populjarnim i peremogti na viborah i utrimatis' na politichnomu olimpi* [How to become popular and win elections and stay on the political Olympus], Kiïv.

Bebik V., 2000. 'Politichnij marketing' [Political marketing], *Politologichni chitannja* [Political science reading], № 2, pp. 198 – 214.

Egorova-Gantman E. V., Pleshakov K. V., Bajbakova V. B., 1999. *Politicheskaja reklama* [Political advertising], Centr politicheskogo konsul'tirovanija «Nikolo M» [Political Consulting Center «Nicholas M»], M.

Kuznecova S., 2002. 'Mehanizm formuvannja politichnogo liderstva v Ukraïni' [The mechanism of formation of political leadership in Ukraine], *Nova politika* [The new policy], № 2, pp. 60–62.

Kuznєcova S. V., 2002. *Politichne liderstvo: sutnist' ta mehanizm formuvannja v Ukraïni: avtoref. dis.*, Kiïv. nac. un-t im. T.Shevchenka [Political leadership: the nature and mechanism of formation in Ukraine: Author. dis., Kiev. Nat. Univ], K.

Lisovskij S. F., 2000. *Politicheskaja reklama* [Political advertising], IVC «Marketing», M.

Pochepcov G. G., 1997. *Imidzh i vybory. Imidzh, politika, partija prezidenta* [Image and elections. Image, politics, the party president], Izd-vo ADEF –Ukraina publ, K.

Pochepcov G. G., 2002. *Imidzhelogija* [Imagelogy], K.

Politicheskaja jenciklopedija [Political Encyclopedia], 2000, V 2 t., T. 1, M.

Polishhuk I., 2001. 'Politichni znannja ta politichni interesi gromadjan u konteksti viborchogo procesu (vitchiznjanij ta inozemnij dosvid)' [Political knowledge and political interests of the citizens in the context of the electoral process (domestic and foreign experience)], *Ljudina i politika* [Individual and Politics], № 4, pp. 87–96;

Shkoljar M. V., 2005. *Tehnologichnist' procesu politichnogo liderstva: avtoref. dis*., L'vivs'kij nacional'nij un-t im. Ivana Franka [Manufacturability of the process of political leadership: Author. dis., Lviv National Univ. Ivan Franko], L.

Slobodjanjuk E., 2000. 'Sociologichni doslidzhennja jak fundament viborchoï kampanii' [Sociological research as the foundation of the election campaign], *Nova politika* [The new policy], № 3, pp. 55–60.

Solov'ev A. I., 2004. 'Politicheskij diskurs. Politicheskij diskurs mediakratij: problemy informacionnoj jepohi' [The political discourse. Political discourse mediacracy: Challenges of the Information Age], *Politicheskie issledovanija* [Political Studies], №2, pp. 124–132;

Tokovenko V., 2000. 'Politichne liderstvo, politichna konkurencija i derzhavne upravlinnja v Ukraïni' [Political leadership, political competition, and public administration in Ukraine], *Visnik UADU,* № 3, pp. 280–285.

Надійшла до редколегії 18.05.2013

УДК 324

А. О. Новик
Львівський національний університет імені Івана Франка

ІМІДЖЕВІ СТРАТЕГІЇ У ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ В УКРАЇНІ

Автор намагається висвітлити питання кореляції понять «імідж» та «стратегія» та сформувати цілісне уявлення поняття «іміджеві стратегії». У статті розглядаються принципи формування іміджу політичного лідера в залежності від суспільного запиту та специфіка напрацювання іміджевих стратегій. Стаття адресована фахівцям, які займаються практичною політологією, викладачам та студентам відділення політології.

Ключові слова: політичний імідж, стратегії, іміджеві, психологічний профіль, іміджеві карта, іміджеві маркери, стереотипи, масова комунікація.

Сучасні виборчі кампанії вибудовуватися на технологічній ставці на лідера політичної сили, що підкреслює значення політичного іміджу у виборчих технологічних ставках. Для ефективної роботи з політиком все активніше послуговуються комплексом іміджеформуючих стратегій. Тому, завданням статті є спроба з'ясувати, як між собою корелюються поняття іміджу та стратегії та на які точки дотику ці поняття моделюють іміджеві стратегії.

Сам термін «імідж» був запозичений з англійської мови, де «image», дослівно означає зображення, образ, зображення, репутація, ікона, віддзеркалення. Феномен цього поняття розширює його предметне поле, а тому смислове навантаження поволі розшаровується. Цією категорією оперує певне коло наукових дисциплін, серед яких політологія, яка розглядає й політичні технології, стратегії, тактики, психологію, соціологію та інші. Тому можна зазначити, що категорія «імідж» є ланкою, яка об'єднує міждисциплінарні матриці та продукує появу нової самостійної науки – «іміджології».

Український дослідник Г. Почепцов зазначив: «В сучасній російській мові англійське слово «image» наділяється такою змістовністю та багатозначністю, що його по праву можна віднести до категорії мультикультурних символів. Образ, амплуа, маска, типаж, мода, установка, фасад, репутація, лицедійство, очікування – ось не повний список значень цього поняття» (Pochepcov 2005, p. 34) [8, с. 34].

Близьким за своїм значенням до поняття «імідж» є поняття «образ». Психологічний механізм формування іміджу діє внаслідок своєрідного зіставлення та соціального порівняння характеристик суб'єкту, що закладені в його образі. Внаслідок цього «імідж» в онтологічному вимірі функціонує як думка про образ, або ж його оцінка (Image of the country / region in the modern information environment, 2009) [2, с. 36].

Однак, поняття «образ» є більш вузьким поняттям ніж поняття «імідж». Адже «образ» – це всього лише візуалізація, сприйняття суб'єкта, віддзеркалення його існуючих та видимих якостей, тоді як поняття «імідж» – це сприйняття певних характеристик суб'єкта та їхнє усвідомлення споживачем цього іміджу. При цьому останній вкладає в нього своє змістове навантаження, за допомогою додавання власних характеристик, які він воліє бачити в тому чи іншому суб'єкті.

Тому, «імідж» – це штучний образ, який формується в суспільній чи індивідуальній свідомості засобами масової комунікації і психологічного впливу. Імідж – це штучний політичний продукт, який так само штучно формується шляхом пропагування привабливого образу суб'єкта (політика) та постійної рекламу, як зовнішньополітичної, так і реклами в ЗМІ. Однак, політичний імідж може поєднувати в собі як реальні властивості суб'єкту, так і штучно сформовані спеціально у відповідності до суспільних потреб та запитів.

Таким чином імідж з'являється, як судження раціонального чи емоційного характеру про суб'єкт (політика), який формується у людській психіці як результат сприйняття характеристик суб'єкта, які вони отримують через джерела комунікації. Поняття «політичного іміджу», з'являється, як результат сформованого у масовій політичній свідомості, емоційно забарвленого образу політичного лідера.

Процес формування політичного іміджу лідера є досить делікатною сферою. Варто зауважити, що імідж суб'єкта може сформуватися стихійно, або ж хаотично. В данному випадку існує ризик того, що спонтанно сформований імідж є не завжди усвідомленим, а тому може сприйматися аудиторією надто жорстким та неконтрольованим, або ж надто м'яко, а це породжує новий ризик – політик з таким іміджем не вселятиме віри у здатність результативно працювати. Відповідно, такий політик сприйматиметься не однозначно, або ж зовсім негативно. В данному випадку все буде залежати

від конкретної людини та її психологічного профілю. В процесі усвідомленого формування політичного іміджу політик, в першу чергу, повинен змінити своє власне бачення процесів, які відбувається. Він повинен вміти відмовитися від старих звичок та відкрити для себе нове бачення світу, розширити світогляд, виробити нову систему прийомів та методів впливу. Таке вміння є перевагою усіх політиків, які зуміли досягнути вершин політичного впливу та подолавши власні амбіції, зуміли досягнути компромісу із самим собою та з оточуючими.

Усвідомлений процес формування політичного іміджу передбачає ряд основних чинників, які є невід'ємними елементами цього процесу. Їх умовно можна поділити на внутрішні та зовнішні.

Внутрішні – це, власне, психологічні характеристики особи. Зовнішні будуть залежати, перш за все, від того наскільки на лідера буде впливати оточуюче середовище та його послідовники. Чим сильніший цей вплив, тим більша вірогідність того, що імідж не відповідатиме особистісним характаристикам лідера та його психопрофілю. В даному випадку мова йде не так про його сімейне життя, а про людей, які з ним працюють, адже саме в системі їхніх взаємодій лідер постійно перебуває. Якщо оточення буде проявляти надмірний тиск, лідер може допускати помилки та отримувати від них викревлену інформацію. Тому дуже важливо не бути ізольованим та йти на контакт із зовнішнім світом. Типовим прикладом такої помилки є взаємодія президента України Віктора Януковича та його оточення одразу після обрання його на посаду. Презедент на прес-конференціях неодноразово заявляв, що тогочасний міністр внутрішніх справ наддав йому ряд доказів того, що на нього готується замах. Очевидної загрози життю лідера не було, але президент, таким чином, знаходиться в певнй блокаді та отримує інформацію від закритого кола наближених осіб. Тому, вірогідність та достовірність такої інформації не залежить від першоджерел, а залежить від лідерського оточення та форми подачі такої інформації.

Імідж, як штучна імітація є презентацією зовнішньої форми суб'єкта. Він є всього лише уявленням про людину, а це уявлення цілеспрямовано формується у масовій свідомості. В. Королько, вважає що основою створення іміджу є стереотипи, які формуються в свідомості людини, і з часом частково піддаються корекції. Саме завдяки здатності створювати стереотипи людина формує узагальнені уявлення про суб'єкт. Стереотипи формуються на основі вже відомих, набутих знань та отриманої нової інформації, саме тому у повсякденному житті люди поводять себе шаблонно (Korol'ko 1997, p. 22) [4, с. 22].

Напрацьовані шаблони дозволяють створювати політичні іміджі та іміджеві конструкції, які відповідатимуть загальноприйнятим уявленням більшості. Так, відштовхуючись від шаблонного мислення Віктор Ющенко йшов на вибори у 2004 році з іміджем «батька нації», або ж «месії». Юлія Тимошенко у своїй передвиборчій кампанії 2010 року використала такий шаблон мислення та вибудувала собі образ «матері України».

Дослідник В. Бебик вважає, що на формування іміджу політика впливають його суспільні дії з відповідним обґрунтуванням шляхів вирішення конкретної соціальної проблеми за допомогою встановлення рівноваги між суспільними очікуваннями та реальними діями влади чи конкретного політичного лідера (Bebik 2004, p. 57) [1, с. 57].

В процесі формування політичного іміджу суб'єкта неможливо не враховувати психологічну складову особистості, а тому у формування іміджу політичного лідера широко застосовують політичну психологію. Можна припустити, що головною об'єднавчою сполукою двох наук є політичне профілювання лідерів. Це явище стає особливо актуальним на міжвиборчому етапі функціонування політичної системи й допомагає визначити точний попит на політичному ринку країни, окреслити потреби в тому чи іншому політичному лідері. До того ж, таке явище є швидше прикладним моментом досліджень обох дисциплін. Актуальними для обох наук є акцент саме на політичних лідерах, адже в нашій державі послуговуються передвиборчою технологією ставки виключно на лідера партії, а не на саму партію чи на оптимальне поєднання цих ставок. Для громадян не так важливо, хто входить в першу п'ятірку чи десятку списку конкретної політичної партії, як важливо хто цю політичну силу очолює. Окрім того, усвідомлення специфіки роботи з психопрофілями дозволяє не лише зрозуміти логіку прийняття політичних рішень, але й прорахувати дії лідерів наперед. Нажаль, ця тема не є достатньо висвітленою в науковій літературі, але проблемою комплексного розгляду політичного іміджу та психологічного профілю вже починають займатися науковці.

Варто зазначити, що всі концептуальні підходи до категорії «політичний імідж» так чи інакше опираються на основи психологічного концепту. Психологічний чинник в будь-якій концепції відіграє основну роль, адже практично побудова ідеального та органічного іміджу для лідера буде розпочинатися з психологічного тестування, визначення типу мислення, шкали психотизму, стресостійкості, менеджерських якостей та рівня інтравертності/екстравертності тощо. Для кращого розуміння процесу побудови іміджу достатньо виявити взаємозалежність між політичним іміджем та психологічним профілем політичного лідера. Психологічний профіль особистості являє собою всебічну характеристику її розвитку, включаючи професійні інтереси і схильності. Так певний тип лідерства є відповіддю на суспільні запити, тому його психопрофіль буде повністю накладатися на психопрофіль електорату. Якщо цих моментів не враховувати при побудові іміджу, то він буде не комфортним для самого лідера і не бажаним для виборця.

Якщо у сучасному розумінні, поняття «імідж» – це стереотипізований образ конкретного суб'єкта, що існує в масовій свідомості (Pochepcov 1998, p. 39) [7, с. 39], то психологічний профіль особистості являє собою всебічну характеристику її розвитку, включаючи професійні інтереси і схильності. Політичний імідж – це образ створений штучно, коли суб'єкт наділяється певними не властивими йому якостями та набуває визначеного стилю, манер й поведінки. Тоді коли психологічний профіль не піддається зміні, а лише певній корекції. Він є не створеним штучно, а вродженим, відтак природнім для суб'єкта. Психопрофіль – це спосіб наочного зіставлення кількісних даних, що характеризують рівні розвитку певних психологічних властивостей досліджуваного індивіда. Такі дані звичайно одержують за допомогою відповідних аналітичних досліджень. Подання їх у вигляді єдиної картини, що відбиває внутрішньо індивідуальні відмінності, є по суті спробою цілісного аналітико-синтетичного підходу до психологічної характеристики особистості. Також подібні напрацювання дозволяють

сформувати повноцінну іміджеву карту на яку можна винести іміджеві маркер из можливістю подальшого їх коригування.

Ще однією категорією якою ми оперуємо є поняття «стратегії». Термін «стратегія» походить від грецького «strategia», що в перекладі означає «військове мистецтво», або «майстерне керівництво». Категорію «стратегія» дослідники запозичили із військової галузі. «Стратегію» буквально адаптували та перетворили у мідисциплінарну категорію, якою широко послуговуються і в науці, і в прикладних дослідженнях. Окрім того, вона стала широко вживатися у політичній сфері та у сфері державного управління. Однак, «стратегія» потребує «тактики» і саме ці два поняття широко використовують в політиці. В політиці стратегія в поєднанні із тактикою призводить до створення логічних зв'язків між цілями та результатами, які прагнуть досягнути.

Однак, з часом поняття «стратегії» дещо змінилося в розумінні наукового підходу. Про це свідчить визначення цієї дефініції дослідником Л. Хартом, який у своїй роботі «Стратегія», пропонує розуміти стратегію як «мистецтво розподілу та застосування військових засобів задля звершення політики» (Concise Oxford Dictionary of Political, 2006) [5].

Однак, універсальність цього поняття полягає в тому, що воно легко піддається адаптації до інших сфер та галузей знань. Не послуговуючись військовою термінологією в цьому визначенні, відомий дослідник Х. Мінтцберг в своїй роботі «Підйом та падіння стратегічного планування» зазначає, що сьогодні термін «стратегія» використовується переважно в чотирьох значеннях: «як план дій; як правило поведінки; як позиція, відповідь певними рішеннями на певні зміни оточення; як перспектива, прогноз та вибір напрямку дій». Він також наголошує, що «стратегія виникає в певний період часу як намір, що пристосовується до змін оточення» (Concise Oxford Dictionary of Political, 2006) [5]. Дослідник М. Потер, зазначає, що стратегія – «це бути різним».

Слід додати, що на думку дослідників в сфері стратегічного управління та планування, якщо держава прагне адекватно реагувати на всі динамічні зміни, що відбуваються у сучасному світі, вона має розробляти систему потенційної стратегії. Це ж стосується і розробки та напрацювання іміджевих стратегій, які варто використовувати у виборчих кампаніях.

З огляду на процес формування іміджу держави, на нашу думку, актуальним є врахування принципів потенційної стратегії, запропонованих дослідником Г. Почепцовим:

– стратегія збільшує «поле бачення» – розширює часові рамки інтересів і можливостей учасників, дозволяє бачити сьогодення скрізь призму майбутнього;

– стратегія звернена до негативного контексту, адже для вирішення певних проблем необхідною є багатоваріантність стратегії;

– наявність стратегії посилює її суб'єкта;

– стратегія – не тільки і не стільки планування, але й виконання, тому що реальність важливіша за будь–яку стратегію;

– стратегія як вищий рівень управління може компенсувати недостатність ресурсів, маючи можливості для адаптації;

– стратегія спрямована на визначення пріоритетів, адже ресурсна підтримка можлива лише в обмеженому обсязі (Pochepcov 2004, p. 152-154) [9, с. 152-154].

В контексті формування політичного іміджу стратегію слід розуміти, як цілеспрямований план до виконання поставлених завдань в поетапній реалізації політичного іміджу політика. Таким чином, стратегія в процесі формування політичного іміджу сприяє вибудовуванню логічних зв'язків між поставленими цілями та реальними результатами, які очікуються внаслідок успішно створеного іміджу.

Аналізуючи та узагальнюючи позиції представників різних політичних шкіл щодо сутності поняття політичний імідж лідера, слід зазначити, що політичний імідж – це своєрідне відображення суспільного уявлення про ідеальне втілення тієї чи іншої соціальної ролі, це набір стверджень і уявлень у виборців про конкретного політика, шляхом узагальнень і емоційних переживань. Суть політичного іміджу лежить в природі соціального стереотипу і його впливу на масову свідомість, тому імідж політичного лідера створюється на ґрунті специфічного сплетіння інформаційних, емоційно-комунікативних і діяльнісних чинників.

Якщо імідж це втілення продукту який відповідає суспільному попиту, то в такому випадку стратегія при формуванні політичного іміджу дозволить максимально точно вибудувати основну лінію виборчої кампанії саме на іміджі лідера. Вдало підібрана стратегія дозволить уникнути повторень і дублювань політичних іміджів інших лідерів, а також допоможе уникнути неприємних аналогій та асоціацій, що також є дуже важливим фактором при врахуванні стратегій. Тому, побудова політичного іміджу лідера має свою стратегію і тактику. Стратегія – це узагальнене зібрання основних ідей кампанії. Саме в рамках стратегії реалізується образ кандидата, тактика і план виборчої кампанії.

При обранні стратегії необхідно враховувати ресурси виборчої кампанії і кампаній супротивників за такими параметрами: тимчасові ресурси, інтелектуальні, творчі, фінансові, організаційні ресурси, адміністративні, матеріально-технічні та юридичні ресурси, інформаційні та спеціальні оперативні ресурси. Тактика вказує на техніку комунікації, направлення повідомлень на певні групи людей, планування часу видачі повідомлень з тим, щоб досягти максимального ефекту. Вибір тактики кампанії обумовлений швидше матеріальними компонентами: розмірами виборчого фонду та строками отримання грошей на рахунку, кількістю свідомих прибічників кандидата, ЗМІ округу, регіону, їх розповсюдження, тираж, орієнтація аудиторії, відношення керівництва і приватного сектору до певного політичного лідера.

У формуванні політичного іміджу не обов'язково послуговуватися виключно однією стратегічною лінією. Як правило, практикують застосовування одразу кількох варіантів вибудовування іміджу. Та головна стратегічна лінія повинна бути присутньою в кожному із них. Як правило, образ політика формується планово і не завжди вдається підібрати правильний імідж одразу. Саме тому, іміджеві карта із чітко визначеними іміджевими маркерами дозволить напрацювати пробні моделі з подальшим визначенням найбільш прийнятного. Комбінації в іміджі дозволяють максимально задовольнятимуть існуючий в конкретному суспільстві попит. Такі комбінації створюють мікро реальність крізь призму якої запускаються пілотні проекти іміджевих конструкцій та перевіряють їх у роботі із цільовими аудиторіями. Апробація таких комбінацій повинні пройти завчасно, для того щоб максимально вивчити ставлення

окремих груп до запропонованого продукту. В даному випадку вирішується питання позиціонування лідера та формату жорсткості його іміджу.

Оскільки політичний імідж має кілька базових сфер в яких він знаходить точки опори та з яких починає рух до центрального єдиного образу створюючи при цьому цілу візуально привабливу картину, то іміджеві стратегії повинні, на нашу думку, застосовуватись саме в цих базових сферах. Однак, перш за все політичний імідж має відповідати певним вимогам:

1) Імідж в процесі формування повинен пройти ряд етапів, кожний з яких має свої методи здійснення. Перший етап – збір та аналіз інформації, на базі якої буде створюватися імідж політичного лідера. Другий етап – саме конструювання іміджу політика. Третій етап – адаптація кандидата до образу. Четвертий – апробація створеного іміджу на цільовій аудиторії. П′ятий етап – аналіз інформації про імідж політика, отриманий з різних джерел. І шостий етап – корекція іміджу, який запропонований виборцям. Імідж політичного лідера має свої особливості: він обумовлений як регіональними особливостями, так і часом, імідж пов′язаний зі змінами потреб виборців, і демографічним фактором, він залежить від етнопсихологічного ситуативного фактору.

2) Імідж повинен бути зрозумілим та реалістичним та містити елемент правдивості, бути первинно прив'язаним до особистісних якостей лідера, його цінностей і переконань, відповідати його психопрофілю. Це значно полегшить роботу та не створюватиме ефект «незручного костюму», коли політик, наслідуючи сформований образ, почувається некомфортно.

3) Імідж повинен бути легко упізнаваним, має бути безпосередньо напряму прив'язаний до ідеологічних орієнтацій лідера, або ж виборець ідентифікує імідж з особистістю лідера через якусь його конкретну дію чи висловлювання. В іміджі лідера повинна бути присутня ідеологічна складова політичної сили, яку він представляє.

4) Імідж повинен базуватись на реальних фактах і подіях, опиратися на те, що справді мало місце в житті суб'єкта.

Імідж також повинен бути популярним у суспільстві, відображати пріоритети й очікування цього суспільства, а команда лідера своїми діями має сприяти його зміцненню і поширенню. Разом з тим імідж повинен бути глибшим і переконливішим, ніж особистість діяча, імідж якого створюється, і навіть наділяти свого носія функціональними якостями, йому не притаманними. В цьому вбачається основна відмінність іміджу від стереотипу як образу, який нівелює специфіку реального суб'єкта. Імідж передбачає формування політичної легенди, яка через канали масової комунікації буде поширюватись серед електорату і надавати лідеру політичної ваги. Тут також може бути присутній елемент містифікації, наділення лідера надзвичайними здібностями, що дає підстави вважати його кращим від інших політиків, опонентів.

Враховуючи ці базові загальноприйняті вимоги значно легше вибудовувати стратегію формування іміджу. Базовими сферами формування іміджу є сім'я політика, його оточення, його виборці, пласт суспільства на який він робить ставку. Для того, щоб іміджеві стратегії не давали збою необхідно не створювати три різні образи людини, а створити один цілісний імідж і стежити за тим, що не відбулося його розщеплення. Політик повинен постійно декларувати лише ті програмні гасла, які максимально підкріплюють його іміджеві характеристики.

Український досвід показує, що для виборця ідеальним є політик, якого вони бачать як порядного громадянина, активного члена суспільства, хорошого батька (сина, брата) та працелюбного, справедливого керівника. Якщо послідовність цього логічного ланцюжка буде порушена, то політичний образ не буде цілісним та втратить своє смислове навантаження.

В конкретному випадку, на прикладі Юлія Тимошенко, як публічної особи і кандидата у президенти 2010 року, можна стверджувати, що сім'я не завжди відіграє визначальну роль у формуванні іміджу. Їй вдалося вдало поєднувала дві із зазначених сфер – роботу та суспільство, однак сфера сім'ї була абсолютно не врахована, адже вона сама дуже мало говорила про свою родину навіть в процесі виборчої кампанії. Та це можна пояснити специфікою побудови її образу, адже її зображали не як жінку-матір конкретної людини, а як «матір-Україну», тому включати сюди особистий простір політика було зайвим.

В процесі конструювання іміджевих стратегій варто керуватися напрацьованими дослідниками цього явища основними законами поєднання іміджів, які лежать в основі конструювання іміджу політичного лідера:

– закон додавання (передбачає поєднання іміджів в результаті посилює більш сильний імідж. В іміджевій стратегії – це процес створення «пілотних проектів» та вивчення громадської думки).

– закон віднімання (шліфування іміджу шляхом усунення зайвих елементів, адже наявність незначних рис не послаблюють сильного образу, а в деяких випадках робить його більш об'ємним. В іміджевій стратегії – це процес опрацювання суспільного попиту та продукування відповідної пропозиції в чистому товарному вигляді, тобто унікальної пропозиції).

– закон множення (виокремлення будь-якої риси з іміджу може принести зміни в його оцінці. В іміджевій стратегії – це пошук базового елементу, який надасть максимальний ефект впізнаваності та зробить імідж унікальним).

– закон ділення (імідж може переноситися із загального на конкретне. В іміджевих стратегіях – це крок спрощення в разі необхідності іміджевого навантаження шляхом апробації його на конкретній ситуації).

Політичні технології, які застосовуються при створенні іміджу політика – це комплекс заходів (передусім інформаційних, але підкріплених відповідними організаційними, кадровими та фінансовими ресурсами), що спрямовані на створення позитивного іміджу (як окремого політика так і політичної партії) та, відповідно, послаблення позицій опонентів. Побудову іміджу політичного лідера можна визначити як комунікативне програмування, оскільки перед виборцями проходить вибір форматів найбільш сприятливих для них. Політичний маркетинг та менеджмент, PR, політична реклама та пропаганда використовуються як технології створення іміджу політика і їх доцільно включити в іміджеві стратегію.

Тому, під іміджевими стратегіями ми розуміємо тактичні способи поєднання та компонування іміджу політичного лідера та партійного бренду у виборчих технологіях з метою їх накладання та проекції на виборчі кампанії. Також це систематизація основних ідей іміджевої кампанії, адже саме в рамках стратегії реалізується образ кандидата, тактика і план виборчої кампанії суб'єкта.

В Україні побудова іміджу політичного лідера має свої властивості та особливості, адже варто враховувати особливості перехідного періоду, шляхи формування політичного лідерства, електоральну орієнтацію українців, стан масової свідомості, ментальність українського виборця та суспільний запит на лідера певного типу. За 20 років незалежності в Україні так і не було виявлено принципових новацій і технологічних новинок, однак слід зазначити, що справжня робота спеціалістів у сфері формування іміджу політичного лідера розпочалася вже із 2004 року після Помаранчевої революції продуктом якої став лідер з образом «месії». Досвід проведення виборчих кампаній показав, що різницю між політичними іміджами визначають не стільки об′єктивні чинники – харизматичність лідера, організованість структур, сприйняття населенням передвиборчої програми, оригінальність проведеної кампанії, симпатії електорату, а зовсім інші, здебільшого ті фактори, які в цивілізованому світі вважаються недемократичними, а саме такі, як адміністративний ресурс та підтасовку голосів виборців.

Отже, феномен політичного іміджу в соціальній практиці є вагомим елементом взаємодії, між політичним суб'єктом та виборцем. З практичної точки зору при вивченні цього феномену доцільно виділити ряд чинників, які впливають на його формування: соціальне середовище, географічний детермінізм, політичний режим, ідеологічна складова, інформаційна складова, особистісні характеристики суб'єкта та його психологічний профіль. Стратегія – це кодування кроків щодо реалізації задуманого. В подальшому можна продовжувати дослідження кореляції іміджу та стратегії у контексті виборчої кампанії, адже вони взаємодіють та продукують чітко усвідомлену лінію дій у форматі іміджевих стратегій. Іміджеві стратегії, будучи синтезом міждисциплінарних зв'язків, в кінцевому результаті продукують чіткий тактичний план втілення іміджоформуючих кроків на практиці та є базовим елементом будь-якої виборчої кампанії.

Бібліографічні посилання

1. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина / В. М. Бебик – К.: МАУП, 2004. – 424 с.

2. Имидж государства/региона в современном информационном пространстве [Материалы симпозиума 23– 24 марта 2009 года] / Отв. ред. Кривоносов А. Д. – СПб: Роза мира, 2009 г.

3. Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц М.: Эксмо, 2007.

4. Королько В. Г. Основи паблік рилейшнз: Посібник / В. Г. Королько – К.: Інститут соціології НАН України, 1997. – 334 с.

5. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 789 с.

6. Ольшанский Д. В. Политическая психология / Д. В. Ольшанский // Психологический журнал. – 1992. – № 2. – С. 173–174.

7. Почепцов Г. Имидж лидера / Г. Почепцов // Новая политика. – 1998. – №4. – С. 37–48.

8. Почепцов Г. Г. Паблик рилейшнз для профессионалов / Г. Почепцов – К.: Ваклер, 2005 г.

9. Почепцов Г. Г. Стратегический анализ. Стратегический анализ для политики, бизнеса и военного дела / Г. Почепцов – К.: «Дзвін», 2004.

Новик А. О. Имиджевые стратегии в президентских избирательных кампаниях в Украине

Автор пытается изучить вопрос корреляции понятий «имидж» и «стратегия» и сформулировать целостное представление о понятии «имиджевые стратегии». В статье рассматриваются принципы формирования имиджа политического лидера в зависимости от общественного запроса и специфика наработки имиджевых стратегий. Статья адресована специалистам, занимающимся практической политологией, преподавателям и студентам отделения политологии.

Ключевые слова: политический имидж, стратегии, имиджевые, психологический профиль, имиджевые карта, имиджевые маркеры, стереотипы, массовая коммуникация.

Novyk A. Image strategy in the presidential election campaign in Ukraine

Author is trying to highlight the issue correlation of terms «image» and «strategy» and to form a complete idea of «branding strategy». The principles of image formation of a political leader based on public demand and specific developments of image strategies are discussed in the article. Author tries to present that the phenomenon of image extends the concept of the image, and therefore meaning slowly splits. This category is used by a range of scientific disciplines, including political science, which deals with technology and policy, strategy, tactics, psychology, sociology, and others. Thus the image is seen as a rational judgment or emotional nature of the subject, which is formed in the human psyche as a result of the perception of the characteristics of the subject which voters receive through the mass media.

The article says that the political leader's image is very delicate area. The attention is paid to the fact that the image of the subject can be formed spontaneously or randomly. In such case there is a risk that the spontaneously generated image is not always conscious, and therefore may be perceived by audience too rigid and uncontrollable or too soft. Successful image formation should be guided by certain stages of its formation.

Another category which is used in the article is the concept of «strategy» witch is borrowed from the military and is included in the context of image process. This article also describes the principles of potential strategies and laws that are lean in image formation strategies. Strategy in formation of political image will accurately build the main line campaign in the image of the leader. Also are described the basic resources that are necessary on witch the formation of strategies should be based.

In this article image strategy is defined as tactical way of combining an image of political leader and party brand in election`s technology for the projections on election campaigns.

This paper describes the importance of information load in the process of forming of image strategies. Using Ukrainian example are clearly defined demands for certain strategy of image and are present image`s markers that are most popular among politicians.

Based on the fact that the phenomenon of the image of a political leader is an important element of interaction between the political subject and voters is offered the perspective of further developments in this area.

Keywords: political image, branding strategy, psychological profile, image map, image markers, stereotypes, mass communication.

References

Bebik V. M., 2004. *Politologija dlja politika i gromadjanina* [Political science for policy and citizen], K.

'Imidzh gosudarstva/regiona v sovremennom informacionnom prostranstve' [Image of the country / region in the modern information environment], 2009, *Materialy simpoziuma 23–24 marta 2009 goda* [Proceedings of the Symposium on 23-24 March 2009], Roza mira publ, SPb.

Klauzevic K., 2007. *O vojne* [On War], Jeksmo publ, M.

Korol'ko V. G., 1997. *Osnovi pablik rilejshnz: Posibnik* [Fundamentals of Public Relations: A Guide], Institut sociologiї NAN Ukraïni, K.

Korotkij oksfords'kij politichnij slovnik [Concise Oxford Dictionary of Political], 2006. Vid-vo Solomiї Pavlichko «Osnovi» publ, K.

Ol'shanskij D. V., 1992. 'Politicheskaja psihologija' [Political Psychology] , *Psihologicheskij zhurnal* [Psychological Journal], № 2, pp. 173–174.;

Pochepcov G. G., 2004. *Strategicheskij analiz. Strategicheskij analiz dlja politiki, biznesa i voennogo dela* [Strategic analysis. Strategic analysis of politics, business and military affairs], «Dzvin», K.

Pochepcov G. G., 2005. *Pablik rilejshnz dlja professionalov* [Public relations professionals], Vakler publ, K.

Pochepcov G., 1998. 'Imidzh lidera' [The image of the leader], *Novaja politika* [The new policy], № 4, pp. 37–48.;

Надійшла до редколегії 17.05.2013

УДК 631.16:658.15: 338.43

В. М. Оруджева
Бакинский Государственный Университет

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ В ПЕРЕХОДНЫЙ ПЕРИОД

Рассматриваются вопросы обеспечения продовольственной безопасности страны как составной части экономической безопасности в переходной период, причем в этом процессе раскрыта роль экономических реформ, а также определены пути надежного снабжения населения продовольствием. Отдельно затрагиваются вопросы международного порядка, влияющие на производительность труда и потребление в различных регионах мира, а также возросшая угроза экологического загрязнения окружающей среды. Рассматривается также роль здесь демографического фактора и роль политических структур как внутри страны, так и международных, в формировании продовольственной безопасности в переходный период.

Ключевые слова: переходный период, экономическая безопасность, продовольственная безопасность, национальная экономика, политика регионального развития, экономическая реформа, количественные и качественные показатели производства.

Проблемы продовольствия связаны с обеспечением базовых основ общественного развития – человеческого потенциала. Наряду с природными условиями демографический фактор является предпосылкой развития и становления общественных отношений. История общественного развития показывает, что продовольственный фактор является одним из движущих сил ее развития. Сегодня это называют фактором ресурсов. Ясно, что ресурсы – это не только минеральное сырье, но и продовольственный потенциал. Не случайно в мире одной из ведущих глобальных проблем является проблема голода, которая обусловлена не только природными условиями, климатом, ландшафтом и т. д., но и управлением общественными процессами.

Политическая организация современного общества сложна и многофункциональна, что связано с различным уровнем социально-экономического развития государств, с их политическим устройством. Транснациональные корпорации и объединения ведут политику глобализации отношений в мире, в условиях которой в выигрыше остаются лишь ряд стран, прежде всего развитых. Это отражается и на ценовой политике, когда голодание в ряде отсталых стран бывает не по причине нехватки продуктов, а из-за биржевых игр, конкурентной борьбы, когда становится просто невыгодным сбить цены на продукты питания или переправить их туда, где в них нуждаются.

Основополагающий мировой документ в области продовольственной безопасности был принят 1996 году в Риме. В «Римской декларации по всемирной продовольственной безопасности» говорится об обязанности любого государства обеспечивать право каждого человека на доступ к безопасным для здоровья и полноценным продуктам питания в соответствии с правом на адекватное питание и правом на свободу от голода (Food security in the G8/G20) [10].

В докладе «Состояние дел в связи с отсутствием продовольственной безопасности в мире» 2012 года ФАО говорится, что «за последние 20 лет результаты работы по сокращению масштабов голода оказались лучше, чем это предполагалось ранее, и что, при условии активного продолжения этих усилий, задача достижения ЦРТ в области сокращения масштабов голода в мировом масштабе к 2015 году может быть выполнена. Однако количество людей, страдающих от хронического недоедания по-прежнему неприемлемо велико, поэтому ликвидация голода по-прежнему является серьезным вызовом глобального масштаба. Неотъемлемым элементом скорейшего искоренения голода является система социальной защиты. И, наконец, для быстрого прогресса в деле сокращения масштабов голода правительства должны реализовать мероприятия по обеспечению ключевыми общественными благами и услугами в рамках общей системы государственного управления, построенной на принципах прозрачности, участия, подотчетности, верховенства закона и прав человека» (The State of Food Insecurity in the World 2012) [8].

Работа в указанном направлении особенно актуальна для стран с переходной экономикой. Распад Советского Союза совпал с переходом к рыночным отношениям. В силу этого было довольно трудно одновременное осуществление строительства независимого государства формирования рыночных структур. Процесс формирования новой психологии хозяйствования проходил в тяжелой борьбе с пережитками в управленческом сознании и местнической психологии. Для нормального завершения переходного периода необходимо было обеспечение системы свободной конкуренции в политико-экономической сфере, создание открытого общества, должной юридической базы, а также обеспечение прозрачности деятельности в государственных структурах.

На сегодняшний день вопросы продовольственной безопасности связаны прежде всего с экономическим уровнем развития страны, уровнем развития сельского хозяйства, с необходимостью усиления контроля над национальными богатствами. Необходимость контроля над продовольственной безопасностью со стороны государства связано со следующими факторами: быстрый рост народонаселения, что отражается на необходимости развития сферы пищевой промышленности и инфраструктуры, связанной с ней, рост потребности в сырье для промышленности; уменьшение земельных

участков для посевов и падение их урожайности, что приводит к уменьшению природных ресурсов в целом; приоритетной становится задача по обеспечению потребностей населения в продовольствии на основе местных ресурсов.

Известно также, что в промышленно развитых странах отсутствует продовольственная проблема и цель в обеспечении продовольствием состоит в изменении структуры питания. В развивающихся странах и странах с низким уровнем жизни, т. е. бедных странах, ведется соответствующая работа по преодолению проблемы голодания, однако здесь недостаточно денежных средств и правильной организации управления экономическими вопросами. Согласны, что «неправомерно говорить о достижении продовольственной безопасности страны, когда потребительский рынок заполнен импортными продуктами питания, а отечественные предприятия работают нестабильно из-за недостатка сырья для производства или жесткой конкуренции. В современных условиях для обеспечения продовольственной безопасности страны необходимы поддержка и развитие собственного производства пищевого сырья и продуктов питания, сокращение их импорта» (Chebotareva 2012, p. 150) [9, с. 150]

В первые годы независимости требовалось уменьшить зависимость от внешнего рынка в отношении продуктов питания, создать механизмы внутреннего и внешнего процесса обеспечения продовольствием; известно, что в международных правовых документах («Всемирная декларация прав человека», «Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах», «Международная Конвенция о правах детей» и др.) обеспечение на должном уровне качественными продуктами питания было не только стратегической задачей, но и требованием указанных международных структур (Human rights. Compilation of International Instruments, 2001) [6, с. 85]. Именно исходя из указанных задач, следовало, прежде всего, решить, к примеру, такие вопросы, как преодоление йододефицита в отдельных регионах страны, обеспечить для этого сбалансированное питание населения.

События последних лет (экономический кризис, рост народонаселения, изменения в климате, уменьшение запасов пресной воды) способствовали относительному уменьшению продовольствия, повышению цен, даже нехватке продовольствия в ряде стран. Наблюдаемая на мировых рынках нестабильность делает необходимым развитие внутреннего продовольственного рынка, уменьшение зависимости от ввоза продовольствия, создание продовольственных запасов, обеспечение продовольственной безопасности и принятие с этой целью ряда государственных программ.

Для обеспечения региональной экономической безопасности необходимо было правильное определение государственной политики и основных направлений государственной поддержки, а также факторов, предусматривающих сбалансированное развитие экономики. Для усовершенствования политики регионального развития требовалось создать юридическую базу этого процесса, учесть местные условия и мировой опыт. Поэтому в условиях формирования новой экономической системы государство должно было взять на себя функцию преодоления экономических и социальных проблем и уточнить свои обязанности в организации экономики (Mamedov 2005; Piriev 2005; Gasanov 2001) [3; 5; 7].

В формировании и развитии национальной экономики, обеспечении экономической безопасности сельское хозяйство играет большую роль. В связи с этим изучение и оценка инвестиционных возможностей в регионе имеет первостепенное значение. С другой стороны, без материальных ресурсов проведение политики регионального развития очень тяжело.

Осуществление экономических реформ служит гарантом для решения существующих проблем. Стабильные аграрные реформы, проводимые в стране, начиная с 1996 года, оказывает определенное положительное влияние на рост производства основных продовольственных товаров. Впервые на постсоветском пространстве в Азербайджане был сформирован и претворен в жизнь механизм помощи сельскохозяйственным производителям, совместно с международными организациями были реализованы различные проекты. Макроэкономическая стабильность дает возможность развитию предпринимательства, снижению и постепенной ликвидации бедности. Снижение уровня среднегодовой инфляции и налоговых ставок оказывает определенное влияние на создание новых рабочих мест, денежно-кредитную политику и экономическое развитие региона.

Определив степень экономической безопасности регионов, можно выяснить общее состояние развития экономики, области специализации в производстве и виды рисков в районах. Разделив государство на экономические регионы, можно выявить уровень специализации сельскохозяйственного производства, объем его труда, сезонный характер, безработицу, уровень миграции. Модернизация и запуск новых промышленных предприятий дает возможность обеспечить должную стабильность.

Уровень радиации в некоторых регионах увеличивает экологическое напряжение и вызывает обеспокоенность по следующим показателям:

- возникает опасность для здоровья и растет число детей, родившихся больными;
- падает уровень сельскохозяйственного производства и ухудшается их качество;
- ошибки, допущенные в сфере специализации производства, становятся причиной экологических проблем;
- слабые взаимоотношения с соседями, или же ухудшение отношений с ними способствует тенденции уменьшения инвестиционных потоков.

Так, сегодня под армянской оккупацией находятся 10 приграничных районов Азербайджана (16,3 тыс. км²), 5 районов Нахчыванской Автономной Республики (5,5 тыс. км²), западная зона и 12 районов вокруг зоны оккупации, (15,74 км²) – 37,5% территории Азербайджана расположены в приграничных с Арменией районах (Piriev 2005, p. 450-457) [5, с. 450 –457].

Одной из основных целей аграрной политики является обеспечение продовольственной независимости страны. В настоящее время 99% продукции сельского хозяйства производится в частном секторе. Этот показатель связан как с социально-политическими изменениями, так и повышением экономической эффективности сельскохозяйственных областей. В результате изменений, произошедших в структуре производства сельского хозяйства, удельный вес продукции животноводства рос более быстрыми темпами, нежели растениеводства. В целом развитие предпринимательства, с одной стороны, стало причиной формирования внутреннего

потребительского рынка и открыло новые возможности для здоровой конкуренции, с другой – облегчило решение такой социально-экономической проблемы, как безработица, а также помогло дополнить государственный бюджет.

Экономическое положение Азербайджана в период независимости условно можно разделить на два основных этапа:

1. 1991–1995 (экономический хаос или же период упадка);
2. 1996–2012 гг. (макроэкономическая стабильность, период быстрого экономического роста и конец экономического перехода).

Острые проблемы, возникшие на первом этапе как в политической (политическая нестабильность, частая смена правительства), военной (оккупация земель в результате военной агрессии Армении, превращение определенной части населения в беженцев и переселенцев), экономической (ухудшение хозяйственных отношений, ограничение или же прекращение предприятиями своей деятельности, ускорение инфляции и др.), так и социальной сферах (снижение качества жизни, безработица, бедность и др.) уменьшило уверенность людей в завтрашнем дне.

В результате последовательных экономических реформ, проводимых на втором этапе, были созданы благоприятные условия для развития свободного предпринимательства и приватизации собственности, была решена проблема выхода из сельскохозяйственного кризиса, было начато динамичное развитие, и в результате к 2012 году переходный период в экономической сфере в основном был закончен.

В целом, теоретические и практические функции региональной экономики можно разделить на следующие группы:

1. распределение национальной экономики по территориальному признаку;
2. научное обоснование теоретических основ повторного размещения производительных сил;
3. подготовка исследовательских планов экономических регионов.

Должны быть приняты определенные меры для реализации государственной программы относительно надежной поставки продуктов питания для населения, в том числе:

* эффективное использование земельных и водных ресурсов. Одна из проблем, которая препятствует развитию региональной экономики – это нерациональное использование земель, которое приводит к эрозии и засолению почв, снижению производительности труда. Поэтому должны были быть определены земли, которые нуждаются в мелиорации, подверглись эрозии и деградировали, должна быть проведена инвентаризация земельного фонда, должна быть повышена их плодородность, а неиспользуемые и поврежденные земли должны быть вовлечены в посевной оборот. Например, из-за эрозии почвы в горных районах Азербайджана, 40 % (более 3,4 млн. га) земель были выведены из посевного оборота (Mehtiev 2002, p. 125) [2, с. 125]. Именно поэтому особое внимание должно быть уделено улучшению плодородия земель и повышению производительности труда, расширению посевных площадей, ускорению строительства мелиоративных систем, использованию водного потенциала биологических систем.

Кроме того, должны быть стимулированы добровольные объединения мелких семейных ферм в кооперации, сформировавшихся на основе паевых земель, должен быть проведен и регулярный экологический мониторинг окружающей среды и применены передовые технологии в орошении.

*Развитие растениеводства. Для этого должны быть проведены ряд мероприятий:

- приспособление системы посменного посева к местным условиям для производства растительных продуктов;
- определение структуры оптимального посева и объема производства сельскохозяйственных культур в регионах;
- следовать правилам современной агротехники;
- строительство в регионах предприятий, производящих удобрения

* Развитие животноводства:

- развитие животноводства и его новой базы на основе эффективных технологий;
- модернизация предприятий, производящих продукты питания и постройка новых предприятий.

*Улучшение инфраструктурного обеспечения производства продуктов питания: развитие сельского хозяйства, а также других секторов экономической деятельности в регионах зависит от состояния инфраструктуры. С другой стороны, хозяйственные отношения как между регионами, так и внутри них находятся не на достаточном уровне.

*Развитие мелиорации и водоснабжения:

- восстановление и реконструкция существующих мелиоративных и ирригационных систем;
- улучшение водоснабжения почв за счет строительства новых систем, предотвращение дефицита воды.
- предотвращение засоления земель, беспрепятственное сливание соленых вод в Каспийское море при помощи магистрального коллектора.

Порой недостаток кредитов, выделяемых на проекты для всех регионов, становится причиной недовольства со стороны собственников. Так, в целях оказания помощи сельским предпринимателям выделенные кредиты в сумме 38 млрд. манатов для 231 проекта со стороны Национального Фонда Поддержки Предпринимательства, охватило только 27 районов (Ibragimov 2003, p. 95) [1, с. 95].

В целом в целях повышения продовольственной безопасности, следует уделить внимание ряду вопросов, в том числе:

– достижение макроэкономической стабильности и устойчивого экономического развития:
– создание новых рабочий мест;
– повышение уровня доходов у лиц, нуждающихся в социальной защите;
– доведение в пределах страны уровня потребления до прожиточного минимума;
– рациональное управление ожидаемыми рисками;
– усиление научного и кадрового потенциала;
– применение передовых моделей для развития предпринимательства;
– проведение в жизнь денежной и фискальной политики для стимулирования развития аграрной отрасли;
– улучшение инфраструктурного обеспечения регионов;
– улучшение материально-технического снабжения обеспечения продовольствием и создание нормативной базы (Gasanov 2001, p. 123-131)

[7, с. 123- 131].

В социально-экономическом развитии регионов, повышении качества жизни населения большое значение имеет построение промышленных и социальных структур в соответствии с национальными интересами. Так, улучшив количественные и качественные показатели производства сельскохозяйственных продуктов, можно превратить страну – импортера в страну-экспортера. В этом процессе в целях повышения конкурентоспособности отечественной продукции должны быть защищены права местных производителей (The State of Food Insecurity in the World 2012) [8, с. 456].

Исходя из того, что сегодня каждое государство должно обеспечить свое развитие в трех направлениях, а именно: охрана территориальной целостности, его неприкосновенности и суверенитета, улучшение материального благосостояния населения и повышение уровня производства, то становится ясным, что задачи продовольственной безопасности в переходный период развития являются в этом деле первостепенными.

Библиографические ссылки

1. Ибрагимов И. Основные направления регионального развития / И. Ибрагимов – Баку: 2003
2. Мехтиев Ф. Особенности развития сельского хозяйства горных и высокогорных территорий Азербайджана. / Ф. Мехтиев – Баку: 2002
3. Мамедов Н. Экономическая безопасность страны / Н. Мамедов – Баку: 2005
4. Танрыверди Ахмед Паша. Основные проблемы государственного регулирования экономического развития регионов / А. П. Танрыверди – Баку: 2005
5. Пириев А. Политическая стратегия и национальная безопасность / А. Пириев – Баку: 2005
6. Права человека. Сборник международных документов – Варшава: 2001
7. Гасанов А. Политика национального развития и безопасности Азербайджанской Республики / А. Гасанов – Баку: 2011
8. Положение дел в связи с отсутствием продовольственной безопасности в мире 2012 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.fao.org/publications/sofi/ru/
9. Чеботарева М. С. Продовольственная безопасность в России и мире: сущность и проблемы / М. С. Чеботарева // Молодой ученый. – 2012. – №8. – С. 149 –151
10. Продовольственная безопасность в G8/G20 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.g20civil.com/ru

Оруджева В. М. Основні напрямки забезпечення продовольчої безпеки країни в перехідний період

Розглядаються питання забезпечення продовольчої безпеки країни як складової частини економічної безпеки в перехідний період, причому в цьому процесі розкрито роль економічних реформ, а також визначено шляхи надійного постачання населення продовольством. Окремо зачіпаються питання міжнародного порядку, що впливають на продуктивність праці і споживання в різних регіонах світу, а також зросла загроза екологічного забруднення навколишнього середовища. Розглядається також роль тут демографічного чинника і роль політичних структур як усередині країни, так і міжнародних, у формуванні продовольчої безпеки в перехідний період.

Ключові слова: перехідний період, економічна безпека, продовольча безпека, національна економіка, політика регіонального розвитку, економічна реформа, кількісні та якісні показники виробництва.

Orudzheva V. M. Main areas of food security of the country in transition

The article discusses the issues of food security as an integral part of economic security in the transition period, and in the process revealed the role of economic reform, and the ways of a reliable supply of food security. Separate addresses the issues of the international order, affecting the productivity of labor and consumption in different regions of the world, as well as the increasing threat of environmental pollution. We also consider the role here of the demographic factor and the role of political structures both within the country and international, in the formation of food security during the transitional period.

Food problems associated with providing the basic foundations of social development – human potential. Along with the natural conditions of the demographic factor is a prerequisite for the development and establishment of social relations. The history of social development shows that the food factor is one of the driving forces behind its development. Today it is called the factor of resources. Clearly resources - is not only minerals but grocery potential. Not by chance in one of the world's leading global problems is the problem of hunger, which is caused not only by natural conditions, climate, landscape and so on, but also the management of social processes.

Keywords: transition, economic security, food security, the national economy, regional development policies, economic reform, quantitative and qualitative production.

References

Chebotareva M. S., 2012. 'Prodovol'stvennaja bezopasnost' v Rossii i mire: sushhnost' i problemy' [Food security in Russia and in the world: the nature and problems], *Molodoj uchenyj* [Young scientists], №8, pp. 149 –151

Gasanov A., 2001. *Politika nacional'nogo razvitija i bezopasnosti Azerbajdzhanskoj Respubliki* [The policy of national development and security of the Republic of Azerbaijan], Baku.

Ibragimov I., 2003. *Osnovnye napravlenija regional'nogo razvitija* [The main directions of regional development], Baku.

Mamedov N., 2005. *Jekonomicheskaja bezopasnost' strany* [The economic security of the country], Baku.

Mehtiev F., 2002. *Osobennosti razvitija sel'skogo hozjajstva gornyh i vysokogornyh territorij Azerbajdzhana* [Features of the development of agriculture and high-mountain areas of Azerbaijan], Baku.

Piriev A., 2005. *Politicheskaja strategija i nacional'naja bezopasnost'* [Political strategy and national security], Baku.

Polozhenie del v svjazi s otsutstviem prodovol'stvennoj bezopasnosti v mire 2012 [The State of Food Insecurity in the World 2012], viewed: http://www.fao.org/publications/sofi/ru/

Prava cheloveka. Sbornik mezhdunarodnyh dokumentov [Human rights. Compilation of International Instruments], 2001, Varshava.

Prodovol'stvennaja bezopasnost' v G8/G20 [Food security in the G8/G20], viewed: http://www.g20civil.com/ru

Tanryverdi Ahmed Pasha, 2005. *Osnovnye problemy gosudarstvennogo regulirovanija jekonomicheskogo razvitija regionov* [The main problems of state regulation of economic development of the regions].

Надійшла до редколегії 16.05.2013

УДК 32.019.51

І. В. Бойчук
Інститут держави і права імені В. М. Корецького

РОЛЬ ДІАЛОГОВОЇ МОДЕЛІ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН

У статті досліджується діалогова модель масової комунікації як сучасний спосіб професіоналізації політичного дискурсу, розкривається її вплив на формування політичної свідомості громадян.

Ключові слова: політична комунікація, інформаційно-комунікативні технології, засоби масової комунікації, політична інформація, комунікаційні мережі, флешмоб.

В останні роки зросла увага зарубіжних і вітчизняних науковців до різнорідних комунікативних явищ, які використовуються ЗМІ в процесі цілеспрямованого впливу на політичну свідомість громадян. Такі дослідження все більше «тяжіють до виокремлення в єдину міждисциплінарну галузь науки, спрямовану на вивчення комунікативних ситуацій у глобальному і локальному масштабах, на визначення соціальних, культурних, політичних тенденцій, наслідків і прогнозів їх розвитку» (Kostenko, Ivanov 2003, p. 15) [4, с. 15]. Нові інформаційно-комунікативні технології не лише якісно змінили старі уявлення, установки, стереотипи, але й зламали деякі форми поведінки, моделі взаємовідносин між політичними інститутами й індивідами, що у свою чергу потребує науково обґрунтованого визначення місця і ролі суб'єктів політичної комунікації у механізмі формування політичної свідомості громадян України.

Політична комунікація у «Політологічному енциклопедичному словнику» визначається як «процес передачі, обміну політичною інформацією, який структурує політичну діяльність і надає їй нового значення, формує громадську думку і політичну соціалізацію громадян з урахуванням їхніх потреб та інтересів» (Politologichniy entsiklopedichniy slovnik 2004) [6, с. 269]. Засновниками загальної теорії політичної комунікації прийнято вважати представників двох американських наукових шкіл: прихильників кібернетичного напряму в аналізі соціальних систем (К. Дойч та ін.) і представники структурно-функціонального підходу до вивчення політики (Г. Алмонд та ін.). К. Дойч назвав політичну комунікацію «нервовою системою державного управління» і вважав політичні повідомлення фактором політичної поведінки (Deutsch 1963, p. 63) [10, с. 69]. Прихильники другого підходу розглядають політичну комунікацію як одну із функцій політичних систем.

Згодом ці ідеї розвинули і доповнили Ж. Дюран, Ж.- М. Коттре, Ю. Маккуел, М. Шарло, Р.- Ж. Шварценберг та ін. Зокрема, Р.-Ж. Шварценберг визначає політичну комунікацію як «процес передачі політичної інформації, за посередництвом якого інформація циркулює між різними елементами політичної системи, а також між політичною і соціальною системою. Відбувається неперервний процес обміну інформацією між індивідами і групами на всіх рівнях» (Shvartsenberg 1992, p. 174) [8, с. 174]. Дослідник виокремив три основні способи політичної комунікації: 1) комунікація за допомогою ЗМІ, в тому числі друкованих (преса, книги, афіші), й електронних (радіо, телебачення і т. д.); 2) комунікація за посередництва організацій, зокрема політичних партій і груп тиску; 3) комунікація через неформальні контакти з використанням особистісних зв'язків (Shvartsenberg 1992, p. 190)[8, с. 190]. До цих способів впливу відносять також особливі комунікативні ситуації або дії, наприклад, вибори, референдуми та ін. Адже якщо розуміти комунікацію як «символічний процес, де показується і трансформується реальність» (Carey 1989, p. 10) [9, с. 10], то політична комунікація може відбуватися й за допомогою будь-якого знаку, символу і сигналу, що передають той чи інший зміст.

У політології вирізняють два види політичної комунікації: 1) вертикальний, коли комунікації встановлюються між різними ієрархічними рівнями макрополітичної структури (приміром, між урядом й електоратом); 2) горизонтальний, коли комунікації здійснюються між інституціями або агентами впливу, які розміщені на одному рівні (приміром, всередині елітних угруповань або в тих чи інших групах громадян). Вертикальний вид політичної комунікації характеризується поширенням інформації з центру одночасно багатьом абонентам на периферію та відносно малою можливістю особистого зворотного зв'язку (телебачення, радіо, преса), тобто це типова одностороння комунікація, яка на сьогодні домінує в ЗМІ.

Деякі моделі політичної комунікації спрямовані на посилення впливу правлячої еліти не безпосередньо, а через такі інститути, як бюрократичний апарат і засоби масової інформації. Так, згідно з моделлю К. Сайне, між елітою, бюрократією і масами як елементами політичної системи відбувається безперервний інформаційний обмін, причому еліти завжди конструюють і передають «вниз» інформацію, яка сприяє зміцненню їх власної легітимності (Sinne 1975) [13].

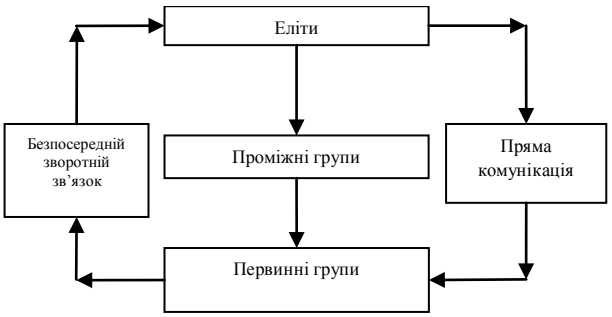

Рис. 1. Модель К. Сайне

Зауважимо, що аналізувати комунікаційні відносини лише за вертикальним принципом (еліти – маси), було б неправильно з огляду на те, що в демократичному суспільстві все більше значення набуває горизонтальний рівень обміну потоками політичної інформації, який формується на більш широкій соціальній базі, в т. ч. за рахунок соціальних мереж. Тому Л. Пай звертає увагу на те, що «політична комунікація передбачає не однобічну спрямованість сигналів від еліт до маси, а весь діапазон неформальних комунікаційних процесів у суспільстві, які здійснюють різноманітний вплив на політику» (Pye 1987, p. 442) [11, с. 442]. Відтак, слід враховувати вплив мережевих технологій, які дозволяють користувачам вільно відправляти й отримувати інформацію особистого й суспільно-політичного характеру.

Саме поширення інформації в реальній комунікаційній мережі становить діалогову модель комунікації: індивіди спілкуються безпосередньо між собою, тобто ігнорують центр або посередників і самостійно обирають час, місце і тему інформаційного обміну. Ця модель включає телефонні розмови, спілкування в соціальних мережах та електронну пошту тощо. Характерною рисою діалогової моделі є те, що вона передбачає своєрідну «горизонтальну рівність» учасників інформаційного обміну. Приміром, у дискусії на сайті мережі Інтернет на якусь тему беруть участь «рівні» учасники.

Саме через Інтернет все частіше проявляє свою політичну активність молодь. Як з'ясувалося, 63% користувачів Інтернет, які хоча б один раз контактували з якось політичною організацією, ніколи б не стали робити це за допомогою пошти чи телефону. Крім того, 30 % користувачів, які вступили в онлайн-листування з політичними організаціями, стають більш зацікавленими і компетентними в політиці. 22 % користувачів мережі Інтернет частіше, ніж пересічні громадяни, вступають в політичну дискусію (Bilous I.) [1].

Не дивлячись на сумніви в існуванні безпосереднього зв'язку між змінами у сфері комунікаційних технологій і формуванням політичної свідомості громадян, що висловлюють окремі науковці, Інтернет дедалі більше впливає на політичне життя країни. Потенціал Інтернету не лише в тому, щоб зробити політичний зв'язок і потік інформації більш ефективним і прозорим, але й в тому, щоб використовувати той чи інший випадок для участі громадян у політичних процесах, більше того, дає можливість ознайомити громадськість з інформацією, яка може не висвітлюватися в ЗМІ.

У політичному спілкуванні з'явився термін «флешмоб» (англ. flash mob – «спалахуючий натовп»), який означає заздалегідь сплановану масову акція, зазвичай організовану через Інтернет або інші сучасні засоби комунікації, у якій велика кількість людей оперативно збирається у громадському місці, протягом декількох хвилин виконує заздалегідь узгоджені дії (сценарій), і потім швидко розходяться. Явище флешмоба почалося після того, як у 2002 р. вийшла праця Г. Рейнгольда «Розумний натовп: наступна соціальна революція», у якій автор передбачав, що люди будуть використовувати нові комунікаційні технології (Інтернет, стільникові телефони) для самоорганізації (Rheingold 2002) [12].

Класичний флешмоб дотримується девізу: «Флешмоб поза релігією, поза політикою, поза економікою». Втім, і суспільно-політичні акції часто називають флешмобами. Вони є простішим, оперативнішим і безпечнішим способом виразити суспільну думку або звернути увагу на ті чи інші проблеми, ніж мітинги або демонстрації.

Наприклад, після виборів у Білорусі 2006 р. інтернет-опозиціонери влаштували кілька таких акцій, головною мішенню яких стали офіціозні білоруські ЗМІ. В одній із таких акцій мобери на площі поставили картонну коробку, на якій був зображений телевізор з написом «БТ» (білоруське телебачення. – Автор), і в неї учасники акції почали викидати локшину. На піку популярності у квітні 2006 р. «політичні флешмоби» у Мінську збирали до 100–120 чоловік. Щоб припинити такого роду акції, влада затримувала 10–20 чоловік, що за два тижні зменшило кількість учасників флешмобів до 10 – 15 чоловік (Bogomolov A) [2].

Починаючи з 2008 р. в Україні було започатковано новий вид флешмобів, зорієнтованих на груповий прояв протесту. На відміну від класичного флешмобу, цей вид класифікували як завчасно сплановану масову акцію, в якій велика група людей зненацька з'являється в громадському місці і протягом декількох хвилин виконує завчасно обговорені дії протестного змісту, після чого одночасно швидко розходиться в різні сторони. На таких флешмобах заборонена популяризація людей, об'єднань громадян. Все відбувається навколо ідей, їхніх інтерпретацій. Під час організації таких акцій вітається широке інформування громадськості, ЗМІ, оскільки вважається, що ідея протесту, таким чином, може бути поширена значно за межі учасників заходу і випадкових перехожих. За останні декілька років флешмоби протесту проводилися в більшості областей України під різними гаслами: «Повернись до влади спиною», «На молодь забили», «Ми не будемо мовчати», «Постав двійку міністру за Рік молоді в Україні», «Спитай міністра де рік молоді», «Вдень з вогнем» та багато інших.

Вказані приклади описують, проте зовсім не вичерпують реальні можливості Інтернету для політичних змін. Йдеться передусім про е-врядування. За даними соціологічних опитувань щодо оцінки «корисності» е-врядування, громадськість відносить до переваг такі його характеристики: краща підзвітність суспільству – 36 %, більша доступність інформації – 23 %, покращення результативності і ефективності витрачання коштів – 21 %, більш зручні послуги – 13 % (Peskov 2002, p. 40) [5, с. 40]. Е-врядування унаочнює потребу уряду вести постійний діалог з громадянами, реагувати на їх пропозиції і запити, стимулюючи в такий спосіб інтерес до політики та активні форми політичної участі. Для е-врядування пріоритетним є підвищення постійної обізнаності громадян про діяльність органів державної влади та управління усіх рівнів; доступність державної інформації та її оперативна трансляція користувачам; підтримка і посилення зворотного зв'язку між владою і суспільством; пряма участь громадян у діяльності органів державної влади й управління; підтримка політичних процесів, спрямованих на розвиток та вдосконалення демократії участі (Rotar 2006) [7].

Таким чином, перспективами діалогової моделі політичної комунікації за допомогою Інтернет можуть бути: більш ефективне управління через оптимальні організаційні дії; більш ефективний зв'язок між політикою і громадянами; активація і мотивація, спрямовані на залучення громадян у політику за межами Інтернету шляхом самого Інтернету.

Можемо стверджувати, що в ситуації великої кількості віртуальних ресурсів і конкурентної гри за інформаційний капітал різних учасників комунікацій політичний інформаційний потік в Інтернет-мережах формується переважно стихійно. Взаємодія між учасниками політичної комунікації зумовлена як технічними можливостями Інтернет-мереж, так і рівнем комунікативної й політичної компетентності. Зрозуміло, що стратегії політико-комунікативної взаємодії не обмежуються лише передачею інформації. Визначальними стають інформаційний вплив та конкуренція за увагу користувачів. Кожний учасник політичної комунікації намагається здійснювати інформаційний вплив, контролювати ті чи інші «зони впливу» на Інтернет-спільноту через віртуальні ресурси та соціальні мережі. Ступінь такого впливу залежить від (1) своєчасного «встановлення порядку денного» («agenda-setting»), коли ті чи інші події й проблеми сприймаються аудиторією як найбільш важливі і значущі порівняно з іншими, і на цій

основі приймаються рішення; (2) успішної символізації інформаційного потоку й ефективного зворотного зв'язку з користувачами (Grachev 2004) [3].

Сьогодні Інтернет сприймається як невід'ємний компонент політичної комунікації: адреси електронної пошти з'являються на агітаційних матеріалах кандидатів і політичних партій, які також створюють персональні сайти. Позитивною рисою політичних комунікацій в соціальних мережах є те, що владні відносини не монополізуються однією стороною, а врівноважуються діями інших сторін політико-комунікаційної взаємодії. Діяльність політичної спрямованості у рамках мережевої культури може мати різну мету, зокрема може бути аполітичною чи політично заангажованою, що значною мірою відображає рівень свідомості її учасників.

Якщо традиційні ЗМІ працюють переважно в режимі інформаційного монологу (односторонньої комунікації), то комп'ютерні технології відкрили можливість багатосторонньої комунікації. Кожен, хто має доступ до соціальних мереж, може бути як отримувачем, так і відправником інформації.

Роль соціальних мереж, як і Інтернету в цілому, постійно зростає, стає чи не ключовою в механізмі формування політичної свідомості громадян. Тому громадянське суспільство мало б посилити свій вплив на такий спосіб подальшого розвитку політичної культури громадян України та демократизації суспільних відносин.

Бібліографічні посилання:

1. Білоус І. Політична активність молоді: форми вияву та особливості трансформації [Електронний ресурс] / І. Білоус // Український центр політичного менеджменту – Режим доступу : http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=76&c=1834
2. Богомолов А. Смех протеста. Белорусская оппозиция обещает оживить скучное чтение присяги президента Лукашенко [Електронний ресурс] / А. Богомолов – Режим доступу : http://www.newizv.ru/world/2006-04-07/44101-smeh-protesta.html
3. Грачев М. Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития: Монография [Електронний ресурс] / М. Н. Грачев – М.: Прометей, 2004. – 328 с. – Режим доступу: http://grachev62.narod.ru/Grachev/n56_04mg.htm
4. Костенко Н. Досвід контент-аналізу: Моделі та практики: Монографія / Н. Костенко, В. Іванов. – К.: Центр вільної преси, 2003. – 200 с.
5. Песков Д. Н. Интернет в российской политике: утопия и реальность / Д. Н. Песков // Полис. – 2002. – №1. – С. 31–47.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
7. Ротар Н. Політична участь громадян України в умовах е-демократизації [Електронний ресурс] / Н. Ротар // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2 (17). – С. 78–92 – Режим доступу: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1185
8. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология: В 3 ч. / Р.-Ж. Шварценберг. – Ч. 1. – М.: Российская академия управления, 1992. – 180 с.
9. Carey J. W. A Cultural Approach to Communication / J. W. Carey // Communication as culture: Essays on media and society. – New York: Routledge, 1989. – P.122.
10. Deutsch K. W. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control / K. W. Deutsch. – London, Free Press of Glencoe, 1963. – 316 p.
11. Pye L. Political Communication / L. Pye // The Blackwell Encyclopaedia of Political Institutions. – Oxford – New York, 1987. – 442 p.
12. Rheingold H. Smart mobs: the next social revolution / H. Rheingold. – Cambridge, MA: Perseus Publishing, 2002. – 266 p.
13. Sinne K. Communication: Mass Political Behavior / K. Sinne // Political Communication Issues and Strategies for Research: Vol.4 / Ed.: S. H. Chaffee. – Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1975. – 319 p.

Бойчук И. В. Роль диалоговой модели массовой коммуникации в формировании политического сознания граждан

В статье исследуется диалоговая модель массовой коммуникации как современный способ профессионализации политического дискурса, раскрывается ее влияние на формирование политического сознания граждан.

Ключевые слова: политическая коммуникация, информационно-коммуникативные технологии, средства массовой коммуникации, политическая информация, коммуникационные сети, флешмоб.

Bojchuk I. V. A role of dialogue model of mass communication is in forming of political consciousness of citizens

The dialogue model of mass communication as modern method of professionalize of political diskurs is investigated in the article, her influence opens up on forming of political consciousness of citizens.

It is shown that an analysis of communication relations only on vertical principle (elites and masses) would be incomplete, as in democratic society an all greater value acquires horizontal level of exchange of political information streams, that is formed on more wide social base, including due to social networks. Self distribution of information in the real of communication network presents the dialogue model of communication: individuals communicate directly inter se, id est ignore a center or mediators and independently elect time, place and theme of informative exchange. This model includes telephone conversations, communications in social networks and e-mail and others like that. The personal touch of dialogue model is that she envisages original «horizontal equality» of participants of informative exchange.

In spite of doubts in existence of direct connection between changes in the field of communication technologies and forming of political consciousness of citizens, that separate scientists expound, the Internet all anymore influences on political life of country. Potential of the Internet is not only in that, to do political connection and stream of information more effective and transparent but also in that, to use a that or other case for participating of citizens in political processes, moreover, gives an opportunity to acquaint public with information, that can be not illuminated in mass-media.

By the prospects of dialogue model of political communication for help the Internet can be: more effective management from optimal organizational actions; more effective connection is between politics and citizens; activating and motivation, sent to bringing in of citizens in politics outside the Internet by the Internet.

Keywords: political communication, informatively-communicative technologies, facilities of mass communication, political information, communication networks, flash mob.

References:

Bilous I. *Politichna aktivnist molodi: formi viyavu ta osoblivosti transformatsii* [The political activity of young people: Manifestations and features of transformation], Ukrainskiy tsentr politichnogo menedzhmentu, viewed: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=76&c=1834

Bogomolov A. *Smeh protesta. Belorusskaya oppozitsiya obeschaet ozhivit skuchnoe chtenie prisyagi prezidenta Lukashenko* [Laughter protest. The Belarusian opposition promises to enliven a boring read the oath of President Lukashenko], viewed: http://www.newizv.ru/world/2006-04-07/44101-smeh-protesta.html

Carey J. W., 1989. 'A Cultural Approach to Communication',

Communication as culture: Essays on media and society. Routledge, New York.

Deutsch K. W., 1963. *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*, Free Press of Glencoe, London.

Grachev M. N., 2004. *Politicheskaya kommunikatsiya: teoreticheskie kontseptsii, modeli, vektoryi razvitiya: Monografiya* [Political communication: theoretical concepts, models, vectors of development: The monograph], Prometey, M., viewed: http://grachev62.narod.ru/Grachev/n56_04mg.htm

Kostenko N., Ivanov V., 2003. *Dosvid kontent-analizu: Modeli ta praktiki: Monografiya* [Experience of content analysis: Models and practices: Monograph], Tsentr vilnoi presi, K.

Peskov D. N., 2002. 'Internet v rossiyskoy politike: utopiya i realnost' [Internet in Russian politics: Utopia and Reality], *Polis*, № 1, pp. 31–47.

Politologichniy entsiklopedichniy slovnik [Encyclopedic Dictionary of Political Science] 2004, Ed by Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Gorbatenka, Geneza, K.

Pye L., 1987. 'Political Communication', *The Blackwell Encyclopaedia of Political Institutions*, New York, Oxford.

Rheingold H., 2002. *Smart mobs: the next social revolution* / Howard Rheingold, Perseus Publishing, Cambridge, MA.

Rotar N., 2006. 'Politichna uchast gromadyan Ukraini v umovah e-demokratizatsii' [Political participation of Ukrainian citizens in e-democracy], *Politichniy menedzhment*, № 2 (17), pp. 78–92, viewed: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1185

Shvartsenberg R.-Zh., 1992. *Politicheskaya sotsiologiya* [Political Sociology]: V 3 ch., Ch. 1., Rossiyskaya akademiya upravleniya, M.

Sinne K., 1975. 'Communication: Mass Political Behavior', *Political Communication Issues and Strategies for Research: Vol.4*, Ed.: S.H. Chaffee, Sage Publications, Beverly Hills, Calif.

Надійшла до редколегії 17.05.2013

УДК 324:342.4(47+57-6)»713»

І. Ю. Осадчук
Львівський національний університет імені Івана Франка

КОНСТИТУЦІЙНІ РЕФЕРЕНДУМИ/КОНСТИТУЦІЙНІ РЕФОРМИ ЯК ЧИННИКИ ПРЕЗИДЕНЦІАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМ ІНСТИТУТІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У КРАЇНАХ СНД

Проаналізовано поняття «система інститутів виконавчої влади», «президенціалізація системи інститутів виконавчої влади», «референдум», «конституційний референдум», «конституційна реформа». Визначено особливості конституційних референдумів/конституційних реформ в контексті президенціалізації систем інститутів виконавчої влади у країнах СНД.

Ключові слова: система інститутів виконавчої влади, президенціалізація системи інститутів виконавчої влади, референдум, конституційний референдум, конституційна реформа.

Дослідження інституту референдуму/конституційних реформ у країнах СНД[3] сприяє більш об'єктивному розумінню особливостей розвитку політичних систем цих країн. Конституційні референдуми/конституційні реформи, що проводяться у країнах СНД, розглядаються цілим рядом дослідників (Dudnik; Pastuhov; Rudenko) [7; 23; 26] як інструменти збереження контролю за владою президентами; підвищення підконтрольності главам держав парламентів, систем інститутів виконавчої та судової влади. Ці інструменти часто виступають альтернативою демократичних форм участі громадян у політичному житті країн СНД. При цьому, не всі референдуми/конституційні реформи, проведені у зазначених країнах у пострадянський період були спрямовані на посилення позицій глав держав. Саме тому, важливим, на нашу думку, є аналіз і акцентування уваги на тих республіканських конституційних референдумах/конституційних реформах, які сприяли президенціалізації систем інститутів виконавчої влади (далі – СІВВ) країн СНД.

Об'єкт дослідження – конституційні референдуми/конституційні реформи у країнах СНД. Предмет – конституційні референдуми/конституційні реформи як чинники президенціалізації СІВВ у цих країнах. Метою дослідження є визначення особливостей конституційних референдумів/конституційних реформ в контексті президенціалізації СІВВ у країнах СНД. Для досягнення поставленої мети нам необхідно розв'язати наступні завдання: по-перше визначити поняття «система інститутів виконавчої влади», «президенціалізація системи інститутів виконавчої влади», «референдум», «конституційний референдум», «конституційна реформа»; по-друге проаналізувати особливості конституційних референдумів/конституційних реформ у країнах СНД та їхній вплив на президенціалізацію СІВВ у цих країнах. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці П. Вебба (The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies) [40], Р. Елгі (Elgie R.) [38], О. Зазнаєва (Zaznaev O., 2007; 2006b; 2006a) [8; 10; 11], Дж. Кейсона (Cason J.) [34], Т. Дж. Пауера (Cason J.) [34], Т. Погюнтке (The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies) [40], Дж. Сарторі (Sartori Dzh., 2001) [29].

Референдум (від. лат. referendum – «те, що має бути повідомлене») – форма прямої демократії, всенародне голосування з приводу якогось державного законопроекту, адміністративного нормативного акту, конкретного питання загальнонаціонального значення, міжнародної угоди тощо. Поряд із парламентською процедурою референдум є інструментом законодавчого процесу. Оскільки рішення під час референдуму приймає весь народ, то сам референдум є виявом народного суверенітету. Референдуму притаманні

[3] Сьогодні членами СНД є Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Узбекистан. Колишніми членами СНД є Грузія (23 жовтня 1993 р. – 18 серпня 2009 р.) а Туркменістан (21 грудня 1991 р. – 26 серпня 2005 р.). Підкреслимо, що Туркменістан (з 26 серпня 2005 р.) та Україна (з 8 грудня 1991 р.) є державами-спостерігачами. Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Казахстан, Киргизстан, Молдову, Росію, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та Україну аналізуємо з часу прийняття перших пострадянських конституцій. При цьому, Грузію ми аналізуємо до 2009 рр. (вихід країни зі складу СНД), Киргизстан – до 2010 р. (формування «Тимчасового уряду»), а Молдову до 2009 рр. (завершення президентства В. Вороніна).

Таблиця 1. **Конституційні референдуми/конституційні реформи, які сприяли президенціалізації СІВВ у країнах СНД із президентською системою правління**

Країна	Конституційні референдуми/конституційні реформи
Білорусь (1994-1996)	– *15 березня 1994 р.* – прийнята Конституція Білорусі, що встановила президентську систему (Constitution of the Republic of Belarus, 1994) [35]; – референдум *14 травня 1995 р.* – внесені зміни до конституції, які передбачають можливість «дострокового припинення повноважень Верховної Ради Президентом у випадках систематичного або грубого порушення Конституції» (Pastuhov M.) [23].
Грузія (1995-2004)	– *24 серпня 1995 р.* – прийнята Конституція Грузії, що встановила президентську систему (формальна/конституційна президенціалізація) (The Constitution of Georgia of 24.08. 1995) [16].
Таджикистан (з 1994 р.)	– референдум *6 листопада 1994 р.* – прийнята Конституція Таджикистану, що встановила президентську систему (формальна президенціалізація) (Constitution of the Republic of Tajikistan, 1994) [36]; – референдум *26 вересня 1999 р.* (встановлення двопалатного парламенту замість однопалатного та збільшення президентського терміну з п'яти до семи років) (Rudenko V.) [26]; – референдум *22 червня 2003 р.* – були внесені зміни, які дозволили президенту Е. Рахмону в 2006 р. в черговий раз балотуватися на посаду президента (Rudenko V.) [26].
Туркменістан (з 1992 р.)	– *18 травня 1992 р.* – прийнята Конституція Туркменістану, що встановила президентську систему; – референдум *15 січня 1994 р.* – повноваження президента С. Ніязова продовжені до 2002 р. на другий термін без проведення перевиборів у 1997 р. (Babaev O.; Rudenko V.) [2; 26]; – *грудень 1999 р.* – Народна Рада Туркменістану прийняла рішення про довічне президентство С. Ніязова (Rudenko V.) [26]; – *серпень 2003 р.* – Ніязов був обраний довічним головою Народної Ради (Babaev O.) [2].
Узбекистан (з 1992 р.)	– *8 грудня 1992 р.* – прийнята Конституція Узбекистану (Saidov A.; Taksanov A.) [28; 31], що встановила президентську систему (формальна/конституційна президенціалізація); – референдум *26 березня 1995 р.* – повноваження президента І. Карімова, всенародно обраного 29 грудня 1991 року, продовжені до 2000 р. (Rudenko V.) [26]; – референдум *27 лютого 2002 р.* продовжив президентські повноваження з 5 до 7 років (Rudenko V.) [26].

Таблиця 2. **Конституційні референдуми/конституційні реформи, які сприяли президенціалізації СІВВ у країнах СНД із напівпрезидентською системою правління**

Країна	Конституційні референдуми/конституційні реформи
Азербайджан (з 1995 р.)	– референдум *12 листопада 1995 р.* – прийнята Конституція Азербайджану (Gulaliev M.) [6], яка встановила президент-парламентаризм (формальна/конституційна президенціалізація); – референдум *24 серпня 2002 р.* – схвалена норма, згідно з якою у разі дострокової відставки президента його повноваження переходять до прем'єр-міністра. Таким чином, фактично відбулася передача влади в спадок від Гейдара Алієва до його сина Ільхама Алієва (який згодом був обраний президентом) (Rudenko V.) [26]; – референдум *18 березня 2009 р.* з Конституції був виключений пункт, який забороняє одній особі займати посаду президента більше двох разів поспіль (Referendum in Azerbaijan declared valid) [25].
Білорусь (з 1996 р.)	– референдум *24 листопада 1996 р.* – прийнята нова редакція конституції із змінами та доповненнями, запропонованими Президентом О. Лукашенком (Pastuhov M.) [23]; – референдум *17 жовтня 2004 р.* – О. Лукашенко отримав можливість брати участь у президентських виборах необмежену кількість разів (Belarusian referendum, 2004) [33].
Вірменія (1995-2005)	– референдум *5 липня 1995 р.* – прийнята Конституція Вірменії, яка встановила президент-парламентаризм (формальна/конституційна президенціалізація) (The Constitution of Georgia of 24.08. 1995) [17].
Грузія (2004-2009)	– *2004 р.* – конституційна реформа, що встановила президент-парламентаризм (формальна/конституційна президенціалізація).

Казахстан (з 1993 р.)	– *28 січня 1993 р.* – прийнята Конституція Казахстану (Borisova E.) [4], що встановила президент-парламентаризм (формальна/конституційна президенціалізація); – референдум *29 квітня 1995 р.* – президентські повноваження Н. Назарбаєва продовжено до 2000 р. (Dudnik O.) [7]; – референдум *30 серпня 1995 р.* – прийняту нову Конституцію (встановила президент-парламентаризм), розроблену президентом і його командою (Borisova E.; Dudnik O.) [4; 7]; формальна/конституційна президенціалізація; – *жовтень 1998 р.* – термін повноважень президента збільшено до 7 років; знято верхню межу вікового цензу для кандидатів у президенти; обрання Президента стало можливим будь-якою кількістю виборців; за Президентом було закріплено право встановлювати правила і порядок призначення або «обрання» акімів (голів місцевих адміністрацій) (Dudnik O.) [7]; – *2000 р.* – прийнятий закон «Про першого президента Казахстану», який фактично закріплював за Назарбаєвим президентські повноваження довічно (Dudnik O.) [7].
Киргизстан(з 1993 р.)	– *5 травня 1993 р.* – прийнята Конституція Киргизстану (Azemkulova A.) [1], що встановила президент-парламентаризм (формальна/конституційна президенціалізація); – референдум *30 січня 1994 р.* підтвердив повноваження президента А. Акаєва, обраного на підставі раніше діючої Конституції в 1991 р. (How to become eternal president. The current practice of using «the voice of God») [26]; – референдум *22 жовтня 1994 р.* – схвалено використання інституту референдуму з метою «внесення змін до Конституції, законів та вирішення інших важливих питань політичного життя» (Kyrgyzstani constitutional referendum, 1994) [39]; – референдум *10 лютого 1996 р.* – схвалено президентський проект Основного закону країни, який розширив повноваження президента в СІВВ; – референдум *17 жовтня 1998 р.* – видалено право депутатів на зміну національного бюджету без узгодження з урядом (Azemkulova A.) [1]; – референдум *2 лютого 2003 р.* – А. Акаєв отримав додатковий вотум довіри громадян і можливість залишатись на посаді до грудня 2005 р.; збільшено повноваження президента, зменшено повноваження парламенту, а також знижено роль Конституційного Суду (Azemkulova A.) [1]; – *вересень 2007 р.* – Конституційний Суд відмінив дві редакції Основного закону, прийнятих в листопаді і грудні 2006 р., країна повернулась до акаєвської Конституції.
Росія (1993-2008 рр.; з 2012 р.)[2]	– *12 грудня 1993 р.* – прийнята Конституція Російської Федерації (Sobjanin A. A., Suhodol'skij V. G.) [30], що встановила президент-парламентаризм (формальна/конституційна президенціалізація); – *2008 р.* – термін повноважень президента збільшено до 6 років (Law of the Russian Federation dated 30 December 2008 № 6-FKZ «On the change in the term of office of the President of the Russian Federation and the State Duma») [14]. Вперше ця норма вступила в силу 4 березня 2012 р., коли відбулися президентські вибори.
Україна (1996-2004/2006; з 2010 р.)[3]	– *28 червня 1996 р.* – прийнята Конституція України (Constitution of Ukraine of 28.06.1996 № 254k/96-VR) [20], що встановила президент-парламентаризм (формальна/конституційна президенціалізація); – *вересень 2010 р.* – Конституційний Суд скасував закон 2004 р. про внесення змін до Конституції (Decision of the Constitutional Court divide in Ukraine from 30.09.2010 № 20-гр/2010) [27]. Президент В.Янукович відновив Конституцію 1996 р. (Constitution of Ukraine of 28.06.1996 № 254k/96-VR) [20] зі значними повноваженнями глави держави.

такі характеристики: безпосередня участь громадян у представленні власної позиції, право лише на один голос кожного виборця та визнання волі більшості за основу у процесі прийняття правових актів. Загальними вимогами щодо проведення референдумів є чітка фіксація проблематики, з якої вони проводяться. На всезагальний референдум виносяться питання, які мають суттєвий національний характер. Право участі у референдумах мають громадяни країни, які можуть брати участь у парламентських виборах (Shveda) [32]. Конституційний референдум – форма прямої демократії, коли на всенародне голосування виноситься проект конституції або конституційні поправки. Конституційна реформа – зміни до Основного закону країни, що передбачають перетворення в механізмі функціонування політичної системи.

Зазначимо, що система інститутів виконавчої влади – сукупність, в якій усі складові частини (окремі інститути та їх структурні підрозділи) є взаємопов'язаними, творять цілісність та водночас складають самостійні підсистеми, що мають своє спеціальне призначення (здійснення діяльності виконавчого та розпорядчого

[4] У Росії після 2008 року змінилася ситуація щодо фактичної сили глави уряду: на практиці позиція прем'єр-міністра В. Путіна (прем'єр-міністр у 2008–2012 рр.) в СІВВ була сильнішою за президента Д. Медведєва. Це дозволяє нам використовувати поняття «прем'єризація системи інститутів виконавчої влади», яке означає процес, що передбачає збільшення обсягу контрольованих прем'єр-міністром як «реальним» главою виконавчої влади ресурсів, підвищення ступеня його автономії, посилення інституційної спроможності прем'єр-міністра долати опір інших політичних акторів, закритість правлячої еліти та зменшення ролі партій у політичному процесі, зокрема при фактичному формуванні уряду.

[5] В Україні формально у 2006–2010 рр. (фактично, у 2004–2010 рр.) функціонувала прем'єр-президентська система.

характеру), організаційну структуру і певну компетенцію для вирішення завдань і однорідних за своєю природою управлінських функцій. СІВВ в унітарних країнах СНД (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та Україна) мають наступну структуру: вищий рівень інститутів (президент, уряд та кабінет міністрів), центральний (міністерства, державні комітети та інші відомства), місцеві інститути виконавчої влади (місцеві адміністрації). СІВВ у Російській Федерації має наступну структуру: а) федеральні інститути виконавчої влади; б) інститути виконавчої влади суб'єктів Федерації. Остання група найбільш різноманітна, оскільки включає до свого складу відповідні інститути республік, країв, областей, міст федерального значення, автономної області і автономних округів.

Опираючись на праці О. Зазнаєва (використовує поняття «президенціалізація» стосовно напівпрезидентських та парламентських систем), Дж. Кейсона та Т. Дж. Пауера (аналізують президенціалізацію в контексті президентських систем) президенціалізацію (англ. presidentialization) визначаємо як процес, при якому системи правління (президентські, парламентські та напівпрезидентські) стають більш президентськими на практиці, але при цьому, не змінюється їх формальна структура (формально залишаються президентськими, парламентськими, напівпрезидентськими). У свою чергу, президенціалізація СІВВ – процес, що передбачає збільшення обсягу контрольованих президентом як «реальним» главою виконавчої влади ресурсів, підвищення ступеня його автономії, посилення інституційної спроможності «реального» глави виконавчої влади долати опір інших політичних акторів, закритість правлячої еліти та зменшення ролі партій у політичному процесі, зокрема при фактичному формуванні уряду.

Важливим, на нашу думку, є аналіз тих конституційних референдумів/конституційних реформ, які сприяли президенціалізації СІВВ у країнах СНД із президентською системою правління (див. табл.1)

Погоджуємося із дослідженням Дж. Сарторі, згідно з яким головними ознаками президентської форми/системи правління є: 1)обрання президента на загальних виборах; 2) протягом визначеного терміну президента не можна позбавити влади парламентським голосуванням (натомість є процедура імпічменту, яка передбачає залучення інших органів влади, як-от верховного суду); 3) президент особисто призначає главу або інших керівників уряду (Sartori 2001, p. 80) [29, с. 80].

Крім того, аналізуємо конституційні референдуми/конституційні реформи, які виступили чинниками президенціалізації СІВВ у країнах СНД із напівпрезидентською системою правління (див. табл. 2). Опираючись на дослідження Р. Елгі, напівпрезидентську форму/систему правління потрібно визначати як ситуацію, за якої всенародно обирають на визначений термін президента, який співіснує пліч-о-пліч з прем'єр-міністром і кабінетом, що відповідальні перед парламентом (Elgie) [38]. Це визначення не вимагає обговорення думки про те, наскільки могутнім повинен бути президент: повноваження президентів змінюються. Ми підтримуємо ідею, згідно з якою напівпрезидентське правління полягає в наявності комбінації безпосередньо обраного на фіксований термін президента і прем'єр-міністра, який відповідальний перед законодавчою владою.

Звертаємо увагу також на ті референдуми/конституційні реформи, які сприяли формальному посиленню парламентів в системах правління країн СНД: референдум 2005 р. у Вірменії; конституційна реформа 2007 р. в Казахстані; конституційні реформи в листопаді та грудні 2006 р. у Киргизстані; реформа 2000 р. у Молдові; конституційні зміни в березні 2007 р. та у квітні 2011 р. в Узбекистані; конституційна реформа 2004 р. в Україні, що вступила в силу 1 січня 2006 р.

У Вірменії на референдумі, що відбувся 27 листопада 2005 року, була прийнята нова редакція Конституції (формально була встановлена прем'єр-президентська система) (The Constitution of the Republic of Armenia 05.07.1995 (as amended from 27.11.2005)) [18]. У 2008 році президентом було обрано С. Саргсяна, а прем'єром став представник пропрезидентської Республіканської партії Т. Саркісян (фактично, позиція президента стала сильнішою за позицію прем'єр-міністра). Крім того, на президентських виборах, що відбулися 18 лютого 2013 р., Президент С. Саргсян був переобраний на новий термін, отримавши абсолютну більшість голосів у першому турі – 58,6 % (Elections of the President the Republic of Armenia, 2013) [37]. Конституційна реформа 2007 р. в Казахстані (The Law of the Republic of Kazakhstan on amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan on May 21, 2007) [12] сприяла формальному, а не реальному перерозподілу повноважень від Президента до парламенту, адже глава держави, взамін втрачених функцій, посилив свій контроль над вищим законодавчим органом країни (пропрезидентська Народно-демократична партія «Нур Отан» за результатами парламентських виборів 2007 р. отримала 98 місць із 107; ще 9 кандидатів, висунуті радою Асамблеї народів Казахстану, були обрані депутатами) (Elections of deputies of the Majilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, 2007) [5]. Зауважимо, що термін повноважень президента був зменшений до 5 років.

Під час президентства К. Бакієва у Киргизстані в листопаді та грудні 2006 р., після півторарічного протистояння між главою держави, парламентом і прем'єр-міністром, боротьби опозиції проти президента і уряду, що слідували за «революцією тюльпанів», парламент прийняв поправки до Конституції Киргизької Республіки, які змінили характер відносин в рамках трикутника «президент – уряд – парламент». У напівпрезидентській системі Киргизстану формально посилився парламентський компонент. Проте вже у вересні 2007 р. згідно із рішенням Конституційного Суду країна повернулась до конституції в редакції, що діяла за президентства А. Акаєва (Zaznaev 2009, p. 127-128) [9, с. 127–128]. Конституція Молдови 1994 р. встановила прем'єр-президентську систему. 5 липня 2000 р. у Конституцію Молдови були внесені зміни, відповідно до яких введено парламентську форму правління. Після конституційної реформи президент обирається парламентом (The Constitution of the Republic of Moldova of 29.07.1994) [19]. За результатами парламентських виборів 2001 року 71 депутатський мандат із 101 здобула Компартія (Parliamentary elections in Moldova) [22]. Це стало відправною точкою виникнення молдавського феномена «конкурентно-авторитарної парламентської моделі». З одного боку, в республіці Молдова формально зберігалася парламентська система правління, існувала багатопартійність і свобода слова, президент був обмежений у своїй діяльності парламентом. З іншого боку – партійна більшість у парламенті забезпечила концентрацію в руках президента Вороніна всіх

формальних і неформальних механізмів прийняття рішень у державі (Popesku) [24]. Як вважає О. Макаркін, безумовним лідером країни у 2001 – 2009 роках залишався президент Володимир Воронін при лояльному йому парламенті і «технічних» прем'єр-міністрах (Makarkin) [21].

У березні 2007 р. Олій Мажліс (парламент) Узбекистану одностайно схвалив внесені президентом І. Карімовим поправки до Конституції і закон, спрямований на «посилення ролі політичних партій». Насправді політична реформа носила косметичний характер і не була спрямована на зміну позиції президента в державній системі і зміну ставлення влади до опозиції і партій. Фактично, виконавча влада залишилася цілком у руках президента, і за ним збереглися найсильніші повноваження (Zaznaev 2009, p. 126) [9, с. 126]. Крім того, була встановлена норма, згідно з якою, у разі триразового відхилення Олій Мажлісом (парламентом), поданої на затвердження президентом кандидатури прем'єр-міністра, глава держави розпускав парламент і призначав главу уряду самостійно. Очевидно, що в умовах підконтрольності парламенту главі держави, парламент не відхиляв, запропоновані президентом кандидатури на посаду прем'єра.

У квітні 2011 р. у Конституцію Узбекистану було введено інститут вотуму недовіри, при якому у разі виникнення суперечностей між прем'єр-міністром і Законодавчою палатою при отриманні не менше двох третин голосів від загального числа депутатів і сенаторів парламент може винести вотум недовіри прем'єр-міністру. У разі висловлення вотуму недовіри Президент приймає рішення про звільнення прем'єр-міністра з посади, що одночасно веде до відставки всього уряду. Нова кандидатура прем'єра для подання на розгляд і затвердження обома палатами парламенту пропонується Президентом після консультацій з усіма фракціями політичних партій, представлених у Законодавчій палаті. У разі дворазового відхилення Олій Мажлісом кандидатури на посаду прем'єра, Президент призначає виконуючого обов'язки прем'єр-міністра і розпускає Олій Мажліс (Law of the Republic of Uzbekistan of the Constitution (Articles 78, 80, 93, 96 and 98) from 18.04.2011) [13].

З метою подолання політичної кризи 8 грудня 2004 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» (The Law of Ukraine № 2222-IV «On Amendments to the Constitution of Ukraine») [15] та (в пакеті до нього) про внесення змін до закону про вибори Президента (останні дозволили провести переголосування другого туру виборів Президента). Того ж дня Президент України Леонід Кучма підписав ці документи. При цьому закон «Про внесення змін до Конституції України» набув чинності з 1 січня 2006 року. Відповідно до цих змін Президент України вносив кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра до Верховної Ради за пропозицією коаліції депутатських фракцій не пізніше, ніж на 15 день після отримання такої пропозиції. Голови місцевих державних адміністрацій призначалися і звільнялися з посади Президентом за поданням Кабінету Міністрів України. У здійсненні своїх повноважень вони були відповідальні перед Президентом і КМУ та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Крім того, президент вносив до ВРУ подання про призначення Міністра оборони та Міністра закордонних справ (The Law of Ukraine № 2222-IV «On Amendments to the Constitution of Ukraine») [15]. Отже, в Україні формально у 2006-2010 рр. (фактично, у 2004–2010 рр.) функціонувала прем'єр-президентська система.

У Грузії у 2004 р. запроваджено посаду прем'єр-міністра, парламент отримав право висловлювати недовіру уряду, а президент – розпускати парламент. При цьому, політична практика (президентство М.Саакашвілі), підтвердила визначальну роль президента в СІВВ країни. Зауважимо, що у Білорусі з 1996 р. встановлено напівпрезидентську систему, в якій повноваження президента є сильнішими, ніж у президентській системі, що функціонувала у 1994–1996 рр.

26 вересня 2008 р. у Туркменістані була проведена конституційна реформа, відповідно до якої кількісний склад депутатів парламенту збільшено до 125. Крім того, була ліквідована Народна Рада. Конституція у редакції 2008 р. не визначає Туркменістан як однопартійну державу (Berdyeva) [3]. Зауважимо, що парламентські вибори 2008–2009 рр. були першими виборами з часу здобуття країною незалежності, в яких брали участь і інші партії, окрім пропрезидентської Демократичної партії Туркменістану.

Таким чином, визначивши особливості конституційних референдумів/конституційних реформ у країнах СНД (див. табл. 1, 2), ми встановили, що ці особливості сприяли формальній/фактичній президенціалізації СІВВ на конкретних етапах розвитку систем правління цих країн. У подальших дослідженнях основною метою буде конкретизація етапів та рівнів, визначення інших основних чинників та інституційно-функціональних наслідків президенціалізації СІВВ у країнах СНД.

Бібліографічні посилання

1. Аземкулова А. Какая форма правления для Кыргызстана наиболее приемлемая? [Электронный ресурс] / А. Аземкулова – Режим доступа: http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1272313740

2. Бабаев О. Народ, Родина, Туркменбаши [Электронный ресурс] / О. Бабаев – Режим доступа: http://www.erkin.net/internet/kaligula.html

3.Бердыева А. Туркмения – новая конституция, новое Возрождение, старые проблемы. – [Электронный ресурс] / А. Бердыева, В. Волков – Режим доступа: http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1222635840

4. Борисова Е. Институт президентства в Казахстане. Анализ механизма власти. [Электронный ресурс] / Е. Борисова – Режим доступа: http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1015232160

5. Выборы депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан, 2007 г. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://election.kz/portal/page?_pageid=73,473388

6. Гулалиев М. Политические реформы в Азербайджане (1989-2004 гг.). [Электронный ресурс] / М. Гулалиев – Режим доступа: http://www.idea.int/europe_cis/upload/gulaliev_rus_ed.pdf

7. Дуднік О. Роль Президента Казахстану в розбудові демократії азіатської моделі [Електронний ресурс] / О. Дуднік – Режим доступу: http://do.znate.ru/docs/index-28023.htm

8. Зазнаев О. Индексный анализ полупрезидентских государств Европы и постсоветского пространства / О. Зазнаев // Полис. – 2007. – № 2. – С. 146–164.

9. Зазнаев О. Парламентаризация в постсоветских странах / О. Зазнаев // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. – 2009. – Т. 151, кн. 1. – С. 119–130.

10. Зазнаев О. Полупрезидентская система: теоретические и прикладные аспекты / О. И. Зазнаев. – Казань: Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина, 2006. – 374 с.

11. Зазнаев О. Президенциализация полупрезидентской системы / О. Зазнаев // Вестник Новосибирского государственного университета. Т.2: Вып. 2. Новосибирск: Изд-во НГУ, 2006. – С. 62–68.

12. Закон Республики Казахстан о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан от 21 мая 2007 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.zakon.kz/87556-zakon-respubliki-kazakhstan-ot-21-maja.html

13. Закон Республики Узбекистан Конституции Республики Узбекистан (статьи 78, 80, 93, 96 и 98)» от 18.04.2011 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://norma.uz/publish/doc/text62014_o_vnesenii_izmeneniy_i_dopolneniy_v_otdelnye_stati_konstitucii_respubliki_uzbekistan_(stati_78_80_93_96_i_98)

14. Закон Российской Федерации от 30 декабря 2008 г. № 6-ФКЗ «Об изменении срока полномочий Президента Российской Федерации и Государственной Думы». [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.rg.ru/2008/12/31/konstitucia-popravki-dok.html

15. Закон України № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2222-15

16. Конституция Грузии от 24.08. 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://worldconstitutions.ru/archives/130/3

17. Конституция Республики Армения от 5.07.1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.gov.am/u_files/file/Constitution/Constitution-hin.pdf

18. Конституция Республики Армения 5.07.1995 г. (с изменениями от 27.11.2005г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=rus

19. Конституция Республики Молдова от 29.07.1994 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.president.md/const.php?lang=rus

20. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0

21. Макаркин А. Постсоветское пространство: авторитаризм и компромиссы. - [Электронный ресурс] / А. Макаркин – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/nz/2011/6/ma21.html

22. Парламентские выборы в Молдавии [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F....D0%B8_(2001)

23. Пастухов М. Развитие правовой системы Беларуси (до и после ноябрьского 1996 года референдума). [Электронный ресурс] / М. Пастухов – Режим доступа: http://www.yabloko.ru/Themes/Belarus/belarus-28.html

24. Попеску Н. Хрупкий плюрализм [Электронный ресурс] / Н. Попеску – Режим доступа: http://carnegieendowment.org/files/ProetContra_52_50-61.pdf

25. Референдум в Азербайджане признан состоявшимся [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://lenta.ru/news/2009/03/18/referendum1/

26. Руденко В. Как стать вечным президентом. Современная практика использования «гласа божьего». [Электронный ресурс] / В. Руденко – Режим доступа: http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&issue=177&tek=6264&dirid=172

27. Рішення Конституційного Суду Украни № 20-рп/2010 від 30.09.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10

28. Саидов А. Становление и развитие Конституции в Узбекистане [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.lex.uz/Pages/GetAct.aspx?lact_id=35869

29. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур мотивів і результатів / Дж. Сарторі – К.: АртЕк, 2001. – 224 с.

30. Собянин А. А. Демократия, ограниченная фальсификациями: выборы и референдумы в России в 1991- 93 гг. [Електронний ресурс] / А. А. Собянін, В. Г. Суходольський – Режим доступу: http://www.hrights.ru/text/sob/Chapter17.htm

31. Таксанов А. Узбекистан: специфика политической системы [Электронный ресурс] / А. Таксанов – Режим доступа: http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1040593080

32. Шведа Ю. Р. Партії та вибори: європейський досвід і українські реалії: Енциклопедичний словник. [Електроний ресурс] / Ю. Р. Шведа – Режим доступа: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Shweda_slovnyk.htm

33. Belarusian referendum, 2004. [Electronic resources] – Access mode: http://en.wikipedia.org/wiki/Belarusian_referendum,_2004

34. Cason J. Presidentialization, Pluralization, and the Rollback of Itamaraty: Explaining Change in Brazilian Foreign Policy Making in the Cardoso-Lula Era. [Electronic resources] | J Cason, T. J Power – Access mode: http://disciplinas.stoa.usp.br/pluginfile.php/42365/mod_resource/content/1/Presidentialization,%20Pluralization,%20and%20the%20Rollback%20of%20Itamaraty%20Explaining%20Change...Era.pdf

35. Constitution of the Republic of Belarus, 1994 [Electronic resources] – Access mode: http://www.servat.unibe.ch/icl/bo00000_.html

36. Constitution of the Republic of Tajikistan, 1994. [Electronic resources] – Access mode: http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan003670.htm

37. Elections of the President the Republic of Armenia, 2013. [Electronic resources] – Access mode: http://www.elections.am/presidential/

38. Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies. [Electronic resources] / R. Elgie – Access mode: http://www.tfd.org.tw/docs/dj0302/053-072-Elgie.pdf

39. Kyrgyzstani constitutional referendum, 1994. [Electronic resources] – Access mode: http://en.wikipedia.org/wiki/Kyrgyzstani_constitutional_referendum,_1994

40. The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies [Electronic resources] / Eds. T. Poguntke, P. Webb. – Access mode: http://ebooksfreedownload.org/2011/07/the-presidentialization-of-politics-a-comparative-study-of-modern-democracies-comparative-politics.html

Осадчук И. Ю. Конституционные референдумы / конституционные реформы как факторы президенциализации систем институтов исполнительной власти в странах СНГ

Проанализированы понятия «система институтов исполнительной власти», «президенциализация системы институтов исполнительной власти», «референдум», «конституционный референдум», «конституционная реформа». Определены особенности конституционных референдумов / конституционных реформ в контексте президенциализации систем институтов исполнительной власти в странах СНГ.

Ключевые слова: система институтов исполнительной власти, президенциализация системы институтов исполнительной власти, референдум, конституционный референдум, конституционная реформа.

Osadchuk I. Constitutional referendums/constitutional reforms as factors of presidentialization of the systems of executive power institutions in the CIS countries

Concepts of system of executive power institutions, presidentialization of system of executive power institutions, referendum, constitutional referendum, constitutional reform are analysed.

Research of institute of referendum / constitutional reform in the CIS countries promotes more objective understanding the features of the development of political systems in these countries.

The object of research are the constitutional referendums/constitutional reforms in the CIS countries. The subject of research are the constitutional referendums/constitutional reforms as factors of presidentialization of the systems of executive power institutions in these countries. The aim of the research is determining the features of constitutional referendums/constitutional reforms in the context of presidentialization of systems of executive power institutions in the CIS countries. Main tasks of research are: 1) to define concepts of system of executive power institutions, presidentialization of system of executive power institutions, referendum, constitutional referendum, constitutional reform; 2) to analyse features of constitutional referendums/constitutional reforms and impact of constitutional referendums/constitutional reforms on

presidentialization of system of executive power institutions in the CIS countries.

Determining features of constitutional referendums/ constitutional reforms in the CIS countries, we set that these features lead to presidentialization of the systems of executive power institutions at specific stages of the development of forms of government in these countries. In further studies, the main goal will be to specificate the stages and levels, determine other factors, institutional and functional consequences of presidentialization of the systems of executive power institutions in the CIS countries.

Keywords: system of executive power institutions, presidentialization of system of executive power institutions, referendum, constitutional referendum, constitutional reform.

References

Azemkulova A. *Kakaja forma pravlenija dlja Kyrgyzstana naibolee priemlemaja?* [What form of government in Kyrgyzstan the most appropriate?], viewed: http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1272313740

Babaev O. *Narod, Rodina, Turkmenbashi* [People, Motherland, Turkmenbashi], viewed: http://www.erkin.net/internet/kaligula.html

Belarusian referendum, 2004, viewed: http://en.wikipedia.org/wiki/Belarusian_referendum,_2004

Berdyeva A. *Turkmenija – novaja konstitucija, novoe Vozrozhdenie, starye problemy* [Turkmenistan – a new constitution, a new Renaissance, old problems], viewed: http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1222635840

Borisova E. *Institut prezidentstva v Kazahstane. Analiz mehanizma vlasti* [The presidency in Kazakhstan. Analysis of the mechanism of power], viewed: http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1015232160

Cason J. *Presidentialization, Pluralization, and the Rollback of Itamaraty: Explaining Change in Brazilian Foreign Policy Making in the Cardoso-Lula Era*, viewed: http://disciplinas.stoa.usp.br/pluginfile.php/42365/mod_resource/content/1/Presidentialization,%20Pluralization,%20and%20the%20Rollback%20of%20Itamaraty%20Explaining%20Change...Era.pdf

Constitution of the Republic of Belarus, 1994, viewed: http://www.servat.unibe.ch/icl/bo00000_.html

Constitution of the Republic of Tajikistan, 1994, viewed: http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan003670.htm

Dudnik O. *Rol' Prezidenta Kazahstanu v rozbudovi demokratiï aziats'koï modeli* [The role of the President of Kazakhstan in the development of the Asian model of democracy], viewed: http://do.znate.ru/docs/index-28023.htm

Elections of the President the Republic of Armenia, 2013, viewed: http://www.elections.am/presidential/

Elgie R. *Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies*, viewed: http://www.tfd.org.tw/docs/dj0302/053-072-Elgie.pdf

Gulaliev M. *Politicheskie reformy v Azerbajdzhane (1989–2004)*. [Political reforms in Azerbaijan (1989-2004 gg.)], viewed: http://www.idea.int/europe_cis/upload/gulaliev_rus_ed.pdf

Konstitucija Gruzii ot 24.08. 1995 g. [The Constitution of Georgia of 24.08. 1995], viewed: http://worldconstitutions.ru/archives/130/3

Konstitucija Respubliki Armenija 5.07.1995 g. (s izmenenijami ot 27.11.2005g.) [The Constitution of the Republic of Armenia 05.07.1995 (as amended from 27.11.2005)], viewed: http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=rus

Konstitucija Respubliki Armenija ot 5.07.1995 g. [The Constitution of Georgia of 24.08. 1995], viewed: http://www.gov.am/u_files/file/Constitution/Constitution-hin.pdf

Konstitucija Respubliki Moldova ot 29.07.1994 g. [The Constitution of the Republic of Moldova of 29.07.1994], viewed: http://www.president.md/const.php?lang=rus

Konstitucija Ukraïni vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine of 28.06.1996 № 254k/96-VR.], viewed: http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0

Kyrgyzstani constitutional referendum, 1994, viewed: http://en.wikipedia.org/wiki/Kyrgyzstani_constitutional_referendum,_1994

Makarkin A. *Postsovetskoe prostranstvo: avtoritarizm i kompromissy* [Post-Soviet Space: authoritarianism and compromise], viewed: http://magazines.russ.ru/nz/2011/6/ma21.html

Parlamentskie vybory v Moldavii [Parliamentary elections in Moldova], viewed: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F....D0%B8_(2001)

Pastuhov M. *Razvitie pravovoj sistemy Belarusi (do i posle nojabr'skogo 1996 goda referenduma)* [Development of the legal system of Belarus (before and after the November 1996 referendum)], viewed: http://www.yabloko.ru/Themes/Belarus/belarus-28.html

Popesku N. *Hrupkij pljuralizm* [Fragile pluralism], viewed: http://carnegieendowment.org/files/ProetContra_52_50-61.pdf

Referendum v Azerbajdzhane priznan sostojavshimsja [Referendum in Azerbaijan declared valid], viewed: http://lenta.ru/news/2009/03/18/referendum1/

Rudenko V. *Kak stat' vechnym prezidentom. Sovremennaja praktika ispol'zovanija «glasa bozh'ego»* [How to become eternal president. The current practice of using «the voice of God»], viewed: http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&issue=177&tek=6264&dirid=172

Rishennja Konstitucijnogo Sudu Ukraïni № 20-rp/2010 vid 30.09.2010 [Decision of the Constitutional Court divide in Ukraine from 30.09.2010 № 20-rp/2010], viewed: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10

Saidov A. *Stanovlenie i razvitie Konstitucii v Uzbekistane* [The formation and development of the Constitution of Uzbekistan], viewed: http://www.lex.uz/Pages/GetAct.aspx?lact_id=35869

Sartori Dzh., 2001. *Porivnjal'na konstitucijna inzhenerija: Doslidzhennja struktur motiviv i rezul'tativ* [Comparative constitutional engineering: Investigation of the structure of motives and results], ArtEk publ, K.

Shveda Ju. R. *Partiï ta vibori: evropejs'kij dosvid i ukraïns'ki realiï: Enciklopedichnij slovnik* [Parties and Elections: European Experience and Ukrainian realities: Collegiate Dictionary], viewed: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Shweda_slovnyk.htm

Sobjanin A. A., Suhodol'skij V. G., *Demokratija, ogranichennaja fal'sifikacijami: vybory i referendumy v Rossii v 1991-93 gg.* [Democracy, limited fraud: Elections and referendums in Russia in 1991-93.], viewed: http://www.hrights.ru/text/sob/Chapter17.htm

Taksanov A. *Uzbekistan: specifika politicheskoj sistemy* [Uzbekistan: specificity of the political system], viewed: http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1040593080

The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies, viewed: http://ebooksfreedownload.org/2011/07/the-presidentialization-of-politics-a-comparative-study-of-modern-democracies-comparative-politics.html

Vybory deputatov Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan, 2007 g. [Elections of deputies of the Majilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, 2007], viewed: http://election.kz/portal/page?_pageid=73,473388

Zakon Respubliki Kazahstan o vnesenii izmenenij i dopolnenij v Konstituciju Respubliki Kazahstan ot 21 maja 2007 g. [The Law of the Republic of Kazakhstan on amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan on May 21, 2007], viewed: http://www.zakon.kz/87556-zakon-respubliki-kazakhstan-ot-21-maja.html

Zakon Respubliki Uzbekistan Konstitucii Respubliki Uzbekistan (stat'i 78, 80, 93, 96 i 98) ot 18.04.2011 g. [Law of the Republic of Uzbekistan of the Constitution (Articles 78, 80, 93, 96 and 98) from 18.04.2011], viewed: http://norma.uz/publish/doc/text62014_o_vnesenii_izmeneniy_i_dopolneniy_v_otdelnye_stati_konstitucii_respubliki_uzbekistan_(stati_78_80_93_96_i_98)

Zakon Rossijskoj Federacii ot 30 dekabrja 2008 g. № 6-FKZ «Ob izmenenii sroka polnomochij Prezidenta Rossijskoj Federacii i Gosudarstvennoj Dumy» [Law of the Russian Federation dated 30 December 2008 № 6-FKZ «On the change in the term of office of the President of the Russian Federation and the State Duma], viewed: http://www.rg.ru/2008/12/31/konstitucia-popravki-dok.html

Zakon Ukraïni № 2222-IV «Pro vnesennja zmin do Konstitucii Ukraïni» [The Law of Ukraine № 2222-IV «On Amendments to the Constitution of Ukraine»], viewed: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2222-15

Zaznaev O., 2006a. 'Prezidencializacija poluprezidentskoj systemy' [Prezidentialization of semi-presidential system], *Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of the Novosibirsk State University]. T.2: Vyp. 2. pp. 62–68. Izd-vo NGU, Novosibirsk.

Zaznaev O., 2006b. *Poluprezidentskaja sistema: teoreticheskie i prikladnye aspekty* [Semi-presidential system: theoretical and applied aspects], Kazanskij gosudarstvennyj universitet im. V. I. Ul'janova-Lenina [Kazan State University. V. I. Ulyanov-Lenin Kazan.], Kazan'.

Zaznaev O., 2007. 'Indeksnyj analiz poluprezidentskih gosudarstv Evropy i postsovetskogo prostranstva' [Index Analysis semipresidential of Europe and the former Soviet Union], *Polis*, № 2, pp. 146–164.

Zaznaev O., 2009. *Parlamentarizacija v postsovetskih stranah* [Parlamentarization in post-Soviet countries], Uchen. zap. Kazan. un-ta. Ser. Gumanit. nauki [Kasane. Univ. Ser. Humanitarian. Science], T. 151, kn. 1, pp. 119–130.

Надійшла до редколегії 18.05.2013

УДК 32-026.16

А. С. Панарін
Львівський національний університет імені Івана Франка

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Проблематика політичної стабільності є однією з найважливіших дослідницьких проблем сучасної політичної науки. Проблема політичної стабільності не виникає сама пособі – тиск середовища, як внутрішнього так і зовнішнього, на політичну систему є тією умовою, яка примушує існуючу владу шукати нові способи та джерела стабілізації системи. Одним із найважливіших аспектів дослідження даної проблеми є визначення факторів, які впливають на формування політичної стабільності, та визначення їхньої ролі у стабілізації політичної системи. В даній роботі, на підставі аналізу досліджень західних вчених та політичної практики, зроблено спробу визначити особливості впливу легітимності, ефективності та інших факторів на рівень політичної стабільності.

Ключові слова: політична стабільність, фактори стабільності, легітимність, ефективність.

Згідно існуючих уявлень про сутнісні характеристики і параметри політичної стабільності, одним із найважливіших параметрів є стійкість політичних інститутів та їхня здатність ефективно вирішувати покладені на них обов'язки в рамках системи роподілу влад та повноважень, яка склалася всередині політичної системи держави. Політична стабільність визначається, як стан політичного життя суспільства, який характеризується стійким функціонуванням всіх політичних інститутів, та зв'язаний із збереженням та вдосконаленням структур, відповідно до зовнішніх та внутрішніх впливів, а також постійним, і достатньо високим рівнем підтримки владних структур з боку суспільства (Lapin 2007) [1].

Кожна політична система, а відровідно і пануючий політичний режим, як інструмент вираження безпосередніх інтересів влади, намагається забезпечити максимально широку підтримку свого існування. В цьому полягає, певного роду, «інстинкт виживання» влади, іманентно властивий їй консервативний характер, запобігання глибоким змінам у суспільних структурах. Суспільні зміни такого характеру дуже рідко ініціюються владними інститутами і якщо відбуваються, то лише в силу жорсткої необхідності і в пошуках тої ж стабілізації положення існуючого режиму. Виходячи з цих положень, розповсюдженою є думка про те, що крім збереження і розширення впливу, ніяких цілей влада не переслідує. Але, говорячи про певний конкретний тип політичної системи, режиму, ми повинні в першу чергу звертати увагу, яким чином і в якій ситуації він функціонує, які методи та засоби використовуються і, найголовніше – які на даний момент завдання стоять перед режимом: зберегти інституційну базу і соціальні підвалини влади незмінними чи, з метою того ж збереження влади, реформувати їх відповідно до нових викликів об'єктивної реальності? Ризик самозбереження є однинаково великим незважаючи, чи будуть проведені широкомасштабні реформи, чи курсом влади буде блокування будь-який змін. Така дилема, рано чи пізно, постає перед кожним режимом, і її вирішення в кожному окремому випадку теж буде відрізнятися. Так, відомий американський вчений Д. Белл зауважив, що формування стабільності набуватиме нових ознак в залежності від способу економічної діяльності в кожній країні окремо, і тому вона відрізняється своєю будовою, ідеологічними критеріями, методами дії політичної системи, де стабільність в даному випадку, «modus vivendi» внутрішнього життя країни (Bell 1996) [2].

Проблема політичної стабільності не виникає сама пособі – тиск середовища, як внутрішнього так і зовнішнього на політичну систему, є тією умовою, яка примушує існуючу владу шукати нові спобособи та джерела стабілізації системи. Одним із найважливіших, хоча і не єдиним фактором, на який прийнято звертати увагу – соціально-економічний розвиток. Імператив розвитку виступає на всіх етапах суспільного поступу умовою самозбереження влади. Якщо діюча влада не проводить, або протидіє необхідним соціально-економічним реформам, то наслідком таких дій є відсторонення владних сил з політичної арени країни, що в свою чергу, сильно дестабілізує політичну систему. Саме тому, імператив розвитку є абсолютним. Виходячи із вищезазначеного, можемо припустити, що стабільною буде та політична система, в якій діюча влада зможе мобілізувати та інтегрувати суспільство, стаючи на шлях соціально-економічних реформ.

Розглядаючи питання співвідношення між реформами та стабільністю, вищезазначений висновок ставлять під сумнів дослідники, які акцентують увагу на труднощах суспільного розвитку і звертають увагу на значну кількість випадків, коли швидкі темпи соціально-економічного росту сприяли відчутному послабленню рівня політичної стабільності системи і навіть детермінували падінню політичних режимів. Модернізація політичної системи у переважній більшості випадків дестабілізує наявні політичні структури. Справедливо з цього приводу зазначив С. Хантінгтон говорячи, що сучасності необхідна стабільність, але осучаснення (модернізаційні процеси) породжують нестабільність.

На думку С. Хантінгтона, в умовах модернізації, забезпечення стабільності політичної системи прямо пов'язано із обмеженням ролі участі мас в політичних процесах, яке у протилежному випадку підірве

надійність інститутів. Парадокс полягає втому, що незадоволеність (фрустрація) мас своїм становищем, нестача існуючої вертикальної та горизонтальної мобільності в суспільстві, безпосередньо детермінує зростання запитів на участь мас у політичних процесах. В свою чергу, рівень соціальної фрустрації зростає у зв'язку із зростанням соціальної мобілізації і ускладненням економічної ситуації (Huntington 1968) [3]. Найчастіше до найвпливовіших факторів формування політичної стабільності відносять легітимність та ефективність влади. Питання легітимності політичної влади породило багато дискусій, але в контексті даної проблеми нас цікавить лише один аспект: чи можна вважати легітимність необхідною і достатньою умовою формування та підтримки політичної стабільності. Якщо резюмувати думки різних дослідників, то можна прийти до висновку, що легітимність, якщо вона є, сприяє встановленню політичної стабільності. Але залишаються відкритими ряд питань: чи можливе встановлення політичної стабільності без легітимності влади, і якщо так то яким чином і наскільки стійкою вона буде? Які фактори крім стабільності є необхідними для забезпечення стійкої позиції влади?

Проблема легітимності політичної влади знайшла своє відображення у працях багатьох дослідників, але першим найбільший наголос на цій проблемі зробив М. Вебер. Вчений виходив з того, що легітимність є тим фактором, який дозволяє стабілізувати відносини панування в суспільстві (Przeworski 1986) [4]. М. Вебер вважав, що будь-яка влада існує в рамках визначених, соціально вироблених норм і правил, і в своїй діяльності опирається на ці норми. Якщо такі норми визнаються суспільною більшістю і сприймаються як цінності, то політична влада є легітимною. Для М. Вебера легітимність виступає в якості гаранта стабільності політичної системи, наявних суспільно-політичних структур, процедур, рішень уповноважених осіб, «незалежно від конкретного змісту їхніх дій» (Dahl 1964) [5].

В контексті розгляду питання взаємозв'язку між легітимністю та політичною стабільністю варто виокремити праці Л. Гріна, Д. Сірінга,С. Ліпсета. Така модель стабільності (крізь призму легітимності) у своїй суті є системою, де головним домінантним фактором виступає стабільність всередині самої ж політичної системи і легалізації владних структур. На сьогодні багато політологів даного напрямку вважають, що не слід говорити стільки про стабільність, як про підтримку певної політичної системи (Green 1985) [6] та її фундаментальних цінностей (саме таку тезу висинув у своїй теорії Л. Грін) (Chong, McCloske, Zailer 1983) [7].

Американський вчений Д. Сірінг, вивчаючи актуальні питання, які стосуються проблеми політичної стабільності, прийшов до висновку, що є декілька принципів, які впливають на політичну стабільність, а також можуть її підтримувати. На думку дослідника сюди слід віднести:

А) чим вищий рівень політичної участі, тим сильніша підтримка суспільством «правил гри» в політичній сфері;

Б) основними соціальними силами, що зміцнюють політичні норми і процеси є: громадська думка, члени парламенту, кандидати, що висувають себе у виборчому процесі;

В) існування прямого зв'язку між підтримкою політичних інститутів і збереження статус-кво (Searing 1996) [8].

Більш детально зосереджуючи свою увагу на даній моделі ми приходимо до висновку, що легітимність в кінцевому результаті виступає як функція опори, якщо не цілого суспільства, то найбільш перспективних верств.

Легітимація визначається як складний процес, функція якого полягає в інтеруванні суспільних верств на основі спільних цінностей та водночас здатності до реалізації ідентичності політичної системи та створення нових соціальних інститутів. Власне легітимація й сприяє досягненню стабільності політичної системи, натомість, звортня сторона цього процесу (делегітимація) веде до дестабілізації соціумі взагалі. І тому важливе місце у функціонуванні політичної влади, яка прагне зберігати стан політичної стабільності, займає проблема делегітимізації влади, адже політична стабільність забезпечується політичною системою суспільства (її головний елемент – держава) і ефективністю здійснення її функцій, що в свою чергу залежить від масової підтримки громадян:

1) від так званої «ситуативної підтримки», що виражає оцінку громадської думки щодо конкретних рішень, що приймаються державними органами, публічних заяв політичних лідерів, наділених владою, дієвості політичних акцій;

2) від «системної підтримки», тобто від стійкості позитивних оцінок і думок, які свідчать про схвалення суспільством діяльності владних структур в цілому, що проводиться державою у сферах внутрішньої і зовнішньої політики. Важливим фактором «системної» підтримки виступає довіра до політичних лідерів і політичного режиму, готовність різних соціальних груп відстоювати свої інтереси на основі і відповідно до закону.

Масова підтримка політичного режиму виражається також у прийнятті більшістю населення всієї сукупності основних політичних цінностей (принцип поділу влади, гласність, багатопартійність, плюралізм думок, свобода слова, незалежність засобів масової інформації і т. д.), що визначають характер і способи функціонування даної політичної системи.

До основних умов, що впливає на рівень масової підтримки існуючого політичного режиму, відносяться також: рівень матеріальної забезпеченості та соціальної захищеності громадян, наявність демократичних інститутів і механізмів, що забезпечують участь населення в політичному процесі; безпека і правові гарантії особистості.

Особливого значення набуває масова політична підтримка в умовах реформ, коли суспільство в цілому, і його політична система зокрема, переживають період переходу від одного стану до іншого, стаючи на якийсь час розбалансованими, а значить, і менш стабільними. У цих умовах виникає протиріччя і навіть розрив між соціальними нормами і цінностями, які затверджують (насаджують) владні структури, і соціальними нормами і цінностями, які домінують у масовій свідомості. В масовій свідомості в силу ряду причин – інерційності, більш стійкої прихильності до фундаментальних цінностей, – може виникнути неприйняття норм і цінностей пануючих груп, напруженість і навіть конфлікт між масами і владою. Важливо враховувати, що в суспільстві завжди існує конкуренція груп за лідерство, зміна груп, що претендують на помітнішу політичну роль і на більш вагомий політичний статус. Ці групи, організовані в політичні рухи і партії, можуть очолити опозиційні виступи в різних формах. Вони будуть в більшій мірі успішними, коли якнайбільшою мірою відображатимуть у своїх програмах та захищатимуть загальнонаціональні

інтереси і цілі, цінності культури і менталітет. Опозиційні групи здатні прийти до влади за умови, якщо їм вдасться мобілізувати і повести за собою маси, об'єднавши їх ідеологічними гаслами і програмами.

Відомий російський вчений А. Фетісов (Fetisov 1995) [9], торкаючись у своїх працях питань пов'язаних із проблемою співвідношення політичної стабільності і легітимності, виводить певну систему чинників, які сприяють виникненню процесу делегітимізації влади. Однією, і мабуть найважливішою причиною, є антагонізм між універсальними цінностями, що займають належне місце в суспільстві і партикуляризованими (частковими) цінностями, котрі іноді у своїй суті можуть бути егоїстичними інтересами правлячої еліти. Поглиблення даного протиріччя приводить до того, що влада залишається замкнутою ланкою, відповідно, як результат, вона втрачає підтримку серед значних верств населення. Дана обставина одночасно є «симптомом» розвитку також і кризових ситуацій, які пов'язані із владними структурами.

Другою причиною де легітимації, яка особливо характерна для демократичних режимів, є протиріччя між ідеєю демократії і соціально-політичною стратегією. Певний конфлікт виникає тоді, коли влада намагається вирішити назрілі проблеми методами примусу, силою, тиском на засоби масової інформації.

Третьою причиною, наслідком якої є послаблення легімності правлячої влади, а як наслідок і політичної стабільності, є відсутність в політичній системі механізмів, які акцентують у своїй діяльності увагу на артикуляції та репрезентації інтересів соціальних груп, сприяють вертикальній мобільності, враховуючи при цьому, співвідношення між соціальними потребами, діями уряду і реальною політичною ситуацією, яка склалася в даній державі.

Таким чином, легітимність влади може розглядатися не лише як чинник політичної стабільності, але і як один із найважливіших ресурсів влади, який дозволяє останній бути більш розкутою у своїх діях. Така, хоча і відносна, свобода дій надає владі певний вибір – використовувати наявну підтримку (довіру) реалізуючи власні інтереси, які є несумісними із загальносуспільними, або ж направити ресурси на соціально-економічний розвиток держави, що в свою чергу накладе відбиток як на легітимність, так і на рівень політичної стабільності. Виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок, що легітимній владі характериним є наявність внутрішнього протиріччя і, таким чином, вона є потенційно нестабільною. Наявність цього протиріччя привернуло увагу науковців до проблеми політичної стабільності системи, яка не володіє політичною або ідеологічною легітимністю.

В політичній теорії з цього приводу чітко виокремилось дві основні концепції. Згідно першої,представниками якої є Т. Парсонс, С. М. Ліпсет та ін., і яка звертається до М. Вебера, легітимність є не обовязково достатньою, але і необхідною умовою формування політичної стабільності (Parsons 1964) [10].

Згідно протилежної позиції висунутої вченими, які досліджували конкретні політичні системи, легітимність є вагомим, але не обов'язковою умовою формування політичної стабільності. В практиці інування різних політичних режимів можна знайти періоди, іноді досить довготривалі, коли влада існує безмінно, хоча законність і справедливість панування не визнається більшістю населення. Такі ситуації висвітлював у своїх роботах відомий західний дослідник С. Грінберг, на прикладі апартеїду, який за рахунок військово-економічних ресурсів був значно стабільнішим ніж очікувалося, не дивлячись на те, що цю владу підтримувало не більше 20 % населення країни (Lipset 1967) [11]. Дещо подібну думку висловив ще один дослідник А. Пшеворський, який вивчав трансформаційні процеси у країнах Східної Європи. Вчений вважав, що втрата владою легітимності не є ознакою політичної нестабільності і початку трансформаційних процесів, і сама проблема легітимності поставлена некоректно. Для політичної стабільності системи є не стільки важливим легітимність специфічної системи панування влади, скільки відсутність життєздатних альтернатив (Greenberg 1987) [12].

Звідси випливає, що проблема легітимності, незважаючи на її важливість, повністю не вичерпує змісту політичної стабільності. Окрім легітимності, ще одним важливим параметром, який розглядається науковцями як доповнюючий або ж взаємозаміняючий, і здатний стабілізувати політичну систему в умовах недостатньої/відсутньої легітимності, є ефективність. На важливість цього фактору особливий акцент зробив С. Ліпсет, який вважав, що політична стабільність визначається двома параметрами – легітимністю та економічною ефективністю. На думку вченого, сама легітимність досягається двома шляхами: або за рахунок сприйняття та відтворення усталених соціально-політичних норм; або за рахунок ефективності, тобто система володіє здатністю оперативно реагувати та вирішувати актуальні, насамперед соціально-економічні проблеми суспільного поступу. У першому випадку С. Ліпсет говорить про описаний М. Вебером традиційний тип легітимності, який опирається на патріархальну систему соціальних зв'язків всередині суспільства. У даному випадку імператив економічного розвитку не виходить на перше місце, і не є невідкладним. Економічна ефективність є більш вагомим фактором політичної стабільності, коли мова йде про харизматичний тип легітимності, оскільки останній не проіснує довго без суттєвих економічних досягнень.

Опираючись на такі гіпотези, С. Ліпсет розділив всі політичні системи на чотири групи: 1 – легітимні, але з невисоким рівнем економічної ефективності; 2 – економічно ефективні, але з низькими показниками легітимності; 3 – політичні системи, які володіють високими ступенями обох якостей; 4 – політичні системи які втратили легітимність, а також відсутні потенціали економічного розвитку (Przeworski 1986) [13].

Легітимність	1	4
Ефективність	3	2

Ця абстрактна схема дозволяє нам виокремити три ступені стабільності/нестабільності політичної системи: нестабільні (4) – нелегітимні з відсутністю потенціалу економічного поступу; системи з відносною політичною стабільністю/нестабільністю (1,2) – з низькими показниками одного із заданих параметрів; стабільні (3) – системи, в яких влада є легітимною і її управління є економічно ефективним. З огляду на, вищезазначене, трактування С. Ліпсета містить у собі можливість функціонування системи з відносною політичною стабільністю, хоча на відміну від А. Пшеворського, який говорив про відносну політичну стабільність систем з нелегітимною але ефективною владою, С. Ліпсет більш схильний розглядати їх, як нестабільні політичні системи (Lipset 1981) [14].

На детермінанти політичної стабільності вагомий акцент у свої дослідженнях зробили Е. Зіммерманн та А. МакФарланд. Вони, власне, інтерпретують стабільність, як функціонування однієї владної групи в управлінні державою протягом деякого часу, яка може вдало адаптувалася умов існування, а також може давати адекватні відповіді викликам відповідно до реалій державного і громадянського життя і може проводити курс ефективних політичних реформ (Class, Status and Power: A Reader in Social Stratification, 1953) [15].

Німецький політолог Е. Зіммерман окреслює стабільність влади і уряду, як здатність адміністраторів політичної системи до більш ефективного способу дій. Він виділяє декілька закономірностей, що тісно пов'язані із досягненням стабільності такого типу:

a) однопартійний уряд має більше можливостей затриматись при владі, ніж коаліційні уряди;

b) наявність фракцій в складі уряду зменшує його шанси на затримання при владі;

c) чим сильніша роздробленість сил в парламенті (включаючи опозицію), тим вірогідніша недоторканість складу урядової коаліції;

d) чим більше місце в парламенті займають опозиційні сили і антисистемні коаліції, тим менша вірогідність довгого існування уряду (McFarland, Andew 1984) [16].

Крім вищезазначених факторів, важливу роль також відіграють:

1. узгодженість, послідовність та поетапність введення змін у соціально-політичний простір, які повинні базуватись на реальних економічному, соціальному та культурно-психологічному підґрунтях;

2. влада повинна будувати реалістичні програми розвитку, які була б здатні поєднати цілі та завдання із засобами;

3. врахування автономності та специфіки суспільних інтересів;

4. пошук зон узгодженості інтересів та різних позицій, розробка єдиних правил гри, які б підтримувала переважна більшість учасників політичного процесу;

5. підвищення рівня довіри до політичних цінностей та ідеалів з боку нселення;

6. пошук золотої середини/балансу інтересів різних груп, їх артикуляція та агрегування; ефективне функціонування опозиційних сил в політичній системі, їхня адаптація та інтеграція;

7. жорсткий поділ влади, наявність дієвої системи стримувань та противаг у функціонуванні гілок влади;

8. ефективне соціально-політичне маневрування;

9. обмеження соціального простору для безпосередніх форм впливу та тиску на функціонування влади.

Таким чином, можна зробити висновок, що політична стабільність визначається багатьма факторами і залежить від рівня й специфіки політичної активності, визнання авторитету влади широкими суспільними верствами, здатності влади використовувати наявні в її розпорядженні ресурси (матеріальні і духовно-психологічні) з метою вирішення актуальних проблем, від позицій політичних лідерів, від їхньої здатності та вміння висловлювати загальнонаціональні інтереси й консолідувати політичну волю громадян, від спроможності критично аналізувати свою діяльність та дотримуватися правових норм і встановлених правил гри.

Бібліографічні посилання

1. Лапин Н. Н. Тревожная стабилизация / Н. Н. Лапин // Общественные науки и современность, 2007, № 6, с. 39–53;
2. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Д. Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К., 1996. – С. 194–251
3. Huntington S. P. Political Order in Changing Societies. / S. P. Huntington – New Haven, 1968. P. 47;
4. Przeworski A. Some Problems in the Study of the Transition to Democracy. — Transitions from Authoritarian Rule. Prospects for Democracy. Ed. by G. O'Donnell, Ph. C. Schmitter, and L. Whitehead. Baltimore, London, 1986. Vol. 3. Comparative Perspective. P. 51—52;
5. Dahl R. Modern Political Analysis / R. Dahl – Englewood Cliffs, 1964. P.19;
6. Green L. Support for the System. / L. Green // British Journal of Political Science, 1985, vol. 15, part 2. p.67;
7. Chong D. Patterns of Support for Democratic and Capitalist Values in the United States / D. Chong, H. McCloske, J. Zailer // British Journal of Political Science, 1983, vol. 13, part 4;
8. Searing D. A Theory of Political Socialization: Institutional Support and Deradicalization in Britain. / D. A Searing // British Journal of Political Science, 1996, vol. 16, part 3.p. 87;
9. Фетисов А. С. Политическая власть: проблемы легитимности / А. С. Фетисов // Соц.-полит. журнал. – 1995. – № 3;
10. Parsons T. The Social System. / T. Parsons – N. Y., 1964. P. 351–352
11. Lipset S. M. The First New Nation. The United States in historical and comparative perspective / S. M. Lipset – N.Y., 1967. P. 281–283;
12. Greenberg S. E. Legitimating the Illegitimate. States, Markets, and Resistance in South Africa / S. E. Greenberg / Berkeley, Los Angeles, London, 1987. P. 209–210;
13. Przeworski A. Some Problems in the Study of the Transition to Democracy / A. Przeworski // Transitions from Authoritarian Rule. Prospects for Democracy. Ed. by G. O'Donnell, Ph. C. Schmitter, and L. Whitehead. Baltimore, London, 1986. Vol. 3. Comparative Perspective. P. 51 – 52;
14. Lipset S. M. Political Man. The Social Bases of Politics / S. M. Lipset – Expanded Edition. Baltimore, 1981. P . 6–8;
15. Class, Status and Power: A Reader in Social Stratification. Ed. by R. Bendix and S. Lipset. Glencoc, 1953. P. 13;
16. McFarland. Common Cause: lobbying in the public interest. / McFarland, S. Andew– Chatham: 1984. – P. 131;
17. Zimmerman E. Government Stability in Six European Countries During the World Economic Crisis of the 1930s: Some Preliminary Considerations / E. Zimmerman // European Journal of Political Research, 1987, vol. 15, № 1.

Панарин А. С. Факторы формирования политической стабильности

Проблематика политической стабильности является одной из важнейших исследовательских проблем современной политической науки. Проблема политической стабильности не возникает сама по себе – давление

среды, как внутренней, так и внешней, на политическую систему является тем условием, которое заставляет существующую власть искать новые способы и источники стабилизации системы. Одним из важнейших аспектов исследования данной проблемы является определение факторов, влияющих на формирование политической стабильности, и определение их роли в стабилизации политической системы. В данной работе, на основании анализа исследований западных ученых и политической практики, сделана попытка определить особенности влияния легитимности, эффективности и других факторов на уровень политической стабильности.

Ключевые слова: политическая стабильность, факторы стабильности, легитимность, эффективность.

Panarin A. The factors of shaping political stability

The issue of political stability is one of the most important research problems in modern political science. The problem of political stability does not occur it self - pressure environment, both internal and external, the political system is the condition that makes the existing authorities to find new ways and sources stabilization system. According to the current understanding of the essential characteristics and parameters of political stability, one of the most important parameters is the stability of political institutions and their ability to deal effectively with their duties under the system of separation of powers and authority that has developed within the political system of the state. Political stability is defined as a state of political society, which is characterized by stable operation of all political institutions and linked to the preservation and improvement of structures according to external and internal influences, as well as constant and sufficiently high level of support power structures of society.

One of the most important aspects of the study of this problem is to determine the factors that influence the formation of political stability, and determine their role in stabilizing the political system. In this study, based on analysis of Western scientific research and political practice, attempts to identify features of the influence of legitimacy and other factors on the level of political stability. As a result of the study, we can conclude that political stability is determined by many factors, depending on the level and specificity of political activity, recognizing the authority of the government broad social classes, the ability to use the available power at its disposal the resources (material, spiritual and psychological) to address urgent problems from positions of political leaders on their ability and the ability to express national interests and consolidating the political will of citizens, of the ability to critically analyze their activities and to comply with the law and established rules.

Keywords: political stability, factors of stability, legitimacy, efficiency.

References

Bell D., 1996. ‘Prihid postindustrial’nogo suspil’stva’ [The coming of post-industrial society], *Suchasna zarubizhna social’na filosofija* [Modern foreign social philosophy], K.

Chong D., McCloske H., Zailer J., 1983. ‘Patterns of Support for Democratic and Capitalist Values in the United States’, *British Journal of Political Science*, vol. 13, part 4.

Class, Status and Power: A Reader in Social Stratification, 1953. Ed. by R. Bendix and S. Lipset. Glencoc.

Dahl R., 1964. *Modern Political Analysis*, Englewood Cliffs.

Fetisov A. S., 1995. ‘Politicheskaja vlast’: problemy legitimnosti’ [Political power: problems of legitimacy], *Soc.-polit. zhurnal* [social political journal], № 3;

Green L., 1985. ‘Support for the System’, *British Journal of Political Science*, vol. 15, part 2. p. 67

Greenberg S. E., 1987. *Legitimating the Illegitimate. States, Markets, and Resistance in South Africa*, Berkeley, Los Angeles, London.

Huntington S. P., 1968. *Political Order in Changing Societies,* New Haven.

Lapin N. N., 2007. ‘Trevozhnaja stabilizacija’ [Panic stabilization], *Obshhestvennye nauki i sovremennost’* [Social Sciences Today], № 6, pp. 39–53;

Lipset S. M., 1967. *The First New Nation. The United States in historical and comparative perspective*, N.Y.

Lipset S. M., 1981. *Political Man. The Social Bases of Politics, Expanded Edition*. Baltimore.

McFarland, Andew S., 1984. *Common Cause: lobbying in the public interest,* Chatham.

Parsons T., 1964. *The Social System*, N. Y.

Przeworski A., 1986. ‘Some Problems in the Study of the Transition to Democracy. Transitions from Authoritarian Rule. Prospects for Democracy’. Ed. by G. O’Donnell, Ph. C. Schmitter, and L. Whitehead. Vol. 3. *Comparative Perspective*. P. 51—52, Baltimore, London.

Przeworski A., 1986. ‘Some Problems in the Study of the Transition to Democracy, Transitions from Authoritarian Rule. Prospects for Democracy’. Ed. by G. O’Donnell, Ph. C. Schmitter, and L. Whitehead. Vol. 3. *Comparative Perspective*. P. 51—52, Baltimore, London.

Searing D. A., 1996. ‘Theory of Political Socialization: Institutional Support and Deradicalization in Britain’, *British Journal of Political Science*, vol. 16, part 3, p. 87;

Zimmerman E., 1987. ‘Government Stability in Six European Countries During the World Economic Crisis of the 1930s: Some Preliminary Considerations’, *European Journal of Political Research*, vol. 15, № 1.

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 321.74 (477)

Н. П. Пашина

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Аналізуються основні підходи та смислові характеристики категорії «ідентичність» як міждисциплінарної багаторівневої категорії. Досліджуються сутність, фактори та механізми формування політичної ідентичності. Розглядаються основні підходи до визначення функції політичної ідентичності у сучасному суспільстві, роль політичної ідентичності у визначенні напрямку суспільного розвитку.

Ключові слова: ідентичність, політична ідентичність, політична ідентифікація, політична самоідентифікація, консолідація суспільства, вектор суспільного розвитку.

Постановка проблеми. Політична ідентичність відіграє основну роль у формуванні мотивації політичної діяльності людей, в об’єднанні їх зусиль для вирішення суспільно значущих завдань. Це обумовлює значення політичної ідентичності як одного з важливих чинників сучасного розвитку і як предмета наукового осмислення ресурсів суспільних змін. Виходячи з цього, першочерговим завданням сучасних держав є пошук нових основ розвитку ідентичності, нових форм та інструментів консолідації громадян шляхом формування «проектної» ідентичності та відповідного суспільного запиту на неї.

Науковий інтерес до проблеми політичної ідентичності пов’язаний також із активним переходом до демократії

великої кількості країн, з труднощами демократичних перетворень і залежністю цього процесу від політичних уподобань громадян цих держав. Суспільна практика показує, що демократизація суспільства можлива тільки на основі формування колективної ідентичності, суспільного консенсусу щодо норм, цінностей та напрямків суспільного розвитку.

Політична ідентичність може виконувати функції як консолідації, так і дистанціювання громадян по відношенню до політичних інститутів і один до одного. У той же час ефективність будь-яких реформ і перетворень, перспективи еволюції політичних практик сучасної демократії безпосередньо залежать від залученості громадян у цей процес. Тому проблематика політичної ідентичності виступає сьогодні невід'ємною частиною порядку денного публічної політики як у суспільних системах, що стабільно розвиваються, так і в суспільствах, які переживають трансформацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми політичної ідентичності, фактори формування, особливості, рівні і функції досліджені в працях багатьох сучасних зарубіжних і вітчизняних вчених: П. Бергера, Г. Беста, З. Брандта, Ф. Конверса, М. Емерсона, Е. Еріксона, Е. Кемпбелла, Т. Лукмана, І. Нойманн, Е. Ноель-Нойман, Д. Стоукса, А. Турена та ін.

Процеси формування загальних орієнтирів розвитку країни на основі ідентичності, що розділяється її громадянами, стали предметом дослідження Ю. Габермаса, М. Кастельса, Ю. Качанова, В. Лапкіна, В. Лота, Є. Мелешкіної, У. Мішлер, І. Нойманна, С. Перегудова, О. Попової, Т. Райсс, Р. Роуз, І. Семененко, Б. Страта, С. Хантінгтона, Ф. Черутті та ін.

Істотний внесок в осмислення процесів політичної ідентифікації, значення політичної ідентичності для формування загальнонаціональної, громадянської ідентичності в Україні внесли В. Андрусів, В. Веселовський, С. Горобчишина, В. Землюк, О. Картунов, І. Кресіна, І. Курас, Л. Нагорна, М. Обушний, І. Оніщенко, Г. Палій, Б. Попов, В. Ребкало, С. Римаренко, Ю. Римаренко, В. Степаненко, М. Степико, Ю. Тищенко та ін.

Метою статті є дослідження сутності, факторів та механізмів формування політичної ідентичності, аналіз її функції та ролі в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «ідентичність» пройшла тривалу еволюцію свого змістовного наповнення, сягаючи своїм корінням в історію соціогуманітарного знання. Сьогодні концепт ідентичності є міждисциплінарною категорією, яка набуває все більшого значення і популярності в сучасній соціальній думці.

Походження поняття «ідентичність» пов'язують з латинським словом «identitas», що означає «тотожність». З англійської (identity), французької (identite) та німецької (dentitat) мов перекладається як «тотожність», «автентичність», «особистість», «індивідуальність». Таким чином, категорія «ідентичність» тісно пов'язана не тільки з поняттям «тотожності», але й із становленням поняття «індивідуальне» в різних дисциплінарних контекстах, а також з конституюванням в європейській традиції дискурсів «відмінності», «інакшості», «автентичності» та «Іншого».

У сучасних соціальних науках ідентичність визначається як багатовимірна, мінлива категорія, яка конструюється соціокультурними, історичними, політичними та іншими факторами і суб'єктами. Сьогодні ця категорія розглядається як невід'ємна частина категоріального апарату філософії, психології, соціології, політології, культурології, етнології та інших наук, в аспекті яких необхідний аналіз поєднання соціального та індивідуального, особистісного і суспільного.

Ідентичність має соціальний характер і є продуктом соціальної взаємодії. Найважливішими формами ідентичності, на думку М. Степико, є соціальні: класові, етнічні, національні, громадянські, політичні тощо. Спільним для них, вважає науковець, є уявлення особи про свою належність до групи, спільноти «своїх», до «наших», до тих, які в її свідомості постають як «ми». Ця позитивна сторона усвідомлення своєї належності до певної спільноти одночасно передбачає дистанціонування й утвердження своєї «іншості» стосовно інших спільнот (Stepiko 2012, p. 5-12) [12, с. 5-12].

В основі ідентичності лежать механізми розрізнення і ототожнення. Ідентичність виникає з порівняння «Я» та «Іншого», при цьому «Інший» може визначатися як Ворог, так і Друг. Ідентичність є результатом процесу ідентифікації, який виконує функції самоопису і самовизначення. Таким чином, ідентичність можна розглядати як результат процесу ідентифікації, який відображає психологічні та соціальні механізми формування ідентичності, і в широкому сенсі може бути визначений як процес становлення, функціонування і розвитку ідентичності суб'єкта. Особливість цієї суб'єктності полягає в тому, що вона має суб'єктивно-рольовий, функціональний, сконструйований характер.

Деякі дослідники для аналізу ідентичності використовують термін «самоідентифікація», підкреслюючи, що ідентифікація – це, передусім, особистісний вибір ототожнення індивідом свого «Я» з реальними або уявними групами людей, яких він вважає «своїми» і чиї норми, цінності і соціальні ролі є для нього референтними чи еталонними (Nagorna 2011, p. 19- 20; Shadzhe 2011, p. 42-47) [9, с. 19-20; 13, с. 42-47]. Крім того, науковці підкреслюють, що термін «самоідентифікація» передає нюанси самовизначення точніше, ніж поняття «ідентичність», так як в ньому закладено і самовизначення, і самоототожнення, і інші форми самовираження і самореалізації особистості (Nagorna 2011, p. 19-20) [9, с. 19-20].

Політична ідентичність зазвичай розглядається в літературі як окремий випадок соціальної ідентичності. За своїм характером вона є раціональною і рефлексивною одночасно. Займаючи певну статусну позицію, людина співвідносить своє становище, систему політичних поглядів і цінностей з іншими індивідами і політичними об'єктами, а саме державою, партіями, групами інтересів, масовими рухами та ін.

Ставлення до об'єктів політичного простору формується виходячи з «близькості» соціальної позиції. Таким чином, політична самоідентифікація виступає засобом об'єднання та дистанціювання по відношенню до інших людей, політичних організацій, інституцій влади. Як відзначає Ю. Качанов, «політична ідентичність суб'єкта визначена, коли інші суб'єкти політичних відносин кодифікують його як…певного агента шляхом приписування йому тих же значень ідентичності, які він визнає для себе або повідомляє сам» (Kachanov 1994, p. 113) [5, с. 113].

Схоже визначення політичної ідентичності дає і Є. Мелешкіна, розуміючи під політичною ідентичністю «ототожнення суб'єктом політичного процесу себе з певною політичною позицією, визнане іншими суб'єктами

політичних відносин» (Meleshkina) [8]. Ряд авторів у визначенні політичної ідентичності підкреслюють детермінованість формування політичної ідентичності низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів. Наприклад, терміном «політична ідентичність» Г. Айвазян визначає «детерміновані уявлення індивідів про своє політичне «Я», що складаються в результаті співвіднесення з деякими «Іншими» акторами політичного процесу, частиною якого є електоральна поведінка». Основними детермінантами політичної ідентичності автор визначає політичну культуру і практики політичної соціалізації (Ajvazjan 2010) [1].

На підставі узагальнення різних підходів до визначення політичної ідентичності можна зробити загальний висновок, що політична ідентичність затверджується в процесі співвіднесення людини з іншими індивідами і політичними інститутами на основі її ідейно-політичних цінностей і симпатій. Найбільш значущі для людини політичні позиції та орієнтації багато в чому визначають її електоральний вибір та інші форми політичної поведінки.

Основними факторами формування політичної ідентичності більшість дослідників називають: політичну культуру, соціальну стратифікацію, процеси загальної та політичної соціалізації, політичний режим, місце проживання, етнічний і релігійний чинники та ін. Суб'єктами впливу на політичну ідентичність індивіда є: політичні інститути (зокрема, держава, політичні партії), засоби масової інформації, соціальне оточення, професійна група, громадські організації, які виступають агентами процесу політичної ідентифікації і передають індивіду ті норми і цінності, на основі яких він себе ототожнює з певною соціальною групою. Велике значення в процесі самоідентифікації відіграє індивідуальна мобільність і психологічні особливості індивіда. На думку М. Степико, «механізмом формування ідентичності є інтеріоризація всіх об'єктивних обставин життєдіяльності в особистісні, психологічні структури індивіда – підсвідомі або трансцендентні стосовно конкретної ситуації, що набувають у цьому випадку для людини всезагального значення» (Stepiko 2012, p. 5-12) [12, с. 5-12].

Формування ідентичності в постмодерністському суспільстві є процесом більш складним і плюралістичним не тільки в порівнянні з традиційним суспільством, але і порівняно з дисциплінарним модерністським суспільством, в якому особливу роль у конструюванні ідентичності відігравали держава та ідеологія. Сьогодні, в суспільстві постмодерну, що представляє собою мережеву структуру, ідеологія і держава втрачають своє колишнє значення, розмивається державно-національна ідентичність. Іншою характерною тенденцією є підвищення національної і культурної самосвідомості етнічних та конфесійних меншин, субкультурних об'єднань, що збільшує фрагментацію національно-державних спільнот. Співіснування безлічі ідентичностей в рамках однієї політичної системи збільшує ризики конфліктності між соціальними групами, незважаючи на спробу сучасних держав за допомогою різних моделей політики (наприклад, «плавильного котла» або «мультикультуралізму») нівелювати протистояння наявних у суспільстві ідентичностей.

Тому завданням сучасних держав постмодерну є конструювання такої універсальної моделі політичної ідентичності, яка б консолідувала суспільство на основі норм і цінностей, які сприймаються усіма, і була б основою колективної самоідентифікації національного чи наднаціонального співтовариства. Зазначимо, що при цьому основним механізмом формування будь-якої моделі ідентичності є опора на наявні в суспільстві культурно-цивілізаційні та суспільні пріоритети і практики.

Прояв і типи політичної ідентичності детерміновані особливостями політичного процесу. Найбільш характерними для сучасних суспільств є типології за такими ознаками: партійною, ціннісно-ідеологічною, залежно від тривалості, ступеня інтеріоризації та стійкості, за умовою суб'єкта та об'єкта ідентичності. Особливої актуальності і значення в системах, що трансформуються, набувають типи ідентичності, пов'язані з кризовим станом суспільства і трансформацією політичної свідомості: кризова, негативна і позитивна.

Підвищений інтерес дослідників до проблеми політичної ідентичності свідчить про те, що вона виконує в сучасному світі суспільно важливі функції. Так, автори «Американського виборця», вперше сформулювали функції політичної ідентичності, пов'язуючи їхній зміст в основному з партійною ідентичністю та електоральним поведінкою (The American Voter, 1960) [14].

Сучасне розуміння політичної ідентичності як складної різноманітної категорії значно розширюється і доповнюється. Функції політичної ідентичності розглядаються не тільки в розрізі окремої держави, але і в масштабах світового співтовариства в цілому.

На визначення функціонального виміру політичної ідентичності впливають відмінності наукових підходів до її формулювання та завдання конкретних досліджень. Це позначається на акцентах виділення певних функцій політичної ідентичності та збагачує розуміння її функціональної палітри.

Наприклад, український автор С. Г. Веселовський, досліджуючи ідентифікації громадян України як чинника її зовнішньополітичного розвитку, виділяє такі функції політичної ідентичності:

– створення суспільства як певного об'єднання людей (налагодження взаємодії між індивідом, групою та суспільством);
– забезпечення консолідації та інтегрованості суспільства;
– регулювання соціально-політичної поведінки та розвитку суспільства;
– забезпечення необхідного рівня узгодженості соціальної поведінки серед членів однієї групи, що стає чинником ефективності функціонування групи у суспільстві;
– компенсації певних аспектів кризового розвитку політичної системи (забезпечення належного рівня політичної участі населення та легітимності влади через популяризацію, наприклад, національної ідентичності).

Автор доходить висновку, що колективна ідентичність виконує широкий спектр функцій, які забезпечують життєздатність політичної системи. Їх можна згрупувати відповідно до парсонівської схеми: функції з відтворення зразка, інтеграції, ціледосягнення й адаптації політичної системи. Традиційно найефективніше вони реалізуються на рівні нації-держави. На сьогодні, вважає дослідник, для певних регіонів світу дедалі більш важливим стає реалізація цих функцій на наддержавному рівні (Veselovs'kij 2000) [2].

В. Землюк, аналізуючи у своїй роботі політичну ідентичність в Україні в період кризи «розвинутого соціалізму, зупиняється на наступних функціях

політичної ідентичності: гносеологічній, оціночній, прогностичній, регулятивній, мобілізуючій та інтегративній (Zemljuk 2007) [3]. Глибокий аналіз функцій політичної ідентичності представлений в дисертації російської дослідниці О. Попової, яка підсумовує уявлення про функції політичної ідентичності багатьох сучасних авторів, підтверджуючи свої висновки соціологічними дослідженнями і досвідом російської політики. Авторка вважає, що політична ідентичність виконує по відношенню до суспільства функції стабілізації партійної системи, легітимації влади і політичного режиму, політичної системи в цілому, соціального контролю, формування громадської думки по відношенню до індивідів, груп і організацій, а також функції соціальної компенсації та адаптації до мінливих політичних умов, підвищення ефективності спільних дій, мотивації та коригування політичної поведінки. О. Попова зауважує, що невиконання або неефективне виконання однієї або декількох функцій є свідоцтвом кризи політичної ідентичності не лише громадян, а й суспільства в цілому (Popova 2002) [11].

Враховуючи психологічну складову політичної ідентичності, дослідники звертають увагу на її психотерапевтичну роль. З точки зору Е. Ноель-Нойман, загальнозначущість, гласність – це такі стани, коли індивіди не хочуть себе ізолювати і втрачати своє обличчя. Якщо ж хтось висловлює іншу думку, ніж проголошена привселюдно і стала загальнозначущою, то гласність, загальнозначущість виступають у вигляді ганебного стовпа і слугують достатньо дієвим способом покарання. Звідси випливає один дуже важливий момент у визначенні громадської думки: вона не просто морально значуща, не просто визначає поведінку, не тільки об'єднує людей в товариство; вона має соціальний вимір, тому що її, не боячись, не відчуваючи страху бути ізольованим від спільноти, виглядати смішним, можна висловити перед громадськістю (Nojel'- Nojman 1996, p. 74 - 95) [10, с. 74-95]. Таким чином, можна визначити ще одну важливу функцію політичної самоідентифікації громадян – задоволення потреби у визнанні. Потреба у визнанні, вважає Е. Ноель-Нойман, може відігравати роль мотивації політичної поведінки, сприяти перетворенню потреб у дії, допомагати людям орієнтуватися в політичному просторі та оцінювати його (Nojel'-Nojman 1996, p. 35 - 36) [10, с. 35-36].

У сучасних дослідженнях політична ідентичність все частіше виконує функцію інструменту політичного аналізу. Наприклад, методологічну функцію політичної ідентичності формулює російський дослідник К. Малов. Розуміючи під політичною ідентичністю сукупність політичних переваг по відношенню до певних політичних позицій, автор вважає, що «політична ідентичність являє собою методологічне підґрунтя виділення латентної соціально-політичної структури суспільства» (Malov 2012, p. 8) [7, с. 8]. На відміну від електорального вибору, стверджує автор, політична ідентичність, дає можливість структурувати суспільство, виділивши групи індивідів з подібними політичними уподобаннями незалежно від їх голосування на виборах. Таким чином, науковець використовує політичну ідентичність як критерій політичних уподобань і як метод дослідження.

Функції політичної ідентичності можна сформулювати на основі типології М. Кастельса, який визначає такі форми політичної ідентичності в контексті владних відносин у суспільстві:

1. Легітимізуюча ідентичність, яка пов'язана з безпосередньою раціоналізацією соціальним актором приналежності до домінуючих соціальних інститутів;

2. Ідентичність опору, що виникає у тих соціальних акторів, які формують механізми опору і виживання на основі принципів, що відрізняються від поширених у даному суспільстві або протистоять їм;

3. Проекційна ідентичність, коли соціальні актори створюють (конструюють) нову ідентичність, яка по-новому визначає їх положення в суспільстві, і намагаються змінити всю структуру соціальних відносин (Kastel's 1999, p. 299-300) [4, с. 299-300]. Виходячи із зазначеної типології М. Кастельса, політична ідентичність у суспільстві виконує такі функції: функція легітимації політичної влади і політичних інститутів, функція опору і протистояння домінуючим політичним інститутам, функція проектування нових соціальних відносин на основі формування нової синтетичної ідентичності.

Ці функції політичної ідентичності, на наш вигляд, особливо актуалізуються в період трансформацій, переломних, кризових періодів історії, так як вектор розвитку всіх без винятку спільнот – суб'єктів суспільних відносин, у вирішальній мірі визначає колективна ідентичність їхніх членів – комплекс уявлень, що утворюють узгоджену, солідарну мотивацію індивідуальної та групової поведінки (Lapkin, Semenenko, Pantin, 2010) [6].

Висновки. У цілому, підсумовуючи вищесказане, можна зробити наступні висновки. Поняття «політична ідентичність» є структурно складною категорією. Вона включає змістовні характеристики, вироблені в інших галузях гуманітарного знання, що проектуються в політичному аспекті. Її зміст залежить від наукових підходів до визначення «ідентичність» і предмета дослідження.

Політична ідентичність завжди вписана в певний соціокультурний, історичний контекст, що впливає на її утримання. Вона обумовлена певними формами наративів, конструюється інститутами та дискурсами конкретних суспільних практик, які, у свою чергу, також, є підсумком певного конструювання в минулому і, відповідно, будуть змінюватися в майбутньому разом зі зміною історичного контексту. Пріоритети і значимість об'єктів ідентифікації залежать від політичної картини світу суб'єктів ідентичності, що визначають їх ієрархію.

Ідентичність не має статичного характеру, а самоідентифікація особистості здійснюється за різними підставами і на різних рівнях. Людина змушена визначати себе і своє місце в суспільстві і світі, які постійно змінюються, тому самоідентифікація являє собою відкритий, гнучкий, динамічний процес. При цьому велике значення має індивідуальна мобільність і психологічні особливості індивіда.

У результаті економічних, політичних і культурних змін відбувається трансформація політичної ідентичності, яка, в свою чергу, впливає на трансформацію всіх суспільних сфер. Виходячи з вищевикладеного, процес політичної самоідентифікації відіграє основну роль в об'єднанні зусиль людей для вирішення суспільно значущих завдань, у забезпеченні життєдіяльності політичних інститутів. Це актуалізує значення політичної ідентичності як одного з основних факторів сучасного розвитку і суспільних трансформацій.

Функціональний аналіз політичної ідентичності в сучасній політичній науці можна охарактеризувати як інтегративний і всеохоплюючий. Найбільш важливими функціями політичної ідентичності, на наш погляд,

є: стабілізація партійної системи, легітимація влади і політичного режиму, соціальна та психологічна компенсація і адаптація до мінливих політичних умов, мотивація політичної поведінки, консолідація, інтеграція, мобілізація суб'єктів політичного процесу.

Дослідження політичної ідентичності в суспільстві, що трансформується, актуалізує, на наш погляд, таку функцію політичної ідентичності як функція ресурсу суспільного розвитку. Саме ця функція політичної ідентичності дозволяє розглядати її як регулятор суспільного розвитку в сучасних країнах, що перебувають на етапі модернізації, і як один з основних факторів, які визначають напрямок і підсумок трансформації в перехідних державах.

Систематизація функцій політичної ідентичності, так само, як і уявлення про політичну ідентичності, не є закінченим процесом. Зі зміною ролі і завдань політичної ідентичності в нових історичних умовах будуть виокремлюватися її нові функції, може підвищуватися домінування одних її функцій, в той час як інші, (наприклад, ідеологічна функція) можуть втратити своє першочергове суспільне значення.

Проблема політичної ідентичності набуває особливої актуальності в епоху криз і змін, вона стає об'єктом цілеспрямованого впливу держави, політичних еліт і груп інтересів. Основним завданням політики ідентичності в цей період є формування такої загальнодержавної ідентичності, яка б виявлялася не тільки в колективному позиціонуванні по відношенню до інших націй-держав як основи цілісності нації, але і як предмет згоди щодо того, як дане співтовариство уявляє суспільні цілі, принципи і цінності. Саме в цьому сенсі політична ідентичність виступає як основа і як механізм суспільних трансформацій і є актуальною в сучасному суспільстві.

Бібліографічні посилання

1. Айвазян Г. Й. Политическая идентичность граждан современной России в электоральных процессах : автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата полит. наук : специальность 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / Г. Й. Айвазян. – Ростов-на-Дону, 2010. – 28 с.
2. Веселовський С. Г. Ідентифікації громадян України як чинник її зовнішньополітичного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / С. Г. Веселовський. – К., 2000. – 19 с.
3. Землюк В. П. Політична ідентичність в Україні в період кризи «розвинутого соціалізму» і здобуття державної незалежності: дис. … канд. політ. наук : 23.00.02 / В. П. Землюк. – К., 2007. – 233 с.
4. Кастельс М. Могущество самобытности / М. Кастельс // Новая индустриальная волна на Западе : [антология / под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – 640 с.
5. Качанов Ю. Л. Опыты о поле политики / Ю. Л. Качанов. – М. : Институт экспериментальной социологии, 1994. – 159 с.
6. Лапкин В. Идентичность в системе координат мирового развития [Электронный ресурс] / В. Лапкин, И. Семененко, В. Пантин // Политические исследования. – 2010. – № 3. – Режим доступа: http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2010/2699.
7. Малов К. В. Политическая идентичность как основание социально-политического структурирования общества : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. соц. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / К. В. Малов. – Новосибирск, 2012. – 24 с.
8. Мелешкина Е. Политический процесс 2005 [Электронный ресурс] / Е. Мелешкина. – Режим доступа: http://sbiblio.com/biblio/archive/meleshkina_polit/default.aspx.
9. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.
10. Ноэль-Нойман Э. Открытие спирали молчания / Э. Ноэль-Нойман ; [пер. с нем. / общ. ред. и предисл. Мансурова Н. С.]. – М. : Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. – 427 с.
11. Попова О. В. Политическая идентификация в условиях стабильности и трансформации общества: дисс. … докт. полит. наук : 23.00.02 / О. В. Попова. – Санкт-Петербург, 2002. – 401 с.
12. Степико М. Українська ідентичність в умовах суспільно-політичних трансформацій / М. Степико // Стратегічні пріоритети. – № 4 (25). – 2012. – С. 5–12.
13. Шадже Ю. Идентичность в контексте постнеклассической науки / Ю. Шадже // Идентичность как предмет политического анализа : сб. ст. по итогам Всероссийской научн.-теор. конф., 21–22 окт. 2010 г. – М. : ИМЕМО РАН, 2011. – С. 42–47.
14. The American Voter / Campbell A., Converse P., Miller W., Stokes D. – New York, I960.

Пашина Н. П. Функциональный анализ политической идентичности в современном обществе

Анализируются основные подходы и смысловые характеристики категории «идентичность» как междисциплинарной многоуровневой категории. Исследуются сущность, факторы и механизмы формирования политической идентичности. Рассматриваются основные подходы к определению функций политической идентичности в современном обществе, роль политической идентичности в определении направления общественного развития.

Ключевые слова: идентичность, политическая идентичность, политическая идентификация, политическая самоидентификация, консолидация общества, вектор общественного развития.

Pashina N. P. Functional analysis of political identity in modern society

The main approaches and meaningful characteristics of «identity» as interdisciplinary multilevel category are analyzed. The essence, factors and mechanisms of forming political identity are investigated. The main approaches to determining functions of political identity in modern society, the role of political identity in revealing social development direction have been considered.

Keywords: identity, political identity, political identification, political self-identification, consolidation of society, vector of social development

References

Ajvazjan G. J., 2010. *Politicheskaja identichnost' grazhdan sovremennoj Rossii v jelektoral'nyh processah : avtoreferat dis.* [The political identity of the citizens of modern Russia in electoral processes: dis.], Rostov-na-Donu.

Kachanov Ju. L., 1994. *Opyty o pole politiki* [Experiments in the field of politics], Institut jeksperimental'noj sociologii [Institute of Experimental Sociology], M.

Kastel's M., 1999. 'Mogushhestvo samobytnosti' [The power of identity], *Novaja industrial'naja volna na Zapade* [New industrial wave in the West], Academia, M.

Lapkin V., Semenenko I., Pantin V., 2010. 'Identichnost' v sisteme koordinat mirovogo razvitija' [Identity in the coordinate system of global development], *Politicheskie issledovanija* [Policy research], № 3, viewed: http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2010/2699.

Malov K. V., 2012. *Politicheskaja identichnost' kak osnovanie social'no-politicheskogo strukturirovanija obshhestva : avtoref. diss* [Political identity as the basis of social and political structure of society: Author. diss]. Novosibirsk.

Meleshkina E. *Politicheskij process 2005* [The political process in 2005], viewed: http://sbiblio.com/biblio/archive/meleshkina_polit/default.aspx.

Nagorna L. P., 2011. *Sociokul'turna identichnist': pastki cinnisnih rozmezhuvan'* [The socio-cultural identity: the trap of value distinctions], IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukraïni publ, K.

Nojel'-Nojman Je., 1996. *Otkrytie spirali molchanija* [The opening of the spiral of silence], Progress-Akademija publ, Ves' Mir publ, M.

Popova O. V., 2002. *Politicheskaja identifikacija v uslovijah stabil'nosti i transformacii obshhestva: diss.* [The political identification in conditions of stability and transformation of society: diss.], Sankt-Peterburg.

Shadzhe Ju., 2011. 'Identichnost' v kontekste postneklassicheskoj nauki' [Identity in the context of post-nonclassical science], *Identichnost' kak predmet politicheskogo analiza : sb. st. po itogam Vserossijskoj nauchn.-teor. konf., 21–22 okt. 2010 g* [Identity in the context of post-nonclassical science, identity as a matter of policy analysis: a collection of articles on the All-Russian scientific-theoretical conference on 21-22 October. 2010], IMEMO RAN publ, M.

Stepiko M., 2012. 'Ukraïns'ka identichnist' v umovah suspil'no-politichnih transformacij' [Ukrainian identity in terms of socio-political transformation], *Strategichni prioriteti* [Strategic priorities], № 4 (25), pp. 5–12.

The American Voter, 1960. ed Campbell A., Converse P., Miller W., Stokes D., New York.

Veselovs'kij S. G., 2000. *Identifikacii gromadjan Ukraïni jak chinnik ïï zovnishn'opolitichnogo rozvitku: avtoref. dis.* [Identification of citizens of Ukraine as a factor in its foreign policy development: Author. dis], K.

Zemljuk V. P., 2007. *Politichna identichnist' v Ukraïni v period krizi «rozvinutogo socializmu» i zdobuttja derzhavnoï nezalezhnosti: dis* [Political identity in Ukraine during the crisis «developed socialism» and gained its independence]. K.

Надійшла до редколегії 16.05.2013

УДК 322

Д. В. Посредников
Донецкий национальный университет

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СУБЪЕКТНОСТИ ПРАВОСЛАВНЫХ РЕЛИГИОЗНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В УКРАИНЕ

Политическая субъектность православных религиозных организаций формировалась в зависимости от политизации вопроса о создании поместной церкви. Конфессиональная правовая политика, готовность церкви выступить в роли базы взаимодействия между гражданами, гражданскими и государственными институтами – условия для становления партнерской модели отношений государства и религиозных организаций.

Ключевые слова: Православная церковь, православие, политическая субъектность, религиозные организации, конфессиональная политика.

Актуальность проблемы политической субъектности православных религиозных организаций определяется ответом на принципиальные вопросы о возможностях православного фактора в политике, о месте и роли Православной церкви в отношениях с государством и обществом, о результативности использования права верующих на свободу вероисповедания и полноценности их участия в политической и общественной жизни.

Несмотря на то, что отдельные аспекты данной проблемы уже рассматривались в трудах: «Релігія і політика в сучасній Україні» (Kuras 2000) [4], Е. Пане (Pane) [6], в статьях и публикациях в СМИ, тема требует дальнейшей разработки.

Цель: осветить проблему формирования политической субъектности православных религиозных организаций в Украине.

В политической науке, как известно, наряду с традиционной моделью субъект–объектных отношений используется модель выполняющих определенные «роли» «акторов», предусматривающая смешение функций субъекта и объекта в зависимости от ситуации и обстоятельств. Использование данной модели позволяет более точно отразить специфику нынешней субъектности православных религиозных организаций.

Уникальность условий, в которых к началу «перестройки» предстояло решать проблему субъектности, заключается в том, что Православная Церковь не была вовлечена в ее проведение (в отличие от Римско–католической церкви в Польше), не была готова к быстрой ломке конфессиональной ситуации и смене ролей. Как отмечает в своем диссертационном исследовании М. Н. Жминда (State Committee for freedom of conscience. «His plan» Victor Bondarenko) [2], в ее неготовности отразилась вся история отношений Православной церкви с государством, в особенности, опыт прошедшего столетия. Трудности модернизации Церкви в советский период продуцировались советской элитой, которая не находила места религиозным организациям в структуре государственно–общественного диалога. С другой стороны, Церковь сосредоточилась на тактических решениях, способных сохранить лишь фрагменты былой субъектности, уровень которой был несравним с советскими партийными институтами (Zhminda 2009) [3]. Когда в 1991 г. наступила эпоха религиозной свободы, Православная церковь получала со стороны власти значительные преференции и активно их использовала в рамках правил игры, установленных государством. В Церкви доминировал прагматический подход: взять от власти максимум льгот и прав, не вступая с ней в конфронтацию. Но 1991 год поставил Православную церковь перед императивом самоопределения по ключевым вопросам политической, общественной, культурной и религиозной жизни. Следствием стал постепенный выход за границы того церковного «минимализма», который определял и обеспечивал выживание Церкви в советскую эпоху (Kyrlezhev) [5].

Украинский экзархат Русской православной церкви в 1990 г. был преобразован в Украинскую Православную Церковь (УПЦ), находящуюся в каноническом единстве с Московским патриархатом. Раскол 1992 г. был спровоцирован государством, привел к существованию наряду с УПЦ неканонических — Украинской Православной Церкви Киевского Патриархата (УПЦ КП) и легализованной ранее Украинской Автокефальной Православной Церкви (УАПЦ). Государство, как показал факт Харьковского собора, упустило контроль над Церковью. Оно было готово покровительствовать одной Украинской Церкви, но перед ним оказалось несколько православных религиозных организаций, что было расценено как препятствие процессу создания нации и определению страны в качестве традиционно

христианской и европейской (State Committee for freedom of conscience. «His plan» Victor Bondarenko) [2].

Церковноначалие, в свою очередь, осознало, что произошло радикальное изменение контекста существования. Оно вынуждено было искать и привлекать политические, экономические и социальные ресурсы. Перемены для Церкви означали необходимость выхода за границы «церковного минимализма». Наряду с богослужением и требоисполнением теперь нужно было заняться катехизацией и апологетикой, вести миссионерскую, благотворительную, издательскую работу, проявить себя в информационном пространстве, в сфере светского образования, заботиться об имидже, вводить новые институции для взаимодействия с медициной, армией, пенитенциарной системой, определиться в отношениях с бизнес–группами, партиями, околоцерковными организациями и движениями, экспертным сообществом, вести экономическую активность включая банковский сектор. И все это вводить в условиях жесткой конкуренции УПЦ с УПЦ КП и УАПЦ.

Общество в начале 1990–х гг., в свою очередь, ожидало от Церкви явления духовных и культурных истин, желательности участия духовенства в политике, что, как казалось, оздоровит и общество и политику, но эти ожидания не отвечали церковным возможностям. В 1990–х гг. из-за противоборства «юрисдикций», ограниченности в кадрах, длительного изживания психологии «минимализма», противодействия местных властей «чужим» церквам, поддержать религиозный подъем, который даже в академической литературе называли «духовным возрождением», не удалось (Kuras 2000, p. 72-84) [4, с. 72-84].

Православные религиозные организации стали выстраивать отношения с властью на принципах поддержки главы государства и местных властей. В ходе выборов в органы представительской власти УПЦ сотрудничала с Партией регионов и с Коммунистической партией. УПЦ КП и УАПЦ поддерживали национально ориентированные партии, укрепляя свое присутствие и размежевание Украины по региональному признаку (Восток–Запад).

В середине 1990–х гг. распространилось мнение, что если в досоветский период идеалом государственно—церковных отношений была «симфония» Священства и Царства, то нынешняя секуляризация культуры и светскость государства – это вызов Церкви, который необходимо преодолеть путем придания ей государственного статуса. На эту роль претендовала УПЦ КП. В декабре 2001 г. председатель Госкомрелигий В. Бондаренко заявил, что у него есть свой план создания Единой Поместной Православной Церкви: «…в Украине должна быть независимая церковь как духовный атрибут государства, который будут признавать все церкви» (State Committee for freedom of conscience. «His plan» Victor Bondarenko) [2]. Но так как для этого было необходимо изменить Конституцию Украины, обрести каноничность УПЦ КП и УАПЦ, объединиться с УПЦ в Единую Украинскую Поместную Церковь, а это сделать получилось, иллюзии рассеялись.

Для УПЦ в 1990-х гг. новым фактором стали православные общественные организации: Союз Православных Братств Украины (СПБУ), Союз православных граждан Украины (СПГУ), братство св. Александра Невского, «Народный Собор», русские организации Крыма, организации казаков, Всеукраинские движения и организации: «ЗУБР», «Единое Отечество», Духовно–патриотический союз «Новороссия» и другие. Некоторые из них стали действовать в соответствии с собственным, отличным от священноначалия, пониманием вопроса «защиты православия», что испортило их отношения с руководством УПЦ. Это проявилось в осуждении «политического православия» на Архиерейском соборе УПЦ в декабре 2007 г. и в отлучении от церковного общения главы СПБУ В. Лукияника (организатора Крестных ходов против приезда Папы римского и против принятия идентификационных кодов) на Синоде УПЦ в июне 2011 г. УПЦ, отказавшись от сотрудничества с околоцерковными организациями, вероятно, чтобы не нести ответственность за действия слабоконтролируемых ею организаций и их лидеров, тем самым ограничила свою субъектность, ограничила себя взаимодействием с властью и бизнесом.

Православные религиозные организации, лояльные государственной политике, не во всех вопросах могут её поддержать. Например, у православных религиозных организаций сложилось разное отношение к такому важному для украинского государства вопросу как национальному фактору – от его отрицания в церковной жизни УПЦ до предоставления ему едва не главенствующей роли в УПЦ КП и в УАПЦ. УПЦ КП и УАПЦ сразу формировались как национальные и религиозные сообщества. УПЦ, находясь в каноническом единстве с РПЦ, имея большинство приходов на юге и востоке Украины, строила свою идентичность, ориентируясь на наднациональный характер христианства. В качестве примера линии УПЦ можно привести выступление архиепископа Львовского и Галицкого Августина «Патриотизм и национализм: православная оценка» (Archbishop Augustine: «Orthodox estimate». Patriotism and Nationalism: Orthodox evaluation) [1]. Автор считает национальную идею вызовом «…человечеству, всем мировым религиям, этничности». На начальном этапе строительства украинского независимого государства «политики внесли в Церковь раскол, который в течение долгих лет пытаются преодолеть исключительно политическими методами…, лишь усугубляя этим негативные последствия разделения». В вопросе внешнеполитических ориентиров в УПЦ превалирует идея единения с Россией, единства русского, украинского и белорусского народов в противовес «западному вектору» (Pane) [6].

УПЦ проводит согласованную линию с Московским патриархатом, что подчас расходится с политикой государства. Так, в 2001 г. УПЦ протестовала по поводу визита в Украину папы Иоанна Павла II. При президентах Л. Д. Кучме и В. А. Ющенко УПЦ отклонила многократные настоятельные «предложения» участвовать в создании Единой Поместной Церкви в Украине. Во время визитов Вселенского патриарха Варфоломея в Киев, более исходила из интересов РПЦ, чем руководствовалась установками Банковской.

Когда Святейший патриарх Московский и всея Руси Кирилл взял на себя функцию проводника идеи «Русского мира», УПЦ попала в сложную ситуацию, подверглась критике со стороны украинских сторонников европейского выбора. Однако, посчиталась с мнением подавляющего большинства священноначалия, духовенства и верующих, она не изменила своей позиции. Показателем настроений в УПЦ является мнение директора Центра богословских студий, главного редактора журнала «Синопсис» о. Петра Зуева, который

переводит вопрос относительно автокефалии или автономии УПЦ в плоскость принадлежности к Востоку или Западу, замечая при этом: «… я думаю, что нам следует оставаться собой и быть открытыми другим» (The tragedy of the separation of church: «We are talking about the East-West opposition». A conversation with the editor of the magazine «Cinopsis» Greek parish priest of St. Great Martyr. Catherine Kiev priest Peter Zuev) [7].

УПЦ КП, в продвижении идеи «национальному государству – национальную церковь», ориентируется на модель построения поместной церкви, как это было реализовано на Балканах. Сначала церковь освящает «героев», «миссию», «историю», «нацию» и «государство». Последнее, в свою очередь, декларирует преданность этим идеалам, получая в обмен право на реализацию своей власти, а церковь инкорпорируется в государственную машину. Происходит смещение акцентов с религиозной веры в сторону поклонения «героям» за которыми скрывается государственная власть (Pane E.) [6].

УАПЦ в начале 1990-х гг. из эмигрантского прошлого принесла психологию дистанцирования от власти, была не готова к тесному сотрудничеству с властью и с подконтрольной ей УПЦ КП, вследствие чего была расколота усилиями государства (Pane) [6]. Впрочем, с УПЦ КП ее роднит восприятие истории, нации и героев Украины, негативное отношение к России.

Курс на европейскую интеграцию УПЦ восприняла скорее негативно, УПЦ КП с 2003 г. начала дрейф в сторону поддержки евроинтеграции (Pane) [6].

В «Основах социальной концепции Украинской Православной Церкви» изложены взгляды Церкви по широкому спектру социальных и политических проблем (аналог есть у УПЦ КП), о её готовности к сотрудничеству с социальными и политическими институтами. Однако вопрос о соответствии в целом православного вероучения демократической парадигме развития документ оставил открытым. До сих пор негативное отношение к «западным ценностям» – неолиберализму, секуляризации, идеологии потребительства – это то, что объединяет позиции УПЦ, УПЦ КП и УАПЦ.

Деятельность православных религиозных организаций как субъектов политики ограничена тем, что согласно Конституции и Закону о свободе совести и религиозных организациях, они не могут выдвигать кандидатов в органы власти «от себя». Факты поддержки, оказанной Православной церковью политическим силам или кандидатам в ряде выборных кампаний, участие священнослужителей в выборах и в работе органов законодательной власти свидетельствуют только о стремлении решить собственно церковные проблемы. И в то же время, сотрудничество Церкви с государством обнаруживают ее желание и готовность выступить в роли организационной базы для формирования основ взаимоотношений между гражданами, гражданскими и государственными институтами. Реализация такого варианта была бы логичным завершением процесса движения Церкви в сторону восстановления своей политической субъектности. Анализ результатов общественного мнения показал стабильность в оценках доверия Православной церкви, что на практике способствует её подключению к решению проблем социально–бытового характера, которые, принимая масштаб общегосударственного бедствия, входят в разряд проблем политических (Zhminda 2009) [3].

Таким образом, политическая субъектность православных религиозных организаций сформировалась в связи с политизацией со стороны государства вопроса о создании национальной поместной церкви, что в представлении политиков связывалось напрямую с вопросами построения нации и независимого государства. Православные религиозные организации, пройдя этап самоосознания, проведя «разъяснительную» работу с верующими, «закрепив» за собой территории, развернув пропаганду в СМИ, превратились в акторов политики, признавая в руководстве обществом приоритет государства. Основная задача православных религиозных организаций сегодня – трансформация политической субъектности, наладка сотрудничества с государственными и гражданскими институтами с целью решения социально значимых, общенациональных проблем.

Библиографические ссылки

1. Архиепископ Августин: «Православная оценка». Патриотизм и национализм: православная оценка [Электронный ресурс] / Августин архиепископ. Режим доступа : http://pravoslavye.org.ua/2002/01/arhiepiskop_avgustin_ pravoslavnaya_otsenka/

2. Госкомрелигий и свобода совести. «Свой план» Виктора Бондаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pravoslavye.org.ua/2002/01/goskom_religiy_i_svoboda_sovestisvoy_plan_viktor_bondarenko/

3. Жминда М. Н. Трансформация политической субъектности Русской Православной Церкви в условиях современного политического процесса : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / М. Н. Жминда. – Саратов, 2009. – 202 с.

4. Курас І. Ф. Релігія і політика в сучасній Україні / І. Ф. Курас, М. Ф. Рибачук, М. І. Кирюшко, П. І. Фещенко. – К.: Інститут політологічних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2000. – 272 с.

5. Кырлежев А. Русская Православная Церковь перед проблемой модернизации [Электронный ресурс] / А. Кырлежев. Режим доступа: http://www. archipelag.ru/ru_mir/religio/titul/turn/enhancement/?version=forprint

6. Пане Е. Мотивы и следствия вмешательства власти в межконфессиональное противостояние в Украине [Электронный ресурс] / Е. Пане. – Режим доступа : http://www.zhabaj.ru/sophia/vstup.html

7. Трагедія церковного розділення: «Мова йде про опозиції Схід–Захід». Бесіда з головним редактором журналу «Сінопсіс», кліриком грецького парафії св. вмч. Катерини м. Києва священиком Петром Зуєвим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // ref.co.ua/67215–Tragediya_cerkovnogo_razdeleniya_Rech_ ьidet_ob_oppozicii_ vostok_zapad.html

Посредніков Д. В. Формування політичної суб'єктності православних релігійних організацій в Україні

Політична суб'єктність православних релігійних організацій формувалася в залежності від політизації питання про створення помісної церкви. Конфесійна правова політика, готовність Церкви виступити в ролі бази взаємодії між громадянами, громадськими та державними інститутами – сучасні умови для становлення партнерської моделі відносин держави і релігійних організацій.

Ключові слова: Православна церква, православ'я, політична суб'єктність, релігійні організації, конфесійна політика.

Posrednikov D. V. The formation of the political subjectivity of orthodox religious organizations in Ukraine

Value of a problem defines the answer to a question of a role of Orthodox church, about prospects of the Orthodox policy, about a freedom of worship, about the rights of believers and their participation in political and public life. Main issue – the formation of subjectivity of the orthodox religious organizations in Ukraine. The activity of the religious organizations as political is limited to the Constitution and the Law on the Freedom of

worship and the Religious organizations. The main problem of the Orthodox religious organizations – politicization of a question of creation of local church. Formation of the subjectivity of the religious organizations was affected by a factor of national definition. The church is building a relationship with the government, supports the head of state and government policy in all matters except the church interests. The Orthodox church has coordinated policy with the M\oscow Patriarchate, which sometimes contradicts government policy. Public organizations associated with the church, became a new factor in politics in the 1990–s. But because the leadership of the church was easier to negotiate with the government than to respond to the existing structure, which they are subject to little, occasionally attacking the hierarchy, spread the ideology of fundamentalism. This created a negative attitude to the near church organizations. In these circumstances, the Orthodox Church itself, have established standards against which it performs social service on the foundation of its subjectivity. Conclusion: The orthodox religious organizations were formed in the context of the politicization of national institutions the local church. In a submission on the policy related to the problems of building an independent state. Over the past twenty years, the Orthodox Church has become a political actor. To participate in social and political life of the Ukrainian Orthodox religious organizations must become social inquiry. The legal confessional policy, readiness of church to work as a basis for interaction between citizens, civil society and government agencies are conditions for formation of model of partnership between the state and the religious organizations.

Keywords: Orthodox Church, Orthodoxy, political subjectivity, religious organizations, faith–based politics.

References

Arhiepiskop Avgustin: «Pravoslavnaja ocenka». Patriotizm i nacionalizm: pravoslavnaja ocenka [Archbishop Augustine: «Orthodox estimate». Patriotism and Nationalism: Orthodox evaluation], viewed: http://pravoslavye.org.ua/2002/01/arhiepiskop_avgustin_ pravoslavnaya_otsenka/

Goskomreligij i svoboda sovesti. «Svoj plan» Viktora Bondarenko [State Committee for freedom of conscience. «His plan» Victor Bondarenko], viewed: http://pravoslavye.org.ua/2002/01/goskom_religiy_i_svoboda_sovestisvoy_plan_viktor_bondarenko/

Kuras I. F., 2000. *Religija i politika v suchasnij Ukraïni* [Religion and politics in contemporary Ukraine], Institut politologichnih i etnonacional'nih doslidzhen' NAN Ukraïni [The Institute of Political and Ethnic Studies of NAS of Ukraine], K.

Kyrlezhev A. *Russkaja Pravoslavnaja Cerkov' pered problemoj modernizacii* [Russian Orthodox Church with the problem of modernization], viewed: http://www. archipelag.ru/ru_mir/religio/titul/turn/enhancement/?version=forprint

Pane E. *Motivy i sledstvija vmeshatel'stva vlasti v mezhkonfessional'noe protivostojanie v Ukraine* [Motives and consequences of government interference in the sectarian conflict in Ukraine], viewed: http://www.zhabaj.ru/sophia/vstup.html

Tragedija cerkovnogo rozdilennja: «Mova jde pro opozicii Shid–Zahid». Besida z golovnim redaktorom zhurnalu «Cinopsis», klirikom grec'kogo parafiї sv. vmch. Katerini m. Kiєva svjashhenikom Petrom Zuєvim [The tragedy of the separation of church: «We are talking about the East-West opposition». A conversation with the editor of the magazine «Cinopsis» Greek parish priest of St.. Great Martyr. Catherine Kiev priest Peter Zuev], viewed: http: // ref.co.ua/67215–Tragediya_cerkovnogo_razdeleniya_Rech_ 'idet_ob_oppozicii_vostok_zapad.html

Zhminda M. N., 2009. *Transformacija politicheskoj subektnosti Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi v uslovijah sovremennogo politicheskogo processa: dis.* [Transformation of political subjectivity of the Russian Orthodox Church in the modern political process: thesis], Saratov.

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 32.001

Е. Н. Рудакова
Российская таможенная академия

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ, ДУХОВНЫХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА ТЕНДЕНЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

Тенденции современной образовательной политики, направленные на превращение образования в сложную специализированную систему, испытывающую на себе влияние политических, духовных и экономических процессов, а также его интеграция и универсализация привели к пониманию образования, как системного фактора преобразования общества с существующей в нем общей, единой системой общечеловеческих ценностей, направленного на достижение качества образования, расширение его доступности и массовости, создание системы непрерывного образования.

Ключевые слова: образование, образовательная политика, мультикультурное пространство образования, потенциал образования, глобализация, качество образования.

Современные общемировые интеграционные процессы, а также социально-экономические изменения внутри России привели к необходимости модернизации многих социальных институтов и, в первую очередь, системы образования, которая напрямую связана с экономическими процессами через обеспечение подготовки производительных сил. Причиной такой модернизации послужил целый ряд социально-экономических факторов: проведение рыночных реформ без учета социальной ориентации; обострение опасности потери уникальности каждого человека, его способности выбрать свою судьбу; невозможность человека усвоить большие потоки информации в новом информационном обществе; наличие соперничества в достижении успехов наряду со стремлением к равенству возможностей и т. д.

В новых социально-экономических условиях все более очевидными становятся противоречия между: содержанием общего и высшего образования, с одной стороны, и изменением потребностей отраслей экономики и социальной сферы в развитии наукоемких и информационных технологий, с другой; уровнем общего и профессионального образования и возможностью трудоустройства молодежи в обществе с развивающейся рыночной структурой; свободой обучающихся в выборе содержания и форм образования и обеспечением государственных гарантий доступности и равных возможностей получения полноценного образования.

Новые подходы к реформированию отечественного образования, отвечающие перспективным тенденциям мирового развития, определяются перемещением источников и движущих сил социально-экономического прогресса, из материальной в интеллектуальную сферу. Под воздействием этого фундаментального сдвига меняются роль и структура образования: оно стало не производным, а определяющим фактором экономического роста. Оно уже не столько удовлетворяет общественные потребности, сколько формирует будущие общественные возможности.

Отсюда вытекает и приоритет образования не только в социальной, но и в экономической политике современного государства. На практике этот приоритет означает целенаправленное развитие образования в интересах роста человеческого капитала, а на этой основе – в интересах управления будущим, разрешения существующих и предотвращения возникновения новых социальных и экономических проблем, в интересах безопасности страны, укрепления международных позиций государства и обеспечения роста конкурентоспособности национального народного хозяйства. Именно такая образовательная стратегия принята в США, в странах Евросоюза, лидирующих в управлении глобальными политическими, экономическими и социальными процессами.

Все экономические программы, политические решения имеют в своем основании определенный тип самосознания, познания человека, заложенный соответствующей системой образования. Современная цивилизация – это не только продукт достижений технологии, но, прежде всего, продукт определенного мировоззрения, в центре которого был рационализм. Сегодня уже абсолютно очевидно, что господствовавшая прежде в мире и, обеспечившая достаточно высокий уровень жизни небольшой группе стран форма рациональности – не универсальна, поскольку не отвечает всем культурным и ценностным ориентациям не только на уровне гармоничного развития цивилизации, а и просто ее выживания. Вероятно, именно это и имел в виду Н. А. Бердяев, отмечая, что: «Экономизм нашей исторической эпохи и есть нарушение истинного иерархизма человеческого общества, утеря духовного центра» (Berdjaev 1990) [3]. Признание этого факта нашло закрепление и в документах крупнейших международных организаций: «Мир, основанный лишь на экономических и политических соглашениях правительств, – говорится в преамбуле Устава ЮНЕСКО – не сможет завоевать единодушной, прочной и искренней поддержки народов; он должен базироваться на интеллектуальной и нравственной солидарности человечества» (The Charter of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 1954) [9], поэтому современное образование, как один из главных общественных институтов, ответственных за организацию общего духовного пространства и обеспечение возможности самореализации личности независимо от национальной принадлежности, должно решать задаваемую этнокультурной спецификой полиэтнического общества воспитательную задачу интегративного характера: найти пути достижения (культурной конвергенции, консолидации) надэтнического культурно-ценностного единства на базе национально-государственной идеи, обеспечивающей и общегражданскую самоидентификацию, и реализацию этнокультурной идентичности индивида.

Потенциал образования всегда будет выражаться в том, что в центре находится человек во множестве его взаимодействий с другими людьми, соответственно, вне зависимости от эпохи социальный потенциал образования, как системы, будет состоять в ее фактическом воздействии на образ жизни индивидов, которое выражается в подготовке их к освоению нового для них содержания различных форм жизнедеятельности, развитии духовных потребностей и формировании концепции жизни.

В последние годы все большее внимание привлекает концепция гуманистической направленности научно-технического прогресса. Научно-технический прогресс, несмотря на свой противоречивый характер, в то же время, благодаря своей общечеловеческой основе, явление открытое, диалогичное, ведущее к демократизации меж- и внутригосударственных, групповых и межличностных отношений. Он глобален по своей сути. В связи с этим, представляется, что «в этом многомерном мире будет неверным исходить из фатальности, как гибели человечества, так и его безусловного и скорого перехода в царство Разума» (Liferov 1997) [6]. Это «расслабляющие» и «обезоруживающие» человека концепции. Вероятный путь состоит не в отходе от научно-технического прогресса, а, как удачно заметил В. Степин, «... в придании ему гуманистического измерения» (Stepin 1989) [8]. Можно сказать, что техногенная цивилизация, при этом, как бы переводится в особый тип прогресса, когда гуманистические ориентиры становятся исходными в определении стратегии движения человечества, когда «Человек становится неисчезающей целью, исторической константой, основой общественного развития» (Andreev 1994) [2]. Такой переход невозможен без адекватного интеллектуального потенциала, формирование которого и является одной из глобальных задач современного образования. В. Кинелев определил ее, как фундаментализацию образования на основе органичного единства его естественнонаучной и гуманитарной составляющих. Ее реализация потребует возврата, хотя и на более высоком витке развития, «к целостному знанию, единому мироустройству» (Kinelev 1996) [5].

Специфика выполнения этой задачи состоит в том, что образование должно обеспечить человечеству не усвоение какой-либо одной политической идеи, не определенную узкую ценностную ориентацию, а одновременное освоение трех основных уровней ценностей: этнокультурных, национальных и общечеловеческих.

Функционирование сфер культуры и образования в каждой конкретной стране или регионе открывают богатейшие возможности для взаимодействия, сближения национальных образовательных пространств и их постепенной консолидации, создавая мультикультурное пространство образования. Мультикультурное пространство образования – динамичная система разновеликих и разносодержательных культурных полей взаимовлияний и взаимодействий субъектов образования, которые являются носителями определенного культурного и субкультурного опыта (Liferov 1997) [6]. Интеграция России в мультикультурное и международное образовательное пространство становится не только неизбежным процессом, но и фактором жизнеспособности российской системы высшего образования. Вопрос заключается в эффективном обеспечении интеграции российской высшей школы в пространство европейского высшего образования, предусматриваемое Болонской Декларацией, а также в европейское исследовательское пространство.

Другая общая тенденция образования – его демократизация, проявляющаяся в реальных мерах по созданию равных шансов для всех в получении качественного образования, в его растущей дифференциации и индивидуализации, как одном из способов удовлетворения разнообразных интересов и склонностей обучающихся.

Ведущим принципом перестройки мирового образования рассматривается тенденция непрерывности

образования. Одновременно – это один из стержневых ценностных ориентиров каждого общественного индивида. Ее интегрирующая функция проистекает из необходимости обеспечить каждому человеку профессиональную компетентность и мобильность, как маятниковую, так и линейную, возможность постоянного расширения кругозора и повышения уровня культуры, формирования «двуполушарного» – рационального и эмоционально-образного взгляда на мир. Мировое образование должно превратиться в социальный институт, способный обеспечивать разнообразный и постоянно возрастающий набор образовательных услуг, позволяющих учиться непрерывно. В России в связи с этим вопросом необходимо обратить внимание на согласование ФГОС различных уровней образования, в том числе колледжа, вуза. В отечественной образовательной системе необходимость дополнительного образования была осознана достаточно давно – это известная система повышения квалификации и профессиональной переподготовки, к которой позднее прибавилась система получения второго высшего образования – в настоящее время она нуждается в структурировании, т. к. требования к этой системе возрастают, как в количественном, так и в качественном отношении. В количественном – из-за увеличения людей, которым необходимы дополнительные знания по роду их профессиональных занятий в области информатики, экономики, менеджмента, права и т. д. В качественном – из-за возникновения новых областей знаний, ранее не существовавших; растет роль отраслей, основанных на мульти- и междисциплинарных подходах. Российские вузы особенно заинтересованы во «взрослом» контингенте учащихся в свете демографического спада, когда численность выпускников школ меньше, чем число мест в вузах. Перед российским образовательным сообществом сегодня стоят две задачи: 1) выработать национальную политику по формированию системы образования в течение всей жизни; 2) разработать стратегию вузов на этом новом для них рынке.

В ходе реформ обозначился отход, как от принципов крайней централизации образования, так и от бесконтрольной его автономии. Все большее число стран строит управление образованием на основе компромисса между этими принципами, Одновременно идет очевидное усиление самостоятельности образовательных учреждений. С учетом того, что последние выступают, как главные субъекты процесса интернационализации, подобная тенденция играет, несомненно, стимулирующую роль в межгосударственном образовательном сотрудничестве.

Вместе с тем, растет тенденция к закреплению обязательных государственных стандартов, как необходимого условия повышения качества образования. Для устранения проблем обеспечения качества образования в России предпринимается ряд шагов. Активно совершенствуется государственная система оценки качества высшего профессионального образования, а также формируются внутривузовские системы управления качеством образования. Работает система Государственной аккредитации высших учебных заведений, которая является гарантией качества образования для всех граждан и установлением государственного статуса (типа и вида образовательного учреждения). Однако в свете гармонизации систем обеспечения контроля качества образования предлагается внести принципиальные изменения в законодательство: объединить процедуры аттестации и государственной аккредитации в одну – процедуру государственной аккредитации, так как аттестация фактически является частью аккредитации. Сохранение двух процедур – лицензирования, как разрешения и государственной аккредитации, как подтверждения качества образования со стороны государства – соответствует правилам, принятым в большинстве европейских стран и будет способствовать гармонизации российских оценочных процедур в рамках Болонского процесса.

Сформирована обширная правовая база системы оценки качества образования: Закон Российской Федерации «Об образовании» (от 10 июля 1992 г. № 3266- 1 с последующими изменениями и дополнениями), Федеральный закон «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» (от 22 августа 1996 г. № 125-ФЗ), постановления Правительства Российской Федерации «О государственной аккредитации высшего учебного заведения» (от 2 декабря 1999 г. № 1323), «О лицензировании образовательной деятельности» (от 18 октября 2000 г. № 796), «Об утверждении Положения о государственной аккредитации образовательных учреждений и научных организаций» (от 21.03.2011 г. № 184) и другие. С сентября 2003 года введены показатели, учитывающие мировой опыт и требования Болонского процесса, по которым оценивается работа образовательного учреждения со студентами: воспитательная деятельность, основанная на определении образования как целенаправленного процесса воспитания и обучения, и научно-исследовательская работа студентов. Корректируются показатели, относящиеся к оценке научно-исследовательской работы вуза, влиянию ее результатов на образовательный процесс, что является особенно актуальным при оценке деятельности университетов. Создается система привлечения студентов к оценке образовательных программ. Студенческие организации представлены в ученых советах вузов, участвуют в оценке качества преподавания. Вводится практика опросов студентов по оценке организации учебного процесса в период самообследования и внешней оценки деятельности вузов. Шире осуществляется внедрение систем управления качеством на основе международных стандартов ISO 9000:2005 (ГОСТ Р ИСО 9000: 2008). С ноября 2004 года начата подготовка вузовских экспертов по программам управления качеством образования. Результаты внешней оценки деятельности вузов используются федеральными органами исполнительной власти при проведении конкурса на размещение государственного задания на подготовку специалистов. Для обеспечения культуры качества в образовании и гарантии качества в профессиональном образовании посредством технического, методического, информационного и научного сопровождения всех этапов процедуры государственной аккредитации создано федеральное государственное учреждение «Национальное аккредитационное агентство в сфере образования».

Однако прослеживается и общая тенденция к превращению образования в приоритетный объект финансирования. Ее развитие важно как с точки зрения усиления общего потенциала мирового образования, так и с точки зрения качественного выравнивания отдельных, составляющих его элементов. Глобальная тенденция в развитии образования состоит в том, что вузы большинства развитых стран мира во все большей

степени из учебно-научных и культурных центров, финансируемых государством, становятся также предприятиями, экономическими субъектами рынка. В этой связи появились новые моменты в развитии высшей школы передовых стран мира: осуществляется масштабная реклама вузов для набора студентов на разные формы и сроки обучения; увеличивается количество разных экономически выгодных дополнительных форм образования; производится постоянная оценка экономической эффективности и целесообразности функционирования структурных подразделений вузов; неуклонно увеличивается число исследований себестоимости подготовки специалистов на разных формах обучения и даже себестоимости введения того или иного курса, той или иной дисциплины в учебный план.

Консолидация мирового образования может успешно развиваться лишь при наличии благоприятной международно-правовой среды. Ее создание обеспечивается двумя параллельными процессами: разработкой соответствующими организациями и институтами международных правовых актов глобального характера и развитием и корректировкой национальных законодательств в сфере образования с таким расчетом, чтобы не создавать правовых барьеров или правовой дискриминации в международном образовательном сотрудничестве.

Единственной организацией в мире, наделенной сегодня полномочиями разрабатывать международноправовые акты глобального и регионального характера в области образования, науки, культуры и информации, является ЮНЕСКО. Однако нормотворческая деятельность ЮНЕСКО в сфере образования, науки и культуры находится в прямой зависимости от ситуации в мире и вокруг нее.

По степени охвата своим действием, нормативные документы ЮНЕСКО в области образования разбиваются на две группы – региональные (например, конвенции о признании учебных курсов, дипломов, свидетельств об образовании в различных регионах) и глобальные, действие которых затрагивает функционирование образовательных систем в мире в целом. ЮНЕСКО не вмешивается в политику государств в области образования. Однако можно говорить, что влияние правовых актов, принимаемых этой организацией, безусловно сказывается также и на национальном уровне.

Не затрагивая всей специфики формирования законодательства об образовании в разных странах, отметим, что национальный уровень важен, прежде всего, с точки зрения правовой подготовленности образовательных систем отдельных стран к активному межгосударственному сотрудничеству. Несмотря на все исторические, национальные, политические, религиозные и иные особенности формирования законодательной базы в сфере образования различных стран, можно выделить и то общее, что «подталкивает» национальные законодательства к реформированию в сторону большей активности в международных делах. В числе таких общих черт: признание образования, как глобального фактора современного устойчивого развития, выход его не только в центр национальных интересов, но и международного сотрудничества; унификация ряда проблем мирового образования; растущая автономность образовательных учреждений и др.

В последнее время в международной правовой среде, обеспечивающей развитие процессов интернационализации образования, возникли новые, весьма значимые явления. К их числу можно отнести складывающийся новый правовой механизм эволюции стран Европейского Союза к наднациональным федеративным структурам. Он затрагивает различные аспекты национального законодательства и многие области внутреннего права, включая образовательное. В наиболее общем виде это можно характеризовать, как беспрецедентный факт создания группой суверенных стран своеобразного механизма по выработке норм, обязательных для применения, как внутри каждой отдельной страны, так и для Сообщества в целом, причем интересы сообщества выдвигаются на первый план. Впервые в международно-правовой политике международная организация становится самостоятельным партнером в отношениях с третьими странами, осуществляя, тем самым, функции надгосударственного характера и

Нарастающие попытки придать межгосударственному сотрудничеству в области образования необходимый нормативно-правовой характер, усиление в этом процессе роли ООН и ее подразделений, появление наднациональных институтов, регулирующих такую деятельность, позволяет судить о становлении новых начал в мировой политике в сфере образования. Как и в любой другой сфере, мировая политика в образовании – это не просто совокупность внешних политик отдельных государств. Она получает свои качественные и организационные характеристики и, несомненно, будет оказывать самостоятельное влияние на ход развития мирового образования.

Один из ключевых факторов, определяющих необходимость активного участия России в международном сотрудничестве в сфере образования – его исключительная роль в экономическом развитии и обеспечение национальной безопасности страны, улучшения ее геополитического положения в современном мире.

Определяющая роль в развитии и укреплении национальной безопасности образования и науки состоит в том, что без человека, без воспитания его, как гражданина, без совершенствования его интеллектуального потенциала и культуры жизнедеятельности теряют смысл все другие области безопасности: экономическая, правовая, информационная и т. д. Как совершенно справедливо заметил в этой связи А. Ракитов «образование, в первую очередь высшее, – единственный способ сохранить, репродуцировать и создать новую интеллектуальную элиту и тем самым обеспечить переход России на стадию современного индустриально-информационного общества» (Rakitov 1996) [7], но для этого знание, образование должны войти в состав высших национальных ценностей народа.

Итак, с одной стороны, на фоне проявившейся тенденции к углублению самоопределения этносов, современное образование призвано сохранить национальную идентичность нашей страны, с другой – создать, учитывая все глобализационные процессы и тенденцию к интеграции, условия для ее свободного вхождения в единое мировое культурно-образовательное пространство.

Как указывает Ж. Аллак, именно глобализация и регионализация выступают в качестве «...важных, длительно развивающихся тенденций» (Allak 1993) [1]. В их диалектическом единстве, в установлении функциональной связи между составляющими

российского образовательного пространства видятся стратегические ориентиры развития современного отечественного образования. Оно, являясь определенным системообразующим фактором, в рамках целостной наднациональной российской общности, должно выступать эффективным инструментом всей национальной государственной политики Российской Федерации.

Содержание ведущегося поиска путей дальнейшего развития российского образования, по мнению А. П. Валицкой, можно свести к четырем основным тенденциям (Valickaja 1997) [4].

Первая – сохранение структурных качеств советской единой государственной системы (школы, ССУЗы и вузы, работающие по единым программам, имеющим установленный набор дисциплин);

Вторая – рекомендуемая России Всемирным Банком, представляющая собой «рыночный» тип образовательной системы, построенный в русле методологии экономического мышления. Модель основана на двухвековом опыте капиталистического хозяйства, которого у России нет, как нет и адекватного ей типа хозяйства и соответствующего уклада государства и общества. Принятие данной модели для России будет означать крушение самобытной культуры, многовековых традиций образования;

Третья и четвертая тенденции – культурологическая и культуротворческая лежат в русле процессов гуманизации сознания и практики, актуальных для будущего общества. Их особенности в том, что модели образования ориентированы не государством и рынком, а культурой. Обе эти модели, при некоторых различиях, свидетельствуют о главном – становлении гуманитарной парадигмы в отечественном образовании. Кроме того, нам кажется важным, что упомянутые модели обладают еще одним прогрессивным свойством – они в большей мере отвечают радикальным изменениям всей ценностно-нормативной системы российского общества, в то время, как две предыдущие ориентированы, главным образом, на рационализацию и модернизацию традиционно существующих систем.

При безусловном неприятии на данном этапе второй тенденции, в отношении трех других можно констатировать, что опыт их разработки в России не может не представлять интереса для будущего мирового образования. В частности, при всех зримых издержках советской системы образования (сциентистская ориентация на количество усвоенного, безличность методик, вторичность личности по отношению к коллективу и др.), именно она обеспечила становление высоких технологий в военно-промышленном комплексе, энергетике, космонавтике. Воспитанники советских школ долгие годы первенствовали в международных конкурсах, особенно в естественно-математических науках.

Для многих стран мира сегодня практический опыт и научно-методические достижения советской школы не просто объект изучения – с ним они связывают надежды на рост качественных результатов в деятельности национальных образовательных систем. Предметом конкретного изучения и использования становятся: опыт работы советской школы в формировании коллективистского сознания и его модификация для национальных нужд, разработка и внедрение стандартов (необходимого и достаточного минимума знаний), методы и формы воспитания и т. п. Освобожденный от идеологических штампов, подобный опыт представляет собой достаточно ценный «товар» в международных связях российского образования.

Становление двух упомянутых культурологических тенденций в отечественном образовании – составная часть поиска парадигмы образования будущего. Обладая значительным потенциалом, российская педагогическая наука способна и на этом направлении внести ощутимый вклад в развитие мирового образования. В современных условиях, в частности, особое значение приобретает богатый отечественный опыт сочетания в процессе обучения и воспитания глубоких национальных традиций с общечеловеческими ценностями, столь важный для целостного восприятия мира.

Таким образом, стратегия реформирования российской системы образования, направленная на достижение качества образования для всех, расширение его доступности и массовости, создание системы непрерывного образования, должна соответствовать не только сегодняшним, но и долгосрочным потребностям общества. Необходимо предвидение и планирование дальнейшего научного, культурного и технического развития, теоретическое осмысление кардинальных социально-экономических проблем, определение путей их решения за счет коренных преобразований общественной практики.

От успехов образовательной реформы в значительной мере зависят безопасность России, темпы ее выхода из экономического кризиса, возможность преодоления демографического спада, уровень и качество жизни населения, ход научно-технической модернизации производительных сил, эффективность финансирования институтов гражданского общества, поэтому вполне оправдан вывод об особом, определяющем значении реформирования образования для будущего России.

Западный опыт демократического развития образования в рыночных условиях показал, что в подавляющем большинстве стран образование остается сферой государственных интересов. Государство ограничивает свою монополию в этой сфере, играя роль гаранта в поддержании уровня образования и контроля за эффективностью используемых средств в рамках поставленных политических и экономических целей и задач. Государственный статус образования в очередной раз был подтвержден Государственным Советом Российской Федерации формулировкой приоритетных задач, среди которых – достижение нового современного качества образования, развитие образования, как открытой государственно-общественной системы на основе распределения ответственности между субъектами образовательной политики и повышения роли всех участников образовательного процесса, обеспечение государственных гарантий доступности и равных возможностей получения полноценного образования.

Тенденции к превращению современного образования в сложную специализированную систему, имеющую свои собственные закономерности функционирования и развития, а также его интеграция и универсализация привели к пониманию образования, как системного фактора преобразования общества с существующей в нем общей, единой системой общечеловеческих ценностей, обладающих спецификой своего проявления в зависимости от конкретных условий развития.

Библиографические ссылки

1. Аллак Ж. Вклад в будущее: Приоритет образования / Ж. Аллак – М.: Педагогика-Пресс, – 1993. – с. 9.
2. Андреев Э. М. Новая социальная реальность: основные черты и способы движения / Э. М. Андреев // Социально-политический журнал, – 1994. – № 8, – с. 3–18.
3. Бердяев Н. А. Новое средневековье: Размышления о судьбе России и Европы. / Н. А. Бердяев – М.: Феникс-ХДС-Пресс, – 1990. – с. 18.
4. Валицкая А. П. Современные стратегии образования: варианты выбора. / А. П. Валицкая // Педагогика, – 1997. – № 2, – с. 3–8.
5. Кинелев В. Образование и цивилизация / В. Кинелев // Высшее образование в России, – 1996. – № 3. с. – 4–12.
6. Лиферов А. П. Основные тенденции интеграционных процессов в мировом образовании. / А. П. Лиферов // Диссертация доктора педагогических наук. Рязанский государственный педагогический университет им. С. А. Есенина, 1997. – с. 85–86.
7. Ракитов А. И. Будущее России: социально-технологическая модель / А. И. Ракитов // Общественные науки и современность, – 1996. – № 2, – с. 5–11.
8. Степин В. С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В. С. Степин // Вопросы философии, – 1989. – № 10, –с. 6.
9. Устав Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ifap.ru/ofdocs/unesco

Рудакова О. М. Вплив політичних, духовних та економічних процесів на тенденції сучасної освітньої політики

Тенденції сучасної освітньої політики, спрямовані на перетворення освіти в складну спеціалізовану систему, зазнає на собі вплив політичних, духовних та економічних процесів, а також його інтеграція та універсалізація привели до розуміння освіти, як системного чинника перетворення суспільства з існуючою в ньому загальної, єдиної системою загальнолюдських цінностей, спрямованого на досягнення якості освіти, розширення його доступності та масовості, створення системи безперервної освіти.

Ключові слова: освіта, освітня політика, мультикультурне простір освіти, потенціал освіти, глобалізація, якість освіти.

Rudakova E. N. Influence of political, spiritual and economic processes on tendencies of modern educational policy

New approaches to reforming of the domestic education, answering to perspective tendencies of world development, are defined by a perekmeshcheniye of sources and driving forces of social and economic progress, from material to the intellectual sphere. As a result of this fundamental shift the role and education structure change: it became not derivative, but defining factor of economic growth. It already not so much satisfies public requirements, how many forms future public opportunities. From here the education priority in the politician of the modern state who means a purposeful development of education in interests of growth of the human capital, and on this basis – in interests of management future, permissions existing and prevention of emergence of new social and economic problems, in interests of safety of the country, strengthening of the international positions of the state and ensuring growth of competitiveness of a national national economy follows also.

Other general tendency of education – its democratization which is showing in real measures for creation of equal chances for all in receiving quality education, in its growing differentiation and an individualization, as one of ways of satisfaction of various interests and tendencies being trained.

The leading principle of reorganization of world education considers a tendency of a continuity of education. At the same time is one of rod valuable reference points of each public individual. Its integrating function results from need to provide to each person professional competence and mobility, both pendular, and linear, possibility of continuous expansion of an outlook and increase of level of culture, formation «dvupolusharny» – a rational and emotional and figurative view of the world.

At the same time, the tendency to fixing of obligatory state standards, as necessary condition of improvement of quality of education grows.

The general tendency to transformation of education in priority object of financing is traced also: higher education institutions in the increasing degree from the educational and scientific and cultural centers financed by the state, become the enterprises, economic subjects of the market.

The tendencies of modern educational policy directed on transformation of education in difficult specialized system, testing for itself influence of political, spiritual and economic processes, and also its integration and a universalization led to understanding of education, as system factor of transformation of society with existing in it general, uniform system of the universal values, the quality of education directed on achievement, expansion of its availability and mass character, creation of system of continuous education.

Keywords: education, educational policy, multicultural space of education, education potential, globalization, quality of education.

References

Allak, Zh., 1993. *Vklad v budushhee: Prioritet obrazovanija* [Contribution to the Future: The priority of education]. Pedagogika-Press publ, M.

Andreev, Je. M., 1994. 'Novaja social'naja real'nost': osnovnye cherty i sposoby dvizhenija' [New social reality: the basic features and ways of moving]. *Social'no-politicheskij zhurnal* [Socio-political journal], № 8, pp. 3–18.

Berdjaev, N. A., 1990. *Novoe srednevekov'e: Razmyshlenija o sud'be Rossii i Evropy* [New Middle Ages: Reflections on the fate of Russia and Europe]. Feniks-HDS-Press, M.

Valickaja, A. P., 1997. 'Sovremennye strategii obrazovanija: varianty vybora' [Modern education strategy: choices]. *Pedagogika* [Pedagogy], № 2, p. 3–8.

Kinelev, V., 1996. 'Obrazovanie i civilizacija' [Education and Civilization]. *Vysshee obrazovanie v Rossii* [Education in Russia], № 3. pp. 4 –12.

Liferov, A. P., 1997. *Osnovnye tendencii integracionnyh processov v mirovom obrazovanii* [Main trends of integration processes in global education], Ryazan.

Rakitov, A. I., 1996. 'Budushhee Rossii: social'no-tehnologicheskaja model'' [Russia's future: social and technological model]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost'* [Social Sciences and modernity], № 2, pp. 5–11.

Stepin, B. C., 1989. 'Nauchnoe poznanie i cennosti tehnogennoj civilizacii' [Scientific knowledge and values of industrial civilization]. *Voprosy* filosofii [Problems of Philosophy], № 10, p. 6.

Ustav Organizacii Obedinennyh Nacij po voprosam obrazovanija, nauki i kul'tury, 1945. [The Charter of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization], viewed: http://www.ifap.ru/ofdocs/unesco

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 321.013:325.36

М. І. Русанова
Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ БРИТАНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ LEBENSRAUM – «ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ІМПЕРІЇ» НА РУБЕЖІ XIX – XX СТ.

Наприкінці XIX – на початку XX століття британська геополітична доктрина «імперії як життєвого простору» отримала своє інтелектуальне обґрунтування. Дані ідеї були властиві як представникам як «апологетичного», так і «критичного» напрямків у вивченні імперій.

Ключові слова: Велика Британія, імперія, «життєвий простір».

Багато вчених вважають проблему Lebensraum – «життєвого простору» ключовим питанням геополітичної науки в цілому. Уявлення про державу як про живий організм, що діє відповідно до біологічних законів і прагне до постійного розширення, вперше було сформульовано німецьким геополітиком Фрідріхом Ратцелем в його праці «Політична географія», і надалі воно розвивалося представниками різних геополітичних шкіл. Найбільший внесок у розробку даної концепції внесла німецька школа класичної геополітики. Останнім часом ця концепція все більш приваблює увагу вчених та політиків. Сьогодні світ стоїть на порозі ряду ресурсних криз, вирішення яких не завжди буде обмежуватися використанням тільки мирних засобів. Також в силу обмеженості земельних ресурсів неминуче зростання конкуренції за володіння ними. Тому, конфлікти епохи класичної геополітики ще довго будуть супутниками світової спільноти.

Для британської геополітичної школи уявлення про Lebensraum завжди були нерозривно пов'язані з уявленнями про імперію. Для британців існування імперії завжди було істотним фрагментом англійської картини світу в цілому. «Імперія являла собою ключовий чинник не тільки зовнішнього, але й внутрішнього життя Великої Британії, підтримувала в ній соціальний спокій, змушуючи представників всіх верств суспільства відчувати себе членами великої нації обраних. Ставши для англійців символом величі, їх гордістю, невід'ємною частиною національної самосвідомості, імперія в той же час сприймалася як щось буденне, властиве існуючому порядку речей» – так писала російська дослідниця імперій С. Лур'є (Lurie) [1].

Розробку концепції «імперії» пов'язують з ім'ям відомого англійського мислителя, географа і математика Джона Ді. Саме йому належить поява самого терміну «Британська імперія» і розробка концепції прав Англії на колоніальні завоювання та домінування в світі. Він був першим з дослідників, хто під британською імперією вважав сукупність Британії та її колоній. Також Ді підкреслював важливість переселення англійців в колонії і відповідної міграційної політики держави. Він підкреслював, що британська імперія перевершує будь-яку земну монархію з часів створення світу і може стати загальною монархією (John Dee 1998) [2].

Наступний вагомий внесок у розробку концепції імперії як «життєвого простору» зробив Джон Стюарт Мілль. Той факт, що Джон Стюарт Мілль, який вніс основний внесок у філософію лібералізму, був одним з апологетів британської імперської думки, виглядає досить дивним. «Він перетворив ниці мотиви імперського завоювання та експлуатації в піднесені мотиви цивілізаторської місії і м'якого патерналізму, що йшли на користь тим, до кого вони застосовувалися, незалежно від того – усвідомлювали вони це чи ні», – писав британський вчений Томас Макартур (McCarthyr 2005) [3].

За твердженням Мілля, принцип невтручання у внутрішні справи інших суверенних націй, який лежить в основі сучасного міжнародного права, стосується лише відносин між цивілізованими країнами. Існування таких правил передбачає взаємність, а варвари до неї нездатні. Для них навіть буде кориснішим, якщо вони будуть завойовані і підкорені чужоземцями. «Ніхто не в праві вимагати дотримання священних зобов'язань, що існують у цивілізованих націй, по відношенню до тих, для кого національність і незалежність є або злом, або в кращому випадку сумнівним благом ... Всякий, хто оголошує правління варварськими народами порушенням закону народів, виявляє свою явну необізнаність у предметі ... У варварів немає ніяких прав нації, вони спочатку повинні заслужити таке ставлення до себе, ставши нею». Саме тому цивілізовані нації на кшталт Британії мають право на розширення своєї держави за рахунок території варварських народів (Mill 1861) [5].

Основним нормативним критерієм, який повинен вирішити питання – чи має право одна держава підпорядкувати собі іншу, повинен бути критерій корисності. Мілль протиставляє свободу з її незалежністю, індивідуальністю, розумом, прогресом – звичаям, з їх несвободою і відсталістю. Для нього повноцінний розвиток здібностей індивіда і видів потребує індивідуальної свободи, а головним ворогом розвитку являється дотримання звичаїв, що не сприяють розвитку даних здібностей. У цивілізованих суспільствах, де існує простір для свободи, кожна особа стає незалежним центром поліпшення, а в нецивілізованих – диких чи варварських суспільствах, де правлять звичаї, людське життя приходить у стан застою або виродження. Деспотизм звичаю всюди становить перешкоду для особистісного розвитку, перебуваючи в безперервному антагонізмі зі схильністю людини прагнути до досягнення чого-небудь кращого (Mill 1859) [4].

Саме той факт, що неєвропейський спосіб життя і представляє цей деспотизму звичаю, який перешкоджає розвитку здібностей та інтересів людини як прогресивної істоти, і є для нього виправданням існування імперії. «У деяких випадках необхідно управління колоніями з боку вільної держави, за умови, звичайно, що правління буде здійснюватися в інтересах тих, ким правлять. Цей спосіб управління так само законний, як і всякий інший, якщо він при відомій мірі цивілізації підвладного найбільш сприяє його переходу до вищого ступеня розвитку» (Mill 1861) [5].

Свій максимальний розвиток ідея імперії як необхідний «життєвий простір» для Англії отримала у книзі професора Кембриджського університету Джона Сілі «Розширення Англії». Автор проводить не стільки наукове дослідження розширення англійських володінь, а скоріше розмірковує про те, для чого потрібна Великобританії імперія (Seeley 1922) [6].

«Англійці не повинні більше говорити, що Англія є островом, розташованим на північний захід від Європи, площа якого дорівнює 120.000 кв. миль, а населення - тридцяти з гаком мільйонам. Вони не повинні більше вважати, що переселенці, вирушаючи в колонії, залишають Англію і втрачаються для неї. Вони не повинні більше думати, що історією Англії є історія парламенту, що засідає у Вестмінстерському палаці і що справи, які не розглядаються в ньому, не можуть становити частину англійської історії. Тоді англійці звикнуть дивитися на імперію як на одне ціле і стануть називати всю її Англією. Це буде великий гомогенний народ однієї крові, однієї мови, однієї релігії і одних законів – народ, розкиданий по безмежному простору. Вони будуть пов'язані міцними моральними узами, хоча майже не матимуть конституції або одноманітною стрункої системи», – це основна ідея книги Джона Сілі (Seeley 1922, p. 96) [6, p. 96].

Для нього британська імперія – це не «агрегат багатьох політичних тіл, як було до цього в інших імперіях», а одна нерозривна цілісність. По суті, це вже і не імперія зовсім, а єдина держава. Він постійно акцентує увагу на тому, що «Англія – це не просто острів, що носить це ім'я, а політичне ціле, що отримало назву від цього острова; ціле, здатне розширитися і покрити половину земної кулі». Таким чином, він дає зрозуміти, що Англія для нього – «скрізь, де живе англійський народ» (Seeley 1922, p. 96) [6, p. 96].

Він, по суті, повторює ідею Ратцеля про те, що природним внутрішнім життєвим циклом держави є розширення у просторі, і стверджує те, що «організація новітньої держави допускає безперешкодне територіальне розширення». Більш того – це не банальне розширення меж. «Це дійсне розширення англійської держави, так як Англія поширює за морями не тільки англійську расу, але й авторитет англійського уряду» (Seeley 1922, p. 36) [6, p. 36].

Сілі навіть вважав, що використовувати слово «імперія» не зовсім коректно по відношенню до Великої Британії, – просто поки не придумано кращої назви. З усіма іншими імперіями її ріднить лише обширність території і те, що вона «являє собою агрегат провінцій, кожна з яких має уряд, висланий з головної політичної квартири». Але у неї відсутнє головна визначальна риса імперії – вона не носить насильницький характер, який прирікав більшість імперій на занепад (Seeley 1922, p. 37) [6, p. 37].

На його думку, британській імперії вдалося уникнути цього, тому що в процесі розширення вона займала такі частини земної кулі, які через своєю малу заселеність давали повний простір новим поселенням. У них вистачало землі для кожного, хто бажав там селитися, а тубільні раси були настільки слабо розвинені, що не могли протистояти навіть уявній конкуренції (не кажучи про матеріальну) силі англійських переселенців (Seeley 1922, p. 8) [6, p. 8]. Таким чином, вона одночасно поширювала і державу, і націю – на відміну від інших імперій, які на завойованих землях зустрічали інші нації, з якими їм доводилося надалі конкурувати.

Сілі був переконаний, що та невелика кількість населення, що могла зустрітися англійцям в нових поселеннях, не псували гомогенність англійської імперії. «Велика Британія за національністю однорідна. Якщо англійці на самих Британських островах цілком усвідомлюють себе єдиною нацією, незважаючи на те що в Уельсі, в Шотландії та Ірландії є кельтська кров … тому ми вправі допустити, що проживаючі в англійських колоніях численні французи, голландці, кафрі і маорі не порушують її етнічного цілого». Основним принципом, який було покладено в основу розвитку Великої Британії, був принцип єдності метрополії і колоній (Seeley 1922, p. 58) [6, p. 58]. «Англійці у всіх частинах світу пам'ятали, що вони люди однієї крові, однієї релігії, що у них одна історія, одна мова і одна література. Такий спокійний час сприяє зростанню зовсім іншого погляду на імперію. В основі цього погляду лежить переконання, що відстань вже не робить тепер того важливого впливу на політичні інтереси» (Seeley 1922, p. 60) [6, p. 60].

«І зараз британська імперія – це не просто імперія в звичайному сенсі слова. Тому що вона не складається з народів, пов'язаних між собою насильно, але являє собою одну націю і тому вона, власне, не імперія, а звичайне держава. Підтвердженням тому э той факт, що Британська імперія збереглась і пережила ціле сімейство імперій. Всім імперіям погрожували небезпеки, але уникнути їх змогла лише Британська імперія» (Seeley 1922, p. 45) [6, p. 45].

Більш того, він був впевнений у тому, що англійці підкорили і заселили півсвіту, ніби самі не віддаючи собі звіту в цьому. Це був цілком природний процес. Вони не дали цьому процесу торкнутися своєї уяви і вплинути на спосіб їхніх думок. Розповсюдження англійців сталося найпростішим і неминучим чином, – він являв собою безперешкодне заняття порожніх країн нацією, у якій опинився найбільший надлишок населення і найбільша морська сила. І зараз англійці «вкрай індиферентно ставляться до розлиття їх раси і розширення держави» (Seeley 1922, p. 12) [6, p. 12].

Однак сам ріст імперії він вважав явищем незворотнім, пов'язаним з простим розширенням Британської держави. Імперія, на думку Сілі, існує і розвивається, нехай часто і шляхом нових завоювань, не в інтересах будь-якої групи англійського суспільства, була б то велика буржуазія, «середній клас», робітники чи фермери. Вона є необхідним простором для поширення матеріальних, культурних і релігійних цінностей англосаксонської раси.

Варто зауважити, що подібний погляд на імперію як на необхідний життєвий простір для Великої Британії характерний навіть для вчених, які розглядали в критичному дусі політику колоніальних захоплень. Вони скептично ставилися до ідеї, що імперія – це природний процес розвитку цивілізації, безпосередньо не пов'язаний з матеріальними інтересами, але все одно стверджували, що імперія - це територія, що дозволяє народу в повній мірі само реалізуватися в політиці та історії.

Основним опонентом Сілі був ліберальний економіст і журналіст Джон Аткінсон Гобсон, який абсолютно не поділяв захоплених поглядів на британську імперію. У 1902 році він опублікував у Лондоні свою працю «Імперіалізм», написаний в результаті його поїздки до Південної Африки під час англо-бурської війни. У своїй роботі він стверджує, що в основі імперії лежить розважливий і жадібний макіавеллізм, а не шляхетні ідеї (Hobson 1902) [7].

Джон Гобсон розвінчує традиційні міфи про причини створення імперії, які панували в той час.

Перша з ідей, яку він піддає критиці – це ідея про те, що політика територіальної експансії є заходом для забезпечення рівня життя надлишку населення. «Велика Британія представляє собою одну з найбільш густозаселених площ земної кулі; її зростаюче населення не може знайти достатньо оплачуваних занять в межах її островів», – така думка багатьох учених. Гобсон

же стверджував, що хоча спеціалізація сучасної промисловості і викликала скупчення населення в певних територіях, що може в деяких відносинах виявитися шкідливим для добробуту нації, але таке скупчення не може розглядатися як перенаселення, в тому сенсі, що народ переріс свої засоби для існування (Hobson 1902) [7].

На його думку, перед народом, обмеженим чисельністю, енергією, територією, яку він займає, є тільки один вибір: або удосконалити до граничної можливості політичне й економічне управління своєї країни, обмежуючись тільки таким збільшенням території, яке може бути виправдане най економнішим розселенням зростаючого населення; «або, подібно неохайному фермерові», поширити свою владу і енергію на весь світ, при цьому такий народ буде ігнорувати політичні та економічні лиха і ризик, які пов'язані з подібною імперіалістичною кар'єрою.

Він вважав, що Велика Британія зробила неправильний вибір на користь другого сценарію. До того ж у своїй праці він вважав, що вся британська еміграція представляє лише невелику частину населення Великої Британії. А протягом останніх років територіального розширення це співвідношення навіть зменшилася: невелика частина емігрантів селиться в старих британських володіннях і неймовірно мала частка селиться в країнах, приєднаних за останній час. При цьому тропічний характер більшості земель, приєднаних за сучасного імперіалізму, робить справжню колонізацію неможливою. «Нові імперські землі абсолютно непридатні для поселення», - таким є висновок Гобсона (Hobson 1902) [7].

Саме ці факти і вказують на неспроможність політики розширення політичного контролю Великої Британії для створення нових осередків культури, куди люди зможуть відправлятися в пошуках нової території проживання.

Гобсон так само вважає абсурдною ідею про те, що британська імперія необхідна для поширення демократії. Він наводить слова британських політиків, які стверджують, що британці представляють собою обдаровану особливим генієм управління націю, а за допомогою насадження в колоніях гарної системи управління Британія дає тубільцям виховання, і що більшість британських підданих в колоніях - це «діти», яких треба повільно і обережно тренувати в мистецтві відповідального самоврядування.

Подібні заяви Джон Гобсон вважав невіглаством, оскільки сучасна імперія вимагає зосередження всіх колоніальних справ в єдиному центрі і вимагає сильної централізованої влади, що вже саме по собі суперечить ідеї представницької форми правління, якою так хизуються британські політики. До того ж він вважав, що такий стан речей завжди є загрозою для парламентарного ладу самої Великої Британії. Ба більше - зростання імперії призводить до зростання кількості її функцій, які стають все більш численними і складнішими і, вимагаючи до себе напруженої тривалої уваги, цілком поглинають час уряду і парламенту. Парламенту стає все важче приділяти час уважному, всебічному обговоренню нагальних питань або проведенню будь-яких широких і суттєвих реформ. А управління величезним конгломератом різнорідних нижчих рас за допомогою департаментських чиновників Лондона і їхніх емісарів залишається поза суспільним контролем.

«Словом, новий імперіалізм збільшив площу британського деспотизму і далеко не досяг такого ж успіху в справі культурного розвитку народів і практичного здійснення істинної демократичної свободи, якою користуються лише деякі колонії. Він нічого не зробив для укорінення британської свободи і для пропаганди наших принципів управління», – ось висновок, до якого приходить Гобсон щодо поширення демократичної представницької форми правління в британських колоніях (Hobson 1902) [7].

Він так само критикував ідею про те, що британська імперія, яка виникла перш за все як торгова імперія, і донині є економічно вигідним проектом. Він погоджувався, що на початковому етапі імперія була необхідна як можливість здобуття нових ринків збуту. Але наводячи різні факти і точні економічні розрахунки, він доводить, що розширення імперії є абсолютно невигідним для Британії, і на сучасному етапі зовсім не помітно збільшення зовнішньої торгівлі порівняно зі зростанням торгівлі внутрішньої. «В даний час Велика Британія займає більш міцне положення, ніж яка-небудь інша держава, в сенсі можливості проведення політики стриманості, так як, завдяки своїй морській торгівлі, володіє самою надійною гарантією, що вона отримає відповідну частку чистого прибутку з нових ринків, відкритих іноземними народами» (Hobson 1902) [7].

Наступний аргумент на користь створення величезної імперії, який стверджує те, що людський прогрес вимагає расової боротьби, в якій найслабші нижчі раси загинуть, а «соціально-продуктивні» вищі – виживуть і будуть процвітати, і що англійці - це саме така «соціально-продуктивна раса», він вважає абсурдним. Більш того, абсурдним йому здається і сам факт поділу раси на «нижчі» і «вищі». На його думку, цей поділ проводитися тільки по здатності «побивати інші раси, які з моменту їх поразки оголошуються «нижчими».

«У формі паразитизму метрополія експлуатувала свої провінції, свої колонії та залежні землі, збагачуючи правлячі класи і примушуючи нижчі класи до покори шляхом подачок». Ось його невтішні висновки щодо британської імперії (Hobson 1902) [7].

Але при всіх критичних зауваженнях щодо британської імперії Гобсон не є противником імперії як форми держави. Він лише виступає проти імперіалізму, який, як він вважає, утвердився в англійській колоніальній політиці з 70-х років XIX століття. Імперіалізм, при якому народи, порушуючи кордони природної асиміляції, перетворюють здорове змагання різних національних типів у розбійну боротьбу імперій, що змагаються між собою.

Для нього імперія є такою ж обов'язковою і природньою умовою існування світу в цілому. Тільки імперія повинна перетворитися в експериментальну і прогресивну федерацію. Це повинна бути добровільна федерація вільних британських держав, що мирно працюють заради загального щастя й безпеки народів, вона сама по собі вельми бажана і може дійсно служити етапом на шляху до більш широкої федерації цивілізованих держав у майбутньому.

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX століття британська геополітична доктрина «імперії як життєвого простору» отримала своє інтелектуальне обґрунтування. Варто зауважити, що дані ідеї були властиві як представникам як «апологетичного», так і «критичного» напрямків у вивченні імперій. Більш того - в самому британському суспільстві поняття «нація» і поняття «імперія» стають взаємопов'язаними. Саме зовнішні рубежі імперії окреслювали світ, в якому британці довгий час відчували себе як удома. Імперія стала містити для них екзистенціальний сенс, визначати

їх світосприйняття, до неї стали ставилися як до живого організму, що викликав особливі почуття.

Бібліографічні посилання

1. Svetlana Lurie, Empire of the Fate [Electronic resources] / S. Lurie – viewed: http://svlourie.narod.ru/iks/ikstoc.htm
2. John Dee, Mysteriorum Liber Primus [Electronic resources] / J. Dee – viewed: http://www.john-dee.org
3. Thomas McCarthyr, Liberal imperialism and the Development dilemma [Electronic resources] / T. McCarthyr – viewed: http://www.intelros.ru/readroom/logos/6_2006
4. John Stuart Mill, Considerations on Representative Government [Electronic resources] / J. S. Mill – viewed: http://fondint.narod.ru/bibl/alf/12m/01/mill/mill2.html
5. John Stuart Mill, On Liberty [Electronic resources] / J. S. Mill – viewed: http://www.sotsium.ru/books/102/101/mill_on%20liberty.html
6. Sir John Robert Seeley, The Expansion of England: Two Courses of Lectures. – London: Little, Brown. 1922.
7. John Atkinson Hobson, Imperialism [Electronic resources] / J. A. Hobson – viewed: http://www.marxists.org/archive/hobson/1902/imperialism/index.htm

Русанова М. И. Формирование британской концепции lebensraum – «жизненного пространства империи» на рубеже XIX – XX вв.

В конце XIX – начале XX века британская геополитическая доктрина «империи как жизненного пространства» получила свое интеллектуальное обоснование. Данные идеи были присущи как представителям как «апологетического», так и «критического» направления в изучении империй.

Ключевые слова: Великобритания, империя, «жизненное пространство».

Rusanova M. I. Formation of the british concept of lebensraum – «empire living space» at the end of the XIX – XX centuries

Many scientists believe that the problem of Lebensraum – «living space» key issue geopolitical science in general. Recently, the concept is increasingly attracting the attention of scientists and policy makers. In British geopolitical idea of Lebensraum school owes its development to its development has always been inextricably linked with the notion of empire. Its intellectual justification British geopolitical doctrine of «empire as a living space» received a late XIX – early XX century was characterized by the representatives of the apologetic and critical ways.

Among the representatives of the apologetic trend in the imperial idea is to provide a professor at Cambridge University, John Seely «Expansion of England». He argues that the natural life cycle of the internal state is the expansion of space. Creation of the British Empire was not a trivial extension of the boundaries. It was the expansion of the English state. Sealy even thought to use the word «empire» is not quite correct in relation to the UK – just do not think of a better name. In the British Empire is not the main defining feature of the empire – it is not violent. The British Empire was the parts of the globe, which gave full play to the new settlement. Earth there enough for everyone who wanted to settle there. Thus, the United Kingdom at the same time distributing both the state and the nation.

Seely was the main opponent of the liberal economist and journalist John Atkinson Hobson, who in his writings exposed the traditional myths about the causes of the empire. He had criticized the idea that a policy of territorial expansion was caused only by an excess of population. He argued that the entire British emigration is only a small part of the UK population who settle in the old British dominions. The idea that the British Empire is necessary for the spread of democracy, he considered complete ignorance as a modern empire requires the concentration of colonial affairs in a single center and requires a strong central government. This in itself is contrary to the idea of representative government, which boast as British politicians. The idea that the British Empire has arisen primarily as a trading empire, and all the time its existence was economically beneficial project, also could not stand criticism. May initially empire was necessary as the possibility of new markets. But at this stage does not significantly increase the foreign trade compared with the growth of internal trade.

But for all the critical comments on the British Empire Hobson is not opposed to the empire as a form of state. For him, the empire was the same binding and natural condition for the existence of the world as a whole, but the empire should turn into an experimental and progressive federation.

Thus, in the late XIX – early XX century British geopolitical doctrine of «empire as a living space» was developed as members of the «apologetic» and «critical» areas in the study of empires.

Keywords: Great Britain, Empire, «living space».

References

Svetlana Lurie, Empire of the Fate, viewed: http://svlourie.narod.ru/iks/ikstoc.htm

John Dee, 1998. Mysteriorum Liber Primus, viewed: http://www.john-dee.org

Thomas McCarthyr, 2005. Liberal imperialism and the Development dilemma, viewed: http://www.intelros.ru/readroom/logos/6_2006

John Stuart Mill, 1861. Considerations on Representative Government, viewed from: http://fondint.narod.ru/bibl/alf/12m/01/mill/mill2.html

John Stuart Mill, 1859. On Liberty, viewed: http://www.sotsium.ru/books/102/101/mill_on%20liberty.html

Sir John Robert Seeley, 1922. The Expansion of England: Two Courses of Lectures. Little, Brown. London

John Atkinson Hobson, 1902. Imperialism, viewed: http://www.marxists.org/archive/hobson/1902/imperialism/index.htm

Надійшла до редколегії 17.05.2013

УДК 323.173 (045)

Є. В. Рябінін

Маріупольський державний університет

ТИПИ ТА ПРИЧИНИ ПРОЯВУ СЕПАРАТИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена проблемі, яка на сьогоднішній день актуалізується в деяких країнах світу, а саме сепаратизмові. Автор приводить погляд на цю проблему іноземних вчених, а також дає своє бачення стосовно класифікації цього феномену. Автор наголошує, що існують не лише внутрішні, а й зовнішні чинники, які каталізують розвиток процесів сепаратизму.

Ключові слова: сепаратизм, націоналізм, національні меншини, геноцид, держава.

На сьогоднішній день в світі існує 180 країн і лише не більше двадцяти з них є етнічно однорідними, тобто національні меншини складають менш ніж 5 %. В більш ніж 40 % держав світу мешкає п'ять чи більше національних меншин. В загалі в світі налічується біля 8 тисяч народів – великих та малих – та теоретично кожен з них може претендувати на незалежність. Це, на нашу думку, виходить зі статті 1 Розділу I Рамкової конвенції про захист національних меншин, в якій йдеться про те, що захист нацменшин, прав і свобод осіб, які належать до цих меншин, є невід'ємною частиною міжнародного захисту прав людини і є одним з напрямків міжнародного співробітництва (The Framework Convention for the Protection of National Minorities, 1995) [4].

В сучасному політичному дискурсі існує думка про те, що такі питання як сепаратизм, націоналізм, проблеми національних меншин та тенденції політичного життя, які з ними пов'язані, вже не є актуальними, а отже, не має потреби їх аналізувати. Але, як свідчать сучасні події, питання національних меншин сьогодні набирає обертів.

Після закінчення Другої світової війни, як відомо, світ було поділено між країнами-переможницями, які потім відстоювали свої інтереси в тому чи іншому регіоні, проводячи військові кампанії або підтримуючи протиборчі сили, які вступали у військові сутички всередині країни. Крім того, для того, щоб легше керувати тією чи іншою країною, їх кордони були встановленні тими ж самими країнами-переможницями, не приймаючи до уваги того чинника, що деякі етнічні групи були відірванні від свого народу та приєднанні до країни, в якій більшістю є представники іншого народу. Під час холодної війни, коли існувала біполярна система міжнародних відносин, етнічні меншини в тій чи іншій країні, не мали можливості «агресивно» відстоювати свої інтереси та поставати проти керівництва країни, в якій вони мешкали.

На думку експертів, в XX столітті світ пережив три хвилі етнічних конфліктів, які закінчилися створенням десятків нових, в більшій мірі, національних держав. Перша хвиля створилася після Першої світової війни та колапсом колоніальних держав, розпадом Австро-Угорщини, Російської та Оттоманської імперії, на теріторії яких виникли нові держави. Друга хвиля була ініційована Другою світовою війною та крахом колоніальних держав. Третя хвиля – після розпаду СРСР (Soin 1998) [6]. В кінці епохи холодної війни, коли почала руйнуватися глобальна архітектура міжнародної безпеки, Радянський Союз був вже не настільки потужним та переймався більше внутрішніми проблемами, аніж відстоюванням своїх інтересів на зовнішній арені та не міг контролювати народи, які були в сфері його контролю, «підконтрольні» народи та етнічні меншини почали формувати своє майбутнє через висування своїх вимог, активну участь у політичному житті або, навить, через військові сутички.

На посилення міжнаціональних конфліктів саме після «холодної війни» робить наголос С. Хантінгтон, який вважає, що «в світі після холодної війни культура та усвідомлення різної культурної ідентичності визначає моделі єдності, дезінтеграції та конфлікту» (Khantington 2007, p. 13) [7, с. 13].

Деякі експерти вважають, що світ сьогодні знаходиться в кінці «третьої хвилі», що дає підстави вважати, що етнічні конфлікти будуть виникати відносно рідко (Nightmare of the 21st century. Ethnic War, 2005) [2]. На думку автора, сьогоднішній світ знаходиться в стані завершальної фази побудови глобальної архітектури міжнародної безпеки, через що кожна країна повинна визначитися із системою безпеки, до якої вона хоче приєднатися. Це може вплинути на внутрішні національні протиріччя, оскільки етноси в межах однієї країни можуть мати різну думку стосовно геополітичного вектору держави. Таким прикладом може слугувати Україна, в якій гостро дискутується питання щодо європейського та євразійського векторів в зовнішній політиці країни, що може спричинити конфліктну ситуацію між мешканцями Західної та Східної України. Не менш складною є ситуація з курдами, які мешкають в Іраці, Ірані, Сирії та Туреччині. Курдське питання може стати доволі актуальним в контексті переформатування регіону Близького Сходу (яке є в планах США) в контексті створення незалежного Курдистану. Крім того, Каталонія заявляє, що сама спроможна упоратися із фінансово-економічною кризою, ставши незалежною державою, оскільки Іспанія заважає розвиватися цьому регіонові. Виходячи з цього, слід зазначити, що світ може «накрити» четверта хвиля етнічних конфліктів, яка буде визвана завершальним етапом політичної, фінансово-економічної, ідеологічної та цивілізаційної структурованості світу.

Слід зазначити, що всі ці процеси активізувалися саме на європейському континенті. Європа протягом багатьох століть була найрозвиненішим регіоном, якій контролював практично увесь світ через економічну, політичну, військову та промислову розвиненність. Крім того, Європа стала ареною двох найкривавіших воєн та розділена на дві сфери впливу між СРСР та західним блоком. Це розділення було штучним, а отже, є природним той факт, що Східна Європа воліла воз'єднатися із Західною задля відтворення загальноєвропейського політичного та економічного простору.

Сьогодні ж, після отримання політичної свободи та підвищення економічного рівня, на перший план виходить питання ідентичності. На думку автора, саме національна ідентичність буде відігравати головну роль у формуванні кордонів тих чи інших країн у XXI столітті. Сьогодні ми вже спостерігаємо процес, коли деякі країни намагаються вийти з союзів чи співтовариств, як Шотландія, або вийти зі складу країни, як Каталонія.

Тому сьогодні перед кожною країною, на території якої мешкають етнічні меншини, постає питання щодо територіальної цілісності.

Отже, сьогодні є дуже актуальним розглянути в політичному дискурсі таке явище як «сепаратизм», що й є головною метою статті.

Слід зазначити, що в останній час цій проблемі приділяли увагу в своїх дослідженнях такі науковці, як В. А. Войналович, Л. П. Нагорна, С. Ю. Римаренко, М. І. Панчук, В. О. Котигоренко, І. Євтюшкін, В. Харабуга (Evtiushkin, Kharabuga 2011) [1], О. Здравомислов, Є. Степанов, Т. Р. Гарр, М. Тофт, К. Бой, П. Енглеберг.

Немає сумнівів в тому, що сепаратизм грунтується на основі націоналізму, який є рушійною силою цих процесів та явищ. Існує думка, що в XXI столітті, в епоху глобалізації, коли стираються кордони та дуже важко знайти моноетнічну державу, такої проблеми як націоналізм не може бути та що це явище є частиною минулого. Але, як свідчить практика, саме націоналізм сьогодні може стати визначальним елементом політичних процесів, що відбуваються в тому чи іншому регіоні. Особливо це простежується в країнах Європи та в країнах євразійського простору, коли до парламенту приходять праворадикальні політичні сили, які впливають на національну політику в країні. Так, в країнах ЄС політичні сили та суспільство дуже негативно налаштовані проти не лише нелегальних мігрантів, але й проти вихідців з країн, що є членами ЄС. Так, наприклад, в Австрії, Німеччині, Франції існує та стверджується суспільна думка щодо загострення кримінальної ситуації в їхніх країнах через поляків, румунів. В Україні напружується ситуація проти росіян, така ж ситуація сьогодні спостерігається й в Казахстані. В Росії є негативне ставлення до мешканців Кавказу, які є громадянами Росії. Тож, перед тим як дати теоретичне осмислення процесів сепаратизму, автор вважає за потрібне перш проаналізувати такий феномен як націоналізм.

Отже, згідно з визначенням, яке надається в

Політологічному енциклопедичному словнику, націоналізм – теорія і практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які грунтуються на самоідентифікації нації у вирішенні політичних, економічних, соціокультурних проблем суспільного розвитку і які реалізуються у різноманітних формах діяльності, зумовлених рівнем соціально-економічного, політичного і духовно-культурного розвитку країни. Така самоідентифікація відбувається на двох рівнях – етнічному і національному – і залежно від домінування якісних рис лише одного з них може проявитися як агресивний націоналізм, руйнівний або як творчий, прогресивний, який здатний створити сприятливі умови суспільного поступу (Encyclopedic Dictionary of Political Science, 1997) [3, с. 217].

Але з цього визначення постає слушне питання – чи може націоналізм бути творчим чи прогресивним. На думку автора, націоналізм за своєю природою є агресивним апріорі, оскільки цьому явищу притаманий конфлікт між групою людей, яка його каталізує своїми вчинками та діяльністю, та групою людей, на яку ця націоналістична діяльність спрямована, відчуває весь негатив цього руху, оскільки націоналісти завжди висувають думку про те, що народ/етнос, до якого вони належать є найкращим в державі чи регіоні. Якщо розглядати цей процес всередині держави, то він ніколи не буде проявлятися, не зачепаючи прав представників інших етносів, а отже, буде провокувати конфлікт в суспільстві. Націоналізм представників етносу, який представляє більшість в країні буде сприяти процесам націоналізму представників менших етносів як реакція. Гострота конфлікту не обов'язково залежить від кількості меншого етносу. Наприклад, якщо порівняти кількість росіян та русинів в Україні, кількість яких становить більше 8 мільйонів та 10 тисяч відповідно, то ми можемо зробити висновок про те, що вони в однаковій мірі відчувають на собі негативний тиск українського націоналізму. В результаті чого активізується російський та русинський націоналізми у відповідь.

Як зазначає Ентоні Сміт, націоналізм швидше виникає на руїнах держав, які з інших причин, так само як із етнічних, більше не життєздатні. Там, де держави з якоїсь причини більше не життєздатні, націоналізм може становити альтернативу часто нестабільному статус-кво; альтернативу більш життєздатну тому, що він краще відповідає народним сподіванням у конкретному регіоні (Smit 2009, p. 212) [5, с. 212]. Прикладом цього може бути СРСР, який розпався за багатьма причинами. На теренах колишніх республік, які називалися «сестрами», чомусь спалахнули жорстокі та криваві конфлікти саме на націоналістичному грунті – Придністров'є, Чечня, Нагірний Карабах, Таджикістан, Абхазія, Південна Осетія.

Е. І. Степанов вважає, що загострення соціальної конфліктності в колишніх республіках СРСР пов'язана з колапсом тоталітарної системи соціального контролю, яка, спираючись на силові механізми, пригнічувала та загоняла в углиб соціальні протиріччя (Nightmare of the 21st century. Ethnic War, 2005) [2].

Багатьох конфліктів вдалося уникнути, не дивлячись на гострі протиріччя, які були як між країнами (Росія – Україна), та всередині самих країн (Україна – АРК). Ці процеси були зумовлені тим, що політичні еліти нав'язували суспільству думку про те, що треба боротися за незалежність, оскільки вона принесе добробут. Суспільний та економічний розвиток, якого немє через те, що їх народ повинен підкорюватися іншому народові. Найяскравіше це проявилося в Україні, коли націоналістично налаштовані діячи постійно використовували в своїх виступах тезу про те, що Україна є самодостатньою державою, яка може стати однією з найрозвиненіших країн Європи відокремившись від Росії, яка гальмує розвиток держави, присвоюючи всі ресурси України. Але, як свідчить практика, вихід зі складу того чи іншого об'єднання чи союзу країн не є запорукою розвитку країни. Більшість країн колишнього СРСР є яскравим прикладом цього.

Націоналізм має в собі таку складову як нав'язування ідентичності. Це, на думку автора, робиться для того, щоб в майбутньому уникнути проблем, які можуть виникнути з боку якогось етносу, який не вважає себе за таким, що належить до етносу, який складає більшість в країні. Так, каталонці не вважають себе іспанцями, русини не вважають себе українцями. Нав'язування українських традицій, свят, свого тлумачення історичних подій, мови російському етносу країни спричиняє зворотній процес. Коли представники російської громади мають негативне ставлення до всього українського, а їх проросійська зовнішньополітична орієнтація тим більше посилюється, чим більше вони відчувають тиск нав'язування їм української ідентичності. Тому в ситуації, яка склалася в умовах фінансово-економічної кризи, народи більш схільні обирати етнічність чи націоналізм, але не клас і не релігію (прикладом може слугувати ставлення грецького народу щодо Німеччини, яка вимагає жорсткішої економії всередині Греції, тобто ми спостерігаємо прояви націоналізму, який перетинає кордони якоїсь однієї держави). На прикладі України ми спостерігаємо ситуацію, яка була під час розпаду СРСР, та сьогодні мешканці Західної України вважають, що лише вступ до ЄС та НАТО може врятувати їх від економічного колапсу, тоді як мешканці Східної України розглядають приєднання до Митного Союзу, а невдовзі до Євразійського Союзу як єдино вірний шлях, тобто, в цій ситуації спряцьовує бажання рухатися до тих країн чи блоків країн, ідентичність яких (культурна, ментальна, цивілізаційна) співпадає з їхньою.

Сьогодні вважається, що під час глобалізації питання націоналізму залишилися десь у ХХ столітті, хоча, саме глобалізація є каталізатором процесів націоналізму, коли деякі народи не бажають розчинюватися в «котлі народів».

Отже, націоналізм є фундаментом для такого явища, як сепаратизм. Проаналізуємо це поняття та явище.

Згідно з визначенням, яке надає Політологічний енциклопедичний словник, сепаратизм – це рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними, мовними чи релігійними ознаками. Об'єктивною передумовою його є переважно факт розбіжності етнічних одиниць та державно-політичних утворень. Більшість сучасних держав є поліетнічними. Це часто призводить до спричинення соціальних та етнічних конфліктів. Сепаратизм також можна розглядати і як форму політичної опозиції, суб'єктом якої є етнічна одиниця, котра складає меншість населення, а об'єктом – політична влада держави, що одночасно репрезентує домінуючий етнос. Сепаратизм припускає вирішення суперечностей між етнічною меншістю та політичною владою шляхом виведення частини території, населенням якої є ця меншість. Виникнення сепаратистського руху можливе за наявності двох умов: по-перше, дискримінація

етнічної меншості з боку державної влади, а по-друге, активна національна політична протоеліта, яка б очолила цей рух. Однією з форм дискримінації є культурний імперіалізм, суть якого полягає в тому, що культура так званої великої нації репрезентується як прогресивна, модерна, а культура етнічної меншості розглядається при цьому як примітивна (Encyclopedic Dictionary of Political Science, 1997) [3, с. 317].

Існує декілька думок стосовно того, що викликає сепаратизм – економічний дисбаланс, культурні протиріччя чи політичні невподобання. Слід зазначити, що не існує якоїсь однієї відповіді чи пояснення посилення сепаратистських настроїв в тому чи іншому регіоні. Існує багато прикладів, коли більш розвиненні регіони не бажають дотатувати менш розвиненні: сепаратистські регіони відрізняються від всієї країни за показниками добробуту, людського капіталу та природних ресурсів. Бідні регіони звинувачують центр в тому, що вони не є достатньо розвиненими та вважають бунтарську активність найбільш привабливою; коли населення регіонів, які розвивалися чи колись належали до різних імперій, а отже, до різних культурно-ментальних систем, не сприймають одне одного; коли представники деяких регіонів країни не сприймають керівництво країни, оскільки воно представляє інші регіони.

А. Г. Здравомислов пропонує наступну схему початку міжнаціональних конфліктів: саме лінгвістична тематика раніше за інших переходить з закритої форми в откриту та має велике мобілізаційне значення, оскільки апелює до всіх людей цієї національної групи. Потім конфлікт переходить в політичну площину з елементом теріторіальних претензій.

Кєтрін Бойл та П'єр Енглеберт в своїй праці «Первинність політики в сепаратистській динаміці» (Katharine Boyle, Pierre Englebert «The Primacy of Politics in Separatist Dynamics») вважають, що сепаратизм є відповіддю стосовно політичних умов, аніж маніфестацією культурних відмінностей чи експлуатація економічних можливостей. хоча з цією тезою неможливо погодитися. Річ у тому, що невдоволення економічним станом, або якійсь культурні розбіжності є насамперед первинною причиною невдоволення або керівництвом держави, або перебуванням в складі країни взагалі (Boyle, Englebert 2011) [8]. Саме політична складова вважається єдиною сферою, в межах якої можливо привернути до себе увагу, за необхідністю, навіть агресивно. Проводячи якійсь культурні заходи неможливо для етноса довести свою оригінальність чи привернути увагу, а якщо культурну ідентичність заполітизувати, роблячи акцент на тому, що центральна влада або інші регіони розглядають її як таку, що повинна бути «знищена», є можливість не лише привернути увагу до себе, а й очолити протистояння центральному керівництву.

Автори дослідження також зазначають, що чим молодшою є країна, тим більше є можливостей сепаратистських течій, оскільки країна знаходиться в стадії розвитку та формування своєї нації. Це пояснюється тим, що в країні, яка не є гомогенною в національному сенсі, існує багато можливостей того, коли той чи інший етнос бажає нав'язати всій країні ту модель розвитку суспільства, яка вона вважає придатним, хоча, в більшості випадків, запропонована модель не завжди є вірною. В випадку, коли в країні існує декілька етносів, які вважають, що їх модель є вірною, або не воліють приймати ситуацію, коли їх думка не приймається до уваги або, взагалі, відкрито називається антидержавною, такий етнос, що компактно мешкає в тому чи іншому регіоні, проявляє схильність до сепаратизму аби побудувати країну за тією моделлю, яку вони вважають вірною. Під час становлення країни, керівництво не має змоги об'єднати населення, яке мешкає на території країни, оскільки кожен етнос має або наполягає на своєму баченні розвитку країни, тому існує велика вероґідність несприйняття як самого керівництва країни та тих регіонів, яке воно представляє. Таким яскравим прикладом є ситуація, що склалася в Україні.

Крім того, слід зазначити, що чим більше є країна, тим більше можливостей, що країна буде розірвана сепаратистськими течіями (Boyle, Englebert 2011) [8]. Ця теза має право на існування, оскільки не має такого прикладу, коли велика за територією країна мала б представників лише одного народу, одного етносу. Приймаючи до уваги той факт, що світ після Другої світової війни, а саме територія Європи була поділена між країнами-переможницями без урахування мешкання того чи іншого етносу, а за чинником зручності, то маємо ситуацію, коли народи були розділені та зараз мешкають в різних країнах, що й дає їм право на воз'єднання в межах однієї країни.

Політичний режим є також визначальним для ступеня активності сепаратистських течій. Демократичні чи авторитарні режими є відносно мирними, тоді як перехідні режими стикаються з сепаратизмом набагато частіше.

Процес демократизації та економічної трансформації призводять до загострення етнічної ідентичності. Ця теза має право на існування, оскільки в будь-якому демократичному суспільстві, особливо, якщо воно до цього було тоталітарним, відбуваються процеси відродження етнічної ідентичності та, якщо представники якогось етносу зазнавали репресій, вони починають відокремлюватися від всієї нації та починають процес відродження різних традицій, обрядів, своєї мови та трактування історичних подій. Це трапляється також через те, що в суспільстві, яке знаходиться в стані ідеологічної, політичної та економічної трансформації, існує велика кількість проблем та етнос починає вважати, що саме незалежно від країни, в якій вони мешкають, можливо вирішити будь-які проблеми.

На сепаратистскі течії впливає міжнародна атмосфера чи положення в регіоні (Boyle, Englebert 2011) [8], де знаходиться країна. Безперечно, тим більше в сучасних умовах, коли світ знаходиться в найвищій фазі глобалізації, яка є насамперед інструментом контролювання світу найвпливовішими акторами міжнародних відносин, більшість країн повинна бути включена в архітектуру безпеки того чи іншого рівня. Коли країна або регіон за якихось причин не входять до цієї архітектури, але є важливим елементом, вони примусово включаються. Так, щоб проілюструвати цей пиклад, треба пригадати ситуацію, коли колишня Югославія була розколота націоналістичними рухами, які підтримувалися з закордону, а потім усі були включені в архітектуру європейської безпеки через прийняття до ЄС (Словенія, Хорватія) та майбутнього прийняття до НАТО (Албанія, Хорватія).

Автори також наполягають на тому, що чим бідніше регіон, тим більше він схильний до сепаратизму (Boyle, Englebert 2011) [8]. Це не є аксіомою, оскільки ми знаємо про те,що найбільш розвинена Північна Італія воліє незалежності від відсталого в економічному сенсі Півдня. Крім того, заможна Каталонія вважає, що вона сама має

можливості вирішити питання сучасного фінансово-економічної кризи, не перебуваючи в складі Іспанії. З іншого боку, бідні регіони висувають центральному керівництву заяви про те, що центр не приділяє їм достатньо уваги в економічному сенсі, вважаючи, що самостійність призведе до більш успішної економічної політики регіону.

Виходячи з вищезазначенного, постає питання чи можливо дати одну та єдину оцінку сепаратизмові. Багато експертів чи політиків розглядає його лише через негативну призму, відстоюючи тезу про важливість збереження країни в межах існуючих кордонів. Сепаратизм – це прагнення до, з одного боку, руйнації держави, а з іншого боку, до державотворення. І чи можна робити однозначні вислови про те, що сепаратизм є якимось негативним явищем. Якщо сепаратизм відбувається без кровопролиття та демократичними методами, це є вірним вирішенням проблем, коли етнос не воліє мешкати в одній державі з іншим етносом, який є державотворчим та пригнічує цей народ, нав'язуючи свою модель розвитку всього суспільства. Цю ситуацію можна порівняти із родиною, яка є нещасливою та один з супругів пригнічує іншого, тоді розлучення є вирішенням проблеми, але ніяк не закінченням життя. Після розділення країни той чи інший етнос не пропадає, а, навпаки, має можливість самостійно налагодити розвиток своєї країни та інтегруватися у світове суспільство. Таким прикладом є Чехія та Словаччина, країни Балтії, країни колишньої Югославії.

Щодо стосується типів сепаратизму, то він може базуватися на різних складових. Він, на думку автора, може базуватися на культурній основі, релігійній, економічній, ідеологічній, етнічній, політичній або, навіть, цивілізаційній. Щодо ступеня його прояву, він може проходити в трьох фазах: активний, коли етнічна група активно виступає за відокремлення регіону від держави, використовуючи політичну діяльність або, навіть, військові дії; поміркований, коли етнос вимагає особливого статусу для себе, наприклад, автономії; пасивний, коли етнос є незадоволений перебуванням в складі тієї чи іншої держави, але не висуває якихось вимог центральному керівництву. Сепаратизм може бути відкритим, коли етнос відкрито заявліє про своє бажання відокремитися; або закритий, коли, внаслідок сильного тиску з боку центральної влади, етнос не намагається відкрито говорити та дискутувати про можливість виходу зі складу дердави. Автор статті також пропонує розглядати процеси сепаратизму «зверху», коли активна група політичної еліти регіону має за мету в своїй політичній діяльності виход регіону зі складу держави; та «знизу», коли саме етнос є активним носієм сепаратистських настроїв, тоді як політичні представники цього етносу через деякі причини ухиляються відстоювати інтереси своєї громади. Також, сепаратизм може бути реактивним, коли етнос сам бажає вийти зі складу держави; та проактивний, коли центральне керівництво, яке складається з представників етнічної більшості, тисне не меншість, таким чином провокуючи її на активізацію сепаратистських течій. Цьому в розпалі та створенні умов для розвитку сепаратизму слід звинувачувати також й центральне керівництво країни.

На думку Т. Р. Гарра, дослідника проблем національних меншин, існує декілька чинників, за якими можливо передбачити початок військової боротьби за незалежність:

- чинник 1 – група, що є національною чи релігійною меншиною, вимагає більшу автономію, аніж має на цей момент. В переважній більшості випадків ці претензії вирішуються політичними або економічними методами;
- чинник 2 – Риск початку військових дій підвищується на 60%, якщо меншина ніколи не мала своєї державності;
- чинник 3 – чим більше організованою є група, яка виступає за незалежність, тим більше шансів, що вони почнуть боротьбу. Ризик збільшується на 83% порівняно з погано організованою групою;
- чинник 4 – Чим краще в регіоні є ситуація з інфраструктурою та інформаційними технологіями, тим більше шансів, що почнуться бойові дії;
- чинник 5 – чим вище народжуванність в етнічній чи релігійній групі, збільшується можливість війни за самовизначення;
- чинник 6 – Початок бойових дій більш верогідне, якщо колись представники цієї релігійної чи етнічної групи вже кели таку боротьбу (Nightmare of the 21st century. Ethnic War, 2005) [2].

Кожен випадок сепаратизму, який проходить декілька етапів та відзначається найрадикальнішими його проявами, проходить низку етапів, які автор зображує на Рис.1. Усі ці етапи замкненні в колі, які автор назвав «Пентаграма приреченості». На першому етапі завдяки інформаційному тиску на етнос видбувається нав'язування ідентичності, тобто етносу нав'язується думка про те, що він належить до етнічної більшості (наприклад, русини, які визнанні окремим народом/етносом в Чехії, Словачинні, Польші, в Україні вважається частиною українського народу). Другим етапом є заборона пропагування культури, мови, історії етносу. Якщо представники етнічної меншини намагаються виборювати право на своє існування як в межах країни або поза неї, влада використовує кримінальне переслідування. В цьому випадку етнос, через вищепереліченні етапи підлягає розмитості в межах єдиної політичної нації. Та останнім етапом, який не завжди використовується, є геноцид, який припускає фізичне знищення представників етносу/національної меншини або етноцид, в межах якого не обов'язково трапляється знищення якогось етносу, але відбувається тотальне знищення культури, мови, традицій, історії національної меншини.

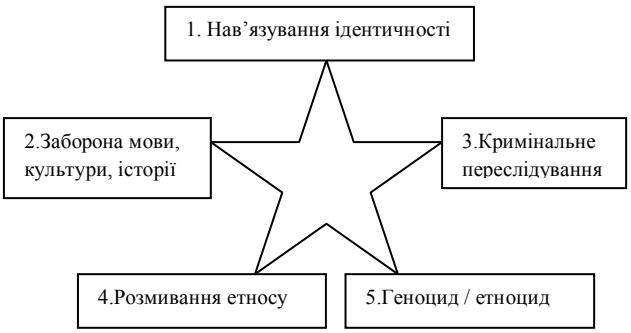

Рис. 1

Отже, в сучасних умовах, процеси сепаратизму в деяких регіонах загострюються та перетворюються в локальні війни, що може викликати геноцид або гуманітрну інтервенцію з боку впливових акторів міжнародних відносин, яка, тим більше, призводить до руйнації країни та може дестабілізувати цілий регіон, як це трапилося на теренах колишньої Югославії. В більшості своїй сепаратизм є етнічним явищем, а

отже, представляє собою складний та багатоаспектний суспільно-політичний феномен. А, приймаючи до уваги всю багатоаспектність та унікальність кожної ситуації, не існує однакових механізмів вирішення таких конфліктів. Першим кроком має стати переосмислення системи міжнародного права, яке базується ще на післявоєнній ситуації 1940-х років, без урахування сучасних реалій.

Крім того, на думку автора, таким питанням як сепаратизм, націоналізм, іредентизм, регіоналізм потрібно приділяти більше уваги в політичному дискурсі.

Бібліографічні посилання

1. Євтюшкін І. В. Націоналізм як інструмент політики і механізм інтеграції / дезінтеграції у розвитку держав (до теорії питання) / І. В. Євтюшкін, В. В. Харабуга // Гілея. – №47 (5). – К. – 2011. – С. 462–473.
2. Кошмар 21 века. Этнические войны [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://press.try.md/item.php?id=54897)
3. Політологічний енциклопедичний словник: навч.посібник для студентів вищ.навч.закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
4. Рамкова конвенція про захист національних меншин [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_055
5. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт – К.: Ніка-Центр, 2009. – 320 с.
6. Соин Д. Ю. Этнополитические конфликты: аналитический обзор [Електроний ресурс] / Д. Ю. Соин– Режим доступу:http://www.nationalism.org/library/digest/soin-sj-1998.htm
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С.Хантингтон // М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2007. – 571.
8. Boyle K., The Primacy of Politics in Separatist Dynamics [Electronic resourse] / K. Boyle, P. Englebert – Access mode: http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/wgape/papers/10_Englebert.pdf

Рябинин Е. В. Типи та причини прояву сепаратизму: теоретичний аспект

Статья посвящена проблеме, которая на сегодняшний день актуализируется в некоторых странах мира, а именно сепаратизму. Автор представляет взгляд на эту проблему иностранных ученых, а также свое видение относительно класификации этого феномена. Автор подчеркивает, что существуют не только внутренние, но и внешние факторы, которые катализируют развитие процессов сепаратизма.

Ключевые слова: сепаратизм, национализм, национальные меншинства, геноцид, государство.

Ryabinin Y. V. Types and reasons for separatism: theoretical aspect

The article is devoted to such a pressing problem as separatism. Some experts say that separatism is a problem of the past, but the author emphasizes that the XXI st century will be the century of identification factor increasing that will influence the nationalistic issues. The author underlines that nationalism is the basis of the separatism movements that can lead to military conflicts and genocide. The opinion of foreign experts is provided besides the author presents his own view as for the types and forms of separatism. It is underlined that the separatism could be catalyzed not only by inner factors but also by outside ones, especially nowadays, when the structure of the world is being changed by the influential actors of the foreign affairs. The author presents the concept that the collapse of the Soviet Union and collapse of the bipolar system of foreign affairs after the end of the Cold war inspired the change of the safety architecture in the whole world. In some cases the world community doesn't pay attention to the genocide cases that take place in the countries and regions that are not important for the political world due to geopolitical or resource reasons. The author provides the no-way-out pentagram. It means that the ethnic minority may go through some levels of pressure. At first identity could be imposed on it, then its culture and language could be banned by the state, activists could be imprisoned for their activity, and in the result of this situation the ethnos could be assimilated or subjected to genocide. So the author makes a conclusion that nowadays it is really necessary to pay attention to such issues as separatism because it may lead to the break out of hostilities in the country and lead to the genocide no matter whether it is cultural or physical genocide. Besides it is necessary to reform the world law system that is too old for the contemporary world and processes that take place in the world.

Keywords: separatism, nationalism, national minority, genocide, state.

References

Boyle K., Englebert P., 2011, *«The Primacy of Politics in Separatist Dynamics»,* viewed: http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/wgape/papers/10_Englebert.pdf

Evtiushkin I, Kharabuga V., 2011. *Nacionalizm jak instrument politiki i mehanizm integracії / dezintegracії u rozvitku derzhav (do teorії pitannja)* [Nationalism is an instrument of policy and mechanism of integration / disintegration in developing countries (the theory of the problem)], Hileia, M. № 45, pp. 462–473.

Khantington S., 2007. *Stolknovenie tsivilizatsii* [The Clash of Civilizations], AST Moskva, M.

Koshmar 21 veka. Jetnicheskie vojny [Nightmare of the 21st century. Ethnic War], 2005, viewed: http://press.try.md/item.php?id=54897

Politologichnii entsiklopedichnii slovnyk [Encyclopedic Dictionary of Political Science], 1997, Geneza, K.

Ramkova konventsiia pro zakhyst natsionalnych menshyn [The Framework Convention for the Protection of National Minorities], 1995, viewed: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_055

Smit E., 2009. *Natsii ta natsionalism u globalnu epokhu* [Nations and Nationalism in a global age], Nika-Tsentr, K.

Soin D., 1998. *Etnopolititseskie konflikty: analititseskii obzor* [Ethnic and political conflicts: an analytical review], viewed: http://www.nationalism.org/library/digest/soin-sj-1998.htm

Надійшла до редколегії 16.05.2013

УДК 340.12.

Т. І. Цвяткова

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ІСНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Проведено аналіз поняття базових цінностей суспільства та складових частин, що є основоположними для розуміння його. Досліджено вплив, який здійснюється базовими цінностями характерними для громадян сучасних національних держав на модель політичної взаємодії. Встановлено взаємозв'язок між базовими цінностями громадян Сполучених Штатів Америки та Китаю і існуючими в цих державах політичними системами та функціонуванні їх.

Ключові слова: цінності, базові цінності, базові цінності суспільства, політичні цінності, держава, національна держава, східні цінності, західні цінності, індивідуалізм, колективізм.

Процес становлення сучасних національних держав був складним і відрізнявся великою кількістю елементів, що спричинили вплив на нього. Одним з провідних аспектів цього процесу були базові цінності. В даному контексті вони виступали, як фактор об'єднуючий громадян. Ціннісний аспект включав себе індивідуальне різноманіття, що було характерним для певного регіону і відображало специфічне світоглядне сприйняття світу в національній державі. На унікальність ціннісної сфери конкретного регіону впливали соціальні, культурні,

політичні, економічні, географічні, релігійні та інші фактори.

В кінці XX століття проблематика дослідження ціннісної сфери стала однією з провідних і найбільш актуальних. Не змінилася ситуація й на сьогодні. В XXI століття світ ввійшов зі значною кризою ціннісної системи не лише в країнах, що розвиваються, а й в розвинених країнах. Пов'язаний цей процес перш за все з глобалізаційними процесами і трансформацією більшості сфер життя суспільства і держави під визнані в світі демократичні стандарти.

На перший погляд може здатися, що трансформація ціннісної системи зачепила лише східний світ і країни з недемократичними політичними цінностями, але насправді, це твердження не є вірним. Країни класичної західної демократії сьогодні також трансформують свої базові цінності відповідно до вимог сучасного світу, але цей процес не є настільки кардинальним, як для країн східного типу.

Базові цінності свого часу стали одним з визначальних факторів формування національної держави і сьогодні вони відіграють також одну з провідних ролей в підтриманні існування сучасних держав, як таких. Національні держави в XXI столітті не зможуть функціонувати в повній мірі відокремлено одна від одної. Лише їх взаємодія та взаємний обмін можуть забезпечити функціонування усіх елементів суспільного життя. Глобалізаційні процеси розмивають кордони національних держав і деякі науковці висувають гіпотези стосовно руйнування інституту «національної держави», але, на нашу думку, це твердження є сильно перебільшеним. Адже саме національна держава, як політичне, економічне, суспільне і культурне утворення здатна забезпечити реалізацію потреб локальних суспільств з унікальними цінностями, характерними лише для них.

На меті нашого дослідження є аналіз впливу базових цінностей на національні держави сучасності та з'ясування ціннісних засад, що детермінують існування їх в глобалізованому світі. Розгляд можливих перспектив забезпечення стабільного функціонування національних держав в майбутньому використовуючи ціннісний ресурс наявний в державі є третьою провідною складовою дослідження.

Наукове обґрунтування проблематики базових цінностей суспільства, як детермінанти існування національної держави в даному випадку проводиться через, по-перше, уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження; по-друге, через дослідження поглядів провідних науковців сучасності на місце цінностей в політичній і соціальній системах; по третє, обґрунтування взаємозв'язку базових цінностей з національними державами сучасності і впливу цінностей на їх функціонування; по-четверте, пояснення перспектив наукового розвитку провідної проблематики дослідження в майбутньому.

Дослідженням проблематики базових цінностей суспільства і їх впливу на існування національної держави в зарубіжній науковій думці займалися М. Вебер та Ф. Фукуяма, а у вітчизняній – С. С. Бубнова, С. В. Пікалов, З. Ф. Самчук і Ю. Ж. Шайгородський.

Отже, аналіз зазначеної вище проблематики є доцільним розпочати з обґрунтування поняття цінностей. Цінності – це емоційно-образні узагальнення провідних соціокультурних орієнтацій, що визначають всі сфери життя людини. Це цінності суспільного ладу, спілкування, діяльності, самозбереження, цінності особистих якостей, а також загальнолюдські цінності. Вони визначають зміст існування індивіда, з чого випливає вся його мотивація (Philosophy. Textbook, 2001) [1, с. 566].

Для розуміння сутності поняття «базові цінності суспільства» є доцільним розуміння того, що таке «базові цінності» в цілому. Найбільш влучно це поняття пояснюється менеджеріальною парадигмою і визначається, як керівні принципи в групі, які спрямовують дії та поведінку її членів та закріплюють організаційну культуру і корпоративний дух (Determination of the basic values of the command) [2]. Тобто, базові цінності суспільства – це основні принципи суспільного життя, які через морально-етичні та правові засади впливають на життя суспільства та формуються в результаті еволюційних процесів розвитку суспільства.

В контексті політологічної спрямованості дослідження доцільним є визначення поняття політичних цінностей, як елементів політичної сфери, що становлять синтез індивідуальних, соціально-класових, національно-етнічних та загальнолюдських засад, які актуалізуються в контексті політичного життя держави. Ціннісне сприймання об'єктів політичного життя зумовлюється конкретно-історичними умовами розвитку держави, місцем особи, соціальної спільноти в системі певних економічних та соціально-політичних відносин, потребами та інтересами людини.

Сучасна національна держава є провідною формою політичної організації суспільства. Свого часу саме на її формування спричинили вплив базові цінності суспільства. Вона винила в результаті розпаду традиційних соціальних зв'язків та різкого підвищення мобільності населення в процесі розвитку товарно-капіталістичних відносин. В науковій літературі поняття національна держава визначається, як політично організоване в певних межах суспільство, яке утворилося внаслідок політичного самовизначення окремого етносу, що консолідується в політичну націю, здобуває незалежність і створює суверенну владу на своїй території (Political science. Kn.persha: Politics and Society. Prince. Two: State and Society, 2000) [3, с. 329]. В якості консолідуючого фактору може виступати два роди націй: етнічного та громадянського походжень. В контексті нашого дослідження актуальним є аналіз національних держав через призму націй громадянського походження, що в якості відправної точки має неетнічну ідеологію, а роблять акцент на ціннісну єдність громадян і наявність єдиної системи базових цінностей суспільства в державі (Political science: a brief glossary, 2001) [4, с. 61].

Ціннісний образ має складну та суб'єктивну структуру. Це втілення в свідомості індивідуального сприйняття соціокультурного досвіду, що здобутий людиною (Samchuk 2010, p. 10) [5, с. 10]. З. Ф. Самчук робить акцент на тому, що цінності є основним регулятором життя людини. Саме вони є смисловими компонентами світогляду в яких відображається соціальна динаміка, вловлюються і закріплюються актуальні тенденції суспільного життя. Відповідно створюється концентрована система цінностей характерних для індивіда і історичних умов, в яких він проживає.

Макс Вебер відводив ціннісній системі значне місце в своїх соціально-політичних дослідженнях, а також ввів в них культурологічну складову. Він визначав цінності, як фундамент мотивації поведінки людей та основу цілісності соціальної системи. Цінності, за М. Вебером, особливі для кожної історичної епохи та відображають

характерні для неї інтереси та установки. Ідеальні типи соціальної дії (ціннісно-раціональний, традиційний, афективний та ціле-раціональний), які описував М.Вебер базуються на цінностях засвоєних індивідом в ході соціального процесу. Наприклад, ціннісно-раціональний тип заключається в вірі в безумовну – естетичну, релігійну чи будь-яку іншу – самодостатню цінність певної поведінки незалежно від того до яких наслідків вона призведе (Gofman 2008, p. 123-125) [6, с. 123–125].

В контексті політико-економічної специфіки сучасних держав розглядав значення цінностей та культурних особливостей на політичну й економічну системи держави Ф. Фукуяма. В своїй праці «Довіра: соціальні чесноти та шлях до процвітання» він обґрунтував, що політико-економічна складова життя громадян сучасних національних держав пов'язана з умовами історичного розвитку політичної культури, ціннісної системи, релігії та традиційних інститутів, таких як сім'я, громадські організацій, держава. Цінності за Ф. Фукуямою обумовлюють функціонування держави та суспільних взаємозв'язків. Виходячи з особливостей культурного та ціннісного середовища країн світу встановлюються специфічні соціальні відносини й взаємодії між акторами суспільного життя (Fukujama 2004, p. 8-41) [7, с. 8-41].

Як одного з провідних сучасних українських дослідників впливу цінностей на політичне життя виділяють Ю. Ж. Шайгородського. В своїх працях він зазначає, що цінності та культурні особливості українців потребують актуалізації в суспільстві, адже саме вони є важливою детермінантою політичної поведінки громадянина. Саме з наявністю чіткої і загальнозасвоєнної ціннісної системи дослідник пов'язує здатність суспільства до трансформації відповідно до історичних реалій. Стабільним є суспільство в якому досягнуто консенсусу стосовно того, що таке цінність і визначені головні цінності, які в свою чергу слугують джерелом розвитку держави в період політичних трансформацій (Shajgorods'kij 2009, p. 89) [8, с. 89]. Ю. Ж. Шайгородський визначає цінності, як своєрідний культурний «код». Специфічність якого зумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему. Цей культурний «код» забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, нації, розвитку національної свідомості. Ціннісна «система ідентифікації» зберігає націю як носія унікального, самобутнього, лише їй притаманного. Національні цінності, на його думку, формувалися в залежності від історичних умов конкретної епохи розвитку (Shajgorods'kij 2010, p. 35) [9, с. 35].

Ще один український дослідник Пікалов С. В. в своїй роботі «Громадянська дія як складова демократичної трансформації політичної системи» зазначає, що формування активістської політичної культури в громадян країни та наявність можливості реалізації базових політичних прав та свобод напряму пов'язане з демократичними політичними цінностями (Pikalov 2011) [10].

Дослідження з соціальної психології також виділяють цінності, як невід'ємну складову життєдіяльності індивіда, як елемента соціального та політичного життя в державі. Російська дослідниця С. С. Бубнова характеризує систему цінностей, як найбільш значимі властивості особистості, що реалізуються і формуються шляхом закріплення найбільш прийнятних та адекватних способів поведінки (Bubnova 1998) [11]. Процес засвоєння індивідом базових цінностей суспільства відбувається не лише через механізм розуміння їх наявності в соціальному середовищі, а через актуалізацію цих цінностей для самого індивіда. Він має їх зрозуміти, прийняти і ввести в своє соціальне і особисте життя, як невід'ємну складову, що проявляється через без свідомі механізми.

Аналізуючи дослідження з проблематики розуміння цінностей в контексті політичного та соціального життя держави і суспільства можна зробити акцент на тому, що сучасна наукова спільнота відводить їм вагому роль. Базові цінності суспільства визначаються, як один з головних регуляторів розуміння індивідом моделі політичної системи і ідеологічної конструкції, що діє в державі. Базові цінності суспільства формують підґрунтя для функціонування національних держав в сучасному глобалізованому світі і реалізації своїх унікальних індивідуальних характеристик при взаємодії з іншими акторами міжнародного політичного життя.

Аналізуючи вплив базових цінностей на функціонування провідних національних держав сучасності ми розглядаємо дві протилежні ціннісні системи «східного» та «західного» типів. Демонструючи взаємозв'язок цінностей громадян з політичними системами США та Китаю ми прослідкуємо детермінуючу роль базових цінностей суспільства на функціонування національних держав в контексті історичного розвитку й сучасності.

Ліберально-демократична ціннісно-ідеологічна система досліджується нами на прикладі ліберальної держави з класичною демократією – Сполучені Штати Америки.

Сполучені Штати Америки сьогодні є однією з найрозвиненіших країн світу. Ця держава завоювала провідну роль для себе в міжнародному житті цілеспрямовано реалізуючи свої ідеологічні установки у внутрішній та світовій політиці. Американський континент став головним форпостом для поширення ліберальних та демократичних цінностей по всьому світу. На нашу думку, такий успіх обумовлюється наявністю єдиного ціннісного світосприйняття в американському суспільстві. Не дивлячись на значну багатоманітність громадян США усі вони продукують на суспільну діяльність та своє життя комплекс базових цінностей, що складається з індивідуалізму, свободи підприємництва, друку, релігії, совісті, вибору, вільних ринкових відносин, верховенства закону та правової держави, гордість щодо свого громадянства, незалежності кожного одне від одного та держави і відсутність патерналізму з боку держави.

Для того щоб коротко охарактеризувати головні ціннісні орієнтири американців достатньо процитувати найвідоміші у всьому світі вислови, які були вперше сформульовані саме в США «Час – це гроші» та «Бог піклується про тих, хто сам про себе піклується».

Схильність американців до індивідуалізму пояснюється історичним минулим перших переселенців Нового Світу вони свято вірили, що лише індивідуальна активність та прагнення до досягнення успіху здатні забезпечити людині повне розкриття здібностей та можливостей. Громадяни США зуміли побудувати могутню державу на принципі того, що добробут кожного окремого індивіда в сукупності дає добробут держави.

Ще в часи Конфедерації та при підписанні декларації незалежності були визначені основні орієнтири руху держави в зовнішній та внутрішній політиці. Американці гідно пишаючись своєю державою досягли стадії

домінування в світі та продовжують підтримувати його.

Свобода є, мабуть, найважливішою цінністю для американців. Вона була «затверджена» в суспільстві під час Громадянської війни та при ліквідації колоніальної залежності США від Британії та інших європейських держав. Американці зрозуміли, що лише спираючись на ринкові відносини регульовані законодавством та базовими цінностями між громадянином та державою можлива повноцінна взаємодія.

Правова держава та верховенство закону є також важливими регуляторами суспільно-політичного життя в США. Домінування принципу верховенства закону та правової держави пояснюється перш за все двома факторами:

– по-перше, обов'язковості відповідальності незалежно від соціального статусу або матеріального положення;

– по-друге, Конституція США незмінна більше двох століть і доповнена лише 27 поправок.

Тобто, в країні сформована усталена та реально функціонуюча правова база, яка слугує регулятором соціальних, економічних, політичних та інших відносин в суспільстві.

Одним з найважливіших регуляторів ціннісної системи США з часів перших переселенців був протестантизм. Ця релігійна система спрямовувала активність громадян нової держави в напрямку колективної взаємодії у рамках релігійної общини і створила підґрунтя для формування системи ринкових відносин, вільного підприємництва та громадянського суспільства (Ivanova 2012) [12].

В своїй праці «Протестантська етика та дух капіталізму» М. Вебер пов'язував ціннісну систему американців з релігійними принципами протестантизму і визначав, що умови в яких опинилися протестанти в Новому світі обумовили формування в них особливого типу політичної культури підприємця. Результатом впливу протестантського світогляду на індивідів став розвиток особистої відповідальності, поваги до закону, норм та правил встановлених в суспільстві, окремій релігійній общині, прагнення особистого розвитку і досягнення успіху в підприємництві та інновацій (Veber 1990) [13].

Незалежність своєї країни, громадянина від держави та демократичність державного ладу є пріоритетними напрямками для американського суспільства. Ще батьки засновники Конституції США робили акцент на тому, що для забезпечення функціонування процвітаючої країни необхідно реалізовувати комплекс демократичних принципів, що забезпечать легітимність влади і задоволеність нею суспільства: принцип розподілу влади, створення системи стримувань та противаг, віра в те, що людина здатна жити дотримуючись законів, якщо закони задовольняють її добробут та не утискають права людини (The Federalist: Political Essays A. Hamilton, J. Madison and John Jay, 1994) [14].

Справедливість вищезазначених тез прослідковується при аналізі інаугураційної промови колишнього президента США Дж. Буша-молодшого (а інаугураційна промова за своєю суттю відображає соціальне замовлення суспільства на найближчі роки). Ним була приділена найбільша увага таким цінностям: прагнення до протистояння тиранії (27,5 %); незалежність (17,3 %); спрямованість у майбутнє (15,9 %), доброчинність (11,7 %) та демократія (5,3 %) (Vasilenko, Morozova 2008, p. 26) [15, с. 26].

Наявність громадянського суспільства, як середовища соціальної та ціннісної адаптації людини в соціумі починає відігравати найважливішу роль в західних країнах. Ідеал епохи Просвітництва активне та діюче громадянське суспільство, що має важелі впливу на владу є невід'ємним атрибутом держав з класичною демократією (Civil society: the origins and the present, 2006) [16, с. 59].

Сполучені Штати Америки вже більше двох сотень років невідступно слідують статтям Конституції створеної батьками засновниками країни. В ній відображені головні прагнення американської нації: прагнення до індивідуального успіху, справедливої держави, яка не допомагає, але й не заважає людині, верховенства закону над будь-якими іншими статусними або матеріальними аспектами, принципів розподілу влади та демократичного державного устрою. Дотримуючись цієї ціннісної схеми Сполучені Штати Америки вийшли на рівень світового лідерства і на сучасному етапі активно експортують свої цінності всьому світу.

Протилежною до американської ціннісної системи є традиціоналістка ціннісна система східного типу Китаю. Сучасний Китай останнім часом досяг високого рівню розвитку індустріальної та соціальної сфери зберігши традиційний уклад життя та модернізувавши ідеологічну основу конфуціанства відповідно до вимог епохи.

Китайська цивілізація завжди функціонував відокремлено від усього іншого «не східного світу». Усі прагнення західної цивілізації подарувати блага прогресу відсталому Сходу відторгалися, як непотрібна допомога. Наприкінці XX ст. на початку XXI ст. інтеграція східних країн до світової спільноти та ринку супроводжується культурною та ідеологічною анексією з боку Заходу, що в свою чергу спричинило порушення в звичному функціонуванні суспільного ладу східного типу і реставрації традиційних конфуціанських цінностей.

На сьогодні конфуціанство, як і 2500 тис. рр. тому залишається провідною ціннісною та ідеологічною системою Китаю та регламентує закони суспільного життя. Філософські основи конфуціанства, що виражені в терпимості, милосерді, «звичці серця» обумовлюють його багатоманітність та адаптивність до різноманітних соціальний груп, сфер життя та суспільних формацій. Конфуціанство одна з найдавніших ідеологій світу, що нині діє в сучасних державах (Tu Vjejmin 2012, p. 7) [17, с. 7].

Конфуціанство стверджує в суспільній свідомості пріоритетні цінності: рівність, співчутливість, ввічливість, обов'язок, домінування взаємозв'язків між людьми над індивідуалізмом (Tu Vjejmin 2012, p. 11) [17, с. 11]. Ось головні опори сучасного конфуціанського вчення. На перший погляд здається, що в сучасному раціональному, індивідуалістичному та глобалізованому світі вони є не актуальними, але не зважаючи на цей факт вони активно культивуються азіатським суспільством і реалізуються в практичній сфері життя.

Конфуціанський тип світогляду є універсальним для Китаю. Луїза Хенкін проводить паралель в цьому аспекті між конфуціанськими азіатськими цінностями та цінностями епохи Просвітництва зазначаючи, що вони є традиційними перші для Сходу, останні для Заходу (Henkin 1997, p. 19) [18, с. 19].

Едвін Рейшауер в своїй праці «Китайський світ в перспективі» акцентував увагу: «В народів Східної Азії є певні загальні риси, – такі як групова солідарність, акцент на ролі держави, чудові організаційні здібності, сильна робоча етика та неймовірне прагнення до

отримання освіти. Саме ці якості дозволили японцям с безпрецедентною швидкістю вирости з маленької нерозвинутої нації, якою вона була в середині XIX ст., до однієї з головних індустріальних імперій на початку XX ст., а потім – і до супердержави сучасності» (Edwin 1973, p. 95) [19, с. 95]. На його думку, китайці реалізуючи свій потенціал на повну потужність дуже швидко перетворять свою країну на одного з світових лідерів не лише росту економічного потенціалу, а й усіх граней соціального, політичного та інших сфер життя.

Китайська держава розвиваючи свій економічний, політичний та соціальний потенціал спроектувала конфуціанські цінності на сучасний світ з усіма його модернізованими сферами, як держави, так і економіки. В цьому аспекті виділяється декілька пріоритетних напрямків. Перший напрямок – це держава, що сприймається, як контролююча та регулююча інституція. В економічних та ринкових відносинах вона не відіграє найважливішу роль, але вплив все одно залишається сильним через забезпечення «турботи» по відношенню до громадян.

Другим напрямком можна визначити закон. Він має створюватися на фундаментальному базисі людських звичаїв в сфері спілкування, лише культивування доброчинності може сприяти формування примату закону в китайському суспільстві.

Третій фундаментальний напрямок – це сім'я. Вона є основою суспільства, це те першоджерело, з якого виходять базові цінності та формулює установки яких людина дотримується протягом життя. Ф. Фукуяма робив акцент на тому, що для Китаю характерним є домінування сімейних відносин у всіх сферах життя починаючи від міжособистісних до економічних (Fukujama 2004, p. 45- 60) [7, с. 45–60].

Четвертий напрямок громадянське суспільство – тісно пов'язаний з сім'єю. Громадянське суспільство східного типу базується на взаємодії між сім'єю та державою і представляє собою систему культурних інститутів-посередників між приватним та публічним та дозволяє громадянському суспільству створити різноманітні ресурси для забезпечення людського благополуччя.

Як останній артикульований нами пріоритетний напрямок визначаємо освіту. Вона має виконувати функцію підвищення культурного та духовного рівнів розвитку людини та сприяти самовдосконаленню, яке в свою чергу є головним ресурсом розвитку людської цивілізації.

Роль держави-батька в конфуціанському Китаї є пріоритетною і сьогодні, не лише в стародавні часи. Звісно, механізми самокерованого ринку проникли в сучасну китайську систему, але роль держави досі залишається сильною. Політичне керівництво здійснює ефективне втручання в ринкові механізми. Зазвичай держава відіграє роль важеля, необхідного для стабільності ринку, як на внутрішньодержавному рівні, так і на міжнародному.

Конфуціанська традиція зберегла своє значення для економіки, соціальної структури та патерналістського державного ладу. Конфуціанська політична ідеологія забезпечила величезний ідеологічний ресурс для Китаю на початкових стадіях його розвитку та зберігається й на сьогодні.

В конфуціанській системі цінностей ми спостерігаємо примат держави та колективу над індивідуальним прагненням особистості. Саме ціннісний ресурс цієї ідеології створив міцну платформу для формування розвиненої китайської цивілізації. Конфуціанські цінності: рівність, співчутливість, ввічливість, обов'язок, примат міжособистісних взаємовідносин та патерналістської держави створюють платформу для розвитку Китаю не руйнуючи традиційну систему і цінності та досягаючи високого рівня економічного розвитку.

Ціннісне підґрунтя конфуціанства та збереження унікальної ідентичності Китаю створює основу модернізаційних стратегій розвитку, що базуються на фундаментальних цінностях китайців.

Ціннісна сфера суспільства здійснює вплив на функціонування держави. Її усталеність та охоплення більшості громадян забезпечує стабільний розвиток держави своїм унікальним шляхом.

Для громадян Китаю характерними є традиційність, прагнення патерналістського відношення до них з боку держави, рівність, співчутливість, ввічливості, примату міжособистісних взаємозв'язків над індивідуалізмом.

Західний тип світогляду формує в людини цінності, які пов'язані із особистим успіхом, індивідуалізмом, ринкових відносин, домінування культу свободи особистості, громадянської відповідальності перед суспільством та правової держави.

Ціннісне підґрунтя сучасних національних держав в світі є різним, але акцент треба зробити не на їх загальній всесвітній універсальності, а на їх унікальності для певної територій та суспільних груп, які до цієї території належать. Цінності є одним з важливих факторів, що обумовлюють ефективне функціонування держави. Вони запобігають розвитку масових протиріч в суспільстві та детермінують поступальний розвиток країни.

Ефективність ціннісної платформи є оптимальною в ситуації коли вона сформувалася на базі цінностей характерних для суспільства. Формування цих цінностей відбувається в результаті історичного розвитку держави та пов'язане з політичною культурою регіону та приналежністю до певної політичної нації.

Тобто, цінності сформовані в суспільстві спричиняють вплив на розвиток та умови існування національної держави. Національна специфіка обумовлює унікальність нації. Прогрес усіх сфер функціонування держави можливий із врахуванням цих особливостей. Побудова стратегій розвитку країни має орієнтуватися не на глобалізаційні цінності та «чужий» досвід. А має адаптуватися до тих цінностей та специфіки, які є в окремій національній державі.

Глобалізація стирає кордони між країнами і в багатьох сферах життя світ вже є єдиним. Але не можна заповнювати всесвітню ціннісну сферу лише якимось одними цінностями. Адже вони можуть бути характерні одній групі, а іншій ні. Національна держава сьогодні є найефективнішим політичним актором міжнародного життя і глобалізаційні процеси не вивели на суспільство до повної однорідності. Цінності кожної держави є унікальними і в процесі її функціонування і розбудови вони обов'язково мають враховуватися.

Бібліографічні посилання

1. Філософія. Підручник / За загальною редакцією Горлача М. І., Кременя В.Г., Рибалка В. К. – Харків: Консум, 2001. – 672 с.

2. Определение базовых ценностей команды [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sd-company.su/article/team_management/basic_values_team

3. Політологія. Кн.перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і суспільство / А. Колодій, В. Харченко,

Л. Климанська, Я. Космина. – Київ: Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. – 584 с.:іл.

4. Политология: краткий словарь / Н. А. Босенко, В. Г. Доманов и др.; ред. В. Н. Коновалов. – : Феникс, 2001. – 447 с.

5. Самчук З. Ф. Генеалогія і архітектоніка ціннісної сфери суспільної дійсності / З. Ф. Самчук // Наукові записки ІПІЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України 2010. – №5. – с. 8–32.

6. Гофман А. Б. Традиционное или рациональное? Интерпретация традиции в творчестве М.Вебера / А. Б. Гофман // «Социс». – 2008. – №4. с. 120–129

7. Фукуяма Ф. «Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию» Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. — 730.

8. Шайгородський. Ю. Ціннісні трансформації в період суспільних змін / Ю. Шайгородський // Соціальна психологія. – 2009. – №3. с. 86– 94.

9. Шайгородський. Ю. Ціннісний вимір політичних реалій / Ю. Шайгородський // Наукові записки ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2010. – №5. – с. 33 –40.

10. Пікалов С. В. Громадянська дія як складова демократичної трансформації політичної системи: Автореф. дис. канд.пол.наук: 23.00.02. / С. В. Пікалов – Дніпропетровськ., 2011. – 304 с.

11. Бубнова С. С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система / С. С. Бубнова – М., 1998. – 218.

12. Иванова Е. А. Протестантизм в США: анализ теоретических и эмпирических исследований американских социологов религии конца XX – начала XXI века: Автореф. дис. канд.соц.наук: 22.00.01. / Е. А. Иванова. – М., 2012. – 188.

13. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990.

14. Федералист: Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Литера», 1994.

15. Василенко К. М. Американський та український президентський дискурс: порівняльний аналіз / К. М. Василенко, І. І. Морозова // Актуальні проблеми сучасної лінгвістики та методики викладання іноземних мов в дослідженнях студентів. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – Вип.4. – с. 20 –35

16. Гражданское общество: истоки и современность / Науч. ред. проф. И. И. Кальной, доц. И. Н. Лопушанский. 3-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 492 с.

17. Ту Вэймин. Подъем «конфуцианской» Восточной Азии: истоки и исторический смысл / Вэймин Ту // Полис. – 2012. – №1. – с. 7–25.

18. Henkin L. «Postscript» – Confucianist and Human Rights. / L. Henkin – N.Y.: Columbia University Press. – 1997.

19. Edwin O. Reischauer. Toward the 21st century: education for a changing world / O. Edwin – N.Y.: 1973, Knopf, 195 p.

Цвяткова Т. І. Базовые ценности как детерминанта существования национального государства

Проведен анализ понятия базовые ценности общества и составляющих его частей, которые являются основными для понимания его. Исследовано влияние, которое осуществляется базовыми ценностями характерными для граждан современных национальных государств на модель политического взаимодействия. Установлено взаимосвязь между базовыми ценностями граждан Соединённых Штатов Америки и Китая и существующими в этих государствах политическими системами и функционированием их.

Ключевые слова: ценности, базовые ценности, базовые ценности общества, политические ценности, государство, национальное государство, западные ценности, восточные ценности, индивидуализм, коллективизм.

Tsviatkova T. I. Basic values as determinant of nation state existence

Analysis of concept of basic values of society and components of its parts, which are fundamental for its understanding was carried out. The influence on political interaction model, which is implemented by basic values typical for citizens of modern nation states was examined. The interaction between basic values of The US citizens and Chinese citizens and existent state political systems in these countries and their functioning was established.

Keywords: values, basic values, basic values of society, political values, state, nation state, western values, eastern values, individualism, collectivism.

References

Bubnova S. S., 1998. *Cennostnye orientacii lichnosti kak mnogomernaja nelinejnaja sistema* [Value orientations as a multidimensional nonlinear system], M.

Edwin O., 1973. *Reischauer. Toward the 21st century: education for a changing world*, Knopf, N.Y.

Federalist: Politicheskie jesse A. Gamil'tona, Dzh. Mjedisona i Dzh. Dzheja [The Federalist: Political Essays A. Hamilton, J. Madison and John Jay], 1994. Izdatel'skaja gruppa Progress –Litera publ, M.

Fukujama F., 2004. *Doverie: social'nye dobrodeteli i put' k procvetaniju* [Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity], OOO «Izdatel'stvo AST»: ZAO NPP «Ermak» publ, M.

Filosofija. Pidruchnik [Philosophy. Textbook], 2001. Konsum, H.

Gofman A. B., 2008. 'Tradicionnoe ili racional'noe? Interpretacija tradicii v tvorchestve M.Vebera' [Traditional or rational? The interpretation of tradition in the works of Max Weber], *«Socis» publ*, №4, s. 120–129

Grazhdanskoe obshhestvo: istoki i sovremennost' [Civil society: the origins and the present], 2006, Izdatel'stvo R. Aslanova «Juridicheskij centr Press» publ, SPb.

Henkin L., 1997. *«Postscript» – Confucianist and Human Rights*, Columbia University Press publ, N.Y.

Ivanova E. A., 2012. *Protestantizm v SShA: analiz teoreticheskih i jempiricheskih issledovanij amerikanskih sociologov religii konca XX – nachala XXI veka: Avtoref. dis.* [Protestantism in the United States: an analysis of theoretical and empirical studies of American sociologists of religion the end of XX – beginning of XXI century: Author. dis.], M.

Opredelenie bazovyh cennostej komandy [Determination of the basic values of the command], viewed: http://www.sd-company.su/article/team_management/basic_values_team

Politologija: kratkij slovar' [Political science: a brief glossary], 2001, Feniks publ.

Politologija. Kn.persha: Politika i suspil'stvo. Kn. druga: Derzhava i suspil'stvo [Political science. Kn.persha: Politics and Society. Prince. Two: State and Society], 2000, El'ga-N, Nika-Centr publ, Kiïv.

Pikalov S. V., 2011. *Gromadjans'ka dija jak skladova demokratichnoï transformaciï politichnoï sistemi: Avtoref. dis.* [Civil action as part of the democratic transformation of the political system: Author. dis.], Dnipropetrovs'k.

Samchuk Z. F., 2010. *Genealogija i arhitektonika cinnisnoï sferi suspil'noï dijsnosti* [Genealogy and architectonics value sphere of social reality], Naukovi zapiski IPIEND im. I.F.Kurasa NAN Ukraïni [Scientific Notes IPIEND them. I. F. Kurasa National Academy of Sciences of Ukraine], №5, pp. 8–32.

Shajgorods'kij Ju., 2009. 'Cinnisni transformaciï v period suspil'nih zmin' [The value in the period of transformation of social change], *Social'na psihologija* [Social psychology], №3, pp. 86– 94.

Shajgorods'kij Ju., 2010. 'Cinnisnij vimir politichnih realij' [Value dimension of political realities], *Naukovi zapiski* IPIEND im. I.F.Kurasa NAN Ukraïni [Scientific Notes IPIEND them. I.F.Kurasa National Academy of Sciences of Ukraine], №5, pp. 33 –40.

Tu Vjejmin., 2012. 'Podem «konfucianskoj» Vostochnoj Azii: istoki i istoricheskij smysl' [The rise of «Confucian» East Asia: the origins and historical significance], *Polis*, №1, pp. 7–25.

Vasilenko K. M., Morozova I. I., 2008. 'Amerikans'kij ta ukraïns'kij prezidents'kij diskurs: porivnjal'nij analiz' [American and Ukrainian presidential discourse: a comparative analysis], *Aktual'ni problemi suchasnoï lingvistiki ta metodiki vikladannja*

inozemnih mov v doslidzhennjah studentiv [Problems of modern linguistics and methods of teaching foreign languages in the studies of students], HNU im. V. N. Karazina, Vip.4, pp. 20–35, Harkiv.

Veber M., 1990. *Protestantskaja jetika i duh kapitalizma* [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism], Izbrannye proizvedenija [Selected Works], Progress publ, M.

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 329:316.77

В. І. Чебаник

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

ВПЛИВ ОБЛАСНИХ ОСЕРЕДКІВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ БУКОВИНИ ТА ЗАКАРПАТТЯ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ РЕГІОНІВ (2002-2012 рр.)

У статті зроблено спробу визначити та охарактеризувати рівень впливу обласних політичних партій Закарпаття та Буковини на регіональну політику цих областей упродовж 2002–2012 рр. Автором проаналізовано участь місцевих осередків політичних партій у суспільно-політичному житті цих регіонів. Доведено, що дієвість регіональних партійних осередків активізувалася здебільшого під час передвиборчих перегонів.

Ключові слова: політичні партії, обласні осередки, західні регіони, Закарпаття, Буковина.

Політичні партії на сучасному етапі відіграють дедалі більш помітну роль у суспільно-політичному розвитку не тільки всієї країни, а й кожного її регіону зокрема. З огляду на це актуальним залишається дослідження впливу обласних осередків політичних партій на суспільно-політичне життя Закарпатської та Чернівецької областей – багатонаціональних прикордонних регіонів, де місцева влада прагне враховувати у своїй діяльності інтереси як титульної нації, так і всіх меншин (Burdjak, Rotar 2008, p. 49) [7, с. 49].

Дослідження ролі політичних партій у парламентських, президентських та місцевих виборах, регіональні особливості структурування партійного простору зазначених регіонів, їх електоральної специфіки здійснено А. Круглашовим (Kruglashov A.) [12], В. Бурдяк (Burdjak, Veren'ko 2007) [6], Ю. Остапцем (Ostapec' 2003; Ostapec' 2009) [16; 17], М. Токарем та інш. Однак поза увагою дослідників залишається політологічний аналіз впливу обласних осередків політичних партій Буковини та Закарпаття, – регіонально подібних областей на суспільно-політичне життя зазначених адмністративно-територіальних одиниць. Тому дана стаття має на меті визначити рівень впливу облосередків політичних партій на регіональну політику цих західних областей й розглянути участь політичних партій у суспільно-політичному житті упродовж 2002–2012 років.

На сучасному етапі партії стають головним суб'єктом формування державної політики, визначення стратегії розвитку регіонів, відповідальними за стабільність демократичних засад та свобод громадянина (Primush 2008) [20, с. 16]. Водночас це ставить перед політичними партіями завдання розбудови регіональної політичної мережі, а також артикуляції та агрегування інтересів територіальних спільнот (Bekeshkina 2001, p. 41) [3, с. 41]. Тому, чим дієвішими є партійні організації у межах відповідної адміністративної одиниці, тим сильніший вплив партій на суспільно-політичне життя краю, регіональну політику. Варто зазначити, що обласні партійні осередки покликані представляти в органах влади консолідовані регіональні інтереси (Kukarcev 2008, p. 87) [13, с. 87]. Тому вони мають керуватися розробленими конкретними програмами дій, в яких чітко би відзеркалювалися проблеми громадян регіону і визначилися способи їх вирішення.

Упродовж 2002–2012 рр. під впливом парламентських й місцевих виборів, президентських кампаній партійна конфігурація в Закарпатській та Чернівецькій областях суттєво змінювалася. Відповідно, регіональні організації політичних партій в цих адмністративно-територіальних одиницях проявляли свою активність залежно від багатьох факторів. Додамо, що у закарпатському та чернівецькому соціумах відбивалися тенденції, притаманні загальноукраїнським процесам і разом із тим проявлялися регіональні особливості.

Так, приміром, напередодні парламентських виборів 2002 р. найбільш впливовими осередками в зазначених регіонах були: «Наша Україна», СДПУ(о), БЮТ. Найвищий рейтинг популярності мав виборчий блок «Наша Україна», відповідно його підтримало 36,6 % населення Закарпаття та 46,3 % – Буковини (Ostapec' 2009) [17, с. 225–227; 21]. Стабільним залишалося позиційне місце лівих сил, які мали 4,04 % підтримки в Закарпатській області і 10,9 % в Чернівецькій області (State Archives of Transcarpathian Region, District polling stations for the election of people's deputies) [1, оп. 2, од. зб. 10, арк. 105; оп. 2. од. зб. 79, арк. 228]. Варто погодитися із науковцями, що комуністи у зазначений період практично втратили вплив на суспільно-політичне життя регіонів. Обласні осередки СПУ, СелПУ, виборчого блоку Н. Вітренко майже не проявляли ніяких соціальних ініціатив, а тому поступово втрачали своїх прихильників (Ostapec' 2003, p. 181) [16, с. 181].

Щодо вищеперелічених політичних партій, то підкреслимо, що вони намагалися артикулювати та агрегувати регіональні політичні інтереси у вигляді певних програмних вимог у контексті підготовки до президентської кампанії 2004 р. Обласні осередки політичних партій масових акцій не проводили, а в основному займалися внутріпартійною роботою. У зазначений період більше 30 % від усіх зареєстрованих обласних орагнізацій політичних партій існували де-юре, однак де-факто себе ніяк не проявляли. Зокрема, до цієї когорти можна віднести «Молоду Україну», Партію захисників Вітчизни, Партію соціального захисту, Українську партію справедливості, Українську християнсько-демократичну партію та «Християнсько-ліберальний союз» (Departmental archives of the Transcarpathian Regional State Administration) [2, оп. 23, спр. 5, арк. 2].

У наступні два роки (2003–2005 рр.) найбільш згуртованою і організаційно міцною на Закарпатті та Буковині були обласні організації СДПУ(О). Вони нараховували відповідно 22–24 обласні, міські, районні організації, й зареєстровані у всіх районах цих областей та містах обласного підпорядкування (Political parties in Ukraine: Information reference edition) [19, с. 262-269; 400 - 407]. Організаційну згуртованість у регіонах проявляли обласні організації НДП, ВПО «Жінки за майбутнє», партії «Демократичний союз» та ВО «Батьківщина» (Departmental archives

of the Transcarpathian Regional State Administration) [2, оп. 23, опр. 9 арк. 2; спр. 8, арк. 3; 18].

Упродовж 2005 р. на Буковині тривала підготовча робота по створенню політичного об'єднання опозиційних сил. З цією метою у вересні 2005 р. у м. Сокиряни відбулося спільне засідання районних організацій Партії Регіонів, СДПУ(о), КПУ, ПСПУ та громадських об'єднань «Союзу радянських офіцерів», «Союзу жінок-трудівниць», «За майбутнє дітей України» та «Спілки воїнів-інтернаціоналістів «Шураві» (Socio-economic and political portrait of the Chernivtsi region and Chernivtsi) [26].

У той же час на Закарпатті активізувала свою діяльність громадсько-політична організація – Закарпатське Народне об'єднання (ЗНО) (голова – В. В. Химинець), яке було створене ще у 1993 р. і тривалий час про себе нічим не заявляло. Головна мета його діяльності – об'єднання громадян для задоволення та захисту їх соціальних, економічних, національно-культурних товариств. До ЗНО увійшли дієві громадські організації, які прагнули визначити способи посилення впливу на розвиток суспільно-політичної активності в регіоні (Departmental archives of the Transcarpathian Regional State Administration) [2, оп. 23, спр. 9, арк. 19]. Проте конкретних результатів ЗНО не досягло.

Підкреслимо, що в зазначений період при Чернівецькій облдержадміністрації функціонувала політична консультативна рада, до якої входили представники політичних партій. Перелік тем для обговорення затверджувався головою ОДА за погодженням із лідерами політичних організацій. Однак, пропозиції та рекомендації щодо здійснення тих чи інших напрямів регіональної політики в області, як правило, лідерами обласних організацій політичних партій не подавалися до органів виконавчої влади (Socio-economic and political portrait of the Chernivtsi region and Chernivtsi) [26].

На Закарпатті такої політичної ради не існувало, тому про доцільність її створення на обласному рівні, до якої б входили керівники виборчого блоку Віктора Ющенка «Наша Україна», місцевого осередку партії «Батьківщина», СПУ та КПУ, громадсько-політичні організації, що симпатизують опозиційним силам на Закарпатті, висловилися представники обласних осередків політичних партій на спільній зустрічі (Opposition political parties Transcarpathia act in concert) [15, с. 2].

Набувши відповідного досвіду виборчої боротьби, окремі політичні партії стали ініціаторами змін у виборчому законодавстві. Коли в січні 2006 р. розпочався процес висунення місцевими організаціями політичних партій списків кандидатів у депутати міських, районних рад, кандидатів у депутати сільських, селищних рад, у зазначених регіонах проходили обласні, міські, районні партійні конференції, збори. У цей період у публічній політиці Чернівеччини та Закарпаття найбільш активними були НСНУ, ВО «Батьківщина», СПУ, КПУ, Українська народна партія, НРУ, Народна партія (Литвина), СДПУ(о), Партія регіонів (Departmental archives of the Transcarpathian Regional State Administration) [2 оп. 3, спр. 2, арк. 2; 22]. Вони мали достатньо розгалужену структуру, прагнули брати участь у регіональних заходах та частково ініціювали їх проведення. Слід додати, що традиційними для парторганізацій регіону була наявність громадських приймалень. У цьому плані значний досвід мали обласні організації СДПУ (о).

Варто акцентувати і на тому, що в зазначений період досить помітно активізувалися політичні комунікації партійних осередків із виборцями. З метою збільшення чисельності своїх прихильників регіональні осередки активніше прагнули представити свій власний інтерес як інтерес ширшого кола громадян, активніше використовували ЗМІ, піар-акції, практикували зустрічі з виборцями тощо.

Приміром в Чернівецькій області прослідковувалася динаміка розвитку партійних структур. Особливо швидкими темпами зростала чисельність ВО «Батьківщина». Окрім того, зменшився вплив Соціалістичної партії в регіоні (за виключенням Новоселицького району), активізувалася діяльність Народної Самооборони, Нашої України, Партії регіонів (особливо в румуномовних селах області та м. Чернівцях) (Burdjak, Veren'ko 2007, p. 87) [6, с. 87].

Для зазначеного періоду функціонування обласних осередків політичних партій Закарпаття та Буковини характерними формами участі в регіональній політиці стали проведення одноразових маніфестацій, пікетувань як засобів для привернення до себе уваги виборців, а також оприлюднення публічних заяв з оцінкою ситуацій в Україні і в регіонах загалом, збори підписів на підтримку тієї чи іншої пропозиції.

Спільною рисою у діяльності місцевих осередків політичних партій було те, що вони, як правило, віддавали перевагу не системній партійній роботі, а ситуативним формам комунікації як з органами влади, так і з громадянами. Приміром, 25 березня 2005 р. Чернівецька обласна організація СДПУ(о) організувала масове пікетування Чернівецької міськради, протестуючи проти планів підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги. Вже наприкінці жовтня нею було розпочато збір підписів серед студентів за підвищення розміру стипендії до прожиткового рівня та проти впровадження Болонської системи без її адаптації до українських умов (Regionalni political organizations in the Chernivtsi region) [22]. У вересні цього ж року активісти Партії регіонів розповсюджували текст Меморандуму порозуміння між владою і опозицією та свої листівки.

На Закарпатті Рахівською районною організацією ВО «Батьківщина» у січні 2006 р. організовано пікетування районного штабу Партії регіонів під гаслами «Сепаратизму – ні!», під час якої акцентувалася увага на збереженні територіальної цілісності України (Departmental archives of the Transcarpathian Regional State Administration) [2, оп. 23, спр. 10, арк. 6]. А Ужгородській СПУ вдалося протидіяти закриттю Палацу дитячої і юнацької творчості (Doktor 2006, p. 2) [9, с. 2].

Окрім того, обласні організації політичних партій у цих районах активно реагували на непопулярні кадрові призначення. Приміром, тоді ж було проведено серію акцій протесту щодо запропонованих кандидатур на посади голів райдержадміністрації у Вижниці, Хотині, Сокирянах Чернівецької області. Це певною мірою змусило врахувати пропозиції політичних партій.

Позитивно, що з урахуванням реалій політичної ситуації між регіональними осередками провідних політичних партій зберігалися конструктивні відносини.

Однак попри це, обласні осередки політичних партій продовжували залишатися представництвами їх центрального партійного керівництва. Суміщення посади голів облдержадміністрацій і їх же керівництво обласними організаціями, звичайно ж, надавало перевагу окремій політичній партії (в даному випадку НУНС). І варто погодитися з твердженням А. М. Круглашова, що

таке явище не йшло на користь ані партії, ані тогочасній владі (Kruglashov A.) [12].

Упродовж даного періоду в областях реалізовувалося чимало загальнорегіональних програм, ініційованих політичними партіями та прийнятих обласними радами Буковини та Закарпаття. Зокрема, до таких можна віднести програми розвитку охорони здоров'я «Здоров'я буковинців», програму розвитку освітніх закладів, програму розвитку житлового будівництва на селі в Чернівецькій області. Проте, для реалізації переважної більшості із них в обласних бюджетах не вистачало коштів. Тому в середньому фінансування цих програм здійснювалося на 40–60 % від потреби і таким же був рівень їх виконання. До того ж продовжувала існувати й політична проблема реалізації тих чи інших загальнорегіональних програм. Так, при змінах голів облдержадміністрацій такі програми переглядалися або переписувалися заново і на їх нове затвердження витрачався додатковий час (Kolodij 2002) [11].

Однак населення зазначених регіонів обирало не стільки регіональні партійні програми, скільки конкретних лідерів партій. Представниками лідерських партій («Народний Союз Наша Україна», ВО «Батьківщина», СПУ, КПУ, ПР) в цих областях ставали переважно приватні підприємці, банкіри, які прагнули здебільшого або лобіювати власні інтереси, або ж скористатися нормою про недоторканість депутатів (Jurijchuk 2008) [29].

Це суттєво вплинуло на низьку результативність участі обласних осередків політичних партій у регіональній політиці. Вагомими підтвердженнями цьому є те, що не підготовлено керівників-фахівців для реалізації власної політичної сили. Тому складається враження, що для більшості партій основною метою було досягнення перемоги на виборах, а вже далі – формальна присутність у представницьких органах влади.

Натомість у програмних документах та пропонованих заходах обласних осередків політичних партій спостерігалася популістські твердження. Така поведінка сформувалася через відсутність для більшості обласних осередків сталого електорату. Приміром, осередок політичної партії «Народний союз «Наша Україна», який зорганізувався під час помаранчевої революції у 2006 році, метою своєї діяльності оголосив цілковиту підтримку усіх реформаторських кроків глави держави та його програми «Десять кроків назустріч людям» (Semenchuk 2006) [24]. І хоча кандидатами в депутати до Чернівецької обласної ради від цієї політичної сили було розроблено проект такої ж регіональної програми, проте вона не була реалізована через відсутність необхідного фінансування.

Аналогічні тенденції прослідковуються і в програмах БЮТу, «Сильної України». Зокрема, у своїй передвиборчій програмі 2007 р. БЮТ на загальнодержавному рівні передбачав «…звірити законодавчу базу Україну з вищими духовними цінностями, об'єднати українську націю, свідомо роз'єднану, ошукану, зраджену безвідповідальною владою чужинців…» (The electoral program «Electoral Bloc of Yulia Tymoshenko») [18]. Цю ж тезу можна знайти у програмних документах регіональних представництв БЮТу в Закарпатській та Чернівецькій областях. Зазначене підтверджує, що місцеві осередки політичних партій дублювали програмні завдання центрального керівництва на місцях, і зовсім не планували конкретних дієвих завдань, що стосувалися б суспільно-політичного життя визначених регіонів.

Крім того, як і в інших регіонах, в зазначених областях України партійні осередки не виражали інтереси великих соціальних груп, тим більше вони не могли запропонувати ефективних вирішень найважливіших регіональних питань. Це, звичайно, зменшувало їх відповідальність перед виборцями. Відповідно – зростало несприйняття значною частиною місцевого населення як осередків політичних партій, так і політичних партій, відповідно. Така обмеженість соціальної бази місцевих осередків політичних партій певною мірою ставила під сумнів їхню спроможність вирішувати суспільні регіональні завдання (Kolodij 2002, p. 10) [11, с. 10].

Додамо, що цільові інформаційні кампанії, ініційовані БЮТ на НУНС сприяли переманюванню значної кількості електорату, і, зокрема, соціалістів та комуністів. Щодо останніх, то варто підкреслити, що досить часто представники цієї партії робили власний піар у місцевих ЗМІ, ігноруючи водночас виборчу кампанію партії, проводячи час від часу одноразові заходи. Приміром, влітку 2007 р. закарпатським осередком КПУ було зініційовано збір підписів під вимогою «Закарпаттю – демілітаризований статус» (Migovich 2012, p. 220) [14, с. 220].

Піар-кампанії інших партій Закарпаття та Буковини здебільшого залишалися несистемними, досить локальними й ситуативними. Кожна з лідируючих партій (ВО «Батьківщина», Партія регіонів) широко пропагувала виконання стратегічних завдань регіональної політики. Зокрема, зазначене стосується реалізації інституційних умов для регіонального розвитку, підвищення конкурентноспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу, забезпечення розвитку людських ресурсів і міжрегіонального співробітництва. Разом з тим у їхніх передвиборчих програмах критикувався популізм «помаранчевих демагогів» і натомість запевнялося про системність реформ, компетентність та результативність діяльності партій (Britjuk O.) [4].

Порівняно значну частину електорату вдалося привернути на свій бік обласним осередкам громадської організації «Фронт змін», які одразу ж після створення у березні 2009 р., стали активними учасниками громадського та політичного життя Буковини та Закарпаття. Вже в листопаді 2009 р. обласними управліннями юстиції було зареєстровано територіальні організації політичної партії «Фронт змін», яка прагнула під час виборчої кампанії 2010 р. «…отримати підтримку людей, зайти у владу, довести, що ця партія представлена в усій Україні» (In Ukraine, the political responsibility should appear) [8].

Закарпатська обласна партійна організація «Фронт змін» активно долучилася до суспільно-громадського життя регіонів. Одразу зі створенням в обласних центрах запрацювали її громадські приймальні. За підтримки цього партосередку проведено різноманітні акції, зокрема, фестивалі, такі як, «Ягідний фестиваль «Дюли» (Departmental archives of the Transcarpathian Regional State Administration) [2, оп. 23, спр. 5, арк. 6].

Активісти Чернівецького «Фронту змін» розгорнули широку роз'яснювальну діяльність щодо мети та завдань своєї організації, почали надавати консультації буковинцям із різних питань захисту прав та інтересів громадян України. Обласний осередок став ініціатором проведення акцій, які привернули увагу суспільства до проблем забруднення довкілля. Важливим напрямком роботи «фронтовиків» стала підтримка розвитку фізичної культури та спорту на теренах області. Помітна участь осередку і в розвитку культурного життя.

Активісти постійно брали участь у мистецьких заходах. Посильна допомога надавалася осередком дітям-сиротам, багатодітним сім'ям, людям похилого віку (Departmental archives of the Transcarpathian Regional State Administration) [2, спр. 8, арк. 10; 10].

Однак нечисельні політичні акції місцевих осередків не забезпечували виконання ще цілої низки пріоритетних завдань для формування та реалізації місцевої політики. Це підсилювалося відсутністю організаційної взаємодії між недержавними об'єднаннями, їхні невміння використовувати існуючі важелі впливу на діяльність міської та обласної рад. Осередки політичних партій здебільшого не професійно формували запити, не пропонували альтернативних проектів вирішення складних громадських проблем (Political parties in Ukraine: Information reference edition) [19].

Політична активність обласних осередків політичних партій у суспільно-політичному житті закарпатського та чернівецького регіонів помітна упродовж 2010–2012 рр., що було зумовлено передвиборчими президентськими та парламентськими виборами. Найбільш впливовою та чисельною була Партія регіонів. Зайнявши ключові позиції в управлінні регіонами (очільниками облорганізацій стали відопівдно – О. Ледида, голова Закарпатської ОДА та М. Папієв, голова Чернівецької ОДА), провладна партія поставила за мету залучити до своїх команд відданих людей, які окрім фахового рівня й досвіду, мають переконання щодо нинішньої політичної сили. Окрім того, буковинські та закарпатські осередки Партії регіонів інтенсивно мобілізували кадровий ресурс обласних молодіжних організацій «Молоді регіони» для проведення різноманітних заходів та акцій у регіонах, приміром, як Великодніх та весняних толок, організації «пунктів обігріву» під час похолодання тощо (Departmental archives of the Transcarpathian Regional State Administration) [2, оп. 23, спр. 8, арк. 2; 24].

Зазначимо, що у рамках передвиборчих кампаній впливові політичні партії Закарпаття «Єдиний центр», ВО «Батьківщина», Партія регіонів, «Партія угорців України», Демократична партія угорців України та обласні партосередки Буковини такі, як БЮТ, Партія регіонів, «Фронт змін», «Удар», активізували роботу в громадських приймальнях, проводили різноманітні передвиборні акції (мітинги, брифінги, звернення тощо) (Departmental archives of the Transcarpathian Regional State Administration) [2, оп. 23, спр. 10, арк.1; 7; 24]. Ними активно велася робота по залученню нових членів до лав провідних партій. Значна увага приділялася виконанню на місцях соціальних ініціатив Президента України В. Януковича.

Ліві політичні сили (КПУ, СПУ) користувалися підтримкою у людей пенсійного віку, і найперше – ветеранів Великої Вітчизняної війни, осіб зі статусом «дітей війни». Вагомого впливу на суспільно-політичні процеси в регіонах ці партії не мали (Departmental archives of the Transcarpathian Regional State Administration) [2, оп.23, спр.8, арк.1].

Діяльність популярного у 2006–2008рр. БЮТу включала у 2010–2012рр. систему наступних заходів: обласні форуми, звернення, прес-конференції, мітинги-протести. Щодо останніх, то метою їх проведення стало завдання протидіяти прийняттю «мовного» законопроекту , недопустимості наступу на українську мову (Bukovina BYuT call for unity of democratic forces Territory) [5]. Їхній почин підтримали чернівецькі «свободівці», оголосивши про безстрокову акцію протесту під стінами ЧОДА з метою відхилення законопроекту про мову Ківалова-Колісниченка (In Chernivtsi in «Freedom» announces indefinite protest) [27].

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що осередки політичних партій Закарпатської та Чернівецької областей упродовж 2002–2012 рр. стали суб'єктами політичного процесу в зазначених регіонах, адже вони активно включилися в суспільно-політичне життя краю. Певною мірою вони прагнули артикулювати та агрегувати регіональні політичні інтереси у вигляді програмних вимог, а також їм вдалося частково мобілізувати незначну частину громадян до політичної участі. Проте в цілому, дієвість обласних партосередків активізовувалася здебільшого під час передвиборчих перегонів. Зовсім відсутньою продовжувала залишатися звітність як партійних організацій, так і представників цих партій у органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, перед виборцями про їх участь у регіональній політиці.

Бібліографічні посилання

1. Державний архів Закарпатської області. – Окружні виборчі дільниці по виборах народних депутатів. – Ф. 2600, оп. 2.
2. Відомчий архів Закарпатської обласної державної адмінстрації. – Ф. 195. – Оп. 23. Канцелярія.
3. Бекешкіна І. Партійні ідентифікації та партійні преференції як характеристики політичної свідомості / І. Бекешкіна // Соціальні виміри сусіпльства. – Вип. 5. – Київ: ІС НАНУ, 2001. – С. 41–56.
4. Бритюк О. Регіональне представництво як наслідок регіональної політики [Електронний ресурс] / О. Бритюк – Режим доступу: narodna. pravda. com. Ua / politics / 46b96db4e06d6.
5. Буковинські БЮТівці закликають до єднання демократичних сил краю [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: // byut.com.ua/search/tag/1
6. Бурдяк В. Здобутки та прорахунки опозиційних партій на парламентських виборах 2007 року на Буковині / В. Бурдяк, В. Веренько // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 року). Укл. Романюк А. С., Скочиляс Л. С. Шимонова О. В. – Львів: Генеза, ЦПД, 2007. – С. 81 –89.
7. Бурдяк В. Проблеми регіонального розвитку як механізм підвищення державного управління в оцінках населення Чернівецької областей / В. Бурдяк, Н. Ротар // Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування, 2008. – № 1. – Січень-березень. – С. 46–49.
8. В Україні має з'явитися політична відповідальність // Фронт змін. – № 4 (4), 24.09.2010. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://frontzmin.org/mediafiles/pdf/Regional-Newspaper-FZ-04.pdf.
9. Доктор О. Освітні питання є пріоритетними в діяльності соціалістів Ужгорода / О. Доктор // Репортер. – 17 січня 2006 р. – № 1(239). – С. 2.
10. Зміни майбутнє. Чернівецький «Фронт змін» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://frontzmin. Ua/ component/ customproperties/ tog/ Міста%20 України – Черновці. html? Start=90.
11. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади і соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні [Монографія] / А. Колодій – Київ: Червона калина, 2002. – 276 с.
12. Круглашов А. Політичний процес 2004 року: особливості Буковини [Електронний ресурс] / А. Круглашов // Регіональний вимір політичного процесу: Чернівецька область. – Режим доступу: www.branko.lviv.ua/faculty/phil/konferencija _2005_1. htm.
13. Кукарцев О. Політичні партії України у системі субнаціональних відносин «центр-регіони» / О. Кукарцев //

Українська національна ідея: реалії та перпективи розвитку. – Вип. 20, 2008. – С. 86–91.

14. Мигович І. Сила творча, інтернаціональна. / І. Мигович – Ужгород,2012. – 303с.

15. Опозиційні політпартії Закарпаття діятимуть узгоджено // Старий замок. – 4-10 грудня 2003 р. – № 97–98 (610–611). – С.2.

16. Остапець Ю. Регіональні особливості парламентських виборів 2002 р. в Закарпатській області / Ю. Остапець // Carpatica – Карпатика. – Вип. 26. Україна на зламі століть: Актуальні проблеми історії, етнології та політології. – Ужгород, 2003. – С. 177–184

17. Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів. / Ю. Остапець, М. Токар – Ужгород: «Карпати», 2009. – 407с.

18. Передвиборча програма «Виборчого блоку Юлії Тимошенко». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.byut.com.ua/programm.html.

19. Політичні партії в Україні: Інформ.-довід. вид. (друге, доповнене) / Редкол.: Я. В. Давидович, В. О. Завалевська, О. С. Вишневська та інш. – Київ: Атіка, 2005. – 440с.

20. Примуш М. Політичні партії: історія та теорія / М. Примуш – Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2008.– 416 с.

21. Регіональний портрет України. Чернівецька область. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: www.ucipr.kiev.ua/modules.php? op=modload g name=

22.Регіональні політичні організації в Чернівецькій області: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ucipr. kiev.ua / modules. php?op=modload@name=News fe=article@sid=5406.

23. Різак І. В ім'я свободи, справедливості України. Соціально-демократичний рух на Закарпатті: минуле, сьогодення, перспективи / І. Різак – Ужгород, 2002. – 140с.

24. Семенчук О. Ми переможемо, і в цьому немає сумнівів / О. Семенчук // Молодий буковинець. – 9 березня 2006 року. – С. 7.

25. Сильні регіони. Міцна держава. [Електоронний ресурс] – Режим доступу: http: // www.opr.com.ua

26. Соціально-економічний і політичний портрет Чернівецької області та міста Чернівці. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: // www.ucipr. kiev.ua / modules. php?op=modload@name=News fe=article@sid=5289.

27. У Чернівцях ВО «Свобода» оголошує безстрокову акцію протесту. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: // bukpravda.cv.ua / news/ polityka/item/2559-%D1%83

28. Чернівці: результати експертного опитування [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.slideshare.net/ Oporacv/results-experts.

29. Юрійчук Є. Формування органів обласних, міських та районних рад в Україні на пропорційній основі: переваги та недоліки / Є. Юрійчук // Збірник наукових праць. – Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип. 380–381. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 21.

Чебаник В. И. Влияние областных организаций политических партий Буковины и Закарпатья на общественно-политическую жизнь регионов (2002-2012 гг.)

В статье сделана попытка определить и охарактеризовать уровень влияния областных организаций политических партий Закарпатья и Буковины на региональную политику этих областей на протяжении 2002–2012 годов. Автором проанализировано участие местных организаций политических партий в общественно-политической жизни регионов. Доказано, что деятельность региональных партийных организаций активизировалась в основном во время избирательных кампаний.

Ключевые слова: политические партии, областные организации, западные регионы, Закарпатье, Буковина.

Chebanyk V. The impact of the oblast centers of political parties of Bukovyna and Zakarpatia on the socio-political life of regions

The article deals with the characterization and definition of the regional political parties of Bukovyna and Zakarpatia, also deals with the impact of these parties on the regional politics of these regions during 2002–2012. The author has analyzed the participation of local centers of these political parties in the socio-political life of these two regions. It is viewed that the activation of political parties in regional centers has increased right before the elections. It is also claimed the point that the parties has organized the gathering into the specific parties such as SDPU(o), NDP, «Democratychnyi soiuz», VO «Batkivshyna» in Bukovyna and Zakarpatia regions in 2003–2005, and during the years 2007–2012 such parties as «Partia regioniv», «BUT»and «Front zmin» have also activated and gathered more often during those elections.

It was emphasized that the characteristic features were disposable: demonstrations, picketing and finally the gathering of the signatures for the representatives of every political party. Despite that fact that there is the lack of electorate the constructive relations were viewed in more stable way.

Among such important events that were done by regional centers in socio-political life of western regions were also such all Ukrainian programs that were not realized in whole because of the lack of money.

The author has accented that in general regional centers during these years tried to articulate and aggregate regional political interests from the prospective of program demands.

Keywords: political parties, regional centers, West regions, Bukovyna and Zakarpatia

References

Bekeshkina I., 2001. 'Partijni identifikacії ta partijni preferencії jak harakteristiki politichnoї svidomosti' [Party identification and party preference as the characteristics of the political consciousness], *Social'ni vimiri susipl'stva* [Social dimension of society], Vip. 5, IS NANU, Kiïv, pp. 41–56.

Britjuk O. *Regional'ne predstavnictvo jak naslidok regional'noї politiki* [Regional office as a result of regional policy], viewed: narodna.pravda.com.ua /politics/46b96db4e06d6.

Bukovins'ki BJuTivci zaklikajut' do єdnannja demokratichnih sil kraju [Bukovina BYuT call for unity of democratic forces Territory], viewed: http: // byut.com.ua/search/tag/1

Burdjak V., Rotar N., 2008. 'Problemi regional'nogo rozvitku jak mehanizm pidvishhennja derzhavnogo upravlinnja v ocinkah naselennja Chernivec'koї oblastej' [Problems of regional development as a mechanism to enhance governance in the estimates of the population of Chernivtsi regions], *Bukovins'kij visnik derzhavnoї sluzhbi ta miscevogo samovrjaduvannja* [Bukovina Gazette of public service and local government], № 1, Sichen'-berezen', pp. 46–49.

Burdjak V., Veren'ko V., 2007. 'Zdobutki ta prorahunki opozicijnih partij na parlaments'kih viborah 2007 roku na Bukovini' [Achievements and failures of opposition parties in the parliamentary elections in 2007 in Bukovina], *Regional'nij vimir politichnogo procesu v Ukraïni u 2007 roci: Materiali mizhregional'noї naukovo-praktichnoї konferencії (L'viv, 10 listopada 2007 roku)* [Regional Dimension of the political process in Ukraine in 2007: Proceedings of the inter-regional scientific-practical conference (Lviv, November 10, 2007)], Geneza publ, CPD, L'viv, pp. 81 –89.

Chernivci: rezul'tati ekspertnogo opituvannja [Chernivtsi: results of the expert survey], viewed: www.slideshare.net/Oporacv/results-experts.

Derzhavnij arhiv Zakarpats'koї oblasti, Okruzhni viborchi dil'nici po viborah narodnih deputativ [State Archives of Transcarpathian Region, District polling stations for the election of people's deputies], F. 2600, op. 2.

Doktor O., 2006. *Osvitni pitannja є prioritetnimi v dijal'nosti socialistiv Uzhgoroda* [Educational issues are a priority in the activities of the Socialist Uzhgorod], Reporter publ, 17 sichnja, № 1(239), p. 2.

Jurijchuk Є., 2008. 'Formuvannja organiv oblasnih, mis'kih ta rajonnih rad v Ukraïni na proporcijnij osnovi: perevagi ta nedoliki' [Formation of regional, city and district councils in Ukraine on a pro rata basis: the advantages and disadvantages], *Zbirnik naukovih prac', Istorija. Politichni nauki. Mizhnarodni vidnosini*

[Proceedings, History. Political science. International Relations], Vip. 380–381, Ruta, Chernivci. p. 21.

Kolodij A., 2002. *Na shljahu do gromadjans'kogo suspil'stva. Teoretichni zasadi i sociokul'turni peredumovi demokratichnoï transformacії v Ukraïni, Monografija* [On the way to civil society. Theoretical foundations and socio-cultural background of democratic transformation in Ukraine, Monograph], Chervona kalina publ, Kiïv.

Kruglashov A. *Politichnij proces 2004 roku: osoblivosti Bukovini* [The political process in 2004: features Bucovina], Regional'nij vimir politichnogo procesu: Chernivec'ka oblast' [The regional dimension of the political process: the Chernivtsi region], viewed: www.branko.lviv.ua/faculty/phil/konferencija _2005_1.htm.

Kukarcev O., 2008. 'Politichni partiï Ukraïni u sistemi subnacional'nih vidnosin «centr-regioni»' [Political parties in Ukraine in the system of sub-national relations «center-regions»], *Ukraïns'ka nacional'na ideja: realiï ta perpektivi rozvitku* [Ukrainian national idea: reality and prospects], Vip. 20, pp. 86–91.

Migovich I., 2012. *Sila tvorcha, internacional'na* [The strength of a creative, international,], Uzhgorod.

Opozicijni politpartiï Zakarpattja dijatimut' uzgodzheno [Opposition political parties Transcarpathia act in concert], 2003. Starij zamok publ, 4-10 grudnja, № 97–98 (610–611), p. 2.

Ostapec' Ju., 2003. *Regional'ni osoblivosti parlaments'kih viboriv 2002 r. v Zakarpats'kij oblasti* [Regional characteristics of the 2002 parliamentary elections in the Transcarpathian region], Ukraïna na zlami stolit': Aktual'ni problemi istoriï, etnologiï ta politologiï [Ukraine at the turn of the century: Challenges of history, ethnology and political science], Vip. 26, Carpatica – Karpatika publ, Uzhgorod, pp. 177–184

Ostapec' Ju., 2009. *Zakarpattja cherez prizmu politichnih viboriv* [Transcarpathia through the prism of political elections], «Karpati» publ, Uzhgorod.

Peredviborcha programa «Viborchogo bloku Juliï Timoshenko», [The electoral program «Electoral Bloc of Yulia Tymoshenko»], viewed: http://www.byut.com.ua/programm.html.

Politichni partiï v Ukraïni: Inform.-dovid. vid. (druge, dopovnene) [Political parties in Ukraine: Information reference edition], 2005, Atika publ, Kiïv.

Primush M., 2008. *Politichni partiï: istorija ta teorija* [Political parties: History and Theory], Vidavnichij dim «Profesional», Kiïv.

Regional'ni politichni organizaciï v Chernivec'kij oblasti [Regionalni political organizations in the Chernivtsi region], viewed: ucipr. kiev.ua/modules. php?op=modload@name=News fe=article@sid=5406.

Regional'nij portret Ukraïni. Chernivec'ka oblast' [Regional portrait of Ukraine. Chernivtsi region], viewed: http: www.ucipr. kiev.ua/modules.php? op=modload g name=

Rizak I., 2002. 'V im'ja svobodi, spravedlivosti Ukraïni' [In the name of freedom, justice, Ukraine], *Social'no-demokratichnij ruh na Zakarpatti: minule, s'ogodennja, perspektivi* [Social-democratic movement in Transcarpathia: Past, Present and Prospects], Uzhgorod.

Semenchuk O., 2006. 'Mi peremozhemo, i v c'omu nemaє sumniviv' [We will win, and there is no doubt], *Molodij bukovinec'* [Young Bukovynets], 9 bereznja, p.7.

Sil'ni regioni. Micna derzhava [Strong regions. Solid State], viewed: http://www.opr.com.ua

Social'no-ekonomichnij i politichnij portret Chernivec'koï oblasti ta mista Chernivci [Socio-economic and political portrait of the Chernivtsi region and Chernivtsi], viewed: http://www. ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload@name=Newsfe=article@ sid=5289.

U Chernivcjah VO «Svoboda» ogoloshuє bezstrokovu akciju protestu [In Chernivtsi in «Freedom» announces indefinite protest], viewed: http: // bukpravda.cv.ua / news/ polityka/item/2559- %D1%83

V Ukraïni maє z'javitisja politichna vidpovidal'nist' [In Ukraine, the political responsibility should appear], 2010. Front zmin [Front for Change], № 4 (4), 24. 09, viewed: http://frontzmin.org/ mediafiles/pdf/Regional-Newspaper-FZ-04.pdf.

Vidomchij arhiv Zakarpats'koï oblasnoï derzhavnoï adminstraciї [Departmental archives of the Transcarpathian Regional State Administration], F. 195, Op. 23. Kanceljarija.

Zmini majbutnє. Chernivec'kij «Front zmin» [Change the future. Chernivtsi «Front for Change»], viewed: http://frontzmin. Ua/ component/ customproperties/ tog/ Mista%20 Ukraïni – Chernovci. html? Start=90.

Надійшла до редколегії 18.05.2013

УДК 327

Н. А. Ченских, Г. О. Ярыгин
Санкт-Петербургский государственный университет

КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ РОССИЙСКО-АМЕРИКАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ЭНЕРГЕТИКИ

В настоящее время Соединенные Штаты и Россия являются крупнейшими производителями и потребителями энергии на мировой арене. Однако, сотрудничество между одними из лидеров в области энергетики весьма ограничено. В статье рассматривается текущая ситуация в российско-американских отношениях в области энергетики, проблемы, которые в настоящее время препятствуют развитию этих отношений и возможные пути их решения.

Ключевые слова: энергетика, Россия, Соединенные Штаты.

В начале XXI века Россия и Соединенные Штаты являются крупнейшими акторами на международном энергетическом рынке. Россия является одним из крупнейших производителей и экспортеров нефти и природного газа, США, в свою очередь, также являются крупным производителем и лидером по импорту зарубежной нефти и газа. Оба государства являются лидерами по производству энергии. Таким образом, оба государства оказывают огромное влияние на энергетическую и экономическую ситуацию во всем мире. При этом, взаимодействие в сфере энергетики непосредственно между двумя государствами весьма ограничено, на что существует ряд объективных и субъективных причин.

Непростой является ситуация в сфере торговли природным газом. Всего несколько лет назад Россия видела в Соединенных Штатах новый крупный рынок сбыта природного газа. Планировалось наращивать мощности по сжижению и транспортировке природного газа на Дальнем Востоке с целью его экспорта на Западное побережье США. Однако, в Штатах в настоящее время из-за перепроизводства сланцевого газа цены на газ остаются крайне заниженными. В феврале 2012 г. американские цены достигают нового рекордного минимума – 77 долл. за 1 тыс. кубометров (Smirnova) [11]. По поводу сланцевого газа сложились противоположные точки зрения.

Американцы считают сланцевый газ перспективным энергоносителем, который «фактически убил новые проекты в угольной отрасли и начинает расправляться с ядерной энергетикой» (Kravchenko, Sterkin 2012) [6]. Сланцевый газ может значительно снизить зависимость США от импорта иностранных энергоносителей, что негативно скажется на перспективах «Газпрома» по

созданию предприятий СПГ и расширению экспорта газа в США.

Однако в России не видят угрозы со стороны сланцевого газа, ставя его ключевую роль в энергетике под сомнение. Это связано с тем, что затраты на производство сланцевого газа составляют свыше 200 долл. за 1 тыс. кубометров, что значительно выше, чем затраты на традиционную добычу природного газа. Геолог А. Берман, один из ведущих авторов журнала «World Oil Magazine» проведя исследование деятельности компаний по добычи сланцевого газа в США, пришел к выводу, что затраты компаний, добывающих сланцевый газ искусственно занижены и реально извлекаемых и доступных запасов хватит на ближайшие 7 лет (Behrman 2010) [1]. Кроме того, сланцевый газ непригоден для транспортировки на большие расстояния, что не позволяет США конкурировать с «Газпромом» в Европе. Еще одним минусом сланцевого газа является значительный экологический риск при его добыче. В России в рамках Комитета Госдумы РФ по энергетике в 2010 г. состоялся круглый стол на тему: «Перспективы освоения ресурсов сланцевого газа». Слухи о революционной роли сланцевого газа признали сильно преувеличенными, также был вновь сделан акцент на высокой себестоимости разработки сланцевого газа. При этом было отмечено, что России стоит развивать добычу нетрадиционных источников газа в регионах, где нет развитой инфраструктуры, продолжать работу над пилотными проектами по добыче сланцевого газа в Кузбассе и реанимировать добычу сланцевого газа на используемых месторождениях. Такая позиция вызывает удивление, ведь на словах Россия фактически критикует добычу сланцевого газа в США за нерентабельность и при этом сама планирует наращивать мощность по его добыче. Учитывая вышеприведенные факторы, представляется, что для России целесообразно развивать производство сланцевого газа, так как это позволит перенаправить уже существующие потоки и объемы газа на те рынки, которые в перспективе будут испытывать дефицит газа, например, АТР.

Конкретные выводы по этому вопросу можно будет сделать только спустя определенный промежуток времени, не менее чем через 5 лет.

Природный газ США, в основном, импортирует из Канады и Мексики по трубопроводам. Сжиженный природный газ США также импортирует (из Тринидада, Египта и Нигерии) (U.S. Natural Gas Imports by Country) [4]. Уровень импорта снижается в связи с началом активного использования сланцевого газа. Однако, несмотря на первоначальный бум, сейчас к перспективам сланцевого газа более сдержанно относятся и в США. В первые несколько лет добычи сланцевого газа появились тысячи рабочих мест, значительно снизились цены на газ. Но с течением времени первоначальная цифра запасов на 80–100 лет сокращается почти в 10 раз, экономические показатели сланцевого газа за последние годы также не добавляют ему перспектив. В 2012 г. затраты на бурение составили 42 млрд. долл., было пробурено около 7 тыс. скважин (Popov 2013) [8]. А прибыль компаний в тоже же время составила 32.5 млрд. долл., крупнейшие добытчики заявляют об убытках, а лидер индустрии – «Чизапик Энерджи» – заявляет о том, что находится на грани банкротства. В настоящее время импорта газа в Штаты из России не ведется, и перспективы начала активных поставок СПГ из России в США зависят от того, окажется ли сланцевый уголь равноценной заменой традиционному природному газу. В ближайшие 3–5 лет вряд ли стоит ожидать начала развития торговли природным газом между двумя государствами. в данном контексте более важным представляется другой факт: если оценки перспектив сланцевого газа все же окажутся верными и США и Канада станут экспортерами газа в случае значительного успеха сланцевого газа и будут экспортировать его в виде СПГ в страны АТР, то Штаты станут прямым конкурентом России.

Цифры, касающиеся уровня экспорта российской нефти в США, с точки зрения автора, могут и должны быть значительно выше. По данным на 2012 Россия ежедневно поставляла в США свыше 200 тыс. баррелей нефти (Top Importers of Russia's Crude Oil, 2011) [3]. В том же году Россия ежедневно отправляла на экспорт 7 млн. барр. нефти, таким образом, доля США в российском экспорте составила около 3 %. При этом Соединенные Штаты занимают 5 место среди крупнейших импортеров российской нефти, что говорит о значительной диверсификации российского экспорта нефти. Россия не является излишне зависимой от того или иного импортера нефти.

Доля российской нефти в американском импорте и того меньше. США ежедневно импортируют около 11 млн. барр. нефтепродуктов, то есть доля России составляет 1.8 % (Top Importers of Russia's Crude Oil, 2011) [3]. В списке экспортеров нефти в США Россия занимает только 13-е место. На первый взгляд эти цифры могут показаться незначительными, однако, по сравнению с началом XXI века. объем экспорта вырос почти втрое. В 2001 г. Россия экспортировала в США всего 60–70 тыс. барр. нефти в день, а до 2001 г. – до 10 тыс. барр. в день. Объем торговли нефтью постепенно растет, основные же препятствие на пути существенного увеличения экспорта российской нефти в Штаты – это дороговизна транспортировки и наличие более удобных в плане транспортировки и инфраструктуры поставщиков нефти – партнеров США по НАФТА – Канады и Мексики. Наиболее привлекательной для Штатов является нефть с месторождений Восточной Сибири и Дальнего Востока. Нефть из этих регионов поставляется на Западное побережье США в объеме 100 тыс. барр. в день, что составляет около 4 % от общего уровня перерабатываемой на Западном побережье США нефти (Trefilov) [14]. Потенциал для наращивания объема экспорта есть, ведь восточносибирская нефть привлекает Штаты своим высоким качеством за вполне доступную цену. Важную роль в увеличении объема экспорта сибирской нефти в США сыграет введение на полную мощность нефтепроводной системы «Восточная Сибирь – Тихий Океан». Первая очередь проекта была запущена еще в 2009 г., в декабре 2012 сдан в эксплуатацию второй нефтепровод. Также был построен специализированный морской нефтеналивной порт Козьмино, который уже вскоре после запуска вышел на уровень мощности 15.3 млн. тонн нефти в год (Pantjuhov) [7]. Сейчас на долю США приходится 16 % нефти, проходящей через порт, но, по словам Н. Токарева, президента «Транснефти», которая занималась строительством нефтепровода и портов, 35 % от объемов, проходящих через порт, будет приходиться на США («Transneft» launched the ESPO-2) [13]. Даже один подобный порт смог значительно увеличить объем торговли между странами. Если же ввести в работу несколько подобных терминалов, то по объему экспорта в США приблизится к лидерам – Канаде, Мексике и Венесуэле. России же нефтепровод выгоден не только в плане наращивания

экспорта в США а также в плане увеличения присутствия на нефтяном рынке Азиатско-Тихоокеанского региона. Япония, Корея, Китай и другие азиатские государства также увеличат импорт российской нефти. Для России подобная диверсификация играет положительную роль. Для существенного увеличения объема торговли нефтью между Россией и США на дальневосточном направлении необходимо создание дополнительных терминалов для танкеров – сегодня это основной метод транспортировки нефти, а также в перспективе создание нефтепровода через дно Тихого океана. Сейчас таких планов нет, однако, в перспективе, создание подобного нефтепровода смогло бы в разы увеличить объем поставок российской нефти в США.

В январе 2011 г. вступило в силу так называемое «Соглашение 123» (о российско-американском сотрудничестве в области мирного использования атомной энергии). После вступления в силу соглашения российско-американские контакты в области использования атомной энергии несколько усилились. В апреле 2012 г. в рамках Рабочей группы по ядерной энергетике и ядерной безопасности двусторонней Российско-американской президентской комиссии состоялось третье заседание рабочей подгруппы. Американская делегация посетила Белоярскую АЭС, проявив значительный интерес к вопросам безопасности эксплуатации реакторов и российских инноваций в этой области, также американцы выступили с предложением о разворачивании двусторонних контактов по новым конструкционным материалам, тестированию различного ядерного топлива, использованию быстрых реакторов и обмену опытом в обучении персонала. Однако, наметившиеся планы по реализации значительного количества совместных проектов, пока остаются нереализованными по нескольким причинам. Выход американской экономики из кризиса является одной из основных причин, вопросы финансирования программ также остаются открытыми. Не добавляет перспектив развитию отношений и низкий уровень цен на природный газ вследствие начала активного использования сланцевого газа. Это создает препятствия для развития строительства новых станций, к тому же потребление электроэнергии из-за кризиса несколько снизилось. Учитывая интересы обеих сторон и нынешнюю ситуацию в мире, основными направлениями в сотрудничестве стоит назвать защиту АЭС от опасных внешних воздействий и природных катастроф, а также террористических актов, организацию мер по управлению аварийными ситуациями, продление срока службы действующих энергоблоков без усиления риска аварийной ситуации. США обладает богатым опытом автоматизированного управления на АЭС, что было бы также полезно для повышения безопасности эксплуатации на российских станциях. Как показывают крупнейшие аварии на АЭС, во многом последствия катастроф усложняются из-за неправильных действий персонала во время форс-мажорных ситуаций. Так что, автоматизация и усиленная тренировка персонала необходимы в любой стране мира. Россия и США как ведущие акторы в области использования атомной энергии способны развивать международное взаимодействие по вопросам, касающимся различных аспектов атомной энергетики.

В феврале 2008 г. были подписаны поправки к Соглашению о приостановлении антидемпингового расследования по поставкам урановой продукции из России в США (Russia was able to arrange direct delivery of uranium U.S. utilities) [9]. Согласование текста поправок было завершено еще в 2007 г. Их принятие позволило снять ограничение, которое существовало с начала 90-х и предполагало дискриминационные ограничения в отношении российского урана, ввозимого в США. С момента принятия поправки российским и американским компаниям было разрешено заключать прямые контракты на поставку низкообогащенного урна по рыночной цене. По оценкам Росатома, к 2014 г. объем прямых поставок услуг по обогащению может составить 20 % американского рынка (Russia was able to arrange direct delivery of uranium U.S. utilities) [9]. Возможно, данная цифра несколько завышена, но даже если подобного результата достичь не удастся, принятие поправок является положительным взаимовыгодным моментом и сотрудничество как на государственном, так и на частном уровне (в США согласно закону «Об атомной энергии 1954 г.» (The Atomic Energy Act of 1954) [2], частный сектор получил право участия в атомной энергетике, а в России, хотя и доминирует государственный холдинг «Атомредметзолото», с 2007 г. частные компании также получили разрешение на добычу и обращение радиоактивных материалов) (Smol'janinov 2010) [12]. В перспективе, России и США было бы выгодно создать совместный проект по созданию завода по обогащению урана на американской территории по российским технологиям. Правда, подобный сценарий потребует значительного уровня доверия между двумя странами, так что перспективы его реализации во многом зависят от политической ситуации в отношениях между двумя государствами.

Еще одним важным, пусть и не новым, направлением является научно-техническое сотрудничество между двумя государствами в области разработки инновационных ядерных реакторов, которые помогут повысить как энергоэффективность и безопасность, так и в целом уровень производства и использования атомной энергии. Созданная в июле 2009 г. в рамках комиссии президентов РФ и США рабочая группа «Ядерная энергетика и ядерная безопасность» должна помочь развить такое направление, как строительство реакторов нового поколения. Вплоть до настоящего времени отношения в области атомной энергии касались, в основном, вопросов ядерной безопасности и нераспространения. Взаимодействию в области мирного, гражданского использования атомной энергии уделялось меньше внимания. Например, на третьем заседании вышеупомянутой рабочей группы были приняты 11 конкретных шагов (Hlopkov) [15] на ближайшую перспективу, однако все они касались вопросов ядерной безопасности и нераспространения. Безусловно, эта тема является важной для международной безопасности, однако, для развития взаимовыгодного сотрудничества все же стоит больше внимания уделять вопросам строительства новых реакторов, продлению сроков действия старых и развитию новых технологий. В этом плане перспективным вариантом для обоих государств видится привлечение частных капиталов для совместного производства оборудования и строительства АЭС а также реализация совместных проектов по строительству новых АЭС в других государствах. Хотя сейчас подобного сотрудничества не осуществляется, вполне возможно, что уже в ближайшие годы совместное строительство АЭС станет реальностью и поспособствует как развитию сотрудничества между государствами в сфере энергетики, так и принесет государствам экономическую выгоду.

Сотрудничество российских и американских

энергетических компаний в настоящее время развито достаточно слабо. Пожалуй, единственным исключением в этой связи является сделка, заключенная между российской государственной компанией «Роснефть» и американской «ExxonMobil».

Компании подписали в 2011 г. целый ряд соглашений о разработке и освоении арктического и глубоководных шельфов. По заявлению В. Путина подписание соглашения «будет позитивно воспринято мировыми рынками, поскольку появляются новые горизонты – работа одной из ведущих мировых компаний, которой является Exxon Mobil, на российском арктическом и глубоководном шельфе…Прямые инвестиции, как я посмотрел по справке, могут составить от 200 до 300 млрд долларов, а если говорить об устройстве территорий, о строительстве необходимых сооружений, то цифра может дойти до 500 млрд.» (Samofalova 2011) [10]. По словам Игоря Сечина, на тот момент являвшегося вице-премьером РФ, сотрудничество будет включать в себя пять крупных направлений. Первое – геологическая разведка и совместное освоение шельфа на Черном и Карском морях, для чего будут созданы совместные предприятия. Доля участия Роснефти в освоении составит 66,7 %, а Exxon Mobil – 33,3 % (Samofalova 2011) [10]. Американская компания планирует инвестирование в размере около 3 млрд. долл. в разведку и освоение трех лицензированных участков Роснефти в Карском море и одного в Черном море. Второе направление сотрудничества – создание в Санкт-Петербурге Арктического научно-практического исследовательского центра Работа этого центра должна включать в себя проведение экологических экспертиз, исследовательских разработок и подготовку кадров. Третье направление является относительно новым для российской компании. Это направление предусматривает участие Роснефти в освоении месторождений в США и других государствах. В США в число возможных вариантов входят глубоководные месторождения в Мексиканском заливе, месторождения с трудноизвлекаемыми запасами нефти в Техасе и прочие потенциальные проекты. По словам В. Сечина «Роснефть должна сама определиться, в каких проектах ей интересно участвовать, в каких – не очень …Exxon, со своей стороны, для себя принял решение допустить Россию к реализации как минимум шести проектов, конкретный их перечень мы определим совместно». Компаниям также удалось договориться о совместно изучении возможности разработки трудноизвлекаемых запасов нефти на месторождениях Западной Сибири. Еще одно выбранное компаниями направление – обмен сотрудниками, различные стажировки, совместная подготовка кадров. Пятое направление – совместная работа на фондовых рынках, повышение капитализации компаний. Сотрудничество между компаниями продолжает развиваться, компании включают в сделки новые месторождения и становятся крупнейшими партнерами. Однако, «Роснефть» – государственная компания и российско-американское сотрудничество в области энергетики, в основном, строится в формате – государственная компания из России и частная из Америки. Единственная негосударственная энергетическая компания, ведущая свою деятельность в США – «ЛУКОЙЛ». Еще в 2000 г., была приобретена компания «Гетти петролеум маркетинг» (Getty Petroleum Marketing). Эта компания владела долгосрочным правом аренды более чем 1000 АЗС и нефтяных баз на востоке США. В 2004 г., «ЛУКОЙЛ» приобрел у американского нефтяного гиганта «Коноко филипс» (ConocoPhillips) 800 АЗС за 375 млн. долларов. Станции расположены в Нью-Джерси и Пенсильвании. Помимо этого, был арендован морской терминал недалеко от Нью-Йорка для приема нефтепродуктов из болгарского Бургаса и из Высоцка, где расположены перерабатывающие предприятия «ЛУКОЙЛа». Однако, вопреки ожиданиям, компания не наращивает свое присутствие на американском нефтяном рынке, а постепенно продает свои активы, так как «бизнес оказался не таким рентабельным, как предполагала компания, поэтому выход с американского рынка выглядит вполне логично» (Korytina 2011) [5]. Если же у одной из крупнейших частных компаний в России не получилось закрепиться на американском рынке, то вряд ли стоит говорить о том, что американский энергетический рынок является перспективным для российских частных компаний. Формат взаимодействия в ближайшей перспективе, вероятно, останется прежним – государственным со стороны России и частным со стороны США.

Несмотря на то, что сотрудничество США и России (ранее СССР) в области насчитывает уже около 50 лет, трудно назвать уровень взаимодействия высоким или значительным. Несомненно, оба государства уделяют внимание развитию контактов в области энергетики, однако, этого явно недостаточно, чтобы назвать сотрудничество значимым в масштабе российско-американских отношений. Объем торговли энергоносителями и прочих взаимодействий может и должен быть значительно больше. Ключевым, наиболее перспективным, с точки зрения автора, является расширение поставок российской нефти в США. Россия способна довести свою долю в американском импорте нефти до 10–12 %, что будет выгодно в плане диверсификации рынков экспорта и импорта нефти обеим сторонам. Подобный уровень взаимодействия поможет государствам укрепить взаимовыгодное сотрудничество, при этом избегая чрезмерной взаимозависимости. США удастся снизить уровень импорта из стран Персидского залива, что было еще давно одной из основных целей энергетической политики США. России так же выгодно расширение сотрудничества со стабильным партнером и расширение присутствия на относительно новом для себя энергетическом рынке. Однако, подобному развитию событий может помешать фактор нефтеносных песков Канады. Если Канада будет наращивать производство нефти из этого нетрадиционного источника нефти, то сможет увеличить и без того значительную долю в экспорте нефти в США и станет прямым конкурентом России на американском рынке.

В сфере атомной энергетики, сотрудничество касается, в основном, вопросов разоружения, ядерной безопасности и нераспространения. Нельзя отрицать важность этих вопросов, однако, государствам стоит больше внимания уделять совместным проектам по развитию технологий мирного атома, строительству новых станций как в самих США и России, так и в третьих странах. Американская модель частного строительства и использования АЭС, показав свою состоятельность на протяжении продолжительного времени в самих США, могла бы быть применена в России, что поспособствовало бы увеличению финансирования отрасли и росту использования атомной энергии в России.

Пожалуй, наименее перспективным направлением в российско-американском энергетическом диалоге является торговля природным газом. Еще несколько

лет назад Россия планировала наращивать экспорт природного газа в США, строить новые мощности по производству СПГ и развивать отношения с США в этой сфере. Произошедшая в Штатах так называемая «сланцевая революция» нарушила эти планы. Однако, при том, что отсутствуют перспективы непосредственной торговли природным газом, государствам был бы полезен обмен опытом по строительству и использованию мощностей СПГ. Что еще более важно, в случае, если проект развития сланцевого газа в США окажется эффективным, стоит ожидать появления и наращивания конкуренции между Россией и США на мировом газовом рынке.

Библиографические ссылки

1. Behrman A. The Oil Drum: Discussions About Energy And Our Future. July 28, 2010. [Electronic resource] / A. Behrman – Access mode: http://www.theoildrum.com/node/6785

2. The Atomic Energy Act of 1954. [Electronic resource] – Access mode: http://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/nuregs/staff/sr0980/rev1/vol-1-sec-1.pdf

3. Top Importers of Russia's Crude Oil, 2011. [Electronic resours] – Access mode: http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Russia/images/top_crude_oil_importers.png

4. U.S. Natural Gas Imports by Country. [Electronic resours] – Access mode: http://www.eia.gov/dnav/ng/ng_move_impc_s1_a.htm

5. Корытина Е. ЛУКОЙЛ продал заправки в США [Электронный ресурс] / Е. Корытина // РБК Daily. 04.03.2011. – Режим доступа: http://www.rbcdaily.ru/tek/562949979800912

6. Кравченко Е., Энергетическая революция [Электронный ресурс] / Е. Кравченко, Ф. Стеркин // Ведомости. 30.05.2012 г. – Режим доступа: http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/281674/energeticheskaya_revolyuciya

7. Пантюхов В. Хороший старт для новых рекордов [Электронный ресурс] / В. Пантюхов – Режим доступа: http://nr-citynews.ru/?p=5227

8. Попов Е. США: сланцевая революция обернулась провалом [Электронный ресурс] / Е. Попов // Вести недели. 07.04.2013 г.– Режим доступа: http://www.vesti.ru/doc.html?id=1073259

9. Россия получила возможность организовывать прямые поставки урана американским энергокомпаниям [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.atominfo.ru/news/air3215.htm

10. Самофалова О. Сделка века / О. Самофалова // Взгляд. 30 августа 2011 г.

11. Смирнова А. США рушат планы «Газпрома». [Электронный ресурс] / А. Смирнов – Режим доступа: http://newsland.com/news/detail/id/936659/

12. Смольянинов И. Уран – в частные руки / И. Смольянинов // Энергетика и промышленность России. № 03 (143) февраль 2010 года.

13. «Транснефть» запустила ВСТО-2. [Электронный ресурс] // Вести Экономика – Режим доступа: http://www.vestifinance.ru/articles/21386

14. Трефилов И. Эксперты – о росте экспорта российской нефти в США. [Электронный ресурс] / И. Трефилов – Режим доступа: http://www.svoboda.org/content/article/2093558.html

15. Хлопков А. Российско-американское соглашение 123 вступило в силу: чего ожидать? [Электронный ресурс] / А. Хлопков – Режим доступа: http://ceness-russia.org/data/doc/11-01-11-US-Russian-123-Agreement.pdf

Ченских Н. А, Ярыгин Г. О. Ключові проблеми російсько-американських відносин у сфері енергетики

В даний час Сполучені Штати і Росія є найбільшими виробниками та споживачами енергії на світовій арені. Однак, співпраця між одними з лідерів в галузі енергетики вельми обмежена. У статті розглядається поточна ситуація в російсько-американських відносинах у галузі енергетики, проблеми, які в даний час перешкоджають розвитку цих відносин та можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: енергетика, Росія, Сполучені Штати

Chenskikh N. A., Yarygin G. O. Key challenges of russian-american relation in the in the energy sector

At the present time, both the United States and Russia are the largest producers and consumers of energy in the world. However, cooperation between two leaders in the energy area is very limited. The author of the article examines the current situation in Russian-American relations in the sphere of energy, the problems that prevent the development of these relations now and the possible solutions of these problems.

Keywords: energetics, Russia, USA

References

Behrman A., 2010. *The Oil Drum: Discussions About Energy And Our Future.* July 28 viewed: http://www.theoildrum.com/node/6785

Hlopkov A. *Rossijsko-amerikanskoe soglashenie 123 vstupilo v silu: chego ozhidat'?* [US-Russia 123 Agreement entered into force: what to expect?], viewed: http://ceness-russia.org/data/doc/11-01-11-US-Russian-123-Agreement.pdf

Korytina E., 2011. *LUKOJL prodal zapravki v SShA* [LUKOIL sold the refueling in the U.S.], RBK Daily. 04.03, viewed: http://www.rbcdaily.ru/tek/562949979800912

Kravchenko E., Sterkin F., 2012. 'Jenergeticheskaja revoljucija' [Energy Revolution], *Vedomosti*. 30.05, viewed: http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/281674/energeticheskaya_revolyuciya

Pantjuhov V. *Horoshij start dlja novyh rekordov* [A good start for the new record], viewed: http://nr-citynews.ru/?p=5227

Popov E., 2013. SShA: slancevaja revoljucija obernulas' provalom [U.S. shale revolution turned failure], Vesti nedeli. 07.04., viewed: http://www.vesti.ru/doc.html?id=1073259

Rossija poluchila vozmozhnost' organizovyvat' prjamye postavki urana amerikanskim jenergokompanijam [Russia was able to arrange direct delivery of uranium U.S. utilities], viewed: http://www.atominfo.ru/news/air3215.htm

Samofalova O., 2011. 'Cdelka veka' [Transaction-century], *Vzgljad*, 30 avgusta

Smirnova A. *SShA rushat plany «Gazproma»* [U.S. plans to demolish the «Gazprom»], viewed: http://newsland.com/news/detail/id/936659/

Smol'janinov I., 2010. 'Uran – v chastnye ruki' [Uranium - in private hands], *Jenergetika i promyshlennost' Rossii* [Energy and Industry of Russia]. № 03 (143) fevral'

The Atomic Energy Act of 1954, viewed: http://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/nuregs/staff/sr0980/rev1/vol-1-sec-1.pdf

Top Importers of Russia's Crude Oil, 2011, viewed: http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Russia/images/top_crude_oil_importers.png

'«Transneft'» zapustila VSTO-2' [«Transneft» launched the ESPO-2], *Vesti Jekonomika*, viewed: http://www.vestifinance.ru/articles/21386

Trefilov I. J*eksperty – o roste jeksporta rossijskoj nefti v SShA* [Experts - the growth of Russian oil exports to the United States], viewed: http://www.svoboda.org/content/article/2093558.html

U.S. Natural Gas Imports by Country, viewed: http://www.eia.gov/dnav/ng/ng_move_impc_s1_a.htm

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 327.58(560=222.5):061.1ЄС

І. М. Червінка
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ КУРДСЬКОГО ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ТУРЕЧЧИНИ ДО ЄС

Розглянуто курдську проблему та її особливості, історію боротьби курдського народу за самовизначення в Туреччині. Проаналізовано чинники, що ускладнюють врегулювання конфлікту. Вивчено проблеми та перспективи вступу Туреччини до ЄС. Значна увага приділяється можливостям вирішення курдського питання та забезпечення прав курдів в контексті європейської інтеграції Туреччини.

Ключові слова: етнополітичний конфлікт, курди, Туреччина, Європейський Союз.

На сучасному етапі курдська проблема займає чільне місце серед етнополітичних конфліктів. Врегулювання даного конфлікту є надзвичайно важливим для збереження міжнародного миру і безпеки, оскільки його загострення неодноразово спричиняло застосування сторонами збройних методів, переслідувань, репресій і навіть терористичних актів.

Курдське питання ускладнюється рядом факторів, зокрема, великою кількістю зацікавлених сторін, що призводить до виникнення різних підходів до його врегулювання та використання з цією метою різних методів, які часто мають насильницький характер. Це, в свою чергу, лише ускладнює ситуацію через неможливість досягнення консенсусу та прагнення одноосібного прийняття рішень, в той час як дана проблема потребує об'єднання зусиль та політичної волі усіх зацікавлених держав для мирного вирішення існуючих протиріч.

Важливим фактором для врегулювання даного конфлікту на сучасному етапі є його інтернаціоналізація, зростання уваги до нього інших держав, зокрема європейських, що пов'язано з небезпекою виникнення загрози міжнародному миру і безпеці у випадку ескалації конфлікту та переходу його у збройну фазу.

Дослідженням курдської проблеми займалося багато вчених, оскільки її складність та нагальність зумовлює потребу її подальшого вивчення, а відсутність прийнятного вирішення на сучасному етапі – необхідність пошуку нових механізмів її врегулювання. В Україні вивченням даної проблематики займалися Бхарі Абдула Хадер та Гама Алі Кадер Макван. Цікавими для нашого дослідження є вивчення курдського питання в працях С. Задонського, Ю. Кудряшової, К. Хьюстона (Houston), Д. Макдауелла (McDowall) тощо.

Основною метою статті є дослідити зародження та розвиток протистояння між конфліктуючими сторонами, історію розгортання курдського національно-визвольного руху, особливості становища курдів в кожній з чотирьох держав (Туреччина, Ірак, Іран, Сирія). Важливим завданням є довести наявність високого рівня національної свідомості у курдського народу, правомірність його вимог і прагнень та можливість досягнення спільного вирішення конфлікту мирним шляхом.

Особливу увагу варто звернути на становище курдів в Туреччині та перспективи його покращення у зв'язку з її європейськими прагненнями. Адже на сучасному етапі бажання Туреччини вступити до Європейського Союзу є важливим чинником, що сприяє можливості позитивного впливу європейських держав на вирішення курдської проблеми.

Тривалий процес європейської інтеграції Туреччини розпочався ще в 1963 році, і лише в 2005 розпочалися попередні переговори про вступ Туреччини до ЄС. При цьому ідея європейської інтеграції Туреччини зазнає значної критики через наявність серйозних заперечень, і якщо деякі з них, як, наприклад, географічний чинник (лише 3 % території Туреччини належать до Європи) можна легко спростувати через відсутність географічних вимог в Копенгагенських критеріях та прецедент вступу до ЄС Кіпру, то вирішення деяких проблем зовнішньої та внутрішньої політики, в тому числі і курдського питання, потребує значних зусиль з боку уряду Туреччини.

Загалом, цей зовнішньополітичний вектор Туреччини тривалий час залишається нереалізованим через ряд факторів, що сповільнюють процес її вступу до ЄС. Поряд з недостатнім економічним розвитком, з якого випливає потреба економічної лібералізації та фінансових вливань Євросоюзу в економіку Туреччини, прогнозованим зростанням ісламського впливу та міграційних потоків, близькістю до вогнищ конфліктів на Близькому Сході та Кавказі, значним впливом військових у внутрішній політиці країни та корупцією чільне місце займає потреба політичної демократизації країни, яка включає, зокрема, необхідність забезпечення інформаційної відкритості та свободи слова, дотримання прав людини, забезпечення прав національних меншин тощо.

З точки зору нашого дослідження важливими в контексті політичної демократизації країни є вимоги ЄС стосовно вирішення курдського питання, зокрема надання курдам права вільно розмовляти власною мовою та повага до національно-культурної ідентичності курдського народу.

Важливо, що затягування процесу вступу країни до ЄС може мати двосторонні наслідки: з одного боку позитивним наслідком небажання ЄС послаблювати вимоги є активізація діяльності уряду Туреччини щодо виконання цих вимог, що може позитивно вплинути на внутрішньополітичну ситуацію в країні, в тому числі і на становище курдів; з іншого боку – надмірне незадоволення європейської спільноти перспективою вступу Туреччини до ЄС та постійне гальмування цього процесу може призвести до зменшення популярності ідеї європейської інтеграції серед населення Туреччини. Такі тенденції спостерігаємо вже сьогодні: згідно опитувань Європейського фонду Туреччини з освіти і наукових досліджень (Tavak) у 2012 році вступ Туреччини до ЄС підтримали лише 17% населення країни, в той час як в 2011 році їх частка становила 34%. Крім цього, майже 80% опитуваних не вірять, що Туреччина взагалі коли-небудь приєднається до ЄС (Idiz) [12].

Таким чином, спостерігаємо зростання негативного ставлення до європейських прагнень Туреччини серед її населення. На вирішення курдського питання це може вплинути негативно, адже перспектива європейської інтеграції сприяє прискоренню процесів демократизації

Туреччини, контролю за дотриманням прав людини, свободи слова, забезпеченням прав національних меншин і т. д.

Європейський вектор зовнішньої політики Туреччини є дуже важливим для вирішення курдського питання ще й тому, що на сучасному етапі світова спільнота лише таким чином може вплинути на його врегулювання. Зазвичай питання такого характеру вважаються сферою внутрішньої політики держави, тому ані інші держави світу, ні міжнародні організації не втручаються в їх врегулювання, за винятком рідкісних випадків, коли вони, переходячи у збройний конфлікт, відверто загрожують міжнародній безпеці.

На нашу думку, подібні етнополітичні конфлікти, втрачаючи свій внутрішньодержавний характер, повинні вирішуватися за безпосередньої участі міжнародних організацій з метою попередження їхнього загострення та уникнення насильства. Оскільки сьогодні міжнародні організації вдаються до таких дій лише у випадку крайньої необхідності, єдиним можливим вирішенням даної наболілої проблеми є задоволення вимог ЄС щодо курдського питання і врегулювання його шляхом дотримання національних та культурних прав курдського народу, а також забезпечення їхніх політичних прав, до прикладу, наданням їм автономії.

Як відомо, в Туреччині переслідування курдського народу досягали часом величезних масштабів, а сам факт існування курдів як окремого народу заперечувався. Звичайно, це твердження не відповідає дійсності, а існування курського народу є безсумнівним фактом. Що ж стосується Курдистану (держави курдів), то, вивчаючи історичні факти, спостерігаємо її коріння в далекому минулому.

Курдистан (курд. Kurdistan) – етногеографічна область в південно-західній частині Євразії, в межах якої курди складають абсолютну чи відносну більшість населення (Kurdistan Encyclopedic Dictionary Brockhaus and Efron: In 86 volumes, 1890–1907) [5]. В стародавні часи ця територія перебувала у складі багатьох держав, серед яких Урарту, Ассирія, Візантія, Імперія Сельджуків тощо. В 1639 році вона була розділена між Османською та Перською імперіями, в складі яких перебувала до початку XX століття.

Під час Першої світової війни, в ході якої провідні держави намагалися захопити якомога більше колоній, володіння Османської імперії, в тому числі і Курдистан, розділили між собою Великобританія та Франція (за згоди царської Росії), підписавши в 1916 році угоду Сайкса-Піко (підготовлену англійським дипломатом Марком Сайксом та французьким дипломатом Франсуа Жорж-Піко), згідно якої: Великобританія отримувала території в Іраку та Зайорданні, а також в деяких князівствах Аравійського півострова, а Франція – в Лівані, Сирії, Північному Іраку та Південно-Східній Анатолії. Лише Палестина, за виключенням Хайфа та Акки, підлягала міжнародному управлінню (Diplomatic Dictionary, 1948) [2].

Ця угода стала основою Севрського мирного договору 1920 року, укладеного після закінчення Першої світової війни між країнами Антанти та Туреччиною, який поряд з іншими домовленостями передбачав для курдів право на самовизначення та можливість створення власної держави. Зокрема, в ст. 62–64 передбачалося відокремлення Курдистану від Туреччини та створення англо-франко-італійської комісії для визначення меж цієї території. Згодом Рада Ліги націй, у разі, якщо визнає населення цієї території «здатним до незалежності», повинна була надати їй автономію (Diplomatic Dictionary, 1948) [2]. Таким чином втілювалася в життя ідея надання бездержавним націям права на самовизначення, закріплена в 14 пунктах В. Вільсона, в одному з яких стверджувалося: «Турецькі частини Османської імперії, в сучасному її складі, повинні отримати забезпечений і міцний суверенітет, але інші національності, що нині знаходяться під владою турків, повинні отримати недвозначну гарантію існування і абсолютно непорушні умови автономного розвитку» (Wilson's Fourteen Points. History of the United States in the documents) [9].

Проте невдовзі Севрський мирний договір було переглянуто. Причиною цього стала перемога Кемалістської революції в Туреччині та прихід до влади уряду Мустафи Кемаля Ататюрка. На становище Курдистану це вплинуло негативно: незважаючи на те, що під час революції Ататюрк обіцяв курдам автономію та захист їхніх національних прав в обмін на їхню підтримку, після його перемоги курди не отримали обіцяного, а їхні партії (Курдська радикальна партія, «Курдська партія» тощо) були оголошені поза законом. Більш того, замість Севрського мирного договору, який давав їм можливість реалізувати власне право на самовизначення, 14 липня 1923 року було укладено Лозаннський, який не передбачав для курдів такого права, а частина Курдистану відійшла до Іраку та Сирії. Хоча в межах Іраку, який на той час був підмандатною територією Великобританії, визнавалося право курдів на створення власного уряду, насправді воно мало залишитися нереалізованим. В інших же державах курди не мали навіть такого декларативного права, більш того, їх навіть не визнавали національною меншиною.

На нашу думку, значення Севрського мирного договору для дослідження курдського питання є дуже важливим, адже він підтверджує правомірність вимог курдського народу щодо самовизначення. Те, що згодом його було замінено на Лозаннський договір, є наслідком зміни влади в Туреччині і не може бути свідченням неповноцінності курдів як народу та причиною відмови їм у реалізації їхніх прав. Особливістю процесу реалізації права на самовизначення після Першої світової війни було те, що, маючи випадковий (якщо, точніше, вибірковий), а не закономірний характер, він надавав деяким націям можливість реалізувати своє право на самовизначення (там, де це було необхідним для підтримки рівноваги сил) та залишав напризволяще інші, якщо реалізація їхніх прав не потрапляла у русло «великої політики» або наштовхувалась на перешкоди.

Отже, після приходу до влади Кемаль Ататюрк розпочав реформи, які включали поширення турецького націоналізму серед населення для зміцнення нації. Усі меншини всередині держави були зараховані до лав турецького етносу, і курди, які на той час становили близько 20 % населення країни, не були виключенням. Відбувалося насадження турецької мови та культури, всі ж інші мови заборонялися та переслідувалися. Націоналізм Ататюрка був спрямований не проти інших держав, а проти національних меншин всередині Туреччини; за його допомогою Ататюрк намагався побудувати моноетнічну державу, насаджуючи турецьку ідентичність та дискримінуючи тих, хто намагався зберегти свою самобутність (Kudrjashova) [4].

Невиконані обіцянки Кемалістської революції та посилення переслідувань спричинили масове повстання в лютому 1925 року, яке, однак, закінчилося поразкою курдів. Після цього репресії досягли небувалих масштабів:

масові вбивства та депортації, покарання за найменший прояв симпатії до курдського народу, переслідування курдської мови та культури, заборона вживання термінів «курд» та «Курдистан» (Zadonskij S.) [3] – всі ці засоби на протязі багатьох років спрямовувалися на знищення курдської ідентичності.

Однак повстання курдів спалахували знову, зокрема, в 1927 –1930 рр, коли було створено Араратську Курдську Республіку (Houston 2008, p. 52) [11, с. 52], яка, будучи самопроголошеною та не отримавши визнання з боку міжнародної спільноти (зокрема, Ліги націй) та курдського населення сусідніх держав, проіснувала лише до 1930 року.

Наступним важливим етапом в боротьбі курдського народу стали 70-ті роки, коли національно-визвольний рух курдів активізується. Зокрема, в Туреччині в 1978 році було створено Робітничу партію Курдистану на чолі з Абдуллою Оджаланом, яка в 1984 році оголосила війну уряду Туреччини. Основною своєю метою партія проголосила надання курдам культурної автономії, збереження національної самобутності, зрівняння курдів у правах з турками, відкриття національних шкіл, теле- та радіомовлення на курдській мові, а найголовніше – надання Турецькому Курдистану політичної автономії з подальшим відділенням від Туреччини (Zadonskij) [3].

Робітнича партія Курдистану (РПК), ідеологія якої має тоталітарний характер, все ж набула значної популярності серед курдського населення, що зазнавало постійного гноблення і переслідувань в Туреччині. Військові дії РПК було припинено 1998 року, коли її лідер А. Оджалан був заарештований, після чого бойові акції відновлюються аж в 2005 році.

З метою привернути увагу європейських країн до курдської проблеми, РПК застосовувала терористичні акти, здійснювала напади на турецькі дипломатичні та комерційні установи в Західній Європі (1993 та 1995 роки) (Bhari Abdula Hader, 2000) [1].

Застосування терористичних актів є одним з тих факторів, що ускладнюють курдську проблему, адже демократичні країни, виступаючи проти тероризму, не схвалюють його застосування у будь-яких цілях. Однак це питання є дуже суперечливим і складним, адже РПК ніколи не використовувала методи терору проти мирного населення, а терористичні акти були швидше вимушеними методами, як і у більшості такого роду конфліктів, коли безвихідь та неефективність інших методів, а також пасивність з боку світової спільноти не залишають національно-визвольним рухам іншого вибору. Хоча, звичайно, схильність до застосування військових методів для світової спільноти може бути свідченням відсутності у курдського народу миролюбності та здатності до творення власної державності на засадах демократії.

Серед інших курдських партій варто згадати створену в 2012 році партію Худа-Пар (намір, на Божому шляху), основою якої стала заборонена організація Мустазаф-Дер. Цікаво, що моделлю для цієї партії були обрані Хезболла, ХАМАС, Брати-мусульмани, відомі своїм радикалізмом (Civaoglu) [10]. Цей факт лише підкреслює ступінь розчарування курдського народу у мирних методах та прагнення вирішення курдської проблеми радикальними засобами.

Як уже зазначалося, є кілька факторів, що ускладнюють врегулювання курдської проблеми. По-перше, це те, що територія Курдистану знаходиться під владою не однієї, а чотирьох держав. При цьому становище курдського народу в кожній з них має свої особливості. До прикладу, іракські курди зараз перебувають в найкращих умовах, проте така ситуація виникла не внаслідок лояльності іракської влади, а навпаки, внаслідок її агресивності та прагнення до захоплення нових територій, що спричинило реакцію світової спільноти, повалення диктаторського режиму та покращення становища курдів. Проте в минулому іракські курди зазнали масштабних переслідувань, аж до геноциду, прикладами чого є застосування Іраком хімічної зброї проти курдського населення м. Халабджа, операція «Анфаль» – масове винищення чоловічої частини курдського населення Іраку, жертвами якого стали більше 180 тис. чол. тощо.

На території Ірану курди не лише не мають подібних прав, більш того, вони зазнають постійного релігійного гноблення, адже Іран – ісламська держава шиїтського віросповідання, а курди є сунітами. В Ірані не визнається етнічне різноманіття та рівноправність усіх віросповідань. Обидва фактори негативно відображаються на становищі курдів, права яких постійно порушуються.

В Сирії кількість курдського населення найменша (8 % (близько 1,5 млн. чол.), в той час як в Туреччині частка курдського населення становить 23 % (16 –20 млн.), в Іраку – 23% (6 млн.), в Ірані –10% (7 млн.) (McDowall 2004, p. 3-4) [13, с. 3-4]), проте тут курди теж на протязі багатьох років зазнавали переслідувань та дискримінації, їхня мова була заборонена, а права порушувалися. Під час нещодавніх подій Арабської весни 2011 року курди захопили владу на північному-сході країни і, залишаючись нейтральними щодо сторін конфлікту, взяли на себе управлінські функції та вжили певних заходів для захисту своїх національних прав, зокрема, відновили навчання курдською мовою. При цьому, як стверджує член курдської партії «Демократичний союз» (яка має тісний зв'язок з Робітничою партією Курдистану) Ардар Халіль, курди вбачають вирішення свого питання у створенні автономії. Вони не збираються забирати території інших країн на Близькому Сході, а лише прагнуть забезпечити курдському народу його права (Syria: Kurds win back the autonomy) [8].

Звичайно, такий стан речей непокоїть Туреччину, яка вважає, що посилення національно-визвольного руху курдів у Сирії може спричинити активізацію дій РПК, спрямованих на досягнення незалежності курдського народу.

Як і в більшості конфліктів такого виду важливою причиною небажання держав надати незалежність бездержавним націям є економічний чинник. Територія, на яку претендують курди, є багатою на нафтові запаси, тому для усіх чотирьох держав (Туреччини, Іраку, Ірану і Сирії) втрата цих ресурсів є суттєвим недоліком ідеї незалежного Курдистану.

Тим часом становище курдів, крім переслідувань, репресій, геноциду, культурного та релігійного гноблення, ускладнюється ще одним важливим фактором – існуванням небезпеки асиміляції (Bhari Abdula Hader, 2000) [1]. Адже народ, що тривалий час перебуває під чужою владою, при цьому в межах не однієї, а чотирьох держав (основна частина курдів), тобто піддається впливу різних культур, мов, релігій, може з часом втратити свою національну ідентичність і розчинитися в масі інших народів.

Однак зруйнувати національну ідентичність надзвичайно важко, особливо, якщо певному народу притаманні наступні ознаки:

1. значна чисельність – наприклад, курди, за різними підрахунками, складають 20-40 мільйонний народ;

2. компактне проживання на своїй етнічній території – курди проживають в межах чотирьох держав, проте на території однієї етногеографічної області – Курдистану;

3. наявність ресурсного потенціалу, який міг би стати матеріальною основою майбутньої держави. Курдистан багатий покладами нафти: неподалік Кіркука, Ханекіна, на північ від Мосулу (Іракський Курдистан), під Керманшахом (Іранський Курдистан), в трикутнику Гарзан – Гермик – Раман (Сірійський і Турецький Курдистан); іншими мінеральними ресурсами, зокрема, хромовими, мідними, залізними, урановими рудами; а також значними водними запасами (Тигр, Євфрат та багато інших гірських річок), які представляють цінність не лише з огляду на запаси прісної води, а і через свій величезний енергетичний потенціал (The Kurds and the Kurdish question) [7]. Наявність ресурсів перешкоджає розмиванню національної ідентичності, оскільки є аргументом на користь можливості створення власної держави.

4. культурні та релігійні цінності, власна мова, що сприяють високому рівню національної свідомості, розумінню своєї приналежності до конкретної нації – у курдів яскраво виражені.

Протягом багатьох століть курдам вдавалося зберегти свою національну ідентичність та уникнути асиміляції, проте тривалий процес національного гноблення має свої негативні результати, наприклад, перехід до радикальних методів боротьби та укорінення відчуття національної образи у свідомості більшості курдів.

Як уже зазначалося вище, на сучасному етапі європейські прагнення Туреччини сприяють врегулюванню курдської проблеми. Перші кроки в напрямку виконання вимог ЄС щодо вирішення курдського питання почали здійснюватися після приходу до влади в Туреччині партії поміркованих ісламістів на чолі з Тайіпом Ердоганом у 2002 році. Новою владою було підготовлено спеціальний план врегулювання курдської проблеми – «Демократичне відкриття» («Demokratik Açılım»), який, зокрема, передбачав роботу першого державного курдського телеканалу – TRT-6, появу газет курдською мовою, відкриття шкіл з навчанням курдською мовою, амністію бойовикам РПК, які добровільно склали зброю тощо (Kurdish window to Europe) [6]. Важливими стали заходи, спрямовані на подолання відсталості південно-східної частини країни, де і проживають курди, з метою ліквідації соціально-економічних причин сепаратистських прагнень курдів.

Тобто, зважаючи на те, що раніше в Туреччині не визнавалося ані існування окремого курдського народу, ні наявність курдської проблеми загалом, ці кроки стали значним прогресом на шляху до мирного врегулювання курдського питання.

На нашу думку, мирне вирішення курдського питання є можливим в недалекому майбутньому. На це позитивно може вплинути той факт, що значна частина курдського населення Туреччини не вимагає незалежності, а прагне лише визнання курдської ідентичності, забезпечення дотримання прав курдів та недопущення переслідувань, репресій та примусової асиміляції курдського народу. Цю позицію висловлюють і лідери РПК Абдулла Оджалан та новий голова РПК Мурат Карайилан. Вони заявляють, що, не будучи сепаратистами, прагнуть лише визнання існування курдів, їхніх культурних та політичних прав та побудови демократичної правової держави в Туреччині (Kurdish window to Europe) [6].

Бібліографічні посилання

1. Бхарі Абдула Хадер Курдська проблема в міжнародних відносинах на Близькому та Середньому Сході в середині 70–90-тих рр. : Автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.04 / Бхарі Абдула Хадер / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 19 с.

2. Дипломатический словарь. [Электронный ресурс] / сост. А. Я. Вышинский, С. А. Лозовский. – М. : Государственное издательство полит. литературы, 1948 – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_diplomatic/1124.

3. Задонский С. Решение курдского вопроса в Турции [Электронный ресурс] / С. Задонский // Институт Ближнего Востока – Режим доступа: http://www.iimes.ru/rus/stat/2002/25-09-02.htm.

4. Кудряшова Ю. Турецкий опыт для Казахстана [Электронный ресурс] / Ю. Кудряшова // Информационно-аналитический центр – Режим доступа: http://www.ia-centr.ru/expert/1269.

5. Курдистан // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907.

6. Курдское окно в Европу [Электронный ресурс]. Сайт Первого украинского исламского информационного агентства UMMA inform. Режим доступа: http://umma.ua/ru/article/article/2012/11/10/16520.

7. Курды и курдский вопрос. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://kurdistan2706.livejournal.com/2793.html.

8. Сирія: курди відвойовують автономію [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://ua.euronews.com/2012/11/09/kurds-consolidate-while-war-rages-in-rest-of-syria/.

9. Четырнадцать пунктов Вильсона. История США в документах. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.grinchevskiy.ru/1900-1945/chetirnadcat-punktov.php.

10. Civaoglu G. New Kurdish Islamic Party Forms To Rival AKP in Southeast Turkey. [Electronic resource] / G. Civaoglu. Access mode: http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2012/12/a-new-party-in-the-southeast.html.

11. Houston C. Kurdistan: crafting of national selves / C. Houston // Indiana University Press. – 2008. – 186 p.

12. Idiz S. The EU did you say? [Electronic resource] / S. Idiz // Hürriyet Daily News. Access mode: http://www.hurriyetdailynews.com/the-eu-did-you-say.aspx?pageID=449&nID=28474&NewsCatID=416.

13. McDowall D. A Modern History of the Kurds: Third Edition / D. McDowall // I. B. Tauris. – 2004. – 504 p.

Червинка И. Н. Перспективы урегулирования курдского вопроса в контексте интеграции Турции в ЕС

Рассмотрены курдская проблема и ее особенности, история борьбы курдского народа за самоопределение в Турции. Проанализированы факторы, затрудняющие урегулирование конфликта. Изучены проблемы и перспективы вступления Турции в ЕС. Значительное внимание уделяется возможностям решения курдского вопроса и обеспечения прав курдов в контексте европейской интеграции Турции.

Ключевые слова: этнополитический конфликт, курды, Турция, Европейский Союз.

Chervinka I. Prospects for the Kurdish question settlement in the context of Turkey's integration to the European Union

At present the Kurdish problem ranks highly among ethnopolitical conflicts. The settlement of this conflict is essential for the maintenance of international peace and security, as its aggravation has repeatedly caused using military methods of persecution, repression and even terrorist attacks.

Kurdish issue is complicated by several factors, including a large number of stakeholders, causing different approaches to the settlement of Kurdish issue and using for this purpose different methods that are often violent. This, in turn, only complicates the situation because the problem requires joint efforts and political will of all states concerned for a peaceful resolution of existing contradictions.

The article examines the emergence and development of

the confrontation between the conflicting parties, the history of the deployment of Kurdish national liberation movement, features of the Kurds'situation in each of four states (Turkey, Iraq, Iran, Syria). It is important to demonstrate a high level of national awareness of the Kurdish people, the legitimacy of their demands and aspirations and the ability to reach a joint solution to the conflict peacefully.

Particular attention should be paid to the situation of the Kurds in Turkey and to the prospects for its improvement because of the European aspirations of Turkey. At present Turkey's desire to join the European Union is an important factor contributing to the possibility of positive influence of European powers on solving the Kurdish problem.

In terms of our research an important factor in the context of political democratization of the country is the EU requirement to solve the Kurdish issue, including providing the Kurds the right to freely speak their own language and respect for national and cultural identity of the Kurdish people.

Keywords: ethnopolitical conflict, Kurds, Turkey, the European Union.

References

Bhari Abdula Hader, 2000. *Kurds'ka problema v mizhnarodnih vidnosinah na Bliz'komu ta Seredn'omu Shodi v seredini 70 – 90- tih rr. : Avtoref. dis* [The Kurdish problem in international relations in the Middle East in the mid 70's 90's: Author. dis]. K.

Chetyrnadcat' punktov Vil'sona. Istorija SShA v dokumentah [Wilson's Fourteen Points. History of the United States in the documents], viewed: http://www.grinchevskiy.ru/1900-1945/chetirnadcat-punktov.php.

Civaoglu G. *New Kurdish Islamic Party Forms To Rival AKP in Southeast Turkey*, viewed: http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2012/12/a-new-party-in-the-southeast.html.

Diplomaticheskij slovar' [Diplomatic Dictionary], 1948, viewed: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_diplomatic/1124.

Houston C., 2008. *Kurdistan: crafting of national selves*, Indiana University Press.

Idiz S. 'The EU did you say?', *Hürriyet Daily News*, viewed: http://www.hurriyetdailynews.com/the-eu-did-you-say.aspx?pageID=449&nID=28474&NewsCatID=416.

Kudrjashova Ju. *Tureckij opyt dlja Kazahstana* [Turkish experience for Kazakhstan], viewed: http://www.ia-centr.ru/expert/1269.

'Kurdistan', *Jenciklopedicheskij slovar' Brokgauza i Efrona, V 86 tomah* [Kurdistan Encyclopedic Dictionary Brockhaus and Efron: In 86 volumes], 1890–1907, (82 t. i 4 dop.), SPb.

Kurdskoe okno v Evropu [Kurdish window to Europe], viewed: http://umma.ua/ru/article/article/2012/11/10/16520.

Kurdy i kurdskij vopros [The Kurds and the Kurdish question], viewed: http://kurdistan2706.livejournal.com/2793.html.

McDowall D. A., 2004. *Modern History of the Kurds: Third Edition*, I. B. Tauris.

Sirija: kurdi vidvojovujut' avtonomiju [Syria: Kurds win back the autonomy], viewed: http://ua.euronews.com/2012/11/09/kurds-consolidate-while-war-rages-in-rest-of-syria/.

Zadonskij S. Reshenie kurdskogo voprosa v Turcii [The solution to the Kurdish question in Turkey], viewed: http://www.iimes.ru/rus/stat/2002/25-09-02.htm.

Надійшла до редколегії 17.05.2013

УДК 324 (477+477.62) «2012»

К. В. Черкашин
Донецкий национальный университет

ОСОБЕННОСТИ ПОВЕДЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЕЙ УКРАИНЫ И ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ НА ПАРЛАМЕНТСКИХ ВЫБОРАХ-2012

Рассмотрены особенности поведения избирателей Украины и наиболее густонаселённого региона страны – Донецкой области – на парламентских выборах-2012 с точки зрения «экологического подхода». Представлен анализ результатов голосования на уровне регионов, административно-территориальных единиц и избирательных участков страны.

Ключевые слова: поведение избирателей, электоральное поведение, выборы-2012, Украина, Донецкая область.

В соответствии с распространенными в нынешнее время и получающими всё большее распространение тенденциями демократизации политической сферы, поведение избирателей должно являться одним из ключевых факторов, формирующих политику государства. Именно поэтому изучение электорального поведения является одним из магистральных исследовательских направлений политической науки. Не секрет, что результаты голосований могут являться важным источником информации об обществе и государстве. С инструментальной точки зрения выборы и референдумы представляют собой массовые опросы по узкой тематике, приближенные к сплошным социологическим исследованиям. Итоги выборов в Украине дают много информации политологам, социологам и «политгеографам» о колебаниях общественно-политических предпочтений населения страны, её региональной структуре, расстановке политических сил и т. д. В этом отношении итоги прошедших недавно парламентских выборов-2012 не являются исключением.

Существует два основных исследовательских подхода к изучению поведения избирателей. Первый из них – бихевиоралистский или опросный, основным источником информации для которого являются данные массовых опросов (Galkin 1980, p. 24) [1, с. 24]. Главные достоинства этого подхода – возможность изучения мотивации поведения избирателей и особенностей политических приоритетов по различным (социальным, этническим, гендерным и другим) группам респондентов. Второй подход – «экологический» (это слово здесь используется в своём первоначальном значении – «изучение в зависимости от места проживания») – специализируется на изучении т.н. «реализованного» поведения избирателей, т.е. данных итогов голосований. Этот второй подход тесно связан с политической (электоральной) географией. Его основные достоинства: изучение фактического электорального поведения, а не заявлений о нём респондентов, которые могут не соответствовать действительности; а также возможности подробного изучения особенностей поведения избирателей в зависимости от территориальных, поселенческих факторов. Основной принцип «экологической школы» был сформулирован французским исследователем Ф. Гогелем: «любые научные исследования в сфере электорального поведения должны основываться на сопоставлении результатов выборов и факторов, которые могут пояснить эти результаты» (Galkin 1980, p. 36) [1, с. 36].

Данная работа выполнена в традициях второго –

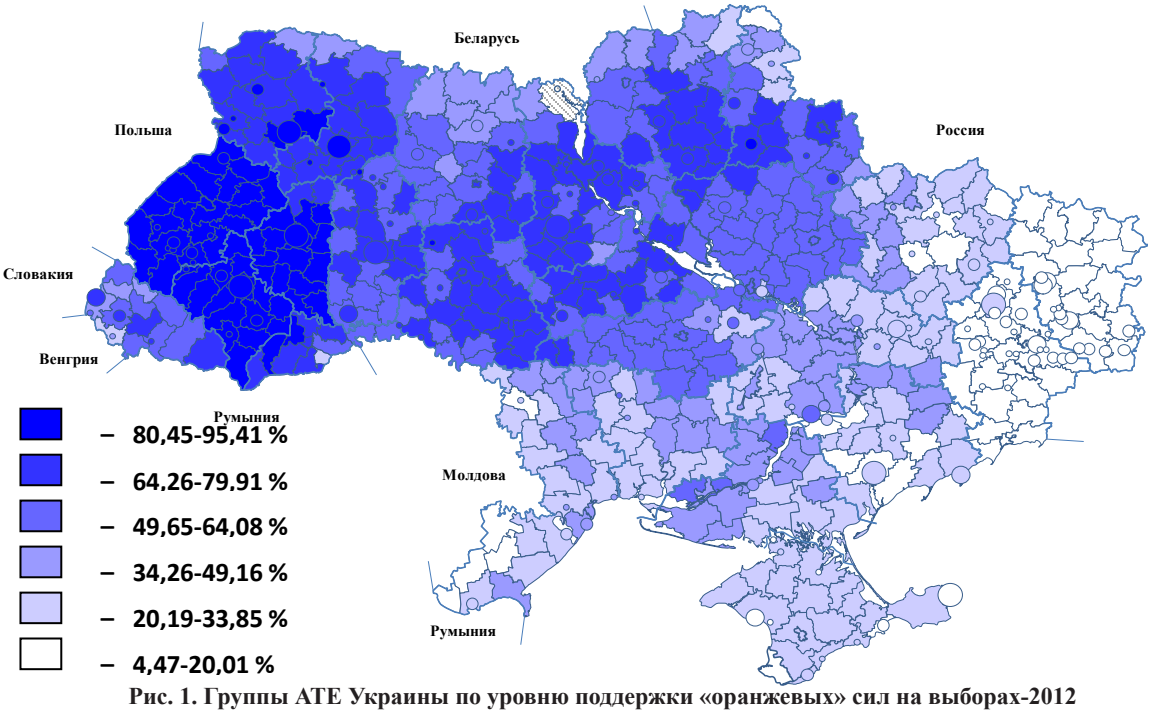

Рис. 1. Группы АТЕ Украины по уровню поддержки «оранжевых» сил на выборах-2012
(итоги кластер-анализа: число групп определялось методом попарного среднего, принадлежность АТЕ к кластеру – методом К-средних)

экологического – подхода в силу следующих причин. 1. У автора не было возможности провести самостоятельный всеукраинский или хотя бы региональный опрос, а вторичный анализ итогов опросов ведущих социологических структур будет отражаться на качестве результатов. 2. К тому же примеров такого вторичного анализа большое количество, особенно в СМИ. 3. На сайте ЦИК Украины доступен очень большой объём информации об официальных итогах всех последних выборов, в том числе и голосования-2012, и этот огромный объём данных с научной точки зрения проанализирован ещё в недостаточной степени.

Анализу результатов парламентских выборов-2012 в Украине уже было посвящено очень большое количество журналистских, публицистических статей, выступлений в СМИ политологов, социологов и политиков. Но глубокое научное освоение этого вопроса сейчас только начинается. Научных публикаций, касающихся особенностей поведения избирателей на парламентских выборах-2012, на данный момент фактически не очень большое количество. Среди примеров таких публикаций можно привести недавно вышедший Вестник Луганского национального университета им. Т. Шевченко (2013, № 11), специально посвящённый проблематике выборов 2012 года. В этом Вестнике в статьях целого ряда авторов затрагиваются вопросы особенностей поведения избирателей Украины на последних парламентских выборах: этот аспект рассматривается в работах И. Ф. Кононова (Kononov 2013) [2], А. Р. Никифорова (Nikiforov 2013) [3], М. Н. Вихрова (Vihrov 2013) [4], А. В. Пелина (Pelin 2013) [5], О. Б. Демкива (Demkiv 2013) [6], Лобановой (Lobanova 2013.) [7], С. Л. Катаева и Ю. В. Мосаева (Kataєv, Mosaєv 2013) [8], М. Н. Енина (Єnin 2013) [9], С. В. Хобты (Hobta 2013) [10], Л. И. Лебедь (Lebid' 2013) [11], О. С. Петренко (Petrenko 2013) [12], М. С. Живиловой (Zhivilova 2013) [13], Ю. С. Нужной (Nuzhna 2013) [14], А. А. Уколовой (Ukolova 2013) [15], Е. В. Кухаренко (Kuharenko 2013) [16] и некоторых других авторов. Особенности большинства указанных публикаций в том, что основной источник информации для них – итоги опросов или же результаты выборов-2012 на достаточно общем (всеукраинском или региональном) уровне обобщения (агрегирования). Многие из этих публикаций посвящены анализу особенностей поведения избирателей отдельных регионов. В ведущих же политологических, социологических и правовых научных изданиях Украины, которые могли бы рассматривать заявленную проблематику («Политический менеджмент», «Выборы и демократия», «Социология: теория, методы, маркетинг» и др.), публикаций, посвящённых этой тематике (по крайней мере, на момент написания этой статьи), – единицы (Akajomova 2012; Borisov 2012; Arabadzhiєv 2012) [17; 18; 19]. Да и посвящены они в основном другим аспектам выборов-2012, электорального же поведения, как правило, касаются лишь вскользь.

Среди эмпирических материалов, способных существенно помочь анализу «реализованного» поведения избирателей на выборах-2012 (помимо данных экзит-поллов, размещённых на сайтах ведущих социологических служб), стоит отметить подробные карты и схемы итогов голосования (в некоторых случаях вплоть до территориальных общин и избирательных участков), размещённые на сайтах некоторых украинских и зарубежных исследователей (Ukraine. The parliamentary elections of 2012. Electoral Geography 2.0; The list of cards (Ukraine); Maps of the parliamentary elections of 2012 sites; Personal site of Sergei Vasil) [20; 21; 22; 23].

Написание же данной публикации объясняется необходимостью глубокого и целостного анализа особенностей поведения избирателей Украины на последних парламентских выборах-2012 с точки зрения экологического подхода на уровне регионов, административно-территориальных единиц (АТЕ) и участков. Автором статьи был проведён собственный детальный анализ итогов последних парламентских выборов. Эмпирической базой исследования стали подробные итоги выборов-2012, размещённые на

официальном веб-сервере ЦИК Украины (The official website of the CEC of Ukraine) [24]. Целью данной работы является определение ключевых особенностей «реализованного» электорального поведения избирателей Украины и наиболее густонаселенного региона страны – Донецкой области – на последних парламентских выборах 2012 года. Со всеми картами, графиками и таблицами исследования, иллюстрирующими сделанные выводы, можно ознакомиться на сайте Центра политологических исследований (Cherkashin) [25].

Проведённый анализ разделён на несколько блоков, которые соответствуют задачам исследования. В тексте названия этих задач-блоков выделены жирным шрифтом. Сразу же отметим, что итоги волеизъявления избирателей могут иметь множество аспектов изучения, поэтому сосредоточимся только на самых главных, показательных тенденциях последних выборов-2012.

Электоральная география Украины на парламентских выборах 2012 года не претерпела коренных изменений по сравнению с кампаниями 2004–2010 годов. Всё также наибольшие показатели и победу в подавляющем большинстве АТЕ 10-ти регионов Юго-востока получали политические силы, которые условно можно назвать «евразийскими», а точнее, лидер этого движения – Партия регионов. Название «евразийцы» можно считать приемлемым из-за того, что геополитические и национально-культурные вопросы в ходе избирательных кампаний в Украине представляются как одни из наиболее главных. Соответственно политические силы, выступающие (как минимум предвыборными лозунгами) за реинтеграцию на постсоветском пространстве, высокий статус русского языка в Украине, признание ценности общего исторического прошлого с Россией, – получают это название.

В большинстве же АТЕ 17-ти регионов Центра и Запада страны победа была за силами, которые условно можно назвать «оранжевыми»[6] (рис. 1). Основной показатель принадлежности к таким политическим силам – декларируемые прозападные интеграционные устремления. Правда, по сравнению с президентскими выборами-2010 по пропорциональной системе, большинство голосов получили уже «оранжевые» (52 %), а не «евразийцы» (44 %). Произошедшая за два с половиной года переориентация части избирателей – следствие целого ряда причин: несения «бремени власти» «регионалами», их непопулярной и во многом непродуманной социально-экономической политики и т. д. Неблагополучный для «регионалов» – и «евразийцев» вообще – результат по пропорциональной избирательной системе был практически полностью нивелирован показателями в мажоритарных округах, в большинстве из которых (52 %) победили представители ПР. Последний факт указывает и на возможные существенные различия мотивации голосования избирателей за партии и за кандидатов.

Два конкурирующих политических направления сохранили абсолютное господство в «базовых» для себя регионах: Донбассе и Галичине. По остальной же территории страны наблюдалось некоторое «размывание» показателей: «евразийцы» и особенно «оранжевые» повысили проценты в нехарактерных для себя регионах. Интересным является голосование национальных меньшинств за нетрадиционные для регионов силы: венгров, русинов и румын за ПР в Закарпатье и на Буковине, крымских татар за «Батьківщину» в АРК. На территориях компактного проживания этих народов были повышенные показатели поддержки указанных политических сил.

Уровень избирательной активности существенно сократился по сравнению с прошлыми парламентскими выборами, на которых он обычно составлял 65–70 %. В 2012-м же году явка избирателей составила 58 %. Данный факт говорит об «усталости» части электората, нежелании делать выбор среди предлагаемых альтернатив. Максимальным уровень избирательной активности был в большинстве областей Западной Украины и Донбассе, минимальным – на юге страны, что традиционно для кампаний последних лет. То есть основная «линия противостояния» проявилась и в уровне избирательной активности: наибольшая явка на выборы – в «эпицентрах» поддержки противоборствующих политических сил.

Очень показательной является и карта, отражающая расстановку вторых мест по АТЕ страны по пропорциональной системе: на Юго-востоке это преимущественно КПУ, в Центре – ПР, а на Западе в большей мере – «Свобода». То есть региональные отличия политических приоритетов избирателей весьма укоренены и касаются не только победителей избирательной гонки по территориям.

Структура поддержки политических сил по территории страны по сравнению с предыдущими голосованиями также не претерпела принципиальных изменений. Показатели Юго-востока и Центра по степени поддержки «оранжевых» и «евразийцев» во многом являлись зеркальным отражением друг друга, на Западе же страны явно доминировали «оранжевые» силы (82 % голосов). Интересна существенная «евроазиация» Закарпатья (37 % голосов) и ещё большая радикализация Киева, по незначительности поддержки «евразийцев» (20 %) занявшего теперь место между Галичиной и Волынью. Донбасс же на этих выборах поддержал «евразийцев» сильнее, чем даже Крым (за счёт ПР), что было нехарактерно для предыдущих голосований. Указанные изменения в основном связаны с региональными процессами, а точнее реакцией местных элит (на построение Партией регионов «властной вертикали» и попытки контролировать положение в «их» регионах), поддержанной существенной долей местных избирателей.

Большинство (около 60 %) своих голосов и ПР и КПУ получили в областных центрах и городах областного подчинения. «Оранжевые» же силы – во многом в районах областей (у «Батьківщини» – 56%), что указывает на в существенной мере аграрный характер их поддержки. Вопреки данным «Национального экзит-полла» по итогам выборов «Свобода» за счёт областных центров получила не около 48%, а 38% своих голосов (особенно за счёт областных центров Запада и Центра) (The results of the exit poll: who and how to vote - the distribution of the electorate demographically) [26]. Такое отличие в показателях может иметь два возможных объяснения: 1) существенные фальсификации итогов истинного волеизъявления избирателей; 2) не совсем качественная или ангажированная работа представителей «Национального экзит-полла». По всей видимости,

[6] «Евразийцы» на выборах-2012: ПР, КПУ, СПУ, «Русский блок». «Оранжевые» на выборах-2012: «Батьківщина», УДАР, «Свобода», «Наша Україна», Радикальная партия Олега Ляшко, УНА.

имели место оба эти явления, однако склоняемся к большей влиятельности второго фактора, т.к. высокой поддержкой «Свободы» отличались и сельские районы Западной Украины, что слабо отразилось в результатах экзит-полла. Выборы-2012 в очередной раз продемонстрировали существующий электоральный раскол между, с одной стороны индустриальным и во многом интернациональным Юго-востоком, а с другой – во многом аграрным и моноэтническим Западом и Центром.

В целом по стране участков с явно аномальными электоральными показателями было немного. Среди примерно 32 тысяч неспециальных участков уровень явки (голосования за партии) превышал 97% по 28 участкам, показатели более 97% были у ПР на 4-х участках, у «евразийцев» на 38-ми, а у «оранжевых» на 128-ми (то есть заявления об односторонних и системных искажениях «не совсем» обоснованы). В целом же статистика итогов выборов-2012 скорее соответствует достоверной, нежели аномальной.

Электоральная география Донецкой области на этих выборах отличалась фрагментарностью. ПР наибольшие показатели получила в центре и на севере области, минимум – на юге области, как традиционно и было на последних парламентских выборах. КПУ максимальные показатели получила на отдельных, преимущественно южных территориях. Показатели «оранжевых» сил максимальными были в крупных городах севера и юга области – Краматорске и Мариуполе. Наибольшая избирательная активность наблюдалась в отдельных периферийных сельских районах. То есть, с одной стороны, проявились постоянные тенденции географии голосования в области. Но с другой – необычная «пестрота» территориальной поддержки: существенно отличающиеся показатели имел целый ряд расположенных рядом и сходных в социально-экономическом и этническом плане территорий.

Проблема достоверности официальных итогов выборов-2012 в Донецкой области. В целом итоги выборов-2012 по Донецкой области можно оценить как «частично достоверные» или, точнее, «в большей степени достоверные». По итогам математического анализа (описание методики – (Cherkashin 2012) [27]), показатель основной «структурообразующей» партии (Партии регионов) соответствовал рассчитанной норме, был ниже или незначительно выше её в 52 % АТЕ области (51% избирателей). Явные существенные превышения нормы по ПР (на 7–18%) наблюдались в 35% АТЕ (33 % избирателей или 38% проголосовавших). Наибольшие отклонения наблюдались на севере и в центре области. Однако, по итогам расчётов, ПР и так бы получала голосов больше чем какая-либо иная партия во всех АТЕ региона. Отличие официального результата ПР в области на выборах-2012 от математически спрогнозированного составляет от 6 % до 9 %. То есть вместо официальных 65,09 % ПР могла получить от 56,21% до 59,58 %. Вторую цифру считаем более достоверной, т. к. первая была получена по итогам анализа в тех АТЕ, где показатель ПР совпал с нормой или был ниже её, традиционно отличающихся пониженной поддержкой «бело-голубых».

Итоги математического анализа в целом совпали с озвученным ПР экзит-поллом, проведённым партией в области, согласно которому ПР получила 60% голосов, КПУ – 20%, УДАР – 6% и «Батьківщина» – 5%. По математическим расчётам, показатель КПУ в области должен был составить около 20% голосов, а «Батьківщини» и УДАРа – около 6% у каждой. Уровень же избирательной активности должен был бы составить не официальные 60%, а около 54%. Показатели «мажоритарщиков» по области в целом коррелировали с показателями партий, их выдвинувших. То есть победа «мажоритарщиков» ПР во всех округах области является закономерной, однако показатели, полученные ими примерно на трети территорий, существенно превышали рассчитанную прогнозируемую норму (за счёт отдельных округов). Общий вывод: явные отклонения в сторону «аномальности» имелись на целом ряде территорий области, однако они не могли кардинально повлиять ни на исход выборов в регионе, ни на расстановку сил во вновь сформированной Верховной Раде.

Избиратели Донецкой области в 2012 году существенно меньше интересовались избирательным процессом, чем на предыдущих общегосударственных голосованиях – официальные 60% явки против 77% во втором туре последних президентских выборов. Наблюдался некоторый рост поддержки «оранжевых» сил – почти 12% голосов (вместе с УДАРом) против 6,5% у Ю. Тимошенко во втором туре выборов-2010, и существенное увеличение показателей коммунистов – до 19%. То есть налицо тенденция расслоения электоральных приоритетов жителей области – не такое монолитное голосование, не такая монолитная поддержка «своей» партии. Всё это – проявления разочарования существенной части избирателей региона в правящей партии. С другой стороны, Партия регионов оставалась явным лидером избирательного процесса в области, фактически у неё не было реальных конкурентов, и поддержка большинства избирателей была обусловлена, в том числе, и отсутствием реальных действенных альтернатив «партии власти».

Выводы. По сравнению с прошлыми кампаниями 2004–2010 годов география электоральной поддержки в Украине на парламентских выборах 2012 года принципиально не изменилась, т.е. коренных изменений политических приоритетов избирателей не наблюдалось. Первостепенным всё также осталось противостояние «евразийских» (в первую очередь «бело-голубых») и «оранжевых» сил, побеждающих соответственно в 10-ти и 17-ти регионах страны. Однако по сравнению с прошлыми кампаниями наблюдался некоторый рост показателей у «оранжевых» на Юго-востоке, а у «евразийцев» на Западе и в Центре. То есть имеет место тенденция некоторого «размывания» жёсткой электорально-территориальной дифференциации, однако эту тенденцию нельзя считать не только доминирующей, но даже и очень ярко выраженной. По сравнению с президентской кампанией-2010 по пропорциональной избирательной системе «оранжевые» силы весьма серьёзно увеличили свои показатели (до 52% голосов). «Евразийцы» же, и особенно «бело-голубые», несущие на себе «бремя власти», серьёзно потеряли в поддержке по пропорциональной системе. Впрочем, этот результат был нивелирован итогами голосования по мажоритарной системе, по которой ПР победила в 52% округов. Также новая тенденция выборов-2012 – существенное сокращение избирательной активности, особенно в «небазовых» для основных противоборствующих политических сил регионах. Как видно, избиратели в существенной мере устали от выбора среди постоянно предлагаемого им набора политических сил.

Именно колебания уровня избирательной активности традиционно являются одним из важнейших факторов,

предопределяющих победу «оранжевых» или «евразийцев» в масштабах всей страны. Политические приоритеты большинства избирателей разных регионов Украины принципиально изменяются редко, однако их разочарование часто выражается в отказе голосовать, т.е. в сокращении уровня избирательной активности в регионах традиционной поддержки.

В целом итоги выборов-2012 и в Украине, и в Донецкой области можно считать «частично достоверными» или, точнее, «в большей мере достоверными, чем недостоверными». В масштабах всей страны явных, «кричащих» аномалий в статистике итогов голосования было немного, в наибольшей степени они касались Киевской и Донецкой областей. В последней, по итогам анализа, искажения волеизъявления избирателей касались примерно трети территорий и зависели от тактики конкретных кандидатов-мажоритарщиков от ПР. Вместе с тем, общий объём искажений в области был не столь велик, как об этом заявляли отдельные представители «оранжевой» оппозиции. Манипуляции, имевшие место в регионе, не могли принципиально повлиять на итоги выборов-2012 ни в области, ни в стране в целом.

Основная тенденция поведения избирателей Донецкой области на последних парламентских выборах – большее расслоение электоральной поддержки, выразившееся в сокращении избирательной активности и переориентации части избирателей в пользу конкурентов «бело-голубых» (КПУ, «оранжевые»). С другой стороны, доминирование Партии регионов оставалось явным, существенная часть избирателей проголосовала за неё ввиду отсутствия иных действенных альтернатив.

Дальнейшее перспективное направление исследования в рамках намеченного анализа – полномасштабное исследование закономерностей поведения избирателей Украины на уровне избирательных участков, а также сравнение уже полученных результатов с итогами массовых электоральных опросов, проводившихся ведущими социологическими службами страны.

Библиографические ссылки

1. Галкин А. В. Электоральное поведение как объект исследования / А. В. Галкин // Рабочие избиратели в странах Западной Европы. – М.: Наука, 1980. – С. 3–63.

2. Кононов І. Ф. Вибори: гра еліт на полі суспільних опіній / І. Ф. Кононов // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 5 – 46.

3. Никифоров А. Р. Электоральное районирование украинского политического пространства / А. Р. Никифоров // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 156–167.

4. Віхров М. М. Вибори – 2012: донбаський і галицький проекти України в ідеології провідних суб'єктів виборчого процесу / М. М. Віхров // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 168–174.

5. Пелін О. В. Трансформація моделей електоральної поведінки виборців Закарпаття / О. В. Пелін // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 199– 207.

6. Демків О. Б. Парламентські вибори 2012 року на Львівщині: «сила бренду», «права радикалізація»та «проблемні перспективи» / О. Б. Демків // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 208–222.

7. Лобанова А. С. Політичні експектації та електоральні пріоритети виборців Центральної України. (Парламентські вибори – 2012) / А. С. Лобанова // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 223–233.

8. Катаєв С. Л. Електоральні переваги дорослих і дітей у Запоріжжі: порівняльний аналіз / С. Л. Катаєв, Ю. В. Мосаєв // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 233–240.

9. Єнін М. Н. Формування вибору кандидатів по мажоритарних округах / М. Н. Ємін // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 46–57.

10. Хобта С. В. Ідентичність як фактор формування електоральних установок (на прикладі виборів в м. Луганську до Верховної Ради України 2012 р.) / С. В. Хобот // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 58–76.

11. Лебідь Л. І. Етнокультурні фактори електоральної поведінки луганчан у парламентській кампанії 2012 року / Л. І. Лебідь // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 77–88.

12. Петренко О. С. Джерела інформації про партії та кандидатів-мажоритарників у ході передвиборчої кампанії 2012 року (на прикладі мешканців м. Луганська) / О. С. Петренко // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 88–100.

13. Живілова М. С. Територіальний фактор електоральної поведінки (приклад м. Луганська) / М. С. Живілова // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 101–113.

14. Нужна Ю. С. Гендерні та вікові особливості електоральної поведінки у великому місті (на прикладі виборів до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 р. у м. Луганську) / Ю. С. Нужна // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 113–126.

15. Уколова А. А. Соціально-професійні групи як поле формування електоральних установок під час виборів до Верховної Ради України / А. А. Уколова // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 126–134.

16. Кухаренко О. В. Уявлення про соціальну справедливість як чинник електоральної поведінки (на прикладі м. Луганськ) / О. В. Кухаренко // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2013. – № 11 (Частина І) – С. 145–155.

17. Акайомова А. Політична реклама як засіб візуальної комунікації напередодні виборів 2012 року в Україні (семіотичний аналіз) / А. Акайомова // Вибори та демократія. – 2012. – № 2. – С. 73–79.

18. Борисов Н. Електоральна і партійна конкуренція в Росії та в Україні: результати трансформації правил гри / Н. Борисов // Політичний менеджмент. – 2012. – № 4–5 (55–56). – С. 212– 226.

19. Арабаджиєв Д. Організація громадського моніторингу за парламентськими виборами – 2012 в Україні в контексті європейських цінностей / Д. Арабаджиєв // Сучасна українська політика. – К.: Центр соціальних комунікацій, 2012. – Вип. 28. – С. 17-29.

20. Украина. Парламентские выборы 2012. Электоральная география 2.0 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.electoralgeography.com

21. Перелік карт (Україна) [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://pollotenchegg.livejournal.com

22. Карти про парламентські вибори 2012 по дільницях [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://statistika.in.ua/vybory2012

23. Особистий сайт Сергія Васильченка [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://vasylchenko.ucoz.ru

24. Офіційний веб-сервер ЦВК України [Електроний ресурс] – Режим доступу: www.cvk.gov.ua

25. Черкашин К. В. Анализ итогов парламентских выборов 2012 года в Украине и Донецкой области [Электронный ресурс] / К. В. Черкашин – Режим доступа: http://cps-dn-ua.blogspot.com/2012/12/blog-post.html

26. Результати екзит-полу: хто і як голосував – розподіл електоратів за демографічними показниками [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/polls/2012-year/rezultati-ekzit-pekspertiv_-.htm

27. Черкашин К. В. Восстановление истинных итогов голосований / К. В. Черкашин // Материалы Международного научного форума «Ломоносов-2012». – М.: МАКС Пресс, 2012.

Черкашин К. В. Особливості поведінки виборців України й Донецької області на парламентських виборах-2012

Розглянуто особливості поведінки виборців України й найбільш густонаселеного регіону країни – Донецької області – на парламентських виборах-2012 з погляду «екологічного підходу». Подано аналіз результатів голосування на рівні регіонів, адміністративно-територіальних одиниць та виборчих дільниць країни.

Ключові слова: поведінка виборців, електоральна поведінка, вибори-2012, Україна, Донецька область.

Cherkashyn K. V. Behaviour of voters of Ukraine and Donetsk region at the parliamentary elections in 2012

We consider the behavior of voters of Ukraine and the most densely populated region of the country - the Donetsk region - during the parliamentary elections-2012 from the point of view of «ecological approach.» The analysis of results of voting at the regional level, administrative units and polling stations of the country are presented.

Keywords: behavior of voters, electoral behavior, elections-2012, Ukraine, Donetsk region.

References

Akajomova A., 2012. 'Politichna reklama jak zasib vizual'noї komunikacії naperedodni viboriv 2012 roku v Ukraїni (semiotichnij analiz)' [Political advertising as a means of visual communication on the eve of the 2012 elections in Ukraine (semiotic analysis)], *Vibori ta demokratija* [Elections and Democracy], № 2, pp. 73–79.

Arabadzhiєv D., 2012. 'Organizacija gromads'kogo monitoringu za parlaments'kimi viborami – 2012 v Ukraїni v konteksti єvropejs'kih cinnostej' [Organization of public monitoring of the parliamentary elections – 2012 in Ukraine in the context of European values], *Suchasna ukraїns'ka politika* [Contemporary Ukrainian politics], Vip. 28, pp. 17–29, Centr social'nih komunikacij publ, K.

Borisov N., 2012. 'Elektoral'na i partijna konkurencija v Rosiї ta v Ukraїni: rezul'tati transformacії pravil gri' [Electoral and party competition in Russia and Ukraine: results of the transformation rules of the game], *Politichnij menedzhment* [Political Management], № 4–5 (55–56), pp. 212–226.

Cherkashin K. V. *Analiz itogov parlamentskih vyborov 2012 goda v Ukraine i Doneckoj oblasti* [Analysis of the results of the parliamentary elections in 2012 in Ukraine and the Donetsk region], viewed: http://cps-dn-ua.blogspot.com/2012/12/blog-post.html

Cherkashin K. V., 2012. 'Vosstanovlenie istinnyh itogov golosovanij' [Restoring the true outcome Polls], *Materialy Mezhdunarodnogo nauchnogo foruma «Lomonosov-2012»* [Proceedings of the International Scientific Forum «Lomonosov-2012»]. MAKS Press publ, M.

Demkiv O. B., 2013. 'Parlaments'ki vibori 2012 roku na L'vivshhini: «sila brendu», «prava radikalizacija»ta «problemni perspektivi»' [Parliamentary elections in 2012 in Lviv region, «brand power», «right radicalization» and «problem perspective»], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 208–222.

Galkin A. V., 1980. 'Jelektoral'noe povedenie kak obekt issledovanija' [Voting behavior as an object of study], *Rabochie izbirateli v stranah Zapadnoj Evropy* [Working voters in Western Europe], Nauka, M.

Hobta S. V., 2013. 'Identichnist' jak faktor formuvannja elektoral'nih ustanovok (na prikladi viboriv v m. Lugans'ku do Verhovnoї Radi Ukraїni 2012 r.)' [Identity as a factor in the formation of electoral systems (for example, elections in Lugansk in the Verkhovna Rada of Ukraine 2012)], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 58–76.

Karti pro parlaments'ki vibori 2012 po dil'nicjah [Maps of the parliamentary elections of 2012 sites], viewed: http://statistika.in.ua/vybory2012

Kataєv S. L., Mosaєv Ju. V., 2013. 'Elektoral'ni perevagi doroslih i ditej u Zaporizhzhi: porivnjal'nij analiz' [Electoral preferences of adults and children in Zaporizhia: a comparative analysis], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 233–240.

Kononov I. F., 2013. Vibori: gra elit na poli suspil'nih opinij [Elections: the game of elites in the field of public opinion], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 5 – 46.

Kuharenko O. V., 2013. 'Ujavlennja pro social'nu spravedlivist' jak chinnik elektoral'noї povedinki (na prikladi m. Lugans'k)' [The concept of social justice as a factor in voting behavior (for example, Lugansk)], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 145–155.

Lebid' L. I., 2013. 'Etnokul'turni faktori elektoral'noї povedinki luganchan u parlaments'kij kampanії 2012 roku' [Ethnic and cultural factors luganchan electoral behavior in the parliamentary campaign in 2012], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 77–88.

Lobanova A. S., 2013. 'Politichni ekspektacії ta elektoral'ni prioriteti viborciv Central'noї Ukraїni (Parlaments'ki vibori – 2012)' [Ekspektatsii political and electoral priorities of voters in central Ukraine. (Parliamentary Elections – 2012)], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 223–233.

Nikiforov A. R., 2013. 'Jelektoral'noe rajonirovanie ukrainskogo politicheskogo prostranstva' [Electoral zoning Ukrainian political space], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 156–167.

Nuzhna Ju. S., 2013 'Genderni ta vikovi osoblivosti elektoral'noї povedinki u velikomu misti (na prikladi viboriv do Verhovnoї Radi Ukraїni 28 zhovtnja 2012 r. u m. Lugans'ku)' [Gender and age characteristics of the electoral behavior of the City (the example of the elections to the Verkhovna Rada of Ukraine of October 28, 2012 in Luhansk)], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 113–126.

Oficijnij veb-server CVK Ukraїni [The official website of the CEC of Ukraine], viewed: www.cvk.gov.ua

Osobistij sajt Sergija Vasil'chenka [Personal site of Sergei Vasil], viewed: http://vasylchenko.ucoz.ru

Pelin O. V., 2013. 'Transformacija modelej elektoral'noї povedinki viborciv Zakarpattja' [Transformation models of electoral behavior of voters Transcarpathia], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 199–207.

Perelik kart (Ukraїna) [The list of cards (Ukraine)], http://pollotenchegg.livejournal.com

Petrenko O. S., 2013. 'Dzherela informacії pro partії ta kandidativ-mazhoritarnikiv u hodi peredviborchoї kampanії 2012 roku (na prikladi meshkanciv m. Lugans'ka)' [Sources of information about the party and candidates mazhoritarschikov during the election campaign in 2012 (for example, residents of Lugansk)], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 88–100.

Rezul'tati ekzit-polu: hto i jak golosuvav – rozpodil elektorativ za demografichnimi pokaznikami [The results of the exit poll: who and how to vote - the distribution of the electorate demographically], viewed: http://dif.org.ua/ua/polls/2012-year/rezultati-ekzit-pekspertiv_-.htm

Ukolova A. A., 2013. 'Social'no-profesijni grupi jak pole formuvannja elektoral'nih ustanovok pid chas viboriv do Verhovnoї Radi Ukraїni' [Socio-professional groups as the field of formation of electoral systems in elections to the Verkhovna Rada of Ukraine], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 126–134.

Ukraina. Parlamentskie vybory 2012. Jelektoral'naja geografija 2.0 [Ukraine. The parliamentary elections of 2012. Electoral Geography 2.0], viewed: http://www.electoralgeography.com

Vihrov M. M., 2013. 'Vibori – 2012: donbas'kij i galic'kij

proekti Ukraïni v ideologiï providnih sub'єktiv viborchogo procesu' [Elections – 2012: donbassovsky and Galician Ukrainian projects in the ideology of the leading actors of the electoral process], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 168–174.

Zhivilova M. S., 2013, 'Teritorial'nij faktor elektoral'noï povedinki (priklad m. Lugans'ka)' [The territorial dimension of electoral behavior (example of Lugansk)], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 101–113.

Єnin M. N., 2013. 'Formuvannja viboru kandidativ po mazhoritarnih okrugah' [Formation of selection of candidates in majority districts], *Visnik Lugans'k. nac. un-tu im. T. Shevchenka* [Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko], № 11 (Chastina I), pp. 46–57.

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 329:316.75

Л. О. Четверікова
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ПОЛІТИКИ НА РУБЕЖІ XX–XXI ст.

У статті коротко досліджено проблему взаємодії ідеології та політики на рубежі XX–XXI ст., що розглядається у двох аспектах: по-перше, в аспекті трансформації ідейних конструкцій, що наповнюють нормативно-символічну сферу політики, і, другий аспект, – це проблематизація ролі політичних партій як засобів комунікації між елітою та масами, а також як носіїв певних ідеологій.

Ключові слова: політична ідеологія, політика ідентичності, «тотальні» ідеології, «молекулярні» ідеології, політичний маркетинг, політична реклама, політичний імідж

Актуальність: Потужні зміни, що відбуваються у політичному просторі, і стосуються як ідей та образів, які наповнюють нормативно-символічну сферу, так і сучасних політичних практик, ставлять перед дослідниками цілу низку актуальних і цікавих завдань. Зокрема, знову на порядку денному постала проблема «кінця» ідеології. Сучасне суспільство визнають як суспільство постідеологічне, в якому ідеї, що займали пануюче місце у світі і сприяли виникненню масових політичних рухів, політичних партій та вимагали кардинальних змін, втратили свою привабливість. Тож, актуальні питання: в якій мірі політичні ідеології виконують інтегративну, мобілізуючу та комунікативну функції? Чи, можливо, їх місце зайняли структури, що пропонують нові, більш адекватні способи забезпечення комунікації у сучасному фрагментованому суспільстві.

Стан дослідження: Дана проблематика є досить широкою і досліджується як зарубіжними так і вітчизняними авторами. Зокрема, цієї проблеми в тій чи іншій мірі торкалися Ж Бодрійяр, О. Гаман-Голутвіна, Л. Климанська, О. Малінова, В. Мартьянов, К. Мей, С. Пшизова, І. Семененко, В. Соловйов, Е. Тоффлер, Д. Шварцмантель, М. Фріден, Ф. Фукуяма та інші. Разом з тим, у роботах вищезазначених вчених піднімаються та висвітлюються лише окремі аспекти проблеми, що свідчить про її недостатню вивченість, і зумовлює необхідність подальших творчих пошуків.

В даній статті ми ставимо собі за мету проаналізувати проблему взаємодії ідеології та політики, що може бути розглянута в двох площинах: по-перше, в аспекті трансформації ідейних конструкцій, що наповнюють нормативно-символічну сферу політики, і, по-друге, політичних інститутів, які традиційно забезпечують представництво суспільних інтересів, виступаючи носіями певних ідеалів та цінностей.

Два попередні століття називають «епохою великих ідеологій». Як зазначив В. Соловйов «виникнення ідеології як функціонально необхідного інструменту групової ідентифікації і висунення вимог до влади належить до того історичного періоду, коле третій стан у Європі «пішов» у політику і намагався використовувати державну владу для досягнення власних інтересів» (Current trends in the symbolic space policy and the concept of ideology. Materials debate, 2004) [6, с. 32]. Ця епоха характеризується масовим залученням людей до політики з метою реалізації глобальних, всеохоплюючих проектів соціальної трансформації, що їх формулювали провідні політичні ідеології. «Тотальний» характер політичних ідеологій, їх здатність дати відповідь на основні проблеми, з якими зіштовхувалося суспільство - їх основна риса, а втілення власних ідеалів та цінностей шляхом захоплення державної влади за допомогою чітко структурованих, масових політичних партій, покликаних всебічно перебудувати суспільство – основна мета.

В цей період політична активність, що апелює до державної влади, передбачає необхідність масштабних політичних рухів та політичних партій, основна мета яких і полягає у захопленні державної влади з метою перебудови суспільства за власним, інколи утопічним проектом. Особливістю «тотальних» політичних ідеологій є значний інтеграційний, мобілізаційний потенціал, якій застосовується для забезпечення підтримки своїх ідей і формування потужної бази для соціальної і політичної трансформації суспільства. Як зазначив Д. Шварцмантель «після Великої французької революції наша історія розвивалася під знаком політичного конфлікту провідних ідеологій, кожна з яких пропонувала тотальне бачення світу і пропонувала свій погляд на те, як має бути влаштоване суспільство» (Shvarcmantel' 2009, p. 186) [9, с. 186]. Кульмінацією цього конфлікту став остаточний розподіл політичного простору між політичними силами ліво-правого спектру.

Разом з тим, з третьої чверті XX століття ситуація суттєво змінюється, що і знаходить своє відображення у сучасних політичних дослідженнях. Зокрема, один із аспектів проблеми, що його констатують дослідники, – важкість поділу сучасних політичних ідеологій за «класичними» критеріями: ідеології творять настільки неоднорідну структуру ідейного поля політики, що її неможливо впорядкувати, застосовуючи традиційні критерії поділу «праві-ліві». З іншої сторони, вимивається світоглядний зміст ідеологій; вони стають більш прагматичними, ситуативними, а, отже, і більш уніфікованими (у якості прикладу можна навести поширений ще зовсім недавно неологізм «блеризм», який відображає неможливе для епохи Модерну часів боротьби «чистих ідеологій» поєднання правої економічної політики з лівою політичною риторикою).

Адже всі найважливіші завдання і цілі, такі як гарантія прав і свобод громадян, забезпечення гідного рівня життя, утвердилися через реалізацію правової соціальної держави. В результаті власне політичні (а, відповідно, і ідеологічні) механізми захисту інтересів у більшій мірі втратили своє значення. З огляду на це можна стверджувати, що зміна характеру потреб широких соціальних прошарків, як, зрештою і структури самого суспільства і послугувала першим поштовхом до дисфункціоналізації ідеологічних конструктів. Як зазначив російський дослідник В. Мартьянов, «проблема полягає в тому, що нормативні цінності Модерну, будучи повністю втіленими, «уречевились», тобто перетворилися із трансцендентних утопічних цілей на характеристику іманентної політичної реальності «тут і тепер»». А тому «титанічні зусилля, які сьогодні скеровані на підтримку проекту Просвітництва і лежать в його основі «великих ідеологій», свідчать про вичерпаність ідеологічних дискурсів Модерну, які, виявивши свою історичну і культурну «граничність» в «постіндустріальному», «інформаційному» суспільстві, що з'являється на наших очах, виявилися нездатні ефективно пояснити і легітимувати реальність Постмодерну. … Відбувається занепад «великих ідеологій» та формування нової «дисциплінарної матриці». Особливість такої матриці в тому, що ідеологія як форма опису «відкріпляється» від порядку універсального, не намагаючись більше побудувати об'єктивної картини світу і монополії на істину, що з неї випливає» (Mart'janov 2005, p. 147-149) [4, с. 147–149].

З другої половини XX ст. з'являються дослідження, в яких виразно звучать ідеї щодо «кінця» ідеології (Е. Шилз, Р. Арон, Д. Белл, пізніше – Ф. Фукуяма) (Bell 1990; Fukujama 1990) [1; 8]. І хоча Д. Белл «кінець» ідеології розглядав передусім як падіння більшості комуністичних режимів, в кінці століття ця теза набуває іншого змісту. Мова йде не лише про «смерть» комуністичної ідеології, але як мінімум про загальну кризу ідейних основ політики, і як максимум її самої. Зокрема, Ж. Бодріяр коментує це наступним чином: «Доки історична загроза походила для неї (політичної влади – Ч. Л.) від реального, влада спекулювала відстрашуванням та симуляцією, дезінтегруючи всі суперечності за допомогою виробництва еквівалентних знаків. Сьогодні, коли загроза походить для неї від симуляції (загроза щезнути у грі знаків), влада спекулює реальним, кризою, спекулює новим виробництвом штучних цілей (соціальних, економічних, політичних). Для неї це питання життя чи смерті. Однак уже пізно» (Bodrijar 2004, p. 36-37) [2, с. 36-37].

Представники іншого підходу, зокрема О. Малінова, Дж. Шварцмантель дотримуються позиції, що ідеї та цінності неолібералізму, які після розпаду соціалістичних систем стали домінуючою структурою мислення і політичної активності, на сьогоднішній день перестали адекватно відповідати вимогам сучасного суспільства. Зростання культурної, етнічної і одночасне зменшення соціальної-економічної гетерогенності суспільства спричинили перехід від масштабних ідеологічних проектів до потреби забезпечити визнання і повагу до різноманітних ідентичностей, породжених сучасним суспільством. Така трансформація постала як внаслідок успішного втілення ідеологічної політики, так і причиною її подальшої кризи. Суспільство відмовилося від схем тотальної соціальної трансформації на користь обмеженіших проектів. Найважливішим елементом життя громадян постає їх належність до різних добровільних груп (культурних, етнічних, економічних, «груп по інтересам») що сповідують цінності, які формують ідентичність людей.

За таких умов значення політичних інститутів суттєво маргіналізується. Роль держави обмежується лише забезпеченням свободи таких груп і наданням їм права займатися їх діяльністю. Виникає потреба у формуванні нових механізмів представлення групових інтересів з однієї сторони, а також способів комунікації політичних еліт з суспільством, громадськими структурами, з іншої сторони. На думку В. Соловйова, «можна констатувати, що сьогодні суспільство стихійно переходить на нові форми контактів зі владою, що породжує потребу у нових способах символізації, окреслення значення влади, держави, політики» (Current trends in the symbolic space policy and the concept of ideology. Materials debate, 2004) [6, с. 34]. Таку політику на противагу політиці, ідейну основу якої забезпечували провідні політичні ідеології Д. Шварцмантель називає політикою «визнання» (ідентичності) або політикою проблеми (Shvarcmantel' 2009, p. 16-17) [9, с. 16-17].

Ідеологічна політика спрямовує суспільну діяльність у напрямку досягнення великої спільної мети, а конкретні результати оцінюють по внеску в досягнення кінцевої мети тотальної соціальної трансформації, якої її бачить певна ідеологія. На противагу їй політика ідентичності (проблеми) не має справу з такими проектами, відмовляючись від них на користь потреби визнання або позитивного сприйняття. В цьому сенсі таку політику можна визнати як «постідеологічну», оскільки вона відкидає масштабні політичні ідеології на користь вирішення локальних проблем окремих груп (культурних, етнічних, гендерних, регіональних) і реалізації притаманних їх звичаїв і цінностей, що власне, і свідчить про «відхід від ідеології» і відмову від притаманних їм масштабних політичних змін.

Політика ідентичності стосується лишень «маленької мети» боротьби – наприклад, забезпечення права лише певної групи людей: права жити в екологічно чистому навколишньому середовищі, забезпечення права на одностатеві шлюби, усиновлення дітей людьми, що перебувають у одностатевих шлюбах, протест проти підвищення плати за навчання, реформування пенсійної системи тощо. Така специфіка політики дала підстави Д. Шварцменталю ввести поняття так званих «молекулярних» ідеологій. На противагу громіздким конструкціям «тотальних» ідеологій «молекулярні» ідеології надають особливого значення не стільки повній реструктуризації суспільства шляхом захоплення державної влади, скільки пошуку альтернативних способів вирішення конкретних проблем. Для «молекулярних» ідеологій характерна специфічна соціальна база, як, зрештою, і проблеми, які вони вирішують. Таким чином, політика ідентичності відбувається в суспільстві, що постає як свого роду форум, в якому існує цілий ряд ідентичностей та особливе значення надається ідеї їх неподоланного різноманіття.

У сучасному розрізненому, фрагментованому суспільстві великі політичні утворення такі як клас або нація втрачають своє значення для структурування політичної та соціальної діяльності. Відповідно, втрачають свою силу і інститути, що раніше визначали структуру політики. Особливо це стосується національної держави, яка традиційно була тією одиницею, в рамках якої і розгорталася ідеологічна політика. На думку Д.

Шварцменталя, національні держави практично зникли під тиском різноманіття культур – з однієї сторони і потоком ринкових сил – з іншої (Shvarcmantel' 2009, p. 40) [9, с. 40]. Сама ідея «патерналістської» держави, що спрямовує та координує загальні зусилля на сучасному етапі не відповідає суспільному запиту. Сучасне суспільство відрізняється складною структурою, високо розвиненим індивідуалізмом і відкидає ідею держави, в якій для задоволення потреб усіх громадян використовують уніфікований інструментарій. Зокрема, ідея держави загального добробуту, надзвичайно актуальна ще декілька десятиліть тому, на сьогоднішній день втрачає свою привабливість. Навіть пропонуються шляхи її оновлення, трансформації. Актуальною стає ідея «держави праці» або «держави можливостей» (Silenko 2000, p. 34) [5, с. 34]. Натомість суттєво зростає роль публічної сфери та інститутів громадянського суспільства зокрема. Якщо «тотальні» ідеології традиційно надають перевагу політичної активності, що орієнтується на державу та здійснюється через діяльність політичних партій, то «молекулярні» ідеології використовують зовсім інші методи досягнення цілей. Вони віддають перевагу суспільним рухам, а не партіям; політичній активності в рамках громадянського суспільства а не держави, і політичним силам з «вільнішою» структурою, які краще відображають множину та різноманіття суспільних інтересів. На противагу ідеологічній політиці, політика ідентичності передбачає не стільки створення політичних партій, скільки формування простору для збереження та розвитку конкретних ідентичностей та забезпечення їх визнання та поваги через структури громадянського суспільства.

«Нові» ідеології відкидають стабільні організації, побудовані за ієрархічним принципом на користь організацій більш спонтанних, таких як рухи протесту (антиглобалістський рух) або ж рухи захисту прав та інтересів (рух за права жінок, енвайрименталізм) тощо. Їх особливостями є те, що: по-перше, вони приділяють особливу увагу тим аспектам та проблемам, які ігнорували «старі» ідеології; а по-друге, забезпечують собі прихильників, використовуючи сучасні методи. Мова йде про активне використання ресурсів Інтернету, що сприяє надзвичайно швидкому розповсюдженню інформації. Нові рухи постають більш плюралістичними, в них надзвичайно гетерогенна соціальна база. Представники таких рухів трактують свою ідеологію досить вільно оскільки вважають, що ідеологія як така є надто обмеженою і тому може визначально виключати своїх потенційних прибічників. До прикладу, рух на кшталт Аль-Каїди постає як мережева організація, що сповідує ідеологію радикального ісламізму, яку, втім, по-різному інтерпретують пов'язані з нею малі групи.

Таким чином, для сучасної політики характерне виникнення значної кількості вільно організованих рухів, що мають мережеву структуру і орієнтовані на «молекулярні» ідеології. Особливістю цих ідеологій є те, що вони намагаються об'єднати людей для підвищення рівня їх самосвідомості, при цьому не зазіхаючи на традиційні політичні інститути ліберальної демократії. «Саме цей ряд «нових» ідеологій формує політику ідентичності, що прагне не масштабної трансформації суспільства за допомогою політичних партій, а захистити і реалізувати конкретну ідентичність як джерело особливих цінностей і як те, що формує унікальність окремо взятої людини» – зазначає Д. Шварцменталь (Shvarcmantel' 2009, p. 190) [9, с. 190].

Ще один важливий момент, який потребує висвітлення в контексті нашого дослідження – це проблема ролі політичних партій як потужних мобілізаційних механізмів з однієї сторони, і каналів комунікації між елітою та масами з іншої. Як вже було зазначено, бурхливий розвиток інформаційний технологій при одночасній індивідуалізації сфери політики спричинилися до формування нового типу представництва суспільних інтересів. Як зазначає В. Соловйов, місце партійних інститутів починають займати технотелемедіуми (насамперед електронні ЗМІ), які зі звичайних трансляторів інформації перетворюються сьогодні у зв'язуючі структури між суспільством та владою. Вже не групова ідентифікація, а конкретні, прив'язані до реального контексту інформаційні приводи (в тому числі вибудовані свідомо) сприяють тому, що ідеології, як механізми трансляції групових інтересів, поступаються місцем більш гнучким маркетинговим конструкціям і, насамперед, політичний рекламі (Solov'ev 2001, p. 16) [7, с. 16].

Громіздкі ідеологічні конструкції з їх ідеалами, програмами та гаслами програють локальнішим та мобільнішим продуктам політичної реклами. В сучасних умовах політична реклама, маючи у своєму асортименті цілу низку потужних інструментів, такі як повідомлення, образи, переконання або ж навіювання, здатна більш ефективно забезпечити використання людьми механізмів політики для захисту своїх інтересів. Як наслідок, особливо актуальною стає і політична іміджеологія: люди набувають громадянського статусу і політичної ідентифікації як споживачі інформації у вигляді іміджей (а також інших рекламних інтелектуальних продуктів). В умовах переважно емоційних за характером та фрагментарних по завданням контактів громадян зі владою саме імідж постає засобом індивідуалізації сприйняття людьми політичних проектів (Solov'ev 2001, p. 16) [7, с. 16]. На відміну від раціонально аргументованих ідеологій, що інколи набувають нав'язливого характеру, імідж зорієнтований на неусвідомлені мотиви поведінки, що в цілому зберігає ілюзію вільного вибору. Тож зусилля, що раніше прикладалися для створення ідеологічних конструктів, тепер спрямовані на створення інформаційних технологій (при чому це стосується не лише реклами та PR, але також і агітації, пропаганди та інших способів організації дискурсів), які покликані забезпечити комунікацію еліт та мас. Наслідком такої трансформації є те, що на сьогоднішній день страта «ідеологів» поступається місцем «технологам». На думку О. Малінової, сучасні технічні засоби комунікації позбавляють ідеологію значення головної зброї політичної мобілізації; на зміну ідеологам приходять політтехнологи (Malinova 2001, p. 98) [3, с. 98]. Негативною стороною такої ситуації є те, що в умовах потужного інформаційного потоку особливої актуальності набуває проблема політичного маніпулювання.

О. Соловйов пропонує дві схеми-вектори, які розкривають принципові зміни що стосуються як самої нормативно-символічної сфери політики, так і суспільних інститутів, які за допомогою ідейних конструктів забезпечували конструювання політики (Solov'ev 2001, p. 20) [7, с. 20]:

В епоху Модерн діяв наступний алгоритм формування нормативно-символічних продуктів: групова ідентифікація (джерело виробництва інтелектуальних продуктів) → груповий інтерес (об'єкт символічного

відображення) → ідеологія (ідеальна матриця, що змістовно представляє раціонально арґументовану систему групових політичний цілей) → ідеологічна боротьба (умова формування базових цінностей і метакодів, що забезпечують стабільність і інтеграцію суспільства) → ідеологи (центральна страта виробництва ідеальної сфери політики) → партії (головний елемент відповідної системи представництва) → відношення панівних еліт і громадянського суспільства (основних контрагентів публічної політики) → політична демократія (інституціональна сфера організації нормативно-символічної сфери і політичного дискурсу).

Для епохи Постмодерну характерна наступна трансформація: індивідуально-культурна ідентифікація масового суспільства (акцент на індивідові) → інформаційний привід (об'єктивний або ж не об'єктивний якщо це політична дезінформація) → політична реклама (побудована на емоційно-чуттєвих і культурних вимірюваннях позиції, сконцентрованих в іміджі) → політична режисура (як форма свідомого забезпечення політичної стабільності та суспільної інтеграції) → політичні технології → технотелемедіуми (електронні ЗМІ) → відношення дейтократії (осіб, що контролюють обмін інформацією) з масовим суспільством → постдемократія (інфократія).

Таким чином, на підставі проведеного нами аналізу можна сформулювати наступні висновки:

По-перше: під впливом таких чинників як: якісні зміни соціальної структури та системи цінностей постмодерного суспільства, швидкий розвиток інформаційних технологій, розвиток та комерціалізація ЗМІ, відбулися трансформації у нормативно-символічній сфері політики, що характеризувалися, з однієї сторони, суттєвою уніфікацією ідейних конструкцій (це дало підстави знову піднімати питання про «кінець» ідеології), а з іншої, утвердженням все більш індивідуалізованих політичних орієнтацій. Головним критерієм ставлення до політичної дійсності виявляється прагматизм, прив'язка до конкретних політичних ситуацій чи проблем, а нову форму (новий механізм) символізації політики можна визначити як політичний маркетинг.

По-друге: змінюються канали представництва суспільних інтересів. Якщо тривалий час ця функція залишалася за політичними партіями, то в сучасних умовах послаблення групової ідентифікації та індивідуалізації взаємозв'язків людини і влади функцію представництва суспільних інтересів перебирають на себе ЗМІ. З іншої сторони, суттєво зростає і роль інститутів громадянського суспільства.

Отже, перспективи подальшого аналізу цієї тематики передбачають широке поле досліджень як щодо тенденцій розвитку нормативно-символічної сфери політики, так і щодо перспектив політичних партій як основного елементу системи представництва.

Бібліографічні посилання

1. Белл Д. Конец идеологии / Д. Белл // Новое время. – 1990. – № 27. – С. 40–42.
2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодріяр. Пер. з фр. В. Ховхун. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
3. Малінова О. Ю. Партийные идеологии в России: атрибут или антураж / О. Ю. Малинова // Полис. – 2001. – № 5. – С. 97–107.
4. Мартьянов В. С. Постмодерн – реванш «проклятой стороны модерна» / В. С. Мартьянов // Полис. – 2005. – № 2. – С. 147–157.
5. Сіленко А. Чи є альтернатива державі загального добробуту / А. Сіленко // Нова політика. – 2000. – № 1. – С. 32– 35.
6. Современные тенденции развития символического пространства политики и концепт идеологии. Материалы дискуссии. // Полис. – 2004. – № 4. – С. 28 – 51.
7. Соловьев А. И. Политическая идеология: логика исторической эволюции / А. И. Соловьев // Полис. – 2001. – № 2. – С. 5 – 23.
8. Фукуяма Ф. Конец истории [Электронный ресурс] / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – Режим доступу: http://alt-future.narod.ru/Future/fuku1.htm
9. Шварцмантель Д. Идеология и политика / Д. Шварцмантель – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 312 с.

Четверикова Л. О. Проблема взаимодействия идеологии и политики на рубеже XX–XXI вв.

В статье коротко исследуется проблема взаимодействия идеологии и политики на рубеже XX–XXI вв., рассматриваемая в двух аспектах: во-первых, в аспекте трансформации идейных конструкций, наполняющих нормативно-символическую сферу политики, и, второй аспект, – проблематизация роли политических партий как средств коммуникации между элитой и массами, а также как носителей определенных идеологий.

Ключевые слова: политическая идеология, политика идентичности, «тотальные» идеологии, «молекулярные» идеологии, политический маркетинг, политическая реклама, политический имидж.

Chetverikova L. A. The problem of interaction between ideology and politics at the turn of XXI century

The article briefly analyzes the problem of interaction between ideology and politics at the turn of the XXI century, examining it in terms of two aspects. The first subjects of analyses are the transformations which emerge in the symbolic sphere of politics and the characteristic features which accompany the process of their occurrence.

In particular, the article studies the process of displacement of ideology to the periphery of politics, due to the fact that it can only partially reflect the interests of the society. The current stage of development of the symbolic sphere is characterized by gradual washout of the role of ideologies, as the ones to determine the world outlook. Instead, they become more pragmatic, situational and, therefore, more unified. This can be explained by the fact that all the major goals and objectives, such as the guarantee of civil rights and freedoms, ensuring an adequate standard of living, were established through the implementation of legal welfare state

The decrease of socio-economic heterogeneity of the society and the simultaneous growth of its cultural and ethnic diversity led to the transition from extensive ideological projects to the need to ensure recognition and respect of various identities generated by modern society. This function is more successfully fulfilled by so-called "molecular" ideologies. They aim more at searching alternative solutions to specific problems rather than the complete restructuring of the society by the seizure of state power.

On the other hand, the rapid development of the means of communication facilitated the actualization of market modeling - the new mechanism that substantially contributed to the matter of the ideological sphere of politics. Totalizing ideologies and their ideals, programs and slogans are giving way to more localized and leaner products of political advertising. Political Imagology (Image studies) becomes particularly relevant: people acquire their civil status and political identification as the consumers of information in the form of images.

The second aspect is the problematic role of political parties as means of communication between the elite and the masses and as carriers of certain ideologies. While the group identification weakens and the relationships between the state power and a

person become more individualized, the mass media assumes the function of representation of public interests. The role of the civil society institutions also increases considerably.

Keywords: political ideology, identity politics, «totalizing» ideologies, «molecular» ideologies, political marketing, political advertising, political image

References

Bell D., 1990. 'Konec ideologii' [The End of Ideology], *Novoe vremja* [New Era], № 27, pp. 40–42.

Bodrijar Zh., 2004. *Simuljakri i simuljacija* [Simulacra and Simulation], Vid-vo Solomії Pavlichko «Osnovi» publ, K.

Fukujama F., 1990. 'Konec istorii' [End of story], *Voprosy filosofii* [Problems of Philosophy], № 3, viewed: http://alt-future.narod.ru/Future/fuku1.htm

Malinova O. Ju., 2001. 'Partijnye ideologii v Rossii: atribut ili anturazh' [Party ideology in Russia: an attribute or entourage], *Polis*, № 5, S. 97–107.

Mart'janov V. S., 2005. 'Postmodern – revansh «prokljatoj storony moderna»' [Postmodern - revenge «Cursed by modernity»], *Polis*, № 2, pp. 147–157.

Shvarcmantel' D., 2009. *Ideologija i politika* [Ideology and Politics], Izd-vo Gumanitarnyj Centr, H.

Solov'ev A. I., 2001. 'Politicheskaja ideologija: logika istoricheskoj jevoljucii' [Political ideology: the logic of historical evolution], *Polis*, № 2, pp. 5 – 23.

'Sovremennye tendencii razvitija simvolicheskogo prostranstva politiki i koncept ideologii. Materialy diskussii' [Current trends in the symbolic space policy and the concept of ideology. Materials debate], 2004, *Polis*, № 4, pp. 28 – 51.

Silenko A., 2000. 'Chi є al'ternativa derzhavi zagal'nogo dobrobutu' [Is there an alternative to the welfare state], *Nova politika* [New Politics], № 1, pp. 32–35.

Надійшла до редколегії 17.05.2013

УДК 32.019.51

А. В. Чорноус

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО МІФУ ПІД ЧАС ВИБОРІВ

У статті досліджується політичний міф, та його специфіка реалізації під час виборів. Зокрема, зроблено акцент на ЗМІ, які є головним засобом реалізації міфу. Наголошується, на реалізації політичного міфу під час виборів зумовлюються тим, що у цей час міф ґрунтується на потребі постійного енергетичного наповнення.

Ключові слова: політичний міф, комунікативна функція, виборча кампанія, політичний виборчий міф.

Політичний міф, як і міф загалом, має виконувати комунікативну функцію, реалізація якої особливого значення набуває під час виборчих кампаній. За допомогою політичного виборчого міфу здійснюється комунікація суспільства загалом та окремих його представників зокрема із зовнішнім світом. Погоджуємося з тезою Р. Барта про те, що міфом може стати все, що покривається дискурсом. Оточуючий людину світ дуже сугестивний за своїм характером, тому кожен предмет здатен перейти у стан слова, стати відкритим для того, щоб бути сприйнятим і засвоєним суспільством (Bart 2008) [3]. Е. Касірер був переконаний у тому, що будь-яке явище життя може бути інтерпретоване міфологічно. З огляду на це саме міф перетворює повсякденні речі у знаки і символи, надає їм глибинного значення і здатності впливати таким чином на свідомість і підсвідомість широких кіл населення. Крім того, міф фактично формує людину, зокрема її світогляд і світовідчуття. М. Мамардашвілі підкреслює, що людина є штучною істотою, яка народжується не природою, а самонароджується через культурно винайдені прилади, як ритуали, міфи, магія і т. п., що по суті своїй є способами конструювання людини з природного, біологічного матеріалу. Саме таке самонародження людини є для виборчих процесів головним, тому використовується дуже широко для досягнення певних політичних цілей. Під час виборів відбувається головна реалізація політичного міфу, його втілення у життя, випробування у практичному житті закладеної у ньому дієвості.

Дана стаття роз'яснює як саме політичний міф дозвозволяє конструювати і коригувати політичну дійсність, щоб створити таку схему, за якої буде влаштований і той, хто реалізовує даний міф, і той, на кого він спрямований.

Тому метою даної статті є зясування сутності політичних міфів та їх значення у виборчих процесах.

Виборчі перегони являють собою по суті інформаційні війни, в яких перемагає той, хто зуміє утвердити, нав'язати свою картину світу. У результаті виграє той, чиїй картині повірить народ. Вибори свідчать про те, що у їхньому контексті політичний міф постає як спосіб і шлях інтерпретації дійсності. Фактично вибори виконують певною мірою магічні функції, оскільки ставлять собі за мету вплинути на людину, визначити її вибір під час голосування. Таким чином контролюється і спрямовується у певному напрямку енергія мас відповідно до інтересів тих чи інших учасників виборчих перегонів. Саме під час виборів політичний міф найбільшою мірою набуває ознак реальності, йде до втілення у життя.

Визначальною формою реалізації виборчого політичного міфу, що зумовлює його специфіку, виступають телевізійні новини. Новини завжди засновуються на реальних подіях, проте особливості їх висвітлення на користь певного політичного міфу полягають у тому, що їх не можна сприймати і розцінювати як об'єктивне відображення реального життя. По суті своїй реальні події є тільки поштовхом для формування певного телевізійного міфу, який конструює уявлення виборців про певну політичну силу чи її кандидата в очах виборців. Але покликанням новин є дати таку інтерпретацію подій, щоб глядач повірив у їхню достовірність, сприйняв як об'єктивну реальність, яка вже стає частиною певного політичного простору. Тут вагому роль відіграє візуальний канал сприйняття інформації, адже побачене на власні очі, хоч і по телебаченню, справляє значно сильніше враження, ніж почуте чи прочитане.

Популярним прикладом колосального впливу телебачення стали телевізійні дебати американських претендентів на пост Президента США Р. Ніксона і Дж. Кеннеді. Останній завдяки своїй телегенічності отримав перемогу над більш ґрунтовним Ніксоном. Фактично саме завдяки зовнішнім перевагам Кеннеді дістав без особливих зусиль вирішальні голоси виборців.

Таким чином завдяки телебаченню дебати як такі щодо ряду важливих питань відійшли на другий план порівняно із зовнішнім виглядом політиків. Отже, можна говорити про те, що телебачення надає виборам характеру спектаклю, театральності, в якому зовнішнє часто набуває переваг над внутрішнім і визначає результат.

Для того, щоб певна подія потрапила у телевізійні новини і працювала на користь конкретного політичного міфу, вона повинна характеризуватися низкою рис: по-перше – наявність головного героя, який стає центром та осердям розвитку події. Спостерігаючи за життям і діями цього героя, глядач може підсвідомо асоціювати себе з цим ним, відчувати те, що з ним відбувається, осмислювати і співвідносити з власним життєвим досвідом. Чим ближчими і глибшими є такі асоціації, тим сильніше впливає поданий у новинах герой на своїх потенційних виборців, тим легше йому здобути їхні голоси на виборах. По-друге – це певна драматургія події, наявність такого конфлікту інтересів, який супроводжується відкритим насильством. Саме це здатне підсилювати ефект сюжету, а, отже, його вплив на глядача, і сприймаючого новини. По-третє, подія повинна обов'язково містити активну дію, що є головним елементом концентрації уваги. Саме у цій активній дії закладається головна суть події, теза посередництва чого вона впливає на глядача. По-четверте – це новизна події. Якщо подія подається вперше, вона передусім викликає інтерес у суспільстві, активізує його зацікавленість у тому, що відбувається. Нову подію можна подати таким чином, як цього хоче замовник і творець політичного виборчого міфу. Власне, перша обґрунтована інтерпретація виявляється найбільш сильною і впливовою. По п'яте – це можливість прив'язати її до теми, яка на певний момент є найбільш актуальною, домінує у засобах масової інформації. Саме зв'язок із чимось популярним та особливо актуальним зумовлює посилений інтерес до події.

Особливості реалізації політичного міфу під час виборів зумовлюються також тим, що у цей час міф ґрунтується на потребі постійного енергетичного наповнення. У цей час сила та ефективність міфу визначаються його впливом на ті структури особистості, які перебувають поза її суто особистісним началом. У такому аспекті особистість фактично розчиняється у колективному досвіді. Натомість з`являється так звана «людина натовпу». Її вчинки, спосіб мислення, сприйняття дійсності визначаються не стільки індивідуальним, скільки колективним підсвідомим. Саме такою особистістю легко керувати, вона фактично не несе глибокої відповідальності за свої вчинки. Багато дій така особистість робить автоматично, за певною схемою. При цьому у ній відсутнє критичне сприйняття дійсності. Вплив і сила дії зовнішніх факторів на таку особистість є настільки потужними, що людина навіть не відчуває їх, вважаючи, що сама приймає рішення.

Тут вкотре виявляється сила засобів масової комунікації, коли певні позиції, представлені ними, у результаті людина починає інтерпретувати як свої власні. Проте по суті вони є нав'язаними їй.

Засоби масової комунікації є фактично головним засобом реалізації міфу і тим чинником, який зумовлює особливості цієї реалізації. Л. Зубрицька правомірно наголошує на тому, що «телебачення, поєднуючи на екрані усі часи і простори відразу, зіштовхує їх у свідомості телеглядачів, додаючи значимість навіть повсякденному. Привертаючи увагу до того, що вже відбулося, телебачення повідомляє аудиторії про кінцевий результат. Це створює у свідомості телеглядачів ілюзію того, що демонстрація самої дії веде до даного результату. Виходить, що реакція передує акції. Телеглядач таким чином змушений приймати і засвоювати структурно-резонансну мозаїчність телевізійного зображення. Телеглядачеві доводиться співвідносити розрізнені повідомлення між собою, формуючи простір миттєво виникаючих взаємозв'язків. На ефективність сприйняття інформації впливають життєвий досвід телеглядача, пам'ять і швидкість сприйняття, його соціальні установки. У результаті телебачення активно впливає на просторово-часову організацію сприйняття матеріалу інформації. Діяльність засобів масової комунікації перестає бути для людини похідною від будь-яких подій. Засоби масової комунікації починають у свідомості людини діяти як першопричина, що наділяє дійсність своїми властивостями. Відбувається конструювання реальності засобами масової комунікації. Засоби масової комунікації, таким чином, формують свій, міфологічний простір (Zubric'ka 2005) [11]. Саме за допомогою ЗМІ відбувається реалізація міфу у практичному житті, його запровадження та інтеграція у реальний простір.

Дослідник В. Терін називає низку визначальних принципів функціонування нового виду комунікації, відповідно, нової соціальної реальності, що являється по суті міфом. Перший принцип – це принцип мозаїчності та резонансу комунікації. За його допомогою подається образ світу як система певних повідомлень. Це дає змогу представити різного типу повідомлення у свідомості людини, яка сприймає їх потрібним певній політичній силі чином. Завдяки специфіці представлення, особливостям репрезентації матеріалу виникає резонанс у свідомості людини, завдяки якому долається мозаїчна роздрібненість та вони об'єднуються в цілісну суттєву єдність.

Суть другого принципу полягає у тому, що це нові види комунікації, які переміщують центр уваги від конкретної дії до реакції. Тобто, повідомлення про щось обов'язкового має викликати реакцію людини. Залежно від того, яким чином представлене це повідомлення, визначається реакція людини.

Третій принцип полягає у тому, що нові види комунікації породжують феномени теле- та Інтернет-залежності. Загалом політичний міф і засоби масової комунікації дуже тісно між собою пов'язані. Вони обидва сприяють тому, що формується феномен глобальної ідентичності, уявної причетності особистості до всього, що відбувається у світі, створюється ілюзія її можливостей впливати на це. За допомогою засобів масової комунікації конструюється дійсність відповідно до тих інтересів, які ставить перед собою суб'єкт міфотворчості. Саме тому засоби масової комунікації називають ще «четвертою владою» у суспільстві, адже вони відіграють одну з головних ролей у створенні уваги до певних подій чи кандидатів, фіксації їх у суспільній свідомості.

Ряд дослідників цілком правомірно називають вибори «політичним спектаклем». Це твердження має під собою підстави, адже дійсно публічну політику можна розглядати як певну виставу, в якій розгортаються політичні дійства. Наприклад, про це детально пише М. Едельман у своїй праці «Конструюючи політичну виставу». Він виходить із того, що політичні лідери стали символами різних політичних якостей, зокрема компетентності, зла, націоналізму, обіцянок майбутнього та інших якостей. Це дає змогу надавати смислу і

впорядкованості світу політики. Саме через наділювання образів лідерів смислом і розуміння їх як носіїв певних ідей люди визначають свої власні політичні позиції. Водночас віра у силу лідера, його вплив у суспільстві являє собою каталізатор конформізму та покори. Едельман розглядає лідерство як політичний інструмент, вивчаючи шляхи впливу лідерів на населення, котре фактично отримує роль глядача у політичному театрі. Вся увага зосереджується на постаті лідера, у результаті чого виборці перекладають відповідальність за своє життя на лідера, за якого вирішують голосувати. Отже, за рахунок уваги суспільних верств відбувається становлення лідера у політичному просторі.

Фактично політичний лідер, який виступає головним героєм та учасником політичної вистави, орієнтується не на реальні потреби суспільства, а виступає особистістю, яка підпорядковується законам політичної драматургії. Він бере участь у конструюванні реальності, творить її своєю політичною діяльністю. Кожен такий лідер зацікавлений у створенні та поширенні такого політичного міфу, який би працював на нього. Фактично політичні міфи відіграють визначальну роль у творенні політичного шоу, яким є вибори. Через них репрезентуються образи героїв та антигероїв. Політик перетворюється на міфологічного героя, якому протиставляється образ суперника. У протистоянні один з одним розкриваються образи героя і його ворога. Якщо герой виступає втіленням позитивних рис і характеристик, то антигерой втілює своїм образом негативні стереотипи. Герой виступає борцем за суспільні ідеали та принципи, а його супротивник руйнує їх і бореться з ними.

Політичний міф набуває своєї головної реалізації під час проведення виборчої кампанії. Наприклад, звернемося до історії колишніх радянських республік, які отримали статуси незалежних держав. Їх спільною рисою є те, що після розпаду СРСР фактично всі вони пережили так звані «кольорові» революції, у результаті яких відбулися колосальні зміни у політичному, економічному, культурному просторах цих країн. Таким чином виник та утвердився у свідомості їхніх громадян своєрідний мотив посткомуністичних революцій. Крім того, стала побутувати думка про те, що рано чи пізно всі ці країни у певній послідовності переживають подібні явища. Для більшості цих країн спільним під час революцій стало фальшування результатів політичних виборів. Наприклад, таке відбулося під час перших виборів президента у Югославській федерації (24 вересня 2000 р.), президентських виборів в Україні (31 жовтня та 21 листопада 2004 р.), парламентських перегонів у Грузії (2 листопада 2003 р.) та Киргизстані (27 лютого і 13 березня 2005 р.). Так, ситуація в Югославії розгорталася наступним чином. ЦВК зробила офіційну заяву, в якій говорилося, що в першому турі виборів ніхто з кандидатів не одержав абсолютної більшості голосів.

Отже, суспільство готувалося до продовження виборчих перегонів. У Грузії ЦВК сфальсифікувала результати парламентських виборів, удвічі збільшивши кількість голосів, які насправді отримав урядовий блок «За нову Грузію». У Киргизстані було створено все для того, щоб 90% депутатськи мандатів було розподілено між прихильниками А. Акаєва. Зрозуміло, що такі безпрецедентні фальсифікаційні дії влади викликали масове обурення серед широких кіл населення. У результаті цього люди вийшли на вулиці, почалися масові акції, спрямовані на те, щоб домогтися від влади перегляду результатів виборів та оголошення реальних і справжніх результатів перегонів.

Щодо українського політичного простору, то саме у XXI столітті тут формується та активно поширюється велика кількість політичних міфів, які визначають результати виборів у результаті впливу на свідомість населення. Наприклад, один із таких міфів фактично визначив результати перерозподілу політичних сил у суспільстві. Як справедливо наголошує Ю. Шайгородський, таким став політичний міф про сформовану партійну систему, яка готова і здатна делегувати своїх представників в органи законодавчої влади для управління державою.

Фактично міфічна партійна система чи міф про неї не зміг втілити і передати інтереси суспільства загалом чи окремих його категорій зокрема. Цей міф по суті своїй виявився не ефективним і не дієвим в Україні. Водночас, партії, які змогли досягти певних результатів під час виборчих перегонів, отримали доступ до влади у більшості регіонів України. Таким чином, у результаті втілення політичного міфу у життя відбувся суттєвий перерозподіл владних повноважень як у центральних органах влади, так і у місцевих. Говорячи про причини невдачі цього політичного міфу, слід зауважити, що суттєвим недоліком партійної виборчої системи є те, що партії так чи інакше виступають захисниками позицій та інтересів певних бізнесових угрупувань в економічній сфері. Таким чином відбувається перенесення низки протистоянь і конфліктів зі сфери бізнесу у політичний контекст. А з часом учасником цих конфліктів стає все суспільство чи окремі його верстви та класи. Тож для реалізації міфу про дієвість суто партійної виборчої системи необхідно максимально відокремити політичні інтереси та бізнесові, розмежувавши їх і не допускаючи перехрещення, що у нинішній Україні практично є неможливим.

Серед найбільш поширених міфів у сучасному українському політичному просторі, які були застосовані під час виборчих перегонів, слід назвати такі, як міф про чемпіонат «Євро-2012», метою якого було об'єднати зусилля народу і влади у справі розвитку економічної сфери та соціальної інфраструктури (цей міф активно експлуатувався під час виборчої кампанії до парламенту 2012 року). Також численні міфи про професійну армію, котра буде набагато ефективніша та надійніша, ніж існуюча; міф про те, що «закон один для всіх», тому можна досягти реалізації цього принципу на практиці; міф про можливість швидкого «поліпшення життя вже сьогодні». Ряд міфів про неоліберальну стратегію розвитку України, з якими безпосередньо пов'язані похідні від нього міфи, як міф про «європейську інтеграцію України протягом найближчого періоду». Дуже популярний та активно використовуваний під час усіх виборчих кампаній міф про «газову трубу». Саме цей міф використовувався як головний аргумент на користь того, що в Україні можна врешті створити систему надійного енергозабезпечення за умови приходу до влади певної політичної сили. Крім того, час від час знову і знову на порядок денний у виборах виринають міфи про те, що через поганий розвиток фондового ринку в Україні світова економічна криза їй не загрожує; міф про можливість і необхідність вступу України до Всесвітньої торгівельної організації та конкурентоспроможність вироблених у нас товарів на зовнішніх ринках. Особливо популярним і часто експлуатованим у нашій державі різними політичними силами є політичний міф про дієву та високо ефективну владу в Україні.

Фактично перед і під час виборчих кампаній громадянам будь-якої держави пропонується і фактично нав'язується різними шляхами низка міфів. Усі вони подаються у блискуче продуманій формі, з використанням найбільш сучасних технологій. Наприклад, суспільству пропонується бездоганно сформований по суті своїй рекламний образ та імідж політика, за яким виборцеві досить складно і часто взагалі неможливо визначити реальні його характеристики як особистості (професійні, моральні тощо) та суто політичні позиції. Таким чином вступають у дію рекламно-маніпулятивні технології, здатні суттєво впливати на вільний свідомий вибір громадян і перетворювати факт їхнього голосування не у справжній та істинний вияв своєї політичної та суспільної позиції, а просто на формальний акт. Слід наголосити, що цей акт по суті є таким, що заздалегідь був запрограмований політичними технологами і спеціалістами, які займаються питаннями формування масової свідомості, під час виборчих кампаній зокрема.

Є підстави говорити про те, що політичний вибір, якщо розглядати його у широкому виборчому контексті, не може бути виключно раціональним, добре продуманим і прагматичним. Адже при його формуванні виявляється задіяною дуже велика кількість різноманітних чинників. Цей вибір суттєвою мірою засновується на міфологічних засадах свідомості, зверненні до колективного підсвідомого, що сприяє включенню механізмів по суті своїй інтуїтивних, позначених чуттєвим сприйняттям реальності, таких, що не пояснюються розумом.

Під час виборчих перегонів набуває широкого використання такий суттєвий аспект виборчого політичного міфу, як атрибуція. Саме завдяки цьому механізмові особистість здатна організовувати інформацію, вибудовуючи її в ієрархії значущості для конкретної особистості. Наприклад, поширеними є атрибути і символи різноманітних політичних партій, за якими суспільні групи та верстви ідентифікують своїх лідерів. Також поширеним під час виборчих перегонів є використання та інтеграція у виборчий міф тих елементів масштабного політичного міфу, які визначають процес і парадигму формування конкретних образів та понять, що стають невід`ємною складовою частиною людської свідомості. Цей процес зумовлюється тим, що реальне життя людини є дуже багатогранним, у ньому вона зустрічається з дуже великоою кількістю явищ та подій різного характеру. З огляду на це кожній окремо взятій особистості та суспільству загалом значно простіше і легше класифікувати їх у певні рубрики, які є зрозумілими і легкими для сприйняття, а також відповідають специфіці епохи, зокрема спрямуванню виборчих перегонів.

Одну з головних ролей у цьому процесі відіграють різноманітні психологічні асоціації, які міцно і на тривалий період закріплюються у свідомості людей. Такі асоціації здатні існувати протягом тривалого часу і за їх допомогою можна певним чином впливати на свідомість людей. Наприклад, Україна у свідомості представників інших держав дуже часто асоціюється з такими явищами, як Помаранчева революція, Київ, жовто-блакитний стяг, сало тощо. Відтак, під час виборчих перегонів кожна політична сила намагається використати саме національні атрибути для того, щоб репрезентувати свій патріотизм і прихильність до національної традиції як власним громадянам, так і зарубіжним засобам масової інформації та представникам на виборах. Виборчий міф у силу своєї динамічності та швидкоплинності використовує найрізноманітніші асоціації, зокрема позитивні та негативні, ті, які виникають стихійно, а використовуються тільки політичними технологами відповідно до своїх цілей. А також такі, які з певними цілями культивуються та актуалізуються зацікавленими в їх використанні політичними силами.

Особливо поширеним у структурі виборчого міфу є формування і поширення ефекту перемоги як результату боротьби та переваг над іншими. Саме це є найбільш яскравим і промовистим прикладом використання політичного виборчого міфу. Його практичну реалізацію ми бачимо на величезній кількості лозунгів і формул політичних сил. Такими лозунгами є наступні, дуже популярні в Україні під час виборів: «Ми – сила, ми – надійність, ми – впевненість у завтрашньому дні», «Україні потрібні стабільність і порядок», «Дія та сила!», «Вона переможе, Вона – це Україна», «Тільки йому можна довірити країну» та багато інших. Фактично, всі політичні сили використовують подібні лозунги та гасла, але заповнюють їх власним змістом і значенням.

Таким чином, виборчий політичний міф постає як феномен і механізм, за посередництвом якого реалізується певна частина загального політичного міфу. З огляду на ефективне та дієве застосування політичного міфу під час виборчих перегонів він репрезентується як важливий феномен сучасної суспільно-політичної свідомості, постає як результат і підсумок певних соціальних і політичних процесів. Водночас він може самостійно активізувати, стимулювати і продукувати різні суспільні процеси.

Суть виборчого міфу визначається також тим, що він запрограмований на те, щоб бути реалізованим у контексті сучасної політичної свідомості. Крім того, структура виборчого міфу являє собою певну парадигму, функціонування котрої визначається двома головними концептами, які є взаємозалежними і зумовлюють один одного. Це концепти віри і мети. Певна модифікація виборчого міфу, виявляючи себе та функціонуючи у сучасному політичному просторі, як правило, знаходиться у тісному взаємозв'язку з різновидами сучасних політичних міфів, зокрема релігійними, історичними, соціальними та іншими.

Бібліографічні посилання

1. Антологія українського міфу : Етіологічні, космогонічні, антропологічні, теогонічні, солярні, лунарні, астральні, календарні, історичні міфи : у 3 т. / [зібр. та упоряд. В. Войновича]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – 912 с.
2. Баронин А. С. Правила игры в игре без правил. Предвыборные технологии в Украине / А. С. Баронин, А. А. Колпаков. – Praha: Granda Publishing. – 2006. – 188 с.
3. Барт Р. Мифология / Р. Барт ; пер. с франц. С. Зенкина. – М. : Академический проект, 2008. – 351 с.
4. Березовець Т. В. Ефективність негативної політичної реклами в Україні / Т. В. Березовець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер.: Філософія. Політологія. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 42–43.
5. Буркут І. Г. Виборчі технології: регіональний досвід / І. Г. Буркут, О. В. Колесников. – Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2009. – 240 с.
6. Бучин М. А. Ресурси виборчої кампанії та особливості їх використання в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / М. А. Бучин. – Л., 2007. – 20 с.
7. Бушанський В. В. Естетика політичної влади: монографія / В. Бушанський. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2009. – 360 с. – (Наукове видання).
8. Варій М. Й. Політико-психологічні передвиборні

та виборчі технології: [навч.-метод. посіб.] / М. Й. Варій. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.

9. Гуйтор М. М. Регіональні особливості застосування виборчих технологій в Україні (на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / М. М. Гуйтор. – Чернівці, 2008. – 20 с.

10. Золотухін Е. В. Політичний маркетинг у сучасній Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Е. В. Золотухін. – Д., 2008. – 16 с.

11. Зубрицька Л. Й. Міф як феномен сучасної політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Л. Й. Зубрицька. – К., 2005. – 14 с.

12. Королько В. Г. Передвиборна комунікаційно-агітаційна кампанія: політичний феномен, структура, функції / В. Г. Королько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 80–100.

13. Малкин Е. Политические технологии / Е. Малкин, Е. Сучков. – М. : Русская панорама, 2006. – 680 с.

14. Міфи України. За кн. Г. Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях»: навч. посіб. / [пер. Ю. Буряка]. – К. : Довіра, 2006. – 383 с.

15. Мокан В. І. Чинники ефективності виборчих технологій в Україні / В. І. Мокан // Ґілея (науковий вісник) : Збірник наукових праць. – К. : ВІРУАН, 2010. – Випуск 34. – С. 333–340.

Черноус А. В. Специфика реализации политического мифа на выборах

В статье исследуется политический миф, и его специфика реализации на выборах. В частности, сделан акцент на СМИ, которые являются главным средством реализации мифа. Отмечается, в реализации политического мифа на выборах обусловлены тем, что в настоящее время миф основывается на необходимости постоянного энергетического наполнения.

Ключевые слова: политический миф, коммуникативная функция, избирательная кампания, политический избирательный миф.

Chornous A. V. Specificity of political myth in elections

The article examines the political myth and its specific implementation during elections. In particular, focuses on the media, which are the main means of myth. It is noted for implementing political myth in the election are determined by the fact that at this time the myth is based on the need of constant energy content.

Keywords: political myth, communicative function, campaign, political election myth.

References

Antologija ukraïns'kogo mifu : Etiologichni, kosmogonichni, antropologichni, teogonichni, soljarni, lunarni, astral'ni, kalendarni, istorichni mifi: u 3 t. [Anthology of Ukrainian myth: etiological, cosmogony, anthropology, teogonichni, solar, lunarny, astral, calendar, historical myths: in 3 volumes], 2006. Navchal'na kniga – Bogdan publ, Ternopil'.

Baronin A. S., 2006. *Pravila igry v igre bez pravil. Predvybornye tehnologii v Ukraine* [The rules of the game without rules. Election technologies in Ukraine], Granda Publishing. Praha.

Bart R., 2008. *Mifologija* [Mythology], Akademicheskij proekt publ, M.

Berezovec' T. V., 2003. 'Efektivnist' negativnoï politichnoï reklami v Ukraïni' [The effectiveness of negative political advertising in Ukraine], *Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Ser.: Filosofija. Politologija* [Bulletin of the Kiev National University named after Taras Shevchenko. Philosophy. Political Science], Vip. 11, pp. 42–43. K.

Buchin M. A., 2007. *Resursi viborchoï kampaniï ta osoblivosti ïh vikoristannja v Ukraïni: avtoref. dis* [Resources election campaign and especially their use in Ukraine]. L.,

Burkut I. G., 2009. *Viborchi tehnologiï: regional'nij dosvid* [Election technologies: regional experience], Vidavnichij dim «Bukrek» publ, Chernivci

Bushans'kij V. V., 2009. *Estetika politichnoï vladi: monografija* [Aesthetics of political power: the monograph], Vid. PARAPAN publ, K.

Gujtor M. M., 2008. *Regional'ni osoblivosti zastosuvannja viborchih tehnologij v Ukraïni (na prikladi Chernivec'koï ta Zakarpats'koï oblastej): avtoref. dis* [Regional characteristics of the use of electoral technologies in Ukraine (for example, Chernivtsi and Transcarpathian regions)]. Chernivci

Korol'ko V. G., 2002. 'Peredviborna komunikacijno-agitacijna kampanija: politichnij fenomen, struktura, funkciï' [The election of communication and propaganda campaign: a political phenomenon, structure, functions], *Sociologija: teorija, metodi, marketing* [Sociology: Theory, Methods, Marketing], № 1, pp. 80–100.

Malkin E., 2006. *Politicheskie tehnologii* [Political Technologies], Russkaja panorama publ, M.

Mokan V. I., 2010. 'Chinniki efektivnosti viborchih tehnologij v Ukraïni' [Efficiency factors of electoral technologies in Ukraine], *Ґileja: Zbirnik naukovih prac'* [Gilea: Proceedings], VIRUAN publ, Vipusk 34. pp. 333–340, K.

Mifi Ukraïni, Ukraïns'kij narod u svoïh legendah, religijnih pogljadah ta viruvannjah [Myths of Ukraine, the Ukrainian people in their legends, religious views and beliefs], 2006, Dovira publ, K.

Varij M. J., 2003. *Politiko-psihologichni peredviborni ta viborchi tehnologiï* [Political and psychological campaign and election technologies], El'ga, Nika-Centr publ, K.

Zolotuhin E. V., 2008. *Politichnij marketing u suchasnij Ukraïni: avtoref. dis* [Political Marketing in today's Ukraine]. D.

Zubric'ka L. J., 2005. *Mif jak fenomen suchasnoï politiki: avtoref. dis* [Myth as a phenomenon of modern politics]. K.

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 321.7 (73)

Х. В. Чуловська

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЕВОЛЮЦІЯ СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ ДЕМОКРАТІЇ: ПОЛІТИЧНИЙ ДОСВІД США

В статті розглянуто американські теорії демократії в їх еволюційному аспекті. Проаналізовано еволюційний характер демократії в США. Досліджено плюралістичну та елітарну демократію як вияв стабільності демократичного ладу США. Виявлено унікальність демократичності даної країни.

Ключові слова: демократія, теорії демократії, стабільна демократія в США

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Протягом XX століття американська політична наука посіла провідне місце у світі в галузі розробок проблем, пов'язаних з демократією. Американські вчені-політологи створили велику кількість теорій і концепцій, за допомогою яких вони намагалися проаналізувати стан демократії в різних країнах. Пов'язано це з тим, що тема американської демократії – одна з популярних не тільки серед фахівців, що вивчають США, але і в світовій політичній і політологічній літературі в цілому. Бо ще з часів А. де Токвіля і донині саме американська модель часто розглядається як зразок демократії, якому повинні слідувати країни, охочі називатися такими або які надумали створювати демократичну модель. Але, незважаючи на той факт, що було опубліковано чимало наукових праць, в яких піддавались аналізу сучасні американські теорії демократії, рівень вивченості останніх можна визначити як недостатній. По-перше, велика кількість праць, написаних американськими вченими і присвячених дослідженню проблем демократії, залишилася поза увагою критиків. По-друге, існуючі оцінки не завжди адекватно розкривають сутність зазначених теорій. Виходячи з цього, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу здобутків американської політичної науки щодо демократії, їх теоретичного переосмислення з урахуванням нових політичних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання поданої проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Багато дослідників розглядають проблему демократії та втілення її базових характеристик в реальному житті. Американську модель демократії досліджували: А. де Токвіль, Р. Даль, Й. Шумпетер, П. Бахрах, Д. Хелд, К. Пейтман, Ф. Закарія, В. Согрин та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для нашого дослідження важливим є аналіз американських теорій демократії, для досягнення цієї цілі були поставлені такі дослідницькі завдання: розглянути еволюцію концепцій демократії в США, здійснити глибокий та критичний аналіз плюралістичної та елітарної моделей демократії, як моделей стабільної демократії в Північній Америці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На рубежі XX–XXI століть демократія дедалі чіткіше проявляється як об'єктивна закономірність світового політичного розвитку. Разом із тим усе більше спостерігаються тенденції до «втоми» від демократії як у розвинених західних країнах, так і у перехідних суспільствах. Як наслідок – виникають різноманітні концепції демократії, що виходять з існування моделей, які суттєво відрізняються від класичної. В різноманітних теоріях або концепціях демократії знайшла свій вияв головна суперечність демократії – суперечність між ідеєю демократії як повновладдям народу і неможливістю її практичного втілення (Beshler 1994, p. 22) [3, с. 22].

Будувати демократію в Америці було, звичайно, легше, ніж у Європі, не кажучи вже про Азію. Тим не менше багато американських дослідників наполягають на тому, що Сполучені Штати демократію вистраждали. Як пише у своїй новій книзі «Сходження американської демократії. Від Джефферсона до Лінкольна» професор Прінстонського університету Шон Віленц: «Американська демократія не зійшла подібно сонцю в призначений природою час історії. Її підйом став результатом людських конфліктів, пристосувань і непередбачених подій, а ті результати, які ми маємо, могли б бути зовсім іншими» (Ganzhurov 2012, p. 14) [6, с. 14]. На думку Віленца республіка 1780-х років «не була демократичною, та й ті, хто управляв нею, не збиралися робити її такою» (Ganzhurov 2012, p. 16) [6, с. 16]. Але тут же додає: «У юній республіці існували важливі елементи демократії». І їх подальше «нарощування» відбувалося в боротьбі, що розтягнулася на два століття. Боротьбі за скасування рабства, боротьбі за надання виборчих прав ширшому колу білих чоловіків, боротьбі за надання виборчих прав жінкам, боротьбі афроамериканців за свої права і т. п. Ця боротьба була не тільки вперта, але часом і кривава.

В США протягом більшої частини їх історії єдиною демократичною моделлю визнавалася та, яку можна назвати класичною і яка йде корінням з античності. Відповідно до неї, демократія означає безпосередню участь всіх громадян даного суспільства в організації і здійсненні політичної влади. Саме ця модель ототожнювалася з демократією в північноамериканському суспільстві з моменту виникнення США і аж до XX ст.

Важливим фактом є те, що ні в Декларації незалежності, ні в Конституції США ми не зустрінемо слова «демократія». Рівним чином ніхто з «батьків-засновників», включаючи автора «Декларації незалежності», не називав себе демократом. «Ми всі, пояснював Джефферсон, виступаючи як від імені своїх прихильників, так і від імені опонентів, – республіканці, ми всі – федералісти» (Andrijchuk 2012, p. 7) [1, с. 7]. Це вельми показова самоідентифікація, що характеризує менталітет людей: вони вважали себе революціонерами, федералістами, республіканцями, але тільки не демократами. Більше того, багато дослідників вважають, що найважливішим завданням Конвенту, що зібрався у Філадельфії (і засідав при закритих дверях), було створення такої конституції, яка запобігла б розвиток країни по демократичному шляху. Конституція, за задумом її творців, була покликана зміцнити панування влади імущих, щоб позбутися від «жахів неконтрольованої демократії», «знайти свого роду притулок від демократії».

«Батьки-засновники з великою підозрою ставилися до слова «демократія». Для них воно означало різновид прямого самоврядування, що мав практичний сенс лише в невеликих громадах. Вони воліли використовувати слово «республіка», яке також означає правління народу – буквально «суспільна справа» – але не несе з собою такого змісту, як демократія. Республіка розумілася як альтернатива монархії, в якій жодна група, ні навіть більшість народу не займали панівного становища і в якому доброзичливе правління здійснювалося тими, хто досяг успіху в цивільних чеснотах (Gadzhiev 1996b, p. 10) [4, с. 10].

Критичне ставлення видних американських політичних діячів до демократії не було оригінальним. За визначенням Ральфа Кетчема, «... в XVIII столітті демократія була грізним словом майже для всіх: воно означало безлад, насильство, нестабільність, охлократію і криваву революцію» (Gadzhiev 1996b, p. 12) [4, с. 12]. Негативне відношення до демократії було викликано, мабуть, цілим ланцюгом причин. Тут і тиск авторитету Платона і Аристотеля, які, як відомо, відносили демократію до порочної форми устрою держави. Тут

і тверезе усвідомлення неможливості використання інституту полісної демократії в умовах такої країни, як Сполучені Штати кінця XVIII століття. Тут і прояв настільки характерного для американських лідерів тієї епохи шанобливого ставлення до республіканського Риму, вдосконаленою копією якого вони хотіли бачити Америку.

Оформлення американського демократичного архетипу відноситься до періоду XVII-XVIII ст., який в свою чергу може бути розділений на колоніальну епоху і епоху становлення США. У першу епоху американська модель імітувала англійський варіант «змішаного правління»: губернатори уособлювали монархічну гілку, призначувані ними посади – аристократичну, а виборні асамблеї – демократичну. Демократичні початки були виражені слабо: виборчим правом користувалися дорослі білі власники – чоловіки, як правило, протестантського віросповідання (кількість виборців не перевищувала 15 % населення колоній), голосування було відкритим, за депутатські місця в асамблеях боролися найбільш заможні сімейні клани. Ця модель зазнала принципової зміни в епоху Американської революції кінця XVIII ст., що розпочалася в 1776 р. з проголошення незалежності США. Революція виникла як антиколоніальна війна, але в її ході почалися глибокі внутрішні перетворення, які зачепили в першу чергу політичну владу. Американці розділилися на дві групи: перша цілком задовольнялася косметичними змінами, а друга націлилася на радикальні перетворення. Протягом всієї революції (з 1776 по 1783 р.) домінувала друга група, що добилася серйозного успіху. В її політичній ідеології як раз і взяла гору прихильність класичної демократичної моделі, що зробила вплив і на політичну практику.

Політичне піднесення незаможних верств стало головним болем для верхнього класу на протязі всієї Американської революції, але тільки після її завершення еліта отримала реальну можливість серйозної зміни балансу сил і політичної влади на свою користь. Бажання еліти втілилися у федеральній Конституції 1787 р., яка «піднялася» над конституціями штатів і затвердила міцну і сильну федеральну державу. Дослідники по-різному оцінювали Конституцію 1787 р.: деякі прирівнювали її до тріумфу демократії, інші доводили, що з її прийняттям демократія зазнали нищівної поразки.

Американська політична система набула завершеного вигляду із створенням в 1790–1810-і рр. двопартійної системи. Її виникнення призвело до формування моделі партійно-політичного плюралізму, характерною для всієї наступної американської історії. Конституція республіки не ставить обмеження на кількість можливих партій, насправді, вона взагалі не передбачає їхнього існування. Щоправда, законодавство країни передбачає привілеї для кандидатів від партій перед незалежними кандидатами на виборах, проте це ще не пояснює домінування саме Демократичної та Республіканської партії при владі.

В цілому політичну модель, що сформувалася в період створення США, можна визначити як елітарно-представницьку демократію. Але вона не зжила повністю моделі прямої демократії, популярної в революційний період. Остання зберігала вплив і в наступний період, але її питома вага в американській політичній культурі не збільшувався, а панування моделі елітарно-представницької демократії залишалося непохитним.

Сьогодні вчені сперечаються, яка модель демократії є найбільш вдалою для США, деякі науковці взагалі беруть під сумнів демократичність політичного устрою в Північній Америці. «Демократія сама по собі не благо. Вона стає благом, тільки якщо її супроводжу свобода та законність» – така основна ідея книжки «Майбутнє свободи. Неліберальна демократія вдома і за кордоном», що вийшла з-під пера американського політолога індійського походження Фаріда Закарії. «Мода» на демократію така сильна, що навіть найжахливіші диктатори сучасності проводять усенародні вибори, в яких вони, зрозуміло, перемагають зі стовідсотковим результатом. Сьогоднішня демократія – це не просто форма державного управління, а ширше – спосіб життя. Яскравою рисою американської демократичної системи є її... недемократичність – так багато в ній обмежень, що накладаються на волю народу й народних обранців. Зрештою, знаменитий Білль про права – це список того, чого урядові не слід робити, незалежно від бажань більшості. З трьох американських гілок влади найавторитетнішим є Верховний суд, очолюваний дев'ятьма особами, котрі призначаються на цю посаду довічно. Американський сенат – один із найменш репрезентативних виборних органів у світі й поступається за цією характеристикою хіба що англійській палаті лордів. З іншого боку, американська демократична система добре захищає інтереси будь-якої своєї меншини, що, по суті, суперечить «чистій» демократичній ідеї як владі народу, тобто більшості. Найважливіший суспільний прошарок, який забезпечує сталість і процвітання американської системи, – численні й потужні приватні бізнеси та неурядові об'єднання, інакше кажучи, те, що називається громадянським суспільством (Zakarija 2004, p. 123) [8, с. 123].

Отже, у професійному науковому співтоваристві немає єдності у визначенні характеру американської демократії. Загалом, можна перерахувати основні класичні моделі демократії в США, це – плюралістична, елітарна та партисипаторна.

Теорія плюралізму отримала широке розповсюдження, насамперед, в американській політичній науці, про що свідчать роботи таких її представників, як К. Левенштайн, Р. Даль, К. Дойч тощо. Важливий внесок до теорії плюралізму внесли американські вчені-політологи. Одним з джерел політичного плюралізму можна вважати погляди Дж. Медісона та О. Гамільтона. Дж. Медісон зазначав, що перешкоджати різноманіттю груп, думок, тобто плюралізму, означає обмежувати або знищувати свободу.

Ще одним джерелом формування плюралістичної теорії є концепції груп інтересів Артура Бентлі. Саме А. Бентлі вводить до наукового обігу поняття «групи інтересів», до яких він відносив різноманітні організовані групи людей, які мають певну мету і висувають певні вимоги до політичної влади. Індивідуальна поведінка учасників політичного процесу розглядалася ним через взаємодію груп, до яких індивіди залучалися з різних причин і мотивів (Krasin 2006, p. 131) [9, с. 131].

Значний внесок в теорію плюралістичної демократії було зроблено Р. Далем, який вважав, що суспільство – це не просто сукупність окремих індивідів, це й сукупність відносин між індивідами та різними підсистемами. Демократичний політичний процес за Р. Далем, це – взаємодія політичної конкуренції за чіткими і відомими правилами організованих меншин (еліт) і політичної участі у виборах, референдумах, масових акціях тощо неорганізованої більшості (мас).

Отже, як ми бачимо, концепція плюралістичної демократії переносить акцент із загальної маси виборців на організовані групи інтересів, відповідно

до плюралістичної концепції, демократія являє собою форму правління, яка дозволяє багатоманітним суспільним групам вільно висловлювати свої інтереси і знаходити у конкурентній боротьбі компромісні рішення, які і відображають баланс цих різноманітних інтересів. Проте, свого роду «ахілесовою п'ятою» плюралістичної теорії демократії постає уявлення про те, що всі політичні сили здатні об'єднатись і прийняти рішення з урахуванням інтересів всіх груп. Ця теорія абсолютизує нейтральність держави і ігнорує той факт, що економічно сильні групи інтересів організовані краще, більш активні, і відповідно, мають більше можливостей впливу на владу, аніж найменш забезпечені групи населення.

Не зважаючи на власні недоліки, плюралістична концепція демократії знайшла своє визнання та застосування в багатьох країнах світу, зокрема, і в США. Давно і справедливо однією з головних демократичних цінностей в США визнається політичний плюралізм. Це можна простежити і на наявності великої кількості груп інтересів. Політична роль лобістських організацій зросла настільки, що їх критики заговорили про наявність у США владного «залізного трикутника» – альянсу лобістів, законодавців і державних чиновників.

Найважливішою опорою політичного плюралізму в США були і залишаються політичні партії. На сучасному етапі серед американістів висловлювалася думка, що значення партій скорочується, що їх витісняють інші інститути, в першу чергу групи інтересів. Партії дійсно поступилися низкою своїх функцій іншим інститутам громадянського суспільства, але їх роль в політиці і вплив на систему політичної влади зберігаються.

Специфіка соціального розвитку США і соціальної структури американського суспільства не сприяла широкому поширенню в країні відверто елітистських теорій демократії. Та й власне уявлення про еліти в американців було іншим, ніж в більшості європейців. Тим не менше елітистські теорії були присутні в американській демократології. І суттєво те, що активну роль в їх створенні відігравали вихідці з Європи.

Цікаві роздуми щодо співвідношення демократії і елітизму містить праця «Іронія демократії» Т. Дая та Х. Зіглера. Авторами не піддається сумніву той факт, що управляють завжди еліти, а не маси. «Еліта – це та меншість суспільства, яка володіє владою. Маси – це більшість, у якої її немає. Влада – це можливість брати участь в розподілі матеріальних благ в суспільстві». «Демократія, – роблять висновок автори, – правління народу, але збереження демократії покладено на плечі еліти. В цьому полягає іронія демократії: еліти повинні правити мудро, для того щоб правління народу вижило» (Daj 1984, p. 92) [7, с. 92].

І хоч основні елементи елітизму були запозичені сучасною американською політологією з робіт європейських засновників буржуазної політичної науки і соціології, а елітизм виростав на європейському грунті, в той час, коли США були її периферією, сьогодні концепція «демократичного елітизму» – одна з найбільш впливових в США. Багато вчених вважають, що традиційна дилема «елітизм-демократія» вирішується тепер на користь елітизму. Так, американський політолог С. Волін констатує: «Деякі сучасні теоретики повністю відкинули традиційний демократичний аргумент щодо того, що саме підтримує демократію і що їй загрожує. Нова концепція стверджує, що збереження демократії залежить від спроможності еліт захистити систему від мас, в той час як традиційний демократичний довід визначав еліти як одну з головних небезпек, що загрожують системі» (Wolin 1967, p. 9) [11, с. 9].

У сучасних США елітарний компонент продовжує очолювати політичний процес, а еліти, приймаючи мінливі правила політичного процесу, його контролюють і часто майстерно направляють, так що і демократія, і плюралізм будуть підвладні еліті. Підконтрольність демократії соціально-політичній еліті, на наш погляд, і представляє американський варіант керованої демократії. Керованість американської демократії досягається не за допомогою вказівок, порад і директивних акцій держави та її глави, а за допомогою свого роду «невидимої руки». Але «рука» ця залишається невидимою тільки для недосвідченого ока, а професійні дослідники досить точно її виявляють і відтворюють у своїх працях. Один з найбільш авторитетних ліволіберальних політологів США Дж. Домхоф доводить, що верхній клас підпорядковує собі американську політику за допомогою чотирьох стратегічних процесів: вмілого лобіювання своїх економічних інтересів у системі державної влади; використання різноманітних інститутів, способів і механізмів для вироблення і прийняття прийнятних політичних рішень; участі у відборі кандидатів на державні та політичні посади; активного впливу на систему освіти, культури, засоби масової інформації з метою утвердження та підтримання в суспільстві цінностей і стереотипів, що увічнюють його класову гегемонію (Daj 1984, p. 111) [7, с. 111].

На закінчення треба зазначити одну з найважливіших, іманентних причин збереження в США протягом всієї їхньої історії елітарної моделі демократії та нерівного впливу на владу різних соціальних груп. Вона закладена в природі громадянського суспільства, зразком якого в політичній науці вважаються Сполучені Штати. Широко визнано, що головне достоїнство громадянського суспільства – вільне співіснування і конкуренція різноманітних соціальних, економічних і політичних інтересів, що, як свідчить світовий досвід, створювало найкращу (з відомих на практиці) першооснову суспільного прогресу.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямку. Сполучені Штати Америки – це країна, яка дала світу цілу плеяду визначних умів, науковців, вчених, які трудилися в руслі демократології, які не просто зробили внесок в цю наукову нішу, а створювали її. Та попри все, у професійному науковому співтоваристві немає єдності у визначенні характеру самої американської демократії. Наприклад, серед американських політологів існує декілька основних точок зору на це питання. Перша полягає в тому, що в США має місце якщо і не зразкова, то «реальна демократія», відповідна національної історичної органіці. Друга, протилежна точка зору зводиться до того, що політична система США – це псевдо демократія, елітарно-олігархічна. Прихильники третьої точки зору розглядають американську політичну владу як плюралістичну. Згідно четвертій точці зору, американське політичне правління представляється гібридним, в якому присутні і народовладдя, і елітизм, і плюралізм.

В кожній, окремо взятій, демократичній державі та чи інша модель демократії не може бути представлена в чистому вигляді, тому ми можемо спостерігати поєднання цих моделей між собою, що побачили ми на прикладі США. Демократична та стабільна модель даної країни є вдалим синтезом різних теорій, який нажаль,

придатний тільки для цієї держави, адже ґрунтується на національному американському характері, менталітеті. Та варто зазначити, що в цьому синтезі переважає елітарно-плюралістичний компонент, який і супроводжує демократичний лад США від його становлення і до сьогодні.

Бібліографічні посилання

1. Андрійчук Т. Вимірювання демократії: теоретичні та емпіричні підходи / Т. Андрійчук // Політичний менеджмент. – 2012. – №3. – С.3-11.
2. Баталов Я. Идея демократии а Америке XX века / Я. Баталов // США. Канада. Экономика. Политика. Культура. – 2006. – №4. – С.3-26.
3. Бешлер Ж. Демократия. Аналитический очерк / Ж. Бешлер – М., 1994. – С. 22.
4. Гаджиєв К. Епоха демократії? / К. Гаджаев// Вопросы философии. – 1996. – № 9. – С. 3–22.
5. Гаджиев К. Теория демократии и принципы правового государства / К. Гаджиев. Политическая наука – М., 1996. – С. 135 – 172.
6. Ганжуров Ю. Представницька демократія чи пряме народовладдя: критерії оцінки / Ю.Ганжуров // Політичний менеджмент. – 2012. –№5. – С.13 – 18.
7. Дай Т. Демократия для элиты. Введение в американскую политику / Т. Дай, Л. Зиглер. – М., 1984. – 167с.
8. Закария Ф. Будущее свободы: неолиберальная демократия в США и за их пределами / Ф. Закария. – М.: Науч.-изд. Центр «Ладомир», 2004. – 326 с.
9. Красин Ю. Метаморфозы демократии в изменяющимся мире / Ю. Красин // Политические исследования. – 2006. – №4. – С. 127 – 138.
10. Согрин В. В. Мифы и реалии американской истории / В. В. Согрин – М., 1986 – 256с.
11. Wolin S. Foreword to the Theory of Democratic. Elitism: A Critigue. / S. Wolin – Boston–Toronto, 1967, p. IX.

Чуловская К. В. Еволюция современных теорий демократии: политический опыт США

В статье рассмотрены американские теории демократии в их эволюционном аспекте. Проанализированы эволюционный характер демократии в США. Исследованы плюралистическая и элитарная демократия как проявление стабильности демократического строя США. Выявлено уникальность демократичности данной страны.

Ключевые слова: демократия, теории демократии, стабильная демократия в США

Chulovska K. V. The evolution of modern theories of democracy: the political experience of the USA

The article was considered the American theory of democracy in their evolutionary context. Was analyzed the evolutionary nature of democracy in the United States. Was Researched pluralist, elitist, democracy as a sign the stability of the U.S. democratic system. We found unique democracy of this country.

Keywords: democracy, democratic theory, a stable democracy in the USA.

References

Andrijchuk T., 2012. ‘Vimirjuvannja demokratiї: teoretichni ta empirichni pidhodi’ [Measuring democracy: theoretical and empirical approaches], *Politichnij menedzhment* [Policy Management], №3, pp. 3–11.

Batalov Ja., 2006. ‘Ideja demokratii v Amerike XX veka’ [The idea of democracy and the XX century America], *SShA. Kanada. Jekonomika. Politika. Kul’tura* [USA. Canada. Economy. Policy. Culture], №4, pp. 3–26.

Beshler Zh., 1994. *Demokratija. Analiticheskij ocherk* [Democracy. Critical Survey], M.

Daj T., 1984. *Demokratija dlja jelity. Vvedenie v amerikanskuju politiku* [Democracy is for the elite. Introduction to American politics], M.

Gadzhiev K., 1996a. ‘Teorija demokratii i principy pravovogo gosudarstva’ [The theory of democracy and the rule of law], *Politicheskaja nauka* [Political science], M.

Gadzhiev K., 1996b. ‘Epoha demokratiї?’ [The era of democracy?], *Voprosy filosofii* [Problems of Philosophy], № 9, pp. 3–22.

Ganzhurov Ju., 2012. ‘Predstavnic’ka demokratija chi prjame narodovladdja: kriterії ocinki’ [Representative democracy and direct democracy: the evaluation criteria], *Politichnij menedzhment* [Policy Management], №5, pp.13 – 18.

Krasin Ju., 2006. ‘Metamorfozy demokratii v izmenjajushhimsja mire’ [Metamorphosis of democracy in the changing world], *Politicheskie issledovanija* [Political Studies], №4, pp. 127 – 138.

Sogrin V. V., 1986. *Mify i realii amerikanskoj istorii* [Myths and realities of American history], M.

Wolin S., 1967. *Foreword to the Theory of Democratic. Elitism: A Critigue*, Boston–Toronto.

Zakarija F., 2004. *Budushhee svobody: neoliberal’naja demokratija v SShA i za ih predelami* [The future of freedom: the neo-liberal democracy in the United States and beyond], Nauch.-izd. Centr «Ladomir», M.

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 18

Т. Ю. Артеменко
Санкт-Петербургский государственный университет

HOMO AESTHETICUS – НОВЫЙ СУБЪЕКТ ЭСТЕТИКИ И ПОЛИТИКИ

Поиски новых оснований для концептуализации субъективности все чаще сводятся к эстетичекому дискурсу. При этом центральным вопросом этих поисков является тема исключительно политическая – как возможно единство общества в постидеологическую эру. Homo aestheticus – это концепт, который является попыткой решения вопроса о том, как соотносится сегодня частное и общее, интимное и публичное.

Ключевые слова: Homo aestheticus, sensus communis, эстетика и политика, чувственность.

В философии XX века почти нормальным явлением стали постоянные повороты и пересмотры всех основ. Не исключением оказался и вопрос о сущности человека, поэтому не удивительно, что результатом эстетического поворота стало рождение концепта homo aestheticus.. Другой вопрос, чем был обусловлен этот поворот, и что конкретно выражает этот концепт. Поэтому в этой статье мы предлагаем детально рассмотреть, что за собой скрывает это понятие, почему оно возникло именно сейчас, на какие проблемы оно указывает и какие перспективы для теоретической мысли открывает.

Концепт homo aestheticus был введен одновременно (в 1990 и 1992 году соответственно) двумя авторами Элен Диссанайк и Люком Ферри. Оба они представители совершенно разных подходов: Элен Диссанайк – антрополог, и свои рассуждения основывает на обширном эмпирическом материале, Люк Ферри – представитель «чистой» философии, он строит свои рассуждения на анализе трудов Канта, Гегеля и Ницше. Но оба они, тем не менее, сходятся в одном – попытке

найти универсальное обоснование для всех проявлений человека. При этом Элен Диссанайк руководствуется поиском общего среди совершенно разных обществ, а Люк Ферри идет скорее трансценденальным методом, определяя условия его возможности. Нам же в этом случае интересно, почему на пересечении настолько разных путей оказывается эстетика, то есть, почему именно она стала определяющим концептом сущности человека.

1. Интимность эстетического чувства. В своей статье «Искусство и природа человека» Ноэль Каролл защищает тезис о том, что искусство – это универсальное явление, следовательно, оно выражает человеческую природу, иначе многие общества просто отказались бы от него. Автор призывает к тому, чтобы соединить социальные и естественные науки, чтобы провозгласить единство человеческой природы, выражающееся в искусстве. Последнее предстает не как способ и продукт высшей духовной деятельности, а как закономерный адаптационный процесс. Н. Кэролл считает, что важнейшей функцией искусства в обществе является создание связи, скрепляющей единое эмоциональное поле, благодаря которому оказывается возможной коммуникация и единство общества.

Эту же линию натуралистической эстетики углубляет и расширяет Элен Диссанайк. Только, в отличие от Н. Каролл, она подчеркивает не адаптационный, а трансцендирующий характер искусства. Этот поворот мысли представляет особый интерес для философии, так как со времен Канта принято различать интерес, как причастность природному, или детерминативному порядку вещей, и свободу, как особый, трансцендентный мир. Но с точки зрения Диссанайк природный детерминизм не исключает, но, наоборот, предполагает элемент свободы в эволюции человека.

Тем не менее, Диссанайк, настаивая на всеобщности критериев эстетического качества, избегает и биологический релятивизм в искусстве. Объединение всех эстетических проявлений в одном феномене чувственности и последующая его концептуализация придают теории Диссанайк философский статус. Вопреки рационалистическим и интерпретативным традициям Диссанайк возвышает чувственность, и ее сердцевину – интимность восприятия. Трансценденция понимается ею как дистанцирование от реалий, а создание оригинального опыта, приписывается искусству, а не мысли, как во все прошлые эпохи. Это можно объяснить тем, что Диссанайк пытается найти общую основу для всего многообразия культур, избегая их редукции к рационалистическому западному образцу. По ее мнению, этой основой является такой нерациональный способ абстрагирования как переживание особенного опыта, чувственная само-трансценденция.

Пожалуй, именно посредством этого противопоставления можно понять, что из себя представляет homo aestheticus. Диссанайк вводит этот термин, чтобы обозначить водораздел между двумя способами обновления культурного опыта. Как ни странно, эти же два способа определяют организацию общего смыслового пространства, скрепляющего культуру в единое целое. В этой мысли кроется очень важное следствие: Диссанайк ясно показывает, как принципы, скрепляющие традицию (а значит и общество), одновременно выходят за ее рамки, то есть преодолевают ее.

Таким образом, для Э. Диссанайк, искусство является универсальным способом трансгрессии, которая, тем не менее, является необходимым элементом эволюции человека, как вида. Согласно кантовской традиции признается принадлежность человека к двум мирам, а значит и к двум порядкам, при этом трансгрессия предполагает переход из одной системы мотиваций в противоположный ей мир свободы. Э. Диссанайк не отрицает трансгрессию как таковую, но вписывает ее в детерминированный мир причинно-следственных связей.

Другими словами, искусство парадоксальным образом предстает, как трансценденция, вписанная в традицию и являющаяся условием ее продолжения. Снять эту парадоксальность помогает подход к искусству, как к некоторому внутреннему, интимному переживанию (то есть чувствованию), принявшему внешнюю форму. Обладая такой функцией не искажающего овнешнения переживания, искусство становится универсальным коммуникативным инструментом, позволяющим сделать общедоступной внутреннюю, эмоциональную жизнь, сплачивая общество в некоторое единство. Отсюда следует, что человек превозмогает себя, исходя из своих же собственных основ, не руководствуясь какой-либо определенной целью. Таким образом, пытаясь снять противоречие между внутренним (чувственностью) и внешним (обществом, традицией) миром, Эллен Диссанайк основывается на тезисе аутентичности чувства и его само-трансцендировании и на этой основе строит свою теорию homo aestheticus.

2. Нетелеологичность эстетики. Этот же круг проблем интересует и Люка Ферри, хотя он рассматривает homo aestheticus с другой точки зрения. В книге «Homo aestheticus» он ставит чисто философскую задачу: определить условия возможности построения общности, исходя из индивидуальности: «как основать объективность на субъективности, трансценденцию на имманентности» (comment fonder l'objectivité sur la subjectivité, la transcendance sur l'immanence?) (Ferry Luc 1990, p. 20) [6, p. 20].

Вопрос этот не праздный, и в эру индивида он обретает чуть ли не стратегический характер. Этот вопрос обозначает раскол в парадигме современности. Политическим, ценностным и теоретическим центром современного западного общества является свободный индивид, но мы, тем не менее, продолжаем жить в обществе и нуждаемся в устойчивом основании для его единства. По сути дела, это вопрос об имманентном и трансцендентном, о разделении внутреннего и внешнего пространства, или же, конкретнее, вопрос о коммуникации. Если признать законодательным опыт внутреннего переживания, то на что тогда опирается, например, моральный закон? В классической философии универсализм обеспечивался трансцендентальной функцией разума, которая полагала общие для всех основания логических или моральных законов. После догматических разоблачений этот вопрос не утратил актуальности. Только теперь он звучит следующим образом: как возможно основать в радикальной имманентности субъективных ценностей их трансцендентность, как для нас самих, так и для других (...tout revient a savoir comment il est possible de fonder dans l'immanence radicale des valeurs à la subjectivité leur transcendance, pour nous-mêmes comme pour autrui). (Ferry Luc 1990, p. 29) [6, p. 29]

Собственно, с критики рационализма и начал Люк Ферри, пытаясь преодолеть этико-центричную позицию Канта. Именно поэтому вместо субъекта сознания или

субъекта воли он предлагает субъекта чувства. Главной характеристикой homo aestheticus, согласно Люку Ферри, является аутентичность его чувства, то есть подлинность его внутреннего переживания, избежавшего абстрагирования или искажения. Таким образом, чувство становится гарантом подлинности индивидуальности, ибо чувственный мир существует только для человека, в самом точном смысле это и есть суть человека. (le monde sensible, n'a d'existence que pour l'homme, il est ou sens le plus rigoureux le propre de l'homme) (Ferry Luc 1990, p. 35) [6, p. 35]. Ссылаясь на «чистую человечность» чувственности, Люк Ферри доказывает независимости эстетики от познания и морали. Этот же самый аргумент он использует и в доказательстве универсальности эстетики, подобно тому, как когда-то сущность человека выводили из универсальности разума или морали. Тем не менее, Люк Ферри подчеркивает, что только чувственность является нетелеологичной, и поэтому только она может быть признана действительной сферой свободы. Если познание и мораль предполагали универсалии Бога, законов природы и т. д., как цели и гаранта единства всех человеческих проявлений, то эстетика предполагает форму, которая вообще ни от чего не зависит. Форма создается синтетической способностью воображения, поэтому она не только свободна от субъективных интересов, но и не преследует общей цели. Таким образом, форма в эстетике представляется универсальным принципом единства, неким Sensus communis: «прекрасное – это то, что нас объединяет самым простым и, одновременно, самым загадочным способом» (le beau est tout à la fois ce qui nous réunit le plus aisément et le plus mystérieusement) (Ferry Luc 1990, p. 42) [6, p. 42]. При этом, только эстетика способна избежать редукции конкретного ко всеобщему – кризис универсальности разрешается в способности воображения, так как она предлагает своего рода неметафизический гуманизм – бесконфликтное сочетание конкретного и аутентичного со всеобщим и формальным Только на таком эстетическом основании, считает Люк Ферри, «истинная индивидуальность», которая основывается на синтезе конкретного проявления с универсальностью: «чтобы появился индивид как таковой, необходимо, чтобы он был богат сингулярным содержанием и, в то же время, чтобы оно было обобщаемо. Только такой ценой может быть удовлетворено требование аутентичности» (l'individualité véritable ne saurait résider que dans la synthèse d'une particularité concrète avec l'universel. Il faut, pour que l'individu apparaisse comme tel, qu'il soit tout a la fois riche d'un contenue singulier et pourtant généralisable. C'est à ce prix seulement, que l'exigence d'authenticité peut être maintenue) (Ferry Luc 1990, p. 363) [6, p. 363]

Эту же линию продолжает и российский исследователь А. А. Грякалов, настаивая на том, что эстетика, будучи нетелеологичной, становится топологическим дискурсом, в то время, как любое целеполагание предполагает дискурс времен, каковым по сути является политический дискурс. С одной стороны, налаживая определенный вектор развития, он по определению является идеологическим, с другой стороны, – в неметафизическую эру признать причастность к идеологии оказывается невозможным. Следовательно, единственный способ политики быть сегодня всеобщей – это развиваться в эстетическом поле, то есть пересматривать в эстетическом ключе соотнесенность частного и всеобщего: «Политическому нужно быть «привитым» к чему-то такому, что могло бы находиться и за пределами своего-времени» (Griakalov 2013) [1].

Эстетическое поле, основываясь на структурирующей функции воображения, открывает массу вариантов для взаимодействия чувственного и рационального, и становится, таким образом, сферой нерациональной рефлексии. Политичность этого поля в том, что именно в нем формируется особый тип субъективности, для которого нерациональный способ мысли оказывается определяющим. По сути, на историческую арену выходит субъективность, которая отказывается от единства под эгидой всеобщего означающего, следовательно, она отказывается и от гармонии, как синтезирующего принципа. Появляется Homo Aestheticus – «существо интенсивно проживаемого опыта, представления которого понуждают к пристальному всматриванию и вслушиванию в мир» (Griakalov 2013) [1].

Чувственность, таким образом, предстает, как неметафизическая альтернатива разуму, которая абсолютно спонтанным способом создает единство и рамки для переживаемого опыта. Признав ее независимость от других фундаментальных способностей человека, мы, автоматически, признаем и ее универсальность. Но, поставив ее в один ряд с этими же фундаментальными способностями, мы теряем смысл ее противопоставления. Поэтому, далеко не все авторы сохраняют оптимизм по поводу универсальности чувственности, подчеркивая, что попытки признать за ней некоторые организующие начала есть не что иное, как отголоски метафизического мировоззрения.

3. Невозможность универсального чувства. М. Диакану в статье «Размышления об эстетике осязания, обоняния и вкуса» разделяет чувства на первичные и вторичные. К первичным относятся привилегированные в западной традиции зрение и слух, ко вторичным – обоняние, осязание и вкус. Согласно Диакану, вторичные чувства было невозможно концептуализировать в рамках западного типа мышления, где ценность того или иного явления определялась его онтологическим статусом, основанным на самостоятельности и неизменности сущности этого явления. Можно сказать, что ценность чувств зависела от возможности их объективации, дистанцирования от них, а потому и их концептуализации: «Вследствие того, что вторичным чувствам вдвойне свойственны физический контакт и эмоциональная вовлеченность, мы не в состоянии дистанцироваться от субъективного характера этого опыта, чтобы занять критическую и рефлексивную позицию, которая является фундаментальной предпосылкой эстетического опыта» (Diaconu Madalina, 2006) [4]. Другими словами, ценились те чувства, которые несли на себе отпечаток познавательных функций.

Диакону утверждает, что классическая эстетика всегда ориентировалась на идеал универсального субъекта (а первыми свойствами такого субъекта были его познавательные, а не чувственные способности). Почему именно такой субъект конституирует культуру? По мнению Диакону, в культуре ведется поиск тех особенностей человека, которые выделяли бы его на фоне окружающего мира, которые бы отделяли его от животных (таким чертами становятся познание как «теоретические» чувства, так и «свободные от интереса» способности, в отличие от гедонистического удовольствия, доставляемого вторичными чувствами). В основе этого поиска, пишет Диакону, лежит поиск свободы, которая понимается в негативном значении, то есть как «независимость от», или как абстракция.

Другими словами, существует либо субъективная чувственность, не поддающаяся ранжированию и теоретизации, либо чувственность объективная, вокруг которой и выстраиваются все рассуждения по поводу «чувствовать вместе». И действительно, насколько универсальным может быть чисто субъективная конфигурация ощущений? Если мы поворачиваемся от объекта, и нас интересует только субъект, то можно ли строить универсальность исходя только из его способности переживания – вопрос, которым задается Диакону. Получается, что абстрагирование – это только мыслительная, рационалистическая функция, а единство конкретных чувств не может быть передано, или доказано.

Позицию критики sensus communis занимает также Ж.-Ф. Лиотар. В своей теории он опирается, как и все другие перечисленные авторы, на «Критику способности суждения» Канта, но продолжает ее в совершенно другом направлении. Определяющим в его рассуждениях становится возвышенное, роль которого сводится к тому, что оно буквально разрушает, сводит на нет гармонизирующую и объединяющую силу воображения. Если способность переживать вместе зиждется на формообразующем свойстве эстетического чувства, то как раз в возвышенном эта способность терпит крах: «...(возвышенное – это) шок, который бросает вызов определяющей способности разума, способности синтезировать многообразие, его элементарной памяти. Воображение, требуемое, чтобы чувственное предъявить некоторый предмет, который представлял бы Абсолют, не только в этом не преуспевает, оно «рушится в пропасть» (Lyotard J. F. 2001, p. 56) [2, с. 56].

Согласно Лиотару, любая попытка оформить, а затем и транслировать опыт, с неизбежностью ведет к ассимиляции невысказываемого, к его стиранию. Этому принципу следует искусство «прекрасных форм», которое, в итоге, сводится ни к чему иному, как к демонстрации китча. Поэтому единственный способ, каким современное искусство может сохранить свою актуальность, заключается в попытке оставаться аффективным, значит противоречивым и бессмысленным: «неспособность к формам кладет начало и внятно артикулирует конец искусства, не как искусства, а как прекрасной формы» (Lyotard 2001, p. 73) [2, с. 73]. Лиотар настаивает на том, что невозможен никакой сговор между sensorium и sensible, и поэтому единственной формой аутентичности необходимо признать репрезентацию этой невозможности. Следовательно, роль искусства заключается не в том, чтобы репрезентировать, не искажая, а в том, чтобы репрезентировать свое собственное бессилие: «Оно (искусство) не говорит несказанного, оно говорит, что не может этого сказать» (Lyotard J. F. 2001, p. 74) [2, с. 74]. «Искусство искусственно» – это приговор, который Лиотар выносит любой попытке вернуть утерянный рай и концептуализировать «sensus communis». Лиотар идет дальше всех описанных выше теорий homo aestheticus. В вышеперечисленных теориях главным свойством homo aesteticus признавался внутренний разлад, несовпадение sensorium и sensible, но они, тем не менее, пытались его гармонизировать. Лиотар же, напротив, настаивает на принципиальной неразрешимости этого противоречия, и более того, признает за ней общую черту всех проявлений homo aestheticus. Поэтому было бы правильнее переформулировать поставленный вначале вопрос, и искать не новую возможность для трансцендентального единства, а попытаться понять, может ли невозможность единства, то есть разлад, как принцип, стать единственным общим полем для коммуникации. Это положение звучит как провокация, но, тем не менее, логика наших рассуждений ведет именно к этому выводу.

В таком ракурсе эстетика предстает как область актуализации вопроса о пределах, область эксперимента над чувственностью, субъектом которой является homo aestheticus, со своим определенным отношением к миру. Концептуализация этого особого отношения к миру ведет не столько к тому, чтобы заново определить природу человека, сколько к тому, чтобы сменить ориентиры философской мысли. Получается, что антирационалистичность современной эпохи ведет ни столько к принятию чувственности за гарант личности, сколько к признанию невозможности гаранта как такового. А попытка построить аутентичную теорию индивидуальности, или неметафизический гуманизм, каждый раз наталкивается на необходимость определить, чем же эта индивидуальность является? Портрет индивида, сложившийся в эпоху Просвещения, и акцентирующий политические, то есть гражданские качества субъекта, теряет актуальность при ближайшем рассмотрении. Тип субъективности, сложившийся в XX веке непременно нуждается в концептуализации уже на других основаниях, и homo aesteticus является тому ярким и продуктивным примером.

Статья подготовлена при финансовой поддержке РГНФ в рамках проекта № 13-03-00429 «Концептуализация «Homo aestheticus» в современной эстетике»

Бібліографічні посилання:

1. Грякалов. Эстетическое и политическое в контексте постсовременности: топос HOMO AESTHETICUS [Электронный ресурс] / Грякалов // Вопросы философии, 2013 – Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=689&Itemid=52
2. Лиотар Ж-Ф. Хайдеггер и «евреи» / Ж.-Ф. Лиотар – Спб, 2001.
3. Carroll N. 2004. Art and Human Nature. The journal of aesthetics and art criticism. p. 95–107.
4. Diaconu Madalina. 2006. Reflections on an Aesthetics of Touch, Smell and Taste // Contemporary Aesthetics, vol. 4 – viewed: http://www.contempaesthetics.org/newvolume/pages/article.php?articleID=385
5. Dissanayake Ellen. 1995. Homo Aestheticus: Where Art Comes From and Why, NY.
6. Ferry Luc. 1990. Homo Aestheticus. L'invention du goût à l'âge démocratique. Editions Grasset & Fasquelle, Paris.
7. Laddy Tomas. 1991. Homo Aestheticus. L'invention du gout a l'age democratique. Revue Philosophique de la France et de l'Etranger. p. 249–251.

Артеменко Т. Ю. Homo aestheticus. Концептуаліація одного поняття

Пошуки нових підстав для концептуалізації суб'єктивності все частіше зводяться до естетіченого дискурсу. При цьому центральним питанням цих пошуків є тема виключно політична – як можливо єдність суспільства в постідеологічну еру. Homo aestheticus – це концепт, який є спробою вирішення питання про те, як співвідноситься сьогодні приватне і загальне, інтимне і публічне.

Ключові слова: Homo aestheticus, sensus communis, естетика і політика, чуттєвість.

Artemenko T. Homo aestheticus. Conceptualisation of one notion

Very often the search of new basis for conceptualizing

subjectivity turns to aesthetic discourse. The central topic of this search becomes a political theme – how unified society is possible in the post ideological era. Homo aestheticus – is a concept, that redefines limits of private and common, intimate and public.

Keywords: homo aestheticus, sensus communis, aesthetics and politics, sensibility.

References:

Carroll N., 2004. 'Art and Human Nature', *The journal of aesthetics and art criticism*. p. 95–107.

Diaconu Madalina, 2006. 'Reflections on an Aesthetics of Touch, Smell and Taste', *Contemporary Aesthetics, vol. 4* – viewed: http://www.contempaesthetics.org/newvolume/pages/article.php?articleID=385

Dissanayake Ellen, 1995. *Homo Aestheticus: Where Art Comes From and Why,* NY.

Ferry Luc, 1990. 'Homo Aestheticus. L'invention du goût à l'âge démocratique', *Editions Grasset & Fasquelle*, Paris.

Griakalov, 2013. 'Jesteticheskoe i politicheskoe v kontekste postsovremennosti: topos HOMO AESTHETICUS' [Aesthetic and the political in the context of post-modernity: the topos of HOMO AESTHETICUS], *Voprosy filosofii* [Problems of Philosophy]. – viewed: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=689&Itemid=52

Laddy Tomas, 1991. 'Homo Aestheticus. L'invention du gout a l'age democratique', *Revue Philosophique de la France et de l'Etranger*, p. 249–251.

Lyotard, JF, 2001. *Hajdegger i «evrei»* [Heidegger and «the Jews»], St. Petersburg.

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 324:342.8

М. А. Бучин

ІНДЕКС ДЕМОКРАТИЧНИХ ВИБОРІВ

Запроваджено та розкрито суть індексу демократичних виборів як показника, що дозволяє з'ясувати рівень демократичності конкретних виборчих перегонів. Показано особливості та методику обчислення індексу демократичних виборів у країнах з «перехідним» політичним режимом.

Ключові слова: вибори, демократія, індекс демократичних виборів, демократичні принципи виборів, індикатори демократичних виборів.

В умовах тоталітарного Радянського Союзу не могло бути і мови про проведення демократичних виборів, здійснення яких перетворювалося у формальну процедуру. Відсутність будь-якої конкуренції, наявність лише одного кандидата, якого висунула політична номенклатура, призводило до ситуації, коли на виборах відбувався акт волевиявлення громадян без реального вибору.

Українська держава в умовах незалежності приступила до розбудови демократичного політичного режиму, одним з основних елементів якого є наявність вільних, чесних, змагальних виборів. Сьогодні очевидним є той факт, що вибори лише за певних умов можуть стати елементом демократії та сприяти її розвитку. Для того, щоб бути атрибутом демократичного політичного режиму, самі вибори повинні мати демократичний характер. Тому вибори повинні відбуватися на основі апробованих світовою виборчою практикою та закріплених у законодавстві держав відповідних правових засад – демократичних принципів виборів. Коли під час виборчого процесу усі його учасники будуть неухильно дотримуватись демократичних принципів виборів, лише тоді можна говорити про створення сприятливих умов для того, щоб останні стали формою реалізації принципу народного суверенітету, а їхній результат відображав реальне волевиявлення громадян.

Тому стає очевидною необхідність розробки комплексної моделі демократичних виборів, яка являтиме собою цілісну систему принципів, дотримання яких буде однозначною гарантією демократичного характеру інституту виборів та атрибутом народовладдя в державі загалом.

Більше того, видається доцільною та актуальною розробка методики обчислення демократичності виборів (при цьому варто зауважити, що у вітчизняній політичній науці такі методики відсутні). Це дасть змогу визначити рівень демократичності кожних виборчих перегонів в Україні та їх співвідношення із демократичним ідеалом, з'ясувати тенденції розвитку виборчого законодавства і виборчої практики в нашій державі. В свою чергу це дозволить вдосконалювати українське виборче законодавство, сприятиме проведенню виборчих кампаній на більш демократичному рівні.

Мета статті – на основі аналізу демократичних принципів виборів розробити методику обчислення Індексу демократичних виборів як показника, який дозволятиме визначити рівень відповідності демократичному ідеалу будь-якого виборчого процесу.

Проблемою демократичних виборів займалися такі українські та вітчизняні науковці, як М. Ставнійчук, Ю. Ключковський, С. Князев, С. Юсов та ін. Вони розглядали вплив виборів на розвиток демократичного політичного режиму, аналізували демократичні принципи виборів. Однак поза їхньою увагою залишилось питання розробки методики визначення рівня демократичності виборів.

Під демократичними принципами виборів, як на нашу думку, розуміють умови, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори носять демократичний характер, а їхній результат виражає реальне волевиявлення громадян. Демократичні принципи виборів чітко встановлюють вихідні параметри, в рамках яких формується механізм регулювання виборчих відносин. Вони також виконують роль певного вектора, що визначає напрямки розвитку інституту виборів та виборчого законодавства. Демократичні принципи виборів, крім того, виступають критерієм законності і правомірності дій у виборчій сфері. Більше того, демократичні принципи виборів: «… встановлюють межу, за якою вибори не виконують своєї ролі соціальної ротації (перерозподілу) законодавчих і представницьких функцій та повноважень в результаті волевиявлення народу» (Yusov 1999, p. 33) [4, с. 33].

Вивчення наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників засвідчує, що хоч існує чимало різноманітних типологій демократичних принципів виборів, більшість класифікацій схожі між собою і основний перелік демократичних принципів виборів є більш-менш сталим, все ж науковці часто по-різному бачать проблему

Таблиця 1. **Розподіл балів для обчислення Індексу демократичних виборів**

Позначення	Демократичні принципи виборів та індикатори демократичних виборів	Макс. сума балів
P1	Принцип вільних виборів	200
K1	Умови участі громадян у виборах.	30
K2	Умови формування громадянами своєї позиції під час виборів.	40
K3	Вільна реалізація волевиявлення виборців.	40
K4	Відсутність втручання з боку органів державної влади, місцевого самоврядування та силових структур у хід виборчого процесу.	40
K5	Відсутність фальсифікацій під час голосування та підрахунку голосів.	40
K6	Поріг явки.	10
P2	**Принцип загальних виборів**	**200**
K7	Застосування виборчих цензів щодо активного виборчого права.	100
K8	Альтернативні методи голосування.	35
K9	Реалізація виборчих прав специфічних категорій громадян.	15
K10	Списки виборців.	50
P3	**Принцип рівних виборів**	**200**
K11	Рівна кількість голосів виборців.	50
K12	Одноразове голосування.	50
K13	Характеристика виборчого корпусу.	50
K14	Рівні умови участі виборців на всіх етапах виборчого процесу.	25
K15	Забезпечення однакової «ваги» голосу виборців.	25
P4	**Принцип прямих виборів**	**50**
K16	Особисте голосування громадян.	25
K17	Обрання виборчого органу чи посади безпосередньо електоратом.	25
P5	**Принцип таємного голосування**	**150**
K18	Здійснення акту волевиявлення громадян в умовах, які не дозволяють дізнатися його уподобання щодо об'єктів обрання.	150
P6	**Принцип загального пасивного виборчого права**	**150**
K19	Застосування виборчих цензів щодо пасивного виборчого права громадян.	50
K20	Процедура висування (номінації) кандидатів і політичних партій (блоків).	25
K21	Підтримка ініціативи висування (номінації).	15
K22	Відмова у реєстрації суб'єктів виборчого процесу (чи її скасування).	20
K23	Альтернативний характер виборів.	40
P7	**Принцип рівності суб'єктів виборчого процесу**	**150**
K24	Рівні умови висування та реєстрації кандидатів і політичних партій (блоків).	20
K25	Рівні умови участі суб'єктів виборчого процесу в передвиборній агітації.	30
K26	Рівні умови фінансування виборчих кампаній для кандидатів та політичних партій (блоків).	30
K27	Неупередженість виборчих комісій, органів державної влади та місцевого самоврядування до суб'єктів виборчого процесу.	30
K28	Відсутність умов, що сприяють використанню кандидатами і політичними партіями (блоками) свого службового становища.	40
P8	**Принцип свободи агітації**	**100**
K29	Можливість кандидатів і політичних партій (блоків) вільно проводити передвиборну агітацію у різноманітних формах.	25
K30	Обмеження передвиборної агітації.	30
K31	Відсутність цензури та вільні умови функціонування ЗМІ.	35
K32	Правове регулювання передвиборної агітації у всіх дозволених формах та всіма засобами.	10
P9	**Принцип гласних виборів**	**90**
K33	Публічний характер роботи виборчих комісій.	10
K34	Донесення до відома виборців всієї необхідної інформації, що стосується виборчого процесу.	10
K35	Прозорість підрахунку голосів та встановлення результатів виборів.	20
K36	Роз'яснювальна робота серед виборців щодо їхніх прав та обов'язків під час виборів.	10
K37	Всебічне спостереження за ходом виборчого процесу, голосуванням та підрахунком голосів.	40
P10	**Принцип адміністрування виборів спеціальними органами**	**90**
K38	Суб'єкти адміністрування виборів.	30

К39	Правовий статус виборчих органів (комісій).	20
К40	Формування виборчих комісій та їх керівного складу.	20
К41	Незалежність виборчих комісій.	20
Р11	**Принцип відповідальності за порушення виборчого законодавства**	**90**
К42	Наявність адекватної відповідальності за порушення норм чинного законодавства під час виборів.	60
К43	Оскарження правопорушень під час виборчого процесу.	30
Р0	**Інші індикатори демократичних виборів**	**30**
К44	Стабільність виборчого законодавства.	20
К45	Комплексність виборчого законодавства.	10
	Максимально можлива кількість балів	***1500***

остаточного переліку демократичних принципів виборів, намагаються здійснити дуже деталізоване виокремлення демократичних принципів, в результаті чого вони за своєю суттю не є такими, або ж є складовими тих чи інших принципів.

На нашу думку, класифікація демократичних принципів виборів повинна бути зорієнтована на те, щоб охопити всі аспекти інституту демократичних виборів, щоб виділені принципи створювали цілісну систему, яка надає виборам демократичного характеру. А для цього, безсумнівно, повинні дотримуватись як всі виборчі права громадян, так і виборчий процес має відповідати параметрам народовладдя. Тому ми вважаємо за доцільне виділити три групи демократичних принципів виборів:

1. Базові – принципи, які стосуються участі громадян у виборчому процесі, носять універсальний характер, є загальновизнаними у всьому світі і без дотримання яких вибори як демократичний інститут втрачають будь-який зміст. До базових принципів відносять: принцип вільних виборів, принцип рівних виборів, принцип загальних виборів, принцип прямих виборів, принцип таємного голосування.
2. Додаткові – принципи, які стосуються участі у виборчому процесі кандидатів, політичних партій та блоків. Додаткові принципи виборів не носять універсального характеру і по різному розкриваються під час виборчих кампаній у різних країнах. Додаткові принципи виборів включають: принцип загального пасивного виборчого права, принцип свободи агітації та принцип рівності суб'єктів виборчого процесу.
3. Процесуальні – принципи, які характеризують особливості протікання самого виборчого процесу. До процесуальних демократичних принципів виборів належать: принцип гласних виборів, принцип відповідальності за порушення виборчого законодавства, принцип адміністрування виборів спеціальними органами.

Проте зрозуміло, що демократичні принципи виборів носять загальний характер і розкриваються через певні складові. Тому виникає потреба у виробленні на основі кожного з принципів його структурних складових, які дозволятимуть визначати рівень демократичності будь-якого виборчого процесу. Такі складові ми назвемо індикаторами демократичних виборів – умови організації і проведення виборів, дотримання чи недотримання яких свідчитиме про рівень демократичності виборчого процесу.

На нашу думку, для визначення рівня демократичності виборів необхідно ввести в науковий обіг таку політологічну категорію як «Індекс демократичних виборів». Такий показник повинен носити відносний характер: показувати, наскільки рівень демократичності конкретної виборчої кампанії відповідає ідеальній моделі демократичних виборів. Остання буде мати місце у тому випадку, коли повністю відбуватиметься реалізація демократичних принципів виборів.

З урахуванням вищесказаного формула визначення Індексу демократичних виборів (IDE – Index of democratic elections) виглядатиме наступним чином:

$$\text{IDE}=\frac{\sum_{i=1}^{1} P}{\sum_{i=1}^{1} P^{\max}}+\frac{P_0}{P_{0^{vax}}}\text{, де}$$

Pi – бали за дотримання демократичних принципів виборів під час конкретної виборчої кампанії;

$\boldsymbol{Pi^{max}}$ – максимально можливі бали за дотримання демократичних принципів виборів;

$\boldsymbol{P_0}$ – бали за дотримання інших індикаторів демократичних виборів під час конкретної виборчої кампанії;

$\boldsymbol{P_0^{max}}$ – максимально можливі бали за дотримання інших індикаторів демократичних виборів.

В свою чергу ***P*** та $\boldsymbol{P^{max}}$ вираховуються за такими формулами:

$$\text{P}=\sum_{i=1}^{3} K$$

Ki – бали за дотримання індикаторів демократичних виборів.

$$\text{P}^{\max}=\sum_{i=1}^{3} K^{\max}\text{, де}$$

$\boldsymbol{Ki^{max}}$ – максимально можливі бали за дотримання індикаторів демократичних виборів.

Нарешті, ***Ki*** та $\boldsymbol{Ki^{max}}$ можна обчислити таким чином:

$$\boldsymbol{K=K_l+K_f}\text{, де:}$$

$\boldsymbol{K_l}$ – бали за реалізацію індикаторів демократичних виборів у виборчому законодавстві;

$\boldsymbol{K_f}$ – бали за дотримання індикаторів демократичних виборів у виборчій практиці.

$$\boldsymbol{K^{max}= K_l^{max}+ K_f^{max}}\text{, де:}$$

$\boldsymbol{K_l^{max}}$ – максимально можливі бали за реалізацію

індикаторів демократичних виборів у виборчому законодавстві;

K_f^{max} – максимально можливі бали за дотримання індикаторів демократичних виборів у виборчій практиці.

Запропонована методика обчислення Індексу демократичних виборів має певні особливості, які вимагають більш детального пояснення:

1. Різні демократичні принципи виборів мають різну «вагу» (по-різному впливають на рівень демократичності виборчого процесу). У відповідності до цього різним принципам слід надавати різне числове значення (кількість балів). На нашу думку, найбільш важливими для забезпечення демократичного характеру виборів є принципи рівних, вільних та загальних виборів, адже без їх дотримання важко взагалі говорити про демократичність виборів як таких. Тому їм ми надамо числове значення по 200 балів кожному. Дещо менш важливими і тому «оціненими» по 150 балів є принципи таємного голосування, загального пасивного виборчого права та рівності суб'єктів виборчого процесу. Принципу свободи агітації слід, на нашу думку, присвоїти 100 балів, а принципам гласних виборів, адміністрування виборів спеціальними органами та відповідальності за порушення виборчого законодавства – по 90 балів. Нарешті, найменш важливим з точки зору забезпечення рівня демократичності є принцип прямих виборів, якому слід, на наше переконання, присвоїти 50 балів.

2. Пропонована методика обчислення рівня демократичності виборів є розроблена лише для держав з «перехідним» політичним режимом і не може ефективно застосовуватись для вимірювання виборів у країнах із стабільною демократією. Це можна пояснити специфічністю політичного ладу країн, що трансформуються, оскільки політичний режим таких держав (як, зрештою, й інститут виборів) вимагають додаткових механізмів забезпечення його демократичності у порівняння з країнами із західною моделлю демократії. На підтвердження сказаної тези можна навести такі приклади: інститут міжнародних спостерігачів та адміністрування виборів виборчими комісіями не є обов'язковими елементами виборів у стабільній демократичній політичній системі. В останніх контроль під час виборів забезпечується внутрішніми механізмами та спостереженням; вибори можуть адмініструватися органами влади без ущербу для демократії завдяки високому рівню політичної культури та традицій. В той же час у «перехідних суспільствах» вищезгадані механізми є атрибутивними складовими інституту демократичних виборів.

3. Індекс демократичних виборів, враховуючи його відносний характер, може набувати числового значення від 0 (вибори є повністю недемократичними) до 1 (вибори є повністю демократичними).

4. Для того, щоб зробити результат обчислення рівня демократичності виборів більш комплексним та вірогідним, ми вважаємо за потрібне розглянути індикатори демократичних виборів у двох площинах: де-юре (рівень демократичності закладених у виборчому законодавстві правових положень) та де-факто (рівень дотримання індикаторів демократичних виборів у виборчій практиці).

5. Деякі індикатори демократичних виборів залежать від типу виборчих систем чи типу виборів за об'єктом обрання. Наприклад, для забезпечення рівної «ваги» голосу кожного виборця необхідно формувати виборчі округи з приблизно однаковою кількістю виборців. Проте цей нюанс важливий лише для мажоритарної та змішаної виборчої системи на виборах до парламенту чи при обранні депутатів місцевих рад. В той же час за пропорційної виборчої системи, а також при обранні президента чи голів місцевих рад цей нюанс не є принциповим. Тому відсутність правових норм та практичних дій, що передбачають формування рівних за чисельністю виборчих округів в одних випадках означатиме присвоєння даному індикатору 0 балів, а в інших – максимальної кількості балів.

6. Порушення індикаторів на практиці може мати різні особливості, які, на нашу думку, слід поділити на чотири групи. Так, порушення можуть: набувати системного, масштабного та цілеспрямованого характеру (в такому випадку даному індикатору присвоюватиметься 0 балів); бути частими, однак не носити цілеспрямованого та системного характеру (в такому випадку даному індикатору присвоюватиметься від 1/3 до 1/2 від максимальної кількості балів у залежності від масштабності правопорушень); носити поодинокий та випадковий характер (в такому випадку даному індикатору присвоюватиметься від 2/3 до 3/4 від максимальної кількості балів у залежності від масштабності правопорушень); бути відсутніми (в такому випадку даному індикатору присвоюватиметься максимальна кількість балів).

7. На нашу думку, є ще два індикатори демократичних виборів, які не можна віднести до жодного з проаналізованих демократичних принципів виборів, але які, однак, впливають на рівень демократичності виборів та не можуть бути невраховані при обчисленні Індексу демократичних виборів: стабільність та комплексність виборчого законодавства.

Із вищесказаного, а також враховуючи аналіз демократичних принципів виборів, ситуація із розподілом балів та методикою обчислення Індексу демократичних виборів виглядатиме таким чином:

Як ми бачимо, політологічні дослідження у сфері виборчих відносин можуть піддаватися формалізації. Запропонований Індекс демократичних виборів комплексно охоплює всі демократичні принципи виборів та включає індикатори, що їх деталізують. Крім того, позитивним моментом є врахування при обчисленні демократичності виборів як правового забезпечення принципів та індикаторів у виборчому законодавстві, так і реального їх дотримання у конкретній виборчій практиці. Тому Індекс демократичних виборів може слугувати дієвим та науково коректним способом визначення рівня демократичності виборчих кампаній як в Україні, так і на всьому пострадянському просторі. Однак стає також очевидним, що хоч індикатори демократичних виборів і є значно більш деталізованими у порівнянні з демократичними принципами виборів, вони все ж носять занадто загальний характер. Тому індикатори демократичних виборів доцільно розбити на більш детальні складові, які дозволятимуть більш точно враховувати різноманітні нюанси як виборчого законодавства, так і виборчої практики, а отже, більш точно обчислювати рівень демократичних виборів. Таке виділення складових індикаторів демократичних виборів може становити перспективи для наших подальших наукових досліджень.

Бібліографічні посилання:

1. Ключковський Ю. Б. Основні напрями розвитку виборчого законодавства за роки незалежності України / Ю. Б. Ключковський // Збірник матеріалів міжнародної науково-

практичної конференції «Вибори Президента України-2004: проблеми теорії та практики». – К.: Атіка, 2005. – С. 41–57.

2. Князев С. Курс лекций по избирательному праву и избирательному процессу Российской Федерации [Електронний ресурс] / С. Князев. – Режим доступу: http://www.jursKtes.ru/kurs_lekcKK__ knyaze.html

3. Ставнійчук М. І. Законодавство про вибори народних депутатів України: проблеми теорії і практики: дис. к. юрид. н.: 12.00.02 / М. І. Ставнійчук – К., 1999. – 169 с.

4. Юсов С. В. Принципы избирательного права и их реализация в условиях формирования новой Российской государственности: дисс. к. юрид. н.: 12.00.02 / С. В. Юсов – Ростов-на-Дону, 1999. – 191 с.

Бучин Н. А. Индекс демократических виборов

Введена и раскрыта сущность индекса демократических выборов как показателя, что позволяет выяснить уровень демократичности конкретных избирательных гонок. Показаны особенности и методика вычисления индекса демократических выборов в странах с «переходным» политическим режимом.

Ключевые слова: выборы, демократия, индекс демократических выборов, демократические принципы виборов, индикатори демократических виборов.

Buchyn M. A. Index of democratic elections

Purpose of publication - to work out methodology of determination of level of democratism of electoral process in «transitional» societies and especially in Ukraine. For realization of the mentioned purpose an author enters a concept «Index of democratic elections» as index, that allows to find out the level of democratism of every electoral campaign.

An idea underlying the index says that elections can be considered as democratic only at certain conditions – comprehensive observance of all approved by long-term world and home electoral practice democratic principles of elections.

The author distinguishes three groups of democratic principles of elections – basic, additional and processional, each of that includes its own concrete principles. Taking into account that different principles have different «weight» (they differently influence the level of democratism of elections), Buchyn M. A. assigns each of principles with certain amount of points from 50 to 200. In addition, each of democratic principles of elections consists of indicators. The level of their inhibition is examined separately in electoral legislation and in concrete electoral practice.

In accordance with aforesaid Index of democratic elections is calculated as a relation of sum of the points gained for the level of their inhibition during an electoral campaign, to the maximally possible sum of points. An index can acquire numerical value from 0 (elections are fully undemocratic) to 1 (elections are fully democratic).

Keywords: elections, democracy, index of democratic elections, democratic principles of elections, indicators of democratic elections.

References:

Klyuchkovskiy Yu. B., 2005. ‘Osnovni napryami rozvitku viborchogo zakonodavstva za roki nezalezhnosti Ukraini’ [The main directions of development of the electoral law during the years of independence of Ukraine], *Zbirnik materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferentsii «Vibori Prezidenta Ukraini-2004: problemi teorii ta praktiki»*, AtIka, K., pp. 41–57.

Knyazev S. *Kurs lektsiy po izbiratelnomu pravu i izbiratelnomu protsessu Rossiyskoy Federatsii* [The course of lectures on the electoral law and electoral process of the Russian Federation], viewed: http://www.jursKtes.ru/kurs_lekcKK__knyaze.html

Stavniychuk M. I., 1999. *Zakonodavstvo pro vibori narodnih deputativ Ukraini: problemi teorii i praktiki* [The legislation on elections of people’s deputies of Ukraine: problems of theory and practice]: diss. K.

Yusov S. V., 1999. *Printsipyi izbiratelnogo prava i ih realizatsiya v usloviyah formirovaniya novoy Rossiyskoy gosudarstvennosti* [Principles of electoral law and its implementation in the formation of a new Russian statehood]: diss. Rostov-na-Donu, 1999.

Надійшла до редколегії 17.05.2013

УДК 352/354(477)

О. Л. Тупиця

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОФСПІЛКИ І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ВИКЛИКИ ПОЛІТИЗАЦІЇ

В статті розглядається статус сучасних профспілок у структурі громадянського суспільства. Вивчаються форми і методи громадянської активності профспілок. Оцінюється взаємозв’язок політичних і соціально-економічних вимог профспілок у сучасний період.

Ключові слова: профспілки, громадянське суспільство, громадянські кампанії, політичні вимоги, громадські об’єднання.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасних умовах самодіяльна політична діяльність громадян відкриває як широкі перспективи, так і є джерелом викликів для демократії і політичної стабільності. Здійснення масштабних акцій протесту у країнах Північної Африки та Близького Сходу в 2011 році показало, що за короткий термін використання сучасних засобів комунікації дозволяє досягти значних політичних цілей: змінити уряди, політичний курс та акценти у зовнішній політиці окремих держав та цілого регіону. В цих умовах для політичної науки актуальним є визначення позитивних і негативних якостей громадянської активності. Як відомо, громадянське суспільство – це сукупність всіх самоврядних громадянських спільнот та індивідів, які виступають з оцінками сучасного політичного життя, реалізують ініціативи, не пов’язані прямо з інтересами отримання прибутку, або особистісними інтересами.

Роль та місце профспілок у громадянському суспільстві є надзвичайно важливою і в сучасних умовах перебуває у стадії трансформації. Велика кількість демонстраційних комунікаційних акцій, в яких беруть участь громадяни, свідчить про їх прагнення самовиразу. При цьому зазначена активність нерідко позбавлена виразного ідеологічного підґрунтя, а також не пов’язана з представництвом жодної рельєфної групи. Профспілки в таких умовах мають посісти місце конструктивних суб’єктів громадської діяльності, метою яких не є міркування само презентації, або вирішення само комунікаційних завдань, прихованих, або явних політичних гравців. В цьому контексті потребує висвітлення питання форм громадської активності, професійних організацій сучасності, а також мотивацій і можливостей їх приєднання до більш широких громадянських ініціатив.

Серед останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, чільне місце посідають сучасні російські науковці. Зокрема, Є. Г. Анісімова вивчає соціальні параметри громадянського суспільства

в Росії [1], І. А. Гдалевич надає пріоритетну увагу інститутам громадянського суспільства в механізмі обмеження владної сваволі [2], В. Е. Полєтаєв надає увагу громадянському суспільству як фактору розвитку економіки та бізнесу в Росії, що модернізується [3], Л. А. Сіпій аналізує проблемні питання становлення та розвитку громадянського суспільства в Росії [4], В. Ю. Сморгунова встановлює зміст сучасного зарубіжного соціально-правовий і політичний дискурс про громадянське суспільство [5], А. А. Хокон досліджує правові взаємодії держава і громадянське суспільства [6]. Попри значні зусилля вчених, проблематика політичної взаємодії громадянського суспільства та профспілкового руху потребує подальшого вивчення.

Для сучасного українського профспілкового руху актуальним є питання: «чи мусять профспілки і надалі здійснювати протестну або страйкову активність виключно своїх організаційних структур і пов'язаних з ними трудових колективів, і чи є можливість надати більш широкого громадського розголосу своїй безпосередній діяльності? Також актуальним є питання щодо перешкод та проблемних вузлів у зростанні громадсько-політичної активності профспілок. Тому метою статті є визначення ролі та місця політичної активності профспілок у сучасному громадянському суспільстві.

Основний зміст статті. Взаємодія профспілок і громадянського суспільства, розглянута в працях вітчизняних і зарубіжних авторів. В Україні проблема профспілок розробляється досить плідно професором В. Цвихом [7]. Сучасна теорія громадянського суспільства дає уявлення про різноманітність структури та різноспрямованість векторів розвитку окремих складових громадянського суспільства. Демократичні форми політичної організації дають можливість реалізації профспілок як у кількох основних статусах: це групи інтересів, суспільний рух та неурядові організації. Згідно зі статтею К. Шуберта і А. Кочева «Громадянське суспільство і його межі», найважливішими акторами посередництва політичних інтересів є: - партії і їх представники в різних парламентах і урядах; незліченні групи інтересів і лобі, які здійснюють тиск особливо на відповідні інтереси; - і, нарешті, різноманітні організації громадянського суспільства, які активні як за державної підтримки, так і за її відсутності, діють як за власної ініціативи, так за дорученням державних установ, при цьому, завжди відрізняються високим ступенем добровільності і самовизначення» [8, с. 111].

Реалізація оптимального функціонування і розвитку профспілок в межах громадянського суспільства може бути здійснена на основі адекватного розуміння типів громадянської активності. «Залежно від суспільно-політичного значення тієї, чи іншої організації по інтересам також вірогідного успішного проведення відповідних інтересів в життя, можна вивести наступну типологію», - зауважують російські науковці [8, с. 111].

Сутність інтересів, які реалізують профспілки, як актори громадянського суспільства, знаходить вираз у різних сферах, є чинником збільшення їх впливу. Професійні спілки можуть реалізовувати сучасні дослідження громадської думки, виокремлюють досить широку палітру різноспрямованих суспільних інтересів, які не повною мірою кореспондуються з політичною системою. Водночас підтримка, яка надана з боку громадських об'єднань, може бути істотним ресурсом в політичних змаганнях. Профспілки виступають досить різноманітними громадськими суб'єктами, мають структури, які можуть долучатися до інших громадських об'єднань з метою реалізації інтересів найманих працівників у різних сферах. «На першому місці стоять інтереси економіки і світу праці (спілки підприємців та осіб вільних професій, спілки споживачів). Друге місце посідають організації в соціальній сфері, це об'єднання людей, які претендують на соціальну допомогу (наприклад, спілка сліпих), об'єднання з надання соціальних послуг (наприклад, спілки соціального страхування, групи самодопомоги). На третьому місці перебувають організовані інтереси вільного часу відпочинку (вільні спортивні товариства, клуби спілкування і хобі). На четвертому місці розташовані релігійні, культурні, наукові організації (наприклад, церкви, секти, спілки вчених, освітні об'єднання, спілки діячів мистецтва). На п'ятому місці стоять організовані інтереси у суспільно-політичних сферах, ідейні об'єднання (наприклад гуманітарна спілка Amnesty International, суспільно-політичні об'єднання, зокрема, щодо захисту навколишнього середовища і жіночу емансипацію», - стверджують дослідники [8, с. 112].

Реалізація профспілками курсу на самостійну політичну суб'єктність вимагає від них усталення чіткої власної позиції щодо суспільних трансформацій. Як свідчить досвід країн Центральної та Східної Європи, профспілки, які перетворювалися на окрему політичну силу, досить рано, чи пізно втрачали свій вплив і масову підтримку. Цю тезу доводить приклад профспілки «Солідарність» у сучасній Польщі. Сучасні профспілки мають висувати унікальні політичні пропозиції, які будуть відповідати інтересам широких верств суспільства. крім того, вони мають бути чутливими до змін суспільних настроїв і норм політичної поведінки.

Історія громадянського суспільства у країнах Центрально-Східної Європи після отримання ними негативної свободи дозволяє зробити два важливих висновки: «1. Практика реальної політики доводить утопічність тих політик, які не просто протиставляють громадянське суспільство державою, але й абсолютизують його роль, стверджуючи, що громадянське суспільство, як саморегулююча система, може й обійтися і без політичної надбудови. 2. Виступ екслідерів суспільних груп суспільних рухів, як реакційної по відношенню до громадянського суспільства сил і порушення демократичної системи представництва інтересів, свідчить про те, що до реалізації суспільної свободи в позитивному смислі, необхідна ґрунтовна, в тому числі і морально-етична підготовка, відсутність якої значно підвищує виро гідність громадянської апатії з одного боку і зловживання владою з іншої. Таким чином, найважливішим фактором успішного функціонування громадянського суспільства у вільних від примусу соціально-політичних системах є почуття індивідуальної, колективної відповідальності», - вказують К. Шуберт та А. Кочев [8, с. 121].

Особливістю політичного впливу сучасних профспілок є їх всебічна обізнаність у основних потребах найманих працівників та інтересах. Однак, трансформація соціальних потреб на політичні вимоги є досить непростим процесом. Крім того, участь у політичних подіях, які спрямовані на зміну існуючої владної команди, може негативно позначитися на структурній і організаційній єдності профспілок. Причиною цьому є межа між політичною і громадською формами політичної діяльності.

З політичної точки зору межі громадянського

суспільства можуть бути окреслені через визначення меж організації громадянського суспільства. Межі організації громадянського суспільства, які активно беруть участь у політичних переворотах до прийняття демократичних політичних конституцій, є простими і тільки вони досягають своєї мети, вони існують деякий час, а потім припиняють своє існування. За стан, коли зовнішній примус і відносини між державою і суспільством визначаються демократичними, центрального значення набуває позитивний інструмент свободи і організації громадянського суспільства іншого напрямку.

Пряме залучення профспілок до політичної діяльності не є конструктивним засобом реалізації суспільних потреб. В жодній країні світу профспілки не стали реальним інститутом політики, за винятком випадків участі профспілок у вуличній політиці та тимчасових формах урядування й установчих зборів. Водночас більш плідною є стратегія залучення до громадського оточення політики, яка дозволяє знаходити форми взаємодії між соціумом та безпосередньо політичною системою. На думку К. Шуберта та А. Кочева, «межі організацій громадянського суспільства, які діють при демократичному суспільстві визначаються самовизначеними, само організованими і само відповідальними суспільними інтересами, так званого перед політичного простору, тобто в сфері, в якій мова йде про інтереси соціального захисту і забезпечення освітніх і культурних відданостей, межі яких визначаються самими громадянами» [8, с. 124].

Таким чином, поєднання профспілками громадських і політичних рис в перспективі визначає їх як динамічного гравця громадянського суспільства. В межах демократичного транзиту профспілки перебувають в пошуку оптимальних організаційних форм та відстоювання інтересів своїх членів. Вказані інтереси змінюються відповідно до уподобань найманих працівників та пріоритетів їх життя. Перехід громадянських спільнот на мережеві форми організації та універсалізація вимог дозволяє їм залучати велику кількість ситуативних прибічників, незалежно від ідейних вимог. На це вказує приклад антиглобалістських рухів, тому, профспілкам слід завзято вивчати досвід новітніх форм організації громадянського суспільства та видозмінювати свою роль відповідно до нових вимог і пріоритетів.

Висновки. Значення профспілкового руху в сучасних соціально-гуманітарних дослідженнях дещо не до оцінюється. Увага авторів академічних праць і аналітиків прикута переважно до новітніх форм громадянської активності, в той час, як профспілки представляють собою наймасовішу за кількістю членів організацію. Водночас, їх потенціал досі не задіяний а ні у громадянських кампаніях, а ні у процедурах демократичного обговорення політичних питань.

Громадянське суспільство країн сталої демократії, яке орієнтоване на середній клас, певним чином обмежує профспілки як компонент політичної активності, оскільки більшість питань, які були пов'язані з політизацією соціально-економічних вимог профспілок, вирішена. Їх громадська активність пов'язана, передусім, з незгодою з певними урядовими рішеннями в умовах соціально-економічної кризи. В умовах сучасної України, коли соціальна і економічна структура не є стабільними, для профспілок існує можливість набути статусу одного з основних центрів громадської ініціативи. Однак, профспілковий рух сучасної України в структурному і організаційному плані має певні обмеження для одномоментного посилення активності в межах громадсько-політичної діяльності.

Сьогодні професійний рух потребує корекції кадрового складу і впровадження механізмів інновації управління. Також важливим чинником є навчання і поширення інформації щодо громадської діяльності профспілкових діячив. Основою успіху профспілок як суб'єктів громадської діяльності може стати моніторинг порушення трудових прав, поширення у суспільстві інформації про соціально-трудові конфлікти та механізми їх вирішення. В умовах становлення сучасної ринкової економіки в Україні трудові колективи та окремі наймані працівники потребують захисту громадських спільнот, але не мають про них інформації. Профспілки в цих умовах можуть взяти на себе правовий і комунікаційний супровід соціально-партнерських і соціально-трудових відносин.

Тільки модернізація підходів до профспілкової громадської діяльності може дозволити об'єднанню найманих працівників у XXI столітті гідно конкурувати з новітніми громадськими організаціями індивідуалів-фахівців, фрілансерів, клубів за професійними інтересами, які є більш гнучкими, динамічними і більш придатними для новацій.

Розширення громадсько-політичної діяльності профспілок сучасної України, на думку автора, здатне розширити і членську базу профспілкового руху, яка в останній час через згортання виробництва і зменшення кількості робочих місць дещо звужується. Перспектива подальшого розширення розробки теми, порушеної в даній статті є визначення політичних і соціально-економічних функцій профспілок в умовах глобалізації.

Бібліографічні посилання

1. Анисимова Е. Г. Социальные параметры гражданского общества в России: общее и особенное [Электронный ресурс] /Е. Г. Анисимова // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2009. – №99. Url: http://Cyberleninka.Ru/Article/N/Sotsialnye-Parametry-Grazhdanskogo-Obschestva-V-Rossii-Obschee-I-Osobennoe (Дата обращения: 14.06.2013).

2. Гдалевич И. А. Институты гражданского общества в механизме ограничения властного произвола [Текст] / И. А. Гдалевич // Вестник ТИУИЭ. – 2010. – №1. – С.62–66.

3. Полетаев В. Э. Гражданское общество как фактор развития экономики и бизнеса в модернизирующейся России 2000-х гг. [Текст] / В. Э. Полетаев // Мир современной науки. – 2011. – №6. – С.14–19.

4. Сипий Л. А. Проблемные вопросы становления и развития гражданского общества в России [Электронный ресурс] / Л. А. Сипий // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2008. №85. Url: http://Cyberleninka.Ru/Article/N/Problemnye-Voprosy-Stanovleniya-I-Razvitiya-Grazhdanskogo-Obschestva-V-Rossii (Дата обращения: 14.06.2013).

5. Сморгунова В. Ю. Современный зарубежный социально-правовой и политический дискурс о гражданском обществе [Электронный ресурс] / В. Ю. Сморгунова // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2004. №7. Url: http://Cyberleninka.Ru/Article/N/Sovremennyy-Zarubezhnyy-Sotsialno-Pravovoy-I-Politicheskiy-Diskurs-O-Grazhdanskom-Obschestve (Дата обращения: 14.06.2013).

6. Хоконов А. А. Правовое государство и гражданское общество: некоторые аспекты взаимодействия [Текст] / А. А. Хоконов // Армия и общество. – 2009. – №3. – С.87–90.

7. Цвих В. Ф. Профспілки і громадянське суспільство: особливості парадигми відносин [Текст] / В. Ф. Цвих. – Дис. д. політ. н. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Київ – 2004. – 405 с.

8. Шуберт К. Гражданское общество и его границы

[Текст] / К.Шуберт, И. А. Кочев // Вестн. Том. гос. ун-та. Философия. Социология. Политология. 2012. – №3. – С.108 – 127.

Тупиця О. Л. Профсоюзы и гражданское общество: вызовы политизации

В статье рассматривается статус современных профсоюзов в структуре гражданского общества. Изучаются формы и методы гражданского активности профсоюзов. Оценивается взаимосвязь политических и социально-экономических требований профсоюзов в современный период.

Ключевые слова: профсоюзы, гражданское общество, гражданские кампании, политические требования, общественные объединения.

Tupytsia O. L. Trade unions and civil society: challenges of politicization

In the article the current status of trade unions in the structure of civil society. Studied forms and methods of civic engagement unions. Estimated relationship of political and socio-economic demands of trade unions in the modern period.

Keywords: trade unions, civil society, civil campaign, political, civic associations.

References

Anisimova, E 2009, ‘Sotsialnyie parametryi grazhdanskogo obschestva v Rossii: obschee i osobennoe’ [‘Social dimensions of civil society in Russia: general and special’], *Izvestiya RGPU im. A.I. Gertsena*, no 99, viewed 14 July 2013, <http://Cyberleninka.Ru/Article/N/Sotsialnye-Parametry-Grazhdanskogo-Obschestva-V-Rossii-Obschee-I-Osobennoe>

Gdalevich, I 2010, ‘Institutyi grazhdanskogo obschestva v mehanizme ogranicheniya vlastnogo proizvola’ [‘The institutions of civil society in limitation mechanism of arbitrary power’], *Vestnik TIUIE*, no. 1, pp. 62–66.

Poletaev, V 2011, ‘Grazhdanskoe obschestvo kak faktor razvitiya ekonomiki i biznesa v moderniziruyuscheysya Rossii 2000-h gg.’ [‘Civil society as a factor economic and business development in Russia in 2000s, that modernize’], *Mir sovremennoy nauki*, no. 6, pp. 14–19.

Надійшла до редколегії 18.05.2013

УДК 316.3:004.422.322:004.738.5

Т. В. Горбатюк

Національний університет біоресурсів і природокористування України

РОЛЬ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ В РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасний світ переживає період глобалізації у всіх сферах суспільного життя. У цьому процесі важливу роль відіграє Інтернет, причому його роль набуває особливої гостроти та суперечливого характеру. Однак, проблема впливу Інтернету на глобалізацію ще мало вивчена. Складність та багатогранність теми вимагає аналізу функціонування мережі, проблеми розвитку якої загострилися в останнє десятиліття в зв’язку з глобальними наслідками економічних, політичних і культурних перетворень.

Ключові слова: суспільство, глобалізація, наука, Інтернет.

Рубіж тисячоліть з повним правом можна охарактеризувати як епоху глобалізації. Тенденції інтеграції культур, інтелектуальних потенціалів, технологій стали переважаючими в суспільному розвитку які на сьогоднішній день визначають не тільки соціальний прогрес, але і приватне життя мільярдів людей. Глобалізація постає найбільш актуальним предметом наукових суперечок. У ході численних дискусій намітилися певні теоретико-методологічні підходи до розуміння даного явища, а також були виділені ті загальнопланетарні проблеми, які глобалізація поставила перед людством.

Сучасний світ переживає період глобалізації у всіх сферах суспільного життя. У цьому процесі важливу роль відіграє Інтернет, причому його роль набуває особливої гостроти та суперечливого характеру. Однак, проблема впливу Інтернету на глобалізацію ще мало вивчена. Складність та багатогранність теми вимагає аналізу функціонування мережі, проблеми розвитку якої загострилися в останнє десятиліття в зв’язку з глобальними наслідками економічних, політичних і культурних перетворень. Вивчення тенденцій розвитку глобалізації в зрізі впливу мережі важливо не тільки для адекватного розуміння цього явища, воно сприятиме виробленню нового світогляду – світогляду глобалізованого інформаційного суспільства.

Особливу роль в злитті людських спільнот відіграє комп’ютерна революція і вдосконалення систем електронної комунікації. Форми, методи і технології передачі інформації, швидкість її обробки вже досягли такої досконалості, що говорити про національні форми цих видів людської діяльності стає неактуальним. Сьогодні практично будь-яка людина, що володіє цілком скромними матеріальними можливостями, може протягом декількох хвилин обмінятися новинами з жителем будь-якого материка, подивитися телевізійне шоу з будь-якого міста за допомогою супутникового зв’язку, «сходити» в музей, а також відвідати бібліотеку за допомогою Інтернету. Інтернет стає одним з головних факторів глобалізації. Розширення доступу до засобів одержання та передавання інформації відбувається лавиноподібними темпами, що призводить до різкого збільшення числа факторів, що позв’язують окремих людей у всьому світі.

Стрімкий розвиток комп’ютерних технологій з середини XX століття, призвів до формування нової глобальної системи комунікацій – Інтернет. Створена в умовах військово-ідеологічного протистояння, як закрита та спеціалізована комунікаційна мережа, яка об’єднувала комп’ютерні центри міністерства оборони США і ряду академічних організацій, та була призначена для вузької мети – вивчення можливостей щодо підтримки зв’язку в разі ядерного нападу і допомоги дослідникам в обміні науковою інформацією. Проте в 1969 році завдяки цій мережі стало можливим блискавично обмінюватися інформацією між Гарвардським і Південно-каліфорнійським університетом, а в 1972 році було створено електронну пошту. Згодом в 1980-х роках Інтернет перетворився у вільну та відкриту міжнародну мережу, яка поступово охопила більшість країн. Її використання набуває масового характеру після винаходу англійським інженером Т. Бернерс-Лі в 1990 році способу

передачі інформації від мережі до мережі (World Wide Web). Тоді в світі було лише 160 тисяч комп'ютерів і близько 800 різних комп'ютерних мереж.

Стан розвиту мережі Інтернет в середині 90- х років характеризувався тим, що доступ до неї мали менше 1 відсотка населення Землі, а в цей час на воно налічувало вже майже шість мільярдів. У 1999 році число користувачів Інтернету розросло до 200 мільйонів, а в 2003 році воно зросло до 580 мільйонів жителів планети. За даними Internet World Stats в 2005 році це число зросло до 1 мільярда користувачів, а в 2012 за даними вікіпедії число користувачів Інтернету налічувало близько 2,4 мільярда, що склало більше ніж 34 відсотків від населення планети (List of countries by number of Internet users) [2].

Стрімкий розвиток мережі був обумовлений популяризацією Інтернету з середини дев'яностих років, як загальнодоступного і дешевого засобу комунікації, а також повсюдним використанням комерційними організаціями. Глобальна інформатизація, розвивається стрімко, лавиноподібно і непередбачувано, значно випереджаючи теоретичне осмислення її наслідків. Хоча в той час інформаційна революція ставить перед світовою спільнотою безліч питань соціально-філософського характеру.

Інтернаціональні системи комп'ютерних мереж, що забезпечують практично моментальне переміщення будь-якої інформації, складають основу найсучаснішої форми людських комунікацій. У науці комунікації відіграють особливу роль, будучи не тільки необхідною умовою індивідуальної наукової діяльності, але і її системо-утворюючим механізмом. Через них праці окремих вчених з'єднуються в наукові області, напрямки і дисципліни, а розрізнені елементи знання утворюють систему. Від ефективності та швидкодії наукових комунікацій істотним чином залежить вся професійна діяльність наукового співтовариства.

Кожна нова форма комунікацій, яка з'являлася протягом історії розвитку науки, забезпечувала прискорення обміну інформацією і тому моментально підхоплювалася вченими. Прискорення, спрощення, підвищення інформаційної місткості наукових контактів – є постійним прагненням дослідників. У цьому відношенні комп'ютерні телекомунікації, що включають користувача в світові банки наукової інформації і забезпечують майже безпосереднє спілкування абонентів, максимально відповідають потребам вчених.

Сьогодні Інтернет – це незалежна і безперебійна глобальна система комунікації. Вона включає в себе такі засоби надання та пересилки інформації, як електронна пошта, веб-сайти, різні протоколи передачі даних, для яких використовується широкосмуговий модемний або бездротовий зв'язок. Засобами для зв'язку з Інтернетом оснащуються персональні комп'ютери, мобільні телефони, кишенькові комп'ютери і т. д. Технічно Інтернет являє собою складну систему комунікацій, протоколів і технічних засобів, що поєднують в собі хости, сервери, лінії комунікації, супутники і багато іншого.

Тобто Інтернет – це мережа, яка пов'язує між собою конкретні місця з чітко окресленими соціальними, культурними, фізичними та функціональними характеристиками. На основі цих елементів мережа забезпечує комунікаційні можливості взаємодії різних особистостей, надання різних ресурсів і зв'язку для передачі інформації на різні відстані. Інтернет стрімко розростається і з кожним днем все більше і більше впроваджується в різні сфери діяльності. Відомий письменник А. Ч. Кларк сказав, що: – «З усіх технічних нововведень, що з'явилися з часів індустріальної революції, Інтернет став найбільш значним технологічним досягненням» (Clarke 1994) [3]

Створення Інтернету як глобальної і в той же час децентралізованої ієрархічної інформаційної мережі, яка не має єдиного керуючого органу, ініціювало віртуальну революцію та істотно прискорило глобалізацію.

В Інтернет увійшли мільйони користувачів, він став одним з найдемократичніших клубів в світі. Ось оцінка американця К. Мені: «Як змінює світ винахід Інтернет відображає багато рис. Здійснюється драматичне падіння вартості створення, посилки і підготовки інформації з одночасним розширенням її доступності. Інтернет розбиває всяку монополію на інформацію» (U.S.A. Today 1999) [7]

Значна частина людства вперше отримала немислимий доступ до знань та інформаційних даних, які ще десятиліття назад були надбанням лише обраних. Уряди не в змозі ізолювати своє населення від безмежного моря різної інформації про себе та інші народи, про способи вирішення економічних і соціальних проблем, про різноманіття вибору. «Завдяки Інтернету люди віддають і дістають, розмовляють і знайомляться один з одним, знайомляться з ідеологіями і відкидають ідеологічні посили, купують і продають – і роблять це все таким чином, що можливість контролю виключена. Саме завдяки інформаційній революції зниження вартості комунікацій за допомогою телефону, факс-машини, Інтернету, радіо, телебачення та інших інформаційних приладів, тому створення роздільних стін в світі є безглуздим. А коли ми всі знаємо про життя один одного, це створює абсолютно нову динаміку світової політики» саме так охарактеризував роль та суть Інтернету в глобалізаційних процесах Т. Фрідман (Friedman 2000, p. 68) [4, p. 68]

Цим думкам вторить Ф. Фукуяма: «Сьогодні жодна країна не може захистити себе від глобальних засобів масової комунікації, від зовнішніх джерел інформації; тенденція, яка отримує розвиток в одному кутку земної кулі, швидко знаходить відгук у місцях, відділених десятками тисяч кілометрів. Країна, яка намагається відокремитися від глобальної економіки за допомогою відмови від зовнішньої торгівлі та інвестицій зарубіжного капіталу, повинна буде все ж таки враховувати, що сподівання її населення формуються знанням про умови життя і культурних досягненнях зовнішнього світу» (Fukuyama 1992) [5]

Тим не менше в галузі суспільних наук зберігається безліч неоднозначних, а часом і суперечливих трактувань сутності глобалізації. До цих пір більшість західних дослідників розглядають лише фактори і наслідки феномену глобалізації, в той час як фундаментальне наукове значення має аналіз джерел, протиріч, тенденцій та суб'єктів даного процесу. Тому глобалізація уявляється невизначеним і некерованим процесом, в якому відсутні будь-які центри та рушійні сили.

Однак вплив глобальних соціальних процесів на окремі складові людської життєдіяльності характеризується далеко не однозначно. Якщо ж говорити про науку, то хотілося б стверджувати, що сукупні зусилля вчених різних країн розширюють межі пізнання, роблять науку воістину всемогутнього, але навіть і в цьому випадку дійсність змушує уникати однозначних позитивних оцінок. З цієї точки зору актуальною постає проблема

дослідження взаємного впливу глобалізації та науки. Безсумнівно, що саме успіхи сучасної науки дозволили в двадцятому столітті розвинути новітні інформаційні технології, створили ту інфотехносреду, яка і визначила напрямки, темпи і можливості глобалізації. Не викликає сумніву той факт, що глобалізація визначила найважливіші завдання сучасної науки: це боротьба з хворобами, продовження людського життя, підвищення якості медикаментів і продовольства, збільшення врожайності, проникнення в таємниці людського мозку і спадковості, чистота навколишнього середовища, пошук альтернативних способів добування енергії, освоєння космічного простору, захист від космічних небезпек. Очевидно і те, що успіхи інформаційних технологій, з якими безпосередньо пов'язують процеси глобалізації, дозволили істотно розширити коло наукових завдань, піддаються рішенню, зробили можливим та досить простим комп'ютерне дослідження тих систем, які нещодавно були практично недоступними для вивчення. В першу чергу, мова йде про космологічні моделі, об'єкти мікросвіту, надскладні соціальні та біологічні системи. Створення міжнародних наукових центрів, проектів, науково-дослідних програм виявляється безцінним в процесі освоєння космосу, глибин океану та земних надр. Також слід зазначити справедливу роль її в сфері електронного спілкування членів наукової спільноти, розділених іноді тисячами кілометрів. Саме в епоху глобалізації, інтеграція наукового знання розвинулися в міждисциплінарні науки, загальнонаукові концепції, такі як теорія систем і синергетика, що дозволили узагальнити математичний опис на системи різних рівнів.

Поряд з цим слід констатувати наступне. Сучасна наука втрачає свої ідеали та свої евристичні орієнтири, а тому не стає ні більше розробленою, ні більш істинною. Ще на початку двадцятого століття Е. Гуссерль писав про те, що сучасні йому науки відходять від своїх первинних цілей, найпершою з яких є пізнання світу, і давно перетворилися з генераторів ідей в фабрики технологій (Afanaseva) [1]. Наука припинила постачати людству істину, а постачає його лише техніками виробництва, роблять життя людини не більш осмисленим, а лише приємнішим і зручнішим. Наука служать виробництву, забуваючи про служіння істині. Виникають ситуації, коли в науковому пізнанні істина не досягається, а віддаляється, ховається, затуманюється. В погоні за новими технологіями наукове співтовариство формує все нові і нові, часом дуже спеціалізовані науки, що часто дублюють одна іншу, та дробить знання на такі вузькі області, що предмет їх пізнання практично зводиться до нуля, вигадує все нові і нові терміни, які відомі одиницям і не відповідають найважливішим у науці вимогам ясності і виразності.

Іншою відмінною характеристикою сучасної науки є все зростаюча наукова невизначеність. Коло пізнання, розширюючись, збільшує і межі людського незнання. З цим наука зіткнулася ще на початку двадцятого століття, і з тих пір стан справ практично не змінився. Так, один з основних принципів квантової механіки, принцип невизначеності Гейзенберга, накладає заборону на точне визначення стану мікрооб'єктів, а уявлення детермінованого хаосу, що ввійшли в науку в сімдесяті роки XX століття – на точне визначення стану макросистем, тобто тих самих об'єктів, по відношенню до яких класична ньютонівська динаміка відчувала ейфорію повної визначеності та передбачуваності. В кінці двадцятого століття стало ясно, що хаотичні стани є переважаючими в розвитку систем найрізноманітнішої природи, в тому числі соціальних, хаос, катастрофи та кризи, які є типовими в поведінці більшості досліджуваних науками об'єктів. В результаті непередбачуваність і невизначеність виявляються не тільки принциповими нормами динаміки та розвитку, але й нормами пізнання. Наука двадцять першого століття не знає, безперервними чи дискретними є простір і час, не знає, яку форму має Всесвіт, не знає, до яких меж дробиться матерія, не може гарантувати, що в найближчому часі не трапиться згубних космічних катастроф, не знає, як функціонує людська свідомість. Ситуація ускладнюється ще й тим, що з деяких пір наука починає оперувати суто умоглядними поняттями, реальне існування яких довести їй не під силу. Чого варте, наприклад, уявлення про космологічну сингулярність, існування якої зумовило великий вибух і появу простору, часу, Всесвіту і всіх фізичних законів. Перевірити цей факт експериментальними або якимись іншими засобами не уявляється можливим, але подібні теорії приймаються на віру і назавжди залишаються лише в ранзі гіпотез. На подібному гіпотетичному фундаменті будуються нові поверхи наукової будівлі, тому вся ця конструкція здається не стійкою та недовговічною.

Сукупні зусилля об'єднаного наукового співтовариства призвели до того, що сучасна наука виявляється більш невизначеною, ніж наука дев'ятнадцятого і навіть вісімнадцятого століття. І саме в двадцятому столітті багатьом ученим стало зрозумілим, що існують проблеми, з якими позитивна, фактуальна наука не в силах справитися. Це породило основні тенденції розвитку сучасної науки. Першу можна оцінити як позитивну, це тенденція гуманізації знання. Гуманітарні науки намагаються власними силами знайти відповіді на ті питання, перед якими пасують природничі та точні науки, і роблять це досить успішно. Філософська антропологія, наприклад, дає не менш значущі уявлення про людину, ніж біологія та медицина. Друга тенденція негативна, це поява і бурхливе зростання паранаук, псевдонаук, квазінаук і навіть лженаук.

Від істотних властивостей сучасної науки перейдемо до властивостей другого порядку і торкнемося так званих «прикладних» побічних впливів глобалізації. В першу чергу, це удавана доступність наукового знання, пов'язана з розвитком глобальної мережі Інтернет. Багато, хто ступає на шлях наукового пізнання, користуються ним як світовим сховищем інформації, але практика показує, що відсоток помилкової інформації в Інтернеті надзвичайно великий, і далеко не всі, хто його використовує, здатний відокремити істинне від хибного. Численні наукові Інтернет-видання не мають прийнятої редактури, а сайти переповнені статтями непрофесіоналів. По-друге, це пов'язана з Інтернетом і мас-медіа соціальна профанація науки, і як наслідок цього, зниження статусу вченого та статусу науки взагалі. Неофіти, які ледве навчилися користуватися комп'ютерами, уявляють себе професійними програмістами, всі розбираються в генній інженерії, в проблемах космосу, вміють філософствувати і т. д. Ці тенденції настільки сильні, що сьогодні вже варто говорити про «поп-науку», яка співвідноситься з наукою приблизно так само, як «поп-культура» з культурою.

Що стосується нових форм організації наукових колективів, то не можна не визнати, що електронні мережі та Інтернет зробили можливими міжнародні співтовариства вчених. І подібні спільноти виявляються досить практичними видами наукових колективів. Дійсно, електронне листування це мобільна та зручна функція Інтернету, яка дозволяє істотно заощадити час,

отримати необхідні консультації у відомих фахівців, швидко отримати апробації та експертизи.

Однак не можна не відзначити й того, що обличчя сучасної науки, як і раніше в першу чергу визначають традиційні школи, університетські лабораторії та спілкування професіоналів. Сучасна наука, яка пов'язана з Інтернетом не перевершує, науку початку двадцятого століття, коли знамениті німецька або кембриджська фізичні школи визначили наукову революцію і майже на сто відсотків сформували банк нобелівських лауреатів. Наука більшою мірою продовжує творитися за закритими дверима реальних лабораторій, а в епоху глобалізації Кембридж залишається Кембриджом, Сорбона – Сорбоною, ці обидва університети є безцінним надбанням своїх країн, але в той же час Інтернет стає головним фактором у комунікативній глобалізації наукових співтовариств.

XXI століття можна справедливо назвати Ерою Інтернету. Технічний прогрес входить в кожен будинок і стає невід'ємною його частиною. Інтернет індустрія перебуває лише на початку свого стрімкого розвитку, техногенний прогрес постійно росте і еволюціонує – це може бачити кожен. Тому, Інтернет стає важливою часткою майбутнього покоління. Саме з цих причин в Інтернет просторах так швидко розвиваються різні соціальні мережі, з'являється все більше і більше можливостей для ведення бізнесу.

Надаючи широкий доступ до таких централізованих інформаційних служб, як каталоги бібліотек або бази даних різноманітних соціальних сфер (освітньої, медичної, юридичної та ін.), мережа Інтернет забезпечує взаємозв'язок між підприємствами бізнесу, з одного боку, та їх замовниками та постачальниками – з іншого. Створюючи можливість взаємозв'язку між окремими абонентами, комп'ютерні мережі типу Інтернет, Grid, Обчислювальних хмар, істотно впливають на комунікативний праксис Планети.

Бібліографічні посилання:

1. Афанасьева В. Наука и глобализация [Электронный ресурс] / В. Афанасьева. – Режим доступа: http://www.proza.ru/2009/05/22/776
2. Список стран по числу пользователей Интернета [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki
3. Clarke A. Ch. How the world was one, beyond the global village / Arthur Charles Clarke // Journal of communication. – 1994. – Vol. 44. – №. 4 –P. 188–190
4. Friedman Th. Understanding Globalization. The Lexus and the Olive Tree / Th. Friedman. – N.Y.: Anchor Books, 2000. – p. 68.
5. Fukuyama F. The End of History and the Last Man / F. Fukuyama. – N.Y., 1992 – p.
6. Schell J. The Folly of Arms Control / J. Schell // Foreign Affairs. – September/October 2000. p. 28
7. U.S.A. Today. – 1999. – 9 August.

Горбатюк Т. В. Роль сети интернет в развитии глобализаваного общества

Современный мир переживает период глобализации во всех сферах общественной жизни. В этом процессе важную роль играет Интернет, причем его роль приобретает особую остроту и противоречивый характер. Однако, проблема влияния Интернета на глобализацию еще мало изучена. Сложность и многогранность темы требует анализа функционирования сети, проблемы развития которой обострились в последнее десятилетие в связи с глобальными последствиями экономических, политических и культурных преобразований.

Ключевые слова: общество, глобализация, наука, Интернет.

Gorbatiuk T. V. The role of the internet in the development of the globalized society

The modern world is experiencing a period of the globalization in all spheres of public life. The Internet plays an important role, in this process and its role is of great importance and controversial nature. However, the problem of influence of the Internet on globalization is still poorly understood. The complexity and diversity of topics require analysis of network operation, development problems which have worsened in the last decade due to the effects of the global economic, political and cultural transformation. Exploring trends in the globalization through the network is not only important for an adequate understanding of this phenomenon, but it will develop a new outlook – an outlook of the globalized information society.

A computer revolution improvement of electronic communication plays Special role in merging human communities. Forms, methods and technologies of communication, speed of processing have reached such perfection that talking about national forms of human activities is becoming irrelevant.

An international system of computer networks, that provide almost instantaneous transfer of any information, form the basis of the most modern forms of human communication. In science, communication plays a special role as not only a necessary condition for individual research activities, but also as its system-forming mechanism.

As new forms of research teams, it can not be denied that the electronic network and the Internet have made possible the international community of scholars. And these communities are very practical research teams. Indeed, e-mail correspondence is mobile and handy feature of the internet that allows to save time, get the necessary consultation with leading experts, quickly testing and examination.

The XXI century can be called the era of the internet. Technological progress has come in to every home and it has become an integral part of it. The internet industry is just the beginning of its rapid development. The technological progress is constantly growing and evolving – it can be seen every. Therefore, the Internet is becoming an important part of the future generation.

Keywords: society, globalization, science and the Internet.

References:

Afanaseva, V. *Nauka I globalizatsiia [Science and Globalization],* viewed: http://www.proza.ru/2009/05/22/776

Clarke A. Ch., 1994. 'How the world was one, beyond the global village', *Journal of communication*, Vol. 44, no. 4, pp. 188–190

Friedman Th., 2000. *Understanding Globalization. The Lexus and the Olive Tree.* Anchor Books, N.Y.

Fukuyama F., 1992. *The End of History and the Last Man.* N.Y.

Schell, J. 2000, The Folly of Arms Control, Foreign Affairs, September/October.

Spisok stran po chislu pol'zovatelej Interneta [List of countries by number of Internet users], viewed: http://ru.wikipedia.org/wiki

U.S.A. Today 1999, August 9

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.

УДК 327(438):327.5(430+44+438)

О. С. Кучик, А. С. Москалик
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР «ВЕЙМАРСЬКОГО ТРИКУТНИКА» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

В статті аналізується євроатлантичний та європейський вимір «Веймарського трикутника» у зовнішній політиці Республіки Польща. Розглядається розбіжність у поглядах стосовно військової кампанії США у Іраку з боку держав-членів «Веймарського трикутника», а також примирення цих держав після іракської кампанії. Звертається увага на розміщення системи ПРО (протиракетної оборони) на території Польщі. Висвітлюється напрямки діяльності Польщі у форматі «Веймарського трикутника» на сучасному етапі.

Ключові слова: Франція, ФРН, Польща, США, НАТО, європейський та атлантичний вимір.

Позиціонування держав на міжнародній арені в умовах постійних динамічних змін міжнародної системи стає потребою наукового аналізу та спроб обрання ефективних механізмів реалізації національних інтересів держави. Позиціонування Республіки Польща в системі координат «Веймарського трикутника» з його євроінтеграційним контекстом в останні роки привертає все більшу увагу дослідників. Для України, яка розглядає Веймарський трикутник як потенційний інструмент європейської інтеграції досвід РП у цьому контексті є не лише цікавим, а й необхідним. З іншого боку постійна багатовекторність з коливанням між Сходом і Заходом вимагає грунтовного аналізу різних концепцій участі в інтеграційних утвореннях інших держав, зокрема, Польщі. Цим власне зумовлюється теоретична та практична актуальність обраної наукової проблематики.

У дев'яності роки XX сторіччя у Польській Республіці відбувається складний процес формування нових векторів міжнародної політики, що було пов'язано з відмовою від одноорієнтованого прорадянського виміру зовнішньополітичних відносин (Zvyagina 2012, p. 2) [14, p. 2]. Польща не тільки віднайшла свій європейський вимір, вона також звільнилася від комуністичного режиму. Паралельно з виробленням європейського вектору в рамках західного виміру зовнішньої політики Польщі іде формування і розвиток ще одного важливого напрямку – це налагодження двосторонніх відносин зі Сполученими Штатами Америки. Останні події 1990-х років на міжнародній арені дозволили США стати найвпливовішою державою у світі, як в економічній, так і у військово-політичній сфері. Саме це призвело до того, що офіційна Варшава вважала Вашингтон гарантом їхньої безпеки та демократичних свобод. Ці обставини зумовили призвести до політичної довіри, яка концентрувалася стосовно США у прагнення Польщі на першому плані вступу до НАТО, що сталося в 1999 році. Це євроатлантичне відкриття Польщею комбінується в подальшому прихильністю нової польської еліти до США, якій допомагала чисельна польська діаспора в Сполучених Штатах Америки. Водночас аналіз ситуації, що склалась у 90-ті роки навколо Польщі та її участі у творенні трикутника співпраці, засвідчує наявність так званого, атлантичного виміру політики Республіки Польща, що виявилось через вплив Сполучених Штатів Америки.

Метою даної статті є проаналізувати на основі історичних фактів європейський та євроатлантичний вимір Комітету з розвитку франко-німецько-польської співпраці (Веймарського трикутника) у зовнішній політиці Республіки Польща; розглянути відмінності позицій держав-членів «Веймарського трикутника» стосовно вторгнення Збройних сил Сполучених Штатів та Збройних сил Великобританії 20 березня 2003 року на територію Іраку, за підтримки урядів країн що входили у міжнародну коаліцію та причини відновлення трьохсторонньої співпраці, а також дослідити участь Польщі у політиці ЄС «Східного партнерства» та висвітлення позиції офіційної Варшави щодо політики безпеки та енергетики.

Від поставленої мети слід виконати наступні завдання:

– проаналізувати європейський та євроатлантичний вимір «Веймарського трикутника» у зовнішній політиці Республіки Польщі;
– дослідити позиції держав-членів «Веймарського трикуника» у військовій кампанії в Іраку;
– розглянути розвиток співпраці в рамках «Веймарського трикутника» після військової кампанії в Іраку;
– висвітлити позиції Польщі у питанні енергетики та політики безпеки у Європейському Союзу;

Дослідженням даної тематики займався ряд російських, французьких, німецьких, польських науковців та дипломатів, серед них Н. Бухарин (Bukharin 2007) [1], В. В. Толкачев, О. Ю. Семенов (Tolkachev, Semenov 2011) [12], М. С. Титова (Titova 2012) [11], Д. Янковский (Yankovskii) [13], Клаус-Генріх Стандке (Klaus-Heinrich Standke) [9], Інго Колбум (Ingo Kolboom) [5], Млодецькі Мартин Владіслав (Mlodecki Martin Wladyslaw) [7], Яцек Скаба (Jacek Skaba) [8], Богдан Кожел (Bogdan Koszel) [6], Ганс-Дітріх Геншер (Hans-Dietrich Genscher) [4] та інші.

Співпраця в рамках «Веймарського трикутника» є важкою у двосторонньому євроатлантичному досвіді Польщі, який був подібний до досвіду ФРН, чиї розбіжності між «атласитами» та «голістами» кидали тінь у французько-німецький тандем (Geiger Tim 2008) [3]. Після краху біполярної системи офіційна Варшава обрала курс на вступ до НАТО та Європейського Союзу. Польща для досягнення своїх цілей шукала партнерства в регіоні, Франція та Німеччина хотіли встановити контроль за діями держав Центрально-Східної Європи. Три держави вирішили створити трьохсторонню консультаційну співпрацю, 28 серпня 1991 року міністри закордонних справ трьох держав Французької Республіки, Республіки Польща та Федеративної Республіки Німеччини підписали спільну декларацію, яка знаменувала створення Комітету з розвитку франко-німецько-польської співпраці (Веймарського трикутника). «Веймарський трикутник», насамперед, розглядався як вдала модель білатерального партнерства. Ті партнерські взаємини, які в цей період вибудовували Німеччина і Франція, були яскравим прикладом взаємовигідного партнерства, іншою ідеєю було те, що включення Польщі в двосторонні франко-німецькі відносини сприятиме і включенню її в загальноєвропейський простір. «Німеччина і Франція зроблять все можливе для просування Польщі та її демократичного устрою до Європейського співтовариства», – йшлося в декларації,

підписаній у Веймарі в серпні 1991 року. До 2003 року Республіка Польща розвивала добрі партнерські відносини з Францією та Німеччиною, свідченням чого стало вступ Польщі до НАТО. В 2003 році відбулися зміни у трьохсторонній співпраці, що спричинило розбіжність у поглядах. Ця розбіжність виявилася вже перед початком другого вторгнення Збройних сил Сполучених Штатів Америки та Збройних сил Великобританії 20 березня 2003 року на територію Іраку, за підтримки урядів країн що входили у міжнародну коаліцію. Європа поділилася на два табори, перший тримав дистанцію у відношенні США проти Багдаду, другий підтримував без стриманості позиції Вашингтона. Війна в Іраку спричинила багато проблем на фоні консультацій в рамках «Веймарського трикутника», а також призвела до розбіжності у поглядах держав-членів Європейського Союзу. З складеної ситуації трьохстороння співпраця в рамках «Веймарського трикутника» показала в якій вона мірі є достатньою для того, аби вивчити та подолати в кінцевому рахунку наслідки ситуації на європейському континенті.

Французько-німецький тандем, який бере початок від Єлисейського договору від 1963 року співпрацює у вирішенні питань, що стосуються зовнішньої політики. Ця співпраця є важливою у ідентифікації європейської політики безпеки. Це простежується спільними чисельними візитами. Більше того, з січня 2002 по травень 2003 року Жак Ширак 11 разів зустрічався з Герхардом Шредером віч-на-віч. Головна мета цих зустрічів була встановити спільну політику двох держав в питанні зовнішньої політики. Для контрасту, впродовж цього періоду відбулася лише одна зустріч Президента Франції Жака Ширака і Президента Польщі Александр Квасневського під час саміту в рамках «Веймарського трикутника» у травні 2003 року у польському місті Вроцлаві; під час іракської військової кампанії не мала місця жодна серйозна зустріч між главами двох держав. В період з 2002 по 2003 роки відбулося дві зустрічі міністрів закордонних справ Франції та Польщі: перша 26 лютого 2002 року в результаті візиту міністра закордонних справ Польщі Влодзімєжа Цімошевіча до офіційного Парижу, друга 23 квітня 2002 року під час візиту міністра закордонних справ Франції Домініка де Вільпена до офіційної Варшави. З іншого боку, щорічна зустріч міністрів закордонних справ трьох держав-членів «Веймарського трикутника» в Берліні дозволила обмінятися трьом сторонам думками стосовно іракської кампанії, в той час, коли основною метою була програма святкування річниці «Веймарського трикутника» (Mlodecki 2008, p. 60–61) [7, p. 60–61].

Складена ситуація призвела до розбіжності в ставленні держав «старої Європи», які стали «антиамериканськими», на чолі яких опинився французько-німецький тандем та «нової Європи» «проамериканської» з Польщею в якості номінального лідера. Слід звернути увагу на візити Президента Польщі Александра Квасневського до офіційного Вашингтону в квітні 2002 та січні 2003, які несли стратегічне значення для Польщі. Головною ціллю цих візитів було встановити на озброєнні Польських повітрях сил американських військових літаків F-16 замість французьких «міраж». Це зближення польсько-американське у стратегічному значенні для польської армії викликало «негативну реакцію з боку Франції», оскільки це рішення засвідчило, що Польща хоче тримати дистанцію з своїми партнерами в рамках «Веймарського трикутника» (Koszel Bogdan 2006, p. 106–107) [6, s. 106–107].

В кінці 2002 року було зрозуміло, що Франція та Німеччина виступають проти військової кампанії в Іраку, в той час, коли уряд Лешека Міллера маніпулював та чітко не висловлював свою позицію з приводу складеної ситуації. Початок зближення європейських держав, які взяли участь у вторгненні на територію Іраку датується 30 січня 2003 року,коли глави урядів восьми європейських держав у спільному листі підтримали позицію адміністрації Джорджа Буша. При уряді Лешека Міллера, Польща взяла участь в коаліції з 35 держав-учасниць у війні проти Іраку; США відвели їй одну військову зону, за яку Польща несла відповідальність (Standke 2009, p. 184) [9, s. 184].

Відсутність тісної співпраці Франції, Німеччини та Польщі зумовила наявність розбіжностей позицій держав щодо іракської кампанії. Польща не підтримала спільну позицію французько-німецького тандему, польські керівники відчували як необхідність участь у військовій кампанії в Іраку.

Окрім того, що «Веймарський трикутник» став першим проявом розколу у тристоронній співпраці, тодішній президент Франції Жак Ширак відкрито критикував Польщу за її дії. Відома фраза президента Франції Жака Ширака стосовно Польщі: «вона втратила можливість приховувати», що викликала хвилю негативних емоцій та посіяла сумніви з боку традиційних польських прихильників Франції (Kolboom 2009, p. 269) [5, p. 269]. Слід відзначити реакцію директора Центру досліджень міжнародних відносин у Варшаві Марека А. Ціхоцького в щоденній газеті «Rzeczpospolita» в серпні 2004 року, який висловився про недовіру Польщі по-відношенні до Франції: «Очевидно, що жодна держава не може здійснювати поміркoвану політику однієї по-відношенню до іншої з Францією чи проти неї. З іншого боку, французький спосіб розгляду Європейського Союзу відповідно до догми, що Європа та Франція роблять не єдине ціле, що французи важко сприймають зміни, які викликані розширенням Європейського Союзу. Він підтверджує, що Європа не обмежувала приєднання Німеччини, трансатлантичність Великобританії, популізм Італії через право, вона також включає такі держави, як Польща, Литва чи Угорщина. У Франції ця ситуація викликала найбільші розчарування та побоювання, саме Париж був найбільше чутливий до порушень. Президент Франції Жак Ширак висловив найбільш скандальну декларацію в адрес Польщі, яка не залишилася не поміченою. Ця маленька фраза підтверджує останні 15 років політики Франції, на наш превеликий жаль, починаючи з 1989 року французи не шукали встановлення політичного партнерства з частиною континенту заселеною поляками. За цим підрахунком, Париж відноситься до Польщі, як до менш важливої держави».

Іракська криза стала важливим етапом в питанні майбутнього «Веймарського трикутника», керівники трьох держав-партнерів скривали це питання. Період 2002–2003 років був моментом, коли держави Комітету з розвитку франко-німецько-польської співпраці (Веймарського трикутника): Французька Республіка, Федеративна Республіка Німеччини та Республіка Польща були на стадії припинення співпраці та відчутті необхідності у пошуку альтернативних шляхів співпраці (Mlodecki 2008, p. 65) [7, p. 65]. Франція та Німеччина почали зміцнювати свої зв'язки з Російською Федерацією та її президентом Володимиром Путіним. Під час

візиту президента Росії Володимира Путіна до Франції, президент Франції Жак Ширак проголосив, що «Росія, Німеччина та Франція повинні встановити спільну координацію» , ціллю якої було «замінити дистанцію у відносинах з офіційним Вашингтоном на зближення контактів між Францією, Німеччиною та Росією» (Koszel Bogdan 2006, p. 109) [6, s. 109]. Ця політика дозволила зменшити вплив Сполучених Штатів Америки в Європі, з однієї сторони, а з іншої виступала як зворотній ефект, оскільки Польща та країни Центральної Європи не підтримували сердечно добрі відносини між «Великими» країнами Західної Європи та Російською Федерацією. Ця позиція держав Центральної Європи супроводжується історичними та політичними мотивами, зокрема, це мотивоване спектрами Віденської конгресу від 1815 року, наслідками Пакту Молотова–Ріббентропа від 23 серпня 1939 року та німецько-російськими діями в цьому регіоні в XX столітті. Все це можливо вплинуло на те, що 6 лютого 2003 року десять держав (Латвія, Литва, Естонія, Словенія, Словаччина, Румунія, Болгарія, Македонія, Албанія та Хорватія) серед інших держав Центральної Європи підтримали американську політику в знак гарантування США можливої загрози з боку Росії (Mlodecki 2008, p. 65–66) [7, p. 65–66].

В 2002–2004 роках Республіка Польща віднесла на другий план французько-німецький тандем у зв'язку з спільною позицією та заявами цих двох держав в адрес Польщі стосовно її участі у військовій кампанії в Іраку. Складена тоді ситуація, призвела до думки, що три держави забули текст Декларації від 1991 року, що «міністри вирішили зустрічатися один раз на рік та кожного разу, коли ситуація в Європі викликала необхідність»[7]. До прикладу, під час дебатів стосовно проекту Договору європейської конституції, у Франції відбувалася кампанія проти «польських сантехників» (Polski hydraulik), яка насторожувала тисячі робочих у Франції, що дестабілізувало впевненість поляків у Франції (Kolboom 2009, p. 270) [5, p. 270]. Тим не менше, події 2003/2004 років, які супроводжувалися різницею у поглядах між «атлантистами» та «європейцями» призвели до тимчасового завмирання «Веймарського трикутника». Після того, як Польща взяла участь у військовій кампанії проти Іраку, відбулися зміни у політиці Франції стосовно Польщі, в той же час французько-польська криза у відносинах призвела до кризи у французько-німецько-польських відносинах. Надією для польського політичного класу, став кандидат в Президенти Франції, Ніколя Саркозі, який мав угорське походження, який згодом підтвердив надії поляків. Французько-американське примирення здійснене президентом Франції Ніколя Саркозі і його наміри в бік Польщі підтвердили прогнози М. А. Ціхоцького: «Саркозі ніколи не приховував того, що він вважав шкідливою анти-американську політику Жака Ширака у питаннях Іраку. Він відносився до проатлантичних політиків». Польський проатлантизм, був підкріплений «віктімологічним» прикладом, впродовж довгого Сталінського радянського ярма, який фокусувався на даному прикладі.

Важливою колективною психологічною лабораторією німецькою, французько, польською у діяльності «Веймарського трикутника» було встановлення на території Польщі американської системи ПРО (протиракетної оборони) відповідно до угоди, яка була підписана у серпні 2008 року, незважаючи на незадоволення офіційної Москви (Testault Jean-Luc) [10]. Переговори були довгими та важкими – більше п'ятнадцяти місяців, під час яких поляки підвищували свої позиції. Прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск таким чином отримав свій власний захист, США погодили на розташування більш ніж однієї зенітної батереї типу «Патріот», яка складалася з дев'яносто шести ракет. Це все призвело до посилення військової співпраці між двома державами. Остаточний текст угоди передбачав розміщення в Польщі до 2012 року 10-ти пускових установок ракет-перехоплювачів і радара спостереження в Чеській Республіці. Потреба поляків у власній безпеці, яка охоплює вікові рани, запалила в кінцевому результаті розчарування росіян та західних партнерів «Старої Європи» створивши нову дивізію в Європі. Російський гнів зміцнював проатлантичні позиції поляків та спровокував президента націонал – консерванта Леха Качинського під час Грузинської війни проголосити: «Ніхто не може диктувати Польщі, що вона повинна робити» (Testault Jean-Luc) [10]. Очевидно, що війна у Грузії пришвидшила підписання польсько-американської угоди про розміщення на території Польщі системи ПРО. Міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський підсумував вищесказане наступним: «Зростання міжнародної напруги, яке нас заставляє сприймати представлене питання безпеки, як найбільш важливе» (Testault Jean-Luc) [10]. Більше того, агресивний напад росіян на Грузію та грузинська політика територіального поділу дозволила польському уряду краще прийняти розміщення американської системи ПРО. В 2009 році президент США Барак Обама відмовився від планів свого попередника Джорджа Буша щодо розміщення в Європі стратегічної системи ПРО США. Згодом Білий Дім запропонував Польщі нову концепцію розміщення ПРО на території Польщі. Згідно з нею, на півночі країни має бути розташовано протиракети SM-3 у наземній версії[8]. Події, які відбувалися в 2008 році в Грузії, не мали вагомого впливу на розклад французько-німецько-польських зустрічів у форматі «Веймарського трикутника» на рівні глав урядів. В 2009 році відбувся саміт Глав держав та урядів у Польщі. Перед тим відбувалися щорічні зустрічі глав зовнішньополітичних відомств трьох держав в червні 2008 року саме в той час, коли Ірландія виступила проти Лісабонського договору. Регулярні зустрічі на рівні глав держав-членів, щорічні військові трьохсторонні маневри та тристоронні стратегічні семінари співпадають все частіше відбуваються в рамках НАТО та Європейського Союзу.

Політичний поділ між «Старою» та «Новою» Європою зменшується в основному мірою практичної співпраці. Більше того, повернення Франції до військових структур

[7] Conférence de presse commune de MM. Jacques Chirac, Président de la République, et Vladimir Poutine, Président de la Fédération de Russie, sur la déclaration commune franco-germano-russe sur la poursuite des inspections de L'ONU en Irak et sur la coopération bilatérale entre la France et la Russie et entre L'Union européenne et la Russie, Paris le 10 février 2003: http://lesdiscours.vie-publique.fr/pdf/037000066.pdf.

Declaration commune des ministers des Affaire etrangere de la Pologne, RFA et la France après la rencontre de Weimar, 29 aout 1991.

[8] Укрінформ новини від 21.11.2012 [Електронний ресурс].- Режим доступу: Укрінформ

[9] Шарль Де Голь проголосив цю знамениту фразу в липні 1963 року під час свого першого офіційного візиту до Бонну після підписання Єлисейського договору.

НАТО, розпочато Президентом Франції Ж. Шираком та закінчене його наступником Н. Саркозі (Dominique David) [2], чия прихильність до Польщі була більшою ніж його попередника, – не доповнюючись притаманним про-атлантизмом німецької політики стосовно цієї «Нової» Польщі. Остання продовжувала вважати, що союз з США дозволить їй гарантувати свою безпеку незалежно від викликів та змін в Атлантичному порядку. Розкол в Атлантичному порядку, як наслідок політики адміністрації Джорджа Буша, призвів тим не менше до контр балансування «стрибком назад» імперській політиці росіян, яка несла жахливі наслідки для «русофільських» акторів «Старої Європи».

Євроатлантичне «подвійне відкриття» є найбільш давнім складовим європейської політики безпеки та незалежне від глобальної фінансової кризи та обрання Б. Обами Президентом Сполучених Штатів Америки. Цей напрям свого часу не сприймався «хресними батьками» Єлисейського договору, ще колишній Президент Франції Ш. де Голь сердито заявив західнонімецьким проатлантистам: «Договори вони так само, як троянди та молоді дівчата, не існують лише один ранок»[9]. Єлисейський договір в кінцевому рахунку став моделлю ідеальної співпраці; яка стала матрицею для «Веймарського трикутника». Очевидно, що «Трикутник» не вирішує всі складні питання держав-членів, а лише надає консультації, як їх необхідно вирішити. Новий російський політичний режим «пост-демократичний», грузинська війна та імперіалістичні наміри Російської Федерації в Грузії та Калінінградській області відтворюють болісні спогади в Центральній Європі та «дестресує» точки держав, які подобаються їх народам «Нової Європи» віч-на-віч з старими побоюваннями. Можливо, з новою адміністрацією Обами, їх про-американізм стане поштовхом до того, що «Веймарський трикутник» стане в деякій мірі трикутником континентальним.

Іракська військова кампанія не привела до припинення Польщею співпраці в рамках «Веймарського трикутника» та ліквідації самого Комітету з розвитку франко-німецько-польської співпраці (Веймарського трикутника). До області інтересів трьохсторонньої франко-німецько-польської співпраці входить європейська Конституція, міжнародні конфлікти, східна політика ЄС, відносини з Росією та США, енергетична безпека в Європі та світі, освіта і наука. Іншим пунктом співпраці є побудова відносин з НАТО. Держави-члени «Веймарського трикутника» по-різному дивляться на майбутнє американських ядерних боєзарядів у Європі. Польща виступає за те, щоб їх зберегти, Німеччина – проти, а Франція володіє власним ядерним арсеналом. Крім того, у них різні погляди на те, яке в альянсі має бути співвідношення між колективною обороною, за яку виступає Польща і експедиційними місіями, які підтримують Франція і Німеччина. З іншого боку, у країн Веймарського трикутника існує загальна мета – зміцнення спільної політики безпеки і оборони ЄС (Titova 2012, p. 88) [11, p. 88]. В Європейському Союзі та у діяльності «Веймарського трикутника» Польща відводить значну увагу питанню енергетики. У рамках ЄС у 2005-2006 рр.. польський уряд виступало з енергетичними ініціативами «пакт мушкетерів» і «енергетичне НАТО», спрямованими на пропаганду укладення єдиного європейського договору про співпрацю у сфері енергетичної політики (Titova 2012, p. 90) [11, p. 90]. Ці ініціативи припускали чинити тиск на країни-експортери енергоресурсів, а саме – на Росію. Однак польські ініціативи не отримали підтримки ні в Брюсселі, ні в середовищі провідних держав Євросоюзу (Bukharin 2007, p. 119) [1, p. 119]. Будівництво газопроводу між Російською Федерацією і Федеративною Республікою Німеччини в обхід Польщі викликало негативну реакцію з боку офіційної Варшави. Угода про будівництво цього трубопроводу було прийнято без попереднього узгодження з Польщею. В складеній ситуації інтереси Польської Республіки дійсно страждають, оскільки вона втрачає доходи від транзиту російського газу. Міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський порівняв договір про Північний потік з пактом Молотова-Рібентропа, так як при його прийнятті думки Польщі теж ніхто не питав. Будівництво газопроводу було оцінено польською владою як удар по національних інтересах Польщі, як загроза енергетичної безпеки. У діяльності «Веймарського трикутника» значне місце займає питання європейської політики «Східного партнерства». Дана політика була спільною ініціативою Польщі та Швеції. Вперше програму було представлено в травні 2008 року. А в червні 2008 року цю ініціативу було підтримано на засіданні Європейської Ради (саміт глав держав і урядів країн-членів ЄС). «Східне Партнерство» є шляхом посилення ЄПС і спрямоване на реалізацію найбільш амбітної програми інституційного будівництва. Головними партнерами «Східного Партнерства», як відзначила Рада ЄС, є шість країн – Україна, Грузія, Білорусь, Молдова, Азербайджан і Вірменія. Очікується, що до охоплених програмою шести країн: Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Молдови та України можуть бути частково підключені Росія та Туреччина. Офіційна Варшава виходячи з власного досвіду знає, що досягти членства в ЄС без адекватного бажання та розуміння з боку його членів неможливо. Республіка Польща найбільше серед своїх партнерів по «Веймарському трикутнику» приділяє уваги політиці «Східного партнерства», це зумовлене як територіальною та історичною близькістю, а також прагненням Польщі зайняти роль лідера поміж Східно-Європейських держав.

Підсумувавши можна прийти до висновку, що співпраця Республіки Польща дозволила їй вступити до НАТО та Європейського Союзу. Події 2003 року поклали сумніви щодо подальшої участі Польщі у такому форматі співпраці, як «Веймарський трикутник», але зміна президента у Франції дозволила відновити трьохсторонню співпраці після п'яти років відносного затишшя. На даному етапі діяльності «Веймарського трикутника» держави-члени приділяють значну увагу європейській політиці безпеки, питанню енергетики, науки, освіти і культури, а також політиці «Східного партнерства», остання була впроваджена за ініціативи Польщі. Говорячи про європейський та євроатлантичний вимір співпраці у рамках цієї інституції багатосторонньої співпраці слі констатувати те, що ці два вектори попри власну поляризацію стали об'днуючим фактором реалізації ефективної зовнішньої політики Республіки Польща на сучасному етапі.

Бібліографічні посилання:

1. Бухарин Н. Российско-польские отношения и вступление Польши в ЕС [Електронний ресурс] / Н. Бухарин, 2007 – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/vestnik/2004/11/bu3.html

2. Dominique David, France/OTAN: La dernière marche [Ressource électronique] / David Dominique // Politique étrangère, – №2, – P. 429–441. – Mode d'accès: http://www.cairn.info/revue-politique-etrangere-2008-2.htm.

3. Geiger Tim, Atlantiker gegen Gaullisten. Außenpolitischer Konflikt und innerparteilicher Machtkampf in der CDU/CSU 1958–1969 / T. Geiger. – München (Oldenbourg), 2008, – 568 p.

4. Genscher H-D., Europa in einer neuen Weltordnung: Fragen an Paris und Bonn, in Der Elysée-Vertrag und die deutsch-französischen Beziehungen: 1945–1963–2003 / H-D. Genscher, ed. Corine Defrance and Ulrich Pfeil, – Oldenburg, München, 2005, – p. 269

5. Kolboom I., Le «Triangle de Weimar» et la «double ouverture» euro-atlantique de la Pologne [Ressource électronique] / I. Kolboom // Études internationales – 2009, – Volume 40, – numéro 2. – p. 261–275, [Mode d'accès] : http://www.erudit.org/revue/ei/2009/v40/n2/038278ar.html?vue=resume.

6. Koszel Bogdan, Trojkat Weimarski Geneza Dzialalnosc Perspektywy / Bogdan Koszel, – Institut Zachodni, Poznan, – 2006, – 243 s.

7. Mlodecki Martin Wladyslaw, Le Triangle de Weimar et L'Europe / Martin Wladyslaw Mlodecki, – Institut des Etudes Européennes, Strasbourg, 2008, – 130 p.

8. Skaba Jacek, La France, l'Allemagne et la Pologne dans le Triangle de Weimar [Ressource électronique] / Jacek Skaba – Mode d'accès: http://doc.sciencespo-lyon.fr/Ressources/Documents/Etudiants/Memoires/Cyberdocs/Masters/Sociopo/skaba_j/html/index-frames.html

9. Standke K.-H., Trójkąt Weimarski w Europie. Współpraca polsko-niemiecko-francuska. Powstanie – potencjał – perspektywy / K.-H. Standke – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009, – 931 s.

10. Testault Jean-Luc, Pologne et USA signent leur accord sur le bouclier malgré l'ire de Moscou [Ressource électronique] / Jean-Luc Testault // Le Point.fr , 20/08/2008. – Mode d'accès: http://www.lepoint.fr/actualites-monde/2008-08-20/pologne-et-usa-signent-leur-accord-sur-le-bouclier-malgre-l-ire/924/0/267869.

11. Titova M. S., The role of sub-regional partnership in the modern system of international relations as exemplified by «Weimar Triangle» / M. S. Titova // Theory and Problems of Political Studies, Publishing House «ANALITIKA RODIS», – 2012, – №1, – p. 85– 93.

12. Толкачев В. В., Семенов О. Ю., «Веймарский треугольник» в международных отношениях в Европе: итоги и перспективы / В. В. Толкачев, О. Ю. Семенов // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского, Международные отношения. Политология. Регионоведение, – 2011, – № 5 (1), – с. 260–263

13. Янковский Д. Веймарского треугольника для обороны ЕС недостаточно [Электронный ресурс] / Д. Янковский – Режим доступа: http://www.inosmi.ru/europe/20110304/167043196.html

14. Звягіна О. М. Вироблення нового курсу зовнішньої політики Польщею у 1990-і роки [Електроний ресурс] / О. М. Звягіна – Київ: Гілея, 2012, – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_60/Gileya60/I43_doc.pd.

Кучик А. С., Москалик А. С. Евроатлантическое и европейское измерение «Веймарского треугольника» во внешней политике Республики Польша

В статье анализируется евроатлантическое и европейское измерение «Веймарского треугольника» во внешней политике Республики Польша. Рассматривается расхождение во взглядах относительно военной кампании США в Ираке со стороны государств-членов «Веймарского треугольника», а также примирения этих государств после иракской кампании. Обращается внимание на размещение системы ПРО (противоракетной обороны) на территории Польши. Освещается направления деятельности Польши в формате «Веймарского треугольника» на современном этапе.

Ключевые слова: Франция, ФРГ, Польша, США, НАТО, европейский и атлантический измерение.

Kuchyk O. S., Moskalyk A. S. The Euro-Atlantic and European dimension «Weimar Triangle» in the foreign policy of Poland

The states' positioning on the international arena in the conditions of the international system constant dynamic changes is becoming a subject of the scientific analysis and the endeavours to choose some effective mechanisms for the realization of the state national interests. The positioning of the Republic of Poland in the system of coordinates of «The Weimar triangle» with its context in the European integration has been arising as an issue of a great interest for the scholars recently. In this context, the experience of the Republic of Poland is not only an interesting, but a necessary one for Ukraine which considers «The Weimar triangle» as the potential instrument of the European integration. From another viewpoint, permanent multi-vector policy swings between the East and the West require the essential analysis of the concepts of participation in the other states' integrational formations, in particular those of Poland. This preconditions the theoretical and practical topicality of the chosen scientific problem.

This article analyzes the Euro-Atlantic and European dimension «Weimar Triangle» in the foreign policy of Poland. We consider of the difference opinion of regarding the U.S. military campaign in Iraq on the part of Member States «Weimar Triangle» and the reconciliation of these countries after the Iraq campaign. Attention is paying in place of missile defense system (missile defense) in Poland. The activities highlight of the Polish format «Weimar Triangle» today.

Keywords: France, Germany, Poland, the U.S., NATO, European and Atlantic dimension.

References:

Bukharin N., 2007. *Polish membership in EU and Russian-Polish relations*, viewed: http://magazines.russ.ru/vestnik/2004/11/bu3.html

Dominique David. 'France/OTAN: La dernière marche', *Politique étrangère,* №2, P. 429–441, viewed: http://www.cairn.info/revue-politique-etrangere-2008-2.htm.

Geiger Tim, 2008. *Atlantiker gegen Gaullisten. Außenpolitischer Konflikt und innerparteilicher Machtkampf in der CDU/CSU 1958–1969,* München (Oldenbourg).

Genscher H-D., 2005. *Europa in einer neuen Weltordnung: Fragen an Paris und Bonn, in Der Elysée-Vertrag und die deutsch-französischen Beziehungen: 1945–1963–2003*, ed. Corine Defrance and Ulrich Pfeil, Oldenburg, München.

Kolboom I., 2009. 'Le «Triangle de Weimar» et la «double ouverture» euro-atlantique de la Pologne', *Études internationales*, Volume 40, numéro 2, P. 261-275, viewed: http://www.erudit.org/revue/ei/2009/v40/n2/038278ar.html?vue=resume.

Koszel Bogdan, 2006. *Trojkat Weimarski Geneza Dzialalnosc Perspektywy*, Institut Zachodni, Poznan.

Mlodecki M. W., 2008. *Le Triangle de Weimar et L'Europe,* Institut des Etudes Européennes, Strasbourg.

Skaba Jacek. *La France, l'Allemagne et la Pologne dans le Triangle de Weimar,* viewed: http://doc.sciencespo-lyon.fr/Ressources/Documents/Etudiants/Memoires/Cyberdocs/Masters/Sociopo/skaba_j/html/index-frames.html

Standke K.-H., 2009. *Trójkąt Weimarski w Europie. Współpraca polsko-niemiecko-francuska. Powstanie – potencjał – perspektywy,* Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.

Testault Jean-Luc. *Pologne et USA signent leur accord sur le bouclier malgré l'ire de Moscou,* Le Point.fr, 20/08/2008, viewed: http://www.lepoint.fr/actualites-monde/2008-08-20/pologne-et-usa-signent-leur-accord-sur-le-bouclier-malgre-l-ire/924/0/267869

Titova M. S., 2012. 'The role of sub-regional partnership in the modern system of international relations as exemplified by «Weimar Triangle»', *Theory and Problems of Political Studies*, №1, Publishing House «ANALITIKA RODIS», p. 85–93.

Tolkachev V. V., Semenov O. Yu., 2011. '«Weymarskiy treugolnik» v mezhdunarodnyih otnosheniyah v Evrope: itogi i perspektivyi' [Weimar Triangle and international relations in Europe: achievements andprospects], *Vestnik of Lobachevsky state university of Nizhni Novgorod, International relations, political science and regional studies.*, № 5 (1), Publisher Nizhni Novgorod University Press, Nizhni Novgorod, p. 260–263.

Надійшла до редколегії 16.05.2013

УДК 111.852:165.614

О. В. Тиха

КОНТАМІНАЦІЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ РУХ ВІД ПОЗИТИВІЗМУ ДО НЕОПОЗИТИВІЗМУ

Досліджуються особливості розвитку поняття «контамінація» в умовах європейської некласичної естетики, зокрема у теоретичних рухах позитивізму та неопозитивізму. Проаналізовано розширення меж естетичної проблематики.

Ключові слова: позитивізм, неопозитивізм, некласична естетика, натуралізм, контамінація.

У даному дослідженні, ми проаналізуємо розвиток «контамінації» в умовах некласичної естетики. Розглянемо розширення меж естетичної проблематики, що пов'язано з глибоким осмисленням традиційних для естетики питань, а також віднаходженням у цих питаннях нових вимірів та зрізів. Проаналізуємо особливості трансформацій естетичної традиції в некласичній естетичній теорії.

Мета даного дослідження полягає в розгляді контамінації в умовах некласичної естетики, зокрема у теоретичних рухах позитивізму та неопозитивізму.

Естетика XX століття, яку визначають як некласичну, є наступним – після постклaсичного – етапом розвитку естетичного знання. Некласична естетика, як зазначають науковці; це «складне й суперечливе явище, її розвиток має як самобутні риси, так і певні загальні ознаки, зумовлені поняттям сучасність. У широкому розумінні всю естетику XX століття називають сучасною. Однак це поняття має і конкретний смисл – ідеться про теоретичні й художні проблеми певних десятиліть» (Aesthetics 2005, p. 308) [1, с. 308]. XX століття позначене тенденцією активної взаємодії філософського, етико-естетичного, психологічного й художнього процесів, утвердження нових форм філософсько-естетичного аналізу дійсності й мистецтва. Проте, перехід естетики до некласичного періоду, природно, потребує понятійного оновлення (принципово чи частково), а воно здатне викликати й оновлення концептуальне.

Слід наголосити, що відомий французький філософ Огюст Конт (1798 –1857), котрий був засновником позитивізму, вплинув і на становлення неопозитивізму, що склався на початку 20-х років XX століття. Ці філософські течії значною мірою обумовили розвиток європейської естетики та мистецтва XX століття. У межах своєї філософської концепції, Конт приділяє певну увагу естетиці й мистецтву.

На думку філософа, можна виділити в історії людства дві епохи, що були найсприятливіші для розвитку мистецтва. Перша – античність – створила «численні духовні й соціальні умови справжнього розквіту високого мистецтва» (The history of aesthetics. Monuments of the world eteticheskoy thought 1967, p. 730) [2, с. 730]. Античність з плином часу змінюють періоди монотеїстичного, теологічного й метафізичного мислення, але вони не стимулюють творчість ані в поезії, ані у філософії, ані в політиці. Згодом, коли настає період позитивного мислення, саме мистецтво набуває важливого значення, так як у ньому відбувається поєднання «позитивного знання» з «релігією людства». О. Конт вважав, що за допомогою мистецтва можна буде інтерпретувати природничі науки, об'єктивне знання і зробити їх більш популярними. Водночас мистецтво існує для створення прекрасного у буденному житті, для ідеалізації реального буття, воно створює ідеали, утверджує цінності та красу. Таким чином, мистецтво, що належить до чуттєвого світу візьме напрям у сфери науки, промисловості й суспільства. «Дивовижні діяння людини, підкорення природи, чудова організація суспільства – ось що повинен оспівувати в наші дні справжній естетичний геній, який перебуває під активним впливом позитивного духу – дійового джерела нового могутнього натхнення», – пише О. Конт (The history of aesthetics. Monuments of the world eteticheskoy thought 1967, p. 732) [2, с. 732].

Зазначимо, що в останні роки позиція О. Конта, І. Тена, Е. Золя, М. Дессуара, Т. Манро, тобто дослідників, дотичних до позитивізму та неопозитивізму, розглянута в роботах Л. Левчук, О. Оніщенко, Т. Ємельянової, А. Шелякіної. Ці українські естетики не лише виокремлюють позитивізм та неопозитивізм в логіці становлення європейської гуманітарної традиції, а й реконструюють тогочасне «культурне поле», де дискусії щодо конкретних естетико – мистецтвознавчих проблем дозволяли сформувати об'єктивну позицію. Показовою в означеному контексті є монографія О. Оніщенко «Художня творчість: проект некласичної естетики», де представлена позиція видатного французького письменника, лауреата Нобелівської премії Анатоля Франса щодо оцінки спадщини Е. Золя. Як зазначає О. Оніщенко: «у 1887 році А. Франс пише рецензію, що фактично стає відповіддю на так званий «Маніфест п'яти», в якому група молодих представників натуралістичного напряму різко розкритикувала твір свого «естетико-літературного» патрона». І далі: «А.Франс одразу ж наголошує на, так би мовити, моральній неординарності «Маніфесту», адже його авторами виступають «п'ть духовних синів» Е.Золя, що «скоїли стосовно нього гріх Хама» (Onishhenko 2008, p. 49) [3, с. 49]. Ця асоціація, що вдало використовує А. Франс, дає змогу переконливо показати своє ставлення до позиції молодих натуралістів.

Окрім цього, українські дослідники намагаються визначити вплив, зокрема, неопозитивізму на практику розвитку європейського мистецтва XX століття. Повертаючись до аналізу логіки становлення й розвитку позитивізму, зазначимо, що прагматичний погляд Конта на мистецтво як на естетичний феномен, набув подальшого розвитку в концепції відомого французького мистецтвознавця Іпполіта Тена (1828–1893). Відомо, що І. Тен перебував під впливом ідей Чарльза Дарвіна. Як представник позитивіського напряму, він намагався пристосувати концепцію біологічної еволюції до розвитку суспільства, до різних видів творчої діяльності людини. Філософ вважав, що гуманітарні науки повинні брати приклад, вчитися в природничих ясності та чіткості мислення, вони мають ретельно, поступово розробляти поняттєво-категоріальний апарат, робити чітку аргументацію висновків. І. Тен уводить до наукового вжитку, на основі його підходу до естетики й мистецтва, поняття «факт», і робить ототожнення «естетичного факту» із конкретним твором мистецтва. Наступним етапом після визначення «естетичного факту», на думку Тена, буде перехід до опису фактів, пошуку джерел їхньої детермінації.

Ми поділяємо думку Л. Левчук та О. Оніщенко, що «однією з важливих ідей естетики Тена є ідея про

«головний характер», тобто пануючий тип людини, який складається в конкретному суспільстві й відтворюється мистецтвом: «Головний характер» визначається трьома факторами: расою (спадковими ознаками), середовищем (географічним, політичним, соціальним) і моментом (конкретною історичною епохою» (Levchuk 1997, p. 12) [4, с. 12]. Іпполіт Тен робить визначення творчого розвитку митця за допомогою цих факторів. Процес художньої творчості має на меті створення естетичної цінності, але Тен знову звертається до біологічних, моральних та формальних критеріїв щоб визначити цінність. Тобто, творчий процес повинен відбуватись так, щоб спочатку митець мав здатність зануритися в расові глибини характеру, що створюється, а потім вже потрібно звертатись до обґрунтування його моральної значущості.

Отже, як зазначають науковці, саме концепції О. Конта та І. Тена стали тими позитивістськими основами, на яких відбулось становлення й утвердження натуралізму в естетиці й мистецтві XIX–XX століть. На розвиток натуралізму, у французькій літературі другої половини XIX століття (Е. Золя, брати Ж. та Е. Гонкур, Гі де Мопассан), вплинули філософсько-естетичні позиції О. Конта та І. Тена.

У XX столітті натуралізм розширив свої межі, залучивши теоретичні напрацювання представників емпіріокритицизму, таких як К. Пірсон, Е. Мах, О. Богданов та представників неопозитивізму, таких як А. Річардс, Ч. Огден, С. Лангер, В. Вуд, тим самим трансформуючись у новаторську, розгалужену натуралістичну естетику.

Продовженням теоретично-практичної діяльності О. Конта та І. Тена стала естетика неопозитивізму. Серед тих, хто зробив вагомий внесок у її формування - видатний англійський естетик Айвор Армстронг Річардс (1893–1979). В його науковому доробку – робота, що складає фундамент неопозитивіської філософії («Значення значення», 1923 р.), праця, в якій закладена основа функціональної теорії мистецтва («Принципи літературної критики», 1924 р.), робота, присвячена психології сприйняття мистецтва («Практична критика», 1929 р.), порівняльному аналізу функцій науки і мистецтва («Наука і поезія», 1926 р.), проблемам художньої уяви («Кольрідж про уяву», 1935 р.), а також статті, присвячені питанням лінгвістичного аналізу поетичного тексту, психологічного тлумачення метафори.

Дослідження теоретичної спадщини А. Річардса має серйозне методологічне значення, аналіз його наукових поглядів дозволить побачити характерні риси неопозитивістської теорії мистецтва та її еволюції. Теоретична спадщина Річардса досліджувалась російськими (Е. Я. Басін, Ю. Б. Борев, І. С. Нарський, Е. В. Леонтьєва, В. Н. Дуденков, А. С. Богомолов, А. А. Ветров, В. В. Прозерський, В. Н. Зуденков) та українськими (Л. Т. Левчук, В. П. Іванов, В. А. Личковах) філософами та естетиками.

Автори роботи «Значення значення» Ч. Огден і А. Річардс вважають, що «інтерпретація будь-якого знака є наша психологічна реакція» (Ogden, Richards 1964, p. 20) [5, с. 20]. Цю «тотальну реакцію» вони і розглядають як «значення» знака. Надалі, всю свою увагу вони зосереджують на аналізі одного з різновидів знаків – словах.

Е. Я. Басін у роботі «Семантична філософія мистецтва» (1973 р.) робить докладний аналіз неопозитивіської методології дослідження мистецтва Річардса по книзі «Значення значення». Вчений також розглядає концепцію символічної (референціальної) та емотивної («евокативної» – від англ. evoke — викликати певні почуття, спогади,) функції мови: «Якщо ми використовуємо слова, щоб передати інформацію, комунікувати «думки» про речі, символізувати ставлення до референта позначення – це буде символічне використання (функція) слів. Емотивне використання мови характеризується трьома основними функціями: 1) висловити ставлення (почуття) до слухача, 2) висловити ставлення (почуття) до об'єкта (референту), 3) викликати спрямований ефект у слухача» (Basin) [6].

Е. В. Леонтьєва в книзі «Мистецтво і реальність» (1972 р.) робить зауваження щодо концепції символічної та емотивної мови А. Річардса. Мистецтво для естетика являє собою, перш за все, форму комунікації, відносин та передачі емоцій. Леонтьєва приходить до висновку, що, відповідно до його концепції, «немає необхідності знати, що представляють собою речі, щоб перейнятися до них відповідним ставленням» (Leont'eva 1972, p. 67) [7, с. 67].

Російський дослідник В. Н. Дуденков у статті «Естетична еволюція А. Річардса» (1972 р.), яку він присвятив книгам «Принципи літературної критики» і «Практична критика», робить аналіз проблеми сприйняття мистецтва. Автор приділяє увагу логіці міркувань естетика, психологізації його методу, відзначає суперечливість, нестійкість поглядів Річардса. Якщо в книзі «Принципи літературної критики» стверджується, «неможливість справжнього подібності сприйняття твору мистецтва різними реципієнтами» (Dudenkov 1972, p. 149) [8, с. 149], то в «Практичній критиці», «…Ричардс ставить головним своїм завданням пошуки і літературно-критичне обґрунтування єдиних норм естетичної оцінки і сприйняття явищ мистецтва» (Dudenkov 1972, p. 150) [8, с. 150].

Л. Т. Левчук у 1997 році, в дослідженні «Західноевропейська естетика XX століття», вперше представляючи українським фахівцям роботу «Значення значення» виокремила кілька наріжних естетико-мистецтвознавчих позицій, зокрема: «у монографії «Значення значення» («The meaning of meaning») А. Річардс і Ч. Огден обґрунтовують різницю між емотивним та символічним вживанням мови. Визнавши подвійне значення мови, її дихотомію, людство, на думку авторів, позбудеться конфліктів між протилежними професійними спрямуваннями (наука – мистецтво), переконаннями (знання – віра), способами мислення (аналіз – інтуїція) і т. ін.» (Levchuk 1997, p. 15) [4, с. 15]. Ч. Огден і А. Річардс переносять цю ідею у сферу естетичних понять: «...різні речі іноді називають одним словом, а одну річ – різними словами. При цьому люди не враховують, що, наприклад, поняття «краса», «значення», «істина» насправді не окремі слова, а групи, ряди на перший погляд нерозрізнюваних, але вкрай суперечливих, неподібних символів» (Ogden, Richards 1964, p. 130) [5, с. 130].

Український естетик В. А. Личковах зауважує, що «зведення сутності культури до мовної символіки, а мистецтва – до знакового «вираження» й «викликання» емоцій збіднює культурно-історичний естетичний зміст предметно-речового й художнього світу. Емотивізм у філософії й естетиці недооцінює соціальні аспекти культурних і художніх цінностей, принижує пізнавальну, інтелектуальну дієвість мистецтва» (Lichkovah 1985, p. 99) [9, с. 99].

Розробляючи естетичну проблематику, А. Річардс і Ч. Огден, приходять до висновку, що поняттєво-

категоріальний, який склався в естетиці на початку ХХ століття , не може повністю відобразити, пояснити їхні ідеї. Теоретики починають розробляти нові, «нетрадиційні» естетичні поняття. Так у західноєвропейській естетиці ХХ століття утверджуються і закріплюються поняття синестезія, контамінація, стимул, імпульс.

Представники натуралістичної естетики, у 20–30-ті роки ХХ століття, приділяють увагу проблемі естетичної цінності, яку намагаються поєднати з поняттям естетичного досвіду. «Естетична цінність як естетичний досвід», – а саме так поєднують ці поняття відомий англійський естетик Айвор Річардс і співавтор частини його робіт Чарлз Огден, – розкривається через біологічні, психологічні й соціальні механізми дослідження естетичного досвіду» (Aesthetics 2005, p. 315) [1, с. 315]. В той же час, ці автори зробили спробу розглянути вказану проблематику на ширшому теоретичному ґрунті і взяли семантичний підхід, як метод розуміння естетики взагалі й мистецтва зокрема.

Естетичний досвід легко піддається трансформації, тому його слід захищати від руйнації. «Ці сили А. Річардс об'єднує поняттям «контамінація» (забруднення) — внесення в естетичний досвід «неестетичних елементів», девальвація естетичної цінності. Термін «контамінація» пояснює процесс змішування (свідоме чи мимовільне) подій різних літературних творів, використання певних уже відомих сюжетних ліній у процесі створення нового літературного твору» (Aesthetics 2005, p. 315) [1, с. 315]. Застосовуючи термін «контамінація» до сфери естетики, А. Річардс, намагався звернути увагу на трансформацію у ХХ столітті класичної спадщини, усталених принципів, традиції естетики.

У творчій спадщині А. Річардса та Ч. Огдена містяться й інші ідеї, такі як проблема співвідношення правди й істини в мистецтві, віри й факту, співвідношення мистецтва й науки. Багато суперечок і дискусій викликало положення Річардса, розвинене їм у роботі «Наука і поезія», про те, що в поезії немає «стверджень», а є «псевдоствердження». Цим терміном А. Річардс хотів підкреслити суттєву відмінність у використанні тверджень в поезії від їх застосування в науці. Адже ствердження в науці використовуються для інформації. Емоційні ефекти, які вони можуть викликати, несуттєві для науки. Задача стверджень в поезії – впливати на емоції, упорядковувати їх, організовувати імпульси й установки. У поезії «псевдоствердження» не є логічними висновками, логіка тут підкорюється почуттям.

Основна ідея естетичної концепції А. Річардса й Ч. Огдена про те, що мистецтво – це форма організації досвіду, була об'єктом теоретичних дискусій, а також активізувала подальші дослідження західноєвропейських та американських естетиків.

Підкреслені нами тенденції у розвитку позитивістської – неопозитивістської естетики дають змогу зробити висновок, що, все ж таки, ми не повинні перекреслювати того позитивного, що було зроблено представниками цих напрямів. Адже поряд із представниками школи «нової критики» (Дж. Ренсон, А. Тейт, Р. Воррен, Т. Еліот), Т. Манро працювали А. Річардс, Ч. Огден – теоретико-пошуковий характер творів яких сприяв формуванню та закріпленню нових понять у естетичній теорії. Певної уваги, на нашу думку, заслуговує намагання позитивістів, неопозитивістів розширити поняттєво-категоріальний апарат, який забезпечував би їх спроби теоретично обґрунтувати нові ідеї в естетиці.

Окрім зазначеного, потрібно, на нашу думку, показати також вплив ідей позитивізму на художню культуру 20–30-х років ХХ століття. Тут видається цікавим показати вплив ідей позитивізму в російській культурі. Широко відома роль Зігмунда Фрейда в практиці сюрреалізму чи філософії Жана-Поля Сартра та Альбера Камю в естетиці абстрактного мистецтва. Про вплив ідей позитивізму в російській культурі пишуть мало, в основному пов'язуючи його з ревізією основ марксистської філософії, розпочатої в період 1908–1917 років.

Як пише російська дослідниця Н. Павлова: «Ще рідше зустрічаються аналітичні роботи про роль позитивізму в художній культурі російського авангарду. А раз так, то і явища типу «Чорного квадрата» Казимира Малевича або «винаходи заумі» російськими футуристами представляються швидше малозрозумілим дивацтвом, ніж художнім еквівалентом будь-яких позитивістських ідей. А між тим, зв'язок між ними є, хоча він і не самоочевидний» (Pavlova) [10]. Звичайно, є відмінності між імперативними твердженнями російських митців і методологічними установками позитивізму, однак, очевидна і спорідненість його положень з тими ідеями, які визрівали в літературному та мистецькому середовищі.

У художній практиці 20–30-х років також можна зустріти майже буквальне відтворення ідей, запозичених в позитивістської філософії. Так, Казимир Малевич слідом за своїми вчителями-філософами закликає до максимальної економічності мальовничих засобів. У цій своїй вимозі він доходить до крайності. На його думку, необхідно ліквідувати не тільки колір, але й взагалі будь-яке формальне розмаїття. Так з'являються найпростіші знаки супрематизму і сюжети його картин: квадрат, хрест, прямокутник. Маса кольору, пояснює К. Малевич, вторинна по відношенню до буття, його внутрішнього руху, тому, у відповідності з принципом економії мислення у позитивізмі, різноманіттям кольору можна знехтувати і обмежитися хроматичними кольорами. У символіці кольору абстракціонізму «білий - потенція буття» (В. Кандінський).

Отже, достатньо вказати на біле, щоб зобразити буття – «це вічне ніщо», яке потенційно містить у собі все майбутнє формальне розмаїття та багатобарвність світу, той матеріал, з чого розгортається світ. Згідно з цією логікою колір, форма – символи об'єктивно існуючих першоелементів світу – є вже достатньою його репрезентацією.

У галузі літератури ці ідеї виявилися близькі творчості російських кубофутуристів, їх спробі створення «нової мови», розробці принципів тонічного віршування. Поступово, значною мірою завдяки зусиллям В. Хлєбнікова, так зване словотворення стає ознакою нового мистецтва. Іноді здається важко зрозуміти словотворення віршів В. Хлєбнікова, якщо не мати на увазі методологічні установки, що надають сенс всім його формально-експериментаторським речам. Перша «позитивістська» установка В. Хлєбнікова – висновок про значущість формальних структур мови, можливості, з їх допомогою, пізнання реальності й управління нею. Друга «позитивістська» установка В. Хлєбнікова – визнання мови певною архетипною, біологічно успадкованою структурою, що є іманентною свідомості. Звідси – спроби виявлення початкового архетипового сенсу звуку, фонеми, тих «першопочатків», «першоелементів» мови, коли мова була ще «частиною природи», а тому – вільна від побутових і рефлексивних нашарувань (Pavlova) [10].

Ось приклад вірша «Закляття сміхом» мовою оригіналу

з раннього періоду творчості В. Хлєбнікова:

«О, рассмейтесь, смехачи!
О, засмейтесь, смехачи!
Что смеются смехами, что смеянствуют смеяльно,
О, засмейтесь усмеяльно!
О, рассмешищ надсмельных – смех усмейных смехачей!
О, иссмейся рассмеяльно смех надсмейных смехачей!
Смейево, смейево,
Усмей, осмей, смешики, смешинки ...» (Hlebnikov Velimir 1986, p. 7) [11, с. 7].

З кореня «сміх», не порушуючи законів російського словотворення, В.Хлєбніков створює вірш, який цілком ілюструє його програмну мету – «знайти, не розриваючи коренів, чарівний камінь перетворення всіх слов'янських слів одне в інше» (Vasil'єv) [12]. Причому, для Хлєбнікова всі ці «звукообрази», «заум», «вірші-перевертні» – не формальне експериментування, а виявлення глибинної змістовності мови, звуку. Звук теж може бути змістовний, стверджує поет, необхідно тільки вловити відповідність «зорового» та «звукового». Ілюстрацією цієї ідеї є ще один відомий вірш В. Хлєбникова «Бобеобі», написаний ним у 1909 році:

«Бобэоби пелись губы,
Вээоми пелись взоры,
Пиээо пелись брови,
Лиээй - пелся облик,
Гзи-гзи-гзэо пелась цепь.
Так на холсте каких-то соответствий
Вне протяжения жило лицо» (Hlebnikov Velimir 1986, p. 10) [11, с. 10].

Повертаючись до ідеї словотворення в інтерпретації В.Хлєбнікова, процитуємо мовою оригіналу одну з цього думок: «Если мы имеем пару таких слов, как двор и твор, и знаем слове дворяне, мы можем построить слово творяне – творцы жизни.» Зазначемо, що В. Хлєбніков володів блискучою здатністю словотворення, як ніхто інший збагнув принцип «фантазування» словом. Так, у слові правити він пропонував літеру «п» замінити літерою «н» і отримати змістовно нові слова «нравитель», «нравительство» (Levchuk 2009, p. 6) [13, с. 6].

Цікаві в цьому плані і досліди раннього Бориса Пастернака і Володимира Маяковського, їх спроби створення «звукообразів», використовуючи принципи тонічного віршування. Так, в ранньому вірші «Кілька слів про мене самого» Маяковський вдається до імітації природних звуків вітру і дощу, щоб підсилити відчуття вологості, сльоти, зробити слово видимим, а звук змістовним.

«Полночь
Промокшими пальцами щупала
Меня
И забитый забор
И с каплями ливня на лысине купола скакал сумасшедший собор
Я вижу, Христос из иконы бежал,
Хитона оветренный край
Целовала, плача, слякоть» (Vasil'єv) [12].

Отже, позитивізм привніс в художню культуру яскраво виражений сцієнтизм, технократичні ілюзії, претензію на науковість і універсальність «строгих і витриманих природничо-наукових методів», спроби застосувати їх до аналізу соціального життя і художньої практики. Міркування про мистецтво К. Малевича, П.Філонова пронизує надзвичайно популярна ідея про те, що мистецтво повинне підкорятися тим же законам, що і весь всесвіт, що немає принципової різниці між рухом природи і рухом сил, що створюють мальовничу форму. Художник повинен прагнути до подоби творчості в природі, відтворити не її форми, а методи, за допомогою яких остання «діє».

При цьому, часто робота художника порівнюється з роботою вченого, який за зовнішньою оболонкою шукає внутрішнє, виявляє закономірність. Ось характерна для того часу цитата з висловлювань Павла Філонова про мистецтво: «Майстри аналітичного мистецтва у своїх роботах діють змістом, ще не вводять в обіг в області світового мистецтва, наприклад: біологічні, фізіологічні, хімічні явища і процеси органічного та неорганічного світу, їх виникнення, втілення, перетворення, зв'язок, взаємозалежність, реакція і випромінювання, розпадання, звук, мова, зростання і т. д. при особливому, по відношенню до панівних досі у світовому мистецтві та в його ідеології, методі мислення. У мистецтві прийнято і освячено століттями милуватися цвітом та формою поверхні об'єкта і не заглядати вглиб, як робить учений – дослідник у будь-якій науковій дисципліні» (Markin 1995, p. 10) [14, с. 10].

Можна зробити висновок про те, що захоплення ідеями позитивізму виявилося досить продуктивним для розвитку російської художньої культури, якби не ті тенденції, які сформувала логіка позитивізму. Фетишизування науки і природничо-наукових методів мислення приводило до переконаності, що можливо створити якусь універсальну схему мислення взагалі, схему логіки з великої літери. Тому, на нашу думку, загалом, мистецтво 20–30-х років XX століття відрізняє сцієнтизм, нетерпимість до чужої позиції, претензія на нормативність і універсальність – тендерції, які сформувалися у тому числі і під впливом філософії та логіки позитивізму.

Бібліографічні посилання:

1. Естетика: Підручник / Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. І. Панченко; За заг, ред. Л. Т. Левчук. – К.: Вища школа, 2005, С. 308- 315
2. История эстетики.Памятники мировой этетической мысли: в 6 т., 1967. Т. 3, с. 730–732.
3. Оніщенко О. Художня творчість: проект некласичної естетики / О. Оніщенко – К., 2008, С. 49
4. Левчук Л. Західноєвропейська естетика XX століття / Л. Левчук – К.: Либідь; 1997, С. 12
5. Ogden C. K. The Meaning of Meaning. / C. K. Ogden, I. A. Richards – New York, 1964; P. 20
6. Басин Е. Я. Семантическая философия искусства (критический анализ) [Електронний ресурс] / Е. Я. Басин – Режим доступа: http://basin-e.narod.ru/Basin-semantic-full2.pdf
7. Леонтьева Э. В. Искусство и реальность / Э. В. Леонтьева – Л.: Наука, 1972. – С. 67.
8. Дуденков В. Н. Эстетическая эволюция А. Ричардса / В. Н. Дуденков // Вопросы философии, М., 1972, С. 148–154.
9. Личковах В. А. Проблема «эвокативности» культуры: критика буржуазних концепцій / В. А. Личковах // Этика и естетика, 1985, № 28, С. 99.
10. Павлова Н. Г. Идеи позитивизма в русской художественной культуре 20-30-х годов XX в. [Електронний ресурс] / Н. Г. Павлова – Режим доступа: http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/pa2001_1_2/pages/32/pap_32.html
11. Хлебников Велимир. Избранное / В. Хлебников – М.,1986, С. 7–10
12. Васильєв С. А. Особливості словесного живопису в ліриці В. Маяковського та В. Хлєбникова [Електронний ресурс] / С. А. Васильєв– Режим доступа: http://reff.net.ua/40098/Osobennosti_slovesnoiy_zhivopisi_v_lirike_V_Mayakovskogo_i_V_Hlebnikova.html
13. Левчук Л. Т. Футуризм: історія, теорія, мистецька практика. / Л. Т. Левчук // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності, Зб. наук. праць. – К:

Видавничий центр КНЛУ, 2009, випуск 24, С. 6

14. Маркин Ю. П. Павел Филонов / Ю. П. Маркин – М., 1995. – С. 9–10.

Тиха О. В. Контаминация: теоретическое движение от позитивизма к неопозитивизму

Исследуются особенности развития понятия «контаминация» в условиях европейской неклассической эстетики, в частности в теоретических движениях позитивизма и неопозитивизма. Проанализировано расширение границ в эстетической проблематике.

Ключевые слова: позитивизм, неопозитивизм, неклассическая эстетика, натурализм, контаминация.

Tyha O. V. Contamination: a theoretical movement from positivism to neopositivism

The article investigates the analysis of artistic features of contamination in European non-classical aesthetics, particularly in theoretical movements positivism and neopositivism and shows expanding the boundaries of aesthetic issues.

Keywords: positivism, neopositivism, non-classical aesthetics, naturalism, contamination.

Referenes:

Basin E. Ja. *Semanticheskaja filosofija iskusstva (kriticheskij analiz) [Semantic philosophy of art (critical analysis)]* – viewed: http://basin-e.narod.ru/Basin-semantic-full2.pdf

Dudenkov V. N., 1972. 'Jesteticheskaja jevoljucija A. Richardsa' [Aesthetic evolution A. Richardsa], *Voprosy filosofii* [Problems of Philosophy], M.

Estetika: Pidruchnik [Aesthetics: A Textbook], 2005, Za red. L. T. Levchuk K.: Vishha shkola publ, K.

Istorija jestetiki. Pamjatniki mirovoj jeteticheskoj mysli: v 6 t. [The history of aesthetics. Monuments of the world eteticheskoy thought: in 6 volumes], 1967. T.3, pp. 730–732.

Hlebnikov Velimir, 1986. *Izbrannoe [Favorites],* M.

Leont'eva Je.V., 1972. *Iskusstvo i real'nost' [Art and Reality],* Nauka publ, L.

Levchuk L., 1997. *Zahidnoєvropejs'ka estetika XX stolittja [Western European aesthetics of the twentieth century]*, Libid' publ, K.

Levchuk L. T., 2009. 'Futurizm: istorija, teorija, mistec'ka praktika' [Futurism: history, theory and artistic practice], *Aktual'ni filosofs'ki ta kul'turologichni problemi suchasnosti, Zb. nauk. prac'. vipusk 24 [Contemporary philosophical and cultural issues of the day, Collected scientific. works Issue 24]*, Vidavnichij centr KNLU publ, K.

Lichkovah V. A., 1985. 'Problema «jevokativnosti» kul'tury: kritika burzhuaznih koncepiij' [The problem of «evokativness» culture: the concept of bourgeois criticism], *Jetika i jestetika* [Ethics and aesthetics], № 28, p. 99.

Markin Ju. P., 1995. *Pavel Filonov [Pavel Filonov]*, M.,

Onishhenko O., 2008. *Hudozhnja tvorchist': proekt neklasichnoї estetiki [Artistic creation: the project of non-classical aesthetics]*. K.

Ogden C. K., Richards I. A., 1964. *The Meaning of Meaning*. New York.

Pavlova N. G. *Idei pozitivizma v russkoj hudozhestvennoj kul'ture 20–30-h godov XX v. [The ideas of positivism in Russian artistic culture of the 20's and 30's of the twentieth century],* – viewed: http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/pa2001_1_2/pages/32/pap_32.html

Vasil'єv S. A. *Osoblivosti slovesnogo zhivopisu v lirici V. Majakovs'kogo ta V. Hlєbnikova [Features verbal art in the lyrics of Mayakovsky and Velimir Khlebnikov]* – viewed: http://reff.net.ua/40098/Osobennosti_slovesnoiy_zhivopisi_v_lirike_V_Mayakovskogo_i_V_Hlebnikova.html

Надійшла до редколегії 16.05.2013

УДК 1(075.8)

А. Д. Похилько

Армавирская государственная педагогическая академия

ТИПЫ АВТОНОМИИ В ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Рассматривается проблема выделения основных типов автономии и их взаимосвязи. Автор считает необходимым подчеркнуть значимость философско-антропологического аспекта данной проблемы, чтобы зафиксировать три типа автономии: социальную, культурную и личностную автономию. Сделан вывод о центральном месте культурной автономии в единстве всех типов автономии.

Ключевые слова: автономия, зависимость, независимость, общество, человек, культура, личность.

Автономия – ключевое понятие современности; которое выражает стремление человечества решить одну из самых трудных проблем, существующих в истории: соединить «внешнюю социальность и присущую людям индивидность» (Kemerov 2000, p. 28) [11, с. 28]. Для этого надо связать их друг с другом через такое третье звено как культура. Целью данной статьи является демонстрация выделение трех типов автономии и их внутреннего единства.

Проект автономии является сутью западного проекта модерна. Альтернатива Востока состояла в решении проблем своего существования и развития на пути социоцентризма, сопряженного с гетерономией личности. После распада СССР перед российским обществом и странами СНГ встали задачи исторической транзиции, и при этом требуется сохранить культуру в сочетании с требованием свободы. Чтобы решить задачу соединения личностной автономии с автономией общества, надо изучить их связь в автономии культурной.

Рефлексия на автономию человека в аспекте его свободы, ответственности и творчества всегда находилась в числе приоритетных задач философии. Однако традиционное понимание человека и его сознания в отечественной философии исходило из социальной автономии общества и недостаточно учитывало личностную автономию. Исследование бытия и сознания как общественного, идеологизированного явления не позволяло понять сложную феноменологию личностного развития в единстве процессов свободы, творчества, ответственности. Западной альтернативой является крайний индивидуализм, недооценивающий внешнюю, объективную социальность.

Антропологический поворот в современной мировой общественной мысли показал, что философия культуры является не только областью философского знания, но и методологией исследования, основанной на идее автономности бытия и сознания человека. Необходимо создавать социальные и культурные условия для саморазвития самостоятельно мыслящей и действующей личности, поскольку усиливается риск утратить автономию личности и попасть в различные формы прямой зависимости или косвенного манипулирования, в экзистенциальный вакуум или аномию.

В качестве конкретной предпосылки генезиса проблемы автономии следует отметить философию И. Канта, развернутое учение об автономии в работе

Таблица 1. **Типы автономии в антропологическом аспекте**

	Социальная автономия	Культурная автономия	Личностная автономия
1	Рефлексия на социальное бытие	Рефлексия на ценности и тексты	Рефлексия на индивидуальные смыслы
2	Детерминация (зависимость)	Самодетерминация (единство зависимости и независимости)	Релевантность (независимость и творческая активность)
3	Вертикаль «бытие-сознание»	Горизонталь «форма-основание»	Многомерность смыслового пространства
4	Модальность относительного	Единство абсолютного и относительного	Модальность абсолютного
5	Социоцентризм	Культуроцентризм	Антропоцентризм
6	Реализм	Концептуализм	Номинализм
7	Аксиологическая пустота	Аксиологическая полнота	Смысловая когерентность
8	Общее	Особенное	Единичное
9	Инструментальное измерение социума	Культурное измерение свободы и самотворчества	Экзистенциальное измерение свободы воли
10	Монополия диалектики	Диалог диалектики и феноменологии	Феноменология и герменевтика
11	Объективность	Единство объективности и субъективности	Субъективность
12	Превращенная форма	Внутренняя форма	Самоорганизация опыта

«Основы метафизики нравственности». По Канту, человек одновременно принадлежит миру вещей-самих-по-себе и вещей-для-нас. Если что-то становится самостоятельным, автономным, то оно независимо (самостоятельно) внутренне, а зависимо (несамостоятельно) – внешне, но в концепции Канта человек принадлежит миру вещей самих-по-себе и феноменов одновременно, он является единством зависимости и независимости.

Современные исследователи личностной автономии считают себя сторонниками Канта, несмотря на многообразие подходов к автономии. О'Нил отмечает, что понятие автономии очень многозначно, но все интерпретации можно свести к трем группам. «Под автономией обычно понимается либо некоторого рода независимост в действиях и мотивах, либо некоторого рода зависимость (coherence) действий или мотивов, либо то и другое вместе» (O'Neill 1995, p. 119) [12, с. 119] Дж. Дворкин пишет, что автономию отождествляют со свободой, самоуправлением, суверенитетом, свободой воли, достоинством, целостностью, индивидуальностью, независимостью, ответственностью, самопознанием, самоуверенностью, свободой от внешней причинности и т. д. Он делает вывод, что «практически единственное, на чем сходятся разные авторы, это то, что автономия – такое качество, которое желательно иметь» (Dworkin 1988, p. 6) [1, p. 6]. Правда и это истолкование автономии как ценности можно оспорить. Бихевиоризм, структурализм, некоторые формы марксизма отрицают возможность и необходимость автономии для личности.

В «Критика практического разум» Канта автономия отождествляется с категорическим императивом (Kant 1965a, p. 260–273) [9, с. 260–273]. Моральный закон, по Канту, выражает автономию чистого практического разума, т. е. является законом свободы. Единство зависимости и независимости ярко проявляется в этом сочетании закона и свободы. В то же время развернутое учение об автономии у Канта развивается в другой работе, а именно, – в третьей главе «Основ метафизики нравственности» (Kant 1965b, p. 289) [10, с. 289]. Здесь Кант анализирует соотношение между свободой и нравственностью. Если мы хотим понять идею свободы, пишет Кант, нам следует помнить, что свобода принадлежит воле, которая «может действовать независимо от посторонних определяющих ее причин». Главная идея Канта в этой работе состоит в том, что субъект, способный быть негативно свободным, способен также и к позитивной свободе. Термин «автономия», как известно, первоначально обозначал право города и государства издавать свои собственные законы, он хорошо характеризует «позитивную свободу», но лишь в плане социальной автономии. Заслуга Канта в том, что он развивает этот принцип применительно к автономии личностной, т.е. вводит понимание автономии в современном смысле этого слова. «Чем же другим, – пишет Кант, – может быть свобода воли, как не автономией, т.е. свойством воли быть законом?» (Kant 1965b, p. 290) [10, с. 290]. С другой стороны, он последовательно проводит этот принцип автономии применительно к обществу, государству и праву. Кант утверждает идею прав и свобод человека, которая нашла свое воплощение в современной политике.

У Канта концепция автономии отражает тесную взаимосвязь морали, свободы и рациональности. Категорический императив основан на разуме. Свобода есть моральный закон. Только разум позволяет человеку быть свободным. Кроме того, Кант не преклоняется перед независимостью любой ценой. Как личная, так и социальная независимость могут быть морально оправданы не сами по себе, а в соответствии с их вкладом в достижение тех или иных ценностей. С другой стороны, те или виды личной и социальной зависимости не отрицаются им как нечто неприемлемое, а оцениваются в соответствии с их значением для автономии. Этот же критерий может быть положен в основу оценки культурных феноменов, имеющих отношение к автономии, например, самостоятельности, индивидуальности, аутентичности, идентичности и пр. Кант не анархист или нонконформист, как это может показаться на первый взгляд. Он диалектик в лучшем понимании этого слова, поскольку выразил тонкости взаимного превращения моментов, факторов зависимости и независимости в личностной автономии и спроецировал эту диалектику на социальную автономию.

Понятие «самостоятельность» не тождественно термину «автономия», поскольку означает такое единство зависимости и независимости, когда внешняя, относительная самостоятельность сочетается с внутренней абсолютной зависимостью от тех же внешних факторов и обстоятельств, но преобразованных, переведенных в превращенные формы. По сути, это означает преобладание социальной автономии над личностной, без полного отрицания последней.

В философии советского и начала постсоветского периода проблема получила противоречивое освещение: в основном изучались проблемы общественной природы сознания и специфики форм общественного бытия и сознания, и гораздо меньше исследовались вопросы индивидуального субъекта.

В зарубежной философской и гуманитарной мысли проблема культурной автономии разрабатывалась критической теорией общества: была выдвинута идея приоритета личностной формы автономности сознания над общественной, был сделан упор на автономности сознания и умеренности активизма, поставлена проблема автономности морали и искусства (Adorno 2001, p. 411; Habermas 2003; Horkheimer 1992) [7, с. 411; 14; 3].

Следует выделить работы зарубежных ученых, в которых прямо ставятся вопросы автономии в общетеоретических (Dworkin 1988; Dekomb 2000) [1; 8], этических (O'Neill 1989; 1995) [4; 12], социологических (Oshana 1998б p. 81–102) [5, p. 81–102], психологических аспектах (Gabanska 1995; Ryan, Deci 2004) [2; 6].

Автором была в свое время предложена концепция культурной автономии человека, суть которой заключается в многомерной природе общественно-индивидуального субъекта, в которой выражается тесная взаимосвязь культурных факторов зависимости и независимости в законе человеческой свободы, и было обосновано, что культурная автономия человека является процессом самораскрытия абсолютного момента человеческого бытия в относительных социальных формах, функционирующих на собственных культурных основаниях (Pohil'ko 2006) [13].

Как известно, общий проект автономии в практическом плане реализуется в конкретных (социальной, культурной и антропологической) формах. Для западной цивилизации проект индивидуальной автономии имеет особое значение. Восточная цивилизация делает упор на социальную автономию. Сравним типы автономии.

1. Социальная автономия означает относительную самостоятельность общества и законов его развития. Она характеризуется такими признаками как рефлексия на социальное бытие; детерминация; модальность относительного; социоцентризм; социологический реализм; общее (общественное) инструментальное измерение социума; объективность; превращенность форм человеческой деятельности. Ей присуща монополия метода диалектики.

2. Культурная автономия снимает социальную и личностную автономию, для нее характерны: рефлексия на ценности и тексты; самодетерминация; единство модальностей относительного и абсолютного; культуроцентризм; концептуализм; особенное (коллективное); действует в измерении свободы и самотворчества; единство объективности и субъективности; внутренняя (содержательная) форма. Ей присущ диалог диалектики и феноменологии.

3. Личностная автономия характеризуется такими признаками как рефлексия на индивидуальные смыслы личности; смысловая релевантность; модальность абсолютного; антропоцентризм; номинализм; фиксирует единичное (личностно-индивидуальное) экзистенциальное измерение свободы воли; человеческая субъективность; самоорганизация опыта содержания. Методы ее познания – феноменология и герменевтика. Автономии присуща взаимосвязь факторов зависимости и независимости. Культурная автономия, на наш взгляд, служит ключом к другим типам автономии человека в связи с тем, что в ней явно выражены все измерения: – в социальной автономии доминирует социальное измерение, а антропологическое – выражено неявно; – в культурной автономии явно выражено социальное и антропологическое измерение. И, наконец, в личностной автономии неявно выражено социальное измерение.

У каждого типа автономии существуют свои основания (предпосылки).

Основания автономности бытия и сознания человека это те внутренние условия, через которые действуют внешние причины в процессах диалектической детерминации достаточно сложных систем, а также посредством которых осуществляется действие внутренних факторов через внешние условия в процессах самодетерминации. Типология оснований автономии проведена по логическим критериям необходимости и достаточности, и соответственно выделены социальный, культурный, семиотический типы ее оснований и зафиксированы три типа автономии: социальный, культурный и индивидуальный (личностный). Поясним эту типологию.

В самом общем виде можно выделить три вида оснований (начал, предпосылок) автономности сознания:

1. Общесоциальные основания. В этом случае внимание обращается, прежде всего, на взаимосвязь общественного бытия и общественного сознания, на зависимость, вторичность общественного сознания, относительность его самостоятельности.

2. Культурные основания. Они позволяют, исходя из общесоциальных предпосылок, анализировать вопрос о субъекте исторической деятельности, об активном, творческом характере воздействия сознания на бытие.

3. Знаково-символические основания. Эти основания характеризуют внутренние закономерности функционирования общественного сознания с точки зрения материальных (знаковых) форм духовного, идеального содержания.

Анализируя культурные и знаково-символические основания, можно подчеркнуть и автономность сознания (в отличие от относительной самостоятельности сознания). Общесоциальные и знаково-символические предпосылки можно характеризовать в общих чертах соответственно как внешние и внутренние предпосылки. При этом важно зафиксировать их переход друг в друга. Культурные предпосылки отражают этот переход. Их в первом приближении можно назвать деятельностными, подчеркивая их подвижный, диалектический характер.

Типология оснований автономности сознания необходима для типологизирования автономии, прежде всего, при содержательном рассмотрении специфики форм духовной культуры. Типологией обычно называют такую группировку объектов на основании их подобия образцовому предмету, именуемому типом. В качестве типа может быть взят либо реально существующий объект (эталон), либо мысленный образ (идеальный тип). Термином «типология» называют и процесс (действие), и результат подобной группировки. С теоретической точки зрения можно уточнить термины и различать типологию как действие (операцию) и как результат. Для обозначения действия можно предложить термин «типологизирование»; тогда термин «типология» будет обозначать уже сложившуюся в какой-то области, т. е. уже построенную систему (результат типологизирования).

Для рассмотрения автономии в антропологическом измерении неприемлема жесткая классификации, но типологизирование является методологически

релевантной операцией. Действительно, классификации отличается особой строгостью, относительной сложностью и разветвленностью, устойчивостью и общепринятостью. Типологию сближает с классификацией устойчивость, общепринятость, особая значимостью, которые связаны с действием обстоятельств социокультурного характера, но в случае с первичным исследованием культурной автономии и выявлением специфики форм духовной культуры трудно претендовать даже на это. В связи с этим, следует осторожно ограничиться типологизированием. Впрочем, у типологизирования обнаруживаются свои достоинства: универсальность, эвристичность, открытость поиску. Неполнота знаний предполагает упорядочение объектов вначале в виде их хаосомной группировки, а затем – в соответствии с предварительно выделенными типами. Концептуальные схемы автономии упорядочивают содержание форм духовной культуры в направлении антропологической перспективы их взаимосвязи с собственными внутренними основаниями и, в конечном счете, – с формами человеческой субъективности.

Резюмируем положения и схемы предлагаемой концепции типологического анализа автономии.

Идея культурной автономности субъекта, его сознания и самосознания, связана с классической философской традицией защиты свободы и критики отчуждения человека от общества и культуры. Культурная автономность человека снимает социальное, культурное и антропологическое измерения, интегрирует их в виде многомерной духовной целостности, в которой органически взаимодействуют факторы негативной и позитивной свободы, творчества и самотворчества, образуя единый закон ответственной свободы. Этому типу автономии присущи такие признаки, как единство общественного и индивидуального моментов, идеальная репрезентация в субъективной реальности автономии целостного человеческого бытия, наличие самодетерминации в динамической природе человека.

Основания типов автономии представляют собой внутренние условия, трансформирующие действие внешних причин и действие внутреннего через внешнее; они могут быть разделены на социальные (достаточные), культурные (необходимые и достаточные) и семиотические (необходимые) основания. Типам выделенных оснований соответствуют типы автономности сознания: социальный, культурный и личностный. В отличие от социальной и личностной автономности сознания в характеристику культурной автономии явно входят: органическое единство факторов зависимости и независимости, самодетерминация, действие закона свободы, многомерность как взаимное дополнение социального, культурного и антропологического измерений.

Предлагаем концептуальные схемы рассмотрения различных типов автономии. Кроме известной общесоциологической схемы диалектико-материалистического детерминизма (на ней можно не останавливаться), необходимо выделить аксиологическую и семиотическую концептуальную схему.

Аксиологическая концептуальная схема культурной автономии предполагает рефлексию на собственную нравственную и эстетическую онтологию. Начало культурной автономии заключается в морали, суть которой состоит в бытии по закону абсолютной свободы, что проявляется в противостоянии нравственного идеала внешним обстоятельствам, когда этическое сознание действует по закону обратной детерминации, раскрывает себя в качестве абсолюта, нравственного закона свободы. Глубинными основаниями морали служат нравственные ценности.

Семиотическая схема автономии характеризует социальную память, в которой духовное бытие человека сохраняется с помощью семантического (религия), синтаксического (философия), семантико-синтаксического (наука) культурных кодов. Семантический код удваивает реальность и выполняет функцию трансцендирования личности. Синтаксический код автономности философского сознания выражает особую форму традиции – рациональную традицию, сохраняет самый универсальный язык мировой культуры. Семантико-синтаксический код автономности научного сознания основан на объективной истинности и экспериментальной ее проверке. Асемантически-асинтаксический код есть отрицание знаковости и означает переход к личностной автономности сознания. Взятые все вместе культурные коды выражают духовную природу современного, автономного человека, сформировавшегося в осевую эпоху становления мировой истории.

Понятие социокультурной релевантности личностного сознания фиксирует абсолютный момент личностной автономии, раскрывающий себя в относительном моменте конструирования историчности.

В качестве наглядного обобщения предлагается следующая таблица.

Таким образом, на этапе теоретического поиска автономия типологизируется в качестве социальной, культурной и личностной. Культурная автономия выражает ориентацию на идеальный тип культурной автономности человека. Существенное реконструирование социальных форм автономии в направлении вектора обнаружения человеческой субъективности дает возможность не только интерпретировать общественные отношения (особенно духовные) в качестве форм культуры, обладающих своей спецификой, но и подчинить социальное культурному в этом единстве социального и культурного, совершить необратимую смысловую инверсию концептуальных схем рассмотрения сознания для продвижения в направлении исследования единства социального, культурного и антропологического. Такое единство обнаруживает под собой автономию человека как субъекта всех форм предметной деятельности и внутренней активности по трансформации субъективной реальности. В нашем понимании личностная автономия – это гармоничное отношение человека как независимого индивида к миру, позволяющее определять вектор саморазвития, выбирать свой путь развития в единстве объективной истории и субъективной историчности. культурная автономия – это единство зависимости и независимости, целостность общественно-индивидуального субъекта, сочетание в нем различных измерений, ценностей и модальностей культуры. Культурная автономия наиболее важна в том отношении, что она является процессом выражения человеческого бытия в относительных социальных формах его бытия и сознания. Социальная автономия в это самозаконность человека как субъекта истории с учетом его зависимости от природы и общества. Существует единство социального, культурного и антропологического в понимании всех видов автономии. Все типы автономии могут быть интерпретированы в антропологическом аспекте. Антропологическое

измерение автономии – наиболее глубокое измерение, выявляющее субстанциальность человека в культуре. Выявить это измерение можно посредством анализа социальной и культурной автономии в антропологическом аспекте.

Библиографические ссылки:

1. Dworkin G., 1988, The Theory and Practice of Autonomy, Cambridge.
2. Gabanska J., 1995, Autonomy of the individual in the developmental and axiological perspective , The polish quarterly of developmental psychology, Vol. L, Nr. l–4. – P. l–ll
3. Horkheimer M., 1992, Traditionelle und kritische Theorie: Fünf Aufsätze, Frankfurt a. M.: Fischer, Cop.
4. O'Neill O., 1989, Constructions of Reason: Exploration of Kant's Practical Philosophy. Cambridge.
5. Oshana M. P. I. 1998,Personal autonomy and society, J. of social philosophy, Villanova, Vol. 29, № 1, P. 81–102.
6. Ryan R. M., Deci E. L. 2004, Autonomy is no illusion, Handbook of Experimental Existential Psychology, The Guilfurd Press, N.Y.
7. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Т. Адорно – М.: Серебряные нити, 2001. – 411 с.
8. Декомб В. Проект автономии / В. Декомб // Современная французская философия. – М.: Изд-во «Весь Мир», 2000. – Гл. 5. – С. 306–336
9. Кант И. Критика практического разума / И. Кант, соч.: В 4 т. Т.4.Ч.1. – М.: Мысль, 1965. – С. 260–273
10. Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант, соч.: В 4 т. Т.4. Ч.1. – М.: Мысль, 1965. С. 289.
11. Кемеров В. Е. Введение в социальную философию / В. Е. Кемеров – М.: Академический проект, 2000. – С. 28.
12. О'Нил О. Автономия: зависимость и независимость / О. О'Нил // Мораль и рациональность. – М.: ИФ РАН, 1995. – С. 119.
13. Похилько А. Д. Социокультурная автономность сознания: экзистенциально-антропологическое измерение / А. Д. Похилько – Ростов-на-Дону: Изд-во Северо-Кавказского научного центра высшей школы, 2006. – 248 с.
14. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас – М.: Изд-во «Весь Мир», 2003. – 416 с.

Похилько А. Д. Типи автономії у філософсько-антропологічному аспекті

Розглядається проблема виділення основних типів автономії і їх взаємозв'язку. Автор вважає за необхідне підкреслити значимість філософсько-антропологічного аспекту даної проблеми, щоб зафіксувати три типи автономії: соціальну, культурну та особистісну автономію. Зроблено висновок про те, що центральне місці в єдності всіх типів автономії займає культурна автономія.

Ключові слова: автономія, залежність, незалежність, суспільство, людина, культура, особистість.

Pokhil'ko A. D. Types of autonomy in the philosophical and anthropological perspective

The problem of allocation of the basic types of autonomy and their relationships. The author finds it necessary to emphasize the importance of philosophical and anthropological aspects of the problem to fix the three types of autonomy: the social, cultural and personal autonomy. It is concluded that the central location in the unity of all types of autonomy in cultural autonomy.

Keywords: autonomy, dependence, independence, society, people, culture, and personality.

Referenes:

Adorno T., 2001. *Issledovanie avtoritarnoj lichnosti [Study of the authoritarian personality]*, Serebrjanye niti, M.

Dekomb V., 2000. *Proekt avtonomii, Sovremennaja francuzskaja filosofija [The Project Authority, Contemporary French Philosophy]*, Izd-vo «Ves' Mir».

Dworkin G., 1988. *The Theory and Practice of Autonomy,* Cambridge.

Habermas Ju., 2003. *Filosofskij diskurs o moderne [Philosophical Discourse of Modernity],* Izd-vo «Ves' Mir», M.

Horkheimer M., 1992, Traditionelle und kritische Theorie: Fünf Aufsätze, Frankfurt a. M.: Fischer, Cop.

Gabanska J., 1995. 'Autonomy of the individual in the developmental and axiological perspective', *The polish quarterly of developmental psychology,* Vol. L, Nr. l–4. – P. l–ll

Kemerov V. E., 2000. *Vvedenie v social'nuju filosofiju [Introduction to Social Philosophy]*, Akademicheskij proekt, M.

Kant I., 1965a. *Kritika prakticheskogo razuma [Critique of Practical Reason]*, soch.: V 4 t. T.4.Ch.1., Mysl', M.

Kant I., 1965b. *Osnovy metafiziki nravstvennosti [Principles of the Metaphysics of Morals]*, soch.: V 4 t. T.4. Ch.1., Mysl', M.

O'Neill O., 1989. *Constructions of Reason: Exploration of Kant's Practical Philosophy*. Cambridge.

O'Neill O., 1995. 'Avtonomija: zavisimost' i nezavisimost' [Autonomy: dependence and independence], *Moral' i racional'nost'*, IF RAN, M.

Oshana M. P. I., 1998. *Personal autonomy and society, J. of social philosophy,* Villanova, Vol. 29, № 1, P. 81–102.

Ryan R. M., Deci E. L., 2004. *Autonomy is no illusion, Handbook of Experimental Existential Psychology*, The Guilfurd Press, N.Y.

Pohil'ko A. D., 2006. *Sociokul'turnaja avtonomnost' soznanija: jekzistencial'no-antropologicheskoe izmerenie [Socio-cultural autonomy of consciousness: the existential and anthropological dimension],* Izd-vo Severo-Kavkazskogo nauchnogo centra vysshej shkoly, Rostov-na-Donu

Надійшла до редколегії 15.05.2013

УДК 329(477)

Л. І. Риженкова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПАРТІЙНО-ГРОМАДСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Стаття вивчає особливості відносин партій і громадських об'єднань як основу демократичного розвитку суспільства. Встановлюються форми партійно-громадської взаємодії. Вивчаються основи співпраці між партійними структурами країн ЄС та країн СНД, які забезпечують розвиток партій у XXI столітті.

Ключові слова: партійно-громадська взаємодія, громадська думка, виборче право, громадянське суспільство, політична участь.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Перспективи політичних партій як ключових інститутів сучасних політичних систем країн світу дедалі більше залежать від їх взаємодії з громадськими об'єднаннями, місцевими спільнотами етнічними групами та іншими компонентами громадськості. Складні взаємодії між партіями та громадськістю у тоталітарному суспільстві справили вплив на взаємодії політичних партій і громадських структур у країнах з перехідними політичними системами. Сучасна політична наука здійснює переосмислення політичних партій як інститутів політичної системи. Функція сучасних партій як інституту представництва соціальних груп, а також ідеологічних політичних об'єднань змінюється на користь виконання ними завдань політичної комунікації та парламентського

представництва економічних інтересів. Актуальною проблемою для сучасної політичної науки є розподіл між політичними партіями та громадськими об'єднаннями, які беруть участь у виборчому процесі. Під час виборчих кампаній партії і громадські об'єднання нерідко утворюють виборчі блоки, прямим чином здійснюють формування виборчих списків, висування кандидатур на виборчі посади. При цьому правова відповідальність партій, громадських об'єднань як інститутів залишається різною.

Актуальною є проблематика партійно-громадської взаємодії для сучасної України, оскільки процеси формування громадянського суспільства передбачають зростання політичної участі та цілеспрямоване відстоювання інтересів різних суспільних груп в умовах неусталеної соціальної структури та незавершеності економічних реформ і правової системи суспільства.

В цілому проблема партійно-громадської взаємодії виступає частиною осмислення якісного виміру сучасної демократії. Він розкривається в особливостях проникнення демократичних норм і практик поведінки за межі політичної системи й укоріненні демократії за рахунок широкої суспільної підтримки. Саме партійно-громадська взаємодія, на думку автора, забезпечує залучення широких верств населення до політичної участі, обговорення проблем політичного порядку денного та оперативного отримання інформації щодо потреб і вимог громадян безпосередньо на політичному рівні.

Проблематику взаємодії політичних партій та громадських спільнот досліджували провідні політологи сучасності. Серед них чільне місце посідає М. Дюверже (Dyuverzh 2000) [3], який встановлював основи навіювання взаємодії соціальної структури та про партійних організацій. Також проблеми політизації сучасного громадянського суспільства на поняттєво-категорійному апараті соціального капіталу вивчав Р. Патнем (Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society 2004) [7]. Істотний внесок до вивчення проблем партійно-громадської взаємодії зробили Дж. Коен та Е. Арато (Koen, Arato 2003) [4], які розвинули загальну теорію громадянського суспільства. Попри ці зусилля проблематика вивчення партійно-громадської взаємодії потребує подальшої наукової розробки.

Метою статті є вивчення значення практик партійно-громадської взаємодії для розвитку сучасних політичних партій. Завданнями статті є, по-перше, встановлення особливостей партійно-громадської взаємодії в країнах ЄС та, по-друге, встановлення специфіки партійно-громадської ініціативи в країнах СНД (зокрема, Російської Федерації).

Основний зміст статті. Партійно-громадська взаємодія у сучасних демократіях здійснюється з урахуванням ідеологічного контексту та загального розвитку політичних подій. Наприклад, стан розвитку лівих опозиційних сил, їх взаємодія з громадським оточенням пов'язана з загальною зміною ставлення населення до лівих ідей. Переосмислення свого стану в суспільстві лівими політичними силами веде до переформування ними тих політичних пропозицій, які вони висувають перед виборцями і громадськістю. Згідно із статтею О. Н. Гущіної, «після руйнування соціалістичних режимів і зниження актуальності комуністичної ідеології під питанням опинилось не лише саме існування комуністичних партій, але й стійкість більшості ліворадикальних сил. Для виживання європейські ліворадикальні партії як старі, так і нові, були змушені адаптуватися до нових умов і істотно переглянути не лише свої погляди й установки, але й як мінімум форму їх подачі виборцям» (Guschina 2010, p. 287) [2, с. 287].

Взаємодія партій і громадських організацій на сучасному етапі пов'язана зі змістом партійно-політичної ідентичності та перспективами партій як учасників політичного процесу. Радикальна зміна ідеологічних положень не може не викликати зауважень з боку стійких прихильників, які постійно підтримують партію. В той же час, ті громадські групи, які раніше не підтримували політичну силу, можуть висувати питання щодо непослідовності та ціннісної невизначеності політичних партій. Тому необхідним є дотримання балансу між ситуативною корекцією політичних настанов та значення цих кроків для громадської думки. Найбільш успішною відповіддю на поставлені завдання у країнах ЄС був шлях трансформації соціалістичних і комуністичних партій на соціал-демократичні партії. Однак, це було можливо в тих країнах, де існуючі на той момент соціал-демократичні партії були слабкими як, наприклад, і Італії. Для багатьох партій виявився логічним вибір на користь збереження елементів радикальної ідентичності і відмінності від соціал-демократії, для них соціал-демократична трансформація означала саморозпуск партій (Guschina 2010, p. 288) [2, с. 288].

Взаємодія партій і громадських груп в умовах сучасної демократії простежується на прикладі ціннісної корекції ідейних завдань політичних партій. Диференціація і збільшення кількості різних громадянських ініціатив й активізація дрібних громадських груп ставлять партії перед необхідністю враховувати переконання і пропозиції досить широкого спектру. Результатом є інтеграція ціннісних засад різних громадських груп до конгломерату політичних програмних пріоритетів політичних партій. Згідно з О. Гущіною, «демократичні соціалістичні партії визначають себе одночасно як опозиція тоталітарному комунізму і неоліберальній демократії, повністю підтримують нову ліву тематику, зокрема фемінізм, інвайроменталізм і самоврядування (селфменеджмент). Недогматичний і в багатьох випадках немарксистський соціалізм, який особливу увагу приділяє питанням участі на місцях і змістовній, або субстантивній демократії, альтернативним способам життя і етнічним меншинам. Але прибічники такої позиції – північні ліво-зелені партії, які найбільш чітко сприйняли еко-соціалістичні установки, поєднуючи економічну й екологічну політику капіталізму» (Guschina 2010, p. 290) [2, с. 290].

Забезпечення стійких взаємозв'язків між партіями та громадськістю в сучасний період пов'язана з можливостями гнучкого переосмислення раніше непохитних політичних настанов і цінностей. Партійні осередки мають чітко орієнтуватися у настроях суспільства, можливостях їх раптової зміни, особливо, якщо вони сповідують популістські вимоги. Такий підхід робить партії заручником тимчасових змін, однак дозволяє здобути широку підтримку і популярність. На прикладі сучасних лівих партій ЄС можна побачити, що «популістські соціалістичні партії мають схоже соціалістичне ідеологічне ядро, але вони обтяжені більш сильними антиелітиськими закликами, більшим ідеологічним колективізмом і акцентами, скоріше, на ідентичність, ніж на класові питання. особливо регіоналізм, націоналізм, проблеми закону і порядку»

(Guschina 2010, p. 290) [2, с. 290].

Політичні партії, які мають суміжні ідеологічні настанови, можуть розраховувати на підтримку одразу кількох громадських груп, що істотно збільшує їх соціальну базу. Водночас дотримання різних за змістом ідеологічних програмних настанов веде до певної плутанини і невизначеності щодо конкретних питань. Тому політичні партії мають діяти за маркетинговим принципом, реалізуючи ту пропозицію, яка у більшій мірі відповідає настроям тієї частини громадськості, до якої апелює політична сила. «Як показує практика, європейські демократичні соціалістичні партії, в тому числі червоно-зелені, у більшій мірі, ніж ліворадикальні партії, які орієнтуються на клас білих комірців, користуються стабільною підтримкою», – зауважує російська вчена (Guschina 2010, p. 291) [2, с. 291].

Питання політичної конкуренції в контексті партійно-громадської взаємодії в умовах демократії набуває дедалі більшого значення. Для стабілізації своєї електоральної підтримки та організаційного зростання політичні партії мусять визначити щодо основних соціальних груп, які їх мають підтримувати і інтереси яких вони представляють. За наявності спільних позицій зі спорідненими або близькими політичними силами є необхідність більш чіткого формулювання пропозицій та риторики, на основі яких ведеться діалог з громадськістю для того, щоб найбільш оптимальним чином відокремитися від суперників. Як вказує О. Гущіна, «за наявності в політичній системі партії зелених радикальним лівим більш складно включати у порядок денний пост матеріалістичні питання, які успішно артикулюються зеленими. Таким чином, більш вірогідно, що ліворадикальна партія піде за популістсько-соціалістичним шляхом розвитку» (Guschina 2010, p. 295) [2, с. 295].

Політичні партії сучасності функціонують в умовах наявності багатьох споріднених політичних сил і в цій ситуації вони мають забезпечувати відповідність базовим зразкам своєї партійної ідентичності для того, щоб зберегти свій імідж. Водночас це завдання дедалі більш ускладнюється через те, що дедалі більше політичних партій звертається до популістських і лівих ідей у своєму дискурсі. Ідентичність політичної партії ставиться під сумнів, коли однакові пропозиції висловлюються представниками різних політичних сил. Громадськість в цьому випадку перебуває у процесі складного вибору і самовизначення. «…Можна підсумувати, що в сучасній Європі сформувалась ліворадикальна партійна родина, яка включає декілька типів партій – комуністичних, популістських соціалістичних, соціалістичних демократичних, включаючи екосоціалізм. На виборчому шляху партій їх успіх і вплив має низку чинників, серед яких вирішальними були політико-культурне середовище й дизайн політико-національної системи», – стверджує О. Гущіна (Guschina 2010, p. 295) [2, с. 295].

Констатація зростання ролі політичних партій як чинника структурної диференціації громадянського суспільства спирається на тезу про вирішальне значення політичних партій як інститутів демократичного представництва політичних інтересів. Політичні партії впорядковують громадськість на основі орієнтації громадських і соціальних груп на певні ідейні цінності, спосіб політичної поведінки, підходи до розвитку суспільства і політичного управління ним. Тому російські вчені вважають, що політичні партії і надалі зберігатимуть своє ключове значення для орієнтації громадянського суспільства у політичному спектрі. У статті О. А. Гончарової обґрунтовано актуальність взаємодії політичних партій з інститутами громадянського суспільства, оскільки політичні партії є одним з найважливіших інститутів демократичної політичної системи (Goncharova 2011, p. 89) [1, с. 89].

Специфіку партійно-громадської взаємодії у демократичному суспільстві можна побачити на основі функціональних взаємозв'язків і взаємних потреб партій і громадських груп. Громадськість, яка є надзвичайно широким поняттям, яке включає як організовані, так і неформальні об'єднання, а також індивідів, які перебувають у стосунках взаємного забезпечення і відстоювання інтересів. Тому політичні партії потребують зв'язків з громадськими структурами, так само, як і останні мають чіткі потреби, які можуть бути реалізованими лише за допомоги політичних партій. «Громадянське суспільство зацікавлене в державній підтримці громадянських ініціатив через участь політичних партій у владних відносинах. У першому випадку інтереси політичних партій визначаються прагненням до мобілізації громадян до волевиявлення і підтримки партій до виборів, у другому, – громадянське суспільство прагне мобілізувати політичні партії на підтримку структури громадянського суспільства. Обмін інтересами відбувається в партійно-політичні системі за двома каналами: комунікаційному та організаційному», – вказує О. А. Гончарова (Goncharova 2011, p. 90–91) [1, с. 90–91].

Партійно-громадська взаємодія у перехідному суспільстві розкривається на матеріалі сучасної Росії. В цій державі партії і громадські об'єднання виступають центрами ідеологічного смислового навантаження політичних пропозицій. Їх сприйняття у громадському оточенні політичної системи базується саме на ідеологічні ідентичності. Але, незавершеність суспільних трансформацій спричиняє недостатньо чітку орієнтацію громадських активістських груп щодо тих політичних сил, які найбільш повно реалізують їх потреби. Тому, велику роль відіграють комунікаційні засади здійснення партійної політики. На думку О. А. Гончарової «в сучасній російській політиці існують дві взаємообумовлені тенденції. Партій є важливим чинником оформлення ідеології як способу комунікації і навпаки, ідеології формують політичні партії і їх імідж» (Goncharova 2011, p. 92) [1, с. 92].

Російський аналітик Г. Кузнєцов (Kuznetsov) [5] виступає за корекцію ставлення партії «Єдина Росія» як партії влади до компонентів громадянського суспільства з метою залучення їх до процесу вироблення державної політики. У зв'язку з цим, стосовно сутності партійно-громадської взаємодії у трансформаційному суспільстві слід зауважити, що громадські групи, лідери та організації виступають лише одним з партнерів у межах багатоканальних зв'язків партій і їх оточення. Тому громадські групи в випадку, якщо вони вважають за потрібне реалізувати свої інтереси потребують функціонального зв'язку з партіями та мають представляти інтерес для політичних сил в межах тієї, чи іншої політичної ситуації. «Стратегія поведінки політичних партій в партійно-політичній системі передбачає визначення основної лінії поведінки стосовно структури громадянського суспільства, цільових груп виборців, груп інтересів, органів влади, конкуруючих політичних партій, засобів масової інформації і інших учасників політичного процесу», – стверджує О. А. Гончарова (Goncharova 2011, p. 92) [1, с. 92].

Низку особливостей стосовно партійно-громадської взаємодії перехідного суспільства визначає про владний або про опозиційний статус опозиційних партій. Об'єднання партійного і державного апаратів позбавляє громадські групи і громадськість вцілому до вираження свого ставлення до політичних сил. Останні своєю чергою на основі провладного або поза владного статусу можуть втрачати, або набувати прибічників. «На сучасному етапі розвитку Російська Федерація потребує встановлення між державами партійної системи і громадянське суспільство впорядкованих відносин, перетворення цих інститутів на самодостатнє автономне ціле, здатне самостійно формулювати і вирішувати свої проблеми», – зауважує російська вчена (Goncharova 2011, p. 69) [1, с. 96].

Розуміння потенціалу партійно-громадської взаємодії як лінії поведінки регіональних партійних структур висловлює В. Смірнов, віце-губернатор Іванівської області РФ. На його думку, партія «Єдина Росія» зобов'язана знайти нові способи взаємодії з громадянським суспільством для того, щоб виступити об'єднуючою силою для всіх раціонально мислячих, патріотично налаштованих громадян, які вірять в Росію і налаштованих на її розумне перетворення (Smirnov) [6].

Таким чином, партійно-громадська взаємодія у розвинених демократіях і перехідних суспільствах відзначається за параметрами рівня узгодженості інтересів сторін, масштабами ідеологічних змін та дискусій, а також можливостями зв'язків з державними управлінськими структурами. Ситуативний, інституційний та ідейний виміри формують різноманіття взаємодії партій та громадськості.

В сучасній Україні партійно-громадська взаємодія здійснюється з урахуванням обох схем, як на ідейно-концептуальній, так і на ситуативно-кон'юнктурній основі. Слід зауважити, що в Україні, як у перехідному суспільстві, партійна інфраструктура стає більш розвиненою та організованою, ніж громадськість. Остання втілюється лише у небагатьох проявах: зокрема, засобах масової інформації, етнічних, релігійних спільнотах. Можливості реалізації потенціалу співпраці партій і громадськості залежать від взаємної зацікавленості обох інститутів, яка в свою чергу, залежить від центрів прийняття рішень і загальних стандартів політичної поведінки і політичної культури.

Висновки. Партійно-громадська взаємодія виступає одним з ключових аспектів для розуміння майбутньої трансформації політичних партій, як інституту політики. З одного боку, партійно-громадська взаємодія у секторі представництва інтересів і реалізації вимог громадян про забезпечення політичної системи з громадським уточненням відповідно до схеми Д. Істона, Г. Алмонда і К. Дойча. Водночас у сучасному інформаційному суспільстві відбувається урізноманітнення громадського середовища політики. Інформаційні технології, які позиціонує Інтернет, розширили варіанти політичної участі і можливості висловлення власної думки. Якщо в 60–70-ті роки XX-го століття проблема відстоювання власних переконань була одною з основних проблем розвитку і поглиблення демократії в сучасних умовах, вона поступається труднощам у агрегуванні надто атомізованих і розпорошених суспільних інтересів. крім того, Інтернет і соціальні мережі дають змогу агрегувати та організовуватися відносно маргінальному ідейному та соціальному плані групам. Тому політичні партії перебувають перед низкою викликів щодо власної ідентичності. У країнах розвиненої демократії у міжвиборчий період партії виступають лише штабами та організаціями зі зв'язків з громадськістю, продовжуючи своє існування лише на основі своїх представників в органах влади.

У країнах ЄС громадські організації формують ідеологічні громадські структури, які з прихильністю ставляться до тих, чи інших політичних сил. Тому наявність у Європі трьох основних течій: лівого та лівоцентристського політичного руху, правоцентристського та інвайроменталістського політико-партійних напрямків, визначають диференціацією громадських спільнот на основі ідеологічної прихильності до цих структур. При цьому європейська інтеграція лише посилює структурну диференціацію демократичного громадянського суспільства за ідеологічною ознакою.

У країнах з розвиненою демократією політична ідентичність з громадськістю залежить від ідейних засад партійної діяльності та їх зв'язку з життєвими інтересами громадян. У країнах з перехідними політичними системами (Росія) ситуація взаємодії партій і громадськості залежить від їх ставлення до влади та наявності можливостей і ресурсів у короткий термін здійснити задоволення потреб конкретних груп. Тому обидва способи партійно-громадської взаємодії існують паралельно і здійснюють еволюцію за власними законами і пріоритетами.

Таким чином, взаємозв'язки партій і громадських партнерських структур виступають основою для політизації громадянського суспільства і широкої політичної участі громадян і висловлення їх поглядів стосовно політичних подій. Подальше дослідження за тематикою даної статті доцільно спрямовувати на вивчення партійно-громадської взаємодії як формування громадянської ідентичності, основних соціальних груп населення.

Бібліографічні посилання:

1. Гончарова О. А. Взаимодействие политических партий с институтами гражданского общества / О. А. Гончарова // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М .А. Шолохова. – Серия: История и политология, 2011. – №1. – С.89 – 97.
2. Гущина О. Н. Пути развития леворадикальных партий в странах Европы в конце XX – начале XXI века / О. Н. Гущина // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – 2010. – №126. – С. 286 – 297.
3. Дюверже М. Политические партии / М.Дюверже – М.: Академический Проект, 2000. – 538 с.
4. Коэн Д. Л. Гражданское общество и политическая теория / Д. Л. Коэн, Э. Арато. – М.: Весь мир, 2003. – 784 с.
5. Кузнецов Г. С. О взаимодействии партий и гражданских организаций [Электронный ресурс] / Г. С. Кузнецов – Режим доступа: http://www.nirsi.ru/83
6. Смирнов В. Программное выступление кандидата на должность Секретаря Ивановского регионального отделения партии «Единая Россия» [Электронный ресурс] / В. Смирнов – Режим доступа: http://ivanovo.er.ru/news/2012/11/12/viktor-smirnov/
7. Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society, Editor Robert D. Putnam. – New York: Oxford University Press, 2004. – 522 p.

Риженкова Л. И. Партийно-общественное взаимодействие как фактор развития современных политических партий

Статья изучает особенности отношений партий и общественных объединений как основу демократического развития общества. Устанавливаются формы партийно-общественной взаимодействия. Изучаются основы сотрудничества между партийными структурами стран ЕС

и стран СНГ, которые обеспечивают развитие партий в XXI веке.

Ключевые слова: партийно-общественная взаимодействие, общественное мнение, избирательное право, гражданское общество, политическое участие.

Ryzenkova L. Party-civil interaction as a factor of the development of contemporary political parties

The article examines the characteristics of relations of parties and public associations as the basis for the democratic development of society. Establish forms of party-public interaction. We study the foundations of collaboration between the political structures of the EU and CIS to ensure the development of political parties in the twentieth century.

Keywords: party-social interaction, public opinion, election law, civil society, political participation.

References:

Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society 2004, Editor Robert D. Putnam, Oxford University Press, New York.

Dyuverzhe M., 2000. *Politicheskie partii [Political parties],* Akademicheskiy Proekt, M.

Goncharova O. A., 2011. 'Vzaimodeystvie politicheskih partiy s institutami grazhdanskogo obschestva' [The interaction of political parties and civil society institutions], *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta im. M. A. Sholohova, Seriya: Istoriya i politologiya*, № 1, pp. 89 – 97.

Guschina O. N., 2010. *Puti razvitiya levoradikalnyih partiy v stranah Evropyi v kontse XX – nachale XXI veka [Future development of the radical left parties in Europe at the end of XX – beginning of XXI century],* Izvestiya RGPU im. A. I. Gertsena, №126. – pp. 286–297.

Koen D. L., Arato E., 2003. *Grazhdanskoe obschestvo i politicheskaya teoriya [Civil Society and Political Theory]*, Ves mir, M.

Kuznetsov G. S. *O vzaimodeystvii partiy i grazhdanskih organizatsiy [On the interaction of political parties and civil society organizations],* viewed: http://www.nirsi.ru/83

Smirnov V. *Programmnoe vyistuplenie kandidata na dolzhnost Sekretarya Ivanovskogo regionalnogo otdeleniya partii «Edinaya Rossiya» [Policy statement of the candidate for the post of Secretary of the Ivanovo regional branch of the party «United Russia»],* viewed: http://ivanovo.er.ru/news/2012/11/12/viktor-smirnov/

Надійшла до редколегії 17.05.2013

ЗМІСТ
ПОЛІТОЛОГІЯ

Ізгарская А. А.	Долі російських периферій в контексті геополітичної теорії та міросістемного підходу: історія і сучасність	3
Кедик В.	Медіа-вплив телебачення на процес політичної соціалізації української студентської молоді: теоретико-інтегративний аспект	10
Кулакова Т. А.	Публічна політіка: цінності, інститути та ефективность управління в політичних мережах	15
Кушнір М. М.	Категорія «меншина» як об'єкт наукового аналізу в ліберальній думці XIX ст.	18
Лавренов Д. А.	Концептуальні підходи дослідження політичного лобізму	21
Лендьел М. О.	Роль партій у «неполітичній» місцевій політиці Чеської Республіки	26
Лопата М. О.	Коаліційні уряди Словаччини: чинники формування та оцінка стабільності	31
Лященко І. А.	Співвідношення української політики з автентичною грою політичною	37
Магда Є.	Провідні вектори енергетичної дипломатії Російської Федерації	41
Мамонтова Е. В.	Імідж органу публічної влади як об'єкт наукового дослідження та соціальний феномен	46
Мінаєва Д. Д.	Досвід законодавчого регулювання трансграничної лобістської діяльності природоохоронних НКО США та Канади для Росії	51
Молчанов К. А.	Маркетингова специфіка формування іміджу політичного лідера	56
Новик А. О.	Іміджеві стратегії у президентських виборчих кампаніях в Україні	61
Оруджева В. М.	Основні напрямки забезпечення продовольчої безпеки країни в перехідний період	66
Бойчук І. В.	Роль діалогової моделі масової комунікації у формуванні політичної свідомості громадян	70
Осадчук І. Ю.	Конституційні референдуми/конституційні реформи як чинники президенціалізації систем інститутів виконавчої влади у країнах СНД	73
Панарін А. С.	Фактори формування політичної стабільності	80
Пашина Н. П.	Функціональний аналіз політичної ідентичності у сучасному суспільстві	84
Посредніков Д. В.	Формування політичної суб'єктності православних релігійних організацій в Україні	89
Рудакова О. М.	Вплив політичних, духовних та економічних процесів на тенденції сучасної освітньої політики	92
Русанова М. І.	Формування британської концепції lebensraum – «життєвого простору імперії» на рубежі XIX – XX ст.	98

Рябінін Є. В.	Типи та причини прояву сепаратизму: теоретичний аспект	101
Цвяткова Т. І.	Базові цінності як детермінанта існування національної держави	106
Чебаник В. І.	Вплив обласних осередків політичних партій Буковини та Закарпаття на суспільно-політичне життя регіонів (2002-2012 рр.)	112
Ченских Н. А, Ярыгин Г. О.	Ключові проблеми російсько-американських відносин у сфері енергетики	117
Червінка І. М.	Перспективи врегулювання курдського питання в контексті інтеграції Туреччини до ЄС	122
Черкашин К. В.	Особливості поведінки виборців України й Донецької області на парламентських виборах-2012	126
Четверікова Л. О.	Проблема взаємодії ідеології та політики на рубежі XX–XXI ст.	132
Чорноус А. В.	Специфіка реалізації політичного міфу під час виборів	136
Чуловська Х. В.	Еволюція сучасних теорій демократії: політичний досвід США	140
Артеменко Т. Ю.	Homo aestheticus. Концептуаліація одного поняття	144
Бучин М. А.	Індекс демократичних виборів	148
Тупиця О. Л.	Профспілки і громадянське суспільство: виклики політизації	152
Горбатюк Т. В.	Роль мережі Інтернет в розвитку глобалізованого суспільства	155
Кучик О. С. , Москалик А. С.	Євроатлантичний та європейський вимір «Веймарського Трикутника» у зовнішній політиці Республіки Польща	159
Тиха О. В.	Контамінація: теоретичний рух від позитивізму до неопозитивізму	164
Похилько А. Д.	Типи автономії у філософсько-антропологічному аспекті	168
Риженкова Л. І.	Партійно-громадська взаємодія як чинник розвитку сучасних політичних партій	172

СОДЕРЖАНИЕ
ПОЛИТОЛОГИЯ

Изгарская А. А.	Судьбы российских периферий в контексте геополитической теории и миросистемного подхода: история и современность	3
Кедык В.	Медиа-влияние телевидения на процесс политической социализации украинской студенческой молодежи: теоретико-интегративный аспект	10
Кулакова Т. А.	Публичная политика: ценности, институты и эффективность управления в политических сетях	15

Кушнир Н. Н.	Категория «меньшинство» как объект научного анализа в либеральной мысли XIX в.	18
Лавренов Д. А.	Концептуальные подходы исследования политического лоббизма	21
Лендьел М. А.	Роль партий в «неполитической» местной политике Чешской Республики	26
Лопата М. О.	Коалиционные правительства Словакии: факторы формирования и оценка стабильности	31
Лященко И. А.	Соотношение украинской политики с аутентичной игрой политической	37
Магда Е. В.	Ключевые векторы энергетической дипломатии Российской Федерации	41
Мамонтова Э. В.	Имидж органа публичной власти как объект научного исследования и социальный феномен	46
Миняева Д. Д.	Опыт законодательного регулирования трансграничной лоббистской деятельности природоохранных НКО США и Канады для России	51
Молчанов К. А.	Маркетинговая специфика формирования имиджа политического лидера	56
Новик А. О.	Имиджевые стратегии в президентских избирательных кампаниях в Украине	61
Оруджева В. М.	Основные направления обеспечения продовольственной безопасности страны в переходный период	66
Бойчук И. В.	Роль диалоговой модели массовой коммуникации в формировании политического сознания граждан	70
Осадчук И. Ю.	Конституционные референдумы / конституционные реформы как факторы президенциализации систем институтов исполнительной власти в странах СНГ	73
Панарин А. С.	Факторы формирования политической стабильности	80
Пашина Н. П.	Функциональный анализ политической идентичности в современном обществе	84
Посредников Д. В.	Формирование политической субъектности православных религиозных организаций в Украине	89
Рудакова Е. Н.	Влияние политических, духовных и экономических процессов на тенденции современной образовательной политики	92
Русанова М. И.	Формирование британской концепции lebensraum – «жизненного пространства империи» на рубеже XIX – XX вв.	98
Рябинин Е. В.	Типи та причини прояву сепаратизму: теоретичний аспект	101
Цвяткова Т. И.	Базовые ценности как детерминанта существования национального государства	106

Чебаник В. И.	Влияние областных организаций политических партий Буковины и Закарпатья на общественно-политическую жизнь регионов (2002-2012 гг.)	112
Ченских Н. А. , Ярыгин Г. О.	Ключевые проблемы российско-американских отношений в сфере энергетики	117
Червинка И. Н.	Перспективы урегулирования курдского вопроса в контексте интеграции Турции в ЕС	122
Черкашин К. В.	Особенности поведения избирателей Украины и Донецкой области на парламентских выборах-2012	126
Четверикова Л. О.	Проблема взаимодействия идеологии и политики на рубеже XX–XXI вв.	132
Черноус А. В.	Специфика реализации политического мифа на выборах	136
Чуловская К. В.	Еволюция современных теорий демократии: политический опыт США	140
Артеменко Т. Ю.	Homo aestheticus – новый субъект эстетики и политики	144
Бучин Н. А.	Индекс демократических виборов	148
Тупиця О. Л.	Профсоюзы и гражданское общество: вызовы политизации	152
Горбатюк Т. В.	Роль сети интернет в развитии глобализаваного общества	155
Кучик А. С., Москалик А. С.	Евроатлантическое и европейское измерение «Веймарского треугольника» во внешней политике Республики Польша	159
Тиха О. В.	Контаминация: теоретическое движение от позитивизма к неопозитивизму	164
Похилько А. Д.	Типы автономии в философско-антропологическом аспекте	168
Риженкова Л. И.	Партийно-общественное взаимодействие как фактор развития современных политических партий	172

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

Izgarskaya A.	The destinies of the russian peripheries in a context of geopolitical theory and world-systems approach: history and modernity	3
Kedyk V.	Television's media influence on the process of political socialization of ukrainian student youth: the theoretical-integrative aspect	10
Kulakova T.	Public policy: the values, institutions and management efficiency in political networks	15
Kushnir M.	Category of «minority» as an object of scientific analysis in the liberal thought of the XIX century	18
Lavrenov D.	Conceptual approaches of research the political lobbying	21

Lendel M.	The parties role in the «non-political» local politics in Czech Repubic	26
Lopata M.	Coalition governments of Slovakia : factors of formation and estimation of government stability	31
Liashchenko I.	Correlation between Ukrainian politics and the authentic game of politics	37
Magda Y.	The key factors of energy diplomacy Russian Federation	41
Mamontova E.	The image of the public authority as an object of scientific research and social phenomenon	46
Miniaeva D.	The experience in the legislative regulation of cross-border lobbying activity of environmental NPOS in the U.S. and Canada for Russia	51
Molchanov K.	Marketing specificity of image formation of a political leader	56
Novyk A.	Image strategy in the presidential election campaign in Ukraine	61
Orudzheva V.	Main areas of food security of the country in transition	66
Bojchuk I.	A role of dialogue model of mass communication is in forming of political consciousness of citizens	70
Osadchuk I.	Constitutional referendums/constitutional reforms as factors of presidentialization of the systems of executive power institutions in the CIS countries	73
Panarin A.	The factors of shaping political stability	80
Pashina N.	Functional analysis of political identity in modern society	84
Posrednikov D.	The formation of the political subjectivity of orthodox religious organizations in Ukraine	89
Rudakova E.	Influence of political, spiritual and economic processes on tendencies of modern educational policy	92
Rusanova M.	Formation of the british concept of lebensraum – «empire living space» at the end of the XIX – XX centuries	98
Ryabinin Y.	Types and reasons for separatism: theoretical aspect	101
Tsviatkova T.	Basic values as determinant of nation state existence	106
Chebanyk V.	The impact of the oblast centers of political parties of Bukovyna and Zakarpatia on the socio-political life of regions	112
Chenskikh N., Yarygin G.	Key challenges of russian-american relation in the in the energy sector	117
Chervinka I.	Prospects for the Kurdish question settlement in the context of Turkey's integration to the European Union	122
Tcherkashin K.	Behaviour of voters of Ukraine and Donetsk region at the parliamentary elections in 2012	126
Chetverikova L.	The problem of interaction between ideology and politics at the turn of XXI century	132
Chornous A. V.	Specificity of political myth in elections	136

Chulovska K.	The evolution of modern theories of democracy: the political experience of the USA	140
Artemenko T.	Homo aestheticus. Conceptualisation of one notion	144
Buchyn M.	Index of democratic elections	148
Tupytsia O.	Trade unions and civil society: challenges of politicization	152
Gorbatiuk T.	The role of the internet in the development of the globalized society	155
Kuchyk O., Moskalyk A.	The Euro-Atlantic and European dimension «Weimar Triangle» in the foreign policy of Poland	159
Tyha O.	Contamination: a theoretical movement from positivism to neopositivism	164
Pokhil'ko A.	Types of autonomy in the philosophical and anthropological perspective	168
Ryzenkova L.	Party-civil interaction as a factor of the development of contemporary political parties	172

Наукове видання

ФІЛОСОФІЯ І ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Науковий журнал

Випуск 6 (2)

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15512-4048Р від 25. 08. 2009 р.

Редактор В. І. Пащенко
Технічний редактор О. Г. Тіт

Свідоцтво держ. реєстр. Серія ДК № 289 від 21.12.2000 р.

Підписано до друку 31.05.2013 Формат _____. Папір друкарський.
Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.
Ум друк арк. _____. Обл. – вид. арк. _____.
Тираж 100 прим. Зам. №

Видавництво «Інновація»
49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 1761 від 22. 04. 2004 р.
т/ф 36-02-81
e-mail: innovaciya@list. ru